ΠΡΑΚΤΙΚΑ

ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ

1977

ΤΕΥΧΟΣ Β'

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΔΩΡΕΑ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1980

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α' ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΕΩΝ

Σελ.

22. 'Ανασκαφαὶ ἐν Περιστεριᾷ Πύλου ὑπὸ Γεωργίου Στυλ. Κορρέ (παρένθ. πίν. Ζ' καὶ πίν. 161 - 179) 296 - 356

23. 'Ανασκαφὴ ἀκροπόλεως 'Αγίου 'Ανδρέα Σίφνου ὑπὸ Βαρβάρας Φιλιππάκη (πίν. 180) 357 - 360

24. Δήλιο Πάρου. "Αγαλμα "Αρτεμης Δηλίας ὑπὸ Αἰκατερίνης Δεσποίνη (πίν. 181) 361 - 362

25. 'Ανασκαφὲς στὴν Πάρο ὑπὸ Δημητρίου Σκιλάρντι (πίν. 182 - 194) 363 - 377

26. 'Ανασκαφὴ Νάξου ὑπὸ Βασιλείου Κ. Λαμπρινουδάκη (παρένθ. πίν. Η' καὶ πίν. 195 - 201) 378 - 386

27. 'Ανασκαφὴ Θήρας ὑπὸ Χρίστου Ντούμα (παρένθ. πίν. Θ' καὶ πίν. 202 - 206) 387 - 399

28. 'Ανασκαφὴ εἰς Σελλάδα Θήρας ὑπὸ Νικολάου Σ. Ζαφειροπούλου (πίν. 207 - 213) 400 - 402

29. Τὸ 'Ιερὸ τοῦ 'Ερμῆ καὶ τῆς 'Αφροδίτης στὴ Σύμη τῆς Βιάννου ὑπὸ 'Αγγελικῆς Λεμπέση (παρενθ. πίν. Ι' καὶ πίν. 214 - 220) 403 - 418

30. Τὸ 'Ιερὸ κορυφῆς Γιούχτα ὑπὸ 'Αλεξάνδρας 'Ιωαννίδου-Καρέτσου (πίν. 221 - 222) 419 - 420

31. 'Ανασκαφὴ Ζάκρου ὑπὸ Νικολάου Πλάτωνος (πίν. 223 - 233) 421 - 446

32. 'Ανασκαφὴ εἰς Βασιλικὴν 'Ιεραπέτρας ὑπὸ 'Αντωνίου Α. Ζώη (παρένθ. πίν. ΙΑ' - ΙΒ' καὶ πίν. 234 - 235) 447 - 454

33. 'Ανασκαφὴ στὸ Καστέλλι Χανίων (Μινωικὴ Κυδωνία) ὑπὸ Γιάννη Τζεδάκι (πίν. 236 - 239) 455 - 458

Σελ.

34. Ἀνασκαφὴ Ἀρχανῶν ὑπὸ Γιάννη καὶ Ἔφης Σακελλαράκη (πίν. 240 - 242) 459 - 482

Β' ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

35. Περισυλλογὴ Ἀρχαίων στὸ Νομὸ Αἰτωλοακαρνανίας ὑπὸ Πέτρου Θέμελη (πίν. 243 - 244) 483 - 484

36. Περισυλλογὴ Ἀρχαίων στὴν Ἀχαΐα ὑπὸ Ι.Α. Παπαποστόλου (πίν. 245 - 249) 485 - 490

37. Περισυλλογὴ Ἀρχαίων Ἀνατολικῆς Κρήτης ὑπὸ Κωστῆ Δαβάρα (πίν. 250 - 251) 491 - 496

Γ' ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ (πίν. 252)

I. Εἰς Περιστερὰν Τριφυλίας 497

II. Εἰς Ἀκρωτήρι Θήρας 497

III. Εἰς Ρόδον 497

IV. Εἰς Μαστιχάρη Κῶ 498

IV. Εἰς Φουρνὶ Ἀρχανῶν 498

VI. Εἰς Ζάκρον 498

Δ' ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΔΡΑΣΙΣ 499 - 501

Ε' Α' ΤΑΚΤΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 197 502 - 504

Ϛ' ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΕΞΕΛΕΓΚΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙ ΤΟΥ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ ΕΠΙΤΡΟΠΕΙΑΣ 505 - 508

Ζ' ΚΙΝΗΣΙΣ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1977 509 - 529

Η' ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ 1837 - 1980

22. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΠΕΡΙΣΤΕΡΙΑ

(Παρένθ. πίν. Ζ' καὶ πίν. 161 - 179)

Εἰσαγωγικὰ

Κατὰ μῆνα Ἰούλιον συνεχίσθη διὰ δευτέραν ἀνασκαφικὴν περίοδον ἡ ἐπαναληφθεῖσα ἀνασκαφὴ τῆς Περιστεριᾶς (πίν. 161α) εἰς διαφόρους τομεῖς μὲ κύριον στόχον τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἐρεύνης εἰς τομεῖς ὧν ἡ ἔρευνα ἤρξατο παλαιότερον ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Μαρινάτου ἢ πέρυσιν ὑπὸ τοῦ ὑπογραφομένου. Ἡ ἐπιτελεσθεῖσα ἐργασία κρίνεται ἱκανοποιητικωτάτη καὶ τοῦτο, διότι, ὄντως, συνεπληρώθη ἡ ἀνασκαφὴ εἰς πολλοὺς τομεῖς, ἂν καὶ αἱ ἀνάγκαι συνεχίσεως τῆς ἐρεύνης εἰς τομεῖς ἀνήκοντας εἰς μείζονα σύνολα ὀρθοῦνται ὅλως ἀπαιτητικαί.

Ἡ σημειωθεῖσα πρόοδος ἐργασίας ὀφείλεται τὸ μὲν εἰς τὴν πολύμορφον συμπαράστασιν τῶν διαφόρων ὑπηρεσιῶν τοῦ ΥΠΠΕ, ὡς ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ κ. Δημ. Λαζαρίδη, τοῦ Γεν. Διευθυντοῦ κ. Γρηγ. Κωνσταντινοπούλου καὶ τοῦ Διευθυντοῦ Ἀναστηλώσεως κ. Ἰορδ. Δημακοπούλου, τὸ δὲ εἰς τὴν παρασχεθεῖσαν ἐνεργείαις τοῦ Ὑφυπουργοῦ Συντονισμοῦ κ. Ἀριστείδου Καλαντζάκου σημαντικὴν οἰκονομικὴν βοήθειαν διὰ τῆς ὁποίας καὶ ἐγένοντο πλεῖστα ἔργα ὑποδομῆς ἐπὶ τοῦ λόφου, ἔτι δὲ εἰς ἄλλους τομεῖς πρὸς ὑποβοήθησιν τοῦ ἔργου ἡμῶν. Εὐγνώμων, κατὰ ταῦτα, στρέφεται ἡ σκέψις ἡμῶν πρὸς τοὺς ἀνωτέρω, διότι, ὄντως, ἐπετελέσθη ἔργον σημαντικὸν χάρις εἰς τὸ ἐκδηλωθὲν ὑπ' αὐτῶν πραγματικὸν διαφέρον ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλας ἐπακολουθησάσας καταστάσεις.

Ὡς καὶ κατὰ τὰ παρελθόντα ἔτη (1974 - 76), διετέθη ἐκ νέου, πάνυ προθύμως, παρὰ τοῦ Ἀρχηγείου Ἐνόπλων Δυνάμεων κατάλληλον ὄχημα, διὰ τοῦ ὁποίου κατέστη ἐφικτὴ ἡ καθημερινὴ διακίνησις τῶν μετεχόντων φοιτητῶν καὶ τοῦ ἀνασκαφικοῦ συνεργείου κατὰ μῆνα Ἰούλιον, ἔτι δὲ ἡ μεταφορὰ τῶν εὑρημάτων ἐκ Περιστεριᾶς εἰς Χώραν. Τῆς ἀνασκαφῆς μετέσχον ὁ πτυχιοῦχος Ἀρχαιολογίας κ. Γ. Σταθόπουλος, ὁ Πέρσης ἀρχαιολόγος κ. H. Salehi, ἐπί τι διάστημα ὁ κ. Γ. Λῶλος (τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου), δέκα πέντε φοιτηταὶ Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ οἱ ἀρχιτέκτονες κ.κ. Δημ. Ἰω. Κορρές, Κων. Κολιόπουλος καὶ Δημ. Ἀλεξανδρόπουλος, ἐργασθέντες εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς.

Τὴν ἐξέτασιν τοῦ περιωρισμένου εἰς ποσότητα, πλὴν ὅμως, λίαν σημαντικοῦ,

ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν διαπιστώσεων, ἀνθρωπολογικοῦ ὑλικοῦ, ἔκαμεν ὁ ἰατρὸς κ. Ἰω. Χάγερ εἰς τὸ Μουσεῖον Χώρας, ὅπου μετεφέρθησαν τὰ εὑρήματα. Ὁ ἀρχιτεχνίτης τῆς Ἑταιρείας κ. Χαρ. Σφακιανάκης ἐπετέλεσε, κατ' ἐξαίρετον τρόπον, τὴν ὑποστύλωσιν τοῦ Δυτ. τμήματος τοῦ «Κύκλου» ὑπεράνω τοῦ στομίου τοῦ θολωτοῦ τάφου 3. Κατὰ τὰ λοιπά, ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ἀνασκαφικοῦ συνεργείου ἦσαν οἱ ἐκ Χώρας ἀρχιεργάται Ξεν. Ἀποστολόπουλος καὶ Ζαχ. Μῖχος, ὡς καὶ ὁ ἐπιστάτης τῆς Περιστεριᾶς Γ. Παναγίτσας. Τὰ εὑρήματα συνετηρήθησαν καὶ συνεκολλήθησαν ὑπὸ τοῦ ἀρχιτεχνίτου κ. Βασ. Ἀθανασοπούλου τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας, ἐνῷ ὁ φωτογράφος κ. Κων. Κωνσταντόπουλος ἐπεμελήθη τῆς φωτογραφήσεως εἰς τὸ Μουσεῖον Χώρας.

Ἀδεία τῶν καθηγητῶν κ. W. A. McDonald καὶ G. Rapp, ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ πάλιν τὰ δίποδα τῶν ἀνασκαφῶν Νιχωρίων πρὸς λῆψιν φωτογραφιῶν ἀπὸ ὕψους διὰ τὰ νέα ἀνασκαπτόμενα μνημεῖα τῆς Περιστεριᾶς. Κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον ἐπετελέσθη μερίμνῃ καὶ προσωπικῇ ἐργασίᾳ τῶν φοιτητῶν Σοφίας Ταράντου, Σταμ. Μαρκέτου, Ἀποστ. Ζυγοπούλου καὶ Κων. Λιντοβόη καταμέτρησις καὶ ἀνακατάταξις τοῦ ἐν τῷ φυλακείῳ τῆς Περιστεριᾶς ποικίλου ἀνασκαφικοῦ ὑλικοῦ.

Κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον ἐλήφθη μέριμνα καὶ ἀντικατεστάθησαν, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων κ. Λαζάρου Κολώνα, αἱ θύραι καὶ τὰ παράθυρα τοῦ φυλακείου τῆς Περιστεριᾶς δι' ἄλλων σιδηρῶν, χάρις δὲ εἰς τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον τὸ ὁποῖον ἐπέδειξεν ὁ Διευθυντὴς Ἀναστηλώσεως κ. Ἰορδ. Δημακόπουλος, κατέστη ἐφικτὴ ἡ τόσον ἀπαραίτητος περίφραξις τοῦ κυρίως ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Περιστεριᾶς δι' εἰδικῆς πιστώσεως τοῦ ΥΠΠΕ, περιλαβοῦσα τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1962 ἀπαλλοτριωθεῖσαν ἔκτασιν.

Περαιτέρω, ὁ καθηγητὴς ΕΜΠ κ. Ἰω. Μπαντέκας ἀνενέωσε τὴν παλαιάν του μετὰ τῶν ἀνασκαφῶν Πύλου συνεργασίαν, ἀναλαβὼν μετὰ τῶν συνεργατῶν του κ.κ. Χαρ. Διαμαντίδου, Κων. Ἀρμενάκη, Μιχ. Καλογεροπούλου, Μαρ. Κάβουρα καὶ Ἠλ. Φόρου τὴν ἐκ νέου πλήρη τοπογράφησιν τοῦ συνόλου τοῦ λόφου τῆς Περιστεριᾶς καὶ τῶν μνημείων της, ἔτι δὲ τὴν δημιουργίαν κανάβου διὰ τὸ σύνολον τοῦ λόφου. Τέλος, κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον, ἐγένετο ἀεροφωτογράφησις τοῦ λόφου καὶ τοῦ ζεύγους τῶν ἑκατέρωθεν πρὸς Ἀνατολὰς καὶ Δυσμὰς λόφων (τοῦ ἁγ. Παντελεήμονος καὶ τοῦ Κοκοράκου) δι' εὐγενῶς διατεθέντος ἀεροσκάφους τῆς Ἑλληνικῆς Ἀεροπορίας (πίν. 162).

Τυχαῖα εὑρήματα, μελέτη καὶ καθαρισμὸς παλαιοτέρων εὑρημάτων

Ποικίλα ἀντικείμενα συνεκεντρώθησαν καὶ πάλιν ἐξ ὅλου τοῦ λόφου καὶ μεταξὺ αὐτῶν μνημονεύομεν τὰ εὑρήματα τὰ γενόμενα ὑπὸ τοῦ κ. Γ. Σταθοπούλου, ὡς ἕνα λίθινον πέλεκυν νεολιθικοῦ τύπου, ὀλίγον στρεβλόν (πίν. 163γ). Οὗτος ἔχει μῆκος 6.1 ἑκ., πλάτος 4 ἑκ. καὶ εἶναι ἐλαφρῶς ἀποκεκρουμένος

κατὰ τὸ ὀπίσθιόν του τμῆμα. Ἐπειδὴ μέχρι τοῦδε δὲν ἔχει ἐπισημανθῆ ἐπὶ τοῦ λόφου οἱονδήποτε ὕχνος νεολιθικῆς κατοικήσεως, ἔτι δὲ ἐπειδὴ καὶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις ἀνὰ τὴν μείζονα Μεσσηνίαν ἔχουν εὑρεθῆ πολλοὶ πελέκεις νεολιθικοῦ τύπου εἰς διαφόρους οἰκισμοὺς τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (καὶ εἰς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς τάφους), δέον ὅπως θεωρηθῆ ὡς βέβαιον ὅτι ὁ πέλεκυς προέρχεται ἐξ αὐτῆς τῆς μεταγενεστέρας περιόδου χρήσεως τῶν εὐρύτατα ἐπιβιωσάντων εἰς τὸ σύνολον τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου λιθίνων ἐργαλείων[1]. Οἱ χρωματικοί του τόνοι, κατὰ μετρήσεις τῆς δίδος Ἀφροδίτης Χασιακοῦ εἶναι Munsell 5Y 2.5/1 (Black).

Ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ κ. Λώλου συνεχίσθη ὁ καθαρισμὸς παλαιῶν εὑρημάτων, ἔτι δὲ ἡ τακτοποίησις καὶ ἡ μελέτη αὐτῶν. Οὕτως, ἐξητάσθησαν ὄστρακα προερχόμενα, κατὰ βάσιν, ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ θολωτοῦ τάφου 2 τοῦ ἔτους 1962, ὧν μεταξὺ καὶ ὄστρακα ἀνήκοντα εἰς ΥΕ ΙΙΑ ἀνακτορικοὺς πιθαμφορεῖς (μετὰ διακοσμήσεως εἴτε φύλλων κισσοῦ εἴτε γωνιώδους θολώσεως εἴτε ρακέττας ἐκ ρακεττοφύλλων δένδρων εἴτε ταινιῶν) καὶ εἰς ἄλλα ἀγγεῖα (ὡς μὲ γραπτὴν παράστασιν διπλῶν πελέκεων ἢ φυλλαρίων).

Σημαντικὴ ἐργασία ἐπετελέσθη καὶ ὑπὸ τοῦ κ. Salehi, ὅστις ἀνέλαβε τὸ μέγα ἔργον καὶ ἐπεμελήθη τοῦ καθαρισμοῦ, τῆς κατ' ἀρχὴν κατατάξεως καὶ τῆς διαφυλάξεως τῶν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1965 εἰς σωροὺς βορείως τοῦ φυλακείου ἐκτεθειμένων ὀστράκων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἔτους 1965. Οὕτως ἐτακτοποιήθη μία εἰσέτι παλαιὰ ἐκκρεμότης. Ὅλο τὸ ὡς ἄνω ὑλικὸν ἐτοποθετήθη ἐντὸς τοῦ φυλακείου τοῦ λόφου τῆς Περιστεριᾶς, ὅπου εὑρηνται καὶ ἄλλαι μεγάλαι ποσότητες κεραμεικῆς τῶν παλαιῶν καὶ τῶν ἐπαναληφθεισῶν ἀνασκαφῶν τῆς Περιστεριᾶς. Μεταξὺ τῶν εὑρημάτων εἶναι καὶ ἓξ εἰδώλια.

Ὁ θολωτὸς τάφος 1

Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἁπλῶς συνεπληρώθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου[2].

Γενικῶς, ἠρευνήθη τὸ σύνολον τοῦ δαπέδου πρὸς ἐπισήμανσιν λάκκου τινός, ἔτι δὲ πρὸς παρακολούθησιν τῶν κατωτάτων θεμελίων τῆς θόλου διὰ νὰ διαπιστωθῆ κατὰ πόσον εἶχε σκαφῆ κυκλικὸς - περιφερειακὸς δακτύλιος διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν θεμελίων λίθων τῆς θόλου. Καὶ λάκκος μὲν δὲν ἐπεσημάνθη,

1. Περὶ νεολιθικοῦ τύπου πελέκεων ἰδὲ Γ. Σ. Κορρε, ΠΑΕ 1974, 143 - 144, τοῦ αὐτοῦ, ΠΑΕ 1975, 456, Σπ. Μαρινατου, ΠΑΕ 1953, 239 εἰκ. 11, PN ΙΙΙ, 31 ἀριθ. 13, εἰκ. 112, 13· 47 ἀριθ. 15, εἰκ. 114, 15· 61, ἀριθ. 14, εἰκ. 115, 14· 168 ἀριθ. 1, εἰκ. 232, 1· 223 ἀριθ. 16, εἰκ. 279 16· Αθ. Ι. Παπαδοπουλου, Ἡ ἐποχὴ τοῦ χαλκοῦ στὴν Ἤπειρο, Δωδώνη Ε', 1976, 293 καὶ σημ. 6· L. Banti, Annuario N. S. 13 - 14, 1930 - 31, 187 - 188 (Ἁγ. Τριάδα).

2. Πρβ. ΠΑΕ 1976, 477 - 481 εἰκ. 1 ἐν σ. 478.

ἐνῷ διὰ τὴν κοίτην τῶν θεμελίων τῆς θόλου δὲν διεπιστώθη τι τὸ συγκεκριμένον λόγῳ τῆς σκληρότητος τοῦ χώματος πρὸ τοῦ θεμελίου. Κατὰ ταῦτα, δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶχε σκαφῆ περιφερειακὴ τάφρος, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ὁποίας ἐτοποθετεῖτο τὸ μέτωπον τῶν θεμελίων λίθων. Πάντως, προέκυψεν ὅτι ἡ θεμέλιος στρῶσις τῶν λίθων ἠρείδετο ἐπὶ τοῦ κροκαλοπαγοῦς τοῦ λόφου πετρώματος, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ βόρειον τμῆμα τῆς θόλου, ἐνῷ, εἰς ὅλα τὰ λοιπὰ σημεῖα, λόγῳ τῆς κατωφερείας τοῦ ἐδάφους, ὑπῆρχεν ἐπίχωσις, μικροτέρα ἢ μεγαλυτέρα ἀναλόγως. Σημειωτέον, τέλος, ὅτι οἱ θεμέλιοι οὗτοι λίθοι ἦσαν εἰς τὸ αὐτό, περίπου, ἐπίπεδον, ἐκτὸς ἑνὸς σημείου ἀπέχοντος 1.98 μ. πρὸς 'Ανατολὰς τοῦ σημείου Β. 'Εκεῖ διεπιστώθη ὅτι ὑπῆρχε μεμονωμένος λίθος (ὑπὸ τὸ γενικὸν τῆς θόλου θεμέλιον) μήκους 40 ἑκ. καὶ ὕψους (μετόπης) 7.5 - 8.5 ἑκ., ὅστις λίθος εἶχε χρησιμεύσει ὡς ὑποθεμελίωσις κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο.

Εἰς τὸν ταφικὸν θάλαμον, κατὰ βάσιν, βεβαίως, ἠρευνήθη τὸ ΝΝΑ (ΠΑΕ 1976, 479, 481 πίν. 257δ) τμῆμα τοῦ δαπέδου, ὅπου καὶ ὁ ΝΝΑ σωρὸς λίθων δεξιᾷ τῆς εἰσόδου. 'Ο σωρὸς οὗτος ἀπεδείχθη ὅτι δὲν ἦτο βωμός, διὸ καὶ διελύθη ἀποκαλυφθέντων ὡρισμένων ΥΕ ΙΙΑ, κατὰ βάσιν, ὀστράκων ὑπ' αὐτὸν εἰς ἐπίπεδον μάλιστα ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ θεμέλιον τῆς κατ' αὐτὸ τὸ σημεῖον θόλου. Τὰ ὄστρακα αὐτὰ ἀνῆκον εἰς διάφορα ἀγγεῖα (δύο, τοὐλάχιστον, πιθαμφορεῖς, καί, γενικῶς, τέσσερα ἄλλα εὐμεγέθη ἀγγεῖα). 'Ακριβῶς, ἡ ποικιλία τῶν ὀστράκων ὑποδηλοῖ ὅτι τὰ ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ ἀγγεῖα τοῦ ΝΝΑ τμήματος τῆς θόλου ἠφανίσθησαν ἤδη παλαιόθεν (πίν. 163α - β). Ἔλεγχος θὰ γίνῃ μετὰ τοῦ λοιποῦ ἐκ τοῦ σημείου τούτου (ΝΑ τεταρτοκύκλιον δαπέδου) κεραμεικοῦ ὑλικοῦ εἰς δέοντα χρόνον, τόσον εἰς τὸ φυλακεῖον τῆς Περιστερᾶς, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἀποθήκην τοῦ Μουσείου Χώρας.

Ὅσον ἀφορᾷ περαιτέρω, εἰς τοὺς λίθους ποὺ εἶχον συγκεντρωθῆ εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, ἦσαν, κατὰ τὸ πλεῖστον, πλακωτοί, μεταξὺ δ' αὐτῶν ὑπῆρχον καί τινα μελανόμορφα ἑλληνικῶν χρόνων ὄστρακα. Εἰς τὰ ὑπερθεν τοῦ δαπέδου στρώματα ὑπῆρχον οἱ μικρότεροι, καί τινες μείζονες, βεβαίως, πλακωτοὶ λίθοι ἐκ τῶν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ συσσωρευθέντων, ἔτι δὲ σύνολα κεκαυμένου πηλοῦ, ἄγνωστον κατὰ πόσον προερχομένου ἐκ τῆς ἐπικαλύψεως τῆς θόλου. Τοιοῦτόν τι κρίνεται ἐξαιρετικὰ δύσκολον, λόγῳ τοῦ βάθους τοῦ σημείου τούτου τῆς ἐπιχώσεως. Πρόκειται, οὐσιαστικῶς, περὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ δαπέδου τοῦ ταφικοῦ θαλάμου. Πάντως (εἰκ. 1), ἐκ σχεδίου εὑρεθέντος εἰς τὸ ἀρχεῖον Πύλου τοῦ Μαρινάτου, προκύπτει ὅτι ἡ θόλος ἔφερεν ἐπικάλυψιν ἐκ πηλοῦ, ὡς ἄλλοι τάφοι τῆς Μεσσηνίας, τῆς 'Αργολίδος καὶ ἐξ ἄλλων περιοχῶν[1], καί, κατὰ ταῦτα, δέον ὅπως θεωρήσωμεν ὅτι ὁ δημιουργηθεὶς πέριξ τῆς θόλου τύμβος δὲν ἐκάλυπτεν αὐτὴν μέχρι καὶ τῆς ἁρμονίας, ἀλλὰ μέχρι τοῦ ὕψους, ἂς εἴπωμεν γενικῶς, τῶν ἀνωφλίων τοῦ τάφου. Κατὰ τὰ λοιπά, εἰς τὰ στρώματα δαπέδου τοῦ

1. Πρβ. ΠΑΕ 1976, 508, πίν. 37c καὶ W. Taylour, BSA 50, 1955, 207 - 209, εἰκ. 2.

ἀνασκαφέντος ΝΝΑ τμήματος τοῦ ταφικοῦ θαλάμου ὑπῆρχον καὶ εὑρέθησαν δύο τεμάχια ἐλεφαντόδοντος, ἀποκεκρουμένα καὶ μὴ παρέχοντα δυνατότητα ἑρμηνείας ὡς πρὸς τὴν πάλαι ποτὲ χρῆσίν των, μικρότατα φυλλάρια χρυσοῦ

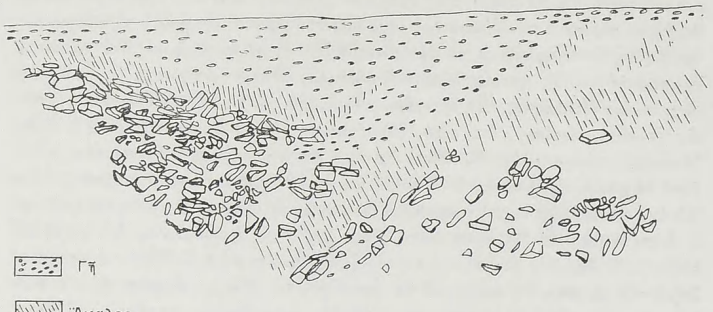

Εἰκ. 1. Τομὴ ἐπιχώσεως θολωτοῦ τάφου 1.

εἰς ἱκανὸν ἀριθμὸν καί τινα ψήγματα χαλκοῦ.

Οὕτω συνεπληρώθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ τάφου τούτου, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸ ἐσωτερικόν του. Ἔξωθεν τοῦ τάφου ἀπαιτεῖται εἰσέτι ἱκανὴ προσπάθεια. (Ἐπόπτις ἐργασίας: δ. Εὐστ. Μπαζιωτοπούλου.)

Ὁ περίβολος τοῦ θολωτοῦ τάφου 1

Πρωτίστως δέον ὅπως σημειωθῇ ὅτι, χάρις εἰς τὰ ἡμερολόγια τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν, τὰ ὁποῖα παρεδόθησαν ἡμῖν ὑπὸ τῆς κ. Αἰμ. Σπ. Μαρινάτου, διεπιστώθη ὅτι ἤδη τῷ 1961 ὁ Μαρινᾶτος εἶχε σκεφθῇ ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπῆρχεν ἀναλημματικὸς τοῖχος πρὸς συγκράτησιν τῶν χωμάτων τοῦ τύμβου καί, διὰ τὸν λόγον αὐτόν, ἔστρεψε τὴν προσοχήν του πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ θολωτοῦ τάφου, ἀνακαλύψας, ὅμως, τελικῶς, τὴν λεγομένην Ἀνατολικὴν Οἰκίαν. Εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του[1] ἐσημείου τὰ ἀκόλουθα: «Κατὰ τὴν προσπάθειαν νὰ ἐξακριβώσωμεν ἂν ὑπῆρχεν ἀναλημματικὸς τοῖχος πρὸς συγκράτησιν τῶν χωμάτων τοῦ τύμβου, εὕρομεν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν πλευρὰν τὰ λείψανα μεγάλης οἰκίας, ἥτις, προφανῶς, ἠχρηστεύθη ὅτε ἀνηγέρθη ὁ τάφος, οἱ δὲ τοῖχοι της ἐχρησίμευσαν καὶ ὡς ἀναλημματικὸς τοῖχος εἰς τὸ Α μέρος, τὸ καὶ ἀποτόμως κατερχόμενον».

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, συνεχίσθη καὶ ἐφέτος, κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου, ἡ προσπάθεια πρὸς πλήρη ἀποκάλυψιν τοῦ μεγάλου περιβόλου

1. Σπ. Μαρινατου, Ἡμερολόγιον ἀνασκαφῶν Πύλου, 193 (ἀδημοσίευτον).

τοῦ τύμβου τοῦ τάφου καὶ δὴ καὶ κατὰ τὸ ΒΔ - Β τμῆμα (πρὸς Α), ἔνθα τὸ ἔδαφος μάλιστα δὲν ἦτο πλέον ἐπικλινές, ἀλλὰ σχεδὸν ὁριζόντιον. Οὕτως, ὁ περίβολος παρηκολουθήθη κατὰ τὴν ἐξωτερικήν του καὶ κατὰ τὴν ἐσωτερικήν του πλευράν (τῷ 1976 καὶ τῷ 1977) συνολικῶς εἰς μῆκος 55.10 καὶ 47.50 μ. ἀντιστοίχως ἀπὸ τοῦ ΝΔ σημείου εἰς τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀναφανῆ ὁ πρῶτος λίθος (πίν. 164α). Βεβαίως, θὰ ἀνέμενέ τις ὅτι τὸ ἔργον θὰ εἶχε κατασκευασθῆ εἰς τὸ βόρειον τμῆμα του μὲ ἐλάσσονα προσπάθειαν ἐπειδὴ τὸ ἔδαφος ἦτο ὁριζόντιον ἐκεῖ, πλὴν ὅμως, ὡς διεπιστώθη κατὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου, ἡ ὅλη ἐργασία εἰς τὸ Β τμῆμα οὐδόλως ὑπελείπετο τῆς ἐπιτελεσθείσης κατὰ τὸ ΝΔ - Δ - ΔΒΔ τμῆμα ἐργασίας. 'Αντιθέτως, ὁ περίβολος εἶχε κατὰ τὸ σημεῖον βορείως τοῦ τάφου πλείστας στρώσεις πλακωτῶν λίθων κατὰ τὴν ἐξωτερικήν του πλευράν, τέσσαρας, τοὐλάχιστον, ἴσως δὲ καὶ κατὰ περιπτώσεις πέντε (πίν. 164β). 'Εν τούτοις, ἀνεξαρτήτως τῆς διαπιστώσεως ταύτης περὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ περιβόλου κατὰ τὸ βόρειον σημεῖον, σύγκρισις πρὸς τὸ δυτικόν, ἐν γένει, τμῆμα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ εἰσέτι καὶ τοῦτο διότι εἰς αὐτὸ τὸ ἀρχικῶς ἀποκαλυφθὲν καί, ἐν ταὐτῷ, ἀνασκαφέν (Δ) τμῆμα τοῦ περιβόλου ἡ σκαφὴ δὲν ἐχώρησεν εἰς βάθος, ἀλλὰ περιωρίσθη εἰς ἀποκάλυψιν τῶν ἀνωτάτων καὶ ἐν πολλοῖς εἰς ἀταξίαν εὑρισκομένων λίθων τοῦ περιβόλου. Οὕτως, ἀγνοοῦμεν τὸ σῳζόμενον ὕψος ἢ ἄλλως πως δυνάμενον νὰ ὑπολογισθῆ καὶ δυνάμενον ἐν τῷ μέλλοντι νὰ ἀναστηλωθῆ διὰ τῶν πρὸ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ Δ περιβόλου καταπεσόντων λόγῳ τῆς κατωφερείας τοῦ ἐδάφους λίθων. Κατὰ τό γε νῦν ἔχον, ὅμως, εἰς τὸν Β τομέα θὰ ὑπάρχουν, τὸ ἀνώτατον, τέσσαρες ἕως πέντε στρώσεις πλακωτῶν λίθων, ἐνῷ εἰς τὸ Δ τμῆμα θὰ ὑπῆρχον τοὐλάχιστον πέντε στρώσεις, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐλπίζεται νὰ διαπιστωθῆ μὲ τὴν συνέχισιν τῆς ἐρεύνης.

Διὰ τῆς ἐφετινῆς ἐργασίας διεπιστώθη πλέον κατ' ἀσφαλῆ τρόπον ὅτι οἱ πέρυσι παρακολουθηθέντες καὶ δίκην σημάτων μετρηθέντες κατὰ τὴν δυτικὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ περιβόλου ὑπάρχοντες κατακόρυφοι πλακωτοὶ λίθοι ἦσαν οἱ ἀνώτεροι (προφανῶς) ἐξωτερικοὶ πλακωτοὶ λίθοι τοῦ περιβόλου. Οὗτοι, λόγῳ τῆς κατωφερείας τοῦ ἐδάφους, παρεσύρθησαν καὶ εὑρέθησαν εἴτε εἰς χαμηλότερον σημεῖον εἴτε εἰς σχεδὸν κατακόρυφον θέσιν εἴτε εἰς ὀξεῖαν ἢ ἀμβλεῖαν γωνίαν ἐν σχέσει πρὸς τὸν λοιπὸν περίβολον. Εἰς τὸ βόρειον τμῆμα τοῦ περιβόλου οἱ ἀντίστοιχοι ἀνώτεροι ἐξωτερικοὶ πλακωτοὶ λίθοι εἶχον, κατὰ περιπτώσεις, μετακινηθῆ πρὸς τὰ ἔξω καὶ τοῦτο λόγῳ οὐχὶ τῶν ὠθήσεων τὰς ὁποίας ἐδέχετο ὁ περίβολος ἐκ τῶν χωμάτων τοῦ περικλειομένου τύμβου, ἀλλὰ ἐξ ἄλλων τυχαίων, προφανῶς, περιστατικῶν.

'Η εἰκών, ἐξ ἄλλου, ἣν παρουσίασεν ὁ περίβολος κατὰ τὸ μεῖζον ΒΔ τμῆμα του ἦτο εἰκὼν διαλύσεως καὶ τοῦτο ὡς ἐκ τῆς διαπλατύνσεως τὴν ὁποίαν παρουσίαζε τὸ σημεῖον τοῦτο. Λόγῳ τῆς, κατὰ ταῦτα, διαλύσεως καὶ ἀπομακρύνσεως πολλῶν τῶν ἐξωτερικῶν λίθων τοῦ περιβόλου ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς των θέσεως θὰ

ἀπαιτηθῇ κατὰ προσεχῆ ἀνασκαφικὴν περίοδον ἡ ἀνασύνταξις τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβόλου διὰ τῆς ἐπανατοποθετήσεως τῶν καταπεσόντων λίθων εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν. Συγκεκριμένως, οἱ σχεδὸν κατακόρυφοι λίθοι τοῦ Δ τμήματος θὰ τοποθετηθοῦν ἐκ νέου εἰς τὴν προτέραν των ὁριζοντίαν θέσιν, ἐνῷ οἱ τοῦ Β ἁπλῶς θὰ ὁριζοντιωθοῦν μετακινούμενοι ἐλάχιστα πρὸς τὸ ἐσωτερικόν.

Ἀντίστοιχος ἐρευνητικὴ καὶ διασαφητικὴ ἐργασία θὰ ἐνεργηθῇ καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ περιβόλου ὄψιν, ἥτις ἐμφανίζει μεγάλην εἰς ἔκτασιν διάλυσιν λίθων καί, κατὰ ταῦτα, ἀπαιτεῖται μείζων προσπάθεια ἀνασυντάξεως τοῦ τμήματος τούτου. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μορφὴν τῶν χρησιμοποιηθέντων λίθων, εἰς τὴν ἐξωτερικὴν τοῦ περιβόλου ὄψιν καὶ καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἔκτασιν, ἔχουν χρησιμοποιηθῇ ἀποκλειστικῶς πλακωτοὶ λίθοι. Ἀντιθέτως, εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ δυτικοῦ τμήματος ὑπῆρχον μόνον ὀλοίτροχοι, ὡς καὶ εἰς μέγα ποσοστὸν εἰς ὅλο τὸ βορειότερον τοῦ περιβόλου τμῆμα. Τοῦτ' αὐτὸ ἰσχύει καὶ προκειμένου περὶ τῶν καθ' ὅλο τὸ πλάτος τοῦ περιβόλου λίθων, διότι πλεονάζουν οἱ ὀλοίτροχοι καὶ πάλιν. Τὸ μεγαλύτερον, λόγῳ διαλύσεως τῆς συνοχῆς τῶν λίθων τοῦ περιβόλου, πλάτος τοῦ περιβόλου (αὐτοῦ) ἐμφανίζεται εἰς τὸ ΒΔ τμῆμα. Τὸ τελευταῖον κατὰ τὴν παροῦσαν ἀνασκαφικὴν περίοδον ἀνασκαφὲν τμῆμα τοῦ περιβόλου «σβύνει» βαθμηδὸν ὀλίγον ἀνατολικώτερον τοῦ βορείου σημείου. Πρὸ τοῦ τέλους τούτου παρετηρήθη τοιχίον βαῖνον ἐκ Δ πρὸς Α μὲ μικρὰν ἀπόκλισιν εἰς τὸ μέσον, ὡς ἔγγιστα, τοῦ πλάτους τοῦ περιβόλου (πίν. 164γ).

Γενικῶς, λόγῳ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ἐδάφους κατὰ τὸ βόρειον τοῦτο τμῆμα τοῦ περιβόλου, ὁ περίβολος διετηρήθη κάλλιον καὶ δὴ καὶ κατὰ τὴν ἐξωτερικήν του πλευράν, ἥτις ἐμφανίζει καὶ τακτικὴν τὴν τοποθέτησιν τῶν λίθων. Λίθων, βεβαίως, ποικίλων κατὰ τὰς διαστάσεις, πλὴν ὅμως, πάντοτε, πλακωτῶν (πίν. 165α - β).

Εἰς ἀπόστασιν 4.50, ὡς ἔγγιστα, μ. ἀπὸ τοῦ Β σημείου τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ περιβόλου ἐσημειώθη ἡ μνημονευθεῖσα διακοπὴ τοῦ περιβόλου καὶ ἀντ' αὐτοῦ ὑφίσταται περαιτέρω (1.50 μ.) ἰδιότυπον τὸ σχῆμα καὶ τὴν διάρθρωσιν κτίσμα, οὗτινος σώζονται μόνον τὰ θεμέλια (πίν. 164α). Πρόκειται περὶ τετραπλεύρου, κατὰ κύριον λόγον, κτίσματος μὲ ἐσωτερικὰ τοιχία καὶ στέλεχος προεκβαλλόμενον πρὸς Β (μὲ μικρὰν ἀπόκλισιν). Πάντως δὲν πρόκειται περὶ χώρου κατοικίας. Πέρα τοῦ κτίσματος τούτου ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἐπεξετάθη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κοπὴν τῶν σχίνων πρὸς προετοιμασίαν τῆς μελλοντικῆς ἀνασκαφῆς. Ἐκ τῆς κοπῆς τῶν σχίνων δὲν κατέστη ἐμφανὲς κατὰ πόσον συνεχίζεται ὁ περίβολος κατὰ τὸ ΒΑ τοῦτο σημεῖον τοῦ «τεμένους» τοῦ τάφου.

Τὸ μνημονευθὲν τετράπλευρον κτίσμα ἀπέχει ἀπὸ τοῦ προσωρινοῦ τέλους (διακοπῆς) τοῦ ΒΒΑ τμήματος τοῦ περιβόλου 1.17 - 1.65 μ. κατὰ σημεῖα. Παρεμβάλλεται ἓν χαλικόστρωτον τμῆμα, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ χαρακτηριστι-

κὸν ὑπόστρωμα τοῦ συνόλου τοῦ περιβόλου. Ἡ λεπτομέρεια αὐτὴ ἔχει παρατηρηθῆ καὶ κατὰ τὸ ΝΔ καὶ τὸ Δ τμῆμα τοῦ περιβόλου. Ἡ ἔλλειψις λίθων περιβόλου κατ' αὐτὸ τὸ ΒΑ τμῆμα δυνατὸν νὰ εἶναι συμπτωματικὴ καὶ νὰ ἀναφανοῦν μετὰ τὴν πρώτην σκαφήν. Πάντως, ἡ ὕπαρξις τοῦ τετραπλεύρου κτίσματος δυνατὸν νὰ μὴ εἶναι τυχαία. Πρόκειται, πιθανῶς, περὶ κτίσματος παλαιοτέρου τοῦ τάφου καὶ τοῦ περιβόλου του, ὅπερ κτίσμα παρέμεινεν ἀλώβητον κατὰ τὴν περίοδον κατασκευῆς τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ τύμβου τοῦ τάφου, διότι τὸ σημεῖον ἐκεῖνο ἦτο ὁριζόντιον καί, κατὰ ταῦτα, δὲν ἦτο ἀναγκαῖον νὰ ὑπάρχῃ ἀναλημματικὸς τοῖχος. Τὸ τετράπλευρον κτίσμα, εἶναι εὐνόητον, δὲν παρέστη ἀνάγκη νὰ διαλυθῆ καὶ παρέμεινε κατὰ χώραν. Μεταξὺ τῶν ἐσωτερικῶν λίθων ὑπῆρχε καὶ καλυπτήριος λιθίνη στρογγύλη πλάξ ἐξ ἀσβεστολίθου κατὰ χώραν. Κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τὸ μικρὸν τοῦτο κτίσμα ἐμφανίζεται ὅλως ἰδιότυπον καὶ ἡ λειτουργικότης του θὰ διευκρινηθῆ μόνον μὲ τὴν συνέχισιν καὶ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἰδιαιτέρα μνεία δέον ὅπως γίνῃ καὶ περὶ τῶν εὑρημάτων τῶν σημειωθέντων καθ' ὅλην τὴν ἀνασκαφεῖσαν περιοχὴν τοῦ ΒΔ - Β - ΒΑ τμήματος τοῦ τύμβου καὶ πρωτίστως δέον ὅπως γίνῃ λόγος περὶ τῶν τεμαχίων πηλοῦ ποὺ εὑρέθησαν εἰς διάφορα σημεῖα, ἰδίᾳ κατὰ τὸ Β - ΒΑ τμῆμα τῆς ἀνασκαπτομένης περιοχῆς. Ἴσως, τὰ τεμάχια ταῦτα πηλοῦ δέον ὅπως ἐκληφθοῦν ὡς ὑπολείμματα τῆς διὰ πηλοῦ ἐπικαλύψεως τῆς θόλου καὶ τοῦ περιβάλλοντος αὐτὴν τύμβου, κατὰ τὰ λοιπὰ ἀντίστοιχα παραδείγματα τὰ ὁποῖα γνωρίζομεν ἰδίᾳ ἐκ Μυκηνῶν[1] καὶ προσφάτως ἐκ Περιστεριᾶς[2] καὶ ἐκ Βοϊδοκοιλιᾶς τὸν ἑπόμενον Σεπτέμβριον[3]. Ὡς γνωστόν, αἱ ἔρευναι τῆς Βρεττανικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν εἰς Μυκήνας εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν διδακτικήν, πλὴν ὅμως μερικῶς μόνον ἀποκαλυφθεῖσαν, μέθοδον καλύψεως τοῦ πέριξ (οὐχὶ ὑπὲρ) τῆς θόλου τύμβου τοῦ θολωτοῦ τάφου τοῦ Αἰγίσθου διὰ συμπαγοῦς πηλοῦ[4] καὶ τὴν συγκράτησιν τῶν χωμάτων τοῦ τύμβου τῶν θολωτῶν τάφων τῶν Λεόντων[5] τῆς Κλυταιμήστρας[6] καὶ τοῦ Ἀτρέως[7] δι' ἀναλημματικοῦ τοίχου ἐκ πώρων λίθων. Ὁ θολω-

1. W. Taylour, ἔ.ἀ.
2. ΠΑΕ 1976, 508.
3. Ἰδὲ ἀνωτέρω, σ. 294.
4. W. Taylour, BSA 50, 1955, 207 - 209, πίν. 36, 37c· Ol. Pelon, ThTCF, 160.
5. Π. Σταματακης, AM 3, 1878, 273· A.J.B. Wace, BSA 50, 1955, 180· Ol. Pelon, ThTCF 165. Πρβ. καὶ περὶ τοῦ θολωτοῦ τάφου τοῦ Ἡραίου (Wace, 180).
6. A.J.B. Wace, BSA 49, 1954, 230 εἰκ. 1· A.J.B. Wace, JHS 74, 1954, 170· AJ.B. Wace, BSA 50, 1955, 198· W. Taylour αὐτόθι 209 - 223 εἰκ. 3, 4, πίν. 36, 40c-d, 41b-c, 42e· G. E. Mylonas, The Grave Circles of Mycenae, Minoica. Festschrift J. Sundwall, ἐκδ. ὑπὸ E. Grumach (1958) 284 - 285.
7. A.J.B. Wace, Mycenae, 1949/N. Y. 1964, 125· τοῦ αὐτοῦ (BSA 51, 1956, 116 - 119, εἰκ. 7, πίν. 25)· S. Hood, σχέδιον δημοσιευθὲν παρὰ W. Taylour, The Mycenaeans (1964) 83 εἰκ. 29· R. Higgins, Minoan and Mycenaean Art (1967) 87, εἰκ. 93· Ol. Pelon, ThTCF, 172 - 173· Em. Peruzzi, SMEA XIX, 1978, 59, 61, εἰκ. 7.

τὸς τάφος 1 τῆς Περιστεριᾶς εἶχεν, ἀναμφισβητήτως, τὴν διὰ μάζης πηλοῦ προστασίαν τῆς θόλου του καὶ δὴ καὶ εἰς τὰ ὑπέρτερα σημεῖα, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ διεισδύουν τὰ νερὰ τῆς βροχῆς καὶ δημιουργοῦν περαιτέρω ρωγμάς, αἱ ὁποῖαι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὁδηγήσουν εἰς ἔλλειψιν συνοχῆς μεταξὺ τῶν ὑπερτέρων σημείων τῆς θόλου. Ἐξ ἄλλου, ἓν σχέδιον, περιλαμβανόμενον εἰς τὸ ἀρχεῖον Μαρινάτου (εἰκ. 1), εἶναι ἐξόχως διδακτικὸν περὶ τῆς μεθόδου ταύτης προστασίας τῆς θόλου τοῦ τάφου τούτου καὶ τοῦτο, διότι, εἰς τὴν διαπιστωθεῖσαν στρωματογραφίαν τῆς ἐπιχώσεως τοῦ ταφικοῦ θαλάμου τοῦ τάφου, ὑπὸ τὸ στρῶμα τὸ ἀνώτατον ὑφίστατο στρῶμα πηλοῦ, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἠκολούθει τὸ παχύτερον στρῶμα τῶν καταπεσόντων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν λίθων τῆς συμπεσούσης ἄγνωστον εἰς ποίαν περίοδον τῶν ἱστορικῶν χρόνων θόλου. Κατὰ ταῦτα, ἡ προστασία διὰ ἐπικαλύψεως τῶν ὑπερτέρων σημείων τῆς θόλου διὰ μάζης πηλοῦ εἰς τὰ χρήζοντα παρομοίας προστασίας ἐπίμαχα μέρη, ἦτο ἀποτελεσματικὴ καὶ ἡ θόλος αὕτη διετηρήθη πλέον τῶν χιλίων ἐτῶν (ἴσως ἐπὶ πολὺ εἰσέτι). Καὶ τοῦτο εἶναι χαρακτηριστικόν, διότι ἡ θόλος αὕτη ἵστατο, κατὰ τὰ λοιπά, ἀκάλυπτος, ἤτοι ἄνευ τύμβου καλύπτοντος τὸ σύνολον τῆς θόλου, ἀλλὰ διήκοντος μέχρι τοῦ ὕψους, ἂς εἴπωμεν, τῶν ἀνωφλίων τοῦ στομίου [1].

Ἐκ τῆς εἰκόνος ἣν παρουσίασεν ἐν τῷ συνόλῳ της ἡ ἀνασκαπτομένη — καὶ μερικῶς ἐκτός (πρὸ) τοῦ περιβόλου — περιοχὴ (Β) κατεφάνη ὅτι ἔχομεν σαφῆ ὁμοιότητα μεταξὺ τοῦ περιβόλου αὐτοῦ τοῦ θολωτοῦ τάφου 1 καὶ τοῦ «Κύκλου» καὶ τοῦτο διότι ἡ περιωρισμένη σχετικῶς ἐπιφάνεια τοῦ λόφου τῆς Περιστεριᾶς εἶχεν ὑπερκαλυφθῆ κτισμάτων εἰς ὅλην της τὴν ἔκτασιν. Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ «Κύκλου» ἐκτίσθησαν οἰκίαι κατὰ τὰ τέλη τῆς ΥΕ ΙΙ περιόδου καὶ ἀκολούθως κατὰ τὴν ΥΕ ΙΙΙ περίοδον, εἶναι δὲ βέβαιον ὅτι ὁ «Κύκλος» ἐκτίσθη, ὡς ἐσημειώθη [2], διὰ νὰ διαχωρισθοῦν δι' αὐτοῦ τὰ παλαιότερα ταφικὰ μνημεῖα τῶν κοσμικῶν κτισμάτων, ἅτινα κοσμικὰ κτίσματα ἐπρόκειτο νὰ κτισθοῦν ἐκεῖ που πλησίον.

Αὐτὴν τὴν ἔννοιαν, πιστεύω, εἶχεν ὁ «Κύκλος», ἤτοι ἐχρησίμευσεν ὡς ὅριον μεταξὺ τῶν παλαιῶν δωμάτων τοῦ Ἅδου καὶ τοῦ νέου ἐκτός - πρὸ αὐτοῦ δημιουργουμένου οἰκισμοῦ.

Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ περιβόλου τοῦ θολωτοῦ τάφου 1 ἔχομεν κτίσματα, πάλιν ἐκτός (πρὸ) αὐτοῦ πρὸς Βορρᾶν, ἐξ ὅσων δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐξ ὡρι-

1. Πρβ. καὶ ΠΑΕ 1976, 484, 509, 535. Εἰς AR 1977 - 78, 33 (H. W. C.) ἐδηλώθη ὅτι ὁ «peribolos served to revet the edge of the earth mound over the tomb». Περὶ πιθανοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου διὰ τὸν θολωτὸν τάφον τῶν Νιχωρίων βλ. N.A. Cl. Wilkie, A Tholos Tomb at Nichoria: its Construction and Use (1975) 49. Περὶ τοῦ ἀκαλύπτου τῆς θόλου τοῦ τάφου 1 τῆς Περιστεριᾶς πρβ. καὶ Γ. Σ. Koppe, Τύμβοι, θόλοι καὶ ταφικοὶ κύκλοι τῆς Μεσσηνίας, Πρακτικὰ Α' Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Σπάρτη 7 - 14 Σεπτεμβρίου 1975 (1976 - 78), 347 - 348.

2. Ἔργον 1976, 134· ΠΑΕ 1976, 533.

σμένων τοιχίων ἐξ ὁλοιτρόχων λίθων, τῶν ὁποίων (τοιχίων) ὑπελείφθησαν τὰ θεμέλια. Ἡ στενότης χώρου ἐπέβαλε, κατὰ ταῦτα, ἐκτὸς τοῦ περιβόλου οἰκοδόμησιν μιᾶς ἢ περισσοτέρων (θὰ μάθωμεν μόνον διὰ προσεχῶν ἀνασκαφῶν) οἰκιῶν, ἐφ' ὅσον, βεβαίως, ἀποδειχθῇ ὅτι αἱ οἰκίαι ἦσαν μεταγενέστεραι τοῦ θολωτοῦ τάφου, ἢ ἡ αὐτὴ στενότης ἐπέβαλε τὴν ἐγγύτατα τῶν ὑφισταμένων οἰκιῶν διέλευσιν τοῦ Β τμήματος τοῦ περιβόλου. Ἡ ἀποτύπωσις τοῦ περιβόλου ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Δημ. 'Αλεξανδροπούλου.

Τὰ πλεῖστα τῶν εὑρημάτων ἐσημειώθησαν πρὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ τμήματος τοῦ περιβόλου. Βεβαίως, ὄστρακα καὶ ἄλλα, πάντοτε ἀποσπασματικῶς σωζόμενα ἀντικείμενα, εὑρέθησαν ἐπὶ ἢ μεταξὺ τῶν λίθων τοῦ περιβόλου. Κατὰ τὴν συνέχειαν τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ περιβόλου μεταξὺ τῶν λίθων τοῦ περιβόλου εὑρέθη τμῆμα τοῦ κορμοῦ ἑνὸς πηλίνου γυναικείου εἰδωλίου μεθ' ὑποδηλώσεως τοῦ στήθους (εἰκ. 9γ, πίν. 166α). Ἡ κεφαλὴ καὶ ἡ ἀριστερὰ χεὶρ ἔχουν ἀποκοπῇ ἐξ ὁλοκλήρου καὶ τὸ σωζόμενον ὕψος ἐμετρήθη 4.20 ἑκ. Πρὸ τοῦ περιβόλου, εἰς τὸ ἀντίστοιχον, περίπου, σημεῖον, εὑρέθη τὸ ὀπίσθιον ἀκέφαλον τμῆμα ἑνὸς πηλίνου ζῳδίου, τοῦ ὁποίου ἦσαν ἀποκεκρουμένοι καὶ οἱ πόδες. Περαιτέρω, εὑρέθη αἰχμὴ βέλους (πίν. 166β) ἐκ ξανθοῦ πυρίτου, σωζομένου μήκους 3.30 ἑκ., καὶ ἀπολέπισμα πυρίτου, ἔτι δὲ ἐν ἀμφικωνικὸν πήλινον σφονδύλιον μεταξὺ τῶν λίθων (μήκους 2.10 ἑκ.), ἐν ἀποκεκρουμένον κατὰ τὸ ἀνώτερον τμῆμα ἐκ στεατίτου κωνικοῦ τμήματος, εὑρεθὲν ὁμοίως μεταξὺ τῶν λίθων (σωζομένου ὕψους 1.30 ἑκ.) καὶ ἄλλο ὑψηλὸν ἐκ πηλοῦ (ὕψους 3 ἑκ.). Εἰς τὸ ΒΔ τμῆμα τοῦ περιβόλου εὑρέθη καὶ ὁ πλήρης — ἄνευ ἄκρων — κορμὸς πηλίνου ζῳδίου ἄνευ διακοσμήσεως μήκους 4.30 ἑκ. (πίν. 166γ).

'Εκτὸς περιβόλου, κατὰ τὸ πλεῖστον, εὑρέθησαν καὶ ὡρισμένα ὄστρακα πίθων, ὡς ἓν ὄστρακον μετὰ ὀφιοειδοῦς ἐπιπλάστου διακοσμήσεως καὶ ἄλλα μὲ δακτυλόπλαστον διακόσμησιν καὶ μάλιστα μὲ τὴν διακόσμησιν, κατὰ περιπτώσεις, εἰς αὐτὴν τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ πίθου καὶ οὐχὶ εἰς ἐπίπλαστον ταινίαν (πίν. 166ε). Ἡ κεραμεικὴ ἐνεφάνισε, κατὰ τὸ πλεῖστον, ΜΕ παραδόσεως - πρωτομυκηναϊκῆς φάσεως ὄστρακα, τὸ πλῆθος δὲ τῶν ὀστράκων εὑρέθη εἰς ὑψηλὰ σημεῖα τῆς ἐπιχώσεως. Χαμηλότερον (εἰς βάθος) ὑπῆρχον ὀλιγώτερα, πάντοτε, ὄστρακα. Εἰς μεγάλο ποσοστὸν εὑρέθησαν πόδες οἰκιακῆς χρήσεως τριποδικῶν ἀγγείων καὶ μάλιστα καθ' ὅλο τὸ ἐξωτερικὸν ἀνάπτυγμα τοῦ περιβόλου. Ἡ ἀδριατικὴ τεχνικὴ ἐξεπροσωπήθη δι' ἑνός, μόνον, ὀστράκου καὶ ἐκ τῶν πρωτομυκηναϊκῶν ὀστράκων δυνατὸν νὰ μνημονευθῇ τμῆμα ἀμφιπρόχου κύλικος. 'Εκ λιθίνων ἐργαλείων εὑρέθησαν ὡρισμένα, γενικῶς μεμονωμένα, ὡς δόναξ μήκους 4 ἑκ. ἐξ ἐλαιοχρώμου πυρίτου, τεμάχιον λεπίδος ὀψιανοῦ καὶ διάφορα ἀπολεπίσματα. Εὑρέθη ἄλλο ἐν εἰδώλιον, ἤτοι (εἰκ. 9δ, πίν. 166δ) ἡ σωζομένη ζωόμορφος κεφαλὴ καὶ ὁ λαιμὸς ἑνὸς ζῳδίου (ὕψους 2.40 ἑκ. καὶ μήκους κεφαλῆς 2 ἑκ.), ἔτι δὲ ποικίλα σφονδύλια, ἐκ πηλοῦ καὶ ἐκ στεατίτου. Συγκεκριμένως, εὑρέθη ἓν κεκαυμένον σφονδύλιον ἐκ πηλοῦ, ἄλλο πήλινον σφον-

δύλιον μήκους 2.50 έκ., συγκολληθέν, κωνικὸν ἐκ στεατίτου σφονδύλιον ὕψους 1.20 έκ. καὶ μεγίστης διαμέτρου 1.70 έκ., ἄλλο πήλινον ἀμφικολουροκωνικὸν ὑπολειφθὲν κατὰ τὸ ἥμισυ καὶ ἄλλο πήλινον ἀμφικωνικὸν ὕψους 3.30 έκ.

Κρίνοντες ἐξ ἄλλων παραλλήλων - ἀναλόγων καταστάσεων, θεωροῦμεν ὅτι ἡ ὕπαρξις κεραμεικῆς οἰκιακῆς, κατὰ τὸ πλεῖστον, χρήσεως (πλῆθος ποδῶν τριποδικῶν σκευῶν), ἔτι δὲ πηλίνων εἰδωλίων καὶ ζῳδίων, ὑποδηλοῖ, καὶ κατὰ τὴν ἤδη γνωστὴν κατάστασιν τοῦ «Κύκλου», τὴν ὕπαρξιν κοσμικῶν κτισμάτων ἐκτός (πρὸ) τοῦ περιβόλου. Πράγματι, ἡ σπάνις εἰδωλίων προερχομένων ἐκ μυκηναϊκῶν τάφων καί, ἀντιθέτως, ἡ ἀνεύρεσις, ἰδίᾳ εἰς Περιστεριάν, πολυπληθῶν εἰδωλίων εἰς κατῳκημένους χώρους, ἔτι δὲ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐφετινὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον εἰς τὰ κοσμικὰ κτίσματα τοῦ νέου βορείου τομέως, συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἅπαν τὸ κεραμεικὸν τοῦτο ὑλικὸν προέρχεται ἐκ τῶν οἰκιῶν ποὺ κατεκάλυπτον τὸν λόφον τῆς Περιστεριᾶς[1]. Ὁ περίβολος τοῦ θολωτοῦ τάφου 1 ἦτο ἓν ἐπιβλητικὸν μνημεῖον, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν περικλειόμενον τάφον καὶ ἀσφαλῶς, ἦτο ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα προσείλκυον ζωηρὸν τὸ διαφέρον τῶν τότε ἐπισκεπτῶν τοῦ λόφου - νεκροταφείου καὶ ἐν ταὐτῷ οἰκισμοῦ τοῦ στρατηγικοῦ τούτου σημείου τοῦ Κυπαρισσιακοῦ αὐλῶνος.

Ἡ προσεχὴς ἔρευνα τοῦ περιβόλου θὰ συνεχισθῇ, ἔτι ἐντατικωτέρα, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὰ ἤδη ἀνεσκαμμένα σημεῖα, τὰ ὁποῖα καὶ ἔχουν ἁ π λ ῶ ς μόνον ἀποκαλυφθῇ. Θὰ ἀναζητηθῇ ἡ τεχνικὴ τῆς κατασκευῆς του εἰς ὅλην του τὴν ἔκτασιν, ὡς, ἐπὶ παραδείγματι, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ βορείου του τμήματος, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει εἰσέτι διαπιστωθῇ ἡ ὕπαρξις ἀναλημματικοῦ ἐξ ὀλοιτρόχων λίθων τοίχου ὡς καὶ εἰς τὰ τέσσαρα τελευταῖα (τὰ πρὸς 'Ανατολὰς) μέτρα, τὰ ὁποῖα εἶναι καὶ τὰ χαμηλότερα λόγῳ τοῦ ὁριζοντίου τοῦ ἐδάφους κατ' ἐκεῖνο τὸ σημεῖον. Πάντως, πρωτίστως, θὰ ἐπιδιωχθῇ ἡ στερέωσις τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ περιβόλου, καθ' ὅλον του τὸ μῆκος.

Ἡ ἔρευνα πρὸς πλήρη συμπλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ θολωτοῦ τάφου 1, θὰ περιλάβῃ εἰς προσεχῆ ἀνασκαφικὴν περίοδον: α) τὴν συνέχισιν παρακολουθήσεως τοῦ περιβόλου του ἀπὸ τοῦ ΒΑ τμήματός του, κατὰ τὴν φορὰν κινήσεως τῶν δεικτῶν τοῦ ὡρολογίου μέχρι καὶ τοῦ ἀρχικοῦ ΝΔ σημείου τῆς ἀνασκαφῆς του καὶ β) τὴν ἀνασκαφὴν εἰς ὅλον τὸν χῶρον μεταξὺ τοῦ περιβόλου, τῆς θόλου καὶ τῶν πλευρῶν τοῦ δρόμου τοῦ τάφου. Οὕτω, θὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν χωμάτων ποὺ δὲν ἀνῆκον εἰς τὸν ἀρχικὸν τύμβον καὶ θὰ καταστῇ ἐφικτὴ ἡ ἔρευνα εἰς βάθος τοῦ πιθανῶς ὑπάρχοντος στρώματος πηλοῦ τὸ ὁποῖον γνωρίζομεν καὶ ἐξ ἄλλων τάφων θολωτῶν τῶν Μυκηνῶν. Οὕτω θὰ ἐξηγηθῇ κάλλιον καὶ ἡ ὕπαρξις μαζῶν πηλοῦ εἰς τὸ ἀνώτερον στρῶμα τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιχώσεως τοῦ ταφικοῦ θαλάμου τοῦ τάφου τούτου.

Διὰ τῆς συνεχίσεως, ἐξ ἄλλου, περαιτέρω τῆς ἐρεύνης εἰς βάθος εἰς αὐτὸν

1. ΠΑΕ 1976, 532 - 533.

τὸν μεταξὺ περιβόλου καὶ θόλου χῶρον θὰ διαπιστωθῇ, ὡσαύτως, κατὰ πόσον ὑπῆρχον ἄλλαι ΜΕ/ΥΕ Ι οἰκίαι δυτικῶς τοῦ τάφου κατὰ τὸ πρότυπον τῆς 'Ανατολικῆς Οἰκίας καὶ κατὰ πόσον ὑφίσταντο ἄλλοι πρώιμοι ΜΕ/ΥΕ Ι τάφοι ὅμοιοι, περίπου, πρὸς τὸν πέρυσιν ἀποκαλυφθέντα[1]. 'Η ἀνεύρεσις συγχρόνων πρὸς αὐτὸν τάφων θὰ εἶναι ἐξαιρετικῆς σημασίας ἐπιτυχία, ὄχι τόσον διὰ τὰ ἀναμενόμενα εὑρήματα, ἀλλὰ διὰ νὰ διαπιστωθῇ κατὰ πόσον ὁ πέρυσιν ἀνευρεθεὶς ὑπὸ καὶ παρὰ τὸν περίβολον (δυτ. τμῆμα αὐτοῦ) τάφος εἶχε περιλάβει κανονικὰς ταφὰς ἢ ἀνακομιδὰς ἐκ ταφῶν ἄλλων συγχρόνων τάφων τῆς περιοχῆς. Κατὰ ταῦτα, ἐφ' ὅσον δὲν ἀνευρεθοῦν ἄλλοι τάφοι ἢ ἐφ' ὅσον ἀνευρεθοῦν ἄλλων κενῶν τάφων ἴχνη, θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντιμετωπίσωμεν τὴν περίπτωσιν νὰ ἐχρησιμοποιήθη ὁ τάφος οὗτος τοῦ δυτ. τμήματος τοῦ περιβόλου (πρὸ τῆς κατασκευῆς τοῦ τελευταίου) διὰ νὰ περιλάβῃ ἁπλῶς τὰ ὑπολείμματα τῶν ταφῶν ἄλλων συγχρόνων τάφων. ('Επόπται ἐργασίας: δίδες Γ. Χατζῆ καὶ Ν. Πολυχρονοπούλου.)

'Ο μικρὸς ΜΕ/ΥΕ Ι ὑπὸ καὶ παρὰ τὸν περίβολον τάφος

Λόγῳ τεχνικῶν δυσκολιῶν κατὰ τὴν περυσινὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον τοῦ 'Ιουλίου εἶχε διακοπῆ ἡ ἔρευνα[2] εἰς τὸν ὑπὸ καὶ παρὰ τὸν περίβολον τοῦ θολωτοῦ τάφου 1 εὐμεγέθη διὰ τὸ εἶδος του ἀσύλητον[3] τάφον τῆς μεταβατικῆς φάσεως τῆς ὁριζομένης ὑπὸ τῆς ὑστάτης ΜΕ ὑποπεριόδου καὶ τῆς πρωίμου ΥΕ Ι. 'Η συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς δὲν εἶχε καταστῆ ἐφικτή, ἐπίσης, οὔτε κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους 1976, ὁπότε ἁπλῶς εἶχε γίνει σύντομος δοκιμὴ κατὰ τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ βοτσαλωτοῦ στρώματος εἰς οὐδὲν ἀπολήξασα. Κατὰ τὴν ἐφετινὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον ἡ ἔρευνα τοῦ τάφου συνεχίσθη μετά τινος καθυστερήσεως, πλὴν ὅμως, συνεπληρώθη αἰσίως. Οὕτως, ἀφῃρέθη τὸ πέρυσιν ἀφεθὲν παχύ (9 - 10 ἑκ.) στρῶμα στρογγύλων μεγέθους μέχρι 5 ἑκ. βοτσάλων τοῦ δαπέδου ἀνακομιδῶν (ΠΑΕ 1976, πίν. 264γ). Πρόκειται, δηλ., περὶ τοῦ στρώματος τῶν μεσαίου μεγέθους βοτσάλων ὑπὸ τὰς περυσινὰς ἀνακομιδάς. 'Υπὸ τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ τάφου ὑπῆρχε ἡ αὐτὴ ὁμοιόμορφος ἐπίχωσις. Εἰς τὴν ΒΑ ἐσωτερικὴν γωνίαν τοῦ τάφου τὸ βοτσαλωτὸν ὑπόστρωμα ἄρχεται 6 ἑκ. ὑπὸ τὸ θεμέλιον τοῦ τάφου καὶ τοῦτο διότι ὑπῆρχον καὶ ἐκεῖ ἀνακομιδαί. 'Εξ αὐτῆς τῆς καταστάσεως προκύπτει ὅτι εἶχε δημιουργηθῇ ἐπίχωσις τοῦ τάφου βάθους 6 ἑκ. ὑπὸ τὸ θεμέλιον λόγῳ τῶν ἀνα-

1. ΠΑΕ 1976, 485 - 506.

2. 'Εργον 1977, 118 - 119.

3. 'Ασύλητον κατ' ἐπίφασιν. 'Ως ἐκ τοῦ πλήθους τῶν χρυσῶν κτερισμάτων, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκληθῇ οὕτω, ἂν καί, οὐσιαστικῶς, δὲν πρόκειται περὶ ἀδιαταράκτου τάφου, ἀλλὰ περὶ ὀστεοφυλακείου στερουμένου, μάλιστα, πηλίνων ἀγγείων εἰς μέγα ποσοστόν, ἅτινα θὰ ὑπῆρχον βεβαίως ἀρχικῶς, εἰς σημαντικὴν ποσότητα.

κομιδῶν. Εἰς τὸ κεντρικὸν βόρειον τμῆμα ἡ ἐπίχωσις αὕτη ἦτο, σχεδόν, ἀνύπαρκτος. Μεγαλυτέρα ἦτο ἡ χωματίνη ἐπίχωσις εἰς τὸ δυτικὸν αὐτοῦ σημεῖον, διότι ὑπῆρχον καὶ αἱ ἀνακομιδαὶ ἐκεῖ. Ὀγκωδέστερον ἦτο τὸ βοτσαλωτὸν στρῶμα κατὰ τὸ κέντρον τοῦ τάφου καὶ ὁ λόγος εἶναι, ἀνεξαρτήτως ὡρισμένων ἐνδείξεων, ὅτι δὲν εἴχομεν κατὰ τὸ σημεῖον ἐκεῖνο ἀνακομιδήν τινα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ πλευρικὰ σημεῖα εἰς τὰ ὁποῖα εἶχον ἐναποτεθῆ ἅπασαι αἱ ἀνακομιδαί[1]. Τοῦτο εἶχεν ὑποδηλωθῆ καὶ πέρυσι.

Κατὰ τὴν ἐφετινὴν περίοδον ἡ ἐργασία ἤρξατο εἰς τὸ ΒΔ τμῆμα τοῦ τάφου μὲ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ ἐναπομείναντος βοτσαλοστρώτου δαπέδου, τοῦ στρώματος, δηλ. τὸ ὁποῖον εἶχε χρησιμεύσει ὡς δάπεδον. Πρῶτον στοιχεῖον τῆς ἀναγκαιότητος συνεχίσεως τῆς ἀνασκαφῆς ἀπετέλεσεν ἡ ἀνεύρεσις — ὑπὸ τὸ ἀπομακρυνθὲν ἐφέτος βοτσαλόστρωτον δάπεδον — δυτικώτερον τῆς κεφαλῆς (τῆς εὐθὺς ἐν συνεχείᾳ ἀναφανείσης ἀνακομιδῆς) μικροῦ τεμαχίου χαλκοῦ μονοστόμου μαχαιριδίου μήκους 2.95 ἑκ. καὶ μεγίστου πλάτους 0.09 ἑκ. Τὸ τεμάχιον τοῦτο εὑρέθη 20 ἑκ. βορειοανατολικώτερον καὶ κατά τι βαθύτερον τοῦ περυσινοῦ τεμαχίου τοῦ μονοστόμου μαχαιριδίου τοῦ εὑρεθέντος ἐνσφηνωμένου εἰς τὸ Β τοίχωμα τοῦ τάφου. Ἐκ τῆς συνεχίσεως εἰς βάθος τῆς ἐργασίας ἦλθεν εἰς φῶς ἡ παλαιοτέρα τοῦ τάφου ἀνακομιδή, ἥτις εἶχε τοποθετηθῆ εἰς βάθος 11 - 30 ἑκ. ὑπὸ τὸ βόρειον θεμέλιον τοῦ τάφου καί, ἀκριβέστερον, κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμίσεος τῆς βορείας αὐτῆς πλευρᾶς, καταλαμβάνουσα ἔκτασιν κατὰ μῆκος πλέον τοῦ ἡμίσεος μέτρου (πίν. 167α-β).

Τὸ κρανίον, ἀναφανὲν πρῶτον, ἦτο συντετριμμένον εἰς πλείονα τεμάχια εἰς βάθος 11 ἑκ. Ὑπὸ τὴν βάσιν τοῦ βορείου θεμελίου, λόγῳ τοῦ ἀντικατασταθέντος ὑπεράνω τῆς ἀνακομιδῆς βοτσαλωτοῦ στρώματος. Καλλίτερον διετηρήθησαν τὰ ὀπίσθια ὀστᾶ τῆς θόλου, τὸ βρεγματικὸν καὶ τὸ ἰνιακόν (μερικῶς). Ἡ κεφαλὴ ἦτο ἐστραμμένη πρὸς Νότον καὶ ἡ ἀριστερὰ παρειά, ὡς εἰκός, ἦτο πρὸς τὰ ἄνω. Καλῶς διατηρουμένη εἰσέτι ἐσῴζετο ἡ ἀριστερὰ ὀφθαλμικὴ κοιλότης καὶ τὸ ρινικὸν ὀστοῦν. Ἡ ἀριστερά, εἰδικώτερον, παρειὰ ἔχει ἰσχυρῶς συμπιεσθῆ πρὸς τὰ κάτω. Ἡ ἄνω γνάθος σῴζεται ἐπίσης ἱκανοποιητικῶς. Εἰς αὐτὴν ὑπῆρχον τέσσαρες συνεχόμενοι ὀδόντες (σοφρωνιστήρ, γομφίος 2ος, γομφίος 3ος, προγόμφιος 2ος καί, μετὰ κενὸν δημιουργηθὲν ἐκ τοῦ καταπεσόντος πλακωτοῦ λίθου, ἐφαίνετο καὶ ὁ προγόμφιος 1ος). Πρόκειται περὶ θαυμασίως διατηρουμένων ὀδόντων, οἱ ὁποῖοι, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ φαινόμενον λεπτὸν τοίχωμα τῆς θόλου τοῦ κρανίου καὶ πρὸς τὰς διακρινομένας ραφάς (τὴν λαβδοειδῆ καὶ τὴν ὀβελιαίαν) ὑποδηλοῦν τὴν νεαρὰν ἡλικίαν τοῦ νεκροῦ. Πρὸ τῆς κεφαλῆς ὑπῆρχον ὡρισμένα εἰσέτι ὀστᾶ καὶ πέρα τῆς νοητῆς βάσεως τοῦ κρανίου εἶχε τοποθετηθῆ ἡ λεκάνη τοῦ νεκροῦ. Τὸ ὕψος τοῦ κρανίου ἐμετρήθη 15 ἑκ., ἡ μετωποϊνιακὴ ἀπόστασις 17.5 ἑκ., τὸ πρὸ τοῦ κρανίου ἐπίμηκες ὀ-

1. ΠΑΕ 1976, 504.

στοῦν 15.50 ἑκ. καὶ τὸ ἀπὸ Β πρὸς Ν μῆκος τῆς λεκάνης 19.50 ἑκ. Τὸ ὡς ἄνω ἐπίμηκες ὀστοῦν συνεχίζεται καὶ ὑπὸ τὴν γνάθον. Εὐθὺς ἐν συνεχείᾳ, πρὸς Α, ὑπῆρχον ἄλλα ὀστᾶ, ὧν μεταξὺ διεκρίνοντο ὀστᾶ τῶν πλευρῶν, καὶ ὀστᾶ τῶν κάτω ἄκρων (κνήμη).

Κατὰ τὸ μέσον τοῦ συνόλου τῆς ἀνακομιδῆς ὑφίστατο μόνωτος κύλιξ (κυλικόσχημον κύπελλον) μετὰ διακεκριμένης βάσεως καὶ τμήσεως ὑπὸ τὸν λαιμόν, ἐντὸς τῆς ὁποίας εἶχον τοποθετηθῆ ὀκτὼ χρυσοῖ μετὰ σωληνίσκου ἀναρτήσεως ρόδακες, ὅμοιοι πρὸς τοὺς πέρυσιν εὑρεθέντας, πλήν, ὅμως, μετὰ παπυροειδοῦς ἐξαρτήματος (πίν. 167α). Μετὰ τὸν πλήρη καθαρισμόν, τὴν ἀποτύπωσιν καὶ τὴν πανταχόθεν φωτογράφησιν τῆς ἀνακομιδῆς, ἐπεχειρήθη ὑπὸ τῶν ἐμπείρων ἀρχιεργατῶν τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἐπετεύχθη ἡ ἀποκόλλησις τῆς ἀνακομιδῆς ἀπὸ τῆς περιβαλλούσης αὐτὴν ἐπιχώσεως καί, τέλος, ἡ ἀπρόσκοπτος μεταφορὰ αὐτῆς εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Χώρας πρὸς πληρεστέραν μελέτην τοῦ εὑρήματος. Χάρις εἰς τὴν καλήν της συσκευασίαν ἡ ἀνακομιδὴ μετεφέρθη εἰς Χώραν ἀπολύτως ἐν τάξει. Τότε, κατὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ καθαρισμοῦ καὶ κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀποκολλήσεως τῆς ἀνακομιδῆς, ἀνεφάνη καὶ τὸ συγκινητικώτερον κτέρισμα τοῦ ἡρωικοῦ νεκροῦ, τὸ ἐπίμηκες κεκαμμένον χαλκοῦν ξίφος του (πίν. 167β).

Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν εἰς Χώραν μελέτην καὶ ἀποσύνθεσιν τοῦ συμπλέγματος τῶν ὀστῶν τῆς ἀνακομιδῆς ὑπὸ τοῦ φίλου ἰατροῦ κ. 'Ιω. Χάγερ εὑρέθη ἐν ἐξ αὐτῶν τῶν λιθίνων ἐργαλείων τὰ ὁποῖα δύνανται, ἀνενδοιάστως, νὰ θεωρηθοῦν μοναδικὰ καὶ διὰ τὸ ὁποῖον εἶναι σαφὲς ὅτι «οὐκ ἐποίησεν ἀδάής». Πρόκειται περὶ ἑνὸς ἐκ κερατολίθου γλωσσοειδοῦς (ἀμφιστόμου) ἐργαλείου, πανομοιοτύπου πρὸς τὰς σαφῶς μικροτέρων διαστάσεων ΠΕ ἐποχῆς λεπίδας ὀψιανοῦ μὲ τριεδρικὴν τὴν ἀνωτέραν ἐπιφάνειαν (τὴν μίαν ὄψιν) καὶ ἁπλῆν τὴν κατωτέραν (ἑτέραν ὄψιν). Τὸ ἐργαλεῖον[1] ἔχει μῆκος 10 ἑκ. ἀκριβῶς (10.1 ἑκ.) καὶ φέρει ὀδοντώσεις καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῶν πλευρῶν του, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀκανόνιστοι καί, ἐν πολλοῖς, δυνατὸν νὰ προέρχωνται ἐκ τῆς μακρᾶς αὐτοῦ χρήσεως. Ἡ κεντρικὴ ἕδρα τῆς ἀνωτέρας ἐπιφανείας του ἐμφανίζεται κοίλη τὴν κατασκευήν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἑκατέρωθεν, αἵτινες νοοῦνται, κατὰ βάσιν, ἐπίπεδοι. Τὸ πλάτος τοῦ ἑνὸς ἄκρου εἶναι 1.40 ἑκ. καὶ αὐτὸ ἐλάχιστα ἀποκεκρουμένον, ἐνῷ τὸ μέγιστον πλάτος ἐμετρήθη 2.80 ἑκ. εἰς ἀπόστασιν 8.50 ἑκ. ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ἄκρου. [Οἱ χρωματικοί του τόνοι ἐμετρήθησαν ὑπὸ τῆς δίδος 'Αφροδ. Χασιακοῦ (Munsell 10YR 7 - 8/3 καὶ ὀπίσω κατὰ μέρη 10YR 6/2)]. Τὸ ἐργαλεῖον εὑρέθη ὑπὸ τὸ πρῶτον τεμάχιον τῆς λεκάνης καὶ παρὰ

1. 'Εκ τῆς 'Ανατολικῆς Οἰκίας (τῆς Περιστεριᾶς) προέρχεται (Μ. Χώρας, 2455), ἕτερον, πολὺ μικρότερον, μήκους 5.065 ἑκ., ἀντίστοιχον, ἀλλ' ἥττονος κατασκευῆς ἐργαλεῖον ἐκ πυριτολίθου (26 - 7 - 1961). Χρωματικοὶ τόνοι: Munsell 10.YR 6/1 (τεφρὸν) κατὰ βάσιν. Φλεβώσεις 10. YR 7/3 (λίαν ὠχροκάστανον) καὶ 10.YR 8/1 (λευκωπόν).

τὸ διαφαινόμενον μήκους 30.50 ἑκ. δεξιὸν βραχιόνιον τοῦ νεκροῦ (πίν. 167γ -). Περαιτέρω 2.50 - 3 ἑκ. ὑπὸ τὸν κερατόλιθον ὑπῆρχε τὸ λεπτότερον ἄκον τοῦ ξίφους.

Ὀλίγον ἀριστερώτερον εὑρητο ἡ κερκίς. Ἡ ὠλένη ἅπτεται ἄνωθεν τῆς λεπίδος τοῦ ξίφους. Ἡ κερκίς, δηλ., εὑρηται εἰς τὸ μέσον τοῦ σχηματιζομένου κενοῦ εἰς ἀπόστασιν 4 ἑκ. πρὸς Νότον. Ὑπὸ τὴν κεφαλὴν τοῦ βραχιονίου εὑρηται τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τῆς κερκίδος. Τῆς διαφύσεως τοῦ βραχιονίου ἐλλείπει τὸ περιφερειακὸν τριτημόριον. Τῆς ὠλένης σῴζονται τὰ σημεῖα κλειδώσεως, τὸ κεντρικὸν τριτημόριον. Εἰς σημεῖόν τι τῆς ὠλένης εἶχεν ἀποτυπωθῇ καὶ τεμάχιον χαλκοῦ. Αἱ σημαντικώτεραι ὅμως διαπιστώσεις τοῦ κ. Χάρ προῆλθον ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ πραγματοποιηθείσης συγκριτικῆς τῶν διαφόρ ἐπὶ μέρους ὀστῶν. Οὕτω, κατέστη σαφὲς ὅτι περιελαμβάνοντο τρεῖς ὠλέαι (ἐκ τῶν ὁποίων δύο ἀριστεραὶ καὶ μία ἀριστερά), τέσσαρα βραχιόνια (δύο ξιὰ καί, πιθανῶς, δύο ἀριστ.) καὶ τρία ὀστᾶ λεκάνης. Κατόπιν τούτου προέκυεν ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ μιᾶς ἁπλῆς, ὡς ἐθεωρήθη, ἀνακομιδῆς, ἀλλὰ περὶ διπῆς ἀνακομιδῆς. Ἔχομεν, δηλ., ὡς καὶ εἰς τὸ ὑπερκείμενον στρῶμα ταφῶν (οὐσιστικῶς ἀνακομιδῶν) τοῦ αὐτοῦ τάφου, καὶ ἐδῶ ἀνακομιδὴν ὑπολειφθέντων ὀστῶν δύο νεκρῶν εἰς ἓν σύνολον, ἐκ τοῦ ὁποίου μάλιστα ἐλλείπει τὸ ἕτερ τῶν κρανίων καί, φυσικῷ τῷ λόγῳ, πλεῖστα ὅσα ἄλλα ὀστᾶ.

Τὰ μετὰ τῆς διπλῆς ταύτης ἀνακομιδῆς περιληφθέντα κτερίσματα, ἀνωτέω μνημονευθέντα, εἶναι ἄκρως διαφέροντα καὶ χρήζουν ἰδιαιτέρας περιγραφ πρωτίστως (πίν. 168α) τὸ κυλικόσχημον μόνωτον κύπελλον, συνολικοῦ ὕψ 9.60 ἑκ. Τοῦτο φέρει ὑπερυψουμένην τοῦ χείλους ταινιωτὴν λαβὴν κατακόφον (ὕψους 6.34 ἑκ.), κοῖλον τὴν τομὴν λαιμὸν πλάτους 2 ἑκ., τμῆσιν κατὰ ν ὦμον, ἅτε μινυακῆς καταγωγῆς, κυρίως γάστρας κωνικῆς ἀνεστραμμένης μετὰ καμπύλης ἄνω ἀπολήξεως, ἀνύπαρκτον στέλεχος, κωνικὴν βάσιν καὶ συπαγῆ ἐπίπεδον κατὰ τὸ σημεῖον ἑδράσεως. Τὸ χεῖλος, διαμέτρου 10.40 - 10.0 ἑκ., εἶναι κυρτὸν ἔνδον καὶ νεύει πρὸς τὰ ἔξω. Ἐπ' αὐτοῦ τοῦ χείλους διακπτεται ἔναντι τῆς λαβῆς ἡ περιφέρεια καὶ σημειοῦται ὄρθωσις αὐτοῦ (τοῦ χλους) καὶ οὐχὶ νεῦσις πρὸς τὰ ἔσω. Θὰ ἠδύνατό τις, ὁμοίως, νὰ ἀναμείνῃ τὸν κ' ἐκεῖνο τὸ σημεῖον σχηματισμὸν μικρᾶς προχύσεως, τοιοῦτόν τι, ὅμως, δ συμβαίνει. Ἡ μεγαλυτέρα διάμετρος τοῦ κυπέλλου εἶναι αὐτὴ τοῦ χείλους τ ἐνῷ ἡ διάμετρος τοῦ ὤμου εἶναι 9.20 ἑκ. Ἀρκούντως ὀξύκοιλος, τέλος, δυτὸν νὰ χαρακτηρισθῇ καὶ ὁ πυθμὴν τοῦ κυπέλλου αὐτοῦ (πίν. 168α).

Ὁ πηλὸς εἶναι ἐρυθρωπὸς μετὰ προσμείξεων ἄμμου. Τὸ ἀγγεῖον συνεκολήθη διὰ 15 ὀστράκων, ἐλάχιστα δὲ μικρὰ τοῦ χείλους μέρη συνεπληρώθησα Πρόκειται περὶ τοπικῆς κεραμεικῆς δημιουργίας τοῦ τέλους ἀκριβῶς τῆς Μ καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ΥΕ Ι φάσεως, ὅπερ δὲν ἔχει ἀκριβὲς ἀνάλογον εἰς τὸ σχματολόγιον τοῦ Furumark[1]. Αἱ προχυτικαὶ ἢ αἱ ἀντίθετοι διαμορφώσεις

1. Furumark, MP, FS 261, 270 ἐν εἰκ. 16 (σ. 60).

σημεῖον τοῦ χείλους ἀποτελοῦν, ὡς ἔχει διαπιστωθῆ, γνώρισμα τῆς Δ. Πελοποννήσου (Περιστεριᾶς καὶ Κακοβάτου), ἔτι δὲ τῆς ΝΔ (Βορούλια).

Τὸ κύπελλον τοῦτο, εὑρεθὲν κατὰ τὸ μέσον τῆς ἀνακομιδῆς εἰς τὴν νοτίαν της πλευράν, εἶχε τοποθετηθῆ πλαγίως εἰς γωνίαν 70 - 75° ἀπὸ τῆς κατακορύφου, περιελάμβανε δὲ εἰς τὸ ἐσωτερικόν του, ὡς ἐμνημονεύθη, ὀκτὼ (8) χρυσοῦς ρόδακας μετὰ σωληνίσκου ἀναρτήσεως, κατὰ τὰ περυσινὰ παραδείγματα, πλὴν ὅμως, μετὰ ἀνηρτημένου ἐξ ὀπῆς παπυροειδοῦς στελέχους (πίν. 168β). Ἡ κατασκευὴ τῶν ροδάκων ἦτο ὁμοία πρὸς τὴν τῶν περυσινῶν, δύναται δὲ νὰ ὑποστηριχθῆ ὅτι εἶναι ἔτι ἐπιτυχεστέρα, ὡς, ἐξ ἄλλου, καλλιτέρα ἀσυγκρίτως ἡ διατήρησίς των. Αἱ διαστάσεις των εἶναι, κατὰ μέσον ὅρον αἱ ἀκόλουθοι: μῆκος σωληνίσκου: 2.58 ἑκ. καὶ διάμετρος ρόδακος 2.43 ἑκ. Ἡ διακόσμησις σύγκειται ἐκ δύο περιφερειακῶν κύκλων ἀποτελουμένων ἐκ κοκκίδων, ἔνδον δὲ ὑπὸ ἓξ ὀφθαλμῶν (κύκλων) μετὰ κοκκίδων εἰς περιβάλλουσαν περιφέρειαν καὶ κεντρικοῦ ὀφθαλμοῦ περιβαλλομένου ὁμοίως ὑπὸ περιφερείας κοκκίδων. Πρόκειται, δηλαδή, περὶ κεντρικοῦ ὀφθαλμοῦ, πέριξ τοῦ ὁποίου εἶναι διατεταγμένοι ἓξ ὀφθαλμοὶ περιβαλλόμενοι ὁμοίως ὑπὸ κοκκίδων καὶ τὸ σύνολον ὑπὸ δύο μειζόνων περιφερειῶν μετὰ κοκκίδων. Ἡ διαφορὰ ἔγκειται εἰς τὸ ἀνηρτημένον παπυροειδὲς στέλεχος, οὕτω δὲ τὸ σύνολον ἔχει μῆκος 4.59 ἑκ. Ἕκαστον παπυροειδὲς κρέμαται ἔκ τινος ὀπῆς εἰς τὸ κατώτερον τμῆμα τοῦ ρόδακος διὰ λεπτοτάτου σύρματος, εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονὸς ὅτι ἓξ τῶν ροδάκων ἔχουν τὸ κανονικὸν παπυροειδές, εἷς στερεῖται τούτου καὶ ὁ ὄγδοος φέρει δύο καὶ τοῦτο διότι εἶχεν ἀποκοπῆ τοῦ προηγουμένου τὸ σημεῖον τῆς περιφερείας μετὰ τῆς ὀπῆς μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴ ἀνοιγῆ νέα ὀπὴ εἰς τὸν ἕβδομον, ἀλλὰ εἰς τὸν ὄγδοον, ὅστις, οὕτως, ἔχει δύο κρεμώμενα παπυροειδῆ. Ἕκαστον παπυροειδὲς ἔχει σειρὰν κοκκίδων (δι' ἐκκρούστου, νοεῖται, ἐργασίας) δίκην στίξεων κατὰ τὸ περίγραμμά του, ἄνω ὀφθαλμὸν ἐντὸς στικτοῦ κύκλου καὶ κατὰ τὸ διευρυνόμενον καὶ διαμορφούμενον πλέον τεταρτοκύκλιον τὴν λεγομένην C-spiral τῆς Μεσομινωικῆς κεραμεικῆς[1] ἢ ἄλλως πως διαμορφούμενον κυρτὸν ἰωνικὸν κιονόκρανον. Τὸ διακοσμητικὸν αὐτὸ στοιχεῖον συναντᾶται συχνότατα καὶ εἰς ἔργα τῆς νεοελληνικῆς ἀργυροχοΐας ὡς διακοσμητικὸν ἐπαναλαμβανόμενον στοιχεῖον τοῦ περιγράμματος τῶν πορπῶν καὶ τῶν μονῶν κιουστεκιῶν[2].

Τὸ τελευταῖον κτέρισμα ἦτο τὸ κεκαμμένον ξίφος τοῦ τύπου Α, τὸ ὁποῖον εἶχε περιληφθῆ μεταξὺ τῶν ὀστῶν τῆς διπλῆς ἀνακομιδῆς. Ἀρχικῶς εὑρέθησαν οἱ δύο ἀποσπασθέντες ἤλοι τῆς λαβῆς του, οἵτινες ἐχρησίμευσαν ὡς προάγγελοι τοῦ εὑρήματος. Οὗτοι εὑρέθησαν εἰς δύο διάφορα σημεῖα καὶ εἶχον μῆκος 2.39 καὶ 2.37 ἑκ., εἶχον δὲ ἀντιστοίχως πάχος εἰς τὰ ἄκρα 0.64 καὶ

1. G. Walberg, Kamares (1976), 182 εἰκ. 32, 1.

2. Κατ. Γ. Koppe, Ἡ ἀνθρώπινη κεφαλὴ θέμα ἀποτρεπτικὸ στὴ Νεοελληνικὴ Λαϊκὴ Τέχνη (1978) εἰκ. σποράδην.

0.72 ἑκ. Τὸ σῳζόμενον μῆκος τοῦ ξίφους ἀνέρχεται εἰς 87 ἑκ., μετὰ τῆς ἀπολεσθείσης δὲ λαβῆς θὰ ὑπελείπετο κατά τι τῶν 95 ἑκ. Ἡ κάμψις ἀνέρχεται εἰς 160°, περίπου, καὶ εἶχεν ἐπιτευχθῆ ὥστε νὰ μὴ χρησιμοποιηθῆ πλέον ὡς (ἀγχέμαχον) ὅπλον. Ἡ λεπὶς εἶναι ἀκόσμητος καὶ ἐλλείπει ἡ ἄκρα αἰχμὴ τῆς λεπίδος. Ὡς ἐκ τῆς καταστάσεώς του καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς κατιώσεώς του καὶ τῶν ρωγμῶν τὰς ὁποίας ἔχει ὑποστῆ, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντιμετωπισθῆ ἅπαξ ἔτι ἡ ἄποψις τοῦ Μαρινάτου περὶ τῶν ἐξ Ἀρκαλοχωρίου ξιφῶν ὅτι αἱ λεπίδες κατεσκευάζοντο (ἀπετελοῦντο) ἐκ δύο ἐλασμάτων (πίν. 168γ).

Ἐκ τῆς λαβῆς σῴζεται μόνον τὸ σημεῖον γενέσεως αὐτῆς μετὰ τοῦ πρώτου τῶν ἤλων. Οἱ δύο ἄλλοι εἶχον ἐκπέσει. Εἰς τὸν ἀπεστρογγυλευμένον ὦμον εἶχεν ὑπολειφθῆ ὁ ἕτερος τῶν μικροτέρων διαστάσεων ἤλων. Τὸ πλάτος τῆς λεπίδος κατὰ τὸ σημεῖον ἐκεῖνο ἀνέρχεται εἰς 5, περίπου, ἑκ. καὶ τὸ πάχος της εἰς 1.35 ἑκ. εἰς τὸ παχύτερον σημεῖον καὶ 0.4 ἑκ. εἰς τὸ λεπτότερον. Οὕτω, τὸ ξίφος αὐτὸ ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ξιφῶν τύπου Α, ἅτινα ἔφερον πλείονας ἤλους εἰς τὴν λαβὴν καὶ ζεῦγος ἤλων κατὰ τοὺς ὤμους. Κατὰ ταῦτα, ἐκ τοῦ στοιχείου τούτου, κερδίζομεν τὴν χρονολόγησιν τοῦ ὅπλου εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ τάφου Α V τῶν Μυκηνῶν, κατὰ ἀνάλογα παραδείγματα [1].

Τὸ χῶμα, ὅπου καὶ ἡ ἀνακομιδή, περιεῖχε καὶ μικρότατα λευκωπὰ χαλικίδια, ὡς καὶ εἰς τὴν Νοτίαν θόλον 1. Τοῦτο διεπιστώθη ἰδιαιτέρως ἀνατολικώτερον τοῦ σκελετοῦ. Χαλίκια καὶ βότσαλα, ἤ, ὀρθότερον, ἀπεστρογγυλευμένοι πως χάλικες, ὑπῆρχον ἀνάμεικτα εἰς τὸ χῶμα τῆς ἀνακομιδῆς. Ὀλίγον βαθύτερον οἱ χάλικες ἐνεφανίσθησαν μικροτέρων διαστάσεων καί, τελικῶς, ὑπὸ τὸ μεῖζον τοῦτο στρῶμα, οἱ λίθοι ἔτι μεγαλύτεροι (15 - 19 ἑκ.) Ἀντιστοίχως πρὸς τὸ πάχος τοῦ στρώματος τοῦ ὑπεδάφους, οἱ λίθοι ἦσαν ὀλιγώτεροι κατὰ τὸ νότιον τμῆμα τοῦ τάφου καὶ περισσότεροι κατὰ τὸ κέντρον. Ὁμοίως ὀλιγώτεροι ἐνεφανίσθησαν κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα (πίν. 169α).

Οὕτω, συνεπληρώθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ τάφου τούτου, τοὐλάχιστον εἰς τὸ ἐσωτερικόν (πίν. 169β), καὶ ὑπολείπεται ἡ ἔρευνα πρὸς Βορρᾶν καὶ πρὸς ΒΑ αὐτοῦ, ἔτι δέ, ἀπαραιτήτως, ἡ στερέωσις τῶν λίθων τῶν τοιχωμάτων του (ἰδίᾳ κατὰ τὴν ΒΑ γωνίαν καὶ κατὰ τὴν Δ πλευράν, ὥστε νὰ μὴ παρασυρθοῦν οἱ τελευταῖοι οὗτοι) καὶ ἡ τοποθέτησις ἑνὸς σιδηροῦ πλέγματος μετὰ ποδῶν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, ὥστε νὰ καταστῆ ἐφικτὴ ἡ ἐκ νέου διευθέτησις τῶν καλυπτηρίων πλακῶν κατὰ τὴν ἀρχικήν των ὑπεράνω τοῦ τάφου διάταξιν. Ἡ στερέωσις τῶν λίθων τῶν τοιχωμάτων του ἀφορᾷ περισσότερον εἰς τοὺς λίθους τῆς ΒΑ γωνίας, οἵτινες ἐμφανίζονται κατ' ἐκφορικὴν διάταξιν λόγῳ τῶν ὠθήσεων ἃς ἐδέχοντο παλαιότερον ἐκ τοῦ περιβάλλοντος τὸν τάφον περιβόλου.

Γενικῶς, κατὰ τὰς διατάξεις, ὁ τάφος ἔχει συνήθως μεγάλο σχῆμα ἐν συγ-

1. G. Karo, Die Schachtgräber von Mykenai (1930/33) πίν. 80 - 81.

κρίσει πρὸς ἄλλους συγχρόνους, οἵτινες ἐχρησιμοποιήθησαν, ἀποδεδειγμένως, διὰ κανονικὰς ταφὰς καὶ οὐχὶ ἀποκλειστικῶς δι' ἀνακομιδὰς ὡς ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος. Γίνεται, βεβαίως, ἀντιδιαστολὴ πρὸς τοὺς ἤδη γνωστοὺς εὐμεγέθεις λακκοειδεῖς τάφους τῶν Μυκηνῶν καὶ μνημονεύομεν, ἐπίσης, τὸν τάφον Κεφαλοβρύσου 1 (Βολιμιδίων), ὅστις[1] εἶχεν ἐσωτερικὰς διαστάσεις πλέον τῶν 3.60 μ. × 1.25 μ. Εἶναι, κατὰ ταῦτα, πιθανὸν νὰ ἐκτίσθη διὰ νὰ συγκεντρώσῃ ἀνακομιδὰς ἐξ ἄλλων τάφων τῆς περιοχῆς. Καὶ αὐτὴ ἡ διαπίστωσις δὲν εἶναι ἀπολύτως βεβαία καὶ μάλιστα ἐφ' ὅσον ὑπάρχουν στοιχεῖα ἄγοντα εἰς διάφορα συμπεράσματα. Ταῦτα εἶναι τὸ διάσπαρτον ὡρισμένων κτερισμάτων, ὡς ἀγγείων, τοῦ ἑτέρου τῶν χαλκῶν ἀγγείων, τῶν χρυσῶν περυσινῶν ροδάκων καὶ τῶν χρυσῶν κρινοειδῶν ψήφων τοῦ περιδεραίου, τέλος δέ, τῶν αἰχμῶν βελῶν. Δυνατόν, κατὰ ταῦτα, ἡ ἀνεύρεσις τῶν ἀνωτέρω εἰς διάφορα τοῦ τάφου σημεῖα νὰ μὴ ὑποδηλοῖ ἀναμόχλευσιν, ἀλλὰ δυνατὸν νὰ σημαίνῃ τὴν μακρὰν τοῦ τάφου χρῆσιν καὶ τὴν μετατόπισιν τῶν τριῶν ἁπλῶν ροδάκων, τῶν λοιπῶν 22 ἀπομεινάντων εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν, ὅπερ καὶ πιθανώτερον.

Ὁ τάφος περιελάμβανε, κατὰ τὰ λοιπά, σχετικὴν ποικιλίαν κτερισμάτων κατὰ τὴν ὕλην, καί, ἰδιαιτέρως, χρυσοῦ. Ἤλεκτρον δὲν εὑρέθη εἰς αὐτόν, ὡς εἰς τὸν χρονικῶς ἑπόμενόν του, τὸν θολωτὸν τάφον 3, οὔτε εἰς τὸν σύγχρονόν των τὴν Νοτίαν θόλον 1. Ἡ Περιστεριά, ἦτο, κατὰ ταῦτα, πολύχρυσος ἤδη κατὰ τὰ τέλη τῆς ΜΕ ἐποχῆς καί, ἐν συνεχείᾳ, κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν ΥΕ Ι φάσιν, πλὴν ὅμως, δὲν ἦτο πολυήλεκτρος ὡς αἱ Μυκῆναι. Τὸ ἤλεκτρον εἰς τὴν Περιστεριὰν ἐμφανίζεται εὐθὺς ἀμέσως μετὰ καὶ τὸ γεγονὸς διαπιστοῦται διὰ τῶν ἀντιστοίχων κτερισμάτων τοῦ θολωτοῦ τάφου 2.

Ἔθιμα ταφῆς

Τὰ ἔθιμα ταφῆς, τὰ προκύπτοντα ἐκ τοῦ τάφου τούτου, μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς του, δὲν δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν εἴτε ὡς πραγματικὰ εἴτε ἄμεσα, ἀλλὰ κατὰ τὸ πλεῖστον, ὑποθετικὰ καὶ ἔμμεσα. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ σύνολον τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ ὑλικοῦ δὲν ἔχει εὑρεθῇ κατὰ χώραν, ἀλλὰ εἰς ἀνακομιδάς. Βεβαίως, ὡρισμένα ἔθιμα «βοοῦν», ὡς τὸ κεκαμμένον ξίφος[2], ἐνῷ ἄλλα, ἐπὶ παραδείγματι, αἱ ἀτρακτοειδεῖς ταινίαι, ἐλλείψει στοιχείων, καὶ ἐξ ἄλλων περιοχῶν (Ρούτση), δὲν παρέχουν στοιχεῖα πρὸς καθορισμὸν τῆς χρήσεώς του κατὰ τὴν ταφήν. Ὁμοίως, αἱ αἰχμαὶ τῶν βελῶν, λόγῳ τοῦ μικροῦ, σχετικῶς, ἀριθμοῦ των (14 ἐκ τῶν 15) καὶ λόγῳ τῆς ποικιλίας τῶν μορφῶν ὡς ἐκ τῶν διαστάσεών των[3], δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαπιστωθῇ πῶς εἶχον ἐναποτεθῇ ἐντὸς τοῦ τάφου: μετὰ φαρέτρας τινός, μετ' ἀνακομιδῶν ἐξ ἄλλων τάφων, ὡς φονικὸν ὅπλον ἐκ τοῦ σκελετοῦ νεκροῦ τινος. Ὡσαύτως,

1. Σπ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΠΑΕ 1964, 86.
2. Ἴδε ἀνωτέρω, σ. 311 - 312 καὶ κατωτέρω, σ. 315.
3. ΠΑΕ 1976, 493 - 494, 504 - 505, πίν. 262δ.

δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθοῦν ὅλαι (αἱ αἰχμαὶ) εἰς συγκεκριμένας ἀνακομιδάς.

'Αγνοοῦμεν, ὁμοίως, εἰς ποῖον σκελετὸν ἀνῆκε τὸ εἰκοσαμελὲς περιδέραιον, ὡς, ἐπίσης, ἀγνοοῦμεν εἰς ποίαν ταφὴν ἢ εἰς ποίας ταφὰς ἀνῆκον αἱ δέκα (6+4) ἀτρακτοειδεῖς χρυσαῖ ταινίαι, τὸ χρυσοῦν κύπελλον, οἱ χρυσοῖ ρόδακες (περυσινοὶ καὶ ἐφετινοί). Οὐχὶ ἔμμεσα ἔθιμα ταφῆς, ἀλλά, ὀρθότερον, πρόνοιαν συγκαλύψεως πολυτίμων κτερισμάτων ὑποδηλοῖ ἡ δὶς σημειωθεῖσα τοποθέτησις ἐντὸς ἁπλῶν πηλίνων ἀγγείων πολυτίμων ἐκ χρυσοῦ κτερισμάτων (τῶν τεσσάρων στερεῶν χρυσῶν ταινιῶν μετὰ τοῦ χρυσοῦ κυπέλλου, κατὰ τὴν μίαν περίπτωσιν, καὶ τῶν ὀκτὼ συνθέτων χρυσῶν ροδάκων, κατὰ τὴν ἑτέραν)[1].

'Ιδιαιτέρα, τέλος μνεία, δέον ὅπως γίνῃ διὰ τὸ εὑρεθὲν κεκαμμένον ξίφος, ὅπερ δὲν ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον, ἀλλά, τὸ πολλοστὸν σχετικὸν παράδειγμα. Γενικῶς εἰπεῖν, πρόκειται, κατὰ βάσιν, περὶ πρωτομυκηναϊκῆς ἐποχῆς ἐθίμου κατὰ τὴν ταφήν, ὅπερ ἐπεβίωσε καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ἀναβιῶσαν, τελικῶς, κατ' ἐπανάληψιν, κατὰ τὴν ἱστορικὴν περίοδον. Κατ' αὐτὸ τὸ ἔθιμον, μαχαίρια καὶ ξίφη, τὰ τελευταῖα, τὰ πλέον πιστὰ τοῦ πολεμιστοῦ ὅπλα, ἐκάμπτοντο πλήρως, σχεδὸν (μέχρις 160°) ἢ ὀλιγώτερον (90°, 45° καὶ 22.5°) καὶ ἐτίθεντο οὕτω κεκαμμένα εἰς τάφον μὲ σκοπὸν νὰ μὴ εἶναι δυνατὸν πλέον νὰ χρησιμοποιηθοῦν.

Τὸ παράδειγμα τῆς Περιστεριᾶς περιλαμβάνεται μεταξὺ τῶν πρωΐμων κεκαμμένων ξιφῶν τῆς ΝΔ - Δ Πελοποννήσου[2] ἐκ τάφων, ὃν, παραδόξως, παλαιότερον μὲν παράδειγμα ὁπλισμοῦ ἔναντι τῶν βελῶν τοῦ θολωτοῦ τάφου 3, σύγχρονον δὲ τῶν τεσσάρων παραδειγμάτων τοῦ θολωτοῦ τάφου (V) Βαγενᾶ τοῦ λόφου τοῦ 'Επάνω 'Εγκλιανοῦ[3].

'Ακολουθοῦν — χρονολογικῶς — τὸ παράδειγμα τοῦ θολωτοῦ τάφου Β τοῦ Κακοβάτου[4], τοῦ θολωτοῦ τάφου 2 Ρούτση (Μυρσινοχωρίου Πυλίας)[5] καὶ

1. Χαλκῆ πρόχους περιέχουσα ἑκατοντάδας ψήφων περιδεραίων ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐξ ὑαλομάζης εὑρέθη εἰς τὸν θαλαμωτὸν τάφον I:5 τῆς 'Ασίνης (Ot. Frödin - Ax. Persson, Asine (1938) 398 - 400 εἰκ. 261 - 262).

2. Πρβ. Kl. Kilian, Nordgrenze des ägäischen Kulturbereiches in mykenischer und nachmykenischer Zeit ἐν Jahresbericht des Institut für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a.M. 1976 (1977) 115, εἰκ. 4.

3. PN III, 145, 147, 151, 157 (2186), 163 - 164 (2182, 2183, 2184), εἰκ. 229, 13 καὶ 229, 12, 14, 15.

4. K. Müller, Alt - Pylos. II, Die Funde aus den Kuppelgräbern von Kakovatos, AM 34, 1909, 298 - 299 εἰκ. 14· N. K. Sandars, The First Aegean Swords and Their Ancestry, AJA 65, 1961, 27, πίν. 17, 20· K. Meuli, Griechische Opferbräuche, Phyllobolia für P. von der Mühll 1946, 203 σημ. 3· J. A. Sakellarakis, PrZ 45, 1970, 207 - 208, 215. Παρὰ N. A. Cl. Wilkie, A Tholos Tomb at Nichoria: its Construction and Use (1975) 116 - 120, τὸ ξίφος τοῦτο τοῦ Κακοβάτου δὲν μνημονεύεται.

5. Μ. Χώρας, Τριφυλίας ἀριθ. 656. Τὸ ξίφος (μετὰ νευρώσεως) ἔχει μῆκος 70 ἑκ. Πρβ. N. K. Sandars, ἔ.ἀ. 26, 27, πίν. 20.

τοῦ θολωτοῦ τάφου Νιχωρίων Καρποφόρας[1], ἐκτὸς δὲ τῆς μείζονος ταύτης περιοχῆς, ἄλλο παράδειγμα προέρχεται ἐκ τοῦ τάφου 5 τοῦ νεκροταφείου τοῦ οἰκοπέδου Καζᾶ τοῦ Ἄργους (ἀδημοσίευτον εὕρημα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς ἐφόρου 'Αρχαιοτήτων κ. Εὐ. Δεϊλάκη)[2]. Πάντως, κατὰ τὴν ἄποψιν τῆς κ. Δεϊλάκη, δὲν ἀποκλείεται τὸ ξίφος νὰ ἐκάμφθη μεταγενεστέρως καὶ δὴ καὶ ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του ἐντὸς τοῦ τάφου. Μετὰ ταῦτα, τὸ ἔθιμον ἐφηρμόσθη εἰς τὸν τάφον Μουλιανῶν Α[3], εἰς ἄλλους τάφους Γεωμετρικῆς ἐποχῆς καί, προσφάτως διαπιστωθέν, εἰς τὸν βασιλικὸν τάφον τῆς Βεργίνας[4], ὡς ὁμηρικῆς, ἴσως, ἐποχῆς ἐνθύμημα.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ νέον ξίφος τοῦ τάφου τῆς Περιστερι᾽ᾶς, ἂν τοῦτο ἀνῆκεν εἰς τὸν σκελετὸν τοῦ νεαροῦ ἀτόμου καὶ ἂν αὐτὸ ἦτο ἀνδρικοῦ φύλου, συνάγεται ὅτι τὸ ξίφος δὲν ἦτο κειμήλιον, ἀλλὰ δυνατὸν νὰ ἀνῆκεν εἰς νέον πολεμιστήν, εἰς τὸν ὁποῖον ἀφέθη ὡς ἐνθύμιον δόξης. Κατὰ συνέπειαν, τὸ ξίφος καὶ ὁ τάφος δὲν θὰ ἀπεῖχον πολὺ χρονικῶς. Πρόβλημα, ἐξ ἄλλου, ἀποτελεῖ καὶ ἡ σειρὰ τῆς διπλῆς αὐτῆς ἀνακομιδῆς μεταξὺ τοῦ συνόλου τῶν ἀνακομιδῶν τοῦ ἰδιορρύθμου τούτου τάφου. Πάντοτε, ἡ τοποθέτησίς της εἰς κατώτερον σημεῖον ἀποτελεῖ ἓν εἰσέτι στοιχεῖον περὶ τῆς συνεχοῦς χρήσεως (τῆς ἐπὶ μακρὸν χρήσεως) τοῦ τάφου, ὅστις ἐμφανίζεται οὕτως ὅτι δὲν ἀπετέλεσεν ὀστεοφυλακεῖον καὶ μόνον ἀλλὰ καὶ τάφον.

«Λιθοσωρὸς» 2

Κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς παρελθούσης ἀνασκαφικῆς περιόδου πρὸς Δυσμὰς τοῦ περιβόλου τοῦ θολωτοῦ τάφου 1 (πίν. 169γ) εἶχεν ἐμφανισθῆ ὁ ἀποκληθεὶς ἐπιφανειακὸς «Λιθοσωρὸς» 2, οὗτινος, ὅμως, ὁ προορισμὸς ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ προβληματικός[5]. Κατὰ τὴν παροῦσαν ἀνασκαφικὴν περίοδον ἡ ἀνασκαφὴ συνεχίσθη δυτικῶς τοῦ ἐπιφανειακοῦ τούτου «λιθοσωροῦ» μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔλθουν εἰς φῶς ποικίλοι ὀρθογώνιοι χῶροι, ὧν ὑπελείφθησαν μόνον τὰ θεμέλια (πίν. 169γ, 170). Συνολικῶς ἀνεσκάφησαν μέχρι τοῦδε 182 τ.μ. Οἱ μνημονευθέντες ὀρθογώνιοι χῶροι ἔχουν τοίχους μέσου πά-

1. N. Wilkie, ἔ.ἀ. 116 - 120, εἰκ. 188 - 190.

2. Fr. Schachermeyr, Die ägäische Frühzeit, τ. 2 (1976) 134.

3. H. W. Catling, Bronze cut-and-thrust swords in the East Maditerranean, PrPrSoc. 22, 1956, 113 κἑ. πίν. IXC. N. Wilkie, ἔ.ἀ. 118 καὶ σημ. 134. 'Ο Catling ἔ.ἀ. σημ. 9, σημειοῖ: «There is in fact a case to be made out for the sword belonging to the cremations rather than the inhumations — the other swords in the tomb had not been killed», and are therefore, perhaps, appropriate to an inhumation; the «killing» of the Naue II Sword might be thought to correspond to the burning of the body of its owner. Περὶ τοῦ τάφου Μουλιανῶν Α πρβ. I. Pini, Beiträge zur minoischen Gräberkunde (1968) 48.

4. Μ. Ανδρονικος, Οἱ βασιλικοὶ τάφοι τῆς μεγάλης Τούμπας, ΑΑΑ X, 1977, 16, 52.

5. ΠΑΕ 1976, 506 - 507.

χους 60, ὡς ἔγγιστα, ἑκ. Ὁ πρῶτος εἰς φῶς ἐλθὼν ἐπιμήκης ὀρθογώνιος χῶρος ἔχει ἐσωτερικὰς διαστάσεις 5.40 μ. (Β - Ν) × 2.40 μ. (Α - Δ), αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι πλήρεις κατὰ τὸ δεύτερον σκέλος καὶ τοῦτο διότι δὲν ἀνευρέθησαν ὁ Β καὶ ὁ Α τοῖχος (πίν. 170).

Τὰ πρῶτα εὑρήματα τῆς μελανῆς ἐπιχώσεως (α΄ στρῶμα) ἦσαν σφονδύλιον ἐκ στεατίτου, λευκὰ τεμάχια κονιάματος, χονδροειδῆ ὄστρακα, χείλη κυλίκων, ποικίλα ὄστρακα, τμῆμα πίθου μετὰ ἐπιπλάστου ταινίας φερούσης δακτυλόπλαστον διάκοσμον, χαλκᾶ στελέχη (τὸ ἓν ἐκ σμίλης — 5 ἑκ.) καὶ πτηνόμορφος κεφαλὴ εἰδωλίου (ὕψους 2.80 ἑκ.). Τὸ δεύτερον εἰς βάθος στρῶμα περιελάμβανε πολλοὺς μικροὺς λίθους, εἰς τὴν ἐπίχωσιν τὴν ὁποίαν οἱ ἐντόπιοι ἀποκαλοῦν ἀσπροπουλιά, ποικίλα ὑπολείμματα πηλίνων οἰκιακῶν σκευῶν (τμήματα διατρήτου βάσεως πυραύνων, πούς τριποδικοῦ ἀγγείου), τμήματα ὀστῶν μικρῶν ζώων, ὄστρακον μετὰ μερικῶς σῳζομένου διπλοῦ πελέκεως καὶ στιγμῶν, ἔτι δὲ ὄστρακον μεθ' ὁμοιώματος προσηλώσεως τῆς λαβῆς. Περαιτέρω, εὑρέθησαν δύο κολουροκωνικὰ σφονδύλια ἐκ στεατίτου, ὀστᾶ καὶ ὀδόντες μεγαλοσώμου ζώου, κορμὸς πηλίνου γυναικείου εἰδωλίου (σῳζόμενον ὕψος 3.90 ἑκ.) κ.ἄ., ὧν μεταξὺ τμῆμα ὀστεΐνης ψήφου.

Γενικῶς, ἐνῷ εἰς τὸ ἀνώτερον στρῶμα ὑπῆρχε μέγα πλῆθος χαλίκων καὶ ὀστράκων, εἰς τὸ κατώτερον στρῶμα ἡ εἰκὼν μετεμορφοῦτο ἀπολύτως λόγῳ τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀνευρισκομένων ὀστράκων. Ἀρχικῶς μάλιστα, ἦτο τόσον χαρακτηριστικὴ ἡ πυκνότης τῶν εὐμεγέθων πως χαλίκων καὶ τῶν ἀναμείκτων ὀστράκων, ὥστε ἐθεωρήθη τὸ σχεδὸν συμπαγὲς τοῦτο σύνολον ὡς δάπεδον.

Τὸ χρησιμοποιηθὲν οἰκοδομικὸν ὑλικὸν εἶναι ἀνομοιογενές (πλακωτοὶ καὶ ὀλοίτροχοι λίθοι), ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ οἰκοδομικὸν ὑλικὸν τῆς παλαιοτέρας Ἀνατολικῆς Οἰκίας, ὅπου τοῦτο εἶναι ὁμοιογενές. Εἰδικῶς ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ πρώτου τούτου ἀνασκαφέντος ἐπιμήκους χώρου ἔχει λίθους μὲ μέτωπον πρὸς Α καὶ πρὸς Δ καὶ μεταξὺ των μικροὺς ἀργοὺς λίθους πρὸς πλήρωσιν τοῦ κενοῦ (μπάζα). Γενικῶς, οἱ χρησιμοποιηθέντες λίθοι δὲν εἶναι πάντες εὐμεγέθεις, ὡς θὰ ἀνέμενέ τις.

Ἐκ τῶν εὑρημάτων ποὺ ἐσημειώθησαν, ἐφάνη ὅτι πρόκειται περὶ χώρου χρησιμοποιηθέντος κατὰ τὴν μεταβατικὴν ΥΕ Ι/ΙΙΑ φάσιν. Ἡ σημειωθεῖσα ἀναμόχλευσις εἶναι φανερὰ εἰς πολλὰ σημεῖα, ὡς καὶ δυτικώτερον, ὅπου ἡ ἀνασκαφὴ ἐπεξετάθη εἰς ἄλλους τετραπλεύρους μὲ ὀρθάς, περίπου, γωνίας χώρους. Ἀρχικῶς ἡ ἀνασκαφὴ συνεχίσθη πρὸς Δ μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀποκαλυφθῇ ὁ δεύτερος ὀρθογώνιος τετράπλευρος χῶρος. Οὗτος ἔχει μακροτέρας πλευρὰς τὴν Β καὶ Ν, ἐσωτερικὰς διαστάσεις πλέον τῶν 2.50 × 2 μ., τοίχους πάχους 50, τοὐλάχιστον, ἑκ. καί, πιθανῶς, εἴσοδον πρὸς Δ, ἐάν, βεβαίως, μὲ τὴν συνέχισιν τῆς ἐρεύνης διαπιστωθῇ ἡ ὁλοσχερὴς ἔλλειψις λίθων κατὰ τὸ μέσον τῆς Δ ταύτης πλευρᾶς.

'Ακριβέστερον ἡ θέσις τοῦ χώρου 2, ἐν σχέσει πρὸς τὸν ὀρθογώνιον χῶρον 1, εἶναι δυτικῶς τοῦ βορείου ἡμίσεος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ πρώτου ἐπιμήκους ὀρθογωνίου χώρου καὶ ἄρχεται εἰς ἀπόστασιν 2 μ., ἀπὸ τῆς νοτίας του πλευρᾶς πρὸς Βορρᾶν. Τοῦ δευτέρου τούτου χώρου (καὶ βορειοδυτικοῦ δυναμένου νὰ ἀποκληθῇ) ὁ βόρειος τοῖχος ἔχει μῆκος 4.10 - 4.15 μ. καὶ πάχος 57 ἑκ. 'Ο δυτικὸς ἐξωτερικὸς τοῖχος ἔχει μῆκος 3.10 μ. ἀλλά, οὐσιαστικῶς, παρακολουθεῖται ἐλάχιστα μετὰ τὴν πρὸς Νότον κάμψιν τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ βορείου τοίχου. 'Ως οἰκοδομικὸν ὑλικὸν ἐχρησιμοποιήθησαν πλακωτοὶ καὶ ἀπεστρογγυλευμένοι λίθοι μὴ ἀπέχοντες ἐμφανῶς τῶν πλακωτῶν. Κάλλιον — ἐκτὸς τοῦ παχυτέρου ἀνατολικοῦ τοίχου — διετηρήθη ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ ΒΑ τετραπλεύρου ὀρθογωνίου χώρου ὑπ' ἀριθ. 2. Καταπεσόντες λίθοι ἐκάλυψαν τὸ πλεῖστον τοῦ δαπέδου μὲ ἐξαίρεσιν μικρὸν μέρος τοῦ δυτικοῦ τμήματος. ("Αλλοι κατέπεσαν ἐκτὸς αὐτοῦ πρὸς Βορρᾶν.) 'Η ἀπομάκρυνσις τῆς ἐπιχώσεως αὐτῆς θὰ συντελεσθῇ εἰς ἄλλην ἀνασκαφικὴν περίοδον καί, τότε, ὑπάρχει πιθανότης νὰ μὴ ἀναφανῇ τὸ μὴ εἰσέτι ἀναφανὲν ἀνατολικὸν ἥμισυ τοῦ νοτίου τοίχου.

Πρὸς Νότον τοῦ χώρου 2 ὑφίσταται ὁ χῶρος 3, ὅστις, ὅμως, δὲν εἶναι περίκλειστος (πίν. 170). Περιβάλλεται ἀπὸ Βορρᾶ (νότιος τοῖχος τοῦ ΒΔ χώρου 2), ἀπὸ 'Ανατολῶν (νότιον ἥμισυ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ΒΑ χώρου 1) καὶ μερικῶς ἀπὸ Νότου (ἀνατολικὸν ἥμισυ). "Εχει ἐσωτερικὰς διαστάσεις δύο, περίπου, μ. ('Ανατολὴ) × 4 (Β) × 1.50 μ. (ΝΑ). Οἱ ἐντὸς αὐτοῦ καταπεσόντες λίθοι εἶναι ὀλίγοι, ἰδίᾳ εἰς τὴν ΒΑ γωνίαν καὶ ἄλλοι ἐναπομείναντες κατὰ τὸ κέντρον τοῦ ὅλου χώρου. Εἷς τῶν λίθων τούτων εἶναι κυκλικὸς καὶ εἶχε χρησιμεύσει, πάλαι ποτέ, ὡς πῶμα ἀποθηκευτικοῦ πίθου.

'Η εἰκὼν καταστροφῆς τοῦ κρημνισθέντος οἰκοδομήματος ἐμφανίζεται κάλλιον εἰς τὸ ΒΔ τμῆμα τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου ἐπὶ ἐκτάσεως 6 × 2 μ. (Α - Δ × Β - Ν). Πλακωτοὶ καὶ ἀπεστρογγυλευμένοι λίθοι ἀποτελοῦν ἕνα ἐπιφανειακὸν λιθοσωρόν, ὁ ὁποῖος θὰ συνεχίζεται, ἀναμφισβητήτως, περαιτέρω πρὸς Β καὶ ΒΔ.

'Ο ἀνασκαφεὶς τομεὺς δυτικῶς τοῦ περιβόλου τοῦ θολωτοῦ τάφου 1 καὶ τοῦ ἀρχικοῦ «Λιθοσωροῦ» 2 συμπληροῦται δι' ἑνὸς χώρου (τοῦ ὑπ' ἀριθ. 4), σχεδὸν ὀρθογωνίου (4 × 4 μ.). Οὗτος (πίν. 170) ἐσχηματίσθη νοτίως τῶν χώρων 1 καὶ 3 καὶ σώζεται εἰς ὅλην του τὴν ἔκτασιν ἱκανοποιητικῶς κατὰ τὸ μέτρον τῶν λοιπῶν. Τὸ πάχος τῶν θεμελίων του (Α, Ν, Δ τοίχων) δὲν ὑπερβαίνει τὰ 50 ἑκ., ἐνῷ ὁ βόρειος τοῖχος (κοινὸς μετὰ τοῦ χώρου 1) εἶναι κατά τι παχύτερος. 'Η ἐπίχωσις περιλαμβάνει ποικίλους λίθους εἰς διάφορα σημεῖα, ἀλλὰ ὑπάρχει ἱκανὸν ποσοστὸν τοῦ ἐσωτερικοῦ του ἀκάλυπτον ἐκ καταπεσόντων λίθων. Τὸ σημεῖον εἰσόδου τοῦ χώρου τούτου παρέμεινε, δυστυχῶς, ἄδηλον. "Ισως τὸ κατώφλιον ἐσχηματίζετο εἴς τι ὑπερυψωμένον ἐπίπεδον. 'Η συνοχή, ἐξ ἄλλου, τῶν τοίχων δὲν εἶναι ἱκανοποιητικὴ καὶ τοῦτο διότι ἔχει σημειωθῇ μικρὰ παρέκκλισις ἀπὸ τῆς εὐθείας, ἰδίᾳ εἰς τὸν νότιον τοῖχον, ὅπου σχηματίζεται κοίλανσις κατὰ τὸ κέντρον.

Πρὸς Νότον τοῦ χώρου 4 ὑπάρχουν ἄλλοι λίθοι (πλακωτοὶ καὶ ἀπεστρογγυλευμένοι), οἱ ὁποῖοι δὲν φαίνεται νὰ ἀνήκουν εἰς συγκεκριμένον κτίσμα, ἐνῷ πρὸς Δ τὸ δάπεδον ὁμοιάζει χαλικόστρωτον (πίν. 170).

Τὰ εὑρήματα τὰ ὁποῖα ἐσημειώθησαν εἰς τὸ μεῖζον δυτικὸν τμῆμα τοῦ κτίσματος ἦσαν διάφορα καὶ μεταξὺ αὐτῶν περιελαμβάνοντο ποικίλα ὄστρακα, ὡς μικρὰ ὄστρακα ἀδριατικοῦ τύπου (πίν. 171α) φέροντα ἐγχαράξεις, κατώτερον τμῆμα κύλικος, ὄστρακα μὲ ὀπὰς ἀναρτήσεως καὶ ἄλλα μεταγενέστερα (ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ σύγχρονα). Ἐκ τινος οἰκιακοῦ σκεύους προέρχεται καὶ ὑπολειφθεῖσα λαβὴ μετὰ ὀπῆς ἀναρτήσεως. Εὑρέθη ὁμοίως καὶ σιδηρᾶ σφαῖρα διαμέτρου 3.80 ἑκ. Ἑνὸς ζῳδίου εὑρέθη εἰς τὸν χῶρον 4 τὸ ὀπίσθιον τμῆμα, λίαν ἀποκεκρουμένον καὶ παλαιόθεν τεθραυσμένον. Περαιτέρω εὑρέθη ἓν κολουροκωνικὸν σφονδύλιον ἐξ ἀκαθάρτου πηλοῦ (διαμέτρου περίπου 5 καὶ 3 ἑκ.), ἓν ἀμφικολουροκωνικὸν σφονδύλιον ἐκ πηλοῦ μὲ διαμέτρους 1.8 - 4,1 - 2 ἑκ., λίθινον βάρος ὀρθογωνίου, περίπου, τομῆς, μετὰ τρήματος ἀναρτήσεως, κυρτῆς βάσεως καὶ μήκους 6 ἑκ. (πίν. 171β), ἀκόνη ἐκ φαιοῦ σχιστολίθου σῳζομένου μήκους 7.50 ἑκ. καὶ πλάτους 2.50 ἑκ. ἡ ὁποία ἔχει θραυσθῆ κατὰ τὸ σημεῖον τῆς ὀπῆς ἀναρτήσεως καὶ ἐμπρὸς κατὰ τὴν κόψιν, τριπτὴρ ἐκ κοκκινωποῦ λίθου, τεμάχια πυριτολίθου, τμῆμα λεπίδος ὀψιανοῦ ἐκ τοῦ χώρου 4, εὐμεγέθης σφαιρικὴ ψῆφος ἐξ ἀμεθύστου (διαμέτρου 1.45 ἑκ.), μικρότατα ψήγματα χρυσοῦ κ.ἄ. τμήματα ἀγγείων, χαλκῶν ἀντικειμένων κ.ο.κ.

Σημειωτέον, τέλος, ὅτι ἐκ τῶν συγκεντρωθέντων διατρήτων ὀστράκων βάσεων πυραύνων, διεπιστώθη ὅτι ταῦτα εἶχον διάμετρον χείλους ἀπὸ 34 μέχρι 40 ἑκ. Κατὰ τὸ πλεῖστον, εὑρέθησαν τὰ παχύτερα περιφερειακά των τμήματα. Ἀμφότεραι αἱ ἐσχάραι αὐταὶ ἔφερον χαμηλὴν περιφερειακὴν βάσιν καὶ ὑπερυψωμένον ἐν σχέσει πρὸς αὐτὴν χεῖλος, ὡς καθωρίσθη διὰ συγκεντρώσεως τοῦ σχετικοῦ ὑλικοῦ ὑπὸ τοῦ κ. Γ. Σταθοπούλου. Εἰς τὸ σῳζόμενον κατακόρυφον τοίχωμα τοῦ ἑνὸς ἐξ αὐτῶν ὑπάρχουν δύο ὀπαί, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐχρησίμευον διὰ τὴν ἔψησιν τῶν μετεώρων τροφῶν. Τὸ πρῶτον τῶν πυραύνων καθωρίσθη ὅτι εἶχεν ὕψος 5 ἑκ. καὶ διάμετρον χείλους 34 ἑκ. Τὸ δεύτερον τούτων εἶχε μεγίστην διάμετρον χείλους 35, περίπου, ἑκ., ὕψος 6 ἑκ. καὶ ὀπὰς εἰς τὸ κατακόρυφον τοίχωμα τοῦ σκεύους διαμέτρου 1.80 ἑκ., ἀπεχούσας μεταξύ των 8.50 ἑκ. Τὸ τρίτον πύραυνον εἶχεν ὕψος 6.50 ἑκ. καὶ διάμετρον χείλους 40 ἑκ. Τοῦ τετάρτου πυραύνου διετηρήθη μόνον τμῆμα τοῦ πυθμένος.

Ἡ τελικὴ χρονολόγησις τοῦ κτίσματος θὰ προέλθῃ ἐκ τῆς συμπληρώσεως τῆς ἀνασκαφῆς. Πάντως, χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι, γενικῶς, τὸ κτίσμα τοῦτο εἶναι, περίπου, σύγχρονον πρὸς τὴν ἐποχὴν κατασκευῆς τῶν θολωτῶν τάφων 2 καὶ 1. Ἡ καταστροφὴ τοῦ κτίσματος ἐπισυνέβη, πιθανῶς, λίαν συντόμως καὶ ὁ χῶρος δὲν ἐχρησιμοποιήθη πλέον, συντελούσης δὲ καὶ τῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους καὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ οἰκοδομικοῦ του ὑλικοῦ, ἀνελήφθησαν οἱ πλεῖστοι τῶν λίθων (πίν. 171γ). Ἐπρόκειτο περὶ ἀξιολόγου διὰ τὴν ἐπο-

χήν του συγκροτήματος καὶ ἐκ τῶν ὀλίγων τεμαχίων κονιάματος τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν προέκυψεν ὅτι εἶχεν ἀνάλογον ἐσωτερικὴν ἐπάλειψιν. Κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἀνασκαφῆς τὰ διάφορα μέρη τῶν θεμελίων εὑρέθησαν εἰς βάθος 10 - 40 ἑκ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους. Εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ τομέως ὑπῆρχε βράχος εἰς μεγάλην ἔκτασιν καὶ δὲν ὑπῆρχεν ὡς εἶναι φυσικόν, οἱονδήποτε οἰκοδομικὸν κατάλοιπον. (Ἐπόπται ἐργασίας: Γ. Σταθόπουλος, Β. Μήτρου, Κ. Τσολάκου, Ἑλ. Κόρκα, Μαρ. Γραμματικοῦ, Κ. Λέκκα.) Ἡ ἀποτύπωσις τοῦ συνόλου τοῦ τομέως ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Δημ. Ἀλεξανδροπούλου.

Νοτιοανατολικὴ οἰκία

Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς μυκηναϊκῆς αὐτῆς οἰκίας δὲν συνεχίσθη συστηματικῷ τῷ τρόπῳ, ὡς κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος[1]. Ἐγένετο, ἐν τούτοις, συστηματικὸς καθαρισμὸς τῶν ἐσωτερικῶν χώρων καὶ τῶν τοιχίων τοῦ διπλοῦ κτίσματος (μυκηναϊκῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς), ἐλήφθησαν γενικαὶ φωτογραφίαι (πίν. 172α, 1718) καὶ ἐγένετο ἀποτύπωσις ὑπὸ τῶν ἀρχιτεκτόνων κ.κ. Κων. Κολιοπούλου καὶ Δημ. Ἀλεξανδροπούλου[2]. Κατὰ πρόχειρον, ἐπίσης, καθαρισμὸν τῆς ΝΑ γωνίας τοῦ δωματίου Μ 2 ἐνεφανίσθησαν τεμάχια ἐρυθρωποῦ καὶ κιτρινωποῦ πηλοῦ, παρόμοια τῶν ὁποίων εἶχον εὑρεθῆ καὶ ὑπὸ τοῦ Μαρινάτου. Οὕτως, εὑρέθησαν ὄστρακα πυραύνων, πίθων, κυλίκων καὶ χονδροειδῶν ἀγγείων. Ἡ ἔρευνα θὰ συνεχισθῇ κατὰ προσεχῆ ἀνασκαφικὴν περίοδον. (Ἐπόπτις ἐργασίας: δ. Γ. Χατζῆ).

Νότιος θολωτὸς τάφος 1

Οὐσιαστικῶς ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ θολωτοῦ τούτου μνημείου[3] εἶχε συμπληρωθῆ εἰς ὅλα τὰ σημεῖα κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος πλὴν τοῦ στομίου, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τμῆμα τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον τὰ καταπεσόντα καὶ πέρυσιν ἀφεθέντα τεμάχια τοῦ ἐξ εὐθρύπτου ἀμυγδαλίτου λίθου ἀνωφλίου τοῦ τάφου. Κατὰ ταῦτα, συνεπληρώθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ προσθίου τούτου τμήματος τοῦ τάφου, ἐγένετο πλήρης καθαρισμὸς αὐτοῦ, ἐγένοντο νέαι (καὶ ἀπὸ ὕψους) φωτογραφήσεις, ἐγένετο ἀποτύπωσις τοῦ μνημείου ὑπὸ τῶν ἀρχιτεκτόνων κ.κ. Κων. Κολιοπούλου καὶ Δημ. Ἀλεξανδροπούλου, ἔτι δὲ συνεπληρώθη ἡ ἀρξαμένη πέρυσι τὸν Σεπτέμβριον ἀνασκαφὴ τοῦ προταφικοῦ στρώματος ὑπὸ τὸ ΒΑ τμῆμα τοῦ δαπέδου τοῦ ταφικοῦ θαλάμου πλησίον τοῦ τοιχώματος τῆς θόλου. Τέλος, ἐγένετο ἡ ἔρευνα ἐκτὸς τοῦ ΒΑ τμήματος τῆς θόλου, ἡ ὁποία ἀπέβη, ὡς καὶ ἡ ἔνδον αὐτοῦ, διδακτικωτάτη. Ταῦτα, ἐν ὀλίγοις περὶ τοῦ ἐπιτελεσθέντος εἰς τὸν τομέα

1. ΠΑΕ 1976, 537 - 545.
2. ΠΑΕ 1976, εἰκ. 10 ἐν σ. 538.
3. ΠΑΕ 1976, 507 - 513.

αὐτὸν ἔργου. Ἀναλυτικώτερον αἱ ἐργασίαι ἔχουν ὡς ἀκολούθως μετὰ τῶν λοιπῶν διαπιστώσεων.

Στόμιον τάφου. Ἡ μείζων περιοχὴ τοῦ πρὸς Νότον ὑπερκειμένου χωρίου Μύρου καὶ τῆς Περιστεριᾶς περιλαμβάνει εἰς πολλὰ σημεῖα μεγάλας ποσότητας ἀμυγδαλιτῶν λίθων, οἵτινες κατὰ τὸ πλεῖστον, εἶναι εὔθρυπτοι. Οὕτως, ἀμυγδαλίτης, πλὴν ὅμως καλλιτέρας ποιότητος, εἶχε χρησιμοποιηθῆ διὰ τὰ ἀνώφλια τοῦ θολωτοῦ τάφου 1 καὶ διὰ τὸ ἀνώφλιον τοῦ τάφου τούτου. Τὸ πάχος του κατὰ σημεῖα ἐμετρήθη 19 - 28 ἑκ. ὡς κατέκειτο εἰσέτι τεθραυσμένον εἰς τὸ ὀπίσθιον τμῆμα τοῦ στομίου καὶ εἰς τὸ πρόσθιον τμῆμα τοῦ ταφικοῦ θαλάμου. Βεβαίως, ὡς συνέβη διὰ τὰ λοιπὰ τμήματα τῆς θόλου, δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ εὑρεθοῦν ἅπαντα τὰ τμήματά του καί, οὕτως, ἀγνοοῦμεν τὴν ἔκτασιν τὴν ὁποίαν κατελάμβανε, δεδομένου ὅτι δὲν διετηρήθη καὶ τὸ στόμιον εἰς ὅλην του τὴν ἔκτασιν. Τὸ στόμιον μάλιστα ἦτο, πράγματι, τὸ ἀτελέστερον σωζόμενον τμῆμα τοῦ ὅλου τάφου (πίν. 172β).

Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ὑπολειφθέντων θραυσμάτων τοῦ ἀνωφλίου, τὰ ὁποῖα κατελάμβανον κατὰ χώραν ἔκτασιν μεγαλυτέραν τοῦ 1 μ^2, ἐγένετο ὁ ἀναγκαῖος τοῦ στομίου καθαρισμός, καθ' ὃν προέκυψαν τὰ ἀκόλουθα: εἰς ἀπόστασιν 83 ἑκ. ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἄκρου τοῦ στομίου ἄρχεται ἐπίστρωσις ἐκ βοτσάλων, ἡ ὁποία συνεχίζεται πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν τμῆμα τοῦ στομίου ἐπὶ ἓν μέτρον. Τέλος, εἰς τὸ δεξιόν (τῷ εἰσερχομένῳ) ἐσωτερικὸν τμῆμα τοῦ στομίου ἐπεσημάνθη τμῆμα κιτρίνου πηλοῦ πού παρηκολουθήθη καὶ εἰς τὸ συνεχόμενον ἀντίστοιχον τμῆμα τοῦ ταφικοῦ θαλάμου. Μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ στομίου ἐγένοντο καὶ αἱ ἀναγκαῖαι μετρήσεις αἱ ὁποῖαι παρέσχον ἐσωτερικὸν εὖρος στομίου 99.5 ἑκ. = 1 μ. Τὸ εὖρος τοῦ στομίου εἰς τὸ ἐξώτερον σημεῖον τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς ὑπελογίσθη 1.225 μ. Τὸ σωζόμενον μῆκος (τῷ εἰσερχομένῳ) τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς ἐμετρήθη 2.38 μ., ἐνῷ τὸ ἀρχικὸν μῆκος τῆς πλευρᾶς ταύτης ἦτο, τουλάχιστον, 2.70 μ. Τὸ ἀριστερὸν τοιχίον τοῦ στομίου ἔχει πάχος τοὐλάχιστον 60 ἑκ. καὶ τοῦτο, ἴσως, ὀλίγον παχύτερον τοῦ ἀρχικοῦ κανονικοῦ πάχους λόγῳ τοῦ ὑφισταμένου βάρους τοῦ ἀπομείναντος τμήματος τοῦ ἀμυγδαλίτου. Ἡ ἀδυναμία διὰ πλήρεις μετρήσεις ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ στρῶμα τοῦτο (τὸ στόμιον) ὑπῆρξε θῦμα τῆς γενικωτέρας ἀναμοχλεύσεως τοῦ χώρου, ἡ ὁποία ἀναμόχλευσις ὑπῆρξε μεγαλυτέρα λόγῳ τοῦ ἐλαφροῦ, σχετικῶς, τῆς κατασκευῆς τοῦ στομίου ἔναντι τῶν λοιπῶν μερῶν τῆς θόλου καί, οὕτω, παρεσύρθησαν σημεῖα τοῦ στομίου κατὰ τὴν συχνὴν ἄρδευσιν τῆς περιοχῆς. Οὕτως, ἀγνοοῦμεν καὶ τὸ ἀρχικὸν μῆκος τοῦ στομίου, τὸ ὁποῖον δυνατὸν νὰ καθορισθῇ μόνον κατὰ προσέγγισιν.

Μορφὴ τοῦ μνημείου. Ἡ ὕπαρξις ἀνωφλίου ὑπεράνω τοῦ στομίου, ἔτι δὲ αὐτὴ αὕτη ἡ ὕπαρξις στομίου ἀποτελεῖ καὶ τὴν ἀπόδειξιν ὑπάρξεως πλήρους θολωτῆς κατασκευῆς· αὐτὸς ἦτο, κατὰ ταῦτα, ὁ τέταρτος θολωτὸς τάφος τῆς Περιστεριᾶς, ἀνήκων, ὅμως, οὐχὶ εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῶν τοπικῶν δυναστῶν,

ἀλλὰ εἰς τὸ νεκροταφεῖον τοῦ πληθυσμοῦ. Ὅτι τὸ ταφικὸν τοῦτο μνημεῖον ἦτο κανονικὴ θόλος, οὐδεμία ὑφίσταται ἀμφιβολία. Ἐν τούτοις, τὸ ζήτημα θὰ ἐξετασθῇ καὶ θὰ ἀναπτυχθοῦν μάλιστα ὡρισμένοι λόγοι οἱ ὁποῖοι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ πείσουν ὡρισμένους ὅτι δὲν πρόκειται περὶ θόλου. Οἱ λόγοι οὗτοι, τὰ στοιχεῖα αὐτά, δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ ἐμφανίσουν διάφορον τὴν πραγματικότητα.

Τὸ θέμα τῆς μορφῆς τῆς ταφικῆς ταύτης κατασκευῆς εἶναι τὸ σημαντικώτερον τῶν προβλημάτων ἅτινα παρέσχεν ὁ τάφος οὗτος. Εἰδικώτερον, ἐκτὸς τῶν ταφικῶν ἐθίμων, ἅτινα ἐνεφάνισαν ἰδιαίτερον διαφέρον, ἡ μορφὴ τῆς ὑφ' ἡμῶν θεωρουμένης θόλου θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ γεννήσῃ ὡρισμένας ἀμφιβολίας καὶ δὴ καὶ θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὁ τάφος ὅτι ἦτο ἁπλοῦς ταφικὸς κύκλος μετὰ τοιχώματος περιωρισμένου ὕψους ἀντιστοίχου πρὸς τὴν πληθὺν τῶν λίθων οἵτινες ἀνευρέθησαν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐπίχωσιν τοῦ τάφου κατὰ τὴν ἀνασκαφήν.

Βεβαίως, ἀγνοοῦμεν κατὰ πόσον εἰς παλαιοτέραν ἐποχὴν ἀφῃρέθησαν λίθοι ἐκ τοῦ σημείου τούτου εἴτε διὰ νὰ κτισθῇ ὁ παρακείμενος πρὸς Νότον ἀγροτικὸς οἰκίσκος Φλόκα εἴτε διὰ νὰ καταστῇ ἄνετος ἡ καλλιεργία καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ἀγροτεμαχίου αὐτοῦ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, προσφάτως, τοὐλάχιστον, δὲν ἀφῃρέθησαν, ὡς κατέστησεν ἡμῖν σαφὲς ὁ ἰδιοκτήτης κ. Χρ. Δημόπουλος. Ἄλλο στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀντιπαραταχθῇ, εἶναι τὸ ἀμφιπρόσωπον τοῦ τοιχώματος τῆς θόλου, ἤτοι ἡ ὕπαρξις ἐσχηματισμένου διὰ τῆς τοποθετήσεως τῶν λίθων μετώπου εἰς ἑκατέραν τῶν ὄψεων τοῦ σῳζομένου περιφερειακοῦ τοιχίου. Ἡ τοιαύτη τοποθέτησις εὐνοεῖ τὴν περίπτωσιν περιβόλου ταφικοῦ κύκλου, ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν ἰσχύει τὸ μὲν διὰ τοὺς ἐκτεθέντας καὶ πέρυσι λόγους καὶ ἄλλους τὸ δὲ διότι ἀκριβῶς τὸ μνημεῖον ἵστατο μεμονωμένον κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο, ἄνευ τύμβου, ὁπότε θὰ ἦτο ἀπαραίτητον νὰ εἶναι ἀμφιπρόσωπος ἡ θόλος. Ἰδιαιτέρως δέον ὅπως σημειωθῇ ὅτι ἡ διευθέτησις τῶν τριῶν σῳζομένων κατωτάτων στρώσεων τοῦ τοιχώματος τῆς θόλου μὲ σαφῆ ἐκφορικὴν διάταξιν, ἔτι δὲ ἡ ὕπαρξις λίθων προερχομένων ἐκ τοῦ τοιχώματος τῆς θεωρουμένης θόλου εἰς τὴν σχηματισθεῖσαν ἐσωτερικὴν ἐπίχωσιν καὶ δὴ καὶ ἡ κατὰ τὴν αὐτὴν ποσότητα «κατανομή» των εἰς ὅλον τὸν τοῖχον μέχρι καὶ τῆς ἀνωτάτης ἐπιφανείας τῆς προσδιοριζομένης ὑπὸ τοῦ τοιχώματος τῆς θόλου, πείθουν περὶ ὑπάρξεως τοιχώματος, οὗτινος, οὕτως ἢ ἄλλως, ἢ πρὸς τὰ ἔσω νεῦσις τῶν κατωτέρων στρώσεων ὑποδηλοῖ τὴν ἐκφορικότητα τοῦ συνόλου. Ἆρα, πρόκειται περὶ θολωτοῦ μνημείου περὶ τῆς μορφῆς τοῦ ὁποίου συνηγοροῦν περαιτέρω καὶ ἄλλοι παράγοντες.

Ἐπαναλαμβάνεται ὅτι ὑπῆρχον καὶ ἀνώφλιον καὶ στόμιον, ἅτινα, ἐν συνδυασμῷ, θὰ ἦσαν ἄχρηστα ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο περὶ ἁπλοῦ ταφικοῦ κύκλου. Ἐξ ἄλλου, αἱ ταφαὶ ἦσαν ἀκάλυπτοι - ἀσκεπεῖς καί, κατὰ ταῦτα, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ διανοηθῇ τις ὅτι θὰ παρέμενον ἐκτεθειμέναι εἰς τὸ ὕπαιθρον μετὰ ἀ-

πλῆς κατασκευῆς δίκην στέγης. Ἓν ἄλλο στοιχεῖον δυνατὸν νὰ μνημονευθῇ δι' ὀλίγων, ἂν καὶ δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι πρόκειται περὶ ἱκανοποιητικοῦ στοιχείου. Πρόκειται περὶ συγκεντρώσεων, δίκην ἀντηρίδων, λίθων εἰς τρία ἐξωτερικὰ τῆς θόλου σημεῖα (Α - ΔΒΔ - ΝΝΔ). Εἰς τὰς δύο περιπτώσεις πρόκειται μᾶλλον περὶ ἰσχνοῦ ἀκανονίστου τὴν κατασκευὴν τοιχίου, τὸ ὁποῖον, ὡς καὶ ὅλα τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ μνημείου δὲν διεσῴζοντο κανονικῶς. Κατὰ πόσον, λοιπόν, ἐπετυγχάνετο ἡ συγκράτησις τῆς θολωτῆς θεωρουμένης κατασκευῆς δι' αὐτῶν τῶν ἀντηρίδων, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθῇ.

Ἀνάλογα παραδείγματα πρὸς τὸν τάφον τοῦτον γνωρίζομεν καὶ ἄλλα μάλιστα θολωτῶν τάφων οὐδένα φερόντων πέριξ αὐτῶν τύμβον ὡς καὶ θολωτῶν τάφων φερόντων τύμβον. Ὁ νότιος θολωτὸς τάφος 1 τῆς Περιστεριᾶς κατατάσσεται, ἀνενδοιάστως, εἰς τοὺς ἄνευ τύμβων (ἀκαλύπτους) θολωτοὺς τάφους καὶ τοῦτο διότι, ἐὰν ὑπῆρχε τύμβος πέριξ τοῦ μνημείου, οὗτος θὰ εἶχε διατηρηθῇ. Οἱ ἐντόπιοι ὅμως δὲν ἐνθυμοῦνται παρομοίαν συσσώρευσιν χώματος, ἥτις συσσώρευσις, σημειωτέον, διετηρήθη εἰς ὅλας τὰς λοιπὰς περιπτώσεις μεσσηνιακῶν θολωτῶν ταφικῶν μνημείων. Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν κατατάσσεται καὶ ὁ θολωτὸς τάφος **α** 8 τοῦ Γουβαλάρη Κουκουνάρας[1], ὅστις ὑπέρκειτο τῶν ὁμοίων του, ἀλλὰ εἰς τὴν κλιτὺν τοῦ ἐξάρματος ἐκτισμένων θολωτῶν τάφων **α** 7, 9, 10. Ἦτο, πράγματι, εἰς ἓν τῶν ὑψηλοτέρων σημείων τοῦ ἐξάρματος **α** καὶ ἐστερεῖτο καθόλου περιβάλλοντος τύμβου (συσσωρεύσεως χώματος πέριξ). Ἀντίστοιχος, ἐν μέρει, τάφος εἶναι ὁ θολωτὸς τάφος Παλαιοχωρίων Κουκουνάρας, ὅστις ἦτο, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀκάλυπτος. Ἐν μέρει, διότι ἦτο ἐλάχιστα βυθισμένος εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους κατὰ τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα[2]. Τύμβου, προφανῶς, ἐστερεῖτο καὶ ὁ θολωτὸς τάφος Βαγενᾶ τοῦ λόφου τοῦ Ἐπάνω Ἐγκλιανοῦ.

Ἡ διατήρησις τῆς ἀκαλύπτου διὰ τύμβου θόλου — εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ νοτίου θολωτοῦ τάφου — ἐπετεύχθη διὰ τῆς χρήσεως μαζῶν πηλοῦ, αἱ ὁποῖαι μᾶζαι ἐτίθεντο εἰς τὰ μεταξὺ τῶν λίθων σημεῖα τοῦ ἀνωτέρου τμήματος τῆς θόλου, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ εἰσδύῃ τὸ νερὸ τῆς βροχῆς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς θόλου καὶ νὰ μὴ ἐπέρχεται διάρρηξις τῶν σημείων συνδέσεως τῆς θόλου, ἤτοι νὰ μὴ δημιουργῶνται ρωγμαὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐπίμαχα ἀνώτερα σημεῖα τοῦ μνημείου. Κατὰ ταῦτα, ὁ θολωτὸς οὗτος τάφος ἐμφανίζεται ὡς μεμονωμένον παράδειγμα αὐτοτελοῦς θολωτοῦ ταφικοῦ μνημείου, ἀκολουθοῦν εἰς τὸν κανόνα

1. ΠΑΕ 1975, 449 - 453 εἰκ. 5 - 6, πίν. 309β - 310, 311α. Πρβ. Γ. Σ. Κορρε, Τύμβοι, θόλοι καὶ ταφικοὶ κύκλοι τῆς Μεσσηνίας (ΤΘΤΚΜ), Πρακτικὰ τοῦ Α' Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Σπάρτη 7 - 14 Σεπτεμβρίου 1975 (1976 - 78), 348.

2. Σπ. Μαρινατος, ΠΑΕ 1961, 174 - 175, πίν. 136β - γ, 137α· W. A. McDonald - R. Hope Simpson, Prehistoric Habitation in SW Peloponnese, AJA 65, 1961, 258, σημ. 17· Αγγ. Χωρεμης, Μυκηναϊκοὶ καὶ Πρωτογεωμετρικοὶ τάφοι εἰς Καρποφόραν Μεσσηνίας, ΑΕ 1973, 60· Γ.Σ. Κορρες, ΤΘΤΚΜ, ἔ.ἀ. 349.

τῆς ἰδιοτυπίας ἑνὸς ἑκάστου τῶν ταφικῶν μνημείων τῆς ἑλλαδικῆς καθόλου περιοχῆς. Ἄλλως τε τὰ προγενέστερα τῆς ΠΕ ἐποχῆς παραδείγματα τῶν σιρῶν τοῦ Βοιωτικοῦ Ὀρχομενοῦ, κατὰ τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ Μαρινάτου[1], ἔτι δὲ τῶν ἀλλήλων ἐφαπτομένων θολωτῶν τάφων τοῦ τυμβοειδοῦς ἐξάρματος **α** καὶ τοῦ ἐξάρματος **2** τοῦ Γουβαλάρη Κουκουνάρας[2], ὑποδηλοῦν τὴν δυνατότητα ἐπιτυχίας παρομοίων θολωτῶν κατασκευῶν.

Προταφικὰ στρώματα ἔνδον τοῦ τάφου. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ τάφου τούτου συνεχίσθη ὅμως εἰς τὸ ΒΑ - Α τμῆμα καὶ δὴ καὶ χαμηλότερον τοῦ θεμελίου καὶ τοῦτο διότι εἶχε διαπιστωθῆ κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους 1976 ὅτι κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο ὑπῆρχε χῶμα μαλακώτερον τοῦ λοιποῦ δαπέδου. Ἡ ἐπίχωσις ἀπεδείχθη παλαιοτέρα καὶ ὡς περίπτωσις ἀπετέλεσε χαρακτηριστικὸν παράδειγμα προταφικῆς χρήσεως χώρου, οἷαν χρῆσιν ἔχομεν ἤδη ἐκ ΠΜ τάφων καὶ οἷα ἀπεδείχθη μετὰ δύο μῆνας (κατὰ Σεπτέμβριον 1977) εἰς τὸν θολωτὸν τάφον τῆς Βοϊδοκοιλιᾶς[3], ἔνθα εὑρέθησαν ΠΕ ἀντικείμενα ἐκ τοῦ προδρόμου οἰκισμοῦ τῆς θέσεως ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ταφικοῦ θαλάμου τοῦ πρωτομυκηναϊκοῦ τούτου θολωτοῦ τάφου. Τὰ ἀνευρεθέντα εἰς αὐτὸ τὸ πρῶτον - προταφικὸν στρῶμα ὄστρακα ἀνῆκον εἰς τὴν λήγουσαν ΜΕ καὶ τὴν ὅλως πρώιμον ΥΕ ΙΑ φάσιν, ὡς ἐδείχθη διὰ δύο μετ' ἐγχαράξεων ἀδριατικῆς τεχνικῆς ὀστράκων καὶ ἄλλων συγχρόνων κεραμεικῶν ὑπολειμμάτων. Εἰς τὸ δεύτερον, τὸ ἐφετινόν, στρῶμα, εἰς βάθος 25 - 45 ἑκ. ἀπὸ τοῦ θεμελίου κατὰ μῆκος τοῦ ΒΑ τόξου τῆς θόλου εὑρέθησαν (πίν. 172β, 173α) καὶ πάλιν ὄστρακα ἐκ χονδροειδοῦς καὶ λεπτοτέρου κοκκινωποῦ καὶ πορτοκαλόχρου ἀντιστοίχως πηλοῦ (χειροποίητα καὶ τροχήλατα).

Εὑρήματα ἐκτὸς τῆς θόλου (ΒΑ). Ἐκτὸς τοῦ ΒΑ τμήματος αὐτῆς ἤρξατο ἐκτεταμένη ἀνασκαφὴ πρὸς διαπίστωσιν τῆς ἱστορίας τοῦ χώρου τοῦ εὑρισκομένου εἰς ἄμεσον γειτονίαν πρὸς τὸν θολωτὸν τάφον. Βεβαίως, τὰ πάντα προέρχονται ἐξ ἀναμοχλεύσεων κατόπιν τῶν ἐπανειλημμένων ἀρόσεων τοῦ χώρου κατὰ τὰ τελευταῖα, τοὐλάχιστον, ἔτη. Μεταξὺ τῶν εὑρημάτων ὑπῆρξαν ὄστρακα ἀγγείου μετ' ἐγχαράκτου διακοσμήσεως κατὰ τὰ μινυακὰ πρότυπα (πίν. 173β), τμήματα πίθων (ἐνίων ὑπερβολικὰ μεγάλων καὶ παχέων), ὡς ἑνὸς πάχους 3.3 ἑκ. καὶ 2.50 ἑκ. ἀντιστοίχως (ἐκ κιτρινερύθρου καὶ ἐρυθροῦ πηλοῦ), τεμάχια μετὰ σχοινωτῆς διακοσμήσεως ἐπὶ πίθου ἐξ ἐρυθρωποῦ πηλοῦ, ὄστρακα ἀδριατικά (πίν. 173γ-δ) κ.ἄ. Ἄλλου πίθου εὑρέθη τὸ τμῆμα βάσεως καὶ γάστρας σῳζομένου ὕψους 12.50 ἑκ. Εὑρέθησαν καὶ προμυκηναϊκὰ ὄστρακα μετὰ πώρων ποὺ ἀπέμειναν ἀπὸ τὴν ὄπτησιν, ὁπότε ἐκάησαν τὰ φυτικὰ στελέχη (χόρτα κλπ.) ποὺ περιε-

1. Sp. Marinatos, Greniers de l'Helladique Ancien, BCH 70, 1946, 337 - 351 εἰκ. 1 - 3, 7.
2. ΠΑΕ 1975, 473 καὶ 1959, 175, πίν. 146β.
3. Ἴδε ἀνωτέρω σ. 246 κέ.

λαμβάνοντο εἰς τὸν πηλόν. Περαιτέρω, εὑρέθησαν πῶμα πήλινον, εὐμεγέθεις κυλινδρικαὶ λαβαὶ πίθων, ταινιωτὴ λαβή, ἱκανὴ ποσότης πηλοῦ, μικρότατον τμῆμα τριεδρικῆς λεπίδος ἐξ ὀψιανοῦ μήκους 1.16 ἑκ. πάχους 0.20 καὶ πλάτους 0.65 ἑκ. ἀποκεκρουμένη κατὰ τὰς πλευράς. Ἐπίσης, εὑρέθη ὄστρακον πίθου μὲ ἀμφιδακτυλοπίεστον διακόσμησιν ἄνωθεν τοῦ ὤμου καί, τέλος, τρίτων μήκους 27 ἑκ., κατὰ τὸ πλεῖστον σῳζόμενος[1].

Ἡ ἀνασκαφὴ αὕτη δέον ὅπως συνεχισθῇ εἰς τὸ σύνολον τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ τάφου. Τὰ εὑρήματα δὲν προβλέπονται ἐντυπωσιακά, πλὴν ὅμως θὰ παράσχουν πολλὰ στοιχεῖα διὰ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ χώρου κατὰ τὴν ΜΕ ἐποχήν. (Ἐπόπτις ἐργασίας: δ. Κων. Ἀδαμοπούλου.)

Τὸ νοτιοανατολικὸν ἄκρον τοῦ «Κύκλου»

Εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ «Κύκλου» ἡ ἀνασκαφὴ ἐλάχιστα προώδευσε καὶ τοῦτο λόγῳ τῶν πολλαπλῶν προσχώσεων τοῦ τομέως τούτου[2]: Τὰ ὄστρακα καὶ τὰ λοιπὰ εὑρήματα ἀνῆκον εἰς διαφόρους ἐποχάς, ὡς τὸ κατώτερον τμῆμα ἑνὸς ΥΕ Ι κυπέλλου Κεφτί, ΥΕ ΙΙΙ κύλικες καὶ τμῆμα (κορμὸς) ἑνὸς γυναικείου πηλίνου εἰδωλίου σῳζομένου ἄνευ κεφαλῆς, χειρῶν καὶ ποδῶν. Τὸ ὕψος του ἐμετρήθη 5.20 ἑκ., ἀποδίδονται δὲ οἱ μαστοὶ καὶ ὑποδηλοῦται ἡ τοποθέτησις τῶν ἄκρων χειρῶν ὑπὸ τὸ στῆθος. Περαιτέρω, εὑρέθησαν χονδροειδῶν ἀγγείων ὄστρακα, τεμάχιον πίθου μετὰ σχοινωτῆς διακοσμητικῆς ταινίας, μεταμυκηναϊκῆς ἐποχῆς ὄστρακα καὶ διάσπαρτα, εἰς διάφορα σημεῖα, ὀστᾶ ζῴων. Ἡ ἀνάγκη διευρύνσεως τοῦ «ὁρίζοντος» τοῦ πρὸ τοῦ «Κύκλου» σκάμματος ἐπιβάλλει τὴν ὁλοσχερῆ ἐπὶ μίαν περίοδον μετὰ τοῦ τομέως τούτου ἐνασχόλησιν καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀφέθη ἡ ἀνασκαφή του δι' ἄλλον εὔθετον χρόνον. (Ἐπόπται ἐργασίας: δίδες Σταμ. Μαρκέτου, Σοφία-Ναυσικᾶ Ταράντου.)

Ἀποτυπώσεις εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ «Κύκλου»

Ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Δημ. Ἰω. Κορρὲ ἐγένοντο ὡρισμέναι ἀποτυπώσεις εἰς τὴν μείζονα περιοχὴν τοῦ «Κύκλου», περιλαμβάνουσαι τὸ σύνολον τοῦ διακεχωρισμένου τούτου ἔργου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ μερικῶς περικλειομένων παλαιοτέρων ταφικῶν μνημείων. Οὕτως ἐγένετο: 1) ἐν ἀρχῇ ἐν κατόψει ἡ ἀποτύπωσις τοῦ συνόλου τῆς περιοχῆς, περιλαμβανομένης τῆς Δυτικῆς οἰκίας (εἰκ. 2).

1. Πρβ. ΠΑΕ 1975, 431. Ἐκ Περιστεριᾶς τρίτωνες προέρχονται ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου 1 (σῳζόμενον τμῆμα σώματος καὶ ἀνοικτὸν κάτω δι' ἀναρρόφησιν· μῆκος 14.30 ἑκ. Μουσεῖον Χώρας, ἀριθ. 2627 — ἔτους 1965) καὶ ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου 2 (μικρὸν τμῆμα εὑρεθὲν κατὰ Αὔγουστον 1961).

2. Περὶ τῆς περυσινῆς ἐργασίας ἴδε ΠΑΕ 1976, 520 - 526.

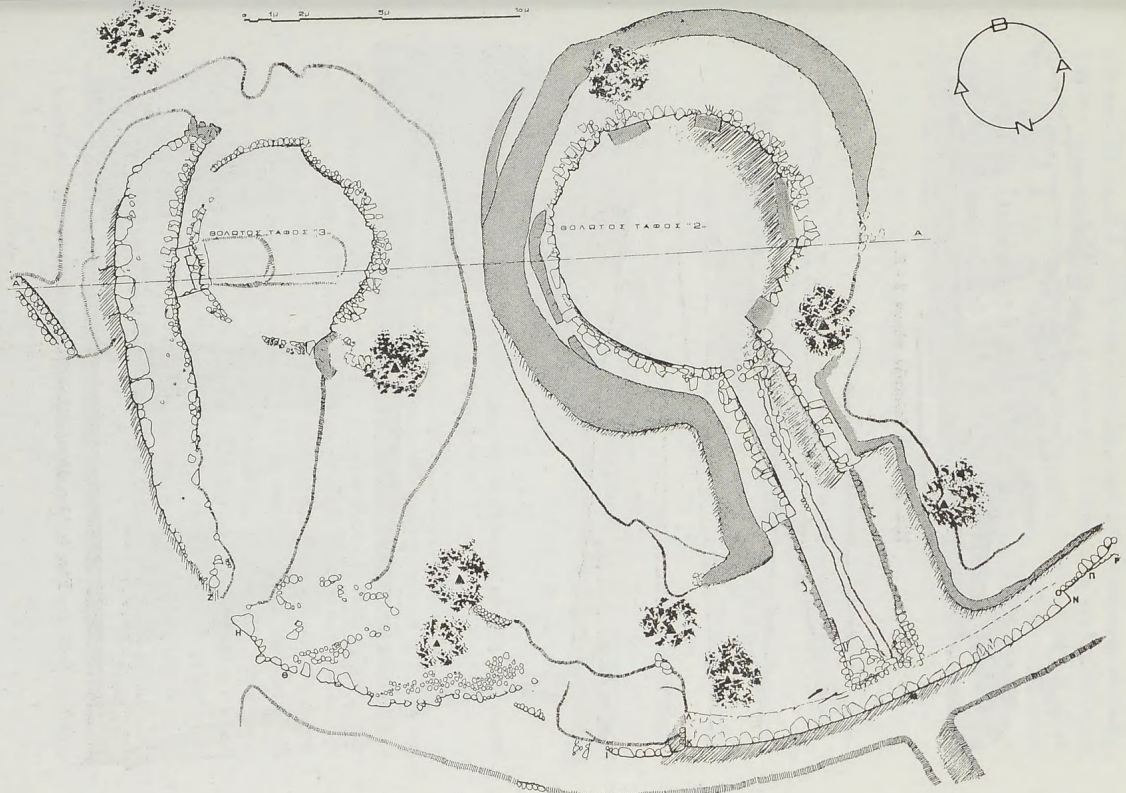

Εἰκ. 2. Κάτοψις «Κύκλου» καὶ θολωτοὶ τάφοι 2 καὶ 3.

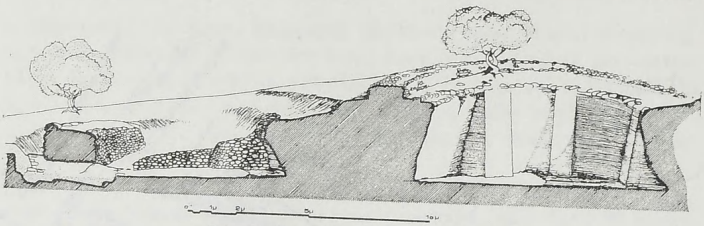

Εἰκ. 3. Τομὴ θολωτῶν τάφων 2 - 3.

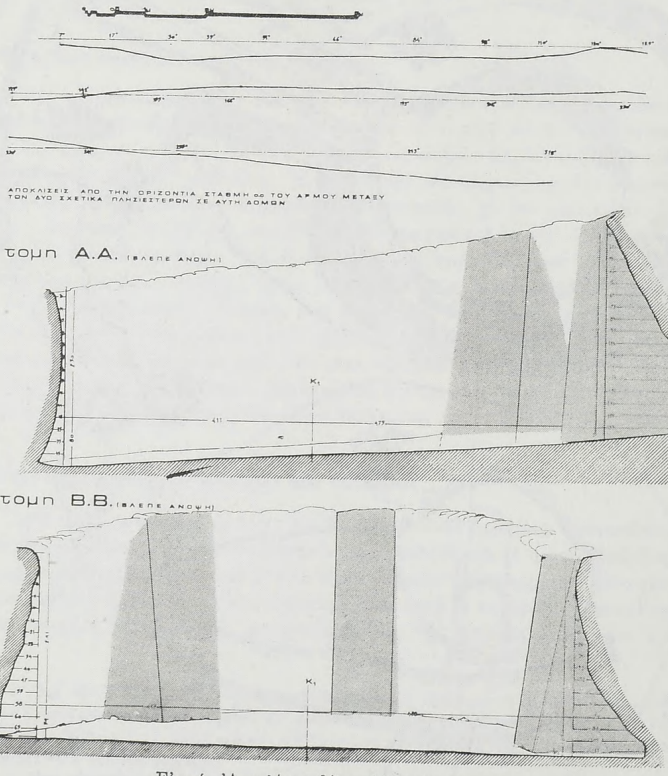

Εἰκ. 4. Ἀποκλίσεις θόλου θολωτοῦ τάφου 2.

Διὰ στιγμῶν (σκοῦρα σύνολα) διακρίνονται αἱ νεώτεραι κατασκευαὶ αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Μαρινάτου, κατὰ τὸ πλεῖστον πρὸς διατήρησιν τῶν ἀνασκαφέντων μνημείων (εἰκ. 3). 2) Τομαὶ τοῦ αὐτοῦ συνόλου ἐγένοντο δύο (Α - Δ καὶ Β - Β), καλύπτουσαι ἡ μὲν μία τὸ σύνολον τῆς περιοχῆς, ἡ δὲ ἑτέρα τὸν θολωτὸν τάφον 2. 3) Ἰδιαιτέρως ἐπιτυχὴς ἐργασία ἐγένετο πρωτοβουλίᾳ τοῦ κ. Δημ. Κορρὲ εἰς τὸν θολωτὸν τάφον 2, ὅπου

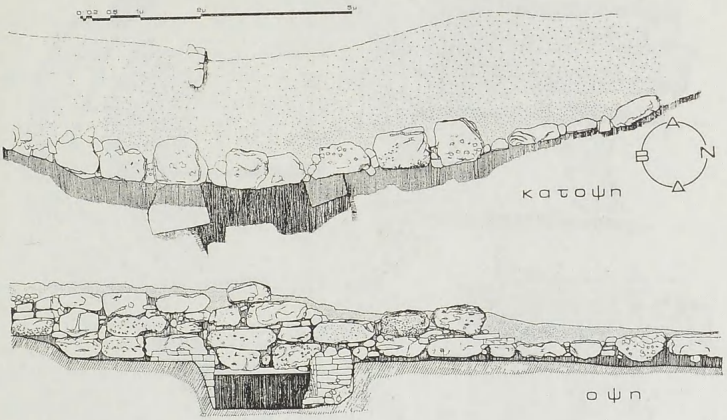

Εἰκ. 5. Κάτοψις καὶ πρόσοψις τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ «Κύκλου», πρόσοψις τοῦ θολωτοῦ τάφου 3.

ἐμελετήθησαν ἡ παραμόρφωσις τῆς θόλου τοῦ ταφικοῦ τούτου μνημείου καὶ ὑπεδηλώθη ἡ ἄνοψις αὐτοῦ (παρένθ. πίν. Ζ'). Ἐπεξηγηματικὸν κείμενον τοῦ κ. Δημ. Κορρὲ παρατίθεται ἐν συνεχείᾳ κεχωρισμένως. 4) Περὶ τοῦ αὐτοῦ τάφου ἐγένετο καὶ ἄλλη μελέτη (εἰκ. 4) πρὸς ὑποδήλωσιν τῶν ἀποκλίσεων ἀπὸ τῆς ὁριζοντίας στάθμης 0.00 τοῦ ἁρμοῦ μεταξὺ τῶν δύο σχετικῶς πλησιεστέρων εἰς αὐτὴν δόμων. Παραλλήλως, ἐγένοντο καὶ δύο εἰσέτι ἰδιαίτεραι τομαὶ τοῦ αὐτοῦ τάφου (Α - Α, Β - Β). 5) Ἡ πρόσοψις τοῦ θολωτοῦ τάφου καὶ ἡ δυτικὴ ὄψις τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ «Κύκλου» μετὰ κατόψεως τοῦ αὐτοῦ συνόλου (δυτικὴ ὄψις) ἀπετέλεσε τὴν ἐργασίαν τὴν ἐπιτελεσθεῖσαν εἰς αὐτὸν τὸν τομέα. Ἡ ὄψις καὶ ἡ κάτοψις ἀποδίδονται εἰς ἰδιαίτερον σχέδιον (εἰκ. 5). 6) Ἀποτύπωσις ἐν κατόψει ἐγένετο καὶ τοῦ θολωτοῦ τάφου 3 (εἰκ. 6), εἰς τὴν ὁποίαν παρέχονται ἡ κάτοψις καὶ αἱ τομαὶ τοῦ στομίου τοῦ τάφου (πρβ. καὶ Ἔργον 1977, 124 εἰκ. 79), τὰ σῳζόμενα μέρη τῶν θεμελίων τῆς θόλου, ἡ περιφέρεια τῶν θεμελίων τῆς θόλου, αἱ παραμορφώσεις τοῦ κάλλιον διατη-

ρουμένου ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς θόλου, ἔτι δὲ αἱ τομαὶ τῶν ἐπιλεγέντων διὰ τὰς παραμορφώσεις σημείων τῆς ἀνατολικῆς θόλου. Τὸ σκάμμα δὲν ἀπεδόθη.

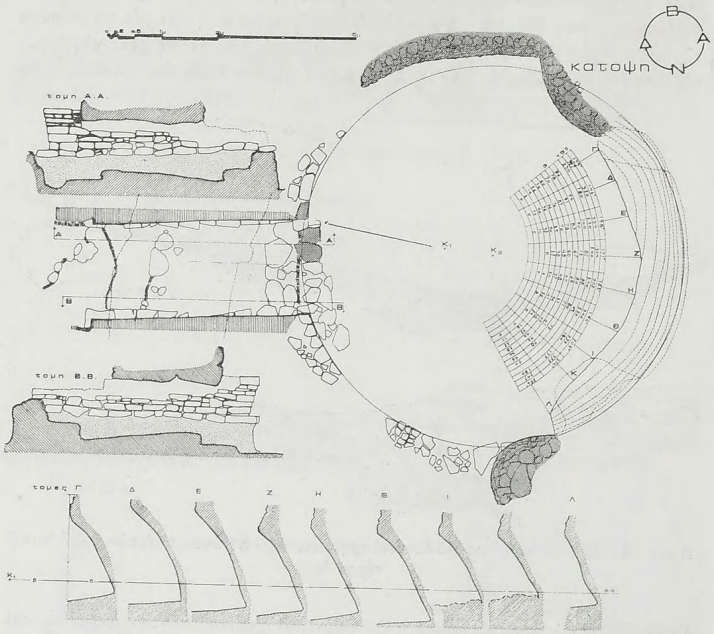

Εἰκ. 6. Κάτοψις θολωτοῦ τάφου 3 καὶ τομὴ τοῦ στομίου.

Θολωτὸς τάφος 2

Κατὰ τὴν ἐφετινὴν περίοδον ἐλήφθησαν φωτογραφίαι τοῦ συνόλου τῆς θόλου ἀπὸ τοῦ σημείου Κ (κέντρου). Κατὰ διαπίστωσιν τοῦ ἐπιστάτου Γ. Παναγίτσα, οὐδεμία αὔξησις τῆς κοιλάνσεως τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ τάφου ἐσημειώθη ἀπὸ τοῦ ἔτους τῆς ἀνασκαφῆς του (1962)[1]. Τοῦτο διεπιστώθη καὶ ἐκ τῶν μετρήσεων τοῦ ἀρχιτέκτονος Δημ. Ἰω. Κορρέ, αἱ ὁποῖαι ἐπηκολούθησαν. Ὡς εἶχον τὰ πράγματα τότε (1962), εἶχον καὶ τώρα ἀνεξαρτήτως τῆς δημιουργίας συμπαγοῦς περιφερειακοῦ ὑπεράνω τῆς θόλου δακτυλίου βάρους πολλῶν τόννων ἐκ τῶν ἀπομακρυνθέντων ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ταφικοῦ

1. Σπ. Μαρινατος, ΠΑΕ 1962, 92 - 98.

θαλάμου λίθων τῆς συμπεσούσης θόλου. Ἡ αὐτὴ ἀντιμετώπισις ἐλήφθη ὑπὸ τοῦ Μαρινάτου καὶ εἰς τὸν θολωτὸν τάφον τῆς Βοϊδοκοιλιᾶς[1], ὅπου, ὁμοίως, ἡ σχηματισθεῖσα ὑπεράνω τῆς θόλου «ξηρολιθιὰ» ὑπῆρξε σωτηρία διὰ τὴν καλὴν διατήρησιν τοῦ τάφου καθόλου[2].

Διὰ τὴν διατήρησιν τῆς θόλου εἶχεν, ἐπίσης, ληφθῆ πρόνοια ὑπὸ τοῦ Μαρινάτου καὶ ἐδημιουργήθησαν δύο ἀντηρίδες εἰς τὸ μεῖζον ἀνατολικὸν ἡμικύκλιον καὶ δὴ καὶ εὐθὺς μετὰ τὴν δεξιὰν γωνίαν τοῦ ἔσω στομίου καὶ εἰς τὸ κατέναντι τῆς εἰσόδου σημεῖον. Αἱ ἀντηρίδες αὐταὶ ἐτοποθετήθησαν ἁπλῶς λόγῳ ὑπάρξεως ζεύγους ἐλαιοδένδρων, οὕτως ὥστε νὰ προληφθῆ οἱαδήποτε καταστροφή. Μετὰ ὅμως αὐτὰς τὰς ἀντηρίδας ἐσχηματίσθησαν ἄλλαι δύο μεταξὺ των πρὸς διασφάλισιν τοῦ ἀνατολικοῦ τούτου τμήματος τῆς θόλου. Ταῦτα, πέρα τῶν σιδηρῶν δοκῶν τῶν τεθεισῶν κατὰ μῆκος καὶ καθ' ὕψος τοῦ στομίου τοῦ τάφου.

Ἄλλα ἔργα προστασίας τοῦ μνημείου, γενόμενα ὑπὸ τοῦ Μαρινάτου, εἶναι: α) τοιχίον κατὰ μῆκος τῶν θεμελίων, ἀριστερᾷ τοῦ στομίου, λόγῳ τοῦ ἀναβλύζοντος ἐκ τοῦ δαπέδου τοῦ ταφικοῦ θαλάμου ὕδατος, β) ἀναβαθμὸς ἐκτὸς τοῦ ἀνωτέρου σημείου τῆς δυτ. θόλου καὶ γ) τοιχίον, ἀνεξάρτητον τῆς θόλου ἐκτὸς τοῦ ΒΔ τμήματος αὐτῆς καὶ τῆς κυκλικῆς «ξηρολιθιᾶς».

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ταφικοῦ θαλάμου ἐκαθαρίσθη ὑπὸ τοῦ ἐπιστάτου Γ. Παναγίτσα τὸ ΒΑ του τμῆμα μέχρι τοῦ ἀρχικοῦ δαπέδου τὸ ὁποῖον συμπίπτει πρὸς τὸ βραχῶδες πέτρωμα τοῦ λόφου καὶ τοῦτο διότι τὸ σημεῖον τοῦτο, ὂν τὸ ὑψηλότερον καὶ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰ θεμέλια τῆς θόλου, στερεῖται ἐπιχώσεως. Ἐπίχωσις ὑφίσταται πρὸς τὰ ΝΑ, ὅπου καὶ σημειοῦται ἡ κατωφέρεια τοῦ λόφου. Εἰς τὸ ΒΑ τμῆμα εὑρηται καὶ ὁ λεγόμενος βωμὸς 2, ὅστις ἔχει πρόσθιον μέτωπον μήκους 1.10 μ. καὶ πλάτος 1.37 μ. Βορειότερον τῆς βορείας γωνίας τοῦ βωμοῦ εὑρέθη, κατὰ τὸν γενόμενον καθαρισμόν, δεδιπλωμένον ἔλασμα χρυσοῦ.

Τὸ σχῆμα τοῦ «βωμοῦ» τούτου δὲν εἶναι ἐπακριβῶς τετράπλευρον καί, πιθανῶς, ἦτο διάφορον ἀρχικῶς. Κατὰ βάσιν ὑπάρχει μία στρῶσις λίθων μὲ μόνην ἐξαίρεσιν λεπτοῦ πλακωτοῦ λίθου ὑπὸ τὸ μέσον τῆς «προσόψεως» τοῦ κτίσματος. Ὡς ὑλικόν, ἐχρησιμοποιήθησαν ἀσβεστόλιθοι ἀλλὰ καὶ μικροὶ ὀλοίτροχοι καὶ ἄλλοι.

Τέλος, σημειωτέον ὅτι, ἐὰν ὁ περίβολος τοῦ θολωτοῦ τάφου 1 ἦτο καὶ ὅριον, δὲν ἀποκλείεται τότε νὰ εὑρεθῆ καὶ περίβολος πέριξ τοῦ θολωτοῦ τάφου 2.

Ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Δημ. Ἰω. Κορρὲ ἐγένετο εἰδικὴ ἀποτύπωσις τῆς ἀνόψεως τοῦ τάφου τούτου (παρένθ. πίν. Ζ') καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀκολουθεῖ εἰδικὸν ἐπεξηγηματικὸν κείμενον:

1. Σπ. Μαρινατος, Ὁ αὐτός, ΠΑΕ 1956, 202 - 203.
2. ΠΑΕ 1977, σ. 251.

Ἀ π ο τ ύ π ω σ η (Μέθοδος καὶ Συμπεράσματα)

Γιὰ τὴν ἀποτύπωση τοῦ θολωτοῦ τάφου «2» ὅπως καὶ τοῦ «3» χρησιμοποιήθηκε ἡ παρακάτω μέθοδος:

α) Σὲ τυχὸν σημεῖο σχετικὰ κεντρικό, ἐντὸς τῆς θόλου τοποθετήθηκε χωροβάτης προκειμένου νὰ καθορισθῇ ὁριζόντια στάθμη 0.00 γιὰ τὶς κατακόρυφες μετρήσεις καὶ κέντρο γιὰ πολικὲς ὁριζόντιες συντεταγμένες (εἰκ. 4).

β) Ἀπὸ τὸ χεῖλος (ἄνω μέρος) τῆς σῳζομένης θόλου, σὲ 36 σημεῖα ποὺ ἀντιστοιχοῦσαν σὲ ἐνδιαφέρουσα ἀπὸ ἄποψη παραμόρφωσης κατακόρυφη τομὴ καὶ ποὺ ἦσαν σχεδὸν ὁμοιόμορφα διασκορπισμένα, κρεμάστηκαν νήματα τῆς στάθμης.

γ) Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ χωροβάτη καὶ μετροταινίας πάρθηκαν οἱ πολικὲς συντεταγμένες τῶν νημάτων.

δ) Παράλληλα σὲ κάθε νῆμα κρεμάστηκε μετροταινία ἔτσι ποὺ ἡ ἔνδειξη 1 μέτρο νὰ ἀντιστοιχῇ πάντα στὸ ἐπίπεδο 0.00.

ε) Μὲ ξύλινο δίμετρο ποὺ εἶχε ἐνσωματωμένο ἀλφάδι ὁριζοντίων μετρήσεων, μετρήθηκαν ἀνὰ 20 ἑκατοστὰ πρὸς τὰ ἐπάνω καὶ κάτω τοῦ ἐπιπέδου 0.00 ὁριζόντιες ἀποστάσεις τῆς θόλου ἀπὸ τὰ κατακόρυφα νήματα καὶ σὲ ἐπίπεδο ποὺ καθόριζαν αὐτὰ μὲ τὸ κέντρο τῶν πολικῶν συντεταγμένων. Ἔτσι καθορίστηκαν περὶ τὰ 500 σημεῖα τῆς θόλου.

Σ χ ε δ ί α σ η

Τὰ σημεῖα ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὰ ἴδια ὁριζόντια ἐπίπεδα ἑνώθηκαν μὲ κατὰ προσέγγιση καμπύλες, ἔτσι τὸ τελικὸ σχεδιαστικὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ ἀναπαράσταση τῆς θόλου μὲ ἰσοϋψεῖς ἀνὰ 20 ἑκατοστά.

Σ υ μ π έ ρ α σ μ α

Ἡ ὅλο καὶ μεγαλύτερη ἀπόκλιση (παρένθ. πίν. Ζ′) ἀπὸ τὴ θεωρητικὴ (πιθανῶς καὶ τὴν ἀρχικὴ) θέση τῆς θόλου, συναρτήσει τοῦ ὕψους καὶ μὲ διεύθυνση αὐτῆς τῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους, ἀποδεικνύει τὸ ἑξῆς: ὅτι τὸ ἔδαφος γύρω ἀπὸ τὸν τάφο μετακινήθηκε ἀργὰ καὶ σταθερὰ καὶ μὲ ταχύτητα πολὺ μικρὴ καὶ ἀντιστρόφως ἀνάλογη τοῦ βάθους· δηλαδὴ τὸ ἔδαφος συμπεριφέρθηκε σὰν ἐξαιρετικὰ παχύρευστο ὑγρό (ἑρπισμός), ἀπόδειξη δὲ τοῦ ὅτι ἡ παραμόρφωση δὲν ἔγινε ξαφνικά, ἀποτελεῖ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ δόμοι διατηροῦνται σὲ σχετικὰ ἱκανοποιητικὴ μεταξύ τους ἐπαφή.

Ἐπίσης ἡ ἄποψη αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ νότια περιοχὴ τῆς θόλου ἔχει παραμορφωθῆ ἀντιστρόφως μετατρέποντας τὸν κύκλο τῆς κατακόρυφης τομῆς της σὲ κυρτό. Αὐτὸ συνέβη διότι καθ' ὅλη τὴν διάρκεια τῆς παραμορφώσεως ἡ θόλος ἦταν πλήρης μὲ πέτρες καὶ χώματα ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὸ ἀπὸ πάνω κατακρημνισθέν της τμῆμα.

Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ κατακρήμνιση ὀφείλεται ἀκριβῶς σὲ αὐτὴ τὴν ἀργὴ

μετακίνηση τοῦ ἐδάφους καὶ μάλιστα συνέβη ἀναλογικὰ ὄχι πολλὰ χρόνια μετὰ τὸ κτίσιμο τῆς θόλου.

Ὁ ἀναλημματικὸς περίβολος, παρόλο ὅτι καὶ αὐτὸς μετεκινεῖτο, ὁπωσδήποτε ἐμπόδιζε κάπως τὴν ταχύτερη ἐξέλιξη τοῦ φαινομένου, τὸ ὁποῖο, μακροσκοπικὰ τοὐλάχιστον, δὲν εἶναι σίγουρο ὅτι ἦταν γνωστό.

Ὁ ἀναλημματικὸς περίβολος κτιζόταν κυρίως γιὰ νὰ ἐμποδίζει τὰ χώματα σὲ μικροκινήσεις κυρίως ἀπὸ τὴ βροχή, καὶ γιὰ νὰ καθορίζει πιὸ συγκεκριμένα τὸ χῶρο τοῦ μνημείου.

(ΔΗΜ. ΙΩ. ΚΟΡΡΕΣ)

Θολωτὸς τάφος 3

Κύριος στόχος εἰς τὴν ὑπολειπομένην διὰ τὸν θολωτὸν τάφον 3 ἔρευναν ἦτο ἡ διάνοιξις τοῦ στομίου του, τοῦ ὁποίου, ὡς ἐγνωρίζομεν διὰ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ παρελθόντος ἔτους (1976)[1], διεσῴζετο τὸ κατώτερον μόνον τμῆμα καὶ τοῦτο διότι, λόγῳ τῆς καταστροφῆς του καὶ τῆς ἀνευρέσεως κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ «Κύκλου», οἱ λίθοι τοῦ ἀνωτέρου τμήματός του ἀπεμακρύνθησαν, χρησιμοποιηθέντες ἀλλοῦ που. Τοῦτο διεπιστώθη καὶ κατὰ τὴν πρόοδον τῆς ἐργασίας, διότι κατέστη σαφὲς ὅτι τὸ κατώτερον τμῆμα τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ «Κύκλου» συνεχίζετο ὁμοιογενές, ἐνῷ τὸ ὑπολειφθὲν κατώτερον τμῆμα τοῦ στομίου εὕρητο ὑπὸ παρεμβαλλομένην στρῶσιν χώματος.

Ἡ ὅλη ἐφετινὴ ἐργασία τῆς ὑποστυλώσεως τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ «Κύκλου» ἐξετελέσθη διὰ προσωπικῆς ἐργασίας τοῦ ἱκανωτάτου ἀρχιτεχνίτου τῆς Ἑταιρείας κ. Χαρ. Σφακιανάκη. Οὕτως, ἤρξατο ἡ σταδιακὴ ἀπομάκρυνσις τῶν χωμάτων τοῦ στομίου χρησιμοποιουμένων συγχρόνως προσωρινῶν ὑποστυλώσεων (Ἔργον 1977, 123 εἰκ. 78) ἑκατέρωθεν (εἰς τὸ πρόσθιον καὶ εἰς τὸ ὀπίσθιον τμῆμα τοῦ στομίου). Οὕτως ἐπετεύχθησαν ἡ κοίλανσις τοῦ μήκους 4.10 μ. στομίου καὶ ἡ κατὰ τμήματα ὑποστύλωσις τοῦ «Κύκλου» διὰ σιδηροδοκῶν.

Τὰ εἰς τὴν ἀνωτέραν (ὑπὸ τὸν «Κύκλον») ἐπίχωσιν ὄστρακα ἦσαν χονδροειδῆ, εὑρέθησαν δὲ καὶ χάλκινος ἧλος ξίφους ἢ παραξιφίδος (μήκους 2.17 ἑκ., μετ' ἐπικαλύψεως ἀργύρου, προφανῶς, ἂν μὴ ἐκ μολύβδου) ὡς καὶ τρία τεμάχια ἐλεφαντόδοντος (ἐξ ὧν ἓν πλακίδιον μὲ τὴν μίαν πλευρὰν λελεασμένην, ἀποτελοῦν, κατὰ ταῦτα, ἐπένδυσιν λαβῆς τινος).

Τὰ εὑρεθέντα γραπτὰ ὄστρακα τῆς ἐπιχώσεως ὁδηγοῦν μὲν εἰς τὴν ὑστάτην φάσιν τῆς ΥΕ Ι περιόδου καὶ εἰς τὴν πρώιμον φάσιν τῆς ΥΕ ΙΙ περιόδου (ΥΕ ΙΙΑ), πλὴν ὅμως μόνον κατὰ προσέγγισιν ὑποβοηθοῦν εἰς τὴν χρονολόγησιν τῆς ἐπιχώσεως, τῆς πληρώσεως τοῦ στομίου διὰ χώματος, τὸ ὁποῖον δὲν

1. ΠΑΕ 1976, 526 - 535. Πρβ. καὶ ΤΘΤΚΜ, ἔ.ἀ. 347, 354 - 361.

περιεῖχε μεταγενέστερα τῆς ΥΕ ΙΙΑ φάσεως ὄστρακα. Τὰ παλαιότερα ὄστρακα φέρουν μελανὰς (καστανοφαίας) ταινίας ἐξιτήλους ἐπὶ λευκωποῦ ἐπιχρίσματος, foliate band (μὲ ἑκατέρωθεν φύλλα), ἐνῷ τὰ τῆς ἑπομένης περιόδου ἔχουν διακόσμησιν ogival canopy. Ἄλλα εὑρήματα ὑπῆρξαν ὄστρακον μινυάζον, λεπὶς ὀψιανοῦ μερικῶς μόνον σῳζομένη (μήκους 1.55 ἑκ.), τεμάχια πυριτολίθων καὶ ὄστρακα πίθων. Ἡ ἀνεύρεσις τῶν ὀστράκων τούτων, ἔτι δὲ τοῦ ὑπολειφθέντος ἤλου καὶ ὀλίγων μικροσκοπικῶν ψηγμάτων φυλλαρίων χρυσοῦ, ὑποδηλοῖ τὴν προφανῆ προέλευσιν τοῦ χώματος τούτου ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ ταφικοῦ θαλάμου τοῦ τάφου. Τὸ πρᾶγμα, βεβαίως, δὲν εἶναι ἀσφαλές. Ἂν τοιοῦτόν τι συνέβη, ἐξυπακούεται ὅτι θὰ εἶχεν ἐπισυμβῆ καὶ σύλησις τοῦ τάφου ἅπαξ καὶ ὑπῆρχον καὶ ἄλλα ὅπλα (ὡς τὸ χαλκοῦν ξίφος ἢ χαλκῆ παραξιφίς).

Ἡ ὑποστύλωσις δι' ὀκτὼ σιδηροδοκῶν ἐγένετο ὅτε πλέον ἀφῃρέθη τὸ χῶμα, ὕψους ἑνός, περίπου, μέτρου ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ στομίου. Τὰ ἀνευρεθέντα κατ' αὐτὴν τὴν φάσιν ἀντικείμενα ἦσαν ὄστρακα χονδροειδῶν οἰκιακῶν, προφανῶς, σκευῶν, λαβαὶ κυλινδρικαί, καὶ αὐταὶ ἀνήκουσαι εἰς χονδροειδῆ ἀγγεῖα, ἔτι δὲ λίαν εὔθρυπτος ψῆφος ἠλέκτρου, τοῦ δευτέρου, πιθανῶς, τεμαχίου ἠλέκτρου ὅπερ προῆλθεν ἐκ τοῦ τάφου τούτου[1]. Πάντως, οὐδὲν ὄστρακον τῶν ἐν τῷ στομίῳ εὑρεθέντων φαίνεται νὰ ὁμοιάζῃ πρὸς τὸ κεραμεικὸν ὑλικὸν τῆς δυτικῶς τῆς ὑπογείας ἐσωτερικῆς ἀργολιθοδομῆς τοῦ στομίου τοῦ τάφου διπλῆς ἀνακομιδῆς τῆς προερχομένης, προφανῶς, ἐκ τοῦ ταφικοῦ θαλάμου τοῦ τάφου.

Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς ἀνωτέρας ἐπιχώσεως τοῦ στομίου, ἀνεφάνη ἡ ἑκατέρωθεν θεμελίωσις αὐτοῦ, ἥτις ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὴν πέρυσι κτηθεῖσαν εἰκόνα τῆς βάσεως ἑκατέρας τῶν παραστάδων, αἵτινες βάσεις ἦσαν πλάκες προεξέχουσαι τῆς ὕπερθεν παραστάδος (εἰκ. 6, Ἔργον 1977, 124 εἰκ. 79). Τὸ μικρὸν ὕψος, ὡς καὶ αἱ μικραὶ διαστάσεις τῶν λίθων τῆς θόλου, ἔτι δὲ ἡ προεξέχουσα ἑκατέρας παραστάδος βάσις - πλάξ, ἦσαν τὰ ἐνδεικτικὰ στοιχεῖα τῆς παλαιότητος τοῦ μνημείου καὶ ὡς τοιαῦτα ὑπεδηλώθησαν καὶ ἡρμηνεύθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς. Ἡ ἀναφανεῖσα ὑποθεμελίωσις τῶν πλευρῶν τοῦ στομίου ἐσῴζετο καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτοῦ. Εἰς τὴν δεξιὰν πλευρὰν ἐσῴζοντο δέκα (10) λίθοι, ἐξ ὧν οἱ ἀπὸ τῆς εἰσόδου 5ος - 6ος - 7ος ἦσαν ἀποκεκρουμένοι. Οἱ λίθοι οὗτοι ἐξέχουν ἀπὸ 0 μέχρι 18 ἑκ., ἤτοι πολὺ περισσότερον τῶν λίθων τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς. Ἐν ἀντιθέσει ὅμως πρὸς τὴν πρὸ τῶν παραστάδων προεξέχουσαν βάσιν, οἱ λίθοι οὗτοι ἐμφανίζονται ἀποκεκρουμένοι καὶ δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἐθραύσθησαν μὲ «βαρειὰν» κατὰ τὴν φάσιν χρήσεως τοῦ τάφου καθ' ἣν ἀπεμακρύνθη τὸ δάπεδον τοῦ στομίου καὶ ἐδημιουργήθη τὸ λεγόμενον σκάμμα. Καὶ μόνον ἡ ὕπαρξις τοῦ πεταλοειδοῦς σκάμματος, τοὐλάχιστον ἔνδον τοῦ στομίου εἰς τὸν ταφικὸν θάλαμον, ὑποδηλοῖ τὴν πρὸς χρῆσιν κατασκευήν

1. Πρβ. Σπ. Μαρινάτου, ΠΑΕ 1965, πίν. 143β καὶ A. Harding - H. Hughes-Brock, Amber in the Mycenaean World, BSA 69, 1974, 147, 148, 164 (apparently one bead only, Chora-Museum 2660β, from shaft with gold cups etc. LH I).

του. Ἄρα, δέον ὅπως ἀντιμετωπισθῇ ἡ πιθανότης κατὰ πόσον ἐθραύσθησαν οἱ κατὰ μῆκος τῶν πλευρῶν τοῦ στομίου λίθοι μὲ «βαρειὰν» διὰ νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ διέλευσις τοῦ φερέτρου ἢ τοῦ κατὰ Μαρινάτον ἅρματος μετὰ τοῦ νεκροῦ.

Εἶναι, ὅμως, βέβαιον ὅτι, κατὰ τὴν ἀρχικὴν περίοδον χρήσεως τοῦ τάφου, οἱ λίθοι οὗτοι οἱ ὁποῖοι ἐχρησίμευσαν ὡς βάσις τῶν δόμων τοῦ στομίου, δὲν ἦσαν ὁρατοί, διότι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ τοῦ δαπέδου. Συγχρόνως ὅμως εἶναι σαφὲς ὅτι διὰ τοὺς λίθους τούτους εἶχε σημασίαν νὰ ἐρείδεται ἐπ' αὐτῶν κανονικῶς τὸ στόμιον ἐν τῷ συνόλῳ του καὶ κατὰ μέρη. Κατὰ ταῦτα, δὲν εἶχε σημασίαν ἂν ἦτο κανονικὸν κατὰ τὸν σχηματισμὸν τὸ προεξέχον τοῦ τοιχίου τοῦ στομίου κατὰ μῆκος τῶν πλευρῶν αὐτοῦ τμῆμα ἑκάστου τῶν λίθων (βάσεων) τούτων, ἀλλὰ νὰ ὑπάρχῃ ἱκανοποιητικὴ καὶ κανονικὴ κοίτη διὰ τοὺς ὑπερκειμένους τοῦ στομίου δόμους. Ἄλλως τε, οὐδόλως ὑπεβοηθεῖτο ἡ διέλευσις φερέτρου χάρις εἰς ἀπόκρουσιν ὡρισμένων λίθων τῆς ὑποθεμελιώσεως (δεξιὰ πλευρὰ) καθ' ἣν στιγμὴν ἄλλοι λίθοι προεξεῖχον περισσότερον. Ἄρα, δὲν θεωρεῖται δυνατὸν νὰ ἐπλήγησαν διὰ «βαρειᾶς» καὶ νὰ ἐθραύσθησαν ὡρισμένοι τῶν λίθων τούτων. Ἐξ ἄλλου, αἱ βάσεις αὐταὶ δυνατὸν νὰ ἀπετέλουν ἓν στρῶμα μετ' ἄλλων πλακωτῶν λίθων ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ στομίου, ὡς γνωρίζομεν καὶ ἐξ ἄλλων τάφων, ἐπὶ παραδείγματι τοῦ θολωτοῦ τάφου 1 Περιστεριᾶς[1] καὶ τοῦ θολωτοῦ τάφου Γουβαλάρη 2 (= Κουκουνάρας 5)[2], οἵτινες νὰ ἀνελήφθησαν κατὰ τὴν φάσιν ἀπομακρύνσεως τοῦ ἀρχικοῦ δαπέδου πρὸς σχηματισμὸν τοῦ σκάμματος.

Ἡ ὑπερκειμένη τῶν θεμελίων στρῶσις τῆς δεξιᾶς τοῦ στομίου πλευρᾶς περιελάμβανεν ἔνδεκα, εἰς τὸ σύνολόν των, ἰσοϋψεῖς σχεδόν, πλακωτοὺς λίθους ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ μέχρι τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ στομίου. Αὐτὴ καὶ ἡ περιγραφεῖσα τῶν θεμελίων (ὑποκειμένη τῆς βάσεως) σῴζονται εἰς τὸ σύνολόν των, ἀπὸ τῆς τρίτης ὅμως στρώσεως καὶ ἄνω ἐλλείπουν λίθοι, ἰδίᾳ κατὰ τὸ μέσον καὶ κατὰ τὸ ἐσωτερικόν. Αὐτὴ ἡ δεξιὰ παραστὰς δὲν ἐφάπτεται (ἄνωθεν) τοῦ προσθίου τμήματος τοῦ Δυτικοῦ «Κύκλου», παρεμβαλλομένης χωματίνης ἐπιχώσεως, ὡς καὶ καθ' ὅλον τὸ μῆκος ὑπεράνω τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τοῦ στομίου. Εἰς διάφορα ἑκάστοτε σημεῖα, ὡς, ἐπὶ παραδείγματι, εἰς τὴν τρίτην σειράν, ὑπάρχει κενὸν εἰς τὸ μέσον, εἰς τὴν 4ην καὶ 5ην στρῶσιν, περαιτέρω, ἐλλείπουν πλείονες, κ.ο.κ. Αὐτά, ἀκριβῶς, τὰ κενὰ ἐπέτρεψαν καὶ τὴν ἀπρόσκοπτον ὑποστύλωσιν τοῦ ὑπερκειμένου τοῦ στομίου δυτικοῦ τμήματος τοῦ «Κύκλου», διότι, οὕτω, δὲν παρέστη ἀνάγκη νὰ γίνουν παρεμβάσεις τινὲς καὶ αἱ χρησιμοποιηθεῖσαι σιδηροδοκοὶ ἐτοποθετήθησαν εἰς τὰ ἀντίστοιχα ἑκατέρωθεν ὑφιστάμενα κενά. Οὕτως, οὐδεμία προεκλήθη παραμόρφωσις εἰς τὸ μνημεῖον, οὔτε εἰς μὴ φαινόμενα, σημεῖα, καὶ τὸ σύνολον παραμένει ἀόρατον σχεδόν, ὑπὸ τὸν «Κύκλον».

1. Σπ. Μαρινατος, ΠΑΕ 1961, 170, πίν. 128β.
2. ΠΑΕ 1974, 140.

Τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς ἡ ἀντίστοιχος κατωτάτη στρῶσις τῶν προεξεχόντων λίθων περιλαμβάνει δέκα (10) ἐξ αὐτῶν, ὧν ὁ δεύτερος δὲν προεξέχει, συμπίπτων πρὸς τὸ τοίχωμα, ἐνῷ οἱ λοιποί, γενικῶς, ἐξέχουν ὀλιγώτερον τῶν ἀντιστοίχων τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς. Τῆς κατωτάτης ταύτης στρώσεως - κοίτης σῴζονται ἅπαντες οἱ λίθοι μέχρι τῶν θεμελίων τῆς θόλου, ἂν καὶ οἱ ἐσώτεροι εἶναι εἰς κατά τι ὑψηλότερον ἐπίπεδον. Τῶν τριῶν ὑπερκειμένων στρώσεων σῴζονται λίθοι μέχρι κατά τι πέρα τοῦ μέσου, ἐνῷ τὸ ὑπέρτερον τμῆμα ἀπετελεῖτο ἐκ χωματίνης ἐπιχώσεως.

Τὸ θεμέλιον τῆς δεξιᾶς παραστάδος προεξέχει τόσον εἰς τὴν πρόσοψιν ὅσον καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ στομίου πλευράν. Ὁ ἕβδομος ἀνώτερος σῳζόμενος δόμος τῆς δεξιᾶς παραστάδος ἐξέχει 13 - 14 ἑκ. κατὰ τὴν πρόσοψιν ἔναντι τοῦ πρώτου δόμου. Ὁ ἕβδομος ἀνώτερος σῳζόμενος δόμος τῆς ἀριστερᾶς παραστάδος ἐξέχει 8 - 9 ἑκ. κατὰ τὴν πρόσοψιν ἔναντι τοῦ πρώτου δόμου (εἰκ. 6). Ἴσως, ἡ διαφορὰ δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν κατωφέρειαν τοῦ σημείου πρὸς Νότον, ἀλλ' εἰς ἄλλον λόγον. Μᾶλλον, πιστεύω, ἡ κλίσις ἑκατέρας τῶν παραστάδων ὀφείλεται εἰς τὰς ὠθήσεις τοῦ ὑπερκειμένου δυτικοῦ τμήματος τοῦ «Κύκλου» καὶ τοῦτο διότι, ὅτε τὸ ἀρχικὸν ἀνώφλιον ἐκάλυπτε τὰς παραστάδας κατὰ τὴν περίοδον τῆς χρήσεως τοῦ τάφου, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ δημιουργηθῇ κλίσις τῆς παραστάδος, ἐνῷ ἀφ' ὅτου ἐκτίσθη ὁ «Κύκλος», ὅστις δὲν ἐκάλυπτε πλέον τὸ σύνολον τοῦ ἀνωτέρου μέρους τῆς παραστάδος, αἱ ὠθήσεις τοῦ ὑπερκειμένου βάρους ἐδημιούργησαν τὴν κλίσιν ἑκατέρας τῶν παραστάδων πρὸς τὰ ἐμπρός. Τοῦτο ἀποδεικνύεται κάλλιον ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι, ὄπισθεν τῶν ἀνωτέρων, ἐπὶ παραδείγματι, δόμων τῆς δεξιᾶς παραστάδος, ἀλλὰ καὶ ὄπισθεν τῶν τριῶν ἀνωτέρων τῆς ἀριστερᾶς, ὑπάρχει χῶμα τὸ ὁποῖον ὑπεβοήθει εἰς τὰς πρὸς ἐμπρὸς ὠθήσεις.

Σημειωτέον, προσέτι, ὅτι κατὰ τὴν ὑποστύλωσιν, μετὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν σιδηροδοκῶν, τὰ ἐναπομείναντα κενὰ τῶν δύο πλευρῶν τοῦ στομίου ἐπληρώθησαν διὰ καταλλήλως τοποθετηθέντων πλακωτῶν λίθων.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἀπομακρύνσεως τῆς ἐπιχώσεως τοῦ στομίου διεπιστώθη καὶ ὅτι οἱ ἀμυγδαλῖται, οἱ καταλαμβάνοντες, δίκην ἀνωφλίων, τὸ σύνολον τοῦ εὔρους τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ στομίου τοῦ τάφου (εἰκ. 6), κατελάμβανον — λόγῳ τῶν διαστάσεών των — καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ «ἀνωφλίου». Ἐξ ἄλλου, δὲν εὑρέθησαν τεμάχια τῶν ἀνωφλίων κατὰ μῆκος τοῦ στομίου καί, οὕτως, ἐπεβεβαιώθη ἡ ἀρχικὴ ἄποψις ἡ διατυπωθεῖσα κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἐπαναληφθείσης ἀνασκαφῆς (Ἔργον 1976, 133).

Μεταξὺ τῶν ἀφαιρουμένων χωμάτων τῆς πρὸ τοῦ στομίου ἀφεθείσης περυσινῆς ἐπιχώσεως ὑπῆρχε καὶ εὐμέγεθες φύλλον χρυσοῦ ἐλάσματος, φέρον, προφανῶς, πάλαι ποτὲ διάκοσμον. Περαιτέρω εἰς βάθος, εὑρέθησαν καὶ ἑπτὰ συγκολλώμενα ὄστρακα μινυείου ἀγγείου, οὗτινος ἓν εἰσέτι ὄστρακον εὑρέθη κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ στομίου. Πάντως, ἡ παλαιότης κα-

τοικήσεως τοῦ σημείου τούτου ἀποδεικνύεται καὶ ἐξ ἄλλων ὀστράκων μινυείων, ἅτινα εἶχον εὑρεθῆ πάλαι ποτὲ ὑπὸ τοῦ Μαρινάτου εἴς τι ἄγνωστον σημεῖον τοῦ «Κύκλου».

Κατὰ τὴν περαιτέρω ἀνασκαφὴν τοῦ στομίου, ἀφηρέθη, πρωτίστως, τὸ ὑπερκείμενον τῆς πέρυσιν ὑπὸ τῆς δίδος 'Αν. Δεβετζῆ ἐπισημανθείσης λεπτῆς, ἀδιοράτου, σχεδόν, λευκαζούσης γραμμῆς, τῆς παρακολουθηθείσης εἰς βάθος 20 - 25 ἑκ. ὑπὸ τὸ θεμέλιον τῆς δεξιᾶς τοῦ τάφου παραστάδος (ΠΑΕ 1976, 532). Πέρυσιν, εἶχον σημειωθῆ (αὐτόθι) ὅτι τὸ σύνολον τοῦ χώματος τῆς ἐπιχώσεως τοῦ στομίου ἦτο ὁμοιόχρωμον. 'Εφέτος, μὲ τὴν πρόοδον τῆς ἀνασκαφῆς διεπιστώθη ὑπὸ τῆς ἐπόπτιδος τοῦ τομέως δίδος Εὐ. Μπαζιωτοπούλου ὅτι τὸ ὑποκείμενον χῶμα ἦτο σκληρόν, κιτρινωπὸν μὲ μαῦρες φλέβες καὶ ἀραιά που λεπτὰ λευκὰ χαλικάκια (γλύνα). Κατὰ τὰ λοιπά, γενικῶς, διεπιστώθη (εἰκ. 7) ἡ ὕπαρξις τριῶν κατὰ βάσιν διακεκριμένων στρωμάτων, τοῦ ὑπερτέρου (ἀπὸ τοῦ κατωτέρου σημείου τοῦ «Κύκλου» μέχρι 30 ἑκ., περίπου, ὑπὸ τὰ θεμέλια τῶν παραστάδων), τοῦ μεσαίου (περαιτέρω εἰς βάθος ποὺ περιεῖχε καὶ ἀρκετὰ ὄστρακα) καὶ τοῦ κατωτέρου (κἄπως μαλακωτέρου).

'Η ἐντὸς τοῦ μεσαίου στρώματος κεραμεικὴ ἀπετελεῖτο (πίν. 174α) ἀποκλειστικῶς ἐξ ὀστράκων ἀγράφων εὐμεγέθων πιθοειδῶν ἀγγείων, ἅτινα εὑρηντο εἰς τὸν μεταξὺ τῶν δύο παραστάδων χῶρον. Τὸ στρῶμα τοῦτο τῶν ὀστράκων εὑρηται εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον πρὸς ὅλο τὸ λοιπὸν πρὸς 'Ανατολάς «δάπεδον» τῆς μετὰ ἐνσωματωθέντων ὁλοιτρόχων λίθων (κροκαλοπαγοῦς βράχου) δημιουργηθείσης κοίτης τοῦ σκάμματος τοῦ τάφου, ἔνθα καὶ εἶχε διακοπῆ πάλαι ποτὲ ἡ ἐργασία πρὸς διάνοιξιν καὶ σχηματισμὸν σκάμματος. 'Ως ἐμφαίνεται καὶ διὰ τοῦ σχεδίου ΠΑΕ 1976, 531, τὸ χαμηλότερον τμῆμα τοῦ σκάμματος φαίνεται νὰ σχηματίζεται ἑκατέρωθεν τῆς ὑπογείου ἀργολιθοδομῆς, ἐν συνεχείᾳ δὲ ὑψοῦται κυρτούμενον κατὰ τὸ κέντρον, περίπου, τοῦ στομίου (πίν. 174α). Τὸ δάπεδον αὐτῆς τῆς ἀφεθείσης κοίτης (ἐπιφανείας) τοῦ κροκαλοπαγοῦς βράχου ἔχει μικροτέρους καὶ μεγαλυτέρους ὁλοιτρόχους κόχλακας. Πρὸς Δυσμὰς οἱ κόχλακες τοῦ βράχου ἀκολουθοῦν τὴν κατωφέρειαν τοῦ λόφου, σημειουμένης, οὕτω, συνεχοῦς αὐξομειώσεως εἰς τὰ διάφορα σημεῖα τοῦ σκάμματος. 'Εξ ἄλλου, ὡς διεπιστώθη καὶ κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἀνασκαφῆς, τὸ μέν «δάπεδον» τοῦτο εἶχε καταστραφῆ κατὰ τὸ πρόσθιον τμῆμα τοῦ στομίου εἰς μίαν ἄγνωστον φάσιν τῶν περιόδων χρήσεως τοῦ τάφου, τὸ δὲ ὅτι ἦτο σκληρότατον καί, κατὰ ταῦτα, δέον ὅπως θεωρηθῆ ὡς βέβαιον ὅτι τὸ δάπεδον αὐτὸ τοῦτο ἐνεφάνισεν, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, τὴν εἰκόνα αὐτῆς τῆς ἀνωμαλίας, ὁπότε, διὰ τὸν λόγον αὐτόν, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῆ τὸ σκληρὸν ἐξ ὁλοιτρόχων λίθων «δάπεδον» τοῦ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1965 γνωστοῦ πεταλοειδοῦς σκάμματος τοῦ τάφου δι' οἱανδήποτε μεταφορὰν ἐφ' ἅρματος τοῦ νεκροῦ μέχρι τῆς τελευταίας του κατοικίας ὡς ἐκ τῆς ἀνωμάλου καταστάσεως τοῦ δαπέδου.

Εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον ὅμως ἐγείρεται πρόβλημα συναφές, τὸ βάθος μέχρι τοῦ ὁποίου φθάνει ἡ λεγομένη ἀργολιθοδομή (πίν. 175α) καὶ τοῦτο διότι αὕτη ἐδράζεται εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ κροκαλοπαγὲς δάπεδον τοῦ πεταλοειδοῦς σκάμματος. Ὅθεν, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ εἶχε σχηματισθῆ τὸ σκάμμα, νὰ ἐκαλύφθη τοῦτο μέχρις ἑνὸς ὡρισμένου ὕψους καὶ νὰ παρεμβάλλεται ὑπερυψουμένη αὐτὴ ἡ ἀργολιθοδομή. Τὸ πρόβλημα τοῦτο ὁδηγεῖ εἰς ἄλλα καὶ ἡ ἀβεβαιότης ὑφίσταται ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀλληλοδιαδοχὴν τῶν διαφόρων φάσεων παρεμβάσεων κατὰ τὴν περίοδον χρήσεως τοῦ τάφου καθόλου. Ἐκ τῶν περαιτέρω ἀναφυομένων προβλημάτων προέρχεται ὅτι ἀγνοοῦμεν κατὰ ποίαν περίοδον ἐκτίσθη ἡ ἀργολιθοδομὴ καὶ ποῖον νόημα ὑπάρξεως εἶχε τὸ πρὸς Δυσμὰς αὐτῆς ἐφαπτόμενον μήκους 1.26 καὶ πλάτους 0.48 μ. τοιχίον (πίν. 175α), ὅπερ, ὁμοίως, ἐδράζεται ἐπὶ τοῦ κροκαλοπαγοῦς δαπέδου τοῦ σκάμματος. Ἡ ὕπαρξίς των ὑποδηλοῖ ὅτι εἶχον σχηματισθῆ πρὸ τῆς καταστροφῆς τοῦ τάφου καὶ τῆς ἐπακολουθησάσης ταυτοχρόνου ἀνακομιδῆς τῶν δύο ταφῶν τοῦ ταφικοῦ θαλάμου (τοῦ τάφου) ἐκτός (πρὸς Δυσμὰς) τῆς ἀργολιθοδομῆς. Διατί ὅμως εὑρέθησαν ἑκατέρωθεν αὐτῆς τὰ πολύτιμα κτερίσματα (πρὸς Ἀνατολὰς) καὶ τὰ ὀστᾶ καὶ οἱ ἀμφορεῖς (πρὸς Δυσμάς);

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν λεγομένην «ἀργολιθοδομήν», δέον ὅπως προστεθῆ ὅτι εἶναι ἄγνωστον κατὰ πόσον αὕτη εἶχε χρησιμεύσει ὄντως ὡς ἀργολιθοδομή. Εἶναι, ἐπίσης, ἄγνωστον κατὰ πόσον τὸ ἐλάχιστα καὶ χαμηλότερον σῳζόμενον τοιχίον, τὸ ἐφαπτόμενον κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς ὑποτιθεμένης ἀργολιθοδομῆς, εἶχε χρησιμεύσει ὡς τμῆμα τῆς ἀργολιθοδομῆς ἢ ὄχι καὶ τοῦτο διότι δὲν ἀποκλείεται νὰ προωρίζετο νὰ συμπληρώσῃ τὴν κοιλότητα τὴν σχηματιζομένην εἰς τὸν ὑποκάτω ἀναφανέντα κροκαλοπαγῆ βράχον τοῦ λόφου.

Τὸ ἐρώτημα τοῦτο εἶναι ἀλληλένδετον πρὸς τὸ ὅλον πρόβλημα τῶν διαδοχικῶν φάσεων μετασκευῶν τοῦ τάφου πρὸς χρῆσιν, εἰδικώτερον, τοῦ στομίου ὑπὸ ποικίλας συνθήκας. Σημασίαν ἔχει νὰ διαπιστωθῆ ἡ λογικὴ σειρὰ τῶν μετασκευῶν τοῦ στομίου, οὗτινος, ἐν τούτοις, ἀγνοοῦμεν τὴν ἀρχικὴν ὑφὴν καὶ κατασκευήν, ὡς ἀγνοοῦμεν καὶ τὸν τρόπον σχηματισμοῦ τοῦ ὑπεδάφους του. Ἡ ἀργολιθοδομὴ ἔχει τεθῆ, ὡς ἐλέχθη, ἐπὶ τοῦ κροκαλοπαγοῦς πετρώματος τοῦ σκάμματος καί, προφανῶς, ἡ ὕπαρξίς της, ἔτι δὲ τὸ ὕψος της, ὑποδηλοῖ τὴν κατὰ μίαν ὡρισμένην φάσιν χρησιμότητά της, αὐτὴ δὲ ἡ φάσις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν φάσιν (δευτέραν κατὰ σειράν, προφανῶς) χρησιμοποιήσεως τοῦ πεταλοειδοῦς σκάμματος διὰ τὰ ἔθιμα ταφῆς τῆς τότε ἐποχῆς, ὡς ὑπεστήριζε μεγαλοφυῶς ὁ Μαρινάτος διὰ τοὺς ἔχοντας πεταλοειδὲς σκάμμα μεσσηνιακοὺς θολωτοὺς τάφους.

Ὑπάρχει, ὅμως, πιθανότης νὰ εἶχε κατασκευασθῆ ἡ ἀργολιθοδομὴ αὐτὴ καὶ ἡ διπλῆ ἀνακομιδή (σκελετοὶ μετὰ κρανίων καὶ δύο πρωίμων ἀμφορέων) νὰ ἐτέθη μετὰ ταῦτα κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς ἀργολιθοδομῆς. Τὸ πρόβλημα, ἐπαναλαμβάνεται, διατὶ ἀφέθησαν τὰ πολύτιμα κτερίσματα πρὸς Ἀνα-

τολὰς τῆς ἀργολιθοδομῆς, διατί, δηλαδή, διεχωρίσθησαν αἱ ἀνακομιδαὶ μετ
τῶν ἀμφορέων ἀπὸ τῶν λοιπῶν κτερισμάτων. Βεβαίως, τὸ θέμα δυνατὸν ν
εἶναι ἁπλούστερον καὶ τοῦτο διότι, πιθανῶς, τὸ πρᾶγμα δυνατὸν νὰ εἶναι τυ
χαῖον. Κατὰ ταῦτα, δέον ὅπως ἀντιμετωπισθῇ ἡ περίπτωσις μήπως ἡ ἐναπό
θεσις τῶν πολυτίμων κτερισμάτων τοῦ ἔτους 1965 ἀνάγεται εἰς περίοδον προ
γενεστέραν τῆς καταστροφῆς τοῦ θολωτοῦ τάφου ἢ συγχρόνως πρὸς αὐτὴν
πρὸς διαφύλαξιν αὐτῆς, ἐνῷ αἱ αἱχμαὶ τῶν βελῶν[1] ἀπέμειναν μεμονωμέναι
εἰς τὸ ἀνώτερον ἀνατολικὸν σημεῖον τοῦ σκάμματος. Ἀμφότεραι ὅμως αἱ πι
θανότητες ἐμφανίζονται μὲ τὰ αὐτὰ ποσοστά, δυνατὸν δὲ ἡ ὕπαρξις τῆς ἀργο
λιθοδομῆς νὰ ὑποδηλοῖ τὴν παλαιοτέραν τοποθέτησιν τῶν πολυτίμων κτερισμά
των εἰς τὸ σκάμμα ἔνδον τοῦ στομίου (ἔνδον τῆς θόλου).

Τὰ προβλήματα περὶ αὐτοῦ τοῦ τάφου παραμένουν ἄλυτα, καί, μάλιστα
μετὰ τὴν ἐφετινὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον, ηὐξημένα. Εἰς τὴν ἐπίλυσιν τῶν διαφόρων θεμάτων θὰ βοηθήσῃ εἰς ἱκανὸν ποσοστὸν ἡ μελέτη τοῦ κεραμεικοῦ ὑλικοῦ τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν, ὅπερ ὑλικὸν εὕρηται εἰς τὸ φυλακεῖον τῆς Περιστεριᾶς καὶ εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Μουσείου Χώρας Τριφυλίας. Τὰ ὄστρακα, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν ἔνδον τῆς ἐπιχώσεως τοῦ στομίου καθόλου, ἄγουν εἰς τὰ χρονολογικὰ πλαίσια τῶν φάσεων ΥΕ Ι - ΥΕ ΙΙΑ. Ἐκ τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων τῆς ἐπιχώσεως τοῦ στομίου προέκυψεν ὅτι, μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ τάφου, ἐπισυμβᾶσαν εἰς ἄγνωστον ποίαν ἀκριβῶς φάσιν, ἡ πλήρωσις τοῦ στομίου τοῦ τάφου ἐγένετο κατὰ τὴν ΥΕ ΙΙ περίοδον.

Ἡ ὅλη ἱστορία τῆς χρήσεως καὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ θολωτοῦ τάφου 3 τῆς Περιστεριᾶς καὶ ἰδίᾳ τοῦ στομίου καὶ τοῦ σκάμματος αὐτοῦ δυνατὸν ὅπως συνοψισθῇ διὰ τῶν ἀκολούθων:

— Κατασκευὴ τοῦ θολωτοῦ τάφου καὶ ὑπόστρωσις, πιθανῶς, τοῦ στομίου του διὰ πλακωτῶν λίθων.

— Χρῆσις τοῦ τάφου διὰ δύο, τοὐλάχιστον, ταφῶν ἐναποτεθεισῶν εἰς τὸν ταφικὸν θάλαμον. (Δυνατὸν τὰ χρυσᾶ πολύτιμα κτερίσματα, τὰ εὑρεθέντα εἰς τὸ βάθος τοῦ πεταλοειδοῦς σκάμματος ἔνδον τοῦ ταφικοῦ θαλάμου, νὰ εἶχον ἐναποτεθῇ παλαιότερον ἢ αἱ εἰς τὸ ὑψηλότερον - ἀνατολικὸν σημεῖον τοῦ αὐτοῦ σκάμματος αἱχμαὶ βελῶν[1].)

— Καταστροφὴ τοῦ δαπέδου (πιθανῶς τοῦ ὑποστρώματος) τοῦ στομίου καὶ διάνοιξις τοῦ σκάμματος διὰ μέσου τοῦ κροκαλοπαγοῦς βράχου. Λόγῳ τοῦ ἀνωμάλου τοῦ ἐδάφους (τοῦ ὑπολειφθέντος κροκαλοπαγοῦς βράχου) ἐκαλύφθησαν οἱ ὑπολειφθέντες κροκαλοπαγεῖς ὀλοίτροχοι λίθοι ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ στομίου καὶ ἀνατολικώτερον καὶ τὸ χῶμα ἐπατήθη ὥστε νὰ σχηματισθῇ νέον δάπεδον. Εἰς τὸν ταφικὸν θάλαμον ὡς δάπεδον τοῦ σκάμματος ἐχρησιμοποιήθη

1. Αἱ αἱχμαὶ αὐταὶ εἶναι, προφανῶς, μεταγενέστεραι τῶν πολυτίμων χρυσῶν κτερισμάτων τοῦ σκάμματος. Κατὰ ταῦτα, δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι τὰ χρυσᾶ κτερίσματα εἶχον καταλήξει εἰς τὸ βάθος τοῦ σκάμματος εἰς προγενεστέραν τῆς καταστροφῆς φάσιν.

αὐτὴ αὕτη ἡ νέα κροκαλοπαγής (εἰς βάθος ὑπολειφθεῖσα) κοίτη τοῦ βράχου.

— Σχηματισμὸς τῆς ἀργολιθοδομῆς εἰς τὸ ὀπίσθιον ὑπόγειον τμῆμα τοῦ στομίου. Λόγῳ ἐπικειμένης ὁλοσχεροῦς καταστροφῆς τοῦ τάφου ἢ καὶ λόγῳ τῆς ἐπελθούσης καταστροφῆς αὐτοῦ ἐπετελέσθη ἡ ἀνακομιδὴ τῶν ταφῶν αὐτοῦ, μεταφερθέντων καὶ τῶν κτερισμάτων αὐτῶν ἑκατέρωθεν τῆς ἀργολιθοδομῆς πρὸς διαφύλαξίν των, ἐφ' ὅσον δὲν εἶχον μεταφερθῆ ἤδη εἰς τὸ βάθος τοῦ σκάμματος τὰ πολύτιμα κτερίσματα τῶν παλαιοτέρων ταφῶν. Αἱ αἰχμαὶ τῶν βελῶν παρέμειναν εἰς τὸ ὑψηλότερον ἀνατολικὸν σημεῖον τοῦ σκάμματος κατὰ τὸ κέντρον, περίπου, τοῦ ταφικοῦ θαλάμου. Τότε ἔγινε καὶ ἡ ἀνάληψις ὡς οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ τῶν συσσωρευθέντων πλακωτῶν λίθων τῆς συμπεσούσης θόλου μέχρι τῶν θεμελίων αὐτῆς καί, βεβαίως, ἡ ἐργασία αὐτὴ προηγήθη τῆς διπλῆς ἀνακομιδῆς. 'Ο πρῴην θολωτὸς τάφος (ἡ περιοχή του) ἐπεχώσθη διὰ χώματος, ἐνῷ ἀπεμακρύνθησαν καὶ τὸ ἀνώτερον τμῆμα τοῦ στομίου καὶ τὰ ὑπερκείμενα αὐτοῦ ἀνώφλια.

— Οἰκοδόμησις τῆς Δυτικῆς Οἰκίας κατ' αὐτὴν τὴν φάσιν ἢ ἀργότερον.

— Σχηματισμὸς τοῦ ΒΔ - Δ - ΔΝΔ τμήματος τοῦ «Κύκλου» μετὰ ἢ κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς Δυτικῆς Οἰκίας ἢ ἄλλων οἰκιῶν.

'Εργασίαι ἐντὸς τοῦ ταφικοῦ θαλάμου. Ἅπαξ ἔτι ἐγένετο γενικὸς καθαρισμὸς τοῦ δαπέδου, ἀναφανέντων καὶ πάλιν τῶν ὁλοιτρόχων λίθων τοῦ κροκαλοπαγοῦς βράχου τοῦ λόφου, ὡς καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1961 καὶ πέρυσιν[1]. Οὕτω διεπιστώθη ὅτι τὸ ΒΑ καὶ τὸ Α τμῆμα τῶν θεμελίων ἐρείδονται ἐπ' αὐτοῦ τοῦ κροκαλοπαγοῦς βράχου, ἐνῷ τὸ ΝΑ ἐπὶ στρώματος «γλύνας»[2]. 'Επὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἀνελήφθη καὶ τὸ ὑπολειφθὲν τμῆμα χώματος ἐκ τοῦ ΝΑ τμήματος τοῦ τάφου, ὅπου καὶ ἐθεωρεῖτο παλαιότερον ὅτι εὑρητο «βωμός».

Ἅθεν συνεπληρώθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ θολωτοῦ τούτου τάφου, οὗτινος, ὅμως, τὸ μῆκος τοῦ δρόμου του δὲν πρόκειται νὰ γνωσθῇ ποτὲ λόγῳ τῆς ὑπερκειμένης μεταγενεστέρας Δυτικῆς λεγομένης Οἰκίας. Κατὰ πόσον, περαιτέρω πρὸς Δυσμὰς ὑπῆρχε καὶ ἀναλημματικὸς τοῖχος, δὲν θὰ μάθωμεν ἴσως, ποτέ. ('Επόπτις ἐργασίας: δὶς Εὐστ. Μπαζιωτοπούλου.)

Περιγραφὴ στοιχείων - μερῶν ταφικοῦ θαλάμου καὶ θόλου (ΠΑΕ 1976, πίν. 272). Οἱ χρησιμοποιηθέντες πλακωτοὶ λίθοι τῆς θόλου κατὰ τὸ ἀνατολικὸν αὐτῆς τμῆμα εἶναι, γενικῶς, μικρῶν διαστάσεων, ὡς ἐπὶ παραδείγματι, οἱ τῶν θολωτῶν τάφων **α** 4 Γουβαλάρη καὶ 'Οσμάναγα - Κορυφασίου, παρατηρεῖται δὲ καὶ τὸ φαινόμενον (κατὰ πρόχειρον δειγματοληψίαν) ὅτι οἱ λίθοι τῶν θεμελίων (μήκους 34 ἑκ.) εἶναι μικροτέρων, εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις, διαστάσεων ἔναντι λίθων ὑπερκειμένων στρώσεων (49 ἑκ.). Τὰ θεμέλια τῆς θόλου διασῴζονται εἰς οἰκτρὰ κατάλοιπα ἔνδον ἑκατέρωθεν τοῦ στομίου. Οὕτω,

1. Σπ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΠΑΕ 1961, 173.
2. Πρβ. καὶ ΠΑΕ 1976, 528.

τὸ σῳζόμενον μῆκος τῶν θεμελίων τοῦ ΝΔ τμήματος ἀπὸ τῆς δεξιᾶς ἐσωτερικῆς γωνίας τοῦ στομίου ἀνέρχεται εἰς 1.43 μ. Παρεμβάλλεται κενὸν 1.015 μ. καὶ ἀκολουθεῖ τὸ ἕτερον σῳζόμενον τμῆμα τοῦ ΝΝΔ θεμελίου μήκους 2.18 μ. Ἅπαντες οὗτοι οἱ ὑπολειφθέντες λίθοι τῶν θεμελίων ἔχουν ἕκαστος θραυσθῆ εἰς πλείονα τεμάχια καὶ μάλιστα λόγῳ καιρικῶν μεταβολῶν ὡς ἐκ τῆς ἐκθέσεώς των εἰς τὸ ὕπαιθρον. Τὸ μῆκος ἑκάστου λίθου κυμαίνεται μεταξὺ 35 καὶ 40 ἑκ., ἐνῷ τὸ πάχος 5.50 - 7.50 ἑκ.

Ἀριστερᾷ (τῷ εἰσερχομένῳ) τοῦ στομίου τὸ σῳζόμενον μῆκος τῶν θεμελίων τῆς ΒΔ θόλου εἶναι 1.55 μ. (μετά τινος κενοῦ, ἐλλείπει μάλιστα ὁ γωνιαῖος ἐσωτερικὸς λίθος ὁ ὁποῖος ἀντικατεστάθη). Τὸ μῆκος τῶν λίθων εἶναι 37 - 42 ἑκ., ἐνῷ τὸ πάχος 9.50 - 10.50 ἑκ. Εἰς τὸ ΒΒΔ σημεῖον οἱ λίθοι τῶν θεμελίων ἐδράζονται ἐπὶ τοῦ κροκαλοπαγοῦς πετρώματος τοῦ λόφου, ἅτε μειουμένης (=ἐκμηδενιζομένης) τῆς ἐπιχώσεως κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο. Τὸ χῶμα μεταξὺ τῶν θεμελίων καὶ τοῦ κροκαλοπαγοῦς εἰς τὸ ἀνατολικὸν σημεῖον εἶναι τῆς ἰδίας ὑφῆς πρὸς τὸ τῆς ἐπιχώσεως εἰς τὸ νότιον τμῆμα τῆς θόλου καὶ πρὸς τὸ χῶμα ὑπὸ τὸ ἀριστερὸν θεμέλιον τοῦ στομίου εἰς τὸ ΒΔ τμῆμα τῆς θόλου. Τὸ χῶμα θὰ ἦτο φυσικὸν καὶ ἰσοπέδωσαν αὐτὸ ἁπλῶς διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν θεμελίων.

Περιγραφὴ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ ΒΔ - Δ τμήματος τοῦ «Κύκλου». Τὸ ὕψος τοῦ ΒΔ τμήματος τοῦ «Κύκλου» εἰς τὸ βορειότερον σημεῖον Ε εἶναι 62 ἑκ. Εἰς ἀπόστασιν ἧττονα τοῦ μέτρου ἀπὸ τοῦ Ε τὸ ὕψος ἀποβαίνει, τοὐλάχιστον, 1.52 μ. Σημειωτέον ὅτι αἱ τρεῖς κατώτεραι στρώσεις τῶν λίθων ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου μέχρι καὶ τοῦ στομίου ἐξέχουν ἐν σχέσει πρὸς τὸν λοιπὸν τοῖχον. Εἰς ὡρισμένα μάλιστα σημεῖα ἐξέχουν μέχρι καὶ ἓξ στρώσεις.

Εἰς ἀπόστασιν 4.95 μ. ἀπὸ Ε (ἤτοι ὕπερθεν τοῦ στομίου) σχηματίζεται κατακόρυφος γραμμὴ διήκουσα καθ' ὅλον τὸ ὕψος, ἀπὸ τῆς ὁποίας ρωγμῆς ἄρχεται νέον τμῆμα τοῦ περιβόλου τούτου. Εἰδικώτερον, τὸ πρῶτον τμῆμα (μήκους 4.95 μ.) τοῦ «Κύκλου» εἶναι κατά τι ὀγκωδέστερον, ἐνῷ τὸ νέον τμῆμα εἰσέχει ὀλίγον ἐν σχέσει πρὸς τὸ προηγούμενον. Τὸ σῳζόμενον ὕψος τοῦ «Κύκλου» ὑπεράνω τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τοῦ στομίου εἶναι 1.38 - 1.40 μ. Οἱ χρησιμοποιηθέντες λίθοι τοῦ πρώτου τμήματος εἶναι ὀλοίτροχοι, ἀσβεστόλιθοι, ἀμυγδαλῖται (σπανιώτερον). Τὸ ἀνώτατον, κατὰ τό γε νῦν ἔχον, σῳζόμενον ὕψος τοῦ «Κύκλου» ὑπεράνω τοῦ στομίου εἶναι 1.30 μ. Διὰ τὴν κατασκευὴν αὐτήν, ὡς καὶ τοῦ προηγουμένου τμήματος, δὲν ἐχρησιμοποιήθη τὸ οἰκοδομικὸν ὑλικὸν τοῦ τάφου 3 (πλὴν τῶν ἀνωφλίων). Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸ ἀκολουθοῦν τρίτον τμῆμα (ἀπὸ τῆς δεξιᾶς γωνίας τοῦ στομίου καὶ ἑξῆς πρὸς Νότον). Τὸ ὕψος τοῦ «Κύκλου» ὑπεράνω τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τοῦ στομίου εἶναι 1.13 μ.

Τὸ ὕψος τῆς βάσεως τοῦ περιβόλου («Κύκλου») ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀνωτέραν ἐπιφάνειαν τῶν θεμελίων τῆς θόλου εἶναι 23 ἑκ. (ΒΔ τμῆμα). Τὸ αὐτὸ

ὕψος εἰς τὸ ΝΔ τμῆμα εἶναι 30 ἑκ. (περίπου). 'Αντιστοίχως πρὸς τὸ ΝΔ τμῆμα τῆς θόλου, τὸ ὕψος τοῦ περιβόλου («Κύκλου») ἐλαττοῦται αἰσθητῶς, μὴ ὑπερβαῖνον τὰ 80 ἑκ. Ὑπ' αὐτὸν εὑρηται χῶμα μὲ ἐλαχίστους ἀναμεμειγμένους λίθους, ὧν μεταξὺ πλείονα βότσαλα μικρῶν καὶ μέσων διαστάσεων. Οἱ χρησιμοποιηθέντες κατ' αὐτὸ τὸ τμῆμα λίθοι εἶναι πλακωτοὶ ἀσβεστόλιθοι, ὀγκηροὶ καὶ μεγαλύτεροι. 'Αρχικῶς εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο ὑπάρχουν ἑπτὰ στρώσεις λίθων, αἱ ὁποῖαι μειοῦνται καὶ αὐξάνονται ἀλληλοδιαδόχως μέχρις ἀποστάσεως 2.35 μ. ἀπὸ τῆς δεξιᾶς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ στομίου. Κυριαρχεῖ ὁ ἐρυθρὸς ἀσβεστόλιθος κυρίως εἰς τὰς ἀνωτέρας στρώσεις.

Χαρακτηριστικόν, ὁμοίως, εἶναι ὅτι πρὸς Νότον τοῦ στομίου ἡ κατωτέρα στρῶσις τῶν λίθων τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ «Κύκλου» εὑρηται εἰς συνεχὲς ὁριζόντιον ἐπίπεδον, γεγονὸς ὑποδηλοῦν τὴν ὕπαρξιν ἐπιχώσεως πρὸς 'Ανατολὰς τοῦ συνόλου τούτου, ἀπὸ τοῦ ἀνωτέρου σημείου τοῦ ὁποίου ἐκτίσθη περαιτέρω τὸ ΔΝΔ τμῆμα τοῦ «Κύκλου».

Τέλος, σημειωτέον ὅτι ἤρχισε καὶ ὁ καθαρισμὸς (πίν. 175β) τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ «Κύκλου» δι' ἀφαιρέσεως μεγάλων ποσοτήτων χώματος, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀναδειχθοῦν ἔτι πλέον οἱ ὀγκώδεις ἀμυγδαλῖται τῆς πλευρᾶς αὐτῆς (εἰκ. 5). 'Αμυγδαλῖται, οἵτινες, ἀναμφισβητήτως, προέρχονται ἐκ τοῦ προγενεστέρου καὶ κατὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ τάφου διαλυθέντος ἀνωφλίου.

Βόρειοι τομεῖς

Λόγῳ ἐπιφανειακῶν ἐνδείξεων (ὀγκωδῶν λίθων, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀμυγδαλιτῶν), ἤδη ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους εἰς τὸ μεῖζον βόρειον - ΒΔ τμῆμα τοῦ λόφου, ἐδημιουργήθησαν καὶ τρεῖς νέοι μικροὶ τομεῖς εἰς μικρὰν σχετικῶς ἀπόστασιν μεταξύ των πρὸς διακρίβωσιν μελλοντικῶν ἀνασκαφικῶν ἀναγκῶν ἤ, ἀκριβέστερον, πρὸς ἐπέκτασιν καὶ κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο τοῦ λόφου τῆς ἀνασκαφικῆς δραστηριότητος, ὥστε νὰ κτηθῇ πληρεστέρα ἡ περὶ τῆς μυκηναϊκῆς καθόλου κατοικήσεως τοῦ λόφου εἰκών. Οὕτω, κατόπιν τῶν διακριβωθέντων, ἐλπίζεται ὅτι, λίαν προσεχῶς, ἐν συνεργασίᾳ καὶ μόνον μετὰ εἰδικῶν μαγνητομετρητῶν, θὰ καταστῇ ἐφικτὴ ἡ κανονικὴ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς αὐτῆς καὶ δὴ καὶ καθ' ὅλο τὸ βόρειον ἥμισυ τοῦ λόφου ἀπὸ τῆς παλαιόθεν ἀνασκαφείσης βορείας (οὐσιαστικῶς ΔΒΔ) Οἰκίας, τοῦ Λιθοσωροῦ 2 καὶ τῶν πρὸς Δ κτισμάτων, ἔτι δὲ καὶ τοῦ περιβόλου τοῦ θολ. τάφου 1 κατὰ τομεῖς πρὸς Β.

Οἱ τρεῖς βόρειοι τομεῖς (ἀπαριθμηθέντες ὡς Β3, Β1, Β2) διεμορφώθησαν προσωρινῶς εἰς ἀπόστασιν 26.5, 43 καὶ 61 μ. βορειοδυτικῶς τοῦ περιβόλου τοῦ θολωτοῦ τάφου 1 καὶ ἔδωκαν πολύτιμα στοιχεῖα περὶ τῆς τόσον κατὰ τὰς πρωίμους (ΥΕ Ι/ΙΙΑ) ὅσον καὶ κατὰ τὰς ὀψίμους (ΥΕ ΙΙΙΑ/Β) φάσεις τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς κατοικήσεως τοῦ λόφου.

Ἡ ἀνασκαφὴ αὕτη θὰ ἐπαναληφθῇ πλέον μετὰ ἔτη τινὰ κατόπιν τῆς συμ-

πληρώσεως τῶν ἀνασκαφῶν Βοϊδοκοιλιᾶς, Βιγλίτσας Τραγάνας, Ρούτση (θολωτὸς τάφος 1 - δρόμος), τοῦ τύμβου εἰς Ἅγιον Ἰωάννην Παπουλίων, τοῦ ἐξάρματος τῶν Καμινίων καὶ τοῦ ἐξάρματος **α** εἰς Γουβαλάρη Κουκουνάρας, ἔτι δὲ μετὰ ὁλοσχερῆ συμπλήρωσιν τοῦ περιβάλλοντος τοῦ θολωτοῦ τάφου 1 καὶ τοῦ «Κύκλου» τῆς Περιστεριᾶς.

Τομεὺς Β1

Οὗτος εὑρηται εἰς τὸ ἀνώτερον σημεῖον τῆς πρὸς Δυσμὰς κλιτύος, πρὸ τῆς ἀκμῆς πρὸς τὸ εὐθὺς ἀνατολικώτερον κείμενον εὐρύτερον πλάτωμα. Δυστυχῶς, μόνον θεμέλια ὡς καὶ πλουσιωτάτη κεραμεική, διετηρήθησαν ἐξ ἑνὸς ἐκτεταμένου ἐπιβλητικοῦ κτίσματος μὲ παχυτάτους τοίχους (1 - 1.08 μ.) καὶ μὲ ποικίλον οἰκοδομικὸν ὑλικὸν προερχόμενον ἐκ παλαιοτέρων κτισμάτων. Ἡ ἐργασία ἤρχισεν εἰς τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ τελικῶς διαμορφωθέντος τομέως, ἥτις γωνία ὡρίσθη ὑπὸ τὸ στοιχεῖον Α καὶ τῆς ὁποίας αἱ πλευραὶ συνέπεσαν πρὸς τὴν νοτίαν (ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς) καὶ πρὸς τὴν δυτικήν (ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον) πλευρὰν τοῦ ἐλθόντος εἰς φῶς κτίσματος. Αὐτὸς οὗτος ὁ γωνιαῖος (ΝΔ) λίθος ἐλλείπει καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔχῃ κυλισθῇ νοτιοδυτικώτερον. Ἐκτὸς τῆς γωνίας αὐτῆς ὑπῆρχον λίθοι, οἵτινες θὰ ἀνῆκον εἰς προγενέστερόν πως κτίσμα γνωσθὲν εἰς αὐτὸ μόνον τὸ σημεῖον (εἰκ. 8, πίν. 176).

Τὸ οἰκοδομικὸν ὑλικὸν τοῦ κτίσματος, ὡς διεπιστώθη ἤδη κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς σκαφῆς, ἦτο ποικίλον (πλακωτοὶ καὶ ὀλοίτροχοι λίθοι, ἀμυγδαλῖται) καὶ ὁ λόγος κατέστη σαφὴς ἐκ τῆς πλεοναζούσης κεραμεικῆς, ἥτις ἀνῆκεν ἐν τῷ συνόλῳ της εἰς τὴν τρίτην μυκηναίαν περίοδον μὲ ἐλαχίστας προγενεστέρας ἐξαιρέσεις. Οὕτως, εἶναι κατάδηλον ὅτι ἐχρησιμοποιήθησαν ἀμυγδαλίτης, ἀσβεστόλιθος, πωρόλιθος, οἱ ἐξ αὐτῶν δὲ μεγαλύτεροι εἶχον τεθῆ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν τῶν τοίχων ὄψιν. Ἑκάτερος τῶν τοίχων (νότιος, δυτικὸς) ἦτο ἀμφιπρόσωπος (μὲ ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν ὄψιν), κατὰ τὸ πλεῖστον δὲ οἱ ἐπιμήκεις λίθοι εἶχον τεθῆ κατὰ μῆκος τοῦ τοίχου μὲ ἐξαίρεσιν τοὺς ΝΔΝ, οἵτινες, λόγῳ τῆς εἰς γωνίαν θέσεώς των, ἔχουν τεθῆ ἐγκαρσίως εἰς τὸν τοῖχον. Τὸ κατὰ μῆκος ἐνδιάμεσον τμῆμα τῶν τοίχων αὐτῶν ἔχει πληρωθῆ διὰ μικροτέρων πως λίθων. Ἐπίσης, ὁ δυτικὸς τοῖχος ἐμφανίζει ποιάν τινα (ἐλαχίστην) ἀπόκλισιν τῆς ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον διευθύνσεως, πλὴν ὅμως ἡ ἀπόκλισις αὕτη ὀφείλεται εἰς ἄλλους λόγους. Εἶναι, κατὰ ταῦτα, ἀναμφισβήτητος ἡ ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον διεύθυνσις τοῦ τοίχου.

Ἡ ἐν συνεχείᾳ ἐπέκτασις τῆς σκαφῆς ἐδημιούργησε τομέα διαστάσεων 10 × 9 μ. (90 μ.²), ὅστις ἐνεφάνισε: ἐν ὀρθογώνιον, σχεδόν, κτίσμα μὲ μερικὴν κάλυψιν τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιχώσεως διὰ καταπεσόντων λίθων, ἀναμόχλευσιν εἰς τὸ ἀνώτερον (ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους) στρῶμα καὶ μερικὴν — πιθανῶς λόγῳ σεισμοῦ, ὡς ἐξέφρασε τὴν ἄποψιν ἡ ἐπόπτις δ. Σοφ.-Ναυσ. Ταράντου —, μετατόπισιν πρὸς Δυσμὰς ἐνίων λίθων, ὡς τοῦ νοτιωτέρου τῆς

δυτικῆς πλευρᾶς, ἀλλὰ καὶ τῶν νοτιωτέρων τῆς ἀνατολικῆς. Εὐρεῖα, πάντως, σημειοῦται ἡ χρῆσις τῶν ὁλοιτρόχων λίθων, οἵτινες προσεφέροντο ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικὸν ἐν ἀφθονίᾳ. Κατὰ ταῦτα, πρόκειται περὶ κτίσματος μὲ ἱκανοποιητικωτάτην τεχνικὴν οἰκοδομήσεως.

Εἰς τὸ ΝΔ τοῦτο σημεῖον ἐνάρξεως τῆς ἀνασκαφῆς καὶ περαιτέρω δυτικῶς

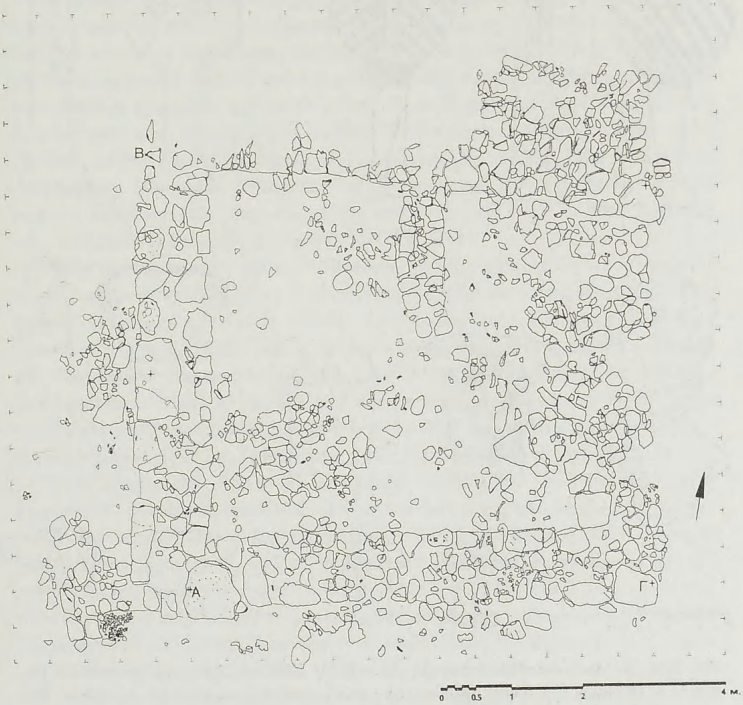

Εἰκ. 8. Κάτοψις τοῦ τομέως Β1.

τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ἀποκαλυφθέντος κτίσματος, μεταξὺ τῶν ἄλλων, εὑρέθησαν ἐπιμολυβδωμένος πυρίτης διαστάσεων 2.50 × 1.70 μ., ὀστεΐνη ψῆφος, σφονδύλιον, καὶ πολυπληθῆ ὄστρακα χονδροειδῶν, χυτροειδῶν, κυλίκων καὶ ἄλλων ἀγγείων. Κεφαλὴ πηλίνου εἰδωλίου σφζομένου ὕψους 3 ἑκ. εὑρέθη εἰς ἀπόστασιν 5 μ. πρὸς Βορρᾶν τῆς ΝΔ γωνίας κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ κτίσματος (εἰκ. 9ζ, πίν. 177α κέντρον). Πλῆθος, ἐπίσης,

ἀγράφων ὀστράκων εὑρηντο καὶ ἐκτὸς τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ κτίσματος, τὰ ὁποῖα, ἀναμφισβητήτως, ἀνῆκον εἰς προγενεστέραν φάσιν, ὡς ὑποδηλοῦται καὶ διὰ

Εἰκ. 9. α - β. Ἀκέφαλα εἰδώλια ἐκ τοῦ τομέως Β1. γ. Εἰδώλιον ΒΔ περιβόλου θολωτοῦ τάφου 1. δ. Εἰδώλιον ΝΑ ἄκρου «Κύκλου». ε - στ. Κορμοὶ πηλίνου εἰδωλίου ἐκ τομέως Β1. ζ. Κεφαλὴ πηλίνου εἰδωλίου. η. Πτηνόμορφος κεφαλὴ πηλίνου εἰδωλίου.

τῶν κατὰ χώραν ὑπολειφθέντων ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων.

Εὐθὺς ἔνδον (ἤτοι ἀνατολικῶς αὐτοῦ) τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ κτίσματος ἐσημειώθησαν πλεῖστα περαιτέρω εὑρήματα, ὡς ἐν ἀρχῇ λαβαὶ ἀνήκουσαι εἰς τριακοντάδα, τοὐλάχιστον, ἀγγείων. Πλησίον ἀλλήλων εἰς τὴν ἀνωτάτην ἐπίχωσιν εὑρηντο καὶ τὰ δύο ἀκέφαλα γυναικεῖα πήλινα εἰδώλια, ἄτινα καὶ μετὰ τῶν λοιπῶν ἐκ τοῦ κτίσματος τούτου ὡς καὶ τῶν ἄλλων τοῦ λόφου (ΝΑ οἰκία,

οἰκίαι ἐκτὸς τοῦ «Κύκλου»), παρέσχον τὴν βεβαιότητα περὶ τῆς συνηθεστέρας χρήσεως αὐτῶν εἰς τὴν καθ' ἡμέραν ζωήν (εἰς τὰς οἰκίας). Τὸ πρῶτον ἀκέφαλον εἰδώλιον (εἰκ. 9α, πίν. 177β - γ), σῳζόμενον μέχρι καὶ τοῦ λαιμοῦ, ἔχει ὕψος 9.15 ἑκ. καὶ διάμετρον βάσεως 2.10 ἑκ. Εἰς τὸ εἰδώλιον τοῦτο σημειοῦται συγκεντρικὴ ἀπόδοσις τοῦ στήθους, διακόσμησις διὰ πλαγίων - παραλλήλων μεταξύ των – ταινιῶν τοῦ προσθίου τμήματος τοῦ κορμοῦ καὶ διὰ δίκην ἐναλλήλων γωνιῶν ταινιῶν τοῦ ὀπισθίου τμήματος τοῦ κορμοῦ. Αἱ γωνίαι αὗται διακόπτονται ὑπὸ τοῦ εὐμεγέθους τραχηλοβοστρύχου[1], κατὰ τὸ πλεῖστον σῳζομένου μὲ τὴν πλαστικήν του ἀπόδοσιν καὶ μάλιστα οὐχὶ συνήθη. Τὸ δεύτερον ἀκέφαλον εἰδώλιον στερεῖται καὶ λαιμοῦ, ὑπὸ δὲ τὸ ἀποκεκρουμένον σημεῖον τῶν ὤμων ἀποδίδονται ἁπλῶς οἱ δύο μαστοί. Τὸ ὕψος του ἐμετρήθη 7.50 ἑκ. (εἰκ. 9β, πίν. 177δ). 'Εν ἀρχῇ, ὁμοίως, τῆς ἀνασκαφῆς εὑρέθη ἔνδον τοῦ μέσου τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ κτίσματος καὶ πτηνόμορφος ὕψους 2.45 ἑκ. κεφαλὴ πηλίνου εἰδωλίου (εἰκ. 9η, πίν. 177α κέντρον) μετ' ἀσαφοῦς ὑποδηλώσεως τῶν ὀφθαλμῶν (ἀπόχρωσις Munsell 10 YR 8/4).

'Ορθὴν σχεδὸν γωνίαν πρὸς τὸν δυτικὸν τοῖχον σχηματίζει καὶ ὁ βόρειος τοῖχος, κατὰ τό γε νῦν ἔχον, τοῦ κτίσματος ὁ ὁποῖος εἶναι ἐκτισμένος δι' ὁλοιτρόχων καὶ πλακωτῶν λίθων. Ἔνδον τοῦ βορείου τούτου τοίχου, (οὗτινος τὸ συνολικὸν μῆκος ἐμετρήθη 7.40 μ.), κατὰ τὴν ΒΔ του γωνίαν, εὑρέθη ἀκέφαλος καὶ στερούμενος ἄκρων κορμὸς γυναικείου πηλίνου εἰδωλίου ὕψους 4.60 ἑκ. Σῴζεται, κατὰ βάσιν, ὁ κορμὸς ἀπὸ τῆς βάσεως (ὀσφύων) καὶ ἄνω. Τμῆμα τῆς δεξιᾶς παλάμης διακρίνεται ἐν ἀναγλύφῳ ὑπὸ τὸν δεξιὸν μαστόν. 'Αμφότεροι οἱ μαστοὶ εἶχον ἀποδοθῆ, ὁμοίως, ἐν ἀναγλύφῳ (εἰκ. 9ε, πίν. 177ε δεξιᾷ).

Λόγῳ ὑπαρχούσης ἐλαίας εἴς τι σημεῖον τοῦ βορείου λεγομένου τοίχου, ἡ ἐργασία δὲν ἦτο ἀπρόσκοπτος εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ὡς καὶ εἰς ἄλλα λόγῳ τῶν ριζῶν τοῦ δέντρου καὶ ἄλλου παρακειμένου (ἀνατολικώτερον). Οὕτω συνεχίζετο ἐπίπονος ἡ ἐργασία, ἐνῷ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα ἐνεφανίζοντο παρηλλαγμένα λόγῳ τῶν διεισδυουσῶν παντοῦ ριζῶν. Εἰς ἀπόστασιν 2.50 μ., περίπου, πρὸς 'Ανατολὰς τοῦ δυτικοῦ τοίχου παρηκολουθήθη κατά τι μεταγενέστερος, ἀλλὰ συνανήκων εἰς τὸ κτίσμα τοῖχος, καμπύλος, ὕψους δύο δόμων (ὁ Ηε), ἔνδον τοῦ βορείου τοίχου, βαίνων πρὸς Νότον καὶ ἀκολούθως πρὸς ΝΑ. Ἡ διαφορὰ τοῦ τοίχου τούτου πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς εἶναι σαφής, ἰδίᾳ δὲ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ πάχος του ποὺ ἀνέρχεται εἰς 65 ἑκ. Εἶναι ὁμοίως ἀμφιπρόσωπος (μὲ ὁλοιτρόχους καὶ πλακωτοὺς λίθους) καὶ τὸ μέσον του πληροῦται κατὰ μῆκος διὰ μικροτέρων λίθων. Εἰς τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ τομέως παρουσιάζεται μεγαλυτέρα καταστροφὴ καὶ ἀναμόχλευσις, ὡς ὑποδηλοῦται δι' αὐτοῦ τούτου τοῦ ἐσωτερικοῦ του τοίχου. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος ἐμφανίζεται διαλελυμένος εἰς ὅλον του

1. Πρβ. προσφάτως δημοσιευθέντα εἰδώλια μετὰ τραχηλοβοστρύχου ἐξ 'Ελευσῖνος: Γ. Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ, Τὸ Δυτικὸν νεκροταφεῖον τῆς 'Ελευσῖνος (1975) Γ', πίν. 65γ (ἀριθ. 42 - 43), πίν. 99β (ἀριθ. 44 - 46), πίν. 107β (ἀριθ. 47), πίν. 131β (ἀριθ. 50 - 52).

τὸ μῆκος, ἐνῷ ἡ ΝΑ γωνία ἔχει κτισθῆ καὶ αὐτὴ διὰ ὀγκηρῶν πως λίθων.

Νοτίως τοῦ τοίχου Η ε ηὑρέθησαν καὶ ποικίλα ὀστᾶ εὐμεγέθων ζῴων. Ἔνδον δέ, τέλος, τοῦ κτίσματος ηὑρέθη ἐν εἰσέτι πήλινον εἰδώλιον, οὗτινος διασῴζεται ὁ ἄνευ διακοσμήσεως ἀνώτερος κορμός, προφανῶς ἀνδρός (ὕψους 3.20 ἑκ. καὶ πλάτους 4.50 ἑκ.). Αἱ ἀποχρώσεις ηὑρέθησαν κυμαινόμεναι περὶ τὴν κλίμακα Munsell 5Υ 8/3 (εἰκ. 9στ', πίν. 177α δεξιᾷ).

Ὁ ἀναφανεὶς ἐν τελείᾳ διαλύσει ἀνατολικὸς τοῖχος (μήκους 5.60 μ.) φαίνεται προεκτεινόμενος πρὸς Βορρᾶν τέμνων τὸν βόρειον τοῖχον, βορειότερον τοῦ ὁποίου ἐνεφανίσθη τετράπλευρον λιθολόγημα μὴ διερευνηθὲν εἰσέτι πλήρως. Εἰς τὸ ἀνατολικόν, τέλος, τμῆμα τοῦ ἀνασκαφέντος τομέως εὑρέθησαν πέρα τῶν ποικίλων ὀστράκων, καὶ τεμάχια πηλοῦ προερχόμενα, προφανῶς, ἐκ τῆς στέγης τοῦ κτίσματος τούτου τῆς ΥΕ ΙΙΙΑ2 φάσεως. Ἐκ τοῦ κεραμεικοῦ τῆς ΥΕ ΙΙΙ, κατὰ βάσιν, φάσεως ὑλικοῦ ὑπερέχουν τὰ μέρη κυλίκων, ἐνῷ ἀναφαίνονται καὶ ἄλλα χονδροειδῆ σκεύη οἰκιακῆς χρήσεως (τριποδικὰ κ.ἄ.). Ἄλλο εὕρημα ἦτο τριεδρικὴ λεπὶς ἐξ ὀψιανοῦ μήκους 3.80 ἑκ. τοῦ ΠΕ τύπου. (Ἐπόπται ἀνασκαφῆς: δίδες Σταμ. Μαρκέτου, Σοφ. - Ναυσ. Ταράντου, Ἀν. Δεβετζῆ, Εἰρ. Πεντζαροπούλου, ὡς καὶ Νίκ. Πολυχρονοπούλου.)

Τομεὺς Β2

Εἰς τὸ ΒΔ τμῆμα τοῦ λόφου ἐδημιουργήθη ὁ βορειότερος τομεύς (εἰκ. 10, πίν. 178α) ἐξ αἰτίας ἑνὸς εὐμεγέθους λίθου (διαστάσεων 1 × 1 × 1 μ.), ὅστις ἦτο ὁρατὸς καὶ ὅστις εἶχεν ἐντοπισθῆ ἤδη ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς κατ' αὐτὴν τὴν σκαφήν, συνεκεντρώθησαν πέριξ τοῦ λίθου τούτου σημαντικὰ τὸν ἀριθμὸν ὄστρακα, ὧν μεταξὺ ἀγγείων χονδροειδῶν, τμήματα πίθων καὶ μία χαρακτηριστικὴ διὰ τὴν κατασκευήν της λαβή, τῆς ὁποίας τὸ ἄκρον προεξεῖχεν ἔνδον τοῦ ἀγγείου. Πέρα τούτων, εὑρέθησαν τρία θαλάσσια ὄστρακα καὶ πλῆθος ὀστῶν ζῴων.

Ὁ μνημονευθεὶς ὀγκόλιθος ἀπετέλει μέρος ἑνὸς τοιχίου, ὅπερ ἐξετείνετο πρὸς Βορρᾶν ἀλλὰ καὶ πρὸς Νότον ἐπὶ 1.53 μ., ὁπότε καὶ ἐστρέφετο πρὸς Δυσμάς (ἐπὶ 55 ἑκ.). Τὸ οἰκοδομικὸν ὑλικὸν ἀπετελεῖτο, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἐξ ὀλοιτρόχων, ἔτι δὲ ἐκ πλακωτῶν λίθων καὶ ἀμυγδαλιτῶν. Νοτίως τοῦ σκέλους τούτου ἀνεφάνη ἄλλο — παράλληλον πρὸς αὐτὸ — τοιχίον σχηματιζομένου οὕτω, μεταξὺ αὐτῶν, διαδρόμου. Πρὸς Νότον τοῦ νέου τούτου τοιχίου ἀνεφάνη πίθος μὲ ὀστᾶ ζῴου (ἢ ζῴων) εἰς τὸ ἐσωτερικόν του (πίν. 178β). Εἰς ἀπόστασιν 1.45 μ. δυτικῶς τοῦ πίθου τούτου εὑρέθη σχεδὸν πλήρης κύλιξ πρωϊμου τύπου ἐκ πορτοκαλόχρου πηλοῦ. Πλησίον που ἀνευρέθη καὶ αἰχμὴ βέλους ἐκ πυρίτου μήκους 2.80 ἑκ. Ἡ κύλιξ εἶναι χειροποίητος καὶ ὁ πηλός της ἄνευ ἐπιχρίσματος. Ταύτης σῴζεται τὸ τρίτον τῆς λαβῆς, τὸ τρίτον τοῦ χείλους καὶ τὸ ἥμισυ τοῦ σώματός της. Τὸ ὕψος της ἐμετρήθη μέχρι τοῦ χείλους 8 ἑκ. καὶ μετὰ τῆς λαβῆς 8.40 ἑκ. Ἡ διάμετρος τοῦ ἔξω νεύοντος χείλους εἶναι

9.90 ἑκ. καὶ ἡ διάμετρος τῆς γάστρας 9.30 ἑκ. Τῆς λαβῆς ἐσώθη μόνον τὸ ἀνώτατον σημεῖον. Εἰς τὸ ὕψος τοῦ κατωτέρου τμήματος τῆς λαβῆς σχηματίζεται κύρτωσις, φαινομένη κάλλιον ἔνδον. Τὸ κάτω μέρος τῆς γάστρας εἶναι κωνικόν. Τὸ στέλεχος ἀνύπαρκτον καὶ ἡ βάσις κωνικοῦ σχήματος μὲ ἀνίσους

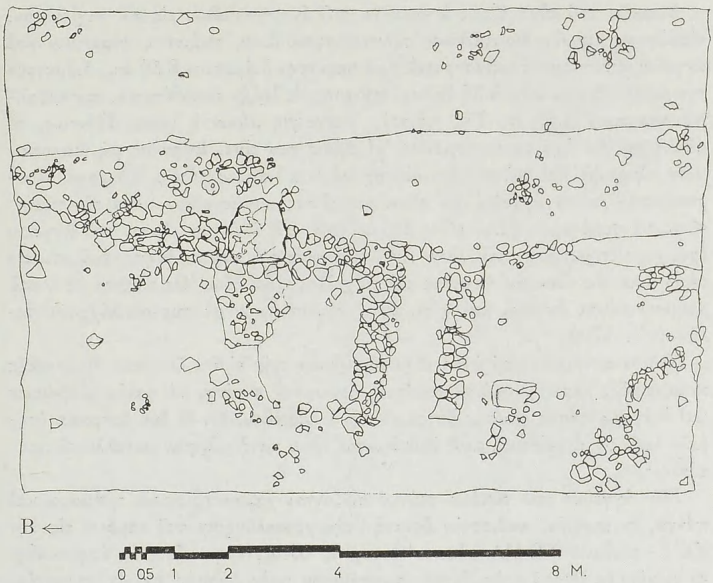

Εἰκ. 10. Κάτοψις τοῦ τομέως Β2.

κατὰ σημεῖα κλίσεις. Κάτωθεν ἡ βάσις παρουσιάζει κοίλανσιν πέριξ τοῦ κέντρου (πίν. 179α).

Μεταξὺ τῆς κύλικος ταύτης καὶ τοῦ μνημονευθέντος πίθου εὑρητο μία ἀρύταινα (πίν. 179γ), κατὰ τὸ πλεῖστον σῳζομένη (ὅλη ἡ λαβή, τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τῆς γάστρας). Τὸ ὕψος της μέχρι τοῦ χείλους ἐμετρήθη 5.70 ἑκ. καὶ μέχρι τοῦ ἀνωτάτου σημείου τῆς λαβῆς 10 ἑκ. Τὸ χεῖλος νεύει ἔξω καὶ ἡ λαβὴ δὲν διακρίνεται, οὖσα ἐλάχιστα ἐπίπεδος. Ὁ πηλός, ὡς καὶ τῆς κύλικος δὲν εἶναι ἀπολύτως καθαρός, ἀλλ' ἔχει προσμείξεις μικροτάτων λιθαρίων κατὰ διαστήματα. Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν εὑρέθησαν περαιτέρω ὄστρακα (καὶ ἐκ βάσεων) κυπέλλων Κεφτιοῦ, πίθος μὲ δακτυλοπίεστον διάκοσμον, σφονδύλιον ἐκ στεατίτου, ὄστρακα χονδροειδῶν ἀγγείων, βάσις μετὰ στελέχους κύλικος,

φέρουσα ἔνδον τὰ ἐνδεικτικὰ στοιχεῖα τῆς πρώτης φάσεως κατασκευῆς τοῦ στελέχους προτοῦ τοῦτο περιβληθῇ διὰ τῆς νῦν φαινομένης ἐπιφανείας, ἐλάχιστα ὄστρακα γραπτά, ἓν ὄστρακον ἀδριατικῆς κεραμεικῆς, πλείονες βάσεις ἀπόδων κυλίκων καὶ μεμονωμένα στελέχη μεταγενεστέρων (κυλίκων ἐννοεῖται) ἐκ τῆς ἐπιφανειακῆς ἐπιχώσεως.

Δυτικῶς τοῦ εὐμεγέθους ὀγκολίθου, τοῦ ἐνσφηνωμένου εἰς τὸ τοιχίον του, εὑρέθησαν μικρῶν διαστάσεων πήλινον σφονδύλιον, τμήματα πυραύνων καὶ ἀγγεῖον νέου τύπου ἀλαβαστροειδὲς μὲ μεγίστην διάμετρον 8.50 ἑκ., διάμετρον στομίου 6.88 ἑκ., ὕψος 5.36 ἑκ. καὶ προχοὴν εἰς λοξὴν τοποθέτησιν, προεκβαλλομένην κατὰ 1.89 ἑκ. Τῆς προχοῆς διετηρήθη μόνον ἡ βάσις. Πάντως, τὸ μῆκος της θὰ ἦτο περιωρισμένον. Ἡ βάσις του εἶναι ἐπίπεδος μὴ διακρινομένη εὐκρινῶς καὶ τοῦτο διότι δὲν σημειοῦται κάμψις αὐτῆς. Τὸ ἀμφικολουροκωνικὸν τοῦτο ἀγγεῖον δὲν εἶναι ἀπολύτως συμμετρικὸν κατὰ τὴν τομήν· οὕτω τὸ κατώτερον ἥμισυ εἶναι ἀσύμμετρον. Τὸ ἀνώτερον ἥμισυ τοῦ ἀγγείου ἔχει χαρακτηριστικὴν καθ' ὅλην τὴν ἐπιφάνειάν του καμπυλότητα, ἐνῷ, περαιτέρω ὁ λαιμὸς εἶναι ἀνύπαρκτος καὶ τὸ χεῖλος νεύει ἔξω. Ὡς ἅπαντα τὰ λοιπὰ μνημονευθέντα ἀγγεῖα, καὶ αὐτὸ εἶναι χειροποίητον μὲ πορτοκαλόχρουν πηλόν (πίν. 179β).

Νοτιοανατολικῶς τοῦ ὀγκολίθου εὑρέθησαν τρία εἰσέτι ὄστρακα ἀδριατικῆς κεραμεικῆς, κατειργασμένον τεμάχιον λευκωποῦ πυρίτου μὲ φαιὰς φλεβώσεις καὶ διάφορα πάσης φύσεως ὄστρακα ΥΕ Ι περιόδου, ἔτι δὲ δύο ὄστρακα (σημεῖα λαβῆς καὶ χείλους) μεθ' ὁμοιώματος ἤλου κατὰ μίμησιν μεταλλικοῦ προτύπου[1].

Τῶν ἀγγείων τοῦ τομέως τούτου σῴζονται χαρακτηριστικὰ τμήματα καὶ πάντα, ἐν συνόλῳ, καθιστοῦν ἐφικτὴν τὴν χρονολόγησιν τοῦ τομέως εἰς τὴν ΥΕ Ι - πρώιμον ΥΕ ΙΙΑ φάσιν. Ὁ τομεὺς οὗτος, ἐμφανίζει, ὡς ἐσημειώθη, ἓν τοιχίον ἐκ Βορρᾶ πρὸς Νότον καμπτόμενον πρὸς Δυσμὰς καὶ ἐν συνεχείᾳ, πάντοτε πρὸς Νότον, ἄλλο τοιχίον, παράλληλον πρὸς τὸ καμπτόμενον σκέλος, ἤτοι ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμάς. Οὕτω, σχηματίζεται εἷς ὑποτυπώδης διάδρομος ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμάς, ὅστις, κατὰ προσεχῆ ἀνασκαφικὴν περίοδον, θὰ παρακολουθηθῇ περισσότερον πρὸς Ἀνατολάς. Τὸ ἀρχικῶς ἐλθὸν εἰς φῶς τοιχίον ἔχει ἓν χαρακτηριστικὸν κατὰ τὴν δυτικὴν αὐτοῦ ὄψιν καὶ δὴ καὶ χαρακτηριστικὸν τῆς ΠΕ περιόδου. Συγκεκριμένως, εἰς τὴν δυτικὴν ὄψιν σχηματίζεται ἐσοχὴ μεταξὺ τῶν δύο ἀνωτέρων στρώσεων τῶν λίθων, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ἀνωτέρα στρῶσις νὰ εἰσέχῃ κατά τι ἔναντι τῆς ὑποκειμένης στρώσεως. Ἡ σκοπιμότης του θὰ διερευνηθῇ περαιτέρω μὲ τὴν συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς. (Ἐπόπται ἀνασκαφῆς: Κων. Ἀδαμοπούλου, Στ. Ἀλευρᾶ, Δημ. Βλαχόπουλος.)

1. Πρβ. Γ. Σ. Κορρε, Τὸ εὐμέγεθες κύπελλον Κεφτὶ τῆς Κουκουνάρας, ΣΤΗΛΗ, Τόμος εἰς Μνήμην Νικολάου Κοντολέοντος (1979) (24).

Τομεὺς Β3

Εἷς ὁρατὸς καὶ κατὰ τέλειον τρόπον κατειργασμένος ἀμυγδαλίτης (1 × 1 μ.) ὑπῆρξε τὸ κίνητρον πρὸς δημιουργίαν καὶ αὐτοῦ τοῦ τομέως, ὅστις, διὰ τῆς θέσεώς του κατέστησεν ἅπαξ ἔτι σαφὲς ὅτι ἡ κατοίκησις ἐξετείνετο καὶ κατ' αὐ-

Εἰκ. 11. Κάτοψις τοῦ τομέως Β3.

τὸ τὸ σημεῖον τοῦ λόφου, καί, μάλιστα, ὅτι, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τοὺς ἄλλους δύο βορείους τομεῖς, τὸ σύνολον τοῦ λόφου ἐκαλύπτετο ὑπὸ κτισμάτων. Μὲ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς (ἀνασκαφεῖσα ἔκτασις 8 × 12 μ.), τῆς ὁποίας ἡ ὁμαλὴ πορεία ἐδυσκολεύετο ἐκ τῆς ὑπάρξεως μεγάλης ἐλαίας κατὰ τὸ κέντρον τοῦ ἀνασκαπτομένου χώρου καὶ τῆς ὁποίας αἱ ρίζαι εἶχον διαλύσει εἰς πολλὰ σημεῖα τὰ παρακείμενα θεμέλια τῶν πυκνῶς διατεταγμένων τοιχίων, ἐπιστοποιήθη ἡ ὕπαρξις τετραγώνου ἐκτισμένου χώρου, οὗτινος τὸ ἐσωτερικὸν ἐκαλύπτετο, κατὰ τὸ πλεῖστον, ὑπὸ τῆς ὡς ἄνω ἐλαίας (εἰκ. 11, πίν. 179ε).

Χαρακτηριστικὸν τοῦ κτίσματος τούτου εἶναι τὸ λεπτὸν τῶν τοιχωμάτων ποὺ τὸ ἀπαρτίζουν καὶ τοῦτο ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ κτίσμα τοῦ τομέως Β1 ἂν λάβη τις μάλιστα ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ κτίσμα Β3 εὑρηται εἰς κεντρικώτερον σημεῖον τοῦ λόφου. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἄρσις τοῦ λόφου, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐλαχίστην ἐπίχωσιν χώματος ποὺ εἶχε δημιουργηθῆ εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, ἐπέτρεψε τὴν διατήρησιν ὀλιγίστων μόνον μερῶν ἐκ τῶν θεμελίων τοῦ κτίσματος καὶ μάλιστα ὠδήγησεν εἰς τὴν τελείαν καταστροφὴν παρακειμένων χώρων, ὧν οὐδ' αὐτὰ τὰ θεμέλια ὑπελείφθησαν, χρησιμοποιηθέντα, προφανῶς, διὰ τὰς οἰκοδομικὰς ἀνάγκας τῶν ποιμένων τῆς περιοχῆς, οἱ ὁποῖοι εἶχον δημιουργήσει εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τό «μαντρί» τους.

Ὁ ὁρατὸς ἀμυγδαλίτης ὑπερεῖχε καθ' ὕψος ἔναντι τοῦ τοίχου εἰς τὸν ὁποῖον ἦτο ἐντεταγμένος, αἱ διαστάσεις του, ὅμως, ὡς καὶ εἰς τὰς ὁμοίας περιπτώσεις τῶν δύο ἄλλων βορείων τομέων, δὲν ἀπετέλεσαν ἐμπόδιον διὰ τὴν χρῆσιν του. Ὁ τοῖχος εἰς τὸν ὁποῖον ἀνῆκεν ὁ ἀμυγδαλίτης, ἔχει κατεύθυνσιν ἐξ Α πρὸς Δ. Καθέτως ἀπ' αὐτοῦ ἄγονται πρὸς Β δύο λεπτότεροι τοῖχοι καὶ ὁ ἐξ αὐτῶν ἀνατολικὸς διατηρεῖ τὸ σημεῖον ἑνώσεως μετὰ τοῦ εἰς τὸ ἀντίστοιχον ΒΑ σημεῖον ὑπολειφθέντος βορείου τοίχου. Ὁ νότιος τοῖχος παρουσιάζει παρέκκλισιν ἀπὸ τῆς εὐθείας κατὰ τὸ ἀνατολικόν του ἄκρον. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος, μήκους, περίπου, 3.50 μ., διετηρήθη κανονικῶς μόνον εἰς τὸ βόρειον καὶ νότιον ἄκρα του, ἐνῷ κατὰ τὸ μέσον διετηρήθη μόνον ἡ κατὰ τό γε νῦν ἔχον ἐξωτερική του ὄψις λόγῳ τῆς ὑπαρχούσης ἐλαίας. Ὁ δυτικὸς τοῖχος ἐσώθη (εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν θεμελίων) εἰς ὅλον του τὸ μῆκος ἀδιατάρακτος, ἦτο δέ, ὅπως ὁ ἀνατολικὸς καὶ ὁ νότιος, ἀμφιπρόσωπος. Λίθοι εἶχον χρησιμοποιηθῆ εἰς ὅλους τοὺς τοίχους τούτους ποικίλοι, ἰδίᾳ δὲ ὀλοίτροχοι, ἔτι δὲ πλακωτοὶ καὶ ἐλάχιστοι ἀμυγδαλῖται. Ἔνδον τοῦ δυτικοῦ τοίχου καὶ κατὰ τὴν ΝΑ γωνίαν εὑρηνται πολλοὶ πλακωτοὶ ἰδίᾳ λίθοι, οἵτινες φαίνεται ὡς νὰ ἔχουν καταπέσει ἐκ τοῦ τοίχου. Πάντως, καὶ ἐδῶ, ὡς καὶ εἰς τὴν Νοτίαν θόλον, ἐχρησιμοποιήθησαν, κατὰ βάσιν, πρὸς θεμελίωσιν, ὀλοίτροχοι λίθοι. Ἐκτὸς τοῦ νοτίου, ὁμοίως, τοίχου ἦσαν πολλοὶ ὅμοιοι καταπεσόντες λίθοι. Ἐκτὸς τοῦ δυτικοῦ τοίχου εὑρηνται ἄλλοι πεσόντες λίθοι ἐν μέσῳ βοτσάλων καὶ χαλίκων. Εὐμεγέθεις ἀμυγδαλῖται διακρίνονται εἰς τὸν τομέα, πλὴν ὅμως εὑρηνται μακρὰν τῆς ἀρχικῆς των θέσεως.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τετραγώνου χώρου, κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἀνασκαφῆς, εὑρέθησαν, ἐκτὸς ἀπὸ ποικίλα μικρὰ ὄστρακα (καὶ ἐκ κυλίκων), τεμάχιον πίθου μὲ διακόσμησιν, ἔτι δὲ κεφαλὴ πηλίνου εἰδωλίου ὕψους 2.50 ἑκ.

Δυτικῶς τοῦ ὀγκολίθου, ὅστις ἔχει μετατοπισθῆ κατά τι τῆς ἀρχικῆς του θέσεως, εὑρηται ἡ ὁμοιόμορφος συνέχεια τοῦ νοτίου τοίχου, ἥτις συνέχεια ἐμετρήθη ὅτι ἔχει μῆκος 3.80 μ. καὶ πλάτος 25 ἑκ. μέχρις ἑνὸς εὐμεγέθους ἀμυγδαλίτου. Νοτίως τοῦ τοίχου εὑρέθη ὁ σῳζόμενος κορμὸς ἑνὸς γυναικείου πηλίνου εἰδωλίου (ὕψους 4.20 ἑκ.). Κατὰ τὸν ἀνατολικόν, ἐξ ἄλλου, τομέα

ἐσημειώθησαν τὰ ἀκόλουθα εὑρήματα: κολουροκωνικὸν ἐκ στεατίτου σφονδύλιον ὕψους 1.10 ἑκ. καὶ ἐμπρόσθιον τμῆμα πηλίνου ζῳδίου (ὕψους 3 ἑκ.). Εἰς τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ τομέως εὑρέθησαν μικρὰ πυκνῶς τοποθετημένα λιθάρια σχηματίζοντα στρογγύλον σωρὸν καὶ φαινόμενα νὰ ἀποτελοῦν τὴν ἐπίχωσιν φρεατίου (πίν. 179δ). Εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ τομέως συνελέγη ἄφθονος κεραμεικὴ τῆς ΥΕ ΙΙΙ περιόδου, ἡ πλειονότης τῆς ὁποίας ἀνήκει εἰς ἄτεχνα, μὴ καλῶς ὠπτημένα οἰκιακὰ σκεύη. Ἅπαντα τὰ ὄστρακα, σημειωτέον, εὑρέθησαν ἄγραφα. Ἐκ τοῦ ΝΔ τμήματος προέρχονται ἓν κολουροκωνικὸν ἐκ στεατίτου σφονδύλιον (ὕψους 1.30 ἑκ.) καὶ ἕτερον πήλινον ἀμφικολουροκωνικόν (ὕψους 2.10 ἑκ.)

Ἡ ἔρευνα θὰ προχωρήσῃ ἔτι εἰς βάθος εἰς προσεχῆ ἀνασκαφικὴν περίοδον πρὸς ἐπακριβῆ χρονολόγησιν τοῦ κτίσματος. (Ἐπόπται ἀνασκαφῆς: Οὐρ. Ἀναγνωστοπούλου, Ἀφρ. Χασιακοῦ.)

Ὁ νοτιώτατος τομεύς (πίν. 161β)

98 μ. ΝΑ τῆς νοτίας θόλου 1 ἐδημιουργήθη τομή, ἥτις ἀπεκάλυψε τοιχίον μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον. Ἡ συγκεντρωθεῖσα κεραμεικὴ περιελάμβανε λαβὰς πίθων, ἄφθονον ποσότητα ὀστράκων ἐκ χονδροειδῶν ἀγγείων, τεμάχια ρωμαϊκῶν κεράμων καὶ ὀστᾶ ζῴων. Οὕτω, μὴ παρουσιάσασα ἰδιαίτερον διαφέρον ἡ θέσις αὕτη, ἐγκατελείφθη, διότι εἶναι ἤδη σαφὲς ὅτι ἡ πρὸς Νότον τοῦ λόφου περιοχὴ εἶχε χρησιμοποιηθῆ κατ' ἀποκλειστικότητα κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. (Ἐπόπται ἀνασκαφῆς: Κων. Ἀδαμοπούλου, Στ. Ἀλευρᾶ, Δημ. Βλαχόπουλος.)

Προοπτικαὶ συνεχίσεως τῆς ἀνασκαφῆς

Κατὰ τὰς δύο προσφάτους ἀνασκαφικὰς περιόδους (1976 - 1977) ἐπετεύχθη ἡ συμπλήρωσις τῆς ἀνασκαφῆς ὡρισμένων ταφικῶν μνημείων (νοτίας θόλου 1, θολωτοῦ τάφου 3, ΜΕ - ΥΕ Ι τάφου) ἢ μερῶν αὐτῶν (ταφικὸς θάλαμος τοῦ θολωτοῦ τάφου 1) καὶ προήχθη σημαντικῶς ἡ ἔρευνα ἄλλων (ΝΑ Οἰκία, περίβολος θολωτοῦ τάφου 1, θολωτοῦ τάφου 2, κτίσματα δυτικῶς τοῦ περιβόλου).

Εἰς τὸ μέλλον, ἡ ἀνασκαφὴ θὰ συνεχισθῇ ἐφ' ὅσον συμπληρωθῇ ἡ ἀνασκαφὴ τῶν ταφικῶν καὶ κοσμικῶν μνημείων τῆς Πυλίας, τῶν ὁποίων ἡ ἀνασκαφὴ εἶχεν ἀρχίσει, κατὰ τὸ πλεῖστον, ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Μαρινάτου (θολωτοὶ τάφοι Τραγάνας, δρόμος θολωτοῦ τάφου 1 Ρούτση, κρηπὶς τύμβου Ἁγ. Ἰωάννου Παπουλίων, θολωτὸς τάφος Βοϊδοκοιλιᾶς καὶ πέριξ, τυμβοειδῆ ἐξάρματα **α**, **β** καὶ θολωτοὶ τάφοι 1, 2 (=4 - 5 Κουκουνάρας) εἰς Γουβαλάρη Κουκουνάρας καὶ τυμβοειδὲς ἔξαρμα Καμινίων). Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἐκτεταμένου συγκροτήματος τῶν Βορουλίων Τραγάνας θὰ ἀφεθῇ δι' ἄλλας περιόδους ἢ δι' ἄλλον ἐρευνητήν. Οὕτω καὶ μόνον θὰ καταστῇ ἐφικτὴ ἡ ἐπανάληψις τῆς ἀνασκα-

φῆς τῆς Περιστεριᾶς, ἡ ὁποία θὰ ἀκολουθήσῃ τὸ ἀκόλουθον κατ' ἀνεξαρτήτους περιόδους πρόγραμμα:

α) ὁλοσχερῆ ἔρευναν τοῦ ὑπὸ τοῦ περιβόλου ὁριζομένου περιβάλλοντος τοῦ θολωτοῦ τάφου 1 μετὰ τῆς Ἀνατολικῆς Οἰκίας ὡς καὶ συμπλήρωσιν τῆς ἐρεύνης τῆς ΝΑ Οἰκίας,

β) ὁλοσχερῆ ἔρευναν τοῦ περιβάλλοντος τοῦ «Κύκλου» ἔνδον καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ. Προσπάθεια ἀποκαλύψεως, ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι δυνατόν, τῆς ἀρχῆς τοῦ δρόμου τοῦ θολωτοῦ τάφου 3 καὶ ἀναλημματικῶν τοίχων τῶν θολωτῶν τάφων 2 καὶ 3 (ἐφ' ὅσον οἱ τοῖχοι οὗτοι ὑπάρχουν) καὶ

γ) ὁλοσχερῆ ἔρευναν τῶν κοσμικῶν κτισμάτων τοῦ λόφου πρὸς Βορρᾶν τοῦ περιβόλου τοῦ θολωτοῦ τάφου 1, τῶν κτισμάτων δυτικῶς αὐτοῦ καὶ τῆς λεγομένης Βορείας οἰκίας τοῦ Μαρινάτου.

Ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν ἀνασκαφὴν πολλῶν ἐνθουσιωδῶν καί, ἐν ταὐτῷ, ἱκανωτάτων σπουδαστῶν Ἀρχαιολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἔδωκε κατὰ τὴν λήξασαν διετίαν σημαντικὴν ὤθησιν εἰς τὴν διεξαγωγὴν καθόλου τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Περιστεριᾶς, καὶ οὕτω, χάρις εἰς τὴν ἐργατικότητα, συνεργατικότητα, παρατηρητικότητα, μεθοδικότητά των, τὴν πρωτοβουλίαν τὴν ὁποίαν ἐκάστοτε ἐπιτυχῶς ἀνελάμβανον, τὴν πίστιν καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν των, καὶ τὴν ἀγάπην των καὶ τὴν ἀποφασιστικότητά των, ἔθεσαν τὰς βάσεις διὰ μίαν συνεργασίαν ἡ ὁποία θὰ συνεχισθῇ μὲ τὴν ἐπανάληψιν τῆς ἀνασκαφῆς μετά τινα ἔτη.

ΚΟΚΟΡΑΚΟΥ

Κατὰ μῆνα Δεκέμβριον ἐνετοπίσθησαν εἰς τὸν παρακείμενον (τοῦ λόφου τῆς Περιστεριᾶς) πρὸς Δ λόφον Κοκοράκου (θ. Καλντερίμι) καὶ συνεκεντρώθησαν τῇ βοηθείᾳ τοῦ φύλακος Γ. Παναγίτσα εἴκοσι καὶ πλέον μεγάλα καὶ μικρὰ τμήματα πίθου (ἢ πίθων) τοῦ καταστραφέντος πρὸ ἐτῶν ταφικοῦ κύκλου (ἢ κατὰ Μαρινᾶτον τύμβου) Κοκοράκου[1]. Δυνατόν, βεβαίως, ἐλάχιστα τῶν τεμαχίων τούτων νὰ ἀνήκουν εἰς τοὺς μέχρι τοῦδε γνωσθέντας πίθους, δυνατὸν ὅμως καὶ ὡρισμένα τῶν τεμαχίων ποὺ συνεκεντρώθησαν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ ἀνῆκον εἰς ἄλλους ταφικοὺς πίθους, οἵτινες δὲν εἶχον ἀναφανῆ εἰσέτι κατὰ τὴν μερικὴν τοῦ κύκλου (ἢ τύμβου) ἀνασκαφὴν τῷ 1964[2].

Ἐκ τῆς ἐν γένει ἐμφανίσεως τῶν συγκεντρωθέντων τεμαχίων συνάγεται ὅτι πρόκειται περὶ πίθου μερικῶς διαφόρου πρὸς τὸν πέρυσι συγκολληθέντα[3]. Τοῦτο ἰσχύει ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν τεχνικὴν κατασκευῆς αὐτοῦ καί, τέλος, εἰς τὴν εἰς ἄλλα σώματα περιεκτικότητα τοῦ χρησιμοποιηθέντος πηλοῦ.

Πέρα τῶν ἐπισημανθέντων τεμαχίων θὰ ὑπάρχουν, ἀναμφισβητήτως, καὶ

1. Πρβ. Ἔργον 1977, 127.
2. Σπ. Μαρινατος, ΠΑΕ 1964, 92 - 93.
3. Γ. Σ. Κορρες, ΠΑΕ 1976, 547 - 550.

ἄλλα, ἄτινα θὰ συγκεντρωθῶσι κατὰ προσεχεῖς περιόδους, ἤτοι κατὰ τὴν ἑκάστοτε καλλιεργίαν τοῦ ἀγροτεμαχίου τῶν παλαιῶν ἐργατῶν τῆς ἀνασκαφῆς Περιστεριᾶς ἀδελφῶν Θεοφ. Ζαφειροπούλου. Ἴσως, κατὰ ταῦτα, προέλθῃ

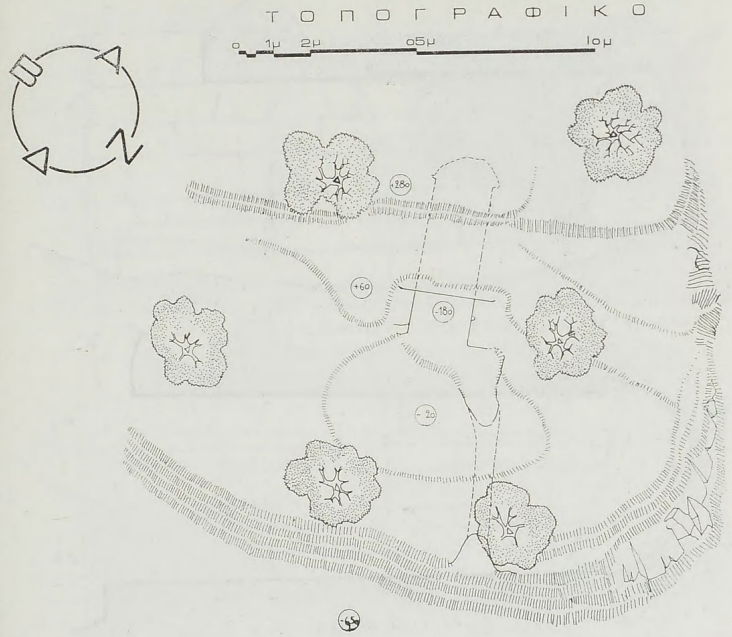

Εἰκ. 12. Τοπογραφικὸν τῆς θέσεως τοῦ θολωτοῦ τάφου τῆς Ἀνθείας.

εἷς εἰσέτι, τοὐλάχιστον, νέος πίθος πέρα τῶν ἤδη γνωστῶν[1]. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ χρονολογία τοῦ πίθου τούτου δὲν φαίνεται νὰ διαφέρῃ τῆς τοῦ περυσινοῦ.

Τεμάχιον τοῦ πίθου τούτου (ἢ τῶν νέων πίθων) ἐμελετήθη ὑπὸ τῆς κ. Jill Pittinger τῆς ἐν Ἀθήναις Βρεταννικῆς Σχολῆς μὲ ἀξιόλογα ἀποτελέσματα. Οὕτως, ἐπεσημάνθησαν τεμάχια ψαμμίτου, ἀποσπάσματα ἀσβεστολίθου καὶ μαρμάρου, ἔτι δὲ μέλανες καὶ ἐρυθροὶ κόκκοι τοῦ τύπου φυλλίτου, ἐνῷ εἰς

1. Κατὰ τὰ μέχρι τοῦδε στοιχεῖα, ἐντὸς τοῦ ταφικοῦ τούτου κύκλου (ἢ τύμβου) ὑπῆρχον, τοὐλάχιστον, τρεῖς πίθοι ταφικοί, δυνατὸν ὅμως νὰ ὑπῆρχον καὶ περισσότεροι. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο θὰ βοηθήσουν ἀποφασιστικὰ αἱ ἔρευναι τῆς κ. J. Pittinger.

τὴν ἐξωτερικήν του ἐπιφάνειαν διακρίνονται ἐπιμήκη κενά, ἀποτέλεσμα καύσεως ὀργανικῶν οὐσιῶν (πιθανῶς χλόης). Τὸ σημαντικώτερον στοιχεῖον, ὅ-

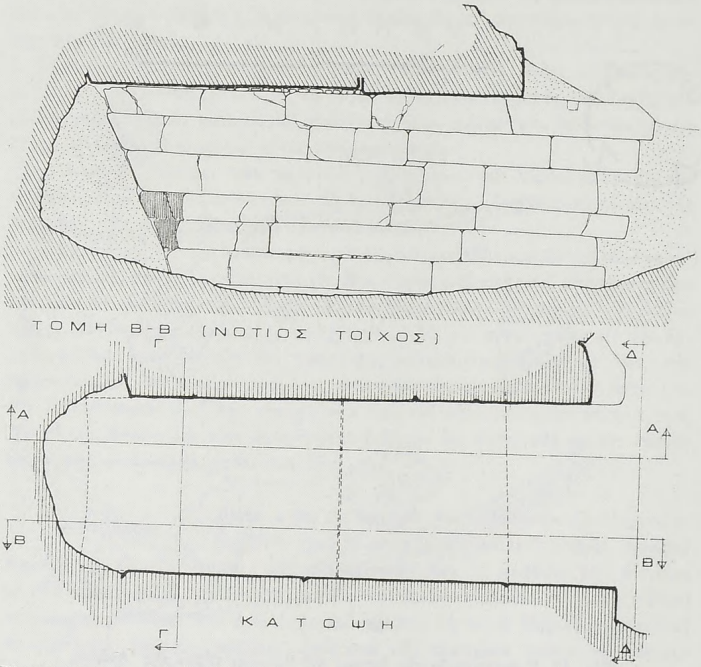

Εἰκ. 13. 'Αποτύπωσις τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς καὶ τῆς κατόψεως τοῦ στομίου τοῦ θολωτοῦ τάφου τῆς 'Ανθείας.

περ προῆλθεν ἐξ αὐτῆς τῆς μακροσκοπικῆς ἐξετάσεως, εἶναι ἡ διαπίστωσις ὅτι παρέσχε χαρακτηριστικὰ ὀξειδώσεως εἰς τὴν παρουσίαν ἀέρος μὲ ἀποχρωματισμὸν μόνον τοῦ πυρῆνος τοῦ ὀστράκου.

ΑΝΘΕΙΑ

Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου 'Ιουλίου τῆς Περιστεριᾶς ἐγένετο ἀποτύπωσις (εἰκ. 12-13-14) τῶν φαινομένων τμημάτων τῆς εἰσόδου καὶ τοῦ στομίου τοῦ θολωτοῦ τάφου τῆς Αἰπείας - 'Ανθείας (10.5 χλμ. ΒΔ τῆς πόλεως τῶν Καλαμῶν) ὑπὸ τοῦ

ἀρχιτέκτονος κ. Δημ. Κορρέ[1]. Συγχρόνως ἐγένοντο ἅπασαι αἱ ἀναγκαῖαι μετρήσεις καὶ δυναταὶ φωτογραφήσεις πρὸς δημοσίευσιν πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς του

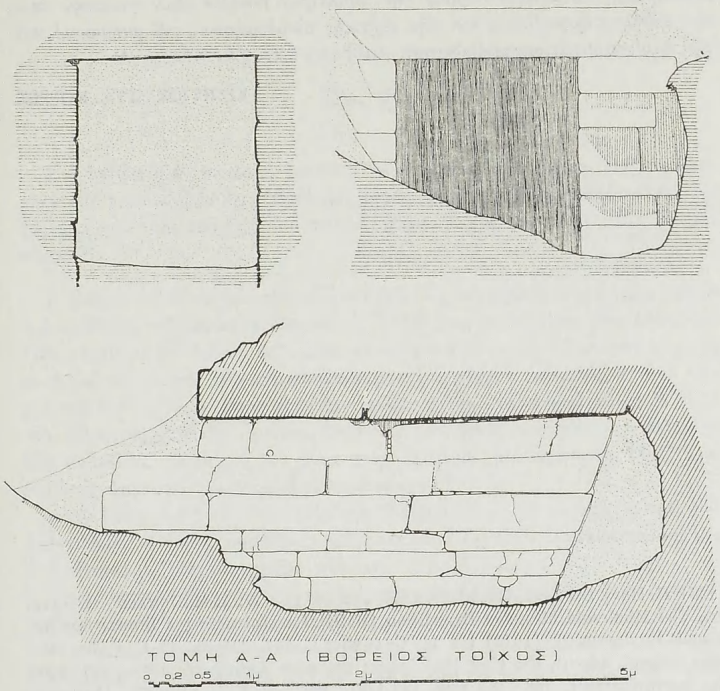

Εἰκ. 14. Τομὴ τοῦ στομίου, τῆς προσόψεως καὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τοῦ στομίου τοῦ θολωτοῦ τάφου τῆς 'Ανθείας.

τοῦ ὡς ἄνω μνημείου, ὅπερ, ἀνενδοιάστως, δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ καλλίτερον ἐκτισμένος μυκηναϊκὸς θολωτὸς τάφος τῆς Μεσσηνίας καὶ τῆς Τριφυ-

1. Περὶ τοῦ θολωτοῦ τάφου ἴδέ: W. A. McDonald - R. Hope Simpson, Where a whole Mycenaean World awaits the spade: A Search for the lost cities of Nestor's kingdom in SW Messenia, ILN April 30, 1960, 740 εἰκ. 1 (εἴσοδος τοῦ θολωτοῦ τάφου)· Οἱ αὐτοί, Prehistoric Habitation in SW Peloponnese, AJA 65, 1961, 250 - 251 ἀριθ. 78, εἰκ. 14 (τοπογραφικὸν σχέδιον), 253 ἀριθ. 78, πίν. 77d (εἴσοδος τοῦ θολωτοῦ τάφου)· P. Ålin, Das Ende der mykenischen Fundstätten auf dem griechischen Festland (1962) 76, 90 ἀριθ. 3· Κ. Στριπόπουλος, ΠρΠ, 1964, 64 ἀριθ. 77, 475 ἀριθ. LIX

λίας καθόλου, ἀνώτερος καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ θολωτοῦ τάφου 1 τῆς Περιστεριᾶς. 'Ασφαλῶς, μετὰ τὴν προσεχῆ ἀνασκαφήν του, θὰ εἶναι δυνατὸν καὶ νὰ ἀναστηλωθῇ μὲ ἀγλαὸν καρπὸν τὴν ἀπόκτησιν πολλῶν νέων γνώσεων περὶ τῆς καθόλου ἐμφανίσεως καὶ τῆς τεχνικῆς οἰκοδομήσεως τοῦ μνημείου[1] καὶ τῶν ὁμοίων μνημείων γενικώτερον.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΥΛ. ΚΟΡΡΕΣ

(126)· R. Hope Simpson, Gazetteer, 1965, 58 ἀριθ. 174· W. A. McDonald - G. Rapp, Jr., The Minnesota Messenia Expedition (MME). Reconstructing a Bronze Age Regional Environment (1972) 111 (J. Chadwick), 131, 236 εἰκ. 15-1 (σχέδιον εἰσόδου θολωτοῦ τάφου), εἰκ. 15-2 (ἀποτύπωσις στοιχείων ἐρεύνης τῆς θέσεως τοῦ τάφου διὰ μαγνητομέτρου), 288 - 289 ἀριθ. 137 (78), πίν. 1-3· Γ. Σ. Κορρές, 'Ανασκαφὴ Πύλου, ΠΑΕ 1975, 514, πίν. 327 στόμιον θολωτοῦ τάφου· D. Leekley - Rob. Noyes, Archaeological Excavations in Southern Greece (1976) 117 - 118· Ol. Dickinson, ἐν Mycenaean Geography, Cambridge Colloquium 1976 ed. by J. Bintliff, 54· E. Meyer, Messenien, RE Suppl. XV, 1978, στ. 182, 3 - 15· Παυσανίου 'Ελλάδος Περιήγησις. Μεσσηνιακὰ καὶ 'Ηλιακά. Νικ. Δ. Παπαχατζη (1979) 98 εἰκ. 15, 102 - 103 εἰκ. 20. Ὑπὸ τοῦ Ol. Pelon, δὲν μνημονεύεται ὁ τάφος οὗτος εἰς τὸ ἔργον του Tholoi, Tumuli et Cercles Funéraires (1976).

1. Περὶ αὐτοῦ ἐγένετο ἀνακοίνωσις κατὰ μῆνα Δεκέμβριον 1977 εἰς τὸ εἰς Καλάμας συνελθὸν Α' τοπικὸν Συνέδριον Μεσσηνιακῶν Σπουδῶν ὑπὸ τὸν τίτλον: 'Ο θολωτὸς τάφος τῆς Αἰπείας -'Ανθείας (Πρακτικὰ Συνεδρίου Μεσσηνιακῶν Σπουδῶν 62 - 79, πίν. 1-10)· πρβ. καὶ εἰς τὴν 'Επιστημονικὴν 'Επετηρίδα Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν ΚΣΤ', 1977 - 78, 237 - 257, εἰκ. 1 - 13, σχέδ. 1 - 6. V. R. d'A. Desborough, The Last Mycenaeans and Their Successors (1964) 96 καὶ σημ. 4· V. R. d' A. Desborough, The Greek Dark Ages (1972) 377· R. Hope Simpson, BSA 61, 1966, 123 εἰκ. 6.

23. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ ΑΓΙΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΣΙΦΝΟΥ

(Πίν. 180)

Καὶ ἐφέτος ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὴν ἀκρόπολη τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα κράτησε δύο μόνο ἑβδομάδες. Ἐργασίες ἔγιναν σὲ δύο μέρη: 1) στὸ κτίριο τῆς ὑστερομυκηναϊκῆς ἐποχῆς, πίσω ἀπὸ τὸν πύργο β (εἰκ. 1) καὶ 2) πίσω ἀπὸ τὸν πύργο δ.

1. Στὸ κτίριο πίσω ἀπὸ τὸν πύργο β (εἰκ. 2), συνεχίστηκε καὶ περατώθηκε ἡ ἀποκάλυψη τοῦ δεύτερου δωματίου (2). Ἡ χαλαρὴ στρώση εἶχε ἐδῶ ὕψος 1.20 - 1.30 μ. καὶ ἔδωσε πάλι μόνο γεωμετρικὰ ὄστρακα. Μέσα στὴ στρώση αὐτὴ καὶ κοντὰ στὸ τεῖχος βρέθηκε σωρὸς ἀπὸ πέτρες, πεσμένος ἀπὸ τὸ τεῖχος, ποὺ ἔφθανε μέχρι κάτω στὴν ἀργιλώδη στρώση. Κάτω ἀπὸ αὐτὸν τὸ σωρὸ στὸ τέλος τῆς χαλαρῆς στρώσης, βρέθηκαν μαζεμένες σὲ ἕνα μέρος πάνω ἀπὸ 120 πατελίδες, μερικὲς ἡ μιὰ μέσα στὴν ἄλλη καὶ μιὰ ἀφάγωτη. Μαζί τους καὶ κομμάτια ἀπὸ γεωμετρικὸ μελαμβαφὴ κύαθο.

Ἀπὸ βάθος 1.20 - 1.30 μ. μέχρι τὸ βράχο 1.90 - 1.95 μ. ὑπῆρχε καὶ ἐδῶ ἡ ἀργιλώδης στρώση, ποὺ ἔδωσε καὶ πάλι μόνο ΥΕ ΙΙΙΒ ὄστρακα καὶ κυρίως ἀπὸ ἄβαφες κύλικες μὲ χαμηλὸ πόδι (εἰκ. 3).

Κοντὰ στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο καὶ σὲ ἀπόσταση 1.60 μ. ἀπὸ τὸν διαχωριστικό, βρέθηκε μικρὴ ἑστία, ποὺ ἔχει διαστάσεις, μῆκος 0.70, πλάτος 0.50 καὶ βάθος 0.40 μ. Εἶναι ἕνα φυσικὸ κοίλωμα βράχου τοῦ δαπέδου μὲ ἐπένδυση ἀπὸ σχιστόπλακες. Ἐμπρὸς ἔκλεινε μὲ μιὰ στενόμακρη πέτρα 0.60 × 0.50 μ. Μέσα στὴν ἑστία ὑπῆρχαν καρβουνάκια καὶ οἱ σχιστόπλακες ἦταν καμένες. Κοντά της βρέθηκαν κομμάτια ἀπὸ μαγειρικὸ σκεῦος μὲ λαβή, κοκαλάκια καὶ οἱ ἀπαραίτητες πατελίδες, πολὺ ἀγαπητές, ὅπως φαίνεται, στὸν Ἅγιο Ἀνδρέα, ἂν καὶ ἀπέχει πάνω ἀπὸ ὥρα ἀπὸ τὴ θάλασσα.

Σὲ ὅλο τὸ μῆκος τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου, ἀπὸ τὴ γωνία ποὺ σχηματίζει μὲ τὸν ἀνατολικὸ μέχρι τὴν πόρτα του, ὑπάρχει ἕνα κτιστὸ μὲ πέτρες κατασκεύασμα, ποὺ πρέπει, ἴσως, νὰ θεωρηθεῖ κρεβάτι. Στὴν μπροστινὴ πλευρὰ λείπουν μερικὲς πέτρες. Ἔχει μῆκος 1.40, πλάτος 0.80 καὶ ὕψος 0.40 μ. Εἶναι πολὺ γνωστὰ τὰ κτιστὰ αὐτὰ κρεβάτια, ποὺ ἔχουν δώσει τὸ ὄνομα στὰ σπίτια, στὰ ὁποῖα ἀπαντοῦν (bench houses). Στὴ Σίφνο ἔχουν βρεθεῖ σὲ γεωμετρικὰ σπίτια στὸ Κάστρο (ἀνασκαφὲς Βρεττανικῆς Σχολῆς BSA 1949, 8 καὶ 11), σὲ σπίτι κλασικῶν χρόνων, ποὺ βρέθηκε σὲ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ τὸ 1976, πάλι

στὸ Κάστρο στὸ κτῆμα Kelley (Β. Φιλιππάκη, ἡ ἔκθεση δὲν δημοσιεύτηκε ἀκόμη· τὸ κρεβάτι αὐτὸ ἔχει μῆκος 1.85, πλάτος 0.75 καὶ σωζόμενο ὕψος ±0.25 μ.), καὶ αὐτὸ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα ὑστερομυκηναϊκῆς ἐποχῆς, πιστοποιώντας τὴν ἀδιάσπαστη συνέχεια μιᾶς συνήθειας νησιώτικου ἀγροτικοῦ λαοῦ, ποὺ ἔχει πιὸ ἄφθονη τὴν πέτρα ἀπὸ τὸ ξύλο.

Κοντὰ στὸν νότιο τοῖχο σώζονται μερικὲς πλάκες τοῦ δαπέδου σὲ μιὰ ὄχι κανονικὴ ἡμικυκλικὴ διάταξη (πλάτ. 1.20 καὶ μήκους 1.60 μ.). Στὸ δυτικὸ πέρας τοῦ ἡμικυκλίου αὐτοῦ στέκεται ὀρθὴ πλάκα, ὕψους 0.60 καὶ πλάτους

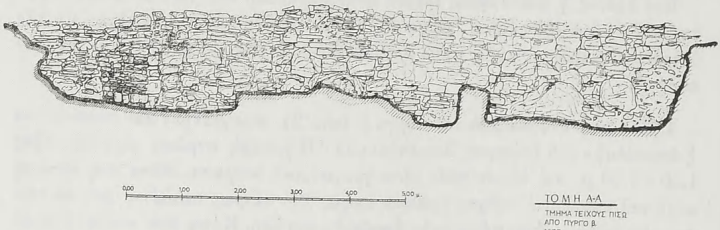

Εἰκ. 1. Τομὴ τείχους πίσω ἀπὸ τὸν πύργο β.

0.35 μ. (πίν. 180α). Ἀπέχει ἀπὸ τὸ τεῖχος 0.20 μ. Τὸ τμῆμα αὐτὸ τοῦ δαπέδου εἶναι ὑψηλότερο ἀπὸ τὸν φυσικὸ βράχο κατὰ 0.20 - 0.25 μ. Θὰ ἦταν ἴσως φυσικὸ νὰ θεωρηθεῖ ἁπλῶς σὰν τμῆμα ἀπὸ τὸ πλακοστρωμένο δάπεδο, ἀλλὰ τὸ σχῆμα του καὶ ἡ κατακόρυφη πλάκα τοῦ δίνουν ἴσως ἰδιαίτερη σημασία, ποὺ θὰ ἀναζητηθεῖ. Πλακόστρωτο πίσω ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο ἀναζητήθηκε καὶ φαίνεται νὰ ὑπάρχει. Ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχε χρόνος γιὰ τὴν ἀπαραίτητη ἔρευνα. Πάντως ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι καὶ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ κτιρίου καὶ ὁ νότιος συνεχίζονται ὥστε καὶ ἡ συνέχιση τῆς ἔρευνας νὰ ἐπιβάλλεται.

Ἀλλὰ ὁ καθαρισμὸς ἑνὸς μικροῦ τμήματος, ποὺ εἶχε μείνει ἄσκαφο στὸ βορινὸ πέρας τοῦ κτιρίου, ἔδειξε ὅτι καὶ στὴν πλευρὰ αὐτὴ τὸ κτίριο συνεχίζεται. Δηλαδὴ ὁ ἀνατ. τοῖχος προχωρεῖ καὶ μέχρι 5.10 μ. βόρεια τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου. Στὸ σημεῖο αὐτὸ γωνιάζει μὲ ἄλλον τοῖχο, ποὺ ἔχει μὲν τὴν ἴδια μὲ αὐτὸν κατεύθυνση (Β - Ν), ἀλλὰ βρίσκεται 0.50 μ. ἀνατολικότερά του (πίν. 180β). Ὁ τοῖχος αὐτὸς σώζεται μόνο σὲ μῆκος 1 μ. καὶ ὕψος 0.50 μ. Στὴ μικρὴ γωνία, ποὺ σχηματίζουν οἱ δύο αὐτοὶ τοῖχοι, βρέθηκαν κομμάτια ἀπὸ πίθο, σκέπασμα πίθου καὶ κομμάτια ἀπὸ ἄβαφη κύλικα τὰ τελευταῖα σὲ βάθος 0.80 μ. μέσα σὲ βαθούλωμα τοῦ φυσικοῦ βράχου μαζὶ μὲ κόκαλα ζώου.

Ἀποκαλύφθηκε μέχρι τὸ δυτικὸ τέρμα του ὁ τοῖχος, ποὺ, μὲ κατεύθυνση Α - Δ ἔρχεται καὶ καταλήγει ἀκριβῶς στὸ τέλος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ κτιρίου. Ὁ τοῖχος αὐτὸς βρίσκεται σὲ ὑψηλότερο ἐπίπεδο, μόλις 0.30 μ. κάτω

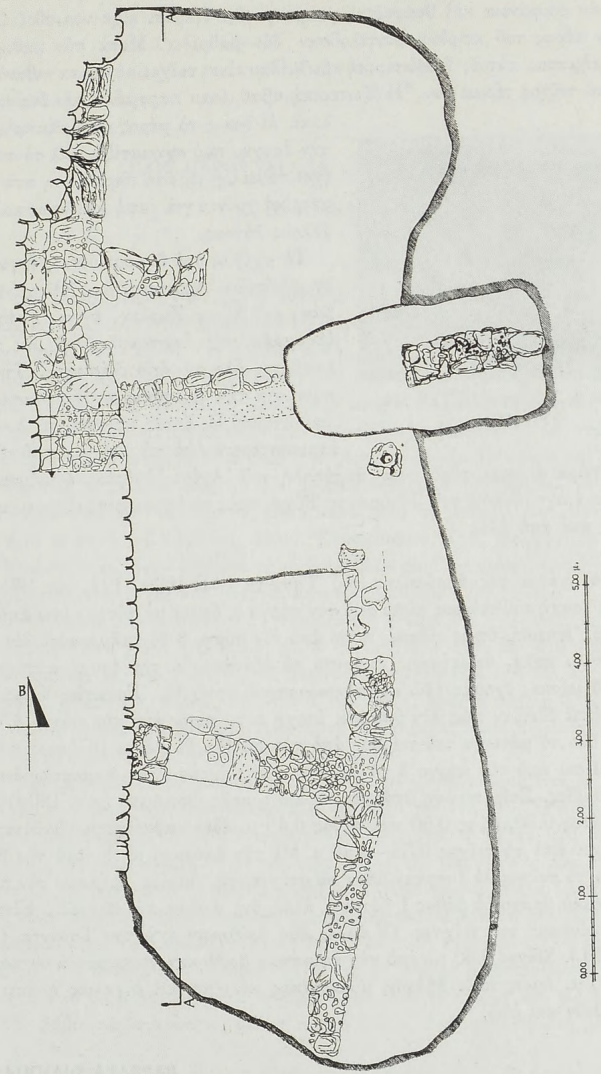

Εἰκ. 2. Κάτοψη τοῦ κτιρίου Η.

ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια καὶ θεωρεῖται γεωμετρικός. Πέρυσι εἶχε νομισθεῖ ὅτι τὸ βορινὸ πέρας τοῦ κτιρίου ἀποτελοῦσαν δύο βαθμίδες. Μετὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ τμήματος αὐτοῦ, ἡ ἐσωτερικὴ «βαθμίδα» εἶναι τοῖχος μὲ πόρτα πιθανὸν στὸ πρὸς τὸ τεῖχος τέρμα του. Ἡ ἐξωτερικὴ «βαθμίδα» παραμένει σὰν ἕνα πεζουλάκι. Πάντως τὸ μέρος αὐτό, ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν ἐσοχή, ποὺ σχηματίζει ἐδῶ τὸ τεῖχος, ἔχει πάθει ζημιὲς ἀπὸ παραβίαση στὰ γεωμετρικὰ χρόνια γιὰ ταφὴ καὶ ἴσως καὶ ἀπὸ ἄλλους λόγους.

Εἰκ. 3. Ἄβαφη κύλιξ (FS 274 ΥΕ ΙΙΙΒ).

Τὸ σχέδιο, ποὺ δημοσιεύεται, ἔργο τῶν σπουδαστῶν Ἀρχιτεκτόνων Ὄλης Ἀρδαβάνη καὶ Νίκου Ζαρίφη, ἔγινε τὴν πρώτη ἑβδομάδα τῆς ἀνασκαφῆς καὶ δὲν περιλαμβάνει ὅλα τὰ ἀποτελέσματα. Τὴ δαπάνη γιὰ τὴν ἀποτύπωση τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ κτιρίου Η, ὅπως καὶ ὅσο τὸ δυνατὸν περισσοτέρων ἀπὸ τὰ κτίρια, ποὺ ἔχουν μέχρι τώρα ἀποκαλυφθεῖ στὴν ἀκρόπολη τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα, ἐλπίζουμε νὰ καλύψει ἐπιχορήγηση τοῦ Ἱδρύματος Ψύχα, πρὸς τὸ ὁποῖο ἐκφράζονται εὐχαριστίες καὶ ἀπὸ ἐδῶ.

2. Τὸ σχέδιο τῆς ἀκρόπολης τοῦ Τσούντα (ΑΕ 1899, 127, εἰκ. 38) σημειώνει ἐσοχὴ τοῦ τείχους πίσω ἀπὸ τὸν πύργο δ, ὅμοια μὲ αὐτὴν πίσω ἀπὸ τὸν πύργο β. Ἐπειδή, ὅπως εἴδαμε, πίσω ἀπὸ τὸν πύργο β τὸ τμῆμα αὐτὸ δὲν σώζεται πολὺ καλά, θεωρήσαμε σκόπιμο νὰ ἐξετάσουμε τὴν ἐσοχὴ αὐτὴ στὸν πύργο δ μήπως ἔχουμε ἐδῶ συμπληρωματικὰ στοιχεῖα. Ἐργασίες ὅμως ποὺ ἔγιναν ἐκεῖ ἔδειξαν πὼς δὲν ὑπάρχει ἐσοχὴ οὔτε πίσω ἀπὸ τὸν πύργο δ οὔτε καὶ σὲ ὅλο τὸ μέτωπο τοῦ τείχους ἀπὸ τὴν πυλίδα 11 μέχρι 15 μέτρα νοτιότερα. Πίσω ἀπὸ τὸν πύργο δ τὸ μέτωπο τοῦ τείχους εἶναι διαμορφωμένο σὲ δύο βαθμίδες. Στὴν πρώτη ὑπάρχει στόμιο μικρῆς ὑπονόμου (πίν. 180γ) ποὺ ἔχει πλάτος 0.30, ὕψος 0.50 καὶ βάθος 0.45 μ. (δὲν καθαρίστηκε βαθύτερα). Προεξέχει ἀπὸ τὸ τεῖχος 0.35 - 0.40 μ. Μὲ τὴν ὑπόνομο αὐτὴ νερὰ τῆς βροχῆς ἀπὸ τὸ τεῖχος θὰ ἔπεφταν μέσα σὲ στέρνα, τῆς ὁποίας βρήκαμε τὸν πάτο ἀπὸ φυσικὸ βράχο σὲ βάθος 1 μέτρου, ἀλλὰ ὄχι ἀκόμη τὶς πλευρές. Εἶναι ἡ τρίτη ὑπόνομος τοῦ τείχους. Οἱ ἄλλες δύο βρέθηκαν ἀπὸ τὸν Τσούντα (ΑΕ 1899, 131). Μέχρι 0.50 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια βρέθηκαν γεωμετρικὰ ὄστρακα, στὰ 0.65 μ. ὅμως πόδι ἄβαφης μυκηναϊκῆς κύλικας. Οἱ ἐργασίες πρέπει νὰ συνεχισθοῦν καὶ ἐδῶ.

ΒΑΡΒΑΡΑ ΦΙΛΙΠΠΑΚΗ

24. ΔΗΛΙΟ ΠΑΡΟΥ. ΑΓΑΛΜΑ ΑΡΤΕΜΗΣ ΔΗΛΙΑΣ

(Πίν. 181)

Μὲ τὴν ἐπιχορήγηση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας συνεχίστηκε καὶ φέτος ἡ ἐπιφανειακὴ ἔρευνα στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο τοῦ Δηλίου τῆς Πάρου καὶ στὴν περιοχὴ γύρω ἀπὸ αὐτόν. Ἡ ἔρευνα αὐτή, ποὺ ἄρχισε τὸ 1976[1], ἀπέβλεπε στὴν ἀνεύρεση καὶ ἄλλων θραυσμάτων τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἄρτεμης Δηλίας καὶ τοῦ βάθρου της, μὲ τελικὸ σκοπὸ τὴν πληρέστερη ἀνασυγκρότησή τους. Ἤδη τὸ μήνα Μάιο μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Παροικιᾶς, μὲ στρατιωτικὸ ἑλικόπτερο ποὺ ναυλώθηκε ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία καὶ μὲ τὴ φροντίδα τοῦ Χ. Σφακιανάκη, τὰ δύο μεγάλα κομμάτια τοῦ βάθρου, τὰ ὁποῖα εἶχαν ἐντοπιστεῖ τὸν περασμένο χρόνο κάτω ἀπὸ τὸ ἄνδηρο, ποὺ βρίσκεται πίσω ἀπὸ τὸ σηκὸ τοῦ ναοῦ στὸ Δήλιο. Τὰ κομμάτια αὐτά, ποὺ ζύγιζαν γύρω στὸν ἐνάμιση τόνο, ἦταν ἀδύνατο νὰ μεταφερθοῦν μὲ ἄλλο τρόπο, ἐπειδὴ ἡ περιοχὴ εἶναι δύσβατη καὶ δὲν ὑπάρχει κανονικὸ μονοπάτι ὡς τὸ ἱερό.

Τὸν Αὔγουστο ἐπαναλήφθηκε συστηματικὰ ἡ ἔρευνα γιὰ τὴν ἀνεύρεση νέων θραυσμάτων. Στὸ χῶρο τοῦ ἱεροῦ, ἀλλὰ περισσότερο ἀνάμεσα στὰ μάρμαρα τῶν μαντρότοιχων, ποὺ χωρίζουν τὰ ἰδιωτικὰ χτήματα ἔξω ἀπὸ τὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο, βρέθηκαν, κυρίως ἀπὸ τὸν Γ. Δεσπίνη, ἀρκετὰ ἀκόμη θραύσματα τοῦ ἀγάλματος καὶ τοῦ βάθρου. Ἀπὸ αὐτὰ ἕνα συμπληρώνει σημαντικὸ κενὸ στὴν περιοχὴ τοῦ δεξιοῦ γοφοῦ τοῦ ἀγάλματος.

Τὰ νέα θραύσματα τοῦ βάθρου, μαζὶ μὲ τὰ δύο μεγάλα κομμάτια ποὺ ἀναφέρθηκαν πιὸ πάνω, συγκολλήθηκαν ἀπὸ τὸν ἄξιο τεχνίτη τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Μ. Καλλέργη. Τὸ βάθρο ἀνασυγκροτήθηκε ἔτσι κατὰ τὰ 4/5 περίπου (πίν. 181). Λείπουν ἀκόμη τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς μπροστινῆς πλευρᾶς καὶ σημαντικὰ τμήματα ἀπὸ τὸ ἐπάνω μέρος του. Ἀπὸ τὰ σωζόμενα ὅμως θραύσματα εἶναι δυνατὴ ἡ ἀποκατάσταση τῆς μορφῆς του μὲ ἀρκετὴ ἀκρίβεια. Στὴν κάτοψή του εἶναι τετράγωνο, πλευρᾶς 126.5 ἑκ., καὶ ἔχει ὕψος 60.4 ἑκ. Ὅτι τὸ βάθρο αὐτὸ ἀνήκει στὸ ἄγαλμα τῆς Ἄρτεμης Δηλίας συμπεραίνεται μὲ βεβαιότητα ἀπὸ διάφορες ἐνδείξεις, κυρίως ὅμως ἀπὸ τὸ σχῆμα καὶ τὶς διαστάσεις τῆς βάθυνσης στὸ ἐπάνω μέρος του, ἡ ὁποία, ἀποκαταστημένη μὲ βάση

1. ΠΑΕ 1976, 556 κέ., πίν. 285 - 286.

τέσσερα θραύσματα ποὺ βρέθηκαν στὸ χῶρο τοῦ ἱεροῦ, ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς στὶς ἀντίστοιχες λεπτομέρειες ποὺ μᾶς δίνει ἡ πλίνθος τοῦ ἀγάλματος.

Τὸ βάθρο εἶναι σημαντικὸ γιὰ πολλοὺς λόγους. Παρουσιάζει ἤδη ἀπὸ τοὺς χρόνους αὐτούς, στὰ μέσα τῆς δεκαετίας 490 - 480 π.Χ., τέλεια διαμορφωμένο τὸν τύπο τῶν βάθρων τῶν ἀγαλμάτων τῆς κλασικῆς ἐποχῆς καὶ ἰδιαίτερα τῶν λατρευτικῶν ἀγαλμάτων. Ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν χαμηλῶν, μονολιθικῶν ὀρθογώνιων βάθρων (quaderbasen)[1] μὲ κυμάτια καὶ εἶναι τὸ παλαιότερο παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ τύπου. Στὶς τρεῖς πλευρές του εἶναι διαρθρωμένο σὲ τρία μέρη. Ἔχει δηλαδὴ στὸ κάτω μέρος ἕνα εἶδος τοιχοβάτη ποὺ κοσμεῖται μὲ λέσβιο κυμάτιο[2], ἀκολουθεῖ ὁ κορμὸς τοῦ βάθρου ποὺ παρουσιάζει ἐλαφρὰ μείωση πρὸς τὰ ἐπάνω καὶ σὲ συνέχεια ἔρχεται ἡ ἐπίστεψη μὲ δωρικὸ κυμάτιο καὶ ταινία[3]. Ἡ πίσω πλευρὰ τοῦ βάθρου δὲν ἔχει κυμάτια, εἶναι κάθετα κομμένη καὶ λεία. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ εἶναι σημαντικὸ γιὰ τὴν ἑρμηνεία τοῦ ἀγάλματος. Δείχνει δηλ. ὅτι τὸ ἄγαλμα δὲν ἔστεκε ἐλεύθερα μέσα στὸ χῶρο τοῦ ἱεροῦ, ἀλλὰ πολὺ κοντὰ σὲ κάποιο τοῖχο, ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἦταν ὁ πίσω τοῖχος τοῦ σηκοῦ τοῦ ναοῦ στὸ Δήλιο, ἀφοῦ ἄλλες πιθανότητες, ποὺ ἐξετάσαμε, ἀποκλείονται. Γι' αὐτὸ συνηγοροῦν καὶ ἄλλες ἐνδείξεις, ὅπως ἡ ἄριστη διατήρηση ὁρισμένων θραυσμάτων ποὺ δείχνει ὅτι τὸ ἄγαλμα καὶ τὸ βάθρο ἔστεκαν σὲ στεγασμένο χῶρο, τὸ μέρος ὅπου βρέθηκαν τὰ περισσότερα καὶ ἰδίως τὰ μεγάλα κομμάτια τοῦ βάθρου, κ.ἀ. Ἐπομένως συμπεραίνουμε ὅτι τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀρτεμης Δηλίας εἶναι τὸ λατρευτικὸ ἄγαλμα τοῦ ναοῦ στὸ Δήλιο τῆς Πάρου[4].

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΔΕΣΠΟΙΝΗ

1. M. Jacob - Felsch, Die Entwicklung Griechischer Statuenbasen und die Aufstellung der Statuen (1969) 14, 23, 49 κέ.

2. Πρβ. τὸ κάπως πρωιμότερο, ἀλλὰ πολὺ συγγενικὸ λέσβιο κυμάτιο στὰ δύο πεσσόμορφα βάθρα, ποὺ εἶναι ἐντοιχισμένα στὸν Ἅη Γιάννη τὸν Σπηλιώτη στὴ νότια ἀκτὴ τῆς Πάρου: βλ. IG XII, 5, 215. L. Jeffery, The Local Scripts of Archaic Greece (1961) 295, 305 ἀριθ. 34, πίν. 56.

3. Τὸ κυμάτιο σώζεται πολὺ ἀποσπασματικὰ σὲ τέσσερα θραύσματα. Τὴν ἀναγνώρισή του ὀφείλω στὸν καθηγητὴ G. Gruben καὶ στὸν ἀρχιτέκτονα L. Haselberger.

4. Ἤδη ὁ O. Rubensohn, μὲ βάση τὰ ἀνασκαφικὰ εὑρήματα, ὑποστήριξε ὅτι ὁ ναὸς ἀνῆκε στὴν Ἄρτεμη Δηλία: βλ. AA 15, 1900, 21. MDI 1, 1948, 36. Τοῦ ἴδιου, Das Delion von Paros (1962) 46. Πρβ. I. Kleemann, AM 77, 1962, 224 κέ. N. Kontoleon, Gnomon 38, 1966, 208.

25. ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΟ

(Πίν. 182 - 194)

ΚΟΥΚΟΥΝΑΡΙΕΣ

Οἱ ἀνασκαφὲς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας συνεχίσθηκαν στὴν Πάρο καὶ κατὰ τὸ 1977 μὲ τὶς ἐργασίες στὴ μυκηναϊκὴ ἀκρόπολη τῶν Κουκουναριῶν ποὺ βρίσκεται κοντὰ στὸν ΝΔ μυχὸ τοῦ μεγάλου κόλπου τῆς Ναούσης. Οἱ ἔρευνες διεξήχθηκαν μὲ συμπληρωματικὴ ἐπιχορήγηση ποὺ παρασχέθηκε ἀπὸ τὸ μορφωτικὸ ἵδρυμα τῶν Η.Π.Α. National Geographic Society[1]. Φοιτητὲς ἀπὸ τὰ πανεπιστήμια Ἀθηνῶν, Ὀττάβας καὶ τῆς Πενσυλβανίας συμμετεῖχαν στὴν ἀνασκαφή, ἡ ὁποία διήρκεσε ἀπὸ τὶς 25 Ἰουλίου μέχρι τοῦ τέλους Αὐγούστου[2]. Συμπληρωματικὲς ἐργασίες ποὺ ἔγιναν μὲ διακοπὲς στὴν ἀκρόπολη καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Ὀκτωβρίου, ἐπιβλήθηκαν μετὰ τὴν ἀνέλπιστη ἀνακάλυψη σημαντικῶν ἀρχαιοτήτων τὶς τελευταῖες ἡμέρες τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου. Ἡ ἔναρξη τῆς

1. Θερμὲς εὐχαριστίες ἐκφράζονται πρὸς τὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ πρὸς τὸ Γραμματέα τοῦ Συμβουλίου Ἐρευνῶν καὶ Ἐξερευνήσεων Edwin W. Snider γιὰ τὴν ἀμέριστη συμπαράστασή τους στὴ διεξαγωγὴ τῆς ἀνασκαφῆς. Ἐπίσης, γιὰ τὴ συμβολή τους στὴν ὑλοποίηση τοῦ ἐγχειρήματος κατὰ διαφόρους τρόπους ἀπευθύνονται ὁμοίως θερμότατες εὐχαριστίες πρὸς τοὺς καθηγητὲς K. J. Erim τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Νέας Ὑόρκης, Dorothy Burr Thompson τοῦ εἰς Πρίνστον Institute for Advanced Study καὶ τὸν E. Vanderpool τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασικῶν Σπουδῶν, ἐπίσης δὲ πρὸς τὴν Ἔφορο Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων Φ. Ζαφειροπούλου, καὶ τὸν ἀρχαιοδίφη Ναούσης Πάρου, γιατρὸ Ὄ. Κάπαρη.

2. Τὸ ἀνασκαφικὸ κλιμάκιο ἀπετελεῖτο ἀπὸ τὸ ἐργατικὸ προσωπικό, ἐκπαιδευμένους ἀγρότες τῆς γύρω περιοχῆς, τοὺς φοιτητὲς τοῦ Ἱστορικοῦ-Ἀρχαιολογικοῦ Τμήματος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἐ. Καραγκιόζογλου, Ἐ. Κατσούλα, Ἀγγ. Νιάρχου, Ἀ. Παναγιώτου, Β. Πατσιαδᾶ, τοὺς P. Johnston, R. Koehl, L. Simon, τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πενσυλβανίας, τὴν E. Oustinoff τοῦ Hunter College τῆς Νέας Ὑόρκης καὶ τέλος τοὺς φοιτητὲς A. Archimbaud, D. Conrad, V. Hall, I. Metuzals, K. Rodriguez, T. Tardioli τοῦ Τμήματος Κλασικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὀττάβας. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνασκαφικὴ τους ἐργασία οἱ φοιτητὲς συμμετεῖχαν καὶ σὲ εἰδικὰ ἀπογευματινὰ σεμινάρια ὅπου ἐξετάζονταν εἰδικὰ προβλήματα τῆς ἀνασκαφῆς. Τὶς ἀποτυπώσεις ἀνέλαβε ἡ ἀρχαιολόγος Ἐ. Σπαθάρη, τὴ δὲ φωτογράφιση ὁ D. Connelly. Ἀμέριστη ὑπῆρξε ἡ συμπαράσταση τῶν κατοίκων τῆς Ναούσης Πάρου στὴ διάρκεια τῆς ἐργασίας. Τὸν καθαρισμὸ τῶν εὑρημάτων ἀνέλαβαν ἡ E. Connelly, ὁ Σπ. Σαρρῆς καὶ ἡ Ἀλ. Σκιλάρντι. Στὸν καθαρισμὸ τῶν χάλκινων εὑρημάτων καὶ στὴ συγκόλληση τῶν ἀγγείων ἐργάσθηκε ὁ συντηρητὴς Σπ. Σπυρόπουλος.

μελέτης τοῦ χώρου ἄρχισε ἐντούτοις στὶς 26 Ἰουνίου μὲ τὴν ἀεροφωτογράφιση τῶν Κουκουναριῶν καὶ γειτονικῶν περιοχῶν ἀρχαιολογικῆς σπουδαιότητας ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Michigan J. Wilson Myers. Ὁ καθηγητὴς Myers καὶ τὸ κλιμάκιό του πέτυχαν νὰ φωτογραφίσουν τὸ χῶρο μὲ τὴν ἀνάρτηση φωτογραφικῆς μηχανῆς Hasselblad EL500 ἀπὸ μεγάλο ἀτρακτοειδὲς μπαλόνι. Ἡ φωτογράφιση ἔληξε στὶς 5 Ἰουλίου, τὸ δὲ ὑλικὸ τῆς ἐργασίας θὰ προσφέρει σημαντικὰ στοιχεῖα στὴν ἐντόπιση ἄγνωστων ἀρχαιολογικῶν ὑπολειμμάτων καὶ στὴ λεπτομερὴ χαρτογράφηση τῆς περιοχῆς. Μεταξὺ τῶν φωτογραφιῶν μία ποὺ ξεχωρίζει γιὰ τὴν ἐξαιρετική της ποιότητα ἀπεικονίζει τὸ λόφο τῶν Κουκουναριῶν μὲ μορφολογικὲς λεπτομέρειες τοῦ χώρου (πίν. 182). Μεταξὺ τῶν θέσεων ποὺ φωτογραφήθηκαν συγκαταλέγεται καὶ ὁ γνωστὸς οἰκισμὸς Οἰκονόμου ποὺ βρίσκεται στὴν ὁμώνυμη νησίδα, πρὸς Α τοῦ κόλπου τῆς Ναούσης[1]. Οἱ φωτογραφίες ἀπεικονίζουν ἀνάγλυφα τὸ ΝΑ παράκτιο χῶρο τῆς νησίδας μαζὶ μὲ λεπτομέρειες τοῦ ἑλλειπτικοῦ περιβόλου, τῶν ποικίλων οἰκοδομημάτων στὸ ἐσωτερικό του, καὶ μάλιστα τοῦ περίφημου ἀψιδωτοῦ ναοῦ (πίν. 183).

Ἡ ἀνασκαφὴ στὶς Κουκουναριὲς συνεχίσθηκε μὲ ἀδιάπτωτο ἐνδιαφέρον. Γενικὲς παρατηρήσεις γιὰ τὶς περυσινὲς ἀνακαλύψεις στὴν ἀκρόπολη δημοσιεύθηκαν ἤδη στὸ Ἔργον 1977, 144 - 153. Ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ λόφου ἔφερε σὲ φῶς ἕνα ἰσχυρὸ τεῖχος ποὺ ἀνήκει στὴν ΥΕ ΙΙΙΒ περίοδο (εἰκ. 1). Τὸ τεῖχος βαίνει μὲ κατεύθυνση Α→Δ καὶ διατρέχει τὴ νότια παρυφὴ τοῦ πλατώματος ποὺ ἐκτείνεται στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου. Σώζεται σὲ ὕψος 3 μ. περίπου σὲ ἕνα καλοδιατηρημένο τμῆμα του[2]. Τὸ μῆκος του δὲν ἔχει ἀποκαλυφθεῖ πλήρως, ὅμως ἀνασκάφηκε σὲ ἔκταση 16.5 μ. στὸ ἀνατ. ἥμισυ τῆς φυσικῆς διόδου ποὺ σχηματίζεται ἀνάμεσα σὲ κάθετα μέτωπα βράχων. Πέρυσι εἶχε παρατηρηθεῖ ὅτι τὸ τεῖχος σχηματίζει κατακόρυφη ὀδόντωση στὸ μέσο τοῦ μήκους του, σὲ σημεῖο ὅπου ἡ γραμμὴ τῆς ὀχυρώσεως προβάλλεται 1.60 μ. Μὲ τὴ φετινὴ ἀνασκαφὴ πιστοποιήθηκε ἡ πορεία τοῦ τείχους πρὸς Δ κατὰ τὸ ὑπόλοιπο τμῆμα του. Ἂν καὶ ἔχει καταστραφεῖ σχεδὸν μέχρι τοῦ θεμελίου του, ἡ πορεία του καθορίζεται ἐπάνω στὴν ἐλαφρῶς ὑψωμένη ὀφρὺ τοῦ βράχου ἀπὸ τὴν ἀνεύρεση ἐγκατεσπαρμένων ὀγκολίθων τῆς ἀρχικῆς κατασκευῆς. Εἶναι ἀξιοσημείωτο πὼς στὴν πορεία του τὸ τεῖχος προβάλλεται βαθμιαῖα πρὸς Ν μὲ δύο ἀκόμα ὀδοντώσεις. Γενικὰ μπορεῖ νὰ λεχθεῖ ὅτι ἡ κατασκευή του σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ διαστάσεις καὶ τεχνικὴ τοιχοδομίας, κατατάσσουν τὸ ἔργο ἀνάμεσα στὰ ἀξιόλογα δείγματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων. Ἡ ἀνοικοδόμησή του εἶχε σὰν στόχο νὰ καλύψει τὶς ἀμυντικὲς ἀνάγκες τοῦ πλατώματος σὲ περίπτωση ἐχθρικῆς ἐπιδρομῆς, ἐφόσον οἱ ὀχυρωματικὲς

1. Βλ. Δ. Σκιλαρντι, Paros, Report II: The 1973 Campaign, JFA 2, 1975, 93 - 94. Ἔργον 1974, 87 - 88· 1975, 140 - 143 καὶ ΠΑΕ 1974, 186 - 188· 1975, 205 - 209.

2. Τὸ πάχος τοῦ τείχους ἀνέρχεται σὲ 1.66 μ. Βλ. Ἔργον 1976, 147.

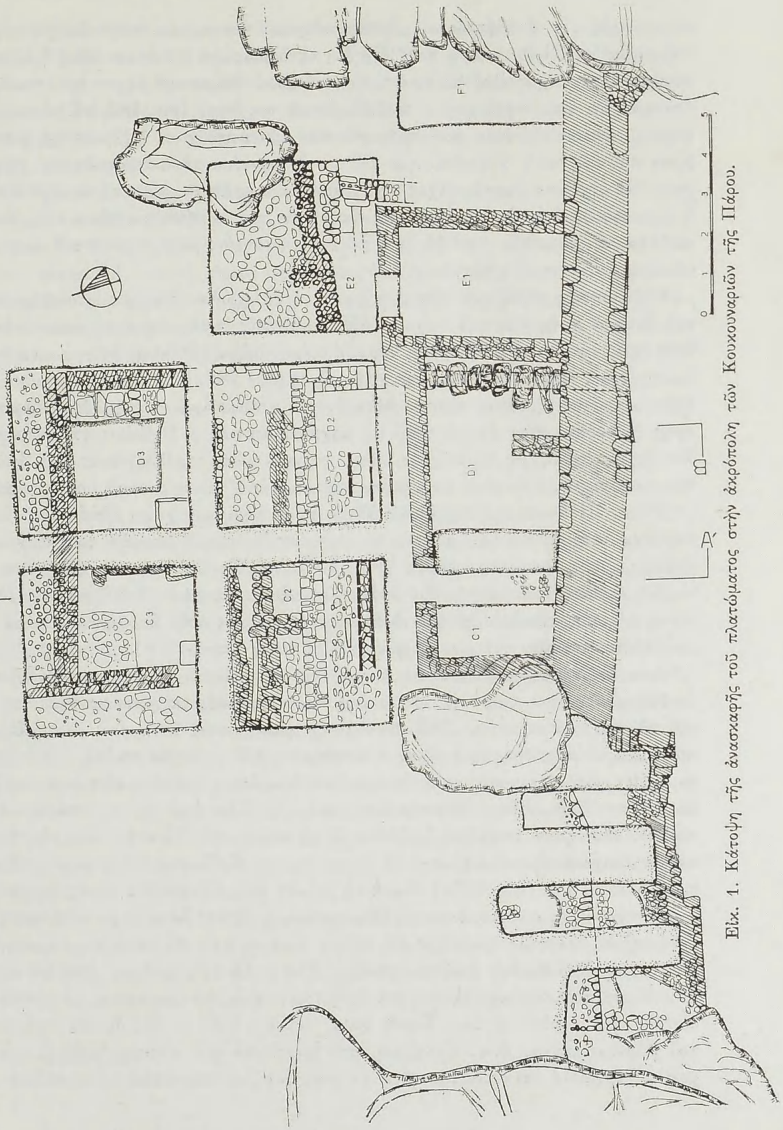

Εἰκ. 1. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ πλατώματος στὴν ἀκρόπολη τῶν Κουκουναριῶν τῆς Πάρου.

κατασκευὲς τῆς ἀναβάσεως θὰ ἀποδεικνύονταν ἀνεπαρκεῖς στὴν ἀναχαίτιση τοῦ εἰσβολέα. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1977 δὲν κατόρθωσε νὰ ἐντοπίσει πύλη ἢ ἄλλο ἄνοιγμα στὸ τεῖχος. Δεδομένου ὅτι τὸ μόνο βατὸ τμῆμα τοῦ λόφου ἐπεκτεινόταν πρὸς Ν, ὅπου κατέρχονται οἱ βαθμιδωτὲς ταράτσες (πίν. 182, b), μὲ ἐρείπια ὀχυρώσεων καὶ ἴσως οἰκοδομήματα τῶν ἀξιωματούχων, ἡ ἑλικοειδὴς ἀνάβαση ποὺ ὁδηγοῦσε στὸ πλάτωμα πρέπει νὰ περνοῦσε μέσα ἀπὸ πύλη τοῦ τείχους. Ἡ ὑπόθεση ὅτι τὸ τεῖχος εἶχε μόνο ἀναλημματικὸ χαρακτήρα, καθόσον ἦταν προορισμένο νὰ συγκρατεῖ τὶς ἀποθῆκες ποὺ ἐκτείνονταν πίσω του, δὲν φαίνεται νὰ εὐσταθεῖ, γιατὶ θὰ ἦταν ἀδιανόητο τὸ μόνο βατὸ σημεῖο τοῦ λόφου νὰ στεροῦνταν κυρίας εἰσόδου.

Ἡ ἀνασκαφὴ στράφηκε ἐπίσης στὴ μελέτη τοῦ χώρου ποὺ βρίσκεται βόρεια τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ τείχους. Μέσα σὲ τρεῖς τομὲς ποὺ ἀνοίχτηκαν κάθετα πρὸς αὐτὸ ἀποκαλύφθηκε ἡ ὕπαρξη τοίχου πάχους 0.50 μ. ποὺ μὲ κατεύθυνση Α→Δ ἀπεῖχε 1.50 - 2 μ. ἀπὸ τὸ τεῖχος (πίν. 184α). Σώζεται μόνο τὸ κατώτερο τμῆμα τῆς θεμελιώσεως δεδομένου ὅτι τὸ ἐπάνω μέρος κρημνίσθηκε πρὸς Ν σὲ ἄγνωστη ἐποχὴ μαζὶ μὲ ἀρχαῖες στρώσεις. Βεβαίως τὰ ἐρείπια δὲν ἔχουν σχέση μὲ τὸ τεῖχος, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ θέση τους καὶ ἀπὸ τὸν τύπο τῆς τοιχοδομίας, ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ λίθους μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους. Ἡ ἀνασκαφὴ ποὺ ἀκολούθησε στὸν ἐνδιάμεσο χῶρο ἔδειξε ὅτι αὐτὸς εἶχε κατοικηθεῖ. Σὲ δωμάτιο ποὺ σχηματίζεται κατ' ἐπαφὴν τοῦ τοίχου ἀνακαλύφθηκαν μεγάλες λεπίδες ὀψιανοῦ ἐξαιρετικῆς διατηρήσεως. Τὸ γεγονὸς ὅτι λεπίδες βρέθηκαν σὲ δύο ἐπάλληλες φάσεις δαπέδων, λεπίδες ἰδιαίτερα πανομοιότυπες, ἀποδεικνύει ὅτι τὸ δωμάτιο χρησίμευε στὴν ἀποθήκευση παρομοίων ἀντικειμένων γιὰ μακρὸ χρονικὸ διάστημα (πίν. 186δ).

Ὅμως κύριος στόχος τῆς ἀνασκαφῆς ἦταν ἡ ἀποκάλυψη τῶν ἀρχιτεκτονικῶν ὑπολειμμάτων ποὺ κρύβονται κάτω ἀπὸ τὶς σημαντικὲς ἐπιχώσεις ποὺ διατηροῦνται στὸ πλάτωμα (πίν. 182, b). Ἀνοίχτηκαν λοιπὸν οἱ τάφροι C1 καὶ D1 ποὺ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εἶχαν προκαταρκτικὰ διερευνηθεῖ μὲ δοκιμαστικὲς τομές. Ὁ χῶρος καλυπτόταν μὲ ὄγκους ἐρειπίων, ὅπως πεσμένοι λίθοι καὶ πλάκες σχιστολίθου. Εἶναι ἀξιοσημείωτο πὼς μεγάλος ἀριθμὸς σχιστολιθικῶν πλακῶν βρέθηκαν πεσμένες ὁριζόντια ἢ μὲ κλίση πρὸς Ν στὴν κορυφὴ τῆς παχιᾶς ἐπιχώσεως ποὺ κάλυπτε τὸ βόρειο τμῆμα ἀξιόλογου θαλάμου διαστάσεων 8.55 × 4 μ. (πίν. 187α). Κατὰ τὴ μελέτη τους φάνηκε ὅτι αὐτὲς ἀνῆκαν στὸν ἐπάνω ὄροφο τοῦ κτίσματος (βλ. κατωτ. σ. 368). Σὲ κάτοψη ὁ θάλαμος ἔχει σχῆμα ἐλαφρῶς τραπέζιο. Οἱ τοῖχοι διατηροῦνται σὲ καλὴ κατάσταση, ἰδιαιτέρως δὲ ὁ Β, ποὺ σώζεται σὲ ὕψος 2.50 μ. Οἱ τοῖχοι ἔχουν κτισθεῖ μὲ δύο σειρὲς πελεκημένων λίθων, μία ἐσωτερικὴ καὶ μία ἐξωτερική, μὲ χρήση λάσπης γιὰ συνδετικὴ ὕλη. Στενὴ θύρα πλάτους 0.85 μ. στὸ δυτικὸ τμῆμα τοῦ βορείου τοίχου δίνει πρόσβαση στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ συγκροτήματος, ποὺ χωρὶς ἀμφιβολία ἐπεκτείνεται κάτω ἀπὸ τὶς μεγάλες ἐπιχώσεις τοῦ πλατώμα-

τος. Στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τοῦ θαλάμου βρέθηκε διαχωριστικὴ μεσοτοιχία ποὺ διαιρεῖ τὸ χῶρο σὲ δύο τμήματα. Ἡ τοιχοδομία της εἶναι λιγότερο ἐπιμελημένη καὶ ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ λίθοι διαφόρων μεγεθῶν μὲ σημαντικὴ προσθήκη λάσπης. Ὁ τρόπος ποὺ τὴν ἔχουν προσκολλήσει ἐπάνω στὴ N ὄψη τοῦ δωματίου μᾶς κάνει νὰ πιστεύουμε ὅτι κτίσθηκε μετὰ τὴν ἀποπεράτωση τῆς ἀρχικῆς κατασκευῆς.

Ἡ ἔρευνα ποὺ ἐπακολούθησε στὸ ἐσωτερικὸ πιστοποίησε μὲ τὰ λαμπρά της ἀποτελέσματα πὼς ὁ θάλαμος χρησίμευε σὰν ἀποθηκευτικὸς χῶρος τοῦ συμπλέγματος. Τὸ ἴδιο συμπέρασμα εἶχε προκύψει καὶ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1976 στὴν τάφρο C1[1], παρὰ ταῦτα οἱ μεγάλες ἐπιχώσεις τῆς D1 πρόσφεραν νέα ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα στὴ μελέτη τοῦ συγκροτήματος. Πλῆθος πίθων βρέθηκαν κατακερματισμένοι στὸ δάπεδο τοῦ θαλάμου. Ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ποικιλία σχημάτων τῶν ἀγγείων προκαλοῦν ἐντύπωση. Ἐδῶ θὰ ἀναφερθοῦμε στὶς κυλινδρόστομες στάμνους (πίν. 185β) καὶ τὰ σπάνια κατὰ τὸ σχῆμα καλύμματά τους (πίν. 188β), στοὺς ψευδόστομους ἀμφορεῖς, στὰ μικρὰ κύπελλα καὶ τοὺς σκύφους (πίν. 186α), στοὺς σκύφους μὲ προχοή (πίν. 186β), στὶς ὑψίποδες κύλικες (πίν. 186γ) καὶ τέλος στοὺς μεγάλους ψευδόστομους ἀμφορεῖς (πίν. 188γ). Δύο μεγάλοι πίθοι βρέθηκαν θρυμματισμένοι, ὅμως ὁριζοντιωμένοι καὶ μὲ τὰ κομμάτια στὴ θέση τους, κατὰ μῆκος τῆς A πλευρᾶς.

Ἀνάλογοι πίθοι βρέθηκαν σὲ θραύσματα στὶς ψηλότερες ἐπιχώσεις, διότι ἀναμφίβολα πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἔκειντο στὸν ἐπάνω ὄροφο κατὰ τὴ στιγμὴ τῆς καταστροφῆς. Δεδομένου ὅτι τὰ στόμιά τους καλύπτονταν μὲ κυκλικὲς σχιστολιθικὲς πλάκες ποὺ ἔχουν περισυλλεγεῖ, συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι πρὶν τὴν καταστροφὴ ἡ ἀποθήκη περιεῖχε πάνω ἀπὸ σαράντα πίθους. Ἀξιόλογα μεταξὺ ἄλλων εἶναι τὰ σφονδύλια ἀπὸ πηλὸ ἢ μάρμαρο, κωνικὰ «κομβία» ἀπὸ στεατίτη διαφόρων ἀποχρώσεων, χάνδρες ἀπὸ στεατίτη καὶ φαγεντιανή, ἄφθονες λεπίδες ὀψιανοῦ, λίθινες ἀκόνες καὶ ὄργανα ὀστέινα σὰν στυλοὶ μὲ ὀξὺ τὸ ἕνα ἄκρο καὶ ἐλλειπτικὸ τὸ ἄλλο, τῶν ὁποίων ἡ χρήση παραμένει αἰνιγματική[2]. Ὁμοίως, ἡ συλλογὴ τῶν μετάλλινων ἀντικειμένων διευρύνθηκε. Ἀπὸ τὶς στάχτες ποὺ κάλυπταν τὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἀποθήκης περισυνελέγη ἄμορφο ἀγγεῖο ἀπὸ λειωμένο μόλυβδο καὶ διάφορα ἀντικείμενα ἀπὸ χαλκό, ὅπως ξυριστικὴ λεπίδα, σμίλες, αἰχμὲς βελῶν καὶ πέλεκυς μὲ μία ἀκμή, χωρὶς ὀπὴ γιὰ τὴν ἐνσφήνωση στειλεοῦ (πίν. 191β).

Ὅμως τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα ἀντικείμενα ἀποκαλύφθηκαν κάτω ἀπὸ τὰ συσσωρευμένα ἐρείπια τῆς BA γωνίας τοῦ θαλάμου. Ἐκεῖ βρέθηκε μία μακριὰ λεπίδα, σωζ. μήκους 0.40 μ., ποὺ ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸ κυλινδρικὸ σχῆμα τοῦ ἑνὸς ἄκρου, συνάγεται πὼς ἀνήκει σὲ λόγχη καὶ ὄχι σὲ ξίφος (πίν. 187β). Ἡ λε-

1. Αὐτόθι 149.
2. Ἔ.ἀ. εἰκ. 129.

πίδα συνελέγη ἀπὸ σημεῖο πολὺ κοντὰ σὲ ἀγωγὸ ποὺ περνοῦσε κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο, παράλληλα μὲ τὴν Α πλευρά. Ὁ ἀγωγὸς ὁδηγοῦσε τὰ νερὰ τοῦ συγκροτήματος πρὸς Ν διὰ μέσου παραλληλογράμμου ἀνοίγματος τοῦ τείχους [1].

Ἀκριβῶς ἀπὸ πάνω καὶ διάσπαρτα στὸ δάπεδο βρέθηκαν τὰ θραύσματα μεγάλου κρατήρα (πίν. 190α, 191α). Τὸ ἐξαίρετο σχῆμα τοῦ ἀγγείου, ἡ ζωγραφική του σύνθεση μὲ θαλάσσια ὄστρακα καὶ σπειροειδὴ κοσμήματα, ἀλλὰ καὶ ἡ θαυμαστὴ διατήρησή του τὸ προβάλλουν σὰν ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀξιόλογα κεραμεικὰ δείγματα τῆς προχωρημένης ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου [2]. Ἐντυπωσιάζει ἰδιαίτερα τὸ ὕψος τοῦ ἀγγείου ποὺ ἀνέρχεται σὲ ὕψος 33.5 ἑκ.

Μελετήθηκε ἐπίσης καὶ ἀποτυπώθηκε λεπτομερῶς ἡ διαφωτιστικὴ στρωματογραφία δοκιμαστικῆς τομῆς διαστάσεων 4 × 1 μ. ποὺ διανοίχθηκε κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1976 κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς τάφρου C1 [3], πλευρὰ ἡ ὁποία ὑπερτερεῖ σὲ ὅτι ἀφορᾶ τὰ προσφερόμενα στρωματογραφικὰ στοιχεῖα. Ἡ τομὴ διέρχεται κάθετα πρὸς τὸ μακρὸ ἄξονα τῆς πρώτης ἀποθήκης καὶ περιλαμβάνει τὸ χῶρο ἀπὸ τὸ βόρειο τοῖχο 1 ὡς τὸ τεῖχος (εἰκ. 2). Στὴν ἀποτύπωση διακρίνεται ἡ στρώση 2 μὲ πεσμένες πλάκες σχιστολίθου καὶ πλῆθος θραυσμάτων μεγάλων ἀγγείων. Ἡ στρώση ἀνήκει στὸν ἄνω ὄροφο τῆς ἀποθήκης, περιέχει δὲ ἀντικείμενα ποὺ φυλάσσονταν ἐκεῖ. Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἀνεύρεση τῶν πίθων μὲ τοὺς πυθμένες τους ἀνεστραμμένους.

Μέσα στὴ στρώση 3 ἀνακαλύφθηκε τὸ πλῆθος τῶν ἀποθηκευμένων ἀντικειμένων. Ἡ 4 ποὺ καλύπτει τὸ δάπεδο 5 εἶναι παχιὰ στρώση στάχτης ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ ποὺ κατέκαυσε τὸ κτήριο.

Ἡ ἀνασκαφὴ ὅταν προχώρησε σὲ βάθος ἐντόπισε τὴν ὕπαρξη προγενέστερων οἰκοδομικῶν φάσεων, παλαιότερων ὁπωσδήποτε ἀπὸ τὴν ἀνέγερση τοῦ τείχους, τῶν ὁποίων ἡ χρονολόγηση δὲν ἔχει ἀποσαφηνισθεῖ ἱκανοποιητικά. Ὁ τοῖχος 3 ποὺ ἔχει ἐδρασθεῖ στὸ βράχο εἶναι ὁ παλαιότερος καὶ σ' αὐτὸν ἀνήκει ἡ πλακόστρωση ποὺ ἐκτείνεται μπροστά του. Ἡ στρώση 9 ἀνήκει στὴ φάση καταστροφῆς τοῦ κτίσματος. Στὴ στρώση αὐτὴ καὶ στὶς ἄλλες κάτω ἀπὸ αὐτὴ ἀνασκάφηκε ὁ λάκκος θεμελιώσεως τοῦ τοίχου 2, ποὺ ἔχει κτισθεῖ μὲ καλοπελεκημένους λίθους. Κατὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ τοίχου 2 καταστράφηκε σὲ τμῆμα του ὁ παλαιότερος 3. Ἡ στρώση 8 ἀντιπροσωπεύει τὴ φάση καταστροφῆς τοῦ τοίχου 2. Ἐπάνω σ' αὐτὸν ἐδράσθηκε τὸ ἰσχυρὸ ὀχυρωματικό - ἀναλημματικὸ τεῖχος τῆς ἀνασκαφῆς μας. Ὁ λάκκος τοῦ θεμελίου του ἀνοίχτηκε μέσα στὶς στρώσεις 7 καὶ 8. Μετὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ τείχους ρίχτηκαν πίσω του, πρὸς Β, χώματα καὶ λίθοι γιὰ νὰ γεμισθεῖ τὸ κενό. Ἡ κατασκευὴ δαπέδου γιὰ τὴν ἀπο-

1. Αὐτόθι 147.

2. Τυπολογικῶς πρβ. τὸν κρατῆρα ἀπὸ τὶς Μυκῆνες ΝΜ. 1148, τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου, H. G. Buchholz - V. Karageorghis, Prehistoric Greece and Cyprus (1973) εἰκ. 971, μὲ συγγενὴ διακόσμηση, ἀλλὰ λιγότερο ἐντυπωσιακή.

3. Ἔργον 1976, 152.

θήκη ἐπέβαλε, τέλος, τὴ συσσώρευση τῆς ἀργιλοφόρου στρώσεως 5 ποὺ στὴ συνέχεια ἰσοπεδώθηκε κατάλληλα.

Σταδιακὴ μελέτη τοῦ χώρου ποὺ ἐκτείνεται πρὸς Α τῆς πρώτης ἀποθήκης ἐπιβεβαίωσε τὴν ὕπαρξη καὶ δεύτερου δωματίου, διαστ. 4.55 × 3.20 μ. περί-

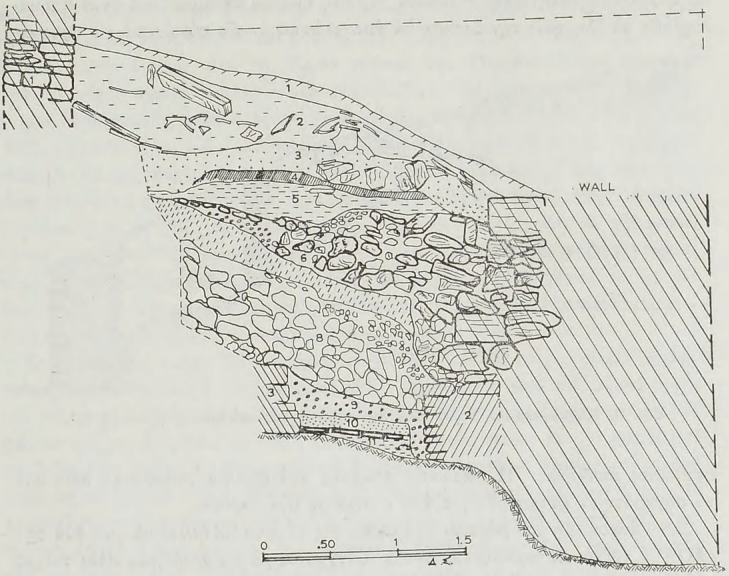

Εἰκ. 2. Κουκουναριές. Τομὴ διὰ τῆς ἀνατ. παρειᾶς τῆς τάφρου C1. Στρωματογραφικὴ ἀπεικόνιση τῆς Α ὄψεως τῆς τάφρου C1.

που. Πράγματι σὲ δοκιμαστικὴ τομὴ ποὺ ἀνοίχθηκε ἀκριβῶς σ' ἐπαφὴ μὲ τὸ τεῖχος βρέθηκαν ὑπολείμματα τοίχου ποὺ πρέπει νὰ ἀνήκουν σὲ ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος καθορίζει τὴν Α πλευρὰ τοῦ δωματίου. Τὸ δωμάτιο δὲν ἐπικοινωνοῦσε μὲ τὴν πρώτη ἀποθήκη ἀλλὰ ἡ πρόσβαση σ' αὐτὸ γινόταν μὲ ἄνοιγμα ποὺ βρίσκεται πρὸς Β (βλ. κατωτ.). Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου μεταξὺ τοῦ δεύτερου θαλάμου καὶ τοῦ κατακόρυφου βράχου πρὸς Α ἀπέδειξε ὅτι εἶχε καταληφθεῖ ὁμοίως ἀπὸ ἀνάλογη κατασκευή. Μέχρι στιγμῆς γιὰ τὴν τάφρο Ε1 ἔχουμε τὰ πορίσματα δοκιμαστικῆς τομῆς ποὺ ἀνοίχτηκε στὸ ἀνατολικό της τμῆμα κατὰ τὸ 1976, ὅταν ἀποπειραθήκαμε νὰ κατανοήσουμε τὸ χαρακτήρα τοῦ χώρου πίσω ἀπὸ τὸ τεῖχος. Ἡ ἀνεύρεση θραυσμάτων πίθων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων δίνει λαβὴ στὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ τρίτος αὐτὸς θάλαμος, ὅπως ὁ πρῶτος καὶ ὁ

δεύτερος, χρησίμευε στὴ φύλαξη ἀγγείων καὶ πιθανῶς ἀγροτικῶν προϊόντων.

'Η ἀνασκαφὴ ἐπεκτάθηκε καὶ πρὸς ΒΑ, δηλαδὴ στὸ ὑψηλότερο τμῆμα τοῦ πλατώματος (εἰκ. 1, 3). 'Ανοίχτηκαν πέντε ἀκόμα τάφροι, οἱ C2, C3, D2, D3 καὶ Ε2. Στὶς C2, D2 καὶ Ε2 οἱ κατώτερες στρώσεις ἀπέδωσαν ἀρχιτεκτονικὰ ὑπολείμματα τῆς μυκηναϊκῆς περιόδου, δηλαδὴ ἐρείπια θαλάμων ποὺ ὅταν ἀποκαλυφθοῦν σὲ ὅλη τους τὴν ἔκταση θὰ ἀποτελέσουν ἑνιαῖο σύνολο μὲ τὶς προανα-

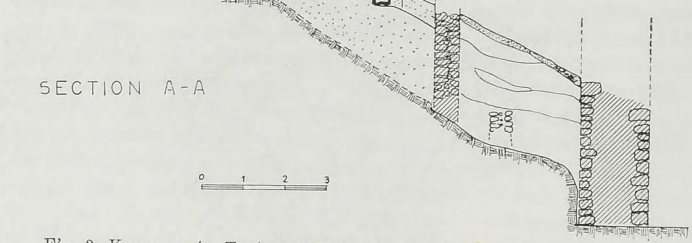

Εἰκ. 3. Κουκουναριές. Τομὴ Α-Α διὰ τοῦ τείχους καὶ τῶν τάφρων C1-C3.

φερθεῖσες ἀποθῆκες. 'Η παρουσία στάχτης στὰ ἐρείπια πιστοποιεῖ πὼς ὅλο τὸ συγκρότημα καταστράφηκε ἀπὸ φωτιὰ σὲ μία περίοδο.

Στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ βόρειου τμήματος τῆς τάφρου C2 ἦλθαν σὲ φῶς δύο παράλληλοι τοῖχοι κατευθύνσεως Α→Δ. Σύγχρονος μὲ τὶς ἀποθῆκες εἶναι τοῖχος ποὺ ξεκινώντας ἀπὸ τὴν πρώτη ἀπὸ αὐτὲς βαίνει κάθετα πρὸς τὸ νοτιότερο ἀπὸ τοὺς προαναφερθέντες τοίχους (πίν. 184β). 'Ο νοτιότερος συμπλέκεται στενὰ μὲ αὐτόν, ὥστε νὰ εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος δύσκολο νὰ λεχθεῖ ποιὸς εἶναι παλαιότερος ἀπὸ τοὺς δύο. Παρ' ὅτι ἡ ἐπίχωση καταστροφῆς τοῦ τοίχου (Β→Ν) ἀνέρχεται στὴν προχωρημένη ΥΕ ΙΙΙΒ περίοδο, ἐπάνω στὸ νοτιότερο καὶ στὸ δυτικὸ τμῆμα του ἀνακαλύφθηκε ἀξιόλογο πρωτοκυκλαδικὸ εἰδώλιο ὕψους 0.155 μ., ποὺ στὸ κατώτερο τμῆμα του ἡ ἐπεξεργασία δὲν ἔχει ἀποπερατωθεῖ πλήρως (πίν. 188α). Τὸ εἰδώλιο ἀνήκει στὴ δεύτερη φάση τῆς πρωτοκυκλαδικῆς περιόδου, ποὺ εἶναι γνωστὴ σὰν φάση τοῦ «πολιτισμοῦ Κέρου-Σύρου», ὅπως μαρτυροῦν τὸ σχῆμα καὶ ἡ ἐν γένει ἀπόδοση τοῦ κορμοῦ καὶ τῆς κεφαλῆς[1]. Βεβαίως εἶναι δύσκολο νὰ ἑρμηνευθεῖ πῶς βρέθηκε τὸ εἰδώλιο σὲ μυκηναϊκὴ στρώση, ὅμως μπορεῖ νὰ ὑποτεθεῖ πὼς ἦλθε στὸ φῶς κατὰ τὴν

1. Art and Culture of the Cyclades [Editors J. Thimme - P. Getz-Preziosi (1977)] ἀριθμ. 60 καὶ σ. 70 (τύπος 'Απειράνθου).

ἀναμόχλευση πρωτοκυκλαδικῆς στρώσεως οἰκισμοῦ ποὺ ὑπῆρχε στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου σὲ κάποια ἐπέμβαση ποὺ ἔγινε τὸν 13ο π.Χ. αἰ.

Ἄλλος σημαντικὸς μυκηναϊκὸς τοῖχος διακρίνεται κάτω ἀπὸ τὸ διάδρομο ποὺ χωρίζει τὶς τάφρους C2 καὶ D2. Βαίνει μὲ κατεύθυνση B→N καὶ ἡ συνέχειά του βρίσκεται στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τοῦ τετραγώνου C3. Ἐρείπια τοῦ συγκροτήματος διακρίνονται καὶ στὸ βόρειο τμῆμα τῆς γειτονικῆς τάφρου D2. Σὲ ἀπόσταση 1.50 μ. ἀπὸ τὴ βόρεια παρειὰ τῆς τάφρου φάνηκε καλοκτισμένος τοῖχος κατευθύνσεως A→Δ (πίν. 189α). Ἄνοιγμα πλάτους 1.20 μ. ἀνήκει σὲ θύρα ποὺ συνέδεε τὶς ἀποθῆκες μὲ τὸ χῶρο πρὸς B αὐτοῦ τοῦ τοίχου. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ ἀποκάλυψη δεύτερου μυκηναϊκοῦ τοίχου κατευθύνσεως A→Δ ποὺ διακρίνεται κάτω ἀπὸ τὴ βόρεια παρειὰ τῆς D2. Ὁ τοῖχος εἶναι κτισμένος μὲ προσεκτικὰ προσαρμοσμένους λίθους καὶ λάσπη. Ἀποκαλύφθηκε σὲ ὕψος 2 μ., ὅμως στὴν πραγματικότητα κατέρχεται σὲ σημαντικὸ βάθος. Τὰ ἐρείπια ἀνήκουν ἀναμφίβολα σὲ σημαντικὸ θάλαμο ποὺ ἐκτείνεται πρὸς B καὶ ἀποτελεῖ πιθανότατα μέρος τοῦ πυρήνα τοῦ συγκροτήματος. Σὲ σωρὸ λίθων ποὺ ἀνασκάφηκαν μπροστὰ ἀπὸ τὸν τοῖχο βρέθηκαν κατακερματισμένα μεγάλα ἀγγεῖα καὶ ἐπίσης μικρὴ σμίλη ἀπὸ χαλκό.

Στὴ γειτονικὴ τάφρο E2 ἡ ἔρευνα προχώρησε ὁμοίως σὲ μυκηναϊκὰ στρώματα. Ἐκεῖ ἀποκαλύφθηκε διάδρομος ποὺ σχηματίζεται ἀπὸ τὸν βόρειο τοῖχο τῆς δεύτερης ἀποθήκης καὶ ἀπὸ ἄλλον τοῖχο παράλληλο πρὸς τὸν πρῶτο. Ὁ βόρειος τοῖχος διασώζει τὸ ἄνοιγμα θύρας μὲ παραστάδες ἑτοιμόρροπες καὶ τὸν ἐνδιάμεσο χῶρο μὲ λίθους καὶ λίγα θραύσματα ἀγγείων. Τοῖχος ποὺ τέμνει καθέτως τὸ διάδρομο στὸ NA τμῆμα τῆς E2 βαίνει B→N καὶ στὴν πρὸς N προέκτασή του κατέρχεται ὡς τὸ ὀχυρωματικὸ τεῖχος. Ἡ ἔρευνα τοῦ διαδρόμου ἔδειξε ὅτι κάτω ἀπὸ τὸν προαναφερθέντα τοῖχο διέρχεται ἀγωγὸς πλάτους 0.38, ὕψους 0.21, ποὺ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ του βρέθηκε γεμάτος μὲ ἄμμο, κόκαλα ζώων, θραύσματα ἀγγείων καὶ τὸ ἄνω τμῆμα πρόχου μὲ γραμμικὴ διακόσμηση (πίν. 190β).

Γενικὰ μπορεῖ νὰ τονισθεῖ ἐδῶ ὅτι ἡ ἀνάλυση τῆς κεραμεικῆς τοῦ στρώματος τῆς καταστροφῆς τῆς πρώτης ἀποθήκης μᾶς προσφέρει ἰδιαίτερα διαφωτιστικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν ἱστορία ὁλόκληρου τοῦ συγκροτήματος. Προκύπτει δηλαδὴ ὅτι τὰ οἰκοδομήματα τῆς κορυφῆς τῆς ἀκροπόλεως καταστράφηκαν στοὺς τελευταίους χρόνους τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου, ὅταν στοιχεῖα τοῦ θεματολογίου τῆς ΥΕ ΙΙΙΓ εἶχαν ἀρχίσει νὰ κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους[1]. Φαίνε-

1. Αὐτὸ φαίνεται νὰ ὑποδηλώνεται ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλα ἀπὸ τὸ σχῆμα μέρους ἀγγείων, τὴν ὁλοσχερὴ κάλυψη τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφάνειας ἀγγείων μὲ μαῦρο γάνωμα (βλ. λ.χ. Ἔργον 1976, 151, εἰκ. 128, κυλινδρικὸ ἀλάβαστρο), συχνὰ δὲ καὶ τὸ βάψιμο τοῦ ἐσωτερικοῦ σκύφων. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ πὼς ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ἀκροπόλεως τῆς ἀρχαίας Πάρου στὸ δυτικὸ τμῆμα τοῦ νησιοῦ (ΑΜ 42, 1917, 70 - 72) δὲν ἔφερε σὲ φῶς ἀνάλογα δείγματα. Αὐτὸ πρέπει νὰ σημαίνει ὅτι στοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους ἡ ἀκρόπολη τῆς Πάρου δὲν εἶχε

ται ἐξάλλου πολὺ πιθανὸ ἡ καταστροφὴ νὰ ὀφείλεται σὲ ἐχθρικὴ ἐνέργεια. Ἡ μελέτη τῶν ἐρειπίων ἐπιτείνει τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ πυρκαϊὰ δὲν ὀφείλεται σὲ ἐπιπτώσεις σεισμικῆς δονήσεως, ἀλλὰ σὲ σκόπιμη καταστροφή. Αὐτὴ ἡ πυρκαϊὰ κατέκαυσε τὰ ξύλινα τμήματα τῶν δωματίων, ὅπως ξυλοδεσιές, πατώματα καὶ βεβαίως ὑποστυλώματα, προκαλώντας τὴν κατάρρευση τῶν ἄνω ὀρόφων ἐπάνω στὰ γεμάτα μὲ ἀποθηκευμένα προϊόντα, ἀγγεῖα, κοσμήματα, ἐργαλεῖα, ὅπλα, ἰσόγεια διαμερίσματα.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1977 πρόσθεσε νέα στοιχεῖα στὴν ἀνασύνθεση τῆς ἱστορίας τοῦ λόφου. Μετὰ ἀπὸ περίοδο μεγάλης οἰκοδομικῆς δραστηριότητας, ποὺ συμπίπτει μὲ τὸ β΄ μισὸ τοῦ 13ου π.Χ. αἰ., τὸ συγκρότημα καταστρέφεται ὁλοκληρωτικά. Ὕστερα ἀπὸ μακρὰ περίοδο ἀνασφάλειας ὁ λόφος προσελκύει νέους κατοίκους κατὰ τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους, ὅπως συνάγεται ἀπὸ σχετικὰ ὄστρακα. Ἡ ἀνέγερση διαφόρων οἰκοδομημάτων ἐπιτάθηκε στὴ διάρκεια τῶν γεωμετρικῶν χρόνων.

Σὲ αὐτὴ τὴν περίοδο ἀνήκει καὶ τοῖχος κατευθύνσεως ΒΑ→ΝΔ ποὺ βρέθηκε στὸ βόρειο τμῆμα τῆς τάφρου Ε2, διερχόμενος ἐπάνω ἀπὸ τὰ μυκηναϊκὰ ἐρείπια. Ὁ τοῖχος σώζεται σοβαρὰ καταστραμμένος. Παρὰ ταῦτα ἡ τοιχοδομία του χαρακτηρίζεται ἀπὸ σχιστολιθικὲς πλάκες τοποθετημένες κατὰ μῆκος, μὲ χρήση λάσπης ὡς συνδετικῆς ὕλης. Βεβαίως ὁ τοῖχος ἀνῆκε σὲ οἰκοδόμημα ποὺ ἐκτεινόταν πρὸς Ν. Ἀμέσως πρὸς Ν καὶ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν τοῖχο βρέθηκαν ἐπάνω σὲ πενιχρὰ ὑπολείμματα δαπέδου μὲ σχιστολιθικὲς πλάκες, θραύσματα πίθου, διαφόρων σκύφων καὶ μιᾶς ληκύθου. Ἡ διακόσμηση τῶν ἀγγείων εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς προχωρημένης γεωμετρικῆς περιόδου, ὁπότε καὶ τὸ κτήριο πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ στὴν περίοδο 730/700 π.Χ. Δεύτερο γεωμετρικὸ οἰκοδόμημα ἀποκαλύφθηκε στὶς τάφρους C3 καὶ D3. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔφερε ἐκεῖ σὲ φῶς ἕνα μεγάλο θάλαμο μήκους 8 μ. περίπου (πίν. 192α). Ἂν καὶ τὸ νότιο πέρας του δὲν ἔχει ἐντοπισθεῖ, οἱ ἄλλες τρεῖς πλευρὲς ἀντιπροσωπεύονται ἀπὸ θεμελίωση μέτριας διατηρήσεως, παρόμοια στὴν τοιχοδομία μὲ τὸ γεωμετρικὸ τοῖχο τῆς Ε2. Ἄνοιγμα θύρας δὲν ἔχει ἐντοπισθεῖ μέχρι στιγμῆς. Στὸ ἐσωτερικὸ διασώθηκαν δύο ἐπάλληλα δάπεδα κάτω ἀπὸ σωροὺς λίθων ποὺ ἀνήκουν στοὺς πεσμένους τοίχους του. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἀνακάλυψη κιβωτιόσχημης κατασκευῆς στὴ ΝΔ γωνία τῆς τάφρου D3, δηλαδὴ στὸ μέσο τοῦ θαλάμου, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ σχιστολιθικὲς πλάκες ποὺ εἶχαν στερεωθεῖ κάθετα στὸ ἔδαφος. Στὸ ἐσωτερικό της δὲν βρέθηκαν ἴχνη ἀνθράκων ποὺ νὰ δικαιο-

τὴ σπουδαιότητα ποὺ ἀπόκτησε μετὰ τὸν 10ο π.Χ. αἰ. Τέλος, ἐν σχέσει μὲ τὰ δημοσιευθέντα πρόσφατα εὑρήματα ἀπὸ τάφους ποὺ ἀποκαλύφθηκαν ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Κοντολέοντα στὰ Ἀπλώματα τῆς γειτονικῆς Νάξου (Χρ. Καρδαρα, Ἀπλώματα Νάξου. Κινητὰ Εὑρήματα Τάφων Α καὶ Β (1977) 75 κέ.), εἶναι προφανὲς πὼς τὰ ἀγγεῖα τῆς ἀκροπόλεως τῶν Κουκουναριῶν ἀνήκουν σὲ παλαιότερη περίοδο ἀπὸ τὰ Ναξιακά, ποὺ χρονολογοῦνται σὲ ὥριμη φάση τῆς ΥΕ ΙΙΙΓ.

λογοῦν ταύτιση μὲ ἑστία, πιστεύεται δὲ ὅτι χρησίμευε στὴν ἀποθήκευση δημητριακῶν προϊόντων [1].

Ὅμως τὸ πλέον σημαντικὸ κτίσμα τῆς γεωμετρικῆς περιόδου βρέθηκε κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν τάφρων C2 καὶ D2, ἐπάνω ἀπὸ τὰ μυκηναϊκὰ ἐρείπια. Πρόκειται γιὰ ὀρθογώνιο θάλαμο μὲ τοῖχο κατευθύνσεως Α→Δ ποὺ κάμπτεται στὸ ἀνατολικό του πέρας πρὸς Ν, σὲ ὀρθὴ γωνία (πίν. 189α). Ἡ τοιχοδομία ἔχει δυστυχῶς σωθεῖ μόνο κατὰ τὴ θεμελίωση. Ἀνήκει ὅμως καὶ αὐτὴ στὸν ἴδιο τύπο ποὺ παρατηρήθηκε στὰ προαναφερθέντα γεωμετρικὰ κτήρια. Γενικὰ εἶναι ἐπιμελημένη καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ σχιστόλιθους ποὺ ἔχουν δεχθεῖ ἐλαφρὰ κατεργασία στὴν πρόσοψη, κτισμένους στὸ μῆκος μὲ τὴν προσθήκη λάσπης. Ἕνα ἐνδιαφέρον χαρακτηριστικὸ τοῦ οἰκοδομήματος ἀφορᾶ τὴ θεμελίωση. Ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἀνοικοδόμηση παρατηρήθηκε πὼς τὸ κτήριο θὰ ἑδραζόταν σὲ χῶρο μὲ ἱκανοποιητικὲς ἐγγυήσεις στερεότητας, ἐφόσον ἐκεῖ ἔκειντο συσσωρευμένοι ὀγκόλιθοι ἀπὸ τὴν κατακρήμνιση τοῦ μυκηναϊκοῦ συγκροτήματος, δὲν θεωρήθηκε σκόπιμο νὰ ἀνοιχτοῦν τάφροι θεμελιώσεως, ἀλλὰ οἱ τοῖχοι ἐδράσθηκαν κατευθεῖαν ἐπάνω στὰ ἐρείπια (πίν. 192β). Τὸ ἐσωτερικό του διατρέχει, μὲ κατεύθυνση Α→Δ, ἀγωγὸς πλάτους 0.40 καὶ ὕψους 0.25 μ., κτισμένος μὲ προσεκτικὰ προσαρμοσμένες πλάκες. Παρ' ὅτι ὁ προορισμὸς τοῦ ἀγωγοῦ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαφωτισθεῖ πρὸς τὸ παρὸν ἱκανοποιητικά, παρατηρήθηκε ὅτι οἰκοδομικὰ ἀνήκει στὸ ἀρχικὸ δάπεδο τοῦ κτηρίου. Σὲ δεύτερη φάση τὸ κτήριο ὑπέστη καταστροφὴ καὶ τὸ ἐσωτερικό του γέμισε μὲ χώματα καὶ λίθους. Τὰ ἐρείπια ἰσοπεδώθηκαν ἀργότερα γιὰ νὰ ἐπιστρωθοῦν μὲ πλακόστρωση σχιστολίθων.

Στὴ ΒΑ γωνία τοῦ οἰκοδομήματος καὶ ἐπάνω στὸ δάπεδο τῆς δεύτερης φάσεως ἀνακαλύφθηκε μεγάλο τμῆμα ἀπὸ τὸ λαιμὸ πιθαμφορέα σὲ θραύσματα. Ὁ λαιμὸς κοσμεῖται μὲ ἀνάγλυφη μετόπη ποὺ παριστᾶ δύο μαχόμενες ἀνδρικὲς μορφές (πίν. 185α). Ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ τρέχει ἐμπρὸς ἐνῶ στρέφει ταυτόχρονα τὴν κεφαλὴ πρὸς τὰ πίσω, στὴν κατεύθυνση διώκοντος ἥρωος, τοῦ ὁποίου ἡ κεφαλὴ κοσμεῖται μὲ ταινία. Ἡ κόμμωση πέφτει πρὸς τὰ κάτω σὲ σειρὲς ψήφων, σύμφωνα μὲ τὴ δαιδαλικὴ παράδοση. Ἡ ἔντονη καὶ ἐπιδέξια χάραξη τῶν φυσιογνωμικῶν λεπτομερειῶν καὶ τῶν ἐνδυμάτων κάνουν τὴν εἰκόνα ἰδιαίτερα ζωηρή. Τὸ θραῦσμα ἀνάγεται τεχνοτροπικὰ στὸ β' τέταρτο τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. καὶ ἀποδεικνύει χωρὶς ἀμφιβολία τὴν παραγωγὴ διακοσμημένων πιθαμφορέων καὶ σὲ ἐργαστήρια τῆς Πάρου.

Ἡ ἀποκάλυψη ἀρχαίων ἀντικειμένων μετὰ ἀπὸ βροχόπτωση σὲ ἐπικλινὴ θέση ἀνατολικὰ ἀπὸ τὴν ἀνάβαση τοῦ λόφου, ἐπέβαλε τὴν προκαταρκτικὴ διερεύνηση τοῦ χώρου ποὺ ἔγινε μὲ τὴ διάνοιξη μικρῆς τομῆς διαστ. 1.50 × 0.50

1. Πρβ. A. Cambitoglou - J. Coulton - J. Birmingham - J. Green, Zagora 1 (1971) 26.

μ., κατευθύνσεως Α→Δ (πίν. 182, c). Ἡ ἔρευνα προχώρησε σὲ βάθος 0.50 μ. καὶ ἀποκάλυψε λίθους ἀπὸ καταστραμμένα οἰκοδομήματα σὲ διαταραγμένη στρώση ποὺ περιεῖχε πλῆθος ὀστράκων. Ἀνάμεσα στὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα συγκαταλέγονται θραύσματα ἀπὸ μικροὺς σκύφους, μελαμβαφὴς λαβὴ ἀπὸ καρχήσιον, πήλινη προτομὴ θεότητας, θραῦσμα ἀπὸ τὴν κεφαλὴ μεγάλης γυναικείας προτομῆς καὶ χάλκινη λαβὴ πιθανότατα κύλικας (πίν. 188δ). Ἐνῶ μεταξὺ τῶν εὑρημάτων συγκαταλέγονται μερικὰ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων, ὑπάρχουν πολλὰ ποὺ ἀνήκουν σαφῶς στὸν 5ο π.Χ. αἰ. Ὁ χαρακτήρας τῶν ἀντικειμένων ὁδηγεῖ στὴν ὑπόθεση ὅτι στὴν περιοχὴ πρέπει νὰ ὑπάρχει ἴσως καὶ κάποιο ἱερό. Πάντως, ἀνάμεσα στὰ ἐπιφανειακὰ εὑρήματα συγκαταλέγεται καὶ μαρμάρινη στήλη σχήματος παραλληλογράμμου μὲ ἐλλειπτικὸ τὸ ἄνω περίγραμμα, διαστ. σωζ. ὕψους 0.34, πλάτους 0.27 καὶ πάχους 0.05 μ. Ἡ στήλη φαίνεται νὰ εἶναι ταφική, ἂν καὶ δὲν φέρει παράσταση.

Ἀνακεφαλαιώνοντας, τονίζεται καὶ πάλι ἡ σπουδαιότητα τῶν ἐρειπίων καὶ τῶν κινητῶν εὑρημάτων ποὺ ἦλθαν σὲ φῶς κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἀνασκαφικῶν περιόδων 1976 καὶ 1977. Τὸ πλῆθος ἀλλὰ καὶ ἡ ποιότητα τῶν εὑρημάτων σὲ συσχετισμὸ μὲ τὸ μέγεθος καὶ τὶς ὀχυρώσεις τῆς ἀκροπόλεως, ἰδιαιτέρως δὲ τὰ σπουδαιότατα ἀρχιτεκτονικὰ ἐρείπια τοῦ πλατώματος, ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνουν τὴν ὑπόθεση πὼς ἐδῶ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ ἡ ἕδρα τοῦ μυκηναίου βασιλέως τῆς Πάρου. Σημαντικὴ καὶ ἀνέλπιστη ὑπῆρξε ἡ ἀνεύρεση τῶν γεωμετρικῶν οἰκοδομημάτων στὸ λόφο ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνακάλυψη ἀντικειμένων τῆς κλασικῆς περιόδου. Ἀσφαλῶς, ἡ συσχέτιση αὐτῶν τῶν στοιχείων θὰ ἐπιτρέψει τὴ συναγωγὴ διαφωτιστικῶν συμπερασμάτων γιὰ τὴν ἀνασύνθεση τῆς ἀρχαιότερης ἱστορίας τῆς Πάρου.

ΧΑΛΑΣΜΑΤΑ

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ στὴ μυκηναϊκὴ ἀκρόπολη τῶν Κουκουναριῶν τὸ ἀνασκαφικό μας κλιμάκιο εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ προβεῖ σὲ προκαταρκτικὴ μελέτη, φωτογράφιση καὶ ἀποτύπωση[1] τῶν λειψάνων ἀξιολογότατου οἰκοδομήματος ποὺ σώζεται σὲ ὕψωμα στὴ θέση Χαλάσματα ἢ Καστράκι (εἰκ. 4 πίν. 193α). Ἀπὸ τὸ ὕψωμα παρέχεται πανοραμικὴ θέα πρὸς τὴν ἀνατολικὴ παραλία τῆς Πάρου, τὴ γειτονικὴ Νάξο καὶ τὸ παρεμβαλλόμενο θαλάσσιο στενό (πίν. 193β). Ἡ θέση ἀνήκει στὴν περιοχὴ Δαμουλῆ, δηλαδὴ στὸ ἀνατ. τμῆμα τῆς Πάρου καὶ ὄχι μακριὰ ἀπὸ τὸ χωριὸ τῆς Ναούσης. Τὸ ὕψωμα προβάλλει δεξιὰ ἀπὸ τὸν ἀγροτικὸ δρόμο ὁ ὁποῖος συνδέει τὴ Νάουσα μὲ τὸ χωριὸ Μάρμαρα.

1. Οἱ ἐργασίες διεξήχθησαν μὲ διακοπὲς κατὰ δύο τελευταῖες ἑβδομάδες τοῦ Σεπτεμβρίου. Οἱ παρατηρήσεις τοῦ γνωστοῦ ἀρχαιοδίφη Ναούσης Πάρου κ. Ὄ. Κάπαρη ὁδήγησαν στὴν ἐντόπιση τοῦ ἱεροῦ. Ἡ βοήθεια τοῦ ἀρχαιοφίλου κ. Χρ. Ἀλιφιέρη ὑπῆρξε ἐπίσης πολύτιμη στὴ μελέτη τῶν ἀρχαιοτήτων. Καὶ στοὺς δύο ἐκφράζονται βαθύτατες εὐχαριστίες γιὰ τὴ συμβολή τους.

'Εκεῖ, σὲ ἐπίπεδο χῶρο ποὺ ἐκτείνεται σὲ κλιτὺ λόφου σώζονται ὁρατὰ ἐρείπια λιθόκτιστου οἰκοδομήματος διαστ. 11.10 × 7.50 μ. καὶ προσανατολισμοῦ Α→Δ. 'Αρχικὰ ἡ κατασκευὴ περιοριζόταν σὲ τετράγωνο θάλαμο, ποὺ οἱ τοῖχοι του εἶχαν κτισθεῖ μὲ μάρμαρο, διαστ. 7.50 × 7.50 μ. Σὲ μεταγενέστερη περίοδο ἀνεγέρθηκε πρὸς Α συμπληρωματικὸς θάλαμος ποὺ αὔξησε τὸ μῆκος

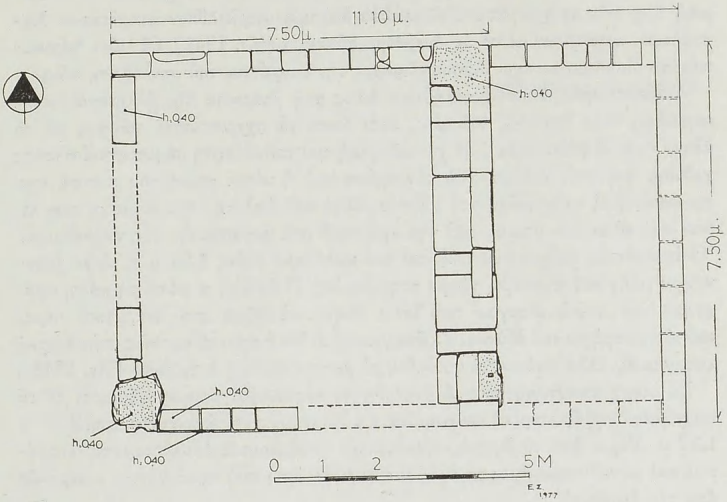

Εἰκ. 4. Πάρος. Καστράκι. 'Ερείπια κλασικοῦ οἰκοδομήματος.

τοῦ οἰκοδομήματος στὰ 11.10 (εἰκ. 4). Παρόλο ποὺ τὸ τετράγωνο σχῆμα τοῦ ἀρχικοῦ θαλάμου θυμίζει κάπως τὴ μορφὴ πύργου, ἐντούτοις τὸ πάχος τῶν τοίχων ἀποκλείει αὐτὸ τὸ ἐνδεχόμενο. Πιστεύεται ὅμως ὅτι τὸ κτίσμα ἀνήκει σὲ ἱερὸ μικρῶν διαστάσεων, καὶ μάλιστα ἀφοῦ τὸ ὑλικὸ ποὺ χρησιμοποιήθηκε ἁρμόζει καλύτερα στὸ χαρακτήρα τέτοιου οἰκοδομήματος. 'Επειδὴ οἱ τοῖχοι τοῦ κτίσματος ἔχουν καλυφθεῖ ἀπὸ χόρτα, σωρὸ ἀπολεπισμάτων μαρμάρου καὶ στρώση μπάζων, παρατηρήσεις καὶ μετρήσεις πρέπει νὰ ἐπιβεβαιωθοῦν μὲ συστηματικὴ ἀνασκαφή.

Οἱ τοῖχοι ἔχουν κτισθεῖ μὲ μεγάλους κύβους μαρμάρου ψαρῆς ἀποχρώσεως καὶ μέτριας ποιότητας. Διακρίνονται δύο δόμοι τοῦ θεμελίου, μὲ ὕψος 0.70 μ. στὴν ἀνατ. καὶ 0.52 μ. στὴ δυτ. πλευρά. 'Η τοιχοδομία ἀνήκει στὸ ψευδισόδομο τραπεζιόσχημο σύστημα γιατὶ παρουσιάζει ὁριζόντιες στρώσεις λίθων χωρὶς νὰ εἶναι ὅλες οἱ στρώσεις ἰσοϋψεῖς, παρ' ὅτι οἱ στενὲς πλευρὲς δὲν εἶναι

κατακόρυφες ἀλλὰ κεκλιμένες[1]. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν λίθων παρουσιάζεται μὲ ἀνισομερεῖς προεξοχές, γιατὶ εἶναι ἀδρομερῶς λαξευμένη ἢ μᾶλλον ἁπλῶς πελεκημένη (πίν. 194α καὶ β). Ἕνας ἀκρογωνιαῖος λίθος, ὁ ΒΔ, ἔχει τὶς ἐπιφάνειες τῶν ὁρατῶν πλευρῶν πελεκημένες, ἐνῶ ἡ γωνία δηλώνεται ἰδιαιτέρως ἀφοῦ οἱ ἕδρες τῆς ἀκμῆς εἶναι λεῖες καὶ ἔχουν δεχθεῖ κατεργασία μὲ τὴν ξοῦδα[2]. Αὐτὰ ὅσον ἀφορᾶ τὶς ἐξωτερικὲς πλευρὲς τοῦ κτίσματος. Ἡ ἐσωτερικὴ ὄψη τῶν τοίχων ἀποτελεῖται ἀπὸ δεύτερη σειρὰ λίθων μικρότερων διαστάσεων, κτισμένων μὲ τὸ ψευδισόδομο σύστημα (πίν. 194β). Οἱ λίθοι δείχνουν πὼς τὸ οἰκοδόμημα ἔχει διασωθεῖ μέχρι τὴν ἐπιφάνεια τοῦ στυλοβάτη μόνο.

Ἀμέσως πρὸς Α προσκολλήθηκε, ἴσως στὴ διάρκεια τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς περιόδου, ἕνας δεύτερος θάλαμος, ἔτσι ὥστε νὰ σχηματισθεῖ πρόναος μὲ τὸ ἄδυτο πρὸς Δ (πίν. 193α). Ἡ χρονολογική του τοποθέτηση σὲ μεταγενέστερους χρόνους φαίνεται καθαρὰ ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ ἡ νότια στενή του πλευρὰ ἔχει προσκολληθεῖ στὸν τοῖχο τοῦ ἀδύτου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν προσαρμογὴ τῶν λίθων ποὺ εἶναι μικρότεροι, καὶ τὴν προχειρότητα κατασκευῆς τῆς τοιχοδομίας. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος ποὺ σώζεται καὶ καλύτερα (ὕψος 1.24 μ.), εἶναι χαρακτηριστικὸς τοῦ ἀνωτέρω τύπου τοιχοδομίας. Πιθανῶς, σ' αὐτὴ τὴ φάση φράχτηκε καὶ στενὸ ἄνοιγμα ποὺ ἴσως ἀνήκει σὲ θύρα στὸ ἀνατολικὸ πέρας τοῦ νότιου τοίχου τοῦ ἀδύτου. Τὸ ἄνοιγμα αὐτὸ δὲν ἀνήκει προφανῶς στὴν ἀρχικὴ κατασκευή, ἀλλὰ πρέπει νὰ συνδεθεῖ μὲ μεταγενέστερη ἐπέμβαση (πίν. 194β).

Σὲ μικρὴ ἀπόσταση πρὸς Α διακρίνεται παραλληλόγραμμη δεξαμενὴ μὲ τὰ τοιχώματά της ἐσωτερικὰ κονιασμένα. Οἱ διαστάσεις της ἀνέρχονται στὰ 2.33 × 1.27 μ. Γύρω ἀπὸ τὸ διμερὲς οἰκοδόμημα διακρίνονται ἀπολεπίσματα μαρμάρου καὶ μεγαλύτερα ἄμορφα θραύσματα μαρμάρου ποὺ προέρχονται προφανῶς ἀπὸ τὴν ἀνωδομή.

Ἡ ἀνεύρεση ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς στὸ χῶρο πιστεύεται ὅτι προσφέρει ἀποφασιστικὰ στοιχεῖα στὴν ταύτιση τοῦ οἰκοδομήματος μὲ ἱερὸ τῆς Δήμητρας (πίν. 194γ). Ἡ ἐπιγραφὴ περισυνελέγη παλαιότερα ἀπὸ τὸν Ναουσαῖο ἀρχαιοδίφη κ. Ὁ. Κάπαρη καὶ φυλάσσεται σήμερα στὴν προσωρινὴ ἔκθεση τῆς συλλογῆς ἀρχαιοτήτων Ναούσης. Πρόκειται γιὰ τὸ ἄνω τμῆμα ἐπιγραφῆς τῶν ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων ποὺ ἀναφέρεται στὴ λατρεία τῆς Δήμητρας Καρποφόρου[3]. Τὸ θραῦσμα ἔχει διαστάσεις: ὕψος 0.248, πλάτος 0.345, πάχος 0.090· ὕψος ψηφίων 0.043 περίπου. Τὸ περισωθὲν κείμενο ἔχει ὡς ἑξῆς:

1. Α. Κ. Ορλανδος, Τὰ Ὑλικὰ Δομῆς, Α2 (1958) 221.

2. Κατὰ τὸν καθηγ. Ὀρλάνδο οἱ λεῖες αὐτὲς ἀκμὲς ἐμφανίζονται στὴν τοιχοδομία ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, ἔ.ἀ. 259. Ἡ παρατήρηση ὅμως αὐτὴ δὲν ἐξασφαλίζει ἀνυπερθέτως χρονολογικὸ δεδομένο διότι σαφὴς εἶναι ἡ τεχνοτροπικὴ συγγένεια τῆς δομήσεως τῶν λίθων τοῦ κτίσματος στὰ Χαλαρὰ πρὸς τὴν τοιχοδομία τῆς θεμελιώσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Δηλίου. Πρβ. O. Rubensohn, Das Delion von Paros (1962) πίν. 3b καὶ 5b.

3. Γιὰ τὴ λατρεία τῆς Δήμητρος Καρποφόρου στὴν Πάρο, βλ. Pauly - Wissowa, RE XVIII (1949) στ. 1844, ἐν λ. *Paros* (O. Rubensohn).

Δήμητρι Καρπο
φόρῳ ἱδρύσαντο
Πάρων Σωχάρμου
καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ
[Υ]*πάτη Σελεύκου*
[κα]*ὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ*
- - -*ουσα καὶ Σ*- - - -

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΚΙΛΑΡΝΤΙ

26. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΝΑΞΟΥ

(Παρένθ. πίν. Η΄ καὶ πίν. 195 - 201)

Οἱ ἐργασίες στὴ Νάξο τὸ 1977 περιορίσθηκαν στὴ συστηματικότερη προώθηση τῆς συμπληρωματικῆς ἔρευνας στὸ ἀρχαϊκὸ ἱερὸ τοῦ Γύρουλα κοντὰ στὸ χωριὸ Σαγκρί, ποὺ κρίθηκε ἀπαραίτητη πρὶν ἀπὸ τὴ δημοσίευση τοῦ μνημείου*. Μὲ τὴν ἔρευνα αὐτὴ ἐπιζητήθηκε:

α) Ἡ λεπτομερέστερη μελέτη τῆς ἐπιχώσεως ποὺ εἶχε ἄμεση σχέση μὲ τὸ κτήριο, σὲ ὅσα σημεῖα διατηρήθηκαν μέρη της, μὲ σκοπὸ τὴν ἀνίχνευση τῆς προγενέστερης ἱστορίας τοῦ χώρου καὶ τὴ διασάφηση τῆς ἱστορίας τοῦ οἰκοδομήματος, β) ἡ ἀναζήτηση ἄλλων κατασκευῶν γύρω στὸ κτήριο καθὼς καὶ τῶν ὁρίων τοῦ ἱεροῦ καὶ γ) ἡ συγκέντρωση τῶν μαρμάρων ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν Γύρουλα στὴν περιοχή.

Τὸ δάπεδο τοῦ νεώτερου ναΐσκου[1] (εἰκ. 1, ἀρ. 1) εἶναι τὸ ἴδιο τὸ δάπεδο τῆς βασιλικῆς (εἰκ. 1, ἀρ. 2) στὸ σημεῖο αὐτό. Στὶς πλάκες του, ποὺ προέρχονται φυσικὰ ἀπὸ τὴ διάλυση τοῦ ἀρχαίου ναοῦ, ὑπάρχουν ἀκόμη ἡ λειψανοθήκη — φραγμένη μὲ μιὰ ἄσχετη πέτρα — καὶ δυὸ γομφώσεις γιὰ τὸ κιβώριο τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐκκλησίας (πίν. 195α). Μὲ ἔρευνα κάτω ἀπὸ τὶς πλάκες αὐτὲς μελετήθηκε ἡ παλαιότερη τῆς βασιλικῆς κατάσταση (πίν. 195β). Ἀνάμεσα στοὺς λίθους τοῦ δαπέδου ὑπάρχουν σημαντικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ παλιότερου οἰκοδομήματος, ὅπως π.χ. ἀπὸ τὴν εὐθυντηρία, ἢ ἀπὸ λέσβια κυμάτια, στὰ ὁποῖα διατηροῦνται σαφῆ τὰ ἴχνη τῆς γραπτῆς διακοσμήσεως (τὸ κατώφλι τοῦ ναΐσκου). Κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο, ποὺ βρίσκεται ἀμέσως ἔξω ἀπὸ τὸν ἀρχαϊκὸ ναὸ πρὸς τὰ Α, διαπιστώθηκε ὅτι ὑπῆρχε ἐλάχιστο χῶμα ἀνάμεικτο μὲ κομμάτια ψαρόπετρας καὶ μαρμάρου. Ἡ λατύπη προέρχεται μᾶλλον ἀπὸ τὴ διάλυση τοῦ ἀρχαίου ναοῦ, ἐνῶ ἡ ψαρόπετρα ἀπὸ τὴν ἰσοπέδωση τοῦ μαλακοῦ βράχου δίπλα στὸ ἀρχαῖο θεμέλιο: Ἀπὸ τὸ θεμέλιο αὐτὸ διατηρήθηκε μόνο ἡ κατώτατη στρώση (εἰκ. 1, ἀρ. 3), γιατὶ οἱ Χριστιανοὶ κατέβηκαν πολὺ χαμηλότερα ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ἀρχαίου ναοῦ κατὰ τὴν κατασκευὴ τῆς βασιλικῆς. Ἔτσι ἀμέσως ἔξω ἀπὸ τὸν ναὸ ἡ σφραγισμένη κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ναΐ-

* Στὴν ἔρευνα πῆραν μέρος ἡ ὑφηγήτρια τοῦ Πολυτεχνείου τοῦ Μονάχου Eva-Maria Schmidt, ἡ παν. βοηθὸς Ἄννα Λαιμοῦ, ἡ τελειόφοιτος τῆς Ἀρχαιολογίας Π. Παπαγγελῆ καὶ ἄλλοι φοιτητὲς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. ΠΑΕ 1976, 307 κέ.

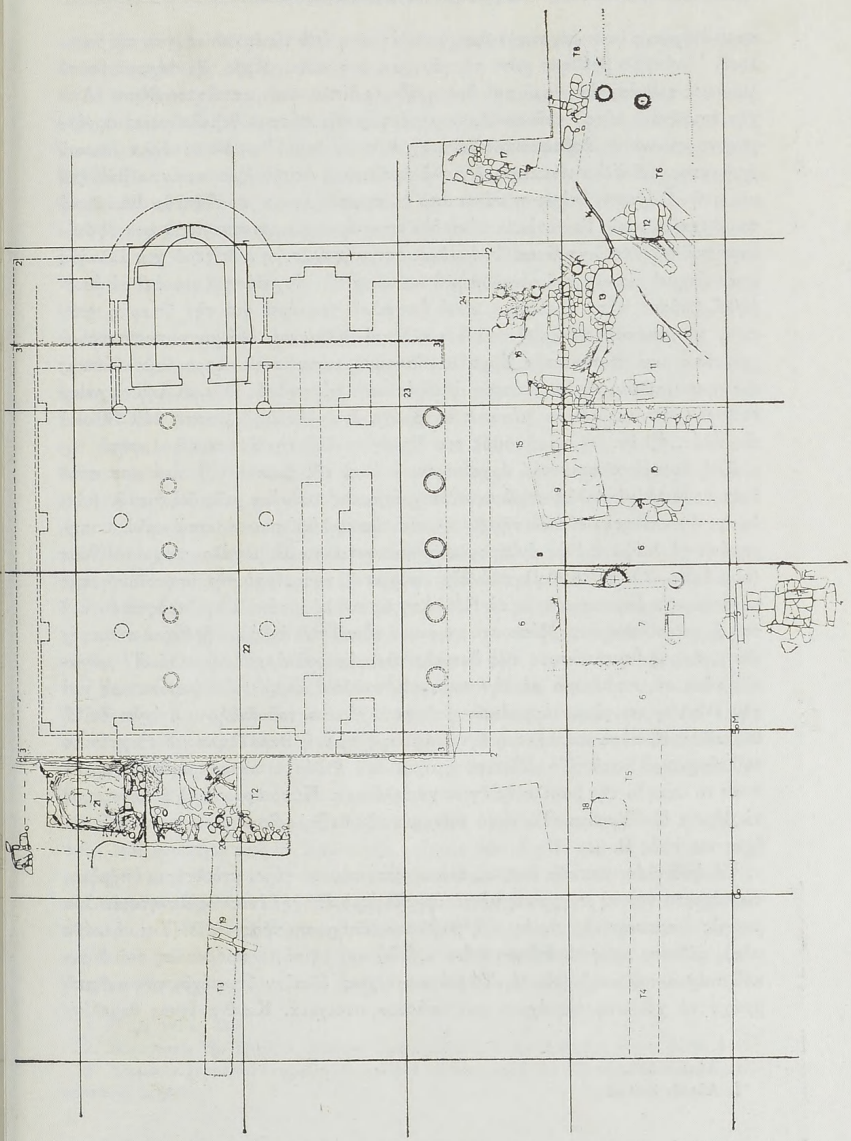

Εἰκ. 1. Σχεδιογράφημα τῶν ἀποκαλυφθέντων θεμελίων γύρω ἀπὸ τὸν ἀρχαϊκὸ ναὸ καὶ τὴ βασιλικὴ τοῦ Γύρουλα.

σκου ἐπίχωση ἦταν μέχρι τὸν βράχο ταραγμένη ἀπὸ τὶς ἐργασίες γιὰ τὴ βασιλική. Ἀνέπαφο βρέθηκε μόνο τὸ γέμισμα στὸ κάτω μέρος τῆς τάφρου θεμελιώσεως τοῦ ἀρχαίου ναοῦ ποὺ διατηρήθηκε δίπλα στὸν κατώτατο δόμο: Ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια αὐτοῦ τοῦ σωζόμενου μέρους τῆς τάφρου θεμελιώσεως προέρχονται κομμάτια ἀσβεστοκονιάματος μὲ πολὺ λεία ἐπιφάνεια, ἄλλα λευκοῦ χρώματος καὶ ἄλλα κόκκινου ἢ μπλὲ-πράσινου. Λευκὸ λεῖο κονίαμα βρέθηκε καὶ στὴν ἐλάχιστη ἐπίχωση κάτω ἀπὸ τὸ πρωτοχριστιανικὸ δάπεδο ἀνατολικὰ τοῦ ἀρχαίου ναοῦ. Τὸ κονίαμα αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ προέρχεται παρὰ ἀπὸ τὴ διάλυση τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ καὶ ἂν ἡ μέχρι στιγμῆς ἔλλειψη ἐνδείξεων γιὰ ἀλλαγὲς στὴν ἀρχικὴ μορφὴ τοῦ οἰκοδομήματος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ βέβαια, τότε τὸ εὕρημα αὐτὸ ἀποτελεῖ τεκμήριο γιὰ τὴν ὕπαρξη γραπτοῦ κονιάματος στὸν ναὸ τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. Ὀψιανοί, ἐλάχιστα προϊστορικὰ χρηστικὰ καὶ περισσότερα ἀρχαϊκὰ ὄστρακα μέσα στὴν τάφρο θεμελιώσεως ἀντιπροσώπευαν τὴν παλιότερη ἱστορία τοῦ χώρου[1]. 1.70 μ. Α τοῦ ἀρχαίου θεμελίου ἀποκαλύφθηκε μέσα στὸν βράχο ἕνας ἀκόμη[2] λάκκος βάθ. 30 καὶ ἀν. πλάτ. 40 ἑκ. Ὁ προορισμός του δὲν ἔγινε ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ σαφής.

Στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ἀρχαίου ναοῦ (καὶ τῆς βασιλικῆς), ἀνάμεσα στὸν διατηρούμενο μὲ πολλὰ στρώματα ἐπιχρίσματος πυθμένα μιᾶς δεξαμενῆς (εἰκ. 1, ἀρ. 4) καὶ στὴν εἴσοδο τῆς βασιλικῆς, ἀποκαλύφθηκαν ἀρκετὰ καλὰ διατηρημένα τὰ λείψανα ἑνὸς ἀνδήρου κατασκευασμένου μὲ μεγάλους σχιστολίθους (εἰκ. 1, ἀρ. 20, πίν. 195γ), ποὺ εἶχε προφανῆ προορισμὸ τὴν ἰσοπέδωση τῆς περισσότερο ἀπότομης πρὸς τὰ ΒΔ πλαγιᾶς τοῦ λόφου ἐπὶ 2.5 μ. πρὸς τὰ δυτικὰ τοῦ ἀρχαϊκοῦ κτηρίου. Μέσα στὸ γέμισμα αὐτοῦ τοῦ ἀνδήρου βρέθηκε σκαμμένη ἡ τάφρος θεμελιώσεως τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν παρουσία πολλῶν κομματιῶν ψαρόπετρας καὶ τὴν ἔλλειψη νεωτέρων ὀστράκων στὸ περιεχόμενο τοῦ ἀνδήρου δείχνει ὅτι ἡ ἰσοπεδωτικὴ αὐτὴ κατασκευὴ ἔγινε ἀμέσως πρὶν ἢ παράλληλα μὲ τὸ χτίσιμο τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ. Τὸ ἀνώτερο τμῆμα τοῦ ἀνδήρου καταστράφηκε φυσικὰ ὅταν τὸ δάπεδο τῆς βασιλικῆς ἔγινε χαμηλότερα. Πόσο ἔφτανε τὸ ἄνδηρο πρὸς τὰ βόρεια δὲν ξέρουμε. Τὸ νότιο τοίχωμα τῆς δεξαμενῆς διακόπτει ἐντελῶς τὰ ἴχνη του πρὸς Β.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας ἄλλων κατασκευῶν γύρω στὸ κτήριο ὑπῆρξαν, τουλάχιστο γιὰ τὴ σύγχρονη μὲ τὸ ἀρχαῖο ἱερὸ ἐποχή, ἐντελῶς ἀρνητικά. Δύο μακρὲς διερευνητικὲς τομὲς στὴ βαθύτερη ἐπίχωση πρὸς τὰ Δ (7 μ. ἡ κάθε μία), κάθετες πρὸς τὸ ἄνδηρο (εἰκ. 1, Τ3) καὶ τὴ νότια προέκταση τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ (εἰκ. 1, Τ4) ἀντιστοίχως, ἔδειξαν ὅτι μέχρι τὸν μαλακὸ βράχο τὰ χώματα περιέχουν καὶ νεώτερα στοιχεῖα. Κανένα ἴχνος θεμελίου

1. Αὐτόθι 299.
2. Αὐτόθι 300 κέ.

στὸν βράχο δὲν ἀναγνωρίσθηκε καὶ ἡ ἐπίχωση φαίνεται ὅτι σχηματίσθηκε ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς βασιλικῆς καὶ μετά.

Σὲ ἀπόσταση 30 μ. ΝΔ τοῦ περιφραγμένου χώρου παρατηρήθηκε ὅτι τὴ βάση ἑνὸς ψηλοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου ἀγροῦ συνιστοῦσε μονὴ ἡ διπλὴ σειρὰ ὀγκωδῶν σχιστολίθων ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἀποτελεῖ ἀρχαῖο λείψανο (τέμενος;). Στὸ εὐνοϊκότερο σημεῖο πίσω ἀπὸ τὸν τοῖχο αὐτὸν μελετήθηκε ἡ ἐπίχωση, ποὺ ἦταν 1.40 μ. ψηλή, ἀλλὰ καὶ ἐδῶ, παρὰ τὴν ὕπαρξη χαρακτηριστικῶν ὀστράκων (ὅπως π.χ. λαβὴ κρατήρα μὲ κιονόσχημες λαβὲς) ποὺ προφανῶς κύλισαν ἀπὸ τὸ ἱερό, ἡ κατασκευὴ ἀποδείχθηκε νεώτερη. Τέμενος μᾶλλον δὲν ὑπῆρχε. Ὁ ὅρος ἀπὸ τὸν 4ο π.Χ. αἰ. ποὺ βρῆκε ὁ Κοντολέων[1] ἐνισχύει τὴ διαπίστωση αὐτή.

Πλούσια ἀντιθέτως, ἂν καὶ πάρα πολὺ κατεστραμμένα, εἶναι στὴ Ν, ΝΑ, καὶ ΝΔ πλευρὰ τοῦ βασικοῦ μνημείου (ναοῦ-βασιλικῆς) τοῦ Γύρουλα τὰ λείψανα προχείρων, ὑστέρων κατασκευῶν. Στὴν περιοχὴ αὐτὴ καθαρίστηκαν τὰ γνωστὰ ἤδη ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ Κοντολέοντος (εἰκ. 1, ἀρ. 4, 6, 7, 9, 10, 13) καὶ ἀποκαλύφθηκαν νέα λείψανα κτισμάτων (εἰκ. 1, χῶροι ἀρ. 11 καὶ 17, δεξαμενὲς ἀρ. 13-14 καὶ 18), ποὺ ὅσο ἐπιτρέπουν νὰ τὰ χαρακτηρίσει κανεὶς δίνουν τὴν ἐντύπωση χώρων οἰκιακῆς-ἀγροτικῆς οἰκονομίας (πίν. 196). Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ παρουσία ὀρθογωνίων ἢ ἐλλειψοειδῶν δεξαμενῶν καὶ αὐλακιῶν ἐξοικονομημένων μέσα στὸν μαλακὸ βράχο. Μιὰ ἀπ' αὐτές (ἀρ. 18) βρέθηκε γεμάτη μὲ κομμάτια μεγάλων χρηστικῶν ἀγγείων. Ἡ σχέση τῶν θεμελίων καὶ τῶν δαπέδων στὶς κατασκευὲς αὐτὲς τεκμηριώνει περισσότερες ἐποχὲς καὶ φάσεις χρήσεως, ποὺ πιθανὴ ἀφετηρία ἔχουν τὴ μετατροπὴ τοῦ ἀρχαίου ναοῦ σὲ βασιλική. Ἕνα τεσσαρακοντανούμμιο τοῦ 13ου ἔτους τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ (540 μ.Χ.) ἀπὸ τὴν ἐπίχωση δίπλα στὰ θεμέλια αὐτὰ (πίν. 197α) εἶναι ἴσως λείψανο ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς δραστηριότητας γύρω ἀπ' αὐτὲς τὶς ἐγκαταστάσεις[2]. Καὶ στὸν χῶρο αὐτό, ἰδίως ΝΑ, διαπιστώθηκαν στὸν βράχο ἀβαθῆ κοιλώματα (εἰκ. 1, μεταξὺ τῶν ἐνδείξεων 16 καὶ Τ8), μὲ ἀσαφῆ δυστυχῶς προορισμὸ καὶ σχέση.

Ἡ ἔρευνα γιὰ τὴ συλλογὴ ἢ τὴν καταγραφὴ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἢ κομματιῶν ἀφιερωμάτων ἀπὸ τὸ ἱερὸ στοὺς τοίχους τῶν ἀγρῶν καὶ τὰ κτίσματα τῆς περιοχῆς συνεχίστηκε καὶ ἐφέτος συστηματικά. Ἀπὸ τὸν ναὸ τῶν Ταξιαρχῶν καὶ τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγ. Ἐλευθερίου μεταφέρθηκαν στὴν πηγή τους μὲ ἐλικόπτερο ποὺ διέθεσε ἡ Ἑλληνικὴ Ἀεροπορία[3] ἕξι σπόνδυλοι κιόνων τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τὴν ἴδια ἢ ἀπὸ τὶς κατασκευὲς στὴ γύρω περιοχὴ συλλέχθηκαν κομμάτια ἀπὸ τὶς σπεῖρες στὶς βάσεις τῶν κιόνων (πίν.

1. ΠΑΕ 1954, 338.

2. Εὐχαριστῶ τὴν ἔφορο κ. Μάντω Οἰκονομίδου γιὰ τὴν πρόθυμη πάντα βοήθειά της.

3. Θερμὲς εὐχαριστίες ἐκφράζονται καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ γιὰ τὴν τόσο πρόθυμη καὶ οὐσιαστικὴ βοήθεια.

198α), τμήματα σπονδύλων, πλάκες εὐθυντηρίας, λιθόπλινθοι, ὀρθοστάτες, κυμάτια (πίν. 197γ καὶ 201α), τεμάχια τῶν κιλλιβάντων τῶν θυρῶν τοῦ ναοῦ, θραύσματα ἀπὸ τὶς μαρμάρινες κεραμίδες κ.ἄ. Μικρὰ ἀποτμήματα μαρμαρίνων ἐλίκων ἀνήκουν μᾶλλον σὲ ἀναθηματικὰ κιονόκρανα παρὰ σὲ ἑλικοειδῆ ἄκρωτήρια τοῦ οἰκοδομήματος. Δύο καλύτερα διατηρούμενα μικρὰ μαρμάρινα κιονόκρανα (πίν. 198γ), ἀνήκουν σαφῶς σὲ στηρίγματα ἀναθημάτων στὸν ἱερὸ χῶρο, ἀνάλογα μὲ τὸ ἀνάθημα τοῦ Ἀλεξιτίδου[1]. Φαίνεται νὰ ἀνήκουν στὰ μέσα περίπου τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. καὶ ἑπομένως νὰ ἀντιπροσωπεύουν τὴ φάση τῆς λατρείας ποὺ προηγήθηκε τῆς κατασκευῆς τοῦ μνημειώδους ναοῦ.

Ἕνα τεμάχιο ἀριστεροῦ γόνατος καὶ μηροῦ κούρου φυσικοῦ μεγέθους, δυὸ ἄλλα μικρὰ τεμάχια ἀπὸ ἀνώτερο βραχίονα καὶ κνήμη καὶ ὁλόκληρος ὁ κατώτερος κορμὸς κούρου μικρότερου τοῦ φυσικοῦ (πίν. 197γ), φαίνονται νὰ ἀνήκουν στὸ τελευταῖο τρίτο τοῦ 6ου π.Χ. αἰ., δηλαδὴ στὴν ἐποχὴ ποὺ λειτούργησε ὁ μνημειώδης ναός. Ἀξιοπαρατήρητη εἶναι ἡ συχνότητα τῶν ἀνδρικῶν γυμνῶν ἀγαλμάτων στὰ ἀναθήματα καθὼς καὶ τὸ γενικὰ περιορισμένο τους μέγεθος. Ἂν ὁ χαρακτήρας αὐτὸς ἔχει σχέση μὲ τὴ θεότητα ποὺ λατρευόταν στὸ ἱερὸ εἶναι ἀκόμη πρώιμο νὰ λεχθεῖ. Τὰ εὑρήματα αὐτὰ προστιθέμενα στὰ ἤδη γνωστὰ ἀπὸ τὸ ἱερὸ καὶ τὴν πόλη τῆς Νάξου τεκμηριώνουν τὴ συνέχεια τῆς ναξιακῆς πλαστικῆς παραγωγῆς στὸ δεύτερο μέρος τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. Στὰ λίγα πολύτιμα τεκμήρια γιὰ τὴν αὐστηρορυθμικὴ πλαστικὴ παραγωγὴ τῆς Νάξου προστίθεται ἐξ ἄλλου ἄλλο ἕνα εὕρημα στοὺς τοίχους τῶν ἀγρῶν γύρω ἀπὸ τὸ ἱερό, τὸ τμῆμα τῶν γλουτῶν γυμνῆς ἀνδρικῆς μορφῆς μὲ κινημένη ἤδη λεκάνη καὶ στήριξη στὸ ἀριστερὸ πόδι (πίν. 197β).

Ἀπὸ τὴν περιοχὴ μαζεύτηκαν ἐπίσης καὶ εὑρήματα ποὺ δὲν προέρχονται ἀπὸ τὸ ἱερό. Σημαντικότερο εἶναι τὸ μαρμάρινο κυλινδρικὸ μέλος ἐπιτύμβιου μνημείου μὲ ἀρχαϊκὴ βουστροφηδὸν ἐπιγραφή(: . . .*Θεολιστέο μνῆμα*) ἀπὸ τὸν ναΐσκο τοῦ Χριστοῦ κοντὰ στὸν Γύρουλα (πίν. 199α).

Μὲ ἰδιαίτερα ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα καὶ εὐεργετικὴ σημασία γιὰ τὴν ἴδια τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα συνεχίστηκε ἐπίσης ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μελέτη τοῦ μνημείου ἀπὸ τὸν καθηγητὴ G. Gruben καὶ τὸν ἀρχιτέκτονα κ. Μανώλη Κορρέ. Τὴν ἔκθεση τῶν μέχρι τώρα συμπερασμάτων τους παραθέτω σὲ μετάφραση ἀπὸ γερμανικὸ κείμενο:

ΣΑΓΚΡΙ
(G. Gruben - M. Κορρὲ)

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μελέτη τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ καὶ τῆς πρωτοχριστιανικῆς βασιλικῆς ποὺ ἄρχισε τὸ 1976[2] συνεχίστηκε καὶ ἐφέτος. Τὸ νεώτερο ἐκκλησάκι, ποὺ διαδέχθηκε τὴ βασιλικὴ καὶ στέκεται σήμερα πάνω στὴν ἀψίδα της μελετήθηκε καὶ ἀποτυπώθηκε μὲ κάθε λεπτομέρεια (πίν. 200): Τὸ ἐκκλησάκι αὐτὸ εἶναι

1. ΠΑΕ 1954, 338.
2. Ἔργον 1976, 157. ΠΑΕ 1976, 302.

κατὰ τὸ μεγαλύτερό του μέρος χτισμένο ἀπὸ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ ναοῦ, ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ ἀρχαίου μνημείου. Ἡ πλήρης μελέτη καὶ ἡ σχεδιαζόμενη ἀναστήλωση τοῦ ναοῦ καὶ τῆς βασιλικῆς θὰ ἀπαιτοῦσαν ὁπωσδήποτε τὴ διάλυση τοῦ νεώτερου αὐτοῦ κτίσματος, ποὺ θὰ μποροῦσε μὲ τὴν ἴδια ἀκριβῶς μορφή, ἀλλὰ μὲ νέο ὑλικὸ νὰ χτιστεῖ ξανὰ δίπλα στὸ ἀρχαῖο ἐρείπιο. Ἡ «μεταφορὰ» αὐτή, ποὺ προγραμματίστηκε γιὰ τὸ 1978, προετοιμάστηκε μὲ τὴ σχεδίαση, τὴ φωτογράφιση καὶ τὴν καταλογογράφηση ὅλων τῶν ἀρχαίων κομματιῶν ποὺ περιέχει τὸ ἐκκλησάκι.

Ὁ ναΐσκος χρησιμοποίησε τὸ δάπεδο τῆς βασιλικῆς, τὸ ὁποῖο ἐκτάθηκε πέραν ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ ἀρχαίου ναοῦ, ποὺ ἀφαιρέθηκε κατὰ τὴ μετατροπὴ τοῦ κτηρίου. Τὰ κομμάτια κονιάματος[1] μὲ κόκκινο, πράσινο-μπλὲ καὶ ὠχρὸ χρῶμα ποὺ βρέθηκαν κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο αὐτό, ἀμέσως πάνω στὴν ἐπιφάνεια τῆς τάφρου θεμελιώσεως τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ, ἀποδεικνύουν ὅτι οἱ σκεπασμένοι μὲ κονίαμα, ὅπως ὑποθέσαμε τὸ 1976, τοῖχοι ἦταν τμηματικὰ χρωματισμένοι.

Βασικὰ συνεχίστηκε ὁ εὑρετηριασμὸς καὶ ἡ ἀποτύπωση ὅλων τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ ναοῦ καὶ τῆς βασιλικῆς. Στὴν ἐργασία αὐτὴ στηρίζεται ἡ γραφικὴ ἀποκατάσταση καὶ τὸ σχέδιο μιᾶς μερικῆς ἀναστηλώσεως τῶν κτηρίων (παρένθ. πίν. Η΄). Μετρήθηκαν 162 κομμάτια, ἐνῶ παράλληλα ἔγινε δυνατὸ μὲ τὴ βοήθεια ἑνὸς στρατιωτικοῦ ἑλικοπτέρου νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ μεταφορὰ τῶν σπονδύλων ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους κίονες ποὺ βρίσκονταν ξαναχρησιμοποιημένοι στὸ Σαγκρὶ ἀπὸ τὸ χωριὸ στὴν ἀνασκαφή. Ἐκεῖ, ἀπὸ τὴ μερική τους σύνθεση προέκυψε τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ κίονες ἦταν ψηλότεροι ἀπὸ 3.85 μ., ὅπως ὑποτέθηκε στὴν ἀρχή. Ἄλλα κομμάτια, ὅπως λιθόπλινθοι τῶν τοίχων, δοκάρια τῆς στέγης, κυμάτια, θωράκια τῆς βασιλικῆς, βρέθηκαν στοὺς γύρω τοίχους τῶν ἀγρῶν ἢ στὰ κοντινὰ ἐξωκκλήσια. Ἤδη ἀντιπροσωπεύονται ὅλα τὰ κρίσιμα γιὰ τὴν ἀναπαράσταση τοῦ μνημείου μέρη τῶν τοίχων, τῶν κιόνων, τῆς ὀροφῆς καὶ τῆς στέγης. Δυστυχῶς ὅμως λείπουν ἀκόμη τὸ ἐπίκρανα τῶν παραστάδων καὶ τὸ ἐπιστύλιο, καθὼς καὶ βεβαιωμένα κομμάτια ἀπὸ τὴ σίμα καὶ τὰ μέτωπα τῶν ἡγεμόνων κεραμίδων.

Ἀπόλυτα βεβαιώθηκε ἡ κατασκευὴ τῆς μαρμάρινης ὀροφῆς τοῦ προνάου, ἡ ὁποία ἀπὸ τὸ σύστημα μέχρι τὶς λεπτομέρειές της ἀντιστοιχεῖ σὲ τόσο πολλὰ σημεῖα πρὸς τὶς μαρμάρινες κλασικὲς ἀττικὲς ὀροφές, ὥστε ἡ ἀνάγκη συσχετισμοῦ τους νὰ εἶναι προφανής. Ὁ ναὸς τοῦ Γύρουλα βρίσκεται ἀσφαλῶς μέσα σὲ μιὰ κυκλαδικὴ παράδοση ποὺ τεκμηριώνεται καὶ στὴν Πάρο καὶ στὴ Δῆλο μὲ δοκοὺς ὀροφῆς. Εἶναι φανερό, ὅτι μὲ τὴν παραλαβὴ τῆς κατασκευῆς τῆς στέγης καὶ τοῦ ἰωνικοῦ θριγκοῦ (ζωφόρος χωρὶς γεισήποδες) ἡ μαρμάρινη ἀττικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς κλασικῆς ἐποχῆς συνδέεται μ' αὐτὴ τὴν παράδοση.

1. Ἀν. 380.

Τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα ἀποδεικνύουν τὴν ὕπαρξη λοξῆς ὀροφῆς-στέγης στὸν σηκό. Πέντε ἐσωτερικοὶ κίονες ὑποβάσταζαν 5 μαρμάρινες δοκοὺς ποὺ εἶχαν μῆκος ζεύξεως 4.09 μ. ἡ κάθε μία, πάνω στὶς ὁποῖες στηρίζονται μικρότερες δοκίδες. Τὶς δοκίδες αὐτὲς σκέπαζαν ἀμέσως οἱ μαρμάρινοι στρωτῆρες τῆς στέγης, ποὺ ἔμεναν ὁρατοὶ ὡς ὀροφὴ μέσα στὸν σηκό. Ὅλα τὰ μέρη ἦταν προσεκτικὰ λειασμένα. Ἀκόμη δὲν ἔγινε σαφὲς ἂν οἱ 5 ἐσωτερικοὶ κίονες κατέληγαν πρὸς τὰ πάνω σ' ἕνα ὁριζόντιο ἐπιστύλιο, πάνω στὸ ὁποῖο στηρίζονταν πρόσθετοι πεσσοὶ ποὺ βάσταζαν τὶς τοποθετημένες σὲ διαφορετικὸ ὕψος δοκοὺς τῆς στέγης, ἢ ἂν οἱ κίονες ἔφθαναν οἱ ἴδιοι μέχρι τὴ στέγη. Ἡ δεύτερη δυνατότητα θὰ σήμαινε ὅτι ὁ μεσαῖος κίονας, ἐνῶ θὰ εἶχε τὴν ἴδια μὲ τοὺς ὑπόλοιπους διάμετρο (48 ἑκ.), θὰ ἦταν 1.08 μ. ψηλότερος ἀπὸ τοὺς πλευρικούς (ὕψη περ. 6.20 μ. ἕως 5.12 μ. ἢ 13 ἕως $10^2/_3$ κάτω διάμετροι). Ἡ μοναδικὴ ὡς τώρα γιὰ τὴν ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ ὀροφὴ-στέγη θὰ μποροῦσε νὰ ἐξηγηθεῖ μὲ τὴ σκέψη ὅτι οἱ κατασκευαστὲς θέλησαν ἐδῶ, λόγω τῶν μεγαλυτέρων μηκῶν ποὺ εἶχαν νὰ ζεύξουν, νὰ ἀποφύγουν τὴ δαπανηρὴ ὀροφὴ μὲ τὶς μαρμάρινες δοκοὺς ποὺ πραγματοποίησαν στὸν πρόναο, ἐνῶ συγχρόνως δὲν ἀντιμετώπισαν τὴν ξύλινη ὀροφή, ποὺ κανονικὰ θὰ περιμέναμε, ἀπὸ αἰσθητικοὺς ἢ ἰδανικοὺς λόγους. Μιὰ ἀληθοφανέστερη ἐξήγηση θὰ ἦταν ὅτι ἐπιδιώχθηκε ἕνας διάχυτος φωτισμὸς τοῦ λατρευτικοῦ χώρου μὲ τὴν ὀροφὴ-στέγη τῶν διαφανῶν μαρμαρίνων κεραμίδων ποὺ εἶχαν πάχος μόλις 2 - 4 ἑκ.[1] Ὅτι ἡ μαρμάρινη ὀροφὴ καὶ ἡ μαρμάρινη στέγη σχεδιάστηκαν καὶ ἐκτελέστηκαν μὲ ἰδιαίτερη φροντίδα ἀποδεικνύεται ὄχι μόνο ἀπὸ τὰ γραπτὰ κυμάτια ποὺ κοσμοῦσαν τὶς μαρμάρινες δοκούς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὁρισμένες «τελειώσεις», πού, ὅπως οἱ καμπύλες, προορίζονταν νὰ ἀποτρέψουν τὴν ἐμφάνιση ἀπόλυτα ἴσιων καὶ ἑπομένως σκληρῶν γραμμῶν: Οἱ 11 δοκοὶ τοῦ προνάου κάμπτονται 18 χιλ. πρὸς τὰ πάνω, ὄχι ὅμως μὲ τὴ μορφὴ μιᾶς καμπύλης, ἀλλὰ ὡς πολύγωνο. Ὅμοια κάμπτονται οἱ δοκοὶ ποὺ βάσταζαν τὶς δοκίδες στὸν σηκὸ 20 χιλ. πρὸς τὰ πάνω, μόνο ὅμως στὶς ἀκμὲς ποὺ ἔβλεπαν πρὸς τὴν κορυφὴ τῆς στέγης, ὥστε νὰ ἀντιστοιχοῦν οἱ κάτω πλευρὲς μὲ μιὰ ἐλαφρότερη λοξότητα (1:15) πρὸς τὴ λοξότητα τῆς στέγης (1:4).

1. Ἕνας τέτοιος διακριτικὸς καὶ ὑποσβήποτε μυστικὸς φωτισμὸς θὰ ἁρμοζε στὴν ἑρμηνεία τοῦ κτηρίου ὡς τελεστηρίου. Τὰ μυστήρια γίνονταν πίσω ἀπὸ κλειστὲς θύρες. Τὴ νύχτα δάδες φώτιζαν τὸν χῶρο. Τὸ φῶς τῆς μέρας, ποὺ στὴν Ἐλευσίνα συνδυαζόταν στὰ μυστήρια μὲ ἕνα ὀπαῖο, μποροῦσε ἐδῶ νὰ περνάει στὴν αἴθουσα μὲ τὸ χάραμα. Σύμφωνα βέβαια μὲ τὶς ἐπιγραφὲς ποὺ βρέθηκαν ὡς τώρα (βλ. ΠΑΕ 1976, 301), φαίνεται πιθανὴ ἡ ὑπόθεση ἑνὸς ἱεροῦ Ἀπόλλωνος, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ναὸς μὲ τὸν ἐγκάρσιο σηκὸ καὶ τὶς δυό του πόρτες ἀντιστοιχεῖ καλύτερα σὲ ἕνα λατρευτικὸ κτήριο συγκεντρώσεων.

Ἡ ὕπαρξη λοξῶν ὀροφῶν-στεγῶν εἶναι βεβαιωμένη γιὰ τὴν κλασικὴ καὶ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ στὸν ναὸ τῶν Ἀθηναίων, τὸ Μνημεῖο τῶν Ταύρων καὶ τὸν καλούμενο «ναὸ τοῦ Ἀνίου» στὴ Δῆλο. Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ὅμως δὲν ἐξυπηρετοῦσαν τὸν φωτισμό. Ἡ ἐπαναλαμβανόμενη παρουσία μαρμαρίνων ὀροφῶν-στεγῶν στὸν κυκλαδικὸ χῶρο φαίνεται μᾶλλον νὰ στηρίζεται στὴν ἁπλὴ καὶ εὐσύνοπτη λίθινη κατασκευή.

Ὅλες αὐτὲς οἱ τόσο πολύπλοκες καὶ μὲ ἐξαιρετικὴ ἀκρίβεια ἐφαρμοσμένες τελειώσεις, γιὰ τὶς ὁποῖες δὲν ξέρουμε μέχρι σήμερα ἄλλο παράδειγμα, ἐκπλήσσουν ἰδιαίτερα σ' ἕνα οἰκοδόμημα, ποὺ γενικὰ κατασκευάστηκε μὲ κατανοητὴ λιτότητα καὶ οἰκονομία, ὥστε νὰ μὴν περιμένει κανεὶς σ' αὐτὸ πρωτοποριακὲς ἰδιαιτερότητες. Ἔτσι οἱ κατασκευαστὲς παραιτήθηκαν ἀπὸ τὴ ράβδωση τῶν κιόνων, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν πλαστικὴ διατύπωση τοῦ διακόσμου στὶς διάφορες γλυφές, ποὺ ἔγινε ἁπλῶς γραπτός (κυμάτια, ἀστράγαλοι καὶ ἐχίνοι τῶν περιφύλλων κιονοκράνων).

Ἡ χρονολόγηση αὐτοῦ τοῦ κατὰ ἕνα μέρος ἀρχαϊκοῦ[1] καὶ κατὰ ἕνα ἄλλο μέρος προοδευτικοῦ κτηρίου εἶναι, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἔλειπε ὁ πλαστικὸς ἀρχιτεκτονικὸς διάκοσμος, δύσκολη· καὶ τὴ δυσκολία αὐξάνει τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἔρευνα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν Κυκλάδων εἶναι μέχρι στιγμῆς τόσο ἐλλιπής, ὥστε νὰ μὴν μποροῦν νὰ συνδυασθοῦν συγγενικὰ κτήρια μὲ τὸν ναὸ τοῦ Γύρουλα[2].

Τὰ ζωγραφισμένα μὲ ἐγκαυστικὴ ἰωνικὰ κυμάτια, ποὺ τὸ σχέδιό τους διακρίνεται ἀκόμη ἀπὸ τὸν διαφορετικὸ βαθμὸ φθορᾶς τῶν λιγότερο ἢ περισσότερο προστατευτικῶν στρωμάτων κεριοῦ ὡς «διαβρωτικὸ ἀνάγλυφο», δὲν μποροῦν ὅμως νὰ τοποθετηθοῦν πρὶν ἀπὸ τὸ 530 - 520 π.Χ. (πίν. 201α), ἂν ἡ ἐλαστικὴ καμπύλη στὴν ἀπόληξη τῶν φύλλων καὶ ἡ τραβηγμένη λόγχη, ποὺ πλησιάζουν πολὺ τὰ κυμάτια τοῦ σίγουρα χρονολογουμένου θησαυροῦ τῶν Σιφνίων, μποροῦν νὰ ἰσχύσουν ὡς κριτήριο.

Οἱ παραστάδες τῶν δύο θυρῶν ἔχουν στὴν ἐσωτερική τους πλευρὰ ἕνα ρηχὸ αὐλάκι, μέσα στὸ ὁποῖο ἔχουν σκαλιστεῖ σὲ κανονικὰ διαστήματα 14 ὀπὲς ποὺ φαρδαίνουν πρὸς τὰ μέσα. Ἐπειδὴ δὲν διαπιστώθηκαν ἴχνη μολυβιοῦ οἱ ὀπὲς αὐτὲς πρέπει νὰ ἦταν προορισμένες γιὰ σφηνωτοὺς ξύλινους γόμφους. Ὅμοιες κατασκευὲς στὸν Οἶκο τῶν Ναξίων στὴ Δῆλο, σὲ δυὸ θύρες στὴν Πάρο καὶ σὲ μιὰ ἀκόμη θύρα τῆς Νάξου δείχνουν ὅτι πρόκειται γιὰ ἕνα συνηθισμένο τρόπο στερεώσεως τῶν φύλλων τῆς θύρας, τὰ ὁποῖα συνδέονταν μὲ τὶς μαρμάρινες παραστάδες μὲ μιὰ συνεχῆ σειρὰ στροφέων, ἀντὶ νὰ στηρίζονται μὲ τὸν συνηθισμένο ἀλλοῦ τρόπο σὲ ὅλμους ποὺ ἀνοίγονται στὸ κατώφλι καὶ τὸ ἀνώφλι. Ἡ πρώτη ἀποκατάσταση αὐτῶν τῶν στροφέων θύρας, ποὺ στηριζόταν στὴν ὑπόθεση μεταλλικῶν ἀγκίστρων[3] ἀχρηστεύεται ὕστερα ἀπὸ τὴν τεκμηρίωση τῆς

1. Τὸ γεῖσο μὲ τὴ ρηχὴ κοιλότητα καὶ ἡ ἕδραση τῶν ἀκραίων κεραμίδων ἔχουν τὰ πιὸ κοντινά τους παραδείγματα στὸν Οἶκο τῶν Ναξίων τῆς Δήλου. Ἡ θύρα τοποθετεῖται στὸ α' μισὸ τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. ἀπὸ τὸν A. Büsing λόγω τῶν δύο ταινιῶν της.

2. Ἡ δημοσίευση τῶν χαρακτηριστικῶν μνημείων ἐπιχειρεῖται τελευταῖα: Οἱ G. Daux καὶ E. Hansen ἔχουν σχεδὸν τελειώσει μιὰ ἐξαντλητικὴ ἐπεξεργασία τοῦ θησαυροῦ τῶν Σιφνίων. Ὁ M. Ch. Hellmann ἑτοιμάζει μιὰ διεξοδικὴ δημοσίευση τοῦ ἐξαγωνικοῦ κτηρίου καὶ τῆς Στοᾶς τῶν Ναξίων. Γιὰ τὸν ἀνεσκαμμένο πρὶν ἀπὸ ἕνα περίπου αἰώνα Οἶκο τῶν Ναξίων ἑτοιμάζει δημοσίευση ὁ P. Courbin. Γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Πάρου καὶ τῆς Νάξου βλ. AA 1972, 313 κέ.

3. G. Gruben, AA 1972, 375. Πρβ. A. Büsing-Kolbe, JdI 93, 1978, 95 κέ.

ξύλινης γομφώσεως. Συνεχῆ συστήματα στροφέων ἀπὸ ξύλινους κυλίνδρους ποὺ εἰσχωροῦν ὁ ἕνας μέσα στὸν ἄλλο μὲ ἐναλλαγὴ ἐξοχῶν καὶ ὑποδοχῶν καὶ στερεώνονται διαδοχικὰ στὸ ἀκίνητο καὶ τὸ στρεφόμενο μέρος ἔχουν διατηρηθεῖ σὲ ὕστερες κλασικὲς ξύλινες σαρκοφάγους[1] καὶ τεκμηριώνονται καὶ στὴν ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ μὲ τὴν εὕρεση στὸ 'Ηραῖο τῆς Σάμου ἑνὸς τέτοιου συστήματος ἀπὸ ἔπιπλο[2]. Τὸ αὐλάκι τῶν θυρῶν τοῦ Γύρουλα καθορίζει τὴ διάμετρο τῶν ξυλίνων κυλίνδρων (7.8 ἑκ.) καὶ ἡ ἀπόσταση τῶν γομφώσεων τὸ ὕψος τους. Ἔτσι ὁ W. Koenigs μπόρεσε νὰ δώσει τὴ γραφικὴ ἀποκατάσταση καὶ τὸ σύστημα κατορθώθηκε νὰ ἀνακατασκευασθεῖ πραγματικά (πίν. 201β-γ).

GOTTFRIED GRUBEN - ΜΑΝΩΛΗΣ ΚΟΡΡΕΣ

Μὲ τὴν ἴδια εὐγενικὴ προσφορὰ τῆς 'Ελληνικῆς 'Αεροπορίας ἀεροφωτογραφήθηκε ἐφέτος τόσο τὸ ἱερὸ (πίν. 199β, 200) καὶ ἡ γύρω περιοχή, ὅσο καὶ ἄλλοι ἀρχαιολογικοὶ χῶροι τῆς Νάξου (Χώρα, 'Απόλλωνας). 'Η μετακίνηση τοῦ ναΐσκου, ἡ ἔρευνα ἔξω ἀπὸ τὴ ΝΔ γωνιὰ τοῦ ἀρχαίου κτηρίου καὶ ἐνδεχομένως δύο δοκιμαστικὲς τομὲς πρὸς Β καὶ ΒΑ τοῦ ἱεροῦ εἶναι οἱ ἐργασίες ποὺ ὑπολείπονται τώρα στὸν Γύρουλα.

Β. Κ. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ

1. M. Vaulina - A. Wasowicz, Bois Grecs et Romains de l'Ermitage (1974) 58 κέ. A. Wasowicz, Bibliotheca Antiqua, Academia Scientiarum Polona 6, 1966, 125 κέ.
2. Εὐγενὴς ὑπόδειξη τοῦ H. Kyrieleis.

27. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΘΗΡΑΣ

(Παρένθ. πίν. Θ΄ καὶ πίν. 202 - 206)

Μὲ γενναία κρατικὴ χορηγία συνεχίστηκαν οἱ ἐργασίες στὸ 'Ακρωτήρι τῆς Θήρας. Τέσσερις ἦταν οἱ τομεῖς στοὺς ὁποίους ἀναπτύχθηκε δραστηριότητα κατὰ τὸ 1977: α) ἀνασκαφή, β) συντήρηση, γ) ἐγκαταστάσεις, δ) ἀποτυπώσεις.

Α. ΑΝΑΣΚΑΦΗ[1]

'Η ὁλοκλήρωση τῆς ἔρευνας σὲ μισοανασκαμμένους τομεῖς καὶ ἡ βελτίωση τῆς λειτουργίας τοῦ ἐπισκέψιμου χώρου ὑπῆρξαν οἱ βασικὲς κατευθυντήριες γραμμὲς τῆς ἀνασκαφικῆς ἐργασίας. Ἔτσι ὁλοκληρώθηκε ἡ ἀνασκαφὴ στὸ ἰσόγειο τοῦ Δωματίου 5 τῆς Δυτικῆς Οἰκίας καὶ στὸ Δωμάτιο 17 τοῦ Συγκροτήματος Δ(Δ17). 'Η ἀνασκαφὴ τέλος προχώρησε πρὸς Βορρᾶ τοῦ Συγκροτήματος Δ, ὅπου ὑπολογιζόταν ἡ συνέχεια τῆς 'Οδοῦ Τελχίνων πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνη.

1. ΔΥΤΙΚΗ ΟΙΚΙΑ

Στὸ Δωμάτιο 5 τῆς Δυτικῆς Οἰκίας ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα δὲν εἶχε περατωθεῖ κατὰ τὶς προηγούμενες περιόδους[2]. Μέσα στὴν ἐπίχωση ποὺ κάλυπτε σ' ὅλο τὸ ὕψος του τὸν βόρειο τοῖχο τοῦ ἰσογείου στὸ Δωμάτιο 5, βρέθηκαν ἀξιόλογα θραύσματα τοιχογραφιῶν ποὺ ἀνήκουν προφανῶς στὴ μικρογραφία τοῦ «ναυαγίου»[3]. Γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ τμήματος αὐτοῦ χρειάστηκε ἡ κατασκευὴ εἰδικοῦ ἱκριώματος ποὺ τὸ ὕψος του μειωνόταν βαθμιαῖα μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἀνασκαφῆς (πίν. 202α). 'Η συντήρηση καὶ ἡ συναρμολόγηση τῶν τεμαχίων αὐτῶν τῆς τοιχογραφίας ἐλπίζεται πὼς θὰ βοηθήσει στὴν καλύτερη κατανόηση τῆς αἰνιγματικῆς αὐτῆς τοιχογραφίας.

Χάλκινο ταψὶ μὲ δύο κατακόρυφες λαβὲς βρέθηκε ὄχι καλὰ διατηρημένο μέσα

1. Βασικοὶ ἐπιστημονικοὶ συνεργάτες σ' ὅλη τὴν περίοδο ἦταν οἱ πτυχιοῦχοι 'Αρχαιολογίας: Χαρ. Σιγάλας, Χριστίνα Τελεβάντου, Μαρ. Μαρθάρη καὶ ἡ ἀρχιτέκτων Κ. Παλυβοῦ. Μικρότερα διαστήματα ἐργάστηκαν οἱ ἐπίσης πτυχιοῦχοι ἀρχαιολογίας 'Αλ. Πατριανάκου-'Ηλιάκη, Ἄννα Παπᾶ, Ἴρις Ντούσκου, Ὄλγα Χατζηαναστασίου, Μπ. Βέμη, 'Ελ. Ματζουράνη καὶ ὁ ζωγράφος κ. 'Ηλιάκης καθὼς καὶ οἱ φοιτητὲς Α. Μαστραπᾶς, Χρ. Γρηγορίου, 'Ε. Παπαπετροπούλου, Μ. Πλάτωνος, Ἔ. Ζάμπα καὶ Γ. Ρίζου.

2. Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Θήρα VI, 1972, 17, πίν. 43.

3. Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Θήρα VI, 1972, 32, πίν. 42α.

σὲ στρῶμα ἄσπας στὴ βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ δωματίου καὶ ὄχι πολὺ ψηλὰ ἀπὸ τὸ δάπεδο (πίν. 202β). Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα κινητὰ εὑρήματα τὴ σημαντικότερη θέση κατέχουν τὰ πήλινα ἀγγεῖα, κυρίως ἀποθηκευτικὰ σκεύη στημένα κατ' εὐθεῖαν στὸ δάπεδο τοῦ δωματίου (πίν. 203α). Σὲ πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ σκεύη εἶχαν διατηρηθεῖ ἀξιόλογα λείψανα ἀπὸ ὀργανικὲς οὐσίες. Σπουδαιότερο δεῖγμα ἀνάμεσά τους ἦταν τμῆμα ἀπὸ πλεκτὸ σκεῦος ποὺ ἔμοιαζε πολὺ μὲ τὸ τυροβόλι, τὸ πλεκτὸ δηλαδὴ καλάθι ἀπὸ βοῦρλα, ποὺ ἀκόμη σήμερα χρησιμοποιοῦν στὴν τυροκομική τους οἱ νησιῶτες. Τὸ σκεῦος αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸν Ὁμηρικὸ *τάλαρον*[1].

2. ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ Δ

Τὸ δωμάτιο Δ17 ἦταν γεμάτο ἀπὸ ἀγγεῖα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἕνα πολὺ μεγάλο μέρος εἶχε ἀφεθεῖ ἐπὶ τόπου (πίν. 203β)[2]. Γιὰ νὰ προστατευθοῦν αὐτὰ τὰ ἀγγεῖα εἶχε τοποθετηθεῖ ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Μαρινᾶτο πρόχειρο στέγαστρο ἀπὸ διαφανὴ κυματοειδὴ φύλλα πλαστικοῦ. Τὸ στέγαστρο αὐτὸ πατοῦσε δυτικὰ σὲ πρόχειρο τοιχάριο ἀπὸ σιμεντόπλινθους καὶ στὶς ἄλλες πλευρὲς πάνω στὰ λείψανα τῶν ἀρχαίων τοίχων.

Περισσότερα ἀπὸ ὀγδόντα πήλινα ἀγγεῖα καὶ σκεύη ποικίλων σχημάτων καὶ μεγεθῶν ἦταν ἡ συγκομιδὴ τοῦ Δ17. Στὸ ἤδη γνωστὸ ρυτὸ σὲ σχῆμα κεφαλῆς κάπρου προστέθηκε ἕνα παράδειγμα ἀκριβῶς ὅμοιο μὲ τὸ πρῶτο (πίν. 204α)[3]. Μία δίλοβη πρόχους μὲ τριφυλλόσχημο ἠθμοειδὲς στόμιο καὶ μὲ λαβὴ ποὺ συνδέει τὰ δύο δοχεῖα σὰν λαβὴ καλαθιοῦ εἶναι κοσμημένη μὲ δελφίνια σὲ θαλάσσιο τοπίο (πίν. 204β). Ἄλλα δύο ὅμοια σκεύη ποὺ ἔχουν βρεθεῖ στὸ Ἀκρωτήρι εἶναι ἐλλιπῆ κατὰ τὸ ἥμισυ. Μόνο ἕνα ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ σκεύη προέρχεται ἀπὸ τὶς πρόσφατες ἀνασκαφές (τομέα Α) καὶ ἔχει ὡς διακόσμηση θέμα ἀπὸ τὴν κρητικὴ πανίδα: σειρὰ ἀπὸ αἰγάγρους (ἀριθ. κατ. 3162). Τὸ ἄλλο σκεῦος εἶναι ἐλαφρὰ διαφορετικό: δύο παράλληλα συνδεδεμένες πρόχοι ποὺ φαίνεται πὼς εἶχαν ἀνεξάρτητη λαβὴ ἡ καθεμιά· εἶναι σκεῦος μεσοκυκλαδικὸ μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ διακόσμηση ἀπὸ κάθετες γραμμές. Εἶναι παλαιὸ τυχαῖο εὕρημα ἀπὸ τὸ Ἀκρωτήρι ποὺ εἶχε παραδοθεῖ ἀπὸ κάποιο Θεόδωρο Ἀλεφραγκῆ. Σήμερα ἐκτίθεται στὸ Μουσεῖο τῆς Θήρας (ἀρ. κατ. 492).

Σημαντικὸ εὕρημα στὸ Δ17 ἀποτέλεσε τὸ κάτω μέρος πίθου, μέσα στὸ ὁποῖο ἔχουν ἄριστα διατηρηθεῖ τὰ ἀποτυπώματα ἀμυγδάλων μέσα στὴν ἡφαιστειακὴ σκόνη ποὺ γέμισε τὸ ἀγγεῖο ὅταν ἀκόμη οἱ καρποὶ ἦταν ἄθικτοι (πίν. 204γ).

3. ΟΔΟΣ ΤΕΛΧΙΝΩΝ

Ἡ ἀνασκαφὴ στὸν τομέα αὐτὸ περιορίστηκε στὸ χῶρο ἀνατολικὰ τῆς Οἰκίας τῶν Γυναικῶν καὶ κυρίως στὴ γραμμὴ τῶν πεσσῶν 17 - 31 - 29 τοῦ στεγάστρου dexion (παρένθ. πίν. Θ΄).

1. ι 247.
2. Σ. Μαρινατος, Θήρα VII, 1973, 14, πίν. 16 - 17.
3. Σ. Μαρινατος, Θήρα VII, 1973, 14 πίν. 17β καὶ 57α.

Δὲν προχώρησε βορειότερα ἀπὸ τὸ πέρας τῆς Οἰκίας τῶν Γυναικῶν ἐπειδὴ ἡ κατὰ τὸ παρελθὸν ἐπισήμανση τοιχογραφιῶν στὸ χῶρο αὐτὸ[1] ἀπαιτοῦσε τὴν παρουσία εἰδικῶν τεχνιτῶν στὴν ἀνασκαφὴ γιὰ τὴν περισυλλογή τους. Σκοπὸς τῆς ἀνασκαφῆς στὴν περιοχὴ αὐτὴ ἦταν νὰ ἀποκαλυφθεῖ ἡ συνέχεια τῆς 'Οδοῦ Τελχίνων πρὸς τὰ βόρεια καὶ νὰ συνδεθοῦν ἔτσι φυσιολογικὰ οἱ ἀνασκαμμένοι βόρειοι τομεῖς τοῦ χώρου (Οἰκία τῶν Γυναικῶν καὶ 'Αποθήκη Πίθων ἢ τομέας Α).

'Η ἀπομάκρυνση τῆς ἐπιχώσεως ἔδειξε πὼς ἡ ὁδὸς Τελχίνων κατὰ τὸ τμῆμα της αὐτὸ συνέπεσε μὲ τὸ χείμαρρο ποὺ διέσχιζε τὴν προϊστορικὴ πόλη κατὰ τοὺς νεώτερους χρόνους. Αὐτὸ εἶχε ὡς συνέπεια σχεδὸν ὁλόκληρο τὸ κατάστρωμα τοῦ δρόμου νὰ ἔχει σημαντικὰ διαβρωθεῖ καὶ μόλις λίγα λείψανα ἀπὸ τὸ λιθόστρωτο νὰ ἔχουν σωθεῖ μπροστὰ ἀπὸ τὸ Δωμάτιο 3 τῆς Οἰκίας τῶν Γυναικῶν. 'Ακόμη καὶ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τῆς Οἰκίας αὐτῆς εἶχε ὑποστεῖ σημαντικὴ φθορὰ ἀπὸ τὰ νερὰ τοῦ χειμάρρου ἀλλὰ ἴσως καὶ ἀπὸ τὶς δραστηριότητες τῶν χωρικῶν ποὺ χρησιμοποιοῦσαν τὶς πέτρες γιὰ νὰ χτίσουν τὶς ξηρολιθιὲς τῶν ἀναλημματικῶν τοίχων στὰ γειτονικὰ χωράφια τους[2]. Ἔτσι σήμερα μόλις διακρίνεται ἡ ἐξωτερικὴ γραμμὴ τοῦ τοίχου αὐτοῦ (παρένθ. πίν. Θ΄ πίν. 205α: δεξιά, πίν. 205β: ἀριστερά). Πολὺ σοβαρότερη φαίνεται πὼς ἦταν ἡ ζημιὰ ποὺ ἔπαθε ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ κτιρίου ποὺ βρίσκεται ἀπέναντι (ἀνατολικὰ) ἀπὸ τὴν Οἰκία τῶν Γυναικῶν. Κανένα ἴχνος τοῦ τοίχου αὐτοῦ δὲν ἐπιβεβαιώθηκε καὶ μόνο ἡ παρουσία ἄλλων τοίχων ἐγκάρσιων ἐνισχύει τὴν ὑπόθεση πὼς μιὰ σειρὰ ἀπὸ μικρὲς πέτρες ἀπέναντι ἀπὸ τὰ δωμάτια 2,3 καὶ 4 τῆς Οἰκίας τῶν Γυναικῶν μπορεῖ νὰ ἀνήκουν στὸ ἀνατολικὸ κτίριο (παρένθ. πίν. Θ΄). 'Ελπίζεται πὼς ἡ προσεχὴς μελέτη τῆς στρωματογραφίας μὲ τομὲς στὸ τμῆμα αὐτὸ τῆς ὁδοῦ Τελχίνων θὰ ἐπιβεβαιώσει καὶ τὰ δύο ὁριά της, ἀνατολικὸ καὶ δυτικό.

Στὸ νοτιότερο ἄκρο τοῦ ἀνασκαμμένου τμήματος, ἀκριβῶς ἀπέναντι ἀπὸ τὴ βόρεια εἴσοδο τοῦ Συγκροτήματος Δ καὶ μέσα στὸ στρῶμα τοῦ ἡφαιστειακοῦ ὑλικοῦ ἐπισημαίνονται ἁπλοϊκὲς κατασκευὲς ἀπὸ ἀργοὺς λίθους ποὺ ἴσως εἶναι ἔργα τῶν σημερινῶν κατοίκων τοῦ 'Ακρωτηριοῦ (παρένθ. πίν. Θ΄).

Β. ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ

"Οπως καὶ κάθε χρόνο δύο ἦταν οἱ κλάδοι συντηρήσεως: στὶς τοιχογραφίες καὶ στὰ κινητὰ εὑρήματα.

1. 'Από τὴν πλησίον περιοχὴ προέρχονται ἡ τοιχογραφία μὲ τὸ κεφάλι «'Αφρικανοῦ» καὶ «τῶν πουλιῶν»: Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Θήρα ΙΙ, 1968, 28 πίν. Β2 - 4.

2. Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Thera V, 1971, 11.

1. Τοιχογραφίες[1]

Ἡ ἀνεπάρκεια χώρου στὰ ὑπάρχοντα ἐργαστήρια στὴν Ἀθήνα ὑπῆρξε ἡ αἰτία νὰ ἀδρανήσει ὁ τομέας αὐτὸς στὴν Πρωτεύουσα. Ἔτσι τὰ τοιχογραφικὰ σύνολα ἀπὸ τὴν Ξεστὴ 3 ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλα οἰκοδομήματα ποὺ ἔχουν μεταφερθεῖ στὸ κέντρο παρέμειναν ἀσυντήρητα[2]. Στὰ ἐργαστήρια τῆς ἀνασκαφῆς ὅμως ἔγινε γενικὴ τακτοποίηση ὅλων τῶν τοιχογραφιῶν ποὺ προέρχονταν κυρίως ἀπὸ τὴν Ξεστὴ 3 (ἀνασκαφὴ 1973 καὶ 1974) καὶ ἀπὸ τὴν Ξεστὴ 4 (ἀνασκαφὴ 1974). Οἱ τοιχογραφίες αὐτὲς ἦταν τὸ περιεχόμενο περίπου ἐνενήντα δίσκων μὲ 3 - 4 στρώσεις ὁ καθένας. Ἡ ἐργασία ποὺ ἔγινε στὰ κομμάτια αὐτὰ ἀπέβλεπε στὴν παροχὴ πρώτων βοηθειῶν ὥσπου νὰ συντηρηθοῦν συστηματικά, γιατὶ ἦταν ἀκόμη ὅπως βγῆκαν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή.

Μετὰ τὴ φωτογράφιση κάθε στρώματος (σὲ δίσκο) χωριστὰ καὶ τὴ λεπτομερὴ περιγραφή του ἔγινε πρῶτος καθαρισμὸς ἀπὸ τὰ χώματα καὶ τὶς σκόνες καὶ στὴ συνέχεια στερέωση τῶν κονιαμάτων καὶ τῶν χρωμάτων μὲ ἐμβαπτισμὸ σὲ ἀραιὴ διάλυση polyvinyl acetate. Σὲ κάθε κομμάτι γράφτηκαν τὰ διακριτικά του στοιχεῖα καὶ ὅλα μετὰ τοποθετήθηκαν πάλι σὲ δίσκους καὶ ἀπομονώθηκαν ἀπὸ τὸ φῶς. Μεγάλη ἔκπληξη κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐργασίας αὐτῆς ἦταν ἡ συντήρηση κομματιῶν ἀπὸ τὴν Ξεστὴ 4 μὲ τμήματα ἀνδρικῶν μορφῶν σχεδὸν σὲ φυσικὸ μέγεθος καὶ ἴσως σὲ πομπή.

2. Κινητὰ εὑρήματα[3]

Μετὰ τὴν ἐκκαθάριση κιβωτίων μὲ ὄστρακα ἀπὸ τὶς ἀνασκαφικὲς περιόδους προηγούμενων ἐτῶν συντηρήθηκαν καὶ ἀγγεῖα ἀπὸ τοὺς χώρους Δ17 καὶ τὸ δωμάτιο 5 τῆς Δυτικῆς Οἰκίας. Ἄλυτο παραμένει ἀκόμη τὸ πρόβλημα τοῦ νεροῦ ποὺ χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸ πλύσιμο τῶν ἀγγείων. Ἐπειδὴ προέρχεται ἀπὸ πηγάδι κοντὰ στὴ θάλασσα, περιέχει σημαντικὴ ποσότητα ἁλατιοῦ ποὺ ἀσφαλῶς δὲν ἐνδείκνυται γιὰ τὴ χρήση αὐτή. Γιὰ τὴ λύση τοῦ προβλήματος προτείνεται ἡ κατασκευὴ μεγάλων ὁμβροδεξαμενῶν, στὶς ὁποῖες θὰ συλλέγονται ἄφθονα βρόχινα νερὰ ἀπὸ τὶς τεράστιες ἐπιφάνειες τοῦ στεγάστρου τῆς ἀνασκαφῆς. Τὰ ἀγγεῖα συγκολλήθηκαν μὲ κόλλα uhu γιατὶ σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη τῶν εἰδικῶν, δὲν ἐνδείκνυται πλέον ἡ χρησιμοποίηση γομαλάκας.

1. Οἱ συντηρητὲς τοιχογραφιῶν ποὺ ἐργάστηκαν στὰ ἐργαστήρια τῆς ἀνασκαφῆς ἦταν οἱ Σταμ. Περράκης, Στ. Ἀγγελίδης καὶ Ἰάκ. Μιχαηλίδης κάτω ἀπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ ζωγράφου-συντηρητῆ κ. Τάσου Μαργαριτώφ, καὶ τὴν καλλιτεχνικὴ παρακολούθηση τοῦ ζωγράφου κ. Κ. Ἠλιάκη.

2. Προχώρησαν πάντως οἱ ἐργασίες στὸ κτίριο τῆς ὁδοῦ Θόλου 10 ποὺ προορίζεται νὰ στεγάσει ἔστω καὶ ἀνεπαρκῶς, τὸ ἐργαστήριο συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν Θήρας.

3. Μὲ τὴ συντήρηση τῶν κινητῶν εὑρημάτων ἀσχολήθηκαν οἱ Μαρίνα Πέτρου καὶ Β. Ἀληφραγκῆς.

Ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα τοῦ Δ17 ποὺ συντηρήθηκαν τὸ 1977 δειγματοληψία ἀποτελοῦν τὰ ἑξῆς:

α. Ρυτὸ σὲ σχῆμα κεφαλῆς κάπρου (ἀρ. κατ. 4274, πίν. 204α) ὅμοιο μὲ ἄλλο ποὺ εἶχε βρεθεῖ παλαιότερα στὸν ἴδιο χῶρο.

β. Δίλοβη τριφυλλόστομη πρόχους διακοσμημένη μὲ δελφίνια (ἀρ. κατ. 4283, πίν. 204β).

γ. Ραδινὸς ἀμφορέας (ἀρ. κατ. 4342) μὲ ἐλλειπτικὸ στόμιο. Ἡ διακόσμησή του, σὲ ζῶνες, ἀποτελεῖται ἀπὸ τρέχουσα σπείρα (κύρια ζώνη) καὶ ὁμάδες ταινιῶν (πίν. 206α).

δ. Ὠοειδὴς ἀμφορέας μὲ ἐλλειπτικὸ στόμιο καὶ δύο ὑποτυπώδεις λαβὲς στὴν κοιλιά. Τὴν κύρια ζώνη τῆς διακοσμήσεως ἀποτελοῦν κύκλοι ποὺ περικλείουν σταυρὸ καὶ συνδέονται μεταξύ τους μὲ διπλὴ ἐφαπτομένη. Στὴ ζώνη τοῦ ὤμου ἀπὸ ἕνα φυτικὸ θέμα σὲ σχῆμα φοινικόδεντρου(;) ἀνάμεσα στὶς λαβές (ἀριθ. κατ. 4349, πίν. 206γ).

ε. Ραδινὴ μαστοπρόχους (ἀρ. κατ. 4348, πίν. 206δ).

Τέλος μοναδικὸ ὡς τώρα στὰ εὑρήματα τοῦ Ἀκρωτηριοῦ ποὺ συγκολλήθηκε ἀπὸ ὄστρακα εἶναι καὶ τὸ τμῆμα ἀγγείου μὲ πλαστικὴ προτομὴ αἰγάγρου. Τὸ ἀγγεῖο αὐτό (ἀριθ. κατ. 4281) προέρχεται ἀπὸ τὸ Β καὶ βρέθηκε κατὰ τὸ πλύσιμο τῶν ὀστράκων (πίν. 206β). Ὁ τύπος του εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὴν Κρήτη σὲ κωνικὸ ρυτὸ ἀπὸ τὸ Παλαίκαστρο[1].

Ἡ δ. Πέτρου συντήρησε ἐπίσης ὅλα τὰ χάλκινα ἀντικείμενα ποὺ ἔχουν παραμείνει στὶς ἀποθῆκες τῆς ἀνασκαφῆς μὲ ἐμβαπτισμὸ ἐπὶ εἰκοσιτετράωρο σὲ διάλυση βενζοτριαζόλης 3% σὲ καθαρὸ οἰνόπνευμα.

Γ. ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ

Ἡ ραγδαία αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ ἐπισκεπτῶν μέσα στὸ χῶρο τῆς ἀνασκαφῆς δημιουργεῖ πολλὰ καὶ σοβαρὰ προβλήματα. Ἕνα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι τὰ σύννεφα σκόνης ποὺ σηκώνονται μὲ τὸ βηματισμὸ τῶν ἐπισκεπτῶν. Ἡ ἐπίστρωση τῆς ἀτραποῦ μὲ λεπτὸ στρῶμα ἄμμου πρόσφερε σχεδὸν ριζικὴ λύση στὸ πρόβλημα, μόνο ποὺ ἀπαιτεῖται ἀνανέωση τῆς ἄμμου κατὰ καιρούς.

Ἡ γειτνίαση μὲ τὴ θάλασσα καὶ ἡ χημικὴ σύσταση τῶν ἡφαιστειακῶν ὑλικῶν ποὺ ἔχουν κατακαλύψει τὸ νησὶ συντελοῦν στὴν ταχεία διάβρωση τῶν μεταλλικῶν κατασκευῶν, ὅταν μάλιστα αὐτὲς εἶναι ἐκτεθειμένες στὸ ὕπαιθρο. Ὁλόκληρο τὸ νότιο τμῆμα ἀπὸ τὴν περίφραξη τοῦ χώρου εἶχε ὑποστεῖ σημαντικὴ βλάβη ἀπὸ τὶς ἀνωτέρω αἰτίες καὶ χρειάστηκε ἡ ἀντικατάστασή της γιὰ τὴν καλύτερη προστασία τῆς ἀνασκαφῆς.

1. Archaeological Reports 1962 - 63, 32 εἰκ. 35.

Χαμηλὸς τοῖχος θεμελιωμένος σχετικὰ βαθιὰ χτίστηκε γιὰ νὰ ἀποτελέσει τὸ ὑπόβαθρο τῆς περιφράξεως ποὺ θὰ τὴν ἀπομονώνει ἀπὸ κάθε ἐπαφὴ μὲ τὸ διαβρωτικὸ χῶμα. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ κατασκευάστηκε περίφραξη περίπου 200 μέτρων. Ἀπαιτεῖται ὅμως ἡ βαθμιαία ἀντικατάσταση καὶ ἡ ὁλοκλήρωση τῆς περιφράξεως.

Σημαντικότατο πρόβλημα ποὺ γεννήθηκε ἀπὸ τὶς ἴδιες αἰτίες εἶναι καὶ ἡ διάβρωση τῶν μεταλλικῶν ὑδρορροῶν τοῦ στεγάστρου τῆς ἀνασκαφῆς. Ὁ κίνδυνος κατακλυσμοῦ τῶν ἐρειπίων μὲ ἀνυπολόγιστες ἐπιπτώσεις ἦταν μεγάλος, γιατὶ ὁλόκληρα τμήματα ἀπὸ τὶς ὑδρορρόες εἶχαν ἀποσαθρωθεῖ ἐντελῶς. Μὲ τὴ συμβουλὴ τῶν Κων/νου Ἀσημενοῦ, χημικοῦ-συντηρητῆ στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο καὶ τοῦ Τάσου Μαργαριτὼφ ζωγράφου-συντηρητῆ τῆς Διευθύνσεως Συντηρήσεως, ἐφαρμόστηκε ἐπάλειψη πολυεστέρα ἐνισχυμένου μὲ ὑαλοβάμβακα. Ἡ ἐργασία ἦταν δαπανηρὴ καὶ μακροχρόνια, ἀλλὰ μὲ τὴ δημιουργία στὴν οὐσία, πλαστικῶν ὑδρορροῶν τὸ πρόβλημα τῆς διαβρώσεως ἐξουδετερώθηκε. Ἀπαιτεῖται ὅμως καὶ ἐδῶ συντήρηση μὲ νέες ἐπαλείψεις.

Δ. ΑΠΟΤΥΠΩΣΕΙΣ

Κατὰ τὸ 1977 συστηματοποιήθηκε ἡ ἐργασία πλήρους καὶ λεπτομεροῦς ἀποτυπώσεως τῶν ἐρειπίων. Τὴν ὀργάνωση τῆς ἐργασίας ἀνέλαβε ἡ ἀρχιτέκτων κ. Καλλιρρόη Παλυβοῦ, διαθέτουσα ἱκανὴ πεῖρα ἀπὸ ἀρχαιολογικὲς ἐργασίες ὅπως εἶναι αὐτὲς ποὺ ἐκτελοῦνται στὸ ναὸ τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος στὴ Φιγάλεια. Τὰ προβλήματα ποὺ ἀντιμετωπίζονται καθὼς καὶ ἡ μέθοδος ποὺ ἀποφασίστηκε στὴν ἐκτέλεση τῶν ἀποτυπώσεων καὶ τὴν ὀργάνωση τοῦ ἀρχείου σχεδίων ἡ κ. Παλυβοῦ ἀναπτύσσει στὴν ἔκθεση ποὺ ἀκολουθεῖ.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΣΤΟΝ ΠΡΟΙΣΤΟΡΙΚΟ ΟΙΚΙΣΜΟ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΘΗΡΑΣ
(τῆς Καλλιρρόης Παλυβοῦ)

Ι. Εἰσαγωγή. Σημασία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἀποτύπωσης. Ἡ μελέτη τοῦ προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ ποὺ ἀποκάλυψαν οἱ ἀνασκαφὲς στὸ Ἀκρωτήρι Θήρας ξεκινᾶ βασικὰ ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν διαφόρων δραστηριοτήτων τῶν κατοίκων του οἱ ὁποῖες θὰ συσχετιστοῦν στὴ συνέχεια μὲ τοὺς ἐξωτερικοὺς παράγοντες, τὰ ἄλλα πολιτιστικὰ κέντρα καὶ τὴ γενικότερη κατάσταση τοῦ κόσμου τῆς μινωικῆς ἐποχῆς.

Κάθε μία ἀπὸ τὶς δραστηριότητες αὐτὲς (οἰκοδομική, οἰκονομική, καλλιτεχνικὴ κλπ.) ἀποτελεῖ ἀντικείμενο εἰδικῆς μελέτης ἐπιστημόνων διαφόρων εἰδικοτήτων. Ἡ στενὴ συνεργασία τους θὰ βοηθήσει σημαντικὰ στὴν πρόοδο τῆς κάθε μιᾶς μελέτης καὶ τέλος θὰ δώσει μιὰ σωστὴ ὁλοκληρωμένη εἰκόνα τῆς πολιτιστικῆς, κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ζωῆς στὸ χῶρο αὐτό. Ἕνα παράδει-

γμα τῆς ἀλληλοσυμπλήρωσης τῶν διαφόρων μελετῶν εἶναι ἡ περίπτωση μιᾶς ὁλοκληρωμένης τοιχογραφίας ποὺ μπορεῖ νὰ δώσει σημαντικὲς πληροφορίες γιὰ τὸν ἴσως καταστραμμένο χῶρο ποὺ τὴν ἔφερε, ἐνῶ ἀντίστοιχα ἡ γνωστὴ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ χώρου μπορεῖ νὰ βοηθήσει στὴ συμπλήρωση μιᾶς ἐλλιποῦς τοιχογραφίας.

Ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ ἀρχιτέκτονα[1] ποὺ ἐξετάζει τὴν οἰκοδομικὴ δραστηριότητα στὸν οἰκισμό, τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζεται εἶναι πολὺ μεγάλο γιὰ δύο λόγους: α) γιὰ τὴ μοναδικότητα τῆς ἀποκάλυψης ἑνὸς τόσο ἐκτεταμένου καὶ ἄριστα διατηρημένου οἰκιστικοῦ συνόλου τῆς μινωικῆς ἐποχῆς, ὅπου τὰ κτίρια σώζονται σὲ δύο καὶ τρεῖς ἀκόμα ὀρόφους καὶ β) γιὰ τὴν ἐκπληκτικὴ διατήρηση (χάρη στὶς εἰδικὲς συνθῆκες καταστροφῆς) τόσων λεπτομερειῶν καὶ πληροφοριῶν μέχρι καὶ αὐτῆς ἀκόμα τῆς ὑφῆς τῶν ὑλικῶν.

Ἀφετηρία γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἀποτελεῖ ἡ πλήρης καὶ λεπτομερὴς καταγραφὴ κάθε σχετικῆς πληροφορίας. Ἡ ἀναγκαιότητα τῆς καταγραφῆς αὐτῆς γίνεται ἰδιαίτερα ἐπιτακτικὴ ἀπὸ τὴ φύση καὶ τὰ εἰδικὰ προβλήματα ποὺ παρουσιάζονται ἐδῶ. Στὴν πορεία τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ τοὺς ψηλότερους ὀρόφους πρὸς τὸ ἰσόγειο ἢ τὸ ὑπόγειο γίνονται ἀναπόφευκτα πολλὲς ἐπεμβάσεις ἐπανατάξιμες καὶ μή, ὅπως ὁ καθαρισμὸς στρωμάτων καταστροφῆς, ἡ διάλυση καὶ μετάθεση πλακόστρωτων δαπέδων ὀρόφων, ἡ στερέωση μὲ ὁπλισμένο σκυρόδεμα τῶν ἀνοιγμάτων καὶ τῶν ἐπικίνδυνων τοίχων καὶ ἄλλα.

Ἡ σημασία λοιπὸν τῆς συστηματικῆς καταγραφῆς καὶ ἀποτύπωσης κάθε πληροφορίας σὲ ὅλες τὶς φάσεις τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι φανερὴ καὶ ἡ εὐθύνη γιὰ τὴ συνέπεια καὶ ἀκρίβεια τοῦ ἔργου αὐτοῦ μεγάλη, ἀφοῦ σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἐργασία θὰ στηριχθεῖ κάθε μετέπειτα μελέτη.

Θὰ μποροῦσε ἐνδεικτικὰ νὰ ἀναφερθεῖ ἡ σημασία τῆς ἀποτύπωσης καὶ αὐτοῦ ἀκόμα τοῦ στρώματος καταστροφῆς πρὶν τὴν ἀπομάκρυνσή του καὶ τὸν καθαρισμὸ τῆς περιοχῆς γιὰ τὴν πρόοδο τῆς ἀνασκαφῆς. Ἡ κατανομὴ ἑνὸς ἄμορφου σωροῦ γύρω ἀπὸ ἕνα κτίσμα μπορεῖ νὰ δώσει πληροφορίες γιὰ τὴν ὕπαρξη ὀρόφων καὶ ἀνοιγμάτων στὶς διάφορες θέσεις. Ἐντοπίζοντας γνωστὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, θραύσματα τοιχογραφιῶν ἢ εὑρήματα μέσα στὸ σωρὸ ἔχουμε πάλι πληροφορίες γιὰ τὴ μορφὴ ἢ τὴ χρήση ψηλότερων ὀρόφων. Ἐξ ἄλλου σὲ περιπτώσεις καταστραμμένης λαξευτῆς τοιχοποιίας, ἡ μελέτη τοῦ στρώματος καταστροφῆς μπορεῖ νὰ ὁδηγήσει καὶ σ' αὐτὴν ἀκόμα τὴν ἀναπαράσταση ἢ ἀναστήλωσή της.

Ὑπάρχουσα κατάσταση

Ὕστερα ἀπὸ τὰ παραπάνω εἶναι φανερὴ ἡ δυσκολία στὴ μελέτη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἀφοῦ ἡ λεπτομερὴς σχεδίαση τῆς ἀνασκαφῆς ἐπιχειρεῖται τώρα,

1. Στὴν ἀνασκαφὴ αὐτή, τὸ ἔργο τοῦ ἀρχιτέκτονα θὰ πρέπει νὰ διακριθεῖ σὲ δύο μορφές:

σὲ σημαντικὰ προχωρημένο της στάδιο. Ἡ δυσκολία εἶναι μεγαλύτερη στὶς περιπτώσεις ποὺ χάθηκαν ὁριστικὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ βοηθοῦσαν στὴ μελέτη καὶ κατανόηση τῶν κτιρίων. Τὰ σχέδια ποὺ βρέθηκαν στὴν ἀνασκαφὴ ἀφοροῦν στὴν ἀποτύπωση τῶν διαφόρων τομέων τοῦ οἰκισμοῦ σὲ κλίμακα 1:50 καὶ 1:100. Τὰ σχέδια αὐτὰ (κυρίως γενικὲς κατόψεις χωρὶς διάκριση ὀρόφων ἢ διαφορετικῶν ἐπιπέδων) εἶναι δημοσιευμένα στὰ Θήρα I - VII καὶ εἶναι φανερὸ πὼς μόνο σὰν γενικὸ σκαρίφημα τῆς περιοχῆς μποροῦν νὰ χρησιμεύσουν ἀφοῦ δὲν καλύπτουν καθόλου τὶς ἀνάγκες ποὺ ἔχουν ἐκτεθεῖ παραπάνω. Ἄλλα σκαριφήματα ποὺ βρέθηκαν (σχεδιασμένα κυρίως ἀπὸ ἀρχαιολόγους) εἶναι ἐντελῶς ἀποσπασματικὰ καὶ συχνὰ πολὺ ἀσαφή. Τὰ σχέδια τακτοποιήθηκαν, χωρίστηκαν σὲ κατηγορίες καὶ ὀργανώθηκαν μὲ ἕνα σύστημα κωδικοποίησης γιὰ τὴ δημιουργία ἀρχείου σχεδίων στὸ ὁποῖο θὰ ἐντάσσεται κάθε νέο σχέδιο στὸ ἑξῆς.

II. Τὸ ἔργο τῆς ἀποτύπωσης

Ἀρχίζοντας μιὰ νέα φάση ἀνασκαφῶν, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἀποτύπωση προγραμματίστηκε σὲ δύο παράλληλες δραστηριότητες: α) τὴν ἀνελλιπῆ παρακολούθηση καὶ λεπτομερὴ ἀποτύπωση ὅλων τῶν φάσεων κάθε νέας ἀνασκαφῆς καὶ β) τὴν ἔστω καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων λεπτομερὴ ἀποτύπωση ὅλης τῆς ἀποκαλυφθείσης περιοχῆς στὴ μορφὴ ποὺ βρίσκεται σήμερα.

Ἔτσι τὸ πρῶτο σκέλος παίρνει τὴ μορφὴ «ἀμέσου δράσεως» ἐνῶ τὸ δεύτερο ἀποτελεῖ ἕνα μακροπρόθεσμο στόχο ἀφοῦ θὰ πρέπει νὰ καλύψει ἀναδρομικὰ ὅλη τὴν τεράστια ἔκταση 9.000 μ^2 περίπου τῆς περιοχῆς ποὺ ἔχει ἤδη ἀνασκαφεῖ.

Γιὰ τὸ ἔργο τῆς ἀποτύπωσης ἔπρεπε νὰ βρεθεῖ μία μέθοδος τέτοια ποὺ νὰ ξεπερνᾶ τὶς εἰδικὲς δυσκολίες τῆς ἀνασκαφῆς αὐτῆς καὶ νὰ ἱκανοποιεῖ μὲ τὴν ἀπόδοσή της ὁρισμένους στόχους.

Δυσκολίες - προβλήματα: 1) Ἡ ἐξαιρετικὰ μεγάλη ἔκταση. 2) Τὰ πολυώροφα κτίρια καὶ γενικὰ ἡ μεγάλη ποικιλία ἐπιπέδων. 3) Οἱ σημαντικότατες παραμορφώσεις τῶν τοίχων, μὲ συνέπεια: α. νὰ εἶναι ἐπικίνδυνοι καὶ δυσπρόσιτοι καὶ β. νὰ δυσχεραίνεται ἡ ἀποτύπωση ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει καμία εὐθεία γραμμὴ ἢ ἐπίπεδη ἐπιφάνεια. 4) Οἱ εὔθρυπτες καὶ εὐαίσθητες ἐπιφάνειες. 5) Ἡ ἐπικοινωνία τῶν χώρων (δωμάτια - πηγάδια βάθους 5 μ., μετέωροι τοῖχοι, στενὰ ἀνοίγματα - εἴσοδοι κλπ.). 6) Γενικὰ οἱ διάφορες λεπτομέρειες ποὺ μόλις διακρίνονται πάνω στὸ εὐαίσθητο στρῶμα ἄσπας, τὰ ἀποτυπώματα ξύλων, ἡ τεράστια ποσότητα ἀγγείων, ὀστράκων καὶ θραυσμάτων τοιχογραφιῶν ποὺ

α) τὴ μορφὴ τοῦ ἀρχιτέκτονα-ἀναστηλωτῆ, ποὺ θὰ ἀντιμετωπίζει τὰ σοβαρότατα προβλήματα τῆς ἀναστήριξης καὶ ἀναστήλωσης καὶ β) τοῦ ἀρχιτέκτονα-μελετητῆ τοῦ ὁποίου τὸ ἔργο περιγράφεται στὴν ἔκθεση αὐτή.

κατακλύζουν τὰ δωμάτια δυσκολεύουν ἀκόμα περισσότερο τὴν ἐλευθερία κινήσεως, τὴν ἐγκατάσταση ἱκριωμάτων καὶ γενικὰ τὸ ἔργο τῆς ἀποτύπωσης. 7) Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἔργο τῆς ἀποτύπωσης αὐτῆς ἀρχίζει καθυστερημένα ἐνῶ δηλαδὴ ἔχει ἤδη προχωρήσει πάρα πολὺ ἡ ἀνασκαφή, ἀποκλείει ἐξάλλου τὴ χρησιμοποίηση ὁρισμένων βοηθητικῶν μέσων καὶ μεθόδων, ὅπως τὴν ἐγκατάσταση κανναβου πάνω στὸ ἀρχικὸ ἔδαφος μὲ τοπογραφικὰ ὄργανα.

'Εδῶ ὅμως θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ καὶ μία εὐνοϊκὴ ἰδιομορφία τοῦ χώρου, τὸ γεγονὸς ὅτι ὅλη ἡ ἀνασκαφὴ ἔχει στεγαστεῖ καὶ μαζὶ μὲ τὰ περιβάλλοντα ἄσκαφα ψηλὰ πρανῆ ὁ χῶρος προστατεύεται ἱκανοποιητικὰ τόσο ἀπὸ τὴ βροχὴ ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν ἀέρα.

Στόχοι: 1) 'Εξασφάλιση ἐνιαίου καὶ μόνιμου συστήματος ἀναφορᾶς πάνω στὸ ὁποῖο θὰ μπορεῖ νὰ γίνεται κάθε ἀποτύπωση σ' ὁποιοδήποτε σημεῖο τοῦ χώρου χρειαστεῖ. 2) 'Εξασφάλιση τῆς ἀρχῆς τῆς ἀναστρεψιμότητας οὕτως ὥστε κάθε ἐπέμβαση ἀπὸ τοὺς ἀνασκαφεῖς νὰ εἶναι θεωρητικὰ τουλάχιστον ἐπανατάξιμη. 3) Πλήρης καταγραφὴ τῶν κτιρίων ὥστε νὰ ὑπάρχει δυνατότητα νὰ ἀναπαρασταθεῖ σχεδιαστικὰ ἡ ὑπάρχουσα κατάσταση γιὰ κάθε σημεῖο στὸ χῶρο.

Γιὰ τὴν ἀκρίβεια τῶν μετρήσεων θὰ πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι ἡ φύση τῶν κτισμάτων — ὅπως ἔχει ἤδη περιγραφεῖ — εἶναι τέτοια ποὺ δὲν ἀπαιτεῖ, ἀλλὰ οὔτε δίνει δυνατότητα γιὰ ἐξαιρετικὰ μεγάλη ἀκρίβεια, ὅπως θὰ συνέβαινε π.χ. μὲ κλασικὰ μνημεῖα τοῦ 5ου αἰώνα. 'Οπωσδήποτε ὅμως ὑπάρχουν πολλὲς ἐνδιαφέρουσες κατασκευαστικὲς λεπτομέρειες ποὺ μποροῦν βέβαια νὰ ἀποδοθοῦν μὲ μεγαλύτερη ἀκρίβεια σὰν σχέδια λεπτομερειῶν.

III. Μέθοδος ἀποτύπωσης

Στὴν ἐπιλογὴ τῆς μεθόδου ἀποτύπωσης ὁδήγησαν οἱ περιορισμοὶ καὶ στόχοι ποὺ ἀναπτύχθηκαν παραπάνω ἀφοῦ ἐξετάστηκαν οἱ διάφορες γνωστὲς μέθοδοι. 'Από τὴν περιορισμένη σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ ἀπὸ τὴν προσωπικὴ πείρα φάνηκε καταρχὴν ὅτι ὁ συνδυασμὸς τοπογραφικῶν καὶ ἁπλῶν μετρητικῶν μεθόδων θὰ ἐξυπηρετοῦσε πολὺ τὴ συγκεκριμένη ἀποτύπωση. 'Η χρησιμοποίηση τῆς δόκιμης μεθόδου τοῦ «καννάβου»[1] κρίθηκε ἀσύμφορη ἢ μᾶλλον ἀδύνατη μὲ τὰ εἰδικὰ προβλήματα τῆς ἀνασκαφῆς αὐτῆς.

Ἔτσι ἀποφασίστηκε ἕνας συνδυασμός: α) χωροσταθμίσεων μὲ τοπογραφικὰ ὄργανα β) καρτεσιανῶν συντεταγμένων καὶ γ) κατασκευῶν τριγώνων. 'Η χρήση ἁπλῶν μετρητικῶν μέσων, ὅπως τὸ ράμμα καὶ τὸ νῆμα τῆς στάθμης, κρίθηκε ἀποτελεσματικὴ ἀφοῦ, ὅπως ἀναφέρθηκε, ὁ χῶρος εἶναι τελείως προστα-

1. Μία ἐξελιγμένη καὶ ἐνδιαφέρουσα μορφὴ τοῦ συστήματος αὐτοῦ, μὲ ὀρθογωνικὸ χωρικὸ κάνναβο, χρησιμοποιεῖται στὶς ἀποτυπώσεις τοῦ 'Ερεχθείου καὶ τοῦ 'Επικουρίου 'Απόλλωνος Βασσῶν.

τευμένος ἀπὸ τὸν μεγαλύτερο ἀρνητικὸ παράγοντα σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις: τὸν ἄνεμο.

Ἡ μέθοδος τῆς ἀποτύπωσης περιγράφεται παρακάτω:

Κάτοψη

Ἡ ἀποτύπωση ἀκολουθεῖ μία μορφὴ ἀνάλυσης καὶ σύνθεσης. Ἡ ἀνάλυση γίνεται στὴν πράξη, στὶς μετρήσεις καὶ ἡ σύνθεση σχεδιαστικὰ στὸ γραφεῖο.

Τὰ κτίσματα ἄλλοτε ἀποτελοῦν ξέχωρα αὐτόνομα κτίρια καὶ πιὸ συχνὰ δημιουργοῦν ἑνότητες ἢ συγκροτήματα. Γιὰ κάθε ἕνα ἀπὸ αὐτὰ ἀκολουθιέται ἡ παρακάτω διαδικασία:

Ἀ ν ά λ υ σ η - Μ ε τ ρ ή σ ε ι ς

Στάδιο πρῶτο. Δίκτυο Σταθερῶν Σημείων

α) Ἐπιλογὴ καὶ ἐπισήμανση Σταθερῶν Σημείων (Σ1, Σ2. . . Σν) στὶς ψηλότερες θέσεις τῶν τοίχων ἔτσι ὥστε νὰ ὑπάρχει δυνατότητα διασύνδεσής τους καὶ νὰ δημιουργοῦν ἕνα πυκνὸ δίκτυο.

β) Χωροστάθμιση τῶν Σταθερῶν Σημείων[1].

γ) Μέτρηση τῶν Διανυσμάτων Σ1 - Σ2, Σ1 - Σ3 κλπ. (εἰκ. 1α) ἐξασφαλίζοντας τὴν ὀρθὴ προβολὴ κάθε διανύσματος (εἰκ. 1β).

Στάδιο δεύτερο. Ἐπίπεδα κατόψεων

α) Ἐπιλογὴ τῶν ὁριζόντιων ἐπιπέδων τομῆς ποὺ θὰ δώσουν τὶς κατόψεις ἰσογείου, α' ὀρόφου, β' ὀρόφου κλπ.

β) Καθορισμὸς κάθε ἐπιπέδου σὲ ὅλα τὰ δωμάτια τοῦ συγκροτήματος μὲ τὴ βοήθεια χωροβάτη (εἰκ. 1γ) καὶ ἐγκατάστασή του μὲ κόκκινα καρφιὰ (Κ1, Κ2, Κ3, Κ4) ποὺ συνδέονται μὲ ράμματα (Κ1-Κ2, Κ2-Κ3, Κ3-Κ4, Κ4-Κ1).

γ) Σύνδεση τῶν σημείων κάθε ἐπιπέδου (Κ1, Κ2, Κ3, Κ4) μὲ τὰ πλησιέστερα Σταθερὰ Σημεῖα (εἰκ. 1δ).

δ) Μέτρηση πλευρῶν καὶ διαγωνίων τετραγώνου Κ1, Κ2, Κ3, Κ4 (εἰκ. 1δ).

Στάδιο τρίτο. Ἀποτύπωση δωματίου

Σὲ κάθε δωμάτιο, ἔχοντας πιὰ γνωστὰ καὶ σταθερὰ στὸ χῶρο τὰ σημεῖα Κ1, Κ2, Κ3, Κ4 πραγματοποιεῖται ἡ ἀποτύπωση κάθε ἐσωτερικῆς παρειᾶς του, μὲ τὴ μέθοδο τῶν συντεταγμένων (εἰκ. 1ε).

Σ ύ ν θ ε σ η - σ χ ε δ ί α σ η

Ἀκολουθώντας μιὰ ἀντίστροφη διαδικασία πραγματοποιεῖται ἡ γραφικὴ σύνθεση τῶν μετρήσεων. Ἀφοῦ σχεδιασθεῖ τὸ Δίκτυο τῶν Σταθερῶν Σημείων καὶ ἐντοπισθοῦν ὅλα τὰ σημεῖα Κ1, Κ2. . .Κν προσθέτοντας ὅλες τὶς ἐπὶ μέ-

1. Οἱ χωροσταθμίσεις μέσα στὸν κλειστὸ χῶρο τῆς ἀνασκαφῆς ἔχουν ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ reper ποὺ ἐγκατέστησε τὸ τοπογραφικὸ συνεργεῖο ΤΑΠΑ μὲ τὸν κ. Γιαννουλάκη τὸ 1973.

ρους ἁπλὲς γραμμὲς ποὺ ἀπεικονίζουν τὴ μία ὄψη ἑνὸς τοίχου (εἰκ. 1ε) θὰ προκύψει εὔκολα ἡ γραφικὴ ἀναπαράσταση τοῦ συνόλου τοῦ συγκροτήματος.

Ὄψεις - τομὲς

Οἱ μετρήσεις βασίζονται κυρίως στὴν ὅσο γίνεται πιὸ πυκνὴ χωροστάθμιση μὲ τὸ χωροβάτη. Οἱ συμπληρωματικὲς μετρήσεις γίνονται σὲ δεύτερο στάδιο ὥστε νὰ ἐξαρτηθοῦν ἀπὸ διάφορα σταθερὰ σημεῖα ποὺ εἶναι γνωστὴ ἡ χωροστάθμισή τους. Στὶς μετρήσεις αὐτὲς χρησιμοποιοῦνται καὶ πάλι ἁπλὰ μετρητικὰ μέσα καὶ κυρίως τὸ νῆμα τῆς στάθμης.

IV. Σχεδιαστικὴ ἀναπαράσταση

Ἡ κλίμακα σχεδιάσεως ποὺ ἐπιλέχτηκε εἶναι ἡ 1:25. Σ' αὐτὴν ἡ ἀκρίβεια τῆς γραφικῆς ἀπόδοσης καὶ ἡ δυνατὴ ἀκρίβεια τῆς ἐπὶ τόπου ἀποτύπωσης βρίσκονται μέσα στὰ ἴδια λογικὰ ὅρια. Συγχρόνως τὰ σχέδια στὴν κλίμακα αὐτὴ ἔχουν λογικὲς καὶ εὔχρηστες διαστάσεις.

Γιὰ κάθε συγκρότημα ἢ ἑνότητα κτιρίων θὰ κατασκευάζονται τὰ παρακάτω σχέδια:

1. Κάτοψη κάθε ὀρόφου χωριστά.
2. Ἐξωτερικὲς ὄψεις.
3. Ἐσωτερικὲς ὄψεις - ἀναπτύγματα κάθε δωματίου.
4. Χαρακτηριστικὲς τομὲς τοῦ συγκροτήματος συνθέτοντας τὰ ἀνάλογα σχέδια ὄψεων τῆς παραγράφου 3.
5. Σχέδια λεπτομερειῶν σὲ ὅποια κλίμακα κριθεῖ κατάλληλη.
6. Ἀντίγραφο κατόψεως παρ. 1 συμπληρωμένο μὲ τὸ δίκτυο Σταθερῶν Σημείων καὶ ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς χωροστάθμισης.

Πιστεύοντας πὼς μιὰ τέτοια σχεδιαστικὴ ἀντιμετώπιση εἶναι ἱκανοποιητική, προβλέπονται ἀργότερα μὲ βάση τὰ σχέδια αὐτὰ νὰ γίνουν καὶ γενικὰ σχέδια τοῦ οἰκιστικοῦ συνόλου, ὅπως:

1. Τοπογραφικά.
2. Ὄψεις - ἀναπτύγματα δρόμων καὶ πλατειῶν.
3. Χαρακτηριστικὲς τομές.
4. Ἀξονομετρικά.

Τέλος θὰ ἦταν πολλαπλὰ χρήσιμη καὶ κατατοπιστικὴ μία μακέτα ὅλου τοῦ χώρου ποὺ μπορεῖ εὔκολα νὰ γίνει ἀφοῦ βέβαια ὁλοκληρωθοῦν ὅλα τὰ παραπάνω σχέδια.

Γενικὲς παρατηρήσεις

1. Ἡ ἀκρίβεια τῆς μεθόδου αὐτῆς βασίζεται κυρίως στὸ ἂν θά «κλείσει» γραφικὰ τὸ γενικὸ δίκτυο κάθε συγκροτήματος (εἰκ. 1α).

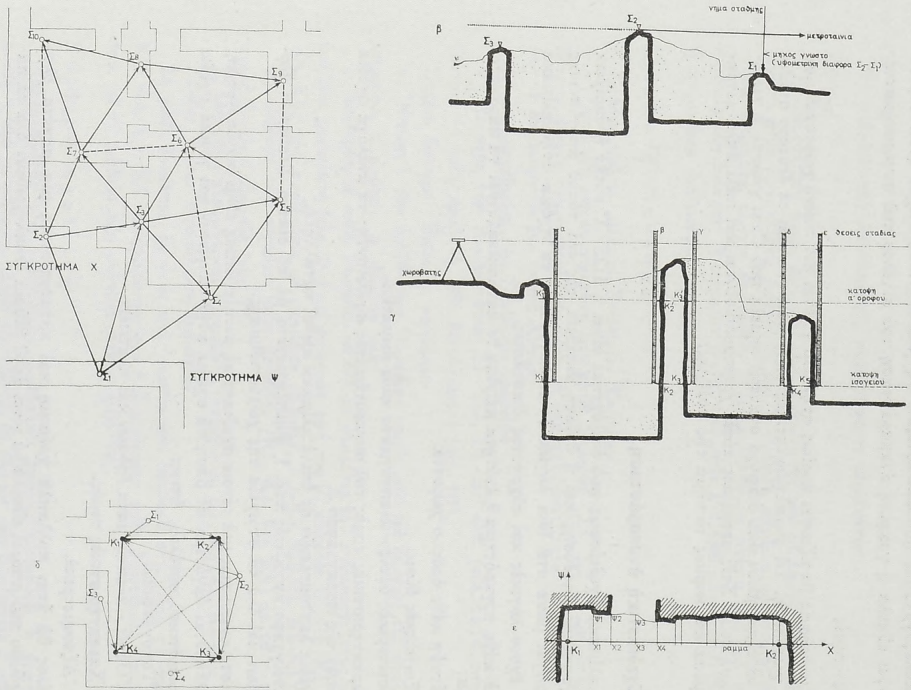

Εἰκ. 1. α. Δίκτυο Σταθερῶν Σημείων. β. Μέτρηση ὁριζόντιας προβολῆς μήκους $\Sigma_1 - \Sigma_2$ δύο Σταθερῶν Σημείων. γ. Καθορισμὸς ὁριζόντιων ἐπιπέδων τομῆς γιὰ ἀντίστοιχες κατόψεις. δ. Σύνδεση ἐπιπέδου κάτοψης ($K_1 \ldots K_4$) μὲ δίκτυο Σταθερῶν Σημείων. ε. Ἀποτύπωση μιᾶς πλευρᾶς δωματίου-κάτοψη.

2. Σὰν παραδοχὴ ἀκριβείας ἔχει ὑπολογιστεῖ περίπου ἕνα σφάλμα 0.5 % (δηλ. στὰ 100 μ. σφάλμα 5 ἑκ.).

3. Σὲ κάθε συγκρότημα μερικὰ ἀπὸ τὰ Σταθερὰ Σημεῖα ποὺ ἐπιλέγονται ἀνήκουν στὸν περιβάλλοντα χῶρο ἢ σὲ τοίχους διπλανῶν συγκροτημάτων. Ἔτσι σὲ μιὰ μελλοντικὴ τελικὴ σύνθεση θὰ συσχετιστοῦν τὰ συγκροτήματα μεταξύ τους δίνοντας τὴν εἰκόνα τοῦ οἰκιστικοῦ συνόλου. Γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ ἐξετάζεται ἀκόμα ἡ δυνατότητα καὶ ἀποδοτικότητα χρησιμοποιήσεως καθαρὰ τοπογραφικῶν μέσων καὶ μεθόδων ὥστε νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ σωστὴ ἔνταξη τοῦ συνόλου τοῦ οἰκισμοῦ στὸν περιβάλλοντα χῶρο.

4. Ἐξετάζεται ἀκόμα ἡ δυνατότητα χρησιμοποιήσεως καὶ ἄλλων τοπογραφικῶν ὀργάνων (ὀρθόγωνο, θεοδόλιχο) στὰ πλαίσια τοῦ συστήματος ποὺ ἀναπτύχθηκε.

ΧΡΙΣΤΟΣ ΝΤΟΥΜΑΣ

28. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΙΣ ΣΕΛΛΑΔΑ ΘΗΡΑΣ

(Πίν. 207 - 213)

Δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας συνεχίσθη καὶ ἐφέτος ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τοὺς χώρους τῶν νεκροταφείων τῆς ἀρχαίας Θήρας. Αἱ ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι δι' ὀλίγων ἐργατῶν, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς συνεχῶς ἐλαττώνεται, ἐνηργήθη ἐπὶ 12 ἡμέρας εἰς δύο χρονικὰ διαστήματα μεταξὺ 2 - 15 Νοεμβρίου καὶ 7 - 18 Δεκεμβρίου. Συνεργάτης τῆς ἀνασκαφῆς παρέστη πάλιν ὁ πτυχιοῦχος ἀρχαιολογίας κ. Χ. Σιγάλας.

Ἐπὶ τῆς κλιτύος τῆς ΒΑ Σελλάδας μετὰ τὴν συμπλήρωσιν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος τῆς ἀποκαλύψεως ὅλων τῶν τάφων κατὰ μῆκος τῆς «σκυρωτᾶς» ὁδοῦ (ΠΑΕ 1976, 330), ἤρχισε δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ εἰς τὸ πρανὲς μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου σκέλους τῆς ὁδοῦ (ΠΑΕ 1965, 183). Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ πρανοῦς ὑψηλότερα μεταξὺ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου σκέλους ἔχει σχεδὸν ὁλοκληρωθῆ, πλὴν ἐκτάσεως ὀλίγων τετραγωνικῶν μέτρων, κατὰ τὰ ἔτη 1966 - 1974. Εἰς τὸν χῶρον τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἐδάφους δὲν ἐπιτρέπει νὰ προχωρήσῃ αὕτη καθ' ὅλον τὸ πλάτος πρὸς τὸ ἐσωτερικόν, διότι δημιουργεῖται κίνδυνος νὰ παρασυρθῆ τὸ εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον, ἀλλ' εἰς μικρὰν ἀπόστασιν βαῖνον λιθόστρωτον τοῦ δευτέρου σκέλους τῆς ὁδοῦ, ἐὰν δὲν προστατευθῆ δι' ἀναλημματικοῦ τοίχου. Ἀλλὰ τοιαῦται ἐπεμβάσεις πρέπει νὰ ἀποφευχθοῦν, διὰ νὰ μὴ ἀλλοιωθῆ ἡ ὅλη ἐμφάνισις τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, εἰς τὸν ὁποῖον καταβάλλεται προσπάθεια νὰ διατηρηθοῦν αἱ ταφικαὶ κατασκευαὶ εἰς ἣν κατάστασιν διεσώθησαν.

Εἰς ἀπόστασιν 11 μ. ἀπὸ τὴν πρώτην στροφὴν τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ (ΠΑΕ 1963, 156) πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἤδη ἀνεσκαμμένης ζώνης, ἥτις ἔχει πλάτος 1.20 μ. ἀπὸ τὸ λιθόστρωτον, ἀνεσκάφη μικρὰ ἔκτασις πλάτους 2 μ. καὶ μήκους 5 μ. Ἀπεκαλύφθησαν πέντε ἀβαθεῖς πυραὶ εἰς δύο σειράς (πίν. 207α-β). Τὸ μῆκος τῶν τριῶν μεγαλυτέρων κυμαίνεται ἀπὸ 1.02 μ. ἕως 1.80 μ. καὶ τὸ πλάτος ἀπὸ 0.57 ἕως 0.65 μ., ἐνῶ τῶν δύο ἄλλων μικροτέρων, αἱ ὁποῖαι παρεμβάλλονται, τὸ μῆκος εἶναι 0.65 - 0.85 μ. καὶ τὸ πλάτος 0.42 - 0.48 μ. Ἀπὸ τὰ ὄστρακα τῶν πυρῶν συνεκολλήθησαν τρεῖς ἰωνικαὶ κύλικες (πίν. 211γ), τέσσαρες κοτύλαι, δύο κορινθιακαί (πίν. 210γ-δ) καὶ δύο μελαμβαφεῖς, μία μελαμβαφὴς κύλιξ, δύο λεκανίδες φέρουσαι ὁριζοντίους ταινίας καὶ εἷς μελαμβαφὴς ἀμφορεύς (πίν. 210α)[1]. Εὑρέθησαν ἐπίσης καὶ ὀλίγα χαλκᾶ μικροαντικείμενα,

1. Βλ. Tocra I 90 ἀρ. 951-4, πίν. 65.

μία πόρτη, δύο περόναι καὶ εἷς δακτύλιος. Περαιτέρω εἰς ἀπόστασιν 15 μ. πρὸς ΒΔ συνεπληρώθη ἡ σκαφὴ ἑνὸς ἐπιμήκους ὀρθογωνίου, τὸ ὁποῖον περιέκλειον τοιχάρια ἐκ μικρῶν θραυστῶν λίθων σχηματίζοντα μεταξύ των στενὸν ἐπίπεδον ἄνδηρον. Τὰ τοιχάρια τῶν μακρῶν πλευρῶν ἔχουν μῆκος 2.70 - 2.86 μ. καὶ ὕψος τὸ τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς 1.10 μ., τὸ ἄλλο 0.50 μ. Τὸ πλάτος τοῦ διαμορφουμένου ἐπιπέδου εἶναι 1.25 μ. Εἰς κοιλώματα τοῦ σχιστολιθικοῦ πετρώματος, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸν πυθμένα τοῦ ὀρθογωνίου, εἶχον ἀποτεθῆ καὶ στερεωθῆ ἐξωτερικῶς διὰ λίθων δύο ἀγγεῖα περιέχοντα κεκαυμένα ὀστᾶ: ἓν ἀγάνωτον κυλινδρικὸν ἀγγεῖον εἰς σχῆμα κάδου καὶ μία μελαμβαφὴς πελίκη. Τὸ στόμιον τοῦ κάδου ἔκλειε μελαμβαφὲς φιαλίδιον, τῆς πελίκης μελαμβαφὲς ἐπίσης πινάκιον. Ἡ πελίκη φέρει εἰς τὸν ὦμον ἐγχάρακτον ἐπιγραφὴν *ΕΡΑΤΥΔΙΚΑ* (πίν. 210β). Ἀπὸ τὰ χώματα, τὰ ὁποῖα ἐκάλυπτον τὸ κοίλωμα τῆς πελίκης, περισυνελέγησαν ὀλίγα ὄστρακα ἐρυθρομόρφου γαμικοῦ λέβητος.

Μεγαλυτέρας κλίμακος ὑπῆρξεν ἡ ἐνεργηθεῖσα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐπὶ τῆς κλιτύος τῆς ΝΔ Σελλάδας. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ βορείου τομέως, 0.60 μ. χαμηλότερα ἀπὸ τὴν ζώνην, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀποκαλυφθῆ πέρυσιν ἡ σειρὰ τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ ρωμαϊκῶν ταφῶν (ΠΑΕ 1976, 330), διαμορφώνεται ἐπίπεδος ἔκτασις πλάτους 7.50 μ. Εἰς τὸν χῶρον αὐτὸν ἀπεκαλύφθησαν διάσπαρτοι ταφαὶ τοῦ 6ου αἰ. (πίν. 208α). Εἰς μίαν ἐξ αὐτῶν διεσώζετο κατὰ χώραν κυβόλιθος φέρων τὴν ἐπιγραφὴν *ΑΣΤΥΤΙΜΑ* (πίν. 209α). Ὁ λάκκος τῆς πυρᾶς ἔχει σχῆμα τετράπλευρον μὲ ἀπεστρογγυλευμένας τὰς γωνίας καὶ μῆκος 1 μ., πλάτος 0.81 μ., — τὸ βάθος ἀπὸ τὴν στάθμην τοῦ κυβολίθου ἦτο 0.85 μ. Αἱ παρειαὶ τοῦ λάκκου, ὅπου δὲν ὑπάρχει τὸ φυσικὸν σχιστολιθικὸν πέτρωμα, εἶναι ἐπενδεδυμέναι διὰ τοιχαρίων ἐκ μικρῶν κατὰ τὸ πλεῖστον λίθων. Τὸ στρῶμα τῆς πυρᾶς, τὸ ὁποῖον εἶχε πάχος 0.35 μ., περιεῖχεν ἄφθονα λείψανα ὀστῶν καὶ τὰ τεμάχια μικρᾶς μελαμβαφοῦς κύλικος. Ἔξω ἀπὸ τὸ τοιχάριον τῆς νοτίας πλευρᾶς εὑρέθησαν ἐπίσης τὰ τεμάχια μιᾶς χύτρας καὶ μιᾶς κύλικος. Εἰς ἀπόστασιν 1.75 μ. ἀπὸ τὸν κυβόλιθον πρὸς Δ μεγάλοι ἀργοὶ λίθοι ἦσαν διατεταγμένοι εἰς πειόσχημον κατασκευὴν μήκους 1.35 μ. καὶ πλάτους 0.70 μ., ἥτις ἐσημείωνε τὴν θέσιν ἄλλης ταφῆς. Ὁ λάκκος τῆς πυρᾶς, τοῦ ὁποίου τὸ μῆκος εἶναι 1.60 μ., τὸ πλάτος 1.10 μ. καὶ τὸ βάθος ἕως 1.02 μ., εἶχε πληρωθῆ διὰ χώματος μετὰ κισήρεως. Ἀπὸ τὰ ὄστρακα ἐκ τοῦ στρώματος τῆς πυρᾶς συνεκολλήθη μελανόμορφος σκύφος τοῦ λεγομένου τύπου τῆς Κρακοβίας (πίν. 211α)· εἰς μικρὸν ἀποθέτην ἐντὸς κοιλώματος τοῦ ἐδάφους 2.10 μ. πρὸς Ν εὑρέθησαν συγκεντρωμένα ροδιακὸν πινάκιον τῆς ὁμάδος τῆς Νισύρου (πίν. 212α), γυναικεῖον εἰδώλιον (πίν. 212β) καὶ ἄλλο Σιληνοῦ, χειροποίητα εἰδώλια ζώων καί τινα μικρότερα ἀγγεῖα.

Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους ἐν συνεχείᾳ κατέρχεται ἀπότομα καὶ ἐπίπεδος ζώνη σχηματίζεται 1.70 μ. χαμηλότερα. Εἰς τὴν ζώνην αὐτήν, ἥτις ἔχει πλάτος 2.40 μ., ἐκαθαρίσθησαν δύο ταφικαὶ πυραί. Εἰς τὴν πρώτην εὑρέθησαν

ὀλίγα χαλκᾶ κοσμήματα, ἐπίσης ὀστέινος δίσκος πόρπης καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν λάκκον πήλινον εἰδώλιον καθημένης θεᾶς (πίν. 212γ), εἰς τὴν δευτέραν ἀττικὴ ταινιωτὴ κύλιξ (πίν. 211β).

Εἰς τὸ ἀντίστοιχον τμῆμα τοῦ νοτίου τομέως (πίν. 208β), εἰς τὸ ὁποῖον μὲ ὑψομετρικὴν διαφορὰν 3.50 μ. διαμορφώνονται τρία ἀλλεπάλληλα ἐπίπεδα, αἱ ταφαὶ εἶναι παλαιότεραι, ἀνάγονται εἰς τὸν 7ον αἰ., ἀλλὰ μεταξὺ αὐτῶν ἔχουν παρεμβληθῆ καὶ ρωμαϊκοὶ τάφοι. Ἐνταῦθα ἐκαθαρίσθησαν τρεῖς πυραί. Ἡ μία περιεῖχε ροδιακὴν ὑπογεωμετρικὴν κύλικα μὲ πτηνά· ὑπεράνω τοῦ λάκκου ἵστατο ὡς ἐπιτύμβιον σῆμα ἐπιμήκης ἀκατέργαστος λίθος ὕψους 0.52 μ. ὑπὲρ τὴν ἀρχικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους. Ἡ δευτέρα πυρὰ οὐδὲν εὕρημα ἔδωσεν, ἀπὸ τὴν τρίτην ἐξήχθησαν ὄστρακα ἀπιοσχήμου πρωτοκορινθιακοῦ ἀρυβάλλου καὶ δύο μικρὰ ζωάρια ἐκ φαγεντιανῆς. Μεταξὺ τῶν ἀρχαϊκῶν πυρῶν καὶ τῶν ρωμαϊκῶν τάφων, οἱ ὁποῖοι ἐνίοτε εἰσχωροῦν εἰς μεγαλύτερον βάθος, εὑρέθησαν καὶ δύο «εὐβοϊκοὶ» ἀμφορεῖς, οἵτινες εἶχον χρησιμοποιηθῆ διὰ παιδικὰς ταφάς (πίν. 209β). Ἦσαν τοποθετημένοι εἰς ὁριζοντίαν θέσιν καὶ στερεωμένοι ἐξωτερικῶς διὰ λίθων, ὅπως συμβαίνει εἰς τοιαύτας περιπτώσεις· τὸ στόμιον ἐκλείετο δι' εὐμεγέθους πλακός. Σύρριζα εἰς τὴν βάσιν ἑνὸς τῶν δύο τούτων ἀμφορέων εἶχεν ἀνοιγῆ ρωμαϊκὸς τάφος, μὲ πολλὴν προσοχήν, καθὼς δεικνύει τὸ ἀδιατάρακτον τῆς παλαιοτέρας ταφῆς — αἱ καλύπτουσαι μάλιστα τὸν τάφον πλάκες εἶχον καλύψει ἐν μέρει καὶ τὴν βάσιν τοῦ ἀμφορέως. Αἱ μετόπαι τῶν «εὐβοϊκῶν» ἀμφορέων φέρουν διακοσμητικὰ θέματα, εἰς μίαν μόνον εἰκονίζεται γεωμετρικοῦ τύπου πτηνόν (πίν. 213α-β).

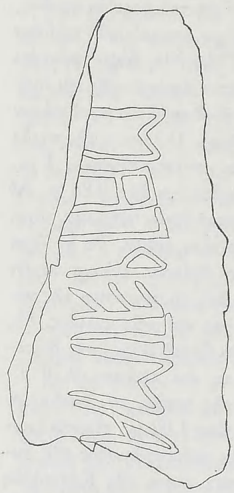

Εἰκ. 1. Ἀρχαϊκὸν ἐπιτύμβιον.

Ἀπὸ τὴν ἐπίχωσιν τοῦ τομέως εἰς τὸ βάθος τῶν ρωμαϊκῶν τάφων περισυνελέγη καὶ ἀρχαϊκὸν ἐπιτύμβιον σῆμα, ἐλλιπὲς τὸ κάτω μέρος φέρον τὴν ἐπιγραφὴν *ΑΣΤΕΡΓΗΣ*· σωζόμενον ὕψος 0.61 μ., πλάτος κάτω 0.27 μ., πάχος 0.17 μ. (εἰκ. 1).

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Σ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

29. ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΟΥ ΕΡΜΗ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ ΣΤΗ ΣΥΜΗ ΤΗΣ ΒΙΑΝΝΟΥ

(Παρένθ. πίν. Γ' καὶ πίν. 214 - 220)

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1977 στὸ ἱερὸ τοῦ Ἑρμῆ καὶ τῆς Ἀφροδίτης στὴ Σύμη τῆς Βιάννου, ποὺ κράτησε 23 ἡμέρες καὶ πραγματοποιήθηκε μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἀρχαιολόγων Π. Muhly, Ἀθ. Κάντα καὶ Π. Δημοπούλου, ἔδωσε καὶ πάλι πολλὰ καὶ ἀξιόλογα ἀναθήματα καὶ ἀποκάλυψε μεγάλο μέρος τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων τοῦ προϊστορικοῦ ἱεροῦ. Ἡ ἔρευνα συνεχίστηκε στοὺς δύο τομεῖς τῆς περσινῆς ἀνασκαφῆς, ποὺ εἶχαν ὀνομασθεῖ Κεντρικὸς καὶ Δυτικὸς σὲ σχέση μὲ τὸ βωμὸ τῶν ἑλληνικῶν χρόνων.

ΚΕΝΤΡΙΚΟΣ ΤΟΜΕΑΣ

Ὁ Κεντρικὸς τομέας ἐκτεινόμενος Ν καὶ Α τοῦ βωμοῦ ἔχει ἐπιφάνεια 255 μ² καὶ συμπίπτει μὲ τὰ ὀρθογώνια - Ν, Χ, Ψ, Ω, Ν, Ο, Ρ, Ξ, Π καὶ Σ τοῦ σχεδίου (παρένθ. πίν. Γ'). Στὸ χῶρο αὐτὸ εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ κατὰ τὶς ἀνασκαφικὲς περιόδους τοῦ 1973, 1975 καὶ 1976 τμήματα δωματίων τοῦ προϊστορικοῦ οἰκοδομήματος, ποὺ καλύπτονταν μὲ παχύτατο στρῶμα πυρᾶς θυσιῶν, πάνω στὸ ὁποῖο ἔχει θεμελιωθεῖ ὁ βωμός. Τὸ στρῶμα τῶν θυσιῶν ποὺ περιέχει πλῆθος ἀπὸ ἀναθήματα, πολλὰ κόκαλα ζώων καὶ πολλὲς πέτρες εἶναι ἀνάμεικτο, χρονολογούμενο μὲ βάση τὴν κεραμεικὴ ἀπὸ τὴ ΜΜ ΙΙΙΒ/ΥΜ ΙΑ ἐποχὴ ὡς τὸν πρώιμο 7ο αἰ. π.Χ. Τοῦτο τὸ στρῶμα ἀποτέλεσε τὴν ὑποδομὴ τῶν τριῶν ἀνδήρων (Ι - ΙΙΙ), ὅπως σημειώσαμε στὴν ἔκθεση τοῦ 1976[1], πάνω στὰ ὁποῖα συνεχίστηκε ἡ ἄσκηση τῆς λατρείας μὲ πυρὲς θυσίας ζώων καὶ ἀναθέσεις ταμάτων γιὰ δύο ἀκόμη αἰῶνες. Φέτος διαπιστώσαμε ὅτι τὸ πάχος τοῦ στρώματος τῆς ὑποδομῆς ἔφτανε σὲ ὁρισμένα σημεῖα τὸ 1.80 μ. Ἡ μέτρηση ἔγινε ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀνδήρου ΙΙ, ποὺ σώζει τὴν ἀρχική της μορφὴ κοντὰ στὸ σημεῖο συμβολῆς τῶν ὀρθογωνίων Ω, Β, Ν, Γ τοῦ σχεδίου (παρένθ. πίν. Γ' καὶ πίν. 214γ).

Μὲ τὴν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος αὐτοῦ στὸν Κεντρικὸ τομέα, μὲ τὴν πλήρη δηλαδὴ διάλυση τῶν τριῶν ἀνδήρων Ν τοῦ βωμοῦ, ἀποκαλύφθηκαν ἕξι ἀκόμα δωμάτια (τὰ 1Α, 3Α, 3Β, 4, 7 καὶ 7Α τοῦ παρένθ. πίν. Γ'), ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ δύο εἶναι στενὰ καὶ μοιάζουν μὲ διαδρόμους (τὰ 3Β καὶ 7Α). Τὰ νέα δωμάτια ἀποτέλεσαν τὸ συνδετικὸ κρίκο ἀνάμεσα στὰ ἀνασκαμμένα τοῦ 1973 (Δωμ.

1. Α. Λεμπεση, ΠΑΕ 1976, 401 - 402.

4 - 6) καὶ τοῦ 1976 (Δωμ. 1 - 3)[1]. Ἔτσι τὸ ΜΜ ΙΙΒ/ΥΜ ΙΑ οἰκοδόμημα ἔχει γιὰ τὴν ὥρα δώδεκα συνολικὰ δωμάτια καὶ θὰ ἀποκαλυφθοῦν περισσότερα, γιατὶ φαίνεται ὅτι συνεχίζεται πρὸς Β, Ν καὶ κάτω ἀπὸ τὸ βωμό (πίν. 214α-β). Τὸ μέγεθος τοῦ οἰκοδομήματος σὲ σχέση μὲ τὸν περιβάλλοντα χῶρο, ὁ ὁποῖος βρίσκεται σὲ ὑψόμετρο 1130 μ., δυσκολεύουν τὸν παραλληλισμό του μὲ τὰ γνωστὰ ἱερὰ κορυφῆς ἢ τὰ οἰκιακὰ ἱερὰ τῆς μινωικῆς Κρήτης[2].

Ἀνατολικὰ τοῦ δωματίου 6 ἐπισημάνθηκε ἡ πρὸς Β συνέχεια τοῦ πλακοστρώτου, ποὺ εἶχε ἀποκαλυφθεῖ τὸ 1975[3]. Ἡ διατήρηση τοῦ καινούριου αὐτοῦ τμήματος εἶναι πολὺ κακὴ καὶ ἡ ἔκτασή του μόλις φθάνει τὸ 1.50 μ² (πίν. 214γ). Ἡ σύνδεση τῶν δύο τμημάτων εἶναι βέβαιη καὶ ἡ ἀρχικὴ ὑπόθεση ὅτι ἀνατολικὰ τοῦ προϊστορικοῦ οἰκοδομήματος ὑπῆρχε ὑπαίθριο πλακόστρωτο ἐνισχύεται. Ὁ τοῖχος ἐξάλλου ὅλων τῶν ἀνατολικῶν δωματίων (Δωμ. 2, 1, 1Α, 6), ποὺ ἔχει φορὰ ἀπὸ Β πρὸς Ν, εἶναι συνεχὴς ὡς πρὸς τὴ δόμησή του καὶ δείχνει ὅτι ἀποτελεῖ τὸ πρὸς Α ὅριο τοῦ οἰκοδομήματος. Ὁ λιθοσωρὸς ἀνατολικὰ τοῦ δωματίου 2, ποὺ μοιάζει μὲ τεχνητὸ μπάζωμα γιὰ τὴν ἀντιστήριξη τοῦ ἀνατολικοῦ του τοίχου, ἐνισχύει τὴν ὑπόθεση ὅτι τὸ οἰκοδόμημα δὲ συνεχιζόταν πρὸς Α.

Ὁ ἀνατ. τοῖχος τοῦ δωματίου 6 ἔχει δυστυχῶς καταστραφεῖ (πίν. 214γ) καὶ γι' αὐτὸ δὲν εἶναι σαφὲς ἂν τὸ πλακόστρωτο ἦταν ἄμεσα προσιτὸ ἀπὸ τὸ δωμάτιο. Ἡ φραγμένη δυτ. εἴσοδός του προϋποθέτει ἄνοιγμα εἰσόδου καὶ στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο, ὥστε νὰ ἦταν δυνατὴ ἡ ἐπικοινωνία τῶν δωματίων 1, 1Α καὶ 6 μὲ τὸν ὑπαίθριο χῶρο τοῦ πλακοστρώτου. Φραγμένη εἶναι καὶ ἡ εἴσοδος στὸ δυτικὸ τοῖχο τοῦ δωματίου 1. Καὶ τὰ δύο φράγματα πατοῦν στὰ δάπεδα τῶν δωματίων. Τὰ φράγματα δηλαδὴ ἔγιναν σὲ μία μεταγενέστερη οἰκοδομικὴ φάση τοῦ κτιρίου, μὲ σκοπὸ τὴν ἀπομόνωση τῶν τριῶν δωματίων ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα. Σύγχρονη ἴσως τροποποίηση, ποὺ δὲν ἀντιστοιχεῖ, ὅπως καὶ τῶν φραγμάτων, σὲ μεταγενέστερη φάση τῆς κεραμεικῆς, εἶναι ὁ διαλυμένος τοῖχος ποὺ διαίρεσε τὸ ἀρχικὸ δωμάτιο 3 σὲ δύο χώρους: στὸ δωμάτιο 3 ποὺ σώζει τμῆμα τοῦ πλακόστρωτου δαπέδου καὶ στὸ στενὸ δωμάτιο 3Β ὅπου σώθηκαν ἐλάχιστα ἴχνη δαπέδου ἐπιχρισμένου μὲ λευκὸ κονίαμα (πίν. 214α). Ὁ διαχωριστικὸς τοῖχος εἶναι θεμελιωμένος ὑψηλότερα καὶ ἀπὸ τὰ δύο δάπεδα. Γιὰ ποιὸ λόγο ἔγιναν οἱ μετατροπὲς αὐτὲς στὴν ἐπικοινωνία τῶν περισσότερων δωματίων δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε μὲ βεβαιότητα, ἂν δὲν ὁλοκληρωθεῖ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοδομήματος.

Σὲ ὁρισμένα δωμάτια ἐπισημάνθηκαν καὶ ἐπισκευὲς δαπέδων. Στὸ δωμάτιο

1. Ἐπειδὴ ἀποδείχτηκε ὅτι τὸ ἱερὸ ἔχει πολλοὺς χώρους κρίθηκε ἀναγκαία ἡ ἀρίθμησή τους μὲ ἀραβικοὺς ἀριθμούς. Ἔτσι τὰ δωμάτια τῆς θήκης καὶ τοῦ θρανίου (ΠΑΕ 1973, 194, πίν. 195α) θὰ ἀναφέρονται στὸ ἑξῆς ὡς δωμάτια 5 καὶ 6.
2. Ὡς οἰκιακὸ ἱερὸ εἶχε χαρακτηρισθεῖ τὸ 1973 (ΠΑΕ 1973, ἔ.ἀ.).
3. ΠΑΕ 1975, 323, πίν. 249β καὶ 250α.

4Α τὸ δάπεδο ἀπὸ κονίαμα καλύφθηκε μὲ δεύτερο ἀπὸ κοκκινοκίτρινο σκληρὸ λεπιδόχωμα, πάχους 0.02 - 0.13 μ., τοῦ ὁποίου ἀφήσαμε μικρὸ δείκτη, ἐπιφανείας 0.50 × 0.70 μ., σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ βόρειο τοῖχο τοῦ δωματίου. Λευκὸ κονίαμα θὰ ὑπῆρχε καὶ στοὺς τοίχους του, ὅπως δείχνει ἡ λωρίδα ποὺ σώθηκε κατὰ μῆκος τοῦ νότιου (ὕψους ἀπὸ 0.03 - 0.13 μ. καὶ πάχους 0.025 - 0.03 μ.). Δύο δάπεδα ἐπισημάνθηκαν καὶ στὸ δωμάτιο 6 κατὰ τὸ δυτικό του τμῆμα (πίν. 214α). Καὶ τὰ δύο ἔχουν λευκὸ ἐπίχρισμα καὶ ἡ πάνω στρώση, πάχους 0.06 μ., περνᾶ κάτω ἀπὸ τὸ φράγμα τῆς δυτικῆς εἰσόδου συνεχιζόμενη στὸ δωμάτιο 5. Φαίνεται μάλιστα ὅτι τὸ κονίαμα κάλυπτε καὶ τὸ στενὸ θρανίο τοῦ δωματίου 6, ὅπως δείχνουν τὰ ἐλάχιστα λείψανα ποὺ σώθηκαν στὶς κατακόρυφες πλευρές του. Μικρὸ τμῆμα ὅμοιου δαπέδου ἀποκαλύφθηκε καὶ στὸ δωμάτιο 7 (πίν. 214β), ἐνῶ στὸ δωμάτιο 1 σώθηκαν ἴχνη μόνο ἀπὸ τὸ ἐπίχρισμα καὶ τμῆμα τοῦ ὑποστρώματος τοῦ δαπέδου. Τὸ ὑπόστρωμα ἀπὸ σκληρὸ χῶμα περιεῖχε ὄστρακα μεγάλων ἀγγείων μὲ καταλειβάδες, ποὺ τὸ χρονολογοῦν στὴ ΜΜ ΙΙΒ/ΥΜ ΙΑ ἐποχή. 'Αντίθετα τὸ ὑπόστρωμα τοῦ δαπέδου στὸ δωμάτιο 6 ἔχει διαφορετικὴ σύσταση. Διακρίνεται σὲ δύο στρώσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ πιὸ βαθιά, πάχους 0.13 μ., ἀποτελεῖται ἀπὸ πέτρες μὲ τσαῖλι καὶ ἡ δεύτερη, πάχους 0.12 - 0.14 μ., ἀπὸ σκληρὸ κοκκινόχωμα καὶ πετραδάκια, πάνω στὴν ὁποία ἔχει ἁπλωθεῖ τὸ λευκὸ ἐπίχρισμα. 'Εκτὸς ἀπὸ τὰ ἐπίχριστα δάπεδα ὑπάρχουν καὶ πλακόστρωτα, τῶν ὁποίων τμήματα βρέθηκαν στὰ δωμάτια 3 καὶ 4. Οἱ πλάκες δὲν εἶναι σχιστολιθικές, ὅπως τοῦ πλακοστρώτου τῆς ὑποτιθέμενης αὐλῆς, ἀλλὰ ἀσβεστολιθικές, ὅμοιες μὲ αὐτὲς ποὺ χρησιμοποιήθηκαν στοὺς τοίχους. Ὅλα τὰ δάπεδα βρίσκονται στὸ ἴδιο σχεδὸν ἐπίπεδο, ποὺ ἀπαντᾶται σὲ βάθος 3.20 - 3.40 μ. ἀπὸ τὸ Ο. Μόνο τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου 7 βρίσκεται κατὰ 0.20 μ. βαθύτερα.

Οἱ λίγες πέτρες ποὺ ἐπισημάνθηκαν στὶς εἰσόδους ἐπικοινωνίας τῶν δωματίων 1/1Α, 3Α/4 καὶ 4/4Α βρίσκονται χαμηλότερα ἀπὸ τὰ δάπεδά τους καὶ ἀποτελοῦν ἴσως τὴν πρώτη στρώση τοῦ θεμελίου τοῦ τοίχου. Μετὰ τὴ στρώση αὐτὴ ἀρχίζει νὰ σχηματίζεται ὁ λαμπὰς τῆς εἰσόδου, ποὺ στηρίζεται συνήθως σὲ μεγάλη πέτρα.

'Επειδὴ βάση κεντρικοῦ κίονα δὲ βρέθηκε στὸ μεγάλο δωμάτιο 6 (διαστ. 5.70 × 6.10 μ.), θὰ μποροῦσε νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἦταν ὑπαίθριο. 'Αλλὰ στὸ κέντρο περίπου τοῦ δωματίου ὑπάρχει μεταγενέστερος λάκκος, βάθους 0.42 μ., ποὺ ἔχει καταστρέψει τὸ δάπεδο στὸ σημεῖο αὐτό (πίν. 214α). Ὁ λάκκος περιεῖχε μαῦρο χῶμα μὲ λίγα κόκαλα ζώων, δηλαδὴ ὅμοιο μὲ τὸ χῶμα τοῦ ἀνάμεικτου στρώματος τῶν θυσιῶν, ποὺ κάλυψε τὸ οἰκοδόμημα καὶ ἀποτέλεσε τὴν ὑποδομὴ τῶν τριῶν ἀνδήρων. 'Εκτεταμένη εἶναι ἐπίσης ἡ καταστροφὴ τοῦ δαπέδου τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ δωματίου. Δὲν ἀποκλείεται λοιπὸν ἡ βάση τοῦ κίονα γιὰ τὴ στήριξη τῆς ὀροφῆς νὰ ὑπῆρχε στὴ θέση τοῦ λάκκου ἢ κάπως ἀνατολικότερα καὶ νὰ μὴ βρέθηκε ἐξαιτίας τῆς μεγάλης καταστροφῆς τοῦ δωματίου.

Ὁπωσδήποτε δὲν μποροῦμε νὰ φαντασθοῦμε τὸ δωμάτιο 6 ὡς ὑπαίθριο χῶρο, ἐπειδὴ ἔχει θρανίο καὶ ἐπειδὴ περιεῖχε λατρευτικὰ σκεύη ποὺ βρέθηκαν στὴν ἔρευνα τοῦ 1973. Φέτος ἀποκαλύφθηκε ὁλόκληρο τὸ θρανίο ποὺ ἐκτείνεται κατὰ μῆκος τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ δωματίου. Στὴν ἀνατολικὴ ἄκρη τοῦ θρανίου ἐφάπτεται μία ἀκανόνιστη στρώση ἀπὸ ἀδρὰ δουλεμένες πέτρες, ποὺ ἡ λειτουργία της ἦταν ἴσως ἀνάλογη μὲ τοῦ θρανίου (πίν. 214γ). Ὁπωσδήποτε κανένα κινητὸ ἀντικείμενο ποὺ νὰ διαφωτίζει τὸ λόγο τῆς κατασκευῆς της δὲν παρουσιάστηκε.

Ἄγνωστο εἶναι ἂν ὑπῆρχε θρανίο κατὰ μῆκος καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ δωματίου, γιατὶ τὸ μικρὸ τμῆμα τοῦ τοίχου ποὺ κατορθώσαμε νὰ ἐντοπίσομε εἶναι σχεδὸν διαλυμένο (πίν. 214γ). Ἂν ὑπῆρχε θρανίο, θὰ ἐκτεινόταν δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ πιθανοῦ ἀνοίγματος εἰσόδου τοῦ τοίχου αὐτοῦ κατὰ τὸ ἀνάλογο τοῦ δυτικοῦ.

Ἡ ἔρευνα προχώρησε ἐλάχιστα σὲ βάθος μόνο σὲ ὅσα δωμάτια εἶχαν δάπεδα κατεστραμμένα. Στὰ δωμάτια 3Α, 7 καὶ 7Α βρέθηκαν μικρὰ τμήματα τοίχων ποὺ ἀνήκουν σὲ παλαιότερο κτίριο. Ὁ προσανατολισμὸς καὶ ἡ μορφὴ τῶν τοίχων δὲ διαφέρουν ἀπὸ τὸν προσανατολισμὸ καὶ τὴν τοιχοδομία τοῦ ΜΜ ΙΙΒ/ΥΜ ΙΑ οἰκοδομήματος. Στὸ δωμάτιο 7 ἐπισημάνθηκε καὶ τμῆμα πλακόστρωτου δαπέδου βαθύτερα ἀπὸ τὸ σωζόμενο ἐπίχριστο (πίν. 214β καὶ 220α). Ἐπειδὴ τὸ πλακόστρωτο συνεχίζεται κάτω ἀπὸ τὸ βόρειο τοῖχο τοῦ δωματίου, ὑποθέτομε ὅτι ἀνήκει στὸ παλαιότερο κτίριο. Ἡ περιορισμένη σὲ βάθος ἔρευνα στὰ τρία αὐτὰ δωμάτια δὲν ἔδωσε χαρακτηριστικὰ ὄστρακα γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ παλαιότερου κτιρίου. Ἡ ἀνεύρεση μεμονωμένων ὀστράκων τῆς ΜΜ ΙΙ ἐποχῆς σὲ ἀνάμεικτες ὁμάδες κεραμεικῆς ἀπὸ ἄλλα σημεῖα τοῦ χώρου ποὺ ἐρευνήθηκε φέτος δὲν ἀρκεῖ γιὰ τὴ χρονικὴ τοποθέτηση τοῦ κτιρίου στὴν ἴδια ἐποχή. Τὴν παρουσία παλαιότερου κτιρίου μαρτυροῦν καὶ τὰ πολλὰ σπασμένα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀπὸ ὀφείτη — τμήματα κυλινδρικῶν βάσεων κιόνων καὶ ὀρθογώνια τμήματα ἀπὸ βάσεις παραστάδων—, ποὺ χρησιμοποιήθηκαν ὡς οἰκοδομικὸ ὑλικὸ στοὺς τοίχους τοῦ ΜΜ ΙΙΒ/ΥΜ ΙΑ οἰκοδομήματος. Ὅμοια μέλη ἀποσπασματικὰ διατηρημένα καὶ θραύσματα κονιάματος βρέθηκαν καὶ στὴν ἐπίχωση ὅλων σχεδὸν τῶν δωματίων, ποὺ δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τῶν τοίχων, οἱ ὁποῖοι θὰ ἦταν ἐπιχρισμένοι, ὅπως καὶ οἱ τοῖχοι τοῦ δωματίου 4Α, καὶ κτισμένοι μὲ οἰκοδομικὸ ὑλικὸ τοῦ παλαιότερου κτιρίου.

Ἐλάχιστα εἶναι τὰ ἀγγεῖα ἢ τὰ σκεύη, ποὺ βρέθηκαν στὰ δωμάτια στὴν ἀρχική τους θέση. Στὸ δωμάτιο 4, ΝΑ τοῦ κατεστραμμένου πλακοστρώτου, παρουσιάστηκαν συγκεντρωμένα σ' ἕνα σημεῖο πολλὰ πήλινα σπασμένα ἀγγεῖα τῆς ΜΜ ΙΙΒ/ΥΜ ΙΑ ἐποχῆς, μία ὀρθογώνια τράπεζα προσφορῶν ἀπὸ ὀφείτη μὲ βαθμιδωτὰ τοιχώματα καὶ μικρὲς κοιλότητες στὴν πάνω ἐπιφάνεια καὶ ἕνα κωνικὸ κύπελλο ἀπὸ τὸ ἴδιο ὑλικὸ μὲ πλαστικὴ κόσμηση γύρω ἀπὸ τὴ βάση τοῦ σώματος (πίν. 216α). Ὅμοια ἢ πιὸ πλούσια κόσμηση ἀπαντᾶται στὰ μεγά-

λα πήλινα λατρευτικὰ ἀγγεῖα τοῦ ἱεροῦ[1]. Τὸ τμῆμα μιᾶς ὀρθογώνιας καὶ πάλι τράπεζας γιὰ ὑγρὲς προσφορές, ποὺ βρέθηκε στὴ ΒΔ γωνία τοῦ ἴδιου δωματίου ἀνάμεσα στὶς πέτρες τοῦ πλακοστρώτου, δὲν ἦταν στὴν ἀρχική του θέση. Προβληματικὴ εἶναι ἡ θέση μιᾶς ἀκέραιης στρογγυλῆς τράπεζας ἀπὸ ὀφείτη, ποὺ βρέθηκε ἀνεστραμμένη στὴ ΝΑ γωνία τοῦ δωματίου 1, τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδο εἶναι κατεστραμμένο στὸ σημεῖο αὐτό. Τέλος ὁρισμένα θραύσματα ἀπὸ μικρὰ λίθινα ἀγγεῖα καὶ δύο ἀποσπασματικὰ διατηρημένες στρογγυλὲς τράπεζες προσφορῶν βρέθηκαν στὴν ἐπίχωση τῶν δωματίων 4, 3 καὶ 7 ἀντίστοιχα. Σ' ἐπαφὴ μὲ τὸ δυτικὸ τοῖχο τοῦ δωματίου 4Α καὶ πάνω στὸ δάπεδο ἀπὸ λεπιδόχωμα ἀποκαλύφθηκαν συγκεντρωμένα, καμένα στρογγυλὰ ξύλα. Ἡ μικρή τους διάμετρος (0.025 καὶ 0.04 μ.) καὶ ἡ περιορισμένη ἔκταση ποὺ κάλυπταν (0.30 × 0.40 μ.) ἀποκλείουν τὴν ταύτισή τους μὲ ξύλα ὀροφῆς. Θὰ ἀνῆκαν σὲ μικρὸ μᾶλλον κάθισμα, ποὺ ἡ μορφή του δὲν ἀποκαθίσταται, γιατὶ λείπουν βασικὰ στοιχεῖα τοῦ σκελετοῦ του. Τὰ ὄστρακα ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τῶν δωματίων εἶναι πολλά. Προέρχονται ἀπὸ λατρευτικὰ ἀγγεῖα, μεγάλα κυρίως κωνικὰ κύπελλα μὲ πλαστικὴ κόσμηση, ἀπὸ κοινὰ ἀγγεῖα ὅπως πίθους, χύτρες καὶ ἀπὸ μικρὰ κύπελλα. Ὅλα χρονολογοῦνται στὴ ΜΜ ΙΙΙΒ/ΥΜ ΙΑ ἐποχὴ στὴν ὁποία χτίστηκε καὶ τὸ οἰκοδόμημα.

Τὸ στρῶμα τῶν θυσιῶν ποὺ κάλυπτε τὰ δωμάτια τοῦ οἰκοδομήματος ἔδωσε ἀντίθετα πάρα πολλὰ ἀναθήματα καὶ πλῆθος ὀστράκων ἀπὸ λατρευτικὰ ἀγγεῖα, κύλικες, κρατῆρες, σκύφους κλπ. ποὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴ ΜΜ ΙΙΙΒ/ΥΜ ΙΑ ἐποχὴ ὡς τὸν πρώιμο 7ο αἰ. π.Χ. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἀναθήματα βρέθηκαν κοντὰ στὴν ἐξωτερικὴ ΒΑ γωνία τοῦ δωματίου 6. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἀνδήρων ΙΙ καὶ ΙΙΙ ἔχει βυθιστεῖ, γιατὶ τὸ ἔδαφος ἔχει πάθει καθίζηση. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ καταστράφηκε ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ δωματίου 6 καὶ μεγάλο τμῆμα τοῦ δαπέδου του. Ἡ αἰτία ποὺ προκάλεσε τὴ συγκέντρωση τῶν ἀναθημάτων στὴ θέση αὐτὴ ἴσως βρεθεῖ μὲ τὴν ἐπέκταση τῆς ἔρευνας τῶν ἀνδήρων ἀνατολικότερα ἀπὸ τὸ σημεῖο τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς.

Ἐπειδὴ τὸ στρῶμα τῶν θυσιῶν εἶναι ἀνάμεικτο ἀναφέρομε τὰ ἀναθήματα κατὰ κατηγορίες, προτάσσοντας σὲ κάθε μία τὰ παλαιότερα παραδείγματα, ἐφόσον μποροῦμε νὰ τὰ χρονολογήσομε κατὰ προσέγγιση μὲ βάση τὸ ρυθμό τους.

Χάλκινα ἀναθήματα

Τὰ χάλκινα εἰδώλια ποὺ εἰκονίζουν ἀνθρώπινες μορφὲς ἀποτελοῦν φέτος τὴν πιὸ σημαντικὴ κατηγορία ἀναθημάτων. Μὲ καινούρια στοιχεῖα πλουτίζουν τὴν εἰκονογραφία τῆς μικροπλαστικῆς καὶ συμβάλλουν στὴ γνώση τῆς ἐξέλιξης τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς στὸν 8ο αἰ. π.Χ.

Ἕνας γυμνὸς ἄνδρας (ὕψους 0.117 μ.) στέκει μὲ ἐλαφρὰ λυγισμένα σκέλη

1. Ἀντιπροσωπευτικὸ παράδειγμα βλ. ΛΕΜΠΕΣΗ, ΠΑΕ 1973, 194, πίν. 199α.

σὲ βάση, ποὺ ἔχει σχῆμα ταλάντου, καὶ κρατεῖ στὸ δεξί του χέρι κωνικὸ κύπελλο μὲ κυλινδρικὸ πόδι (πίν. 215α). Τὸ εἰδώλιο χρονολογοῦμε στὸν 8ο αἰ. π.Χ. Ὁ τύπος ὅμως τοῦ κυπέλλου ἀπαντᾶται σὲ πήλινα μινωικὰ κύπελλα, ποὺ ἔχουν βρεθεῖ κατὰ δεκάδες στὸ ἱερὸ καὶ σὲ ὅμοιο λίθινο ἀγγεῖο ποὺ βρέθηκε φέτος μὲ ΜΜ ΙΙΙΒ/ΥΜ ΙΑ κεραμεική (πίν. 216α)[1]. Σὲ μινωικὰ πρότυπα ἀνάγεται καὶ ὁ τύπος τῆς κόμης τοῦ εἰδωλίου, ἡ ὁποία πέφτει στὸν αὐχένα σὲ μακροὺς κυλινδρικοὺς πλοκάμους. Γιὰ τὸ σχῆμα τῆς βάσης προσφέρεται ὡς παράλληλο τὸ χάλκινο κυπριακὸ εἰδώλιο ἑνὸς θεοῦ ποὺ πατεῖ σὲ τάλαντο. Τοῦτο χρονολογεῖται στὸ 12ο αἰ. π.Χ. καὶ προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἔγκωμη τῆς Κύπρου[2]. Ἀπὸ τὸν ἴδιο τόπο καὶ τῆς ἴδιας ἐποχῆς εἶναι τρία κυπριακὰ χάλκινα εἰδώλια θεοτήτων, ποὺ κάθονται καὶ κρατοῦν κύπελλο στὸ προβαλλόμενο χέρι[3]. Ἡ χρονικὴ ἀπόσταση ἀνάμεσα στὰ κυπριακὰ ἔργα καὶ τὸ εἰδώλιο τῆς Σύμης δυσκολεύει τὴν ταυτόσημη ἑρμηνεία τῶν συμβόλων τῶν μορφῶν ποὺ συγκρίνομε. Οἱ σχέσεις ὅμως ποὺ ὑπῆρχαν κατὰ καιροὺς ἀνάμεσα στὴν Κρήτη καὶ τὴν Κύπρο ἐπιτρέπουν τουλάχιστον τὴν ὑπόθεση, ὅτι καὶ ἡ μορφὴ ποὺ εἰκονίζεται στὸ εἰδώλιο τῆς Σύμης εἶναι ἴσως θεϊκή. Ἡ ἰδιότυπη στεφάνη, ποὺ περιβάλλει τὴν κεφαλὴ τοῦ εἰδωλίου, ἐνισχύει τὴν ὑπόθεση αὐτή, χωρὶς ν' ἀποτελεῖ καὶ ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο. Ἡ φύση πάντως τῆς θεότητας — ἂν ἡ μορφὴ εἶναι πράγματι θεϊκὴ — πρέπει νὰ καθορισθεῖ σὲ σχέση μὲ τὸ σύνολο τῶν ἀναθημάτων τοῦ ἱεροῦ καὶ τὴν ἀσκούμενη λατρεία. Ἡ πρόωρη διατύπωση ὑποθέσεων μὲ ἀφορμὴ τὸ σχῆμα τῆς βάσης, ποὺ εἶναι ὅμοιο μὲ τὸ σχῆμα ταλάντου[4], μπορεῖ νὰ ὁδηγήσει σὲ λανθασμένα συμπεράσματα, τόσο ὡς πρὸς τὸν ἀκριβὴ προσδιορισμὸ τῆς μορφῆς, ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἐμπορίας τοῦ χαλκοῦ στὸ Αἰγαῖο. Γιὰ τὴν ὥρα δὲν πρέπει νὰ ἀποκλειστεῖ καὶ ἡ ὑπόθεση ὅτι τὸ σχῆμα αὐτὸ καθιερώθηκε ὡς φόρμα βάσης, χωρὶς νὰ διατηρεῖ κατ' ἀνάγκη καὶ τὴν ἀρχική του σημασία[5]. Ἡ σχέση ὡστόσο τοῦ εἰδωλίου τῆς Σύμης μὲ τὰ κυπριακὰ ἔργα, ποὺ συνδέονται μὲ συριακά-σημιτικά, ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁρισμένες ἀνατολικὲς ἐπιδράσεις θὰ ἔφταναν στὴν Κρήτη μὲ τὴ μεσολάβηση τῆς Κύπρου. Οἱ ἐπιδράσεις αὐτὲς σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς μινωικῆς

1. Βλ. σ. 406.

2. V. Karageorghis στοῦ W. Orthmann, Propyläen Kunstgeschichte 14 (1975) 523 - 5, 527, εἰκ. 468α καὶ 437c μὲ τὴν παλαιότερη σχετικὴ βιβλιογραφία. Γιὰ τὸ σχῆμα τῆς βάσης βλ. καὶ εἰδώλιο γυναικείας μορφῆς τοῦ Ashmolean Museum: A.C. Brown - H.W. Catling, Ancient Cyprus (1975) 34, εἰκ. 13.

3. Cl. F. A. Schaeffer, AoF 21, 1966, 59 - 69 ἰδιαίτερα 65 κέ. εἰκ. 8 - 10.

4. Γιὰ τὰ τάλαντα γενικὰ βλ. Buchholz, PZ 37, 1959, 1 - 40. Ἡ βάση τοῦ εἰδωλίου μοιάζει μὲ τὸν τύπο τοῦ ταλάντου ποὺ ὁ Buchholz ὀνομάζει τύπο «Keftiu» καὶ τὸν χρονολογεῖ στὸν 14ο αἰ. π.Χ. Βλ. π.κ. σ. 414, πίν. 215α.

5. Ἀνάλογο σχῆμα βάσης ἔχει καὶ κοῦρος χάλκινου κατόπτρου τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.: Alf. de Franciscis, Agalmata, Sculture antiche nel Museo Nationale die Reggio Calabria (1960) πίν. 11.

παράδοσης ἀφομοιώθηκαν ἀπὸ τὸ γεωμετρικὸ ρυθμό, τοῦ ὁποίου δημιουργία εἶναι τὸ εἰδώλιο. Ἂν τὸ εἰδώλιο ἐκφράζει αὐτόνομο, σχετικὸ ἢ ταυτόσημο περιεχόμενο μὲ τὰ συγκρινόμενα κυπριακὰ ἔργα εἶναι πρόβλημα ποὺ ξεπερνᾶ τὰ ὅρια τοῦ χρονικοῦ μιᾶς ἀνασκαφῆς.

Προβληματικὴ εἶναι ἡ ἑρμηνεία καὶ δύο χάλκινων πανομοιότυπων εἰδωλίων ποὺ εἰκονίζουν ἀνδρικὲς καὶ πάλι μορφές (πίν. 215β)[1]. Τὸ ἄπλωμα τοῦ ἀριστεροῦ χεριοῦ μὲ ἀνοιχτὴ πρὸς τὰ κάτω παλάμη μοιάζει μὲ χειρονομία προστατευτικὴ ἢ εὐλογίας, ποὺ ἁρμόζει σὲ θεότητα, καὶ ἡ χειρονομία τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ ποὺ φέρεται πρὸς τὸ στῆθος ἀπαντᾶται στὸν Ἀπόλλωνα τῆς σφυρήλατης Τριάδας ἀπὸ τὴ Δρῆρο[2]. Ἡ ἔντονη κίνηση τῶν εἰδωλίων καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἔχουν ἄκρα πόδια — τὰ σκέλη σταματοῦν στὸ σημεῖο ὅπου τελειώνει ἡ κνήμη, ἡ ὁποία ἔχει στὴν ἄκρη διαμπερὴ ὀπὴ — δημιουργοῦν τὴν ἐντύπωση ὅτι πλάστηκαν γιὰ νὰ μοιάζουν ὡς αἰωρούμενα στὸ χῶρο. Ὑπάρχει δηλαδὴ κάποια ἀναλογία στὴν παράστασή τους μὲ τὶς μορφὲς ποὺ εἰκονίζονται σὲ ἀνάγλυφα, ζωγραφιστὰ ἢ χαρακτὰ ἔργα καὶ χαρακτηρίζονται ὡς ἐπιφαινόμενες θεότητες. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ὁδηγοῦν στὴν ὑπόθεση ὅτι τὰ εἰδώλια εἰκονίζουν ἴσως θεότητες. Ἐπειδὴ ὅμως πρόκειται γιὰ δύο πανομοιότυπες μορφές, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναζητηθεῖ ἡ ταύτισή τους καὶ ἀνάμεσα στοὺς δαίμονες τῆς κρητικῆς μυθολογίας. Τὰ εἰδώλια ἀντιπροσωπεύουν ὡς πρὸς τὸ ρυθμὸ τὴν ἐξελικτικὴ βαθμίδα τῶν δύο χρυσῶν σφυρήλατων κριοφόρων ἀπὸ τὸν Τεκέ, ποὺ χρονολογήσαμε στὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 8ου αἰώνα π.Χ. καὶ δείξαμε ὅτι ἀποτελοῦν μία στενὰ συνδεδεμένη ὁμάδα μὲ τὸν Ἀπόλλωνα τῆς Δρήρου καὶ τὸ χάλκινο εἰδώλιο ἀπὸ τὸ Ἀφρατί[3]. Στὴν ὁμάδα αὐτὴ προστίθενται τώρα καὶ τὰ δύο εἰδώλια τοῦ ἱεροῦ τῆς Σύμης, ποὺ ἡ διαφορά τους ἀπὸ τοὺς χρυσοὺς κριοφόρους ὀφείλεται στὴ διαφορετικὴ τεχνικὴ ἑνὸς συμπαγοῦς εἰδωλίου ἀπὸ ἕνα σφυρήλατο.

Παλαιότερη βαθμίδα ἐξέλιξης στὴ γεωμετρικὴ ἐποχὴ ἀντιπροσωπεύει ἕνα ἀκόμα χάλκινο εἰδώλιο γυμνῆς ἀνδρικῆς μορφῆς, ποὺ στέκει σὲ ὀρθογώνια βάση ἡ ὁποία ἔχει κυλινδρικὸ στέλεχος στὴν κάτω ἐπιφάνεια (ὕψος 0.106 μ.) (πίν. 215ε). Ὁ τύπος τῆς κεφαλῆς ἔχει ἀρκετὰ κοινὰ στοιχεῖα μὲ τὰ κεφάλια τῶν μορφῶν τῆς φαρέτρας καὶ τῆς ζώνης ἀπὸ τὴ Φορτέτσα[4]. Ἡ γεωμετρικὴ ὅμως

1. Ὕψος α) 0.06 μ., β) 0.064 μ. Ἐπειδὴ χρησιμοποιήθηκε ἰδιαίτερο καλούπι γιὰ κάθε εἰδώλιο, ὑπάρχουν μικρὲς διαφορὲς ἀνάμεσά τους ὡς πρὸς τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἐπιτυχία τῆς κατασκευῆς τους.

2. Marinatos, AA 1936, 218 κέ. εἰκ. 23. Τοῦ ἴδιου BCH 60, 1956, 485, πίν. 63 καὶ Α. Λεμπέση, Στήλη, Τόμος εἰς μνήμην Ν. Κοντολέοντος (1977) 90, σημ. 11 μὲ τὴν παλαιότερη σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ 92, πίν. 26. Ἡ θέση τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ τοῦ Ἀπόλλωνα δὲν πρέπει νὰ εἶναι λανθασμένη ὅπως εἴχαμε ὑποθέσει.

3. Λεμπέση, ὅ.π. 92 - 3, πίν. 27β καὶ 29α.

4. J. K. Brock, Fortetsa, Early Greek Tombs near Knossos (1957) 197 - 199, πίν. 115 - 6 καὶ Λεμπέση, ὅ.π. 93, πίν. 28α - β.

ἀντίληψη ὡς πρὸς τὴ δομὴ τοῦ σώματος καὶ τὸ λιπόσαρκο πρόσωπο διαφοροποιοῦν τὸ εἰδώλιο ἀπὸ τὶς συγκρινόμενες μορφές, στὶς ὁποῖες εἶναι ἔντονη ἡ ἐπίδραση τῆς ἀνατολικῆς τέχνης.

Στὴν κατηγορία τῶν χάλκινων περίτμητων ἐλασμάτων, ποὺ ἀπαριθμεῖ 70 περίπου παραδείγματα, προστέθηκε φέτος ἕνα ἀκόμη θαυμάσιο ἔλασμα τοῦ τρίτου τέταρτου τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. στὸ ὁποῖο εἰκονίζεται ἀγρίμι (πίν. 216β).

44 χάλκινα ζώδια, ἀπὸ τὰ 53 τοῦ στρώματος τῶν θυσιῶν, βρέθηκαν, ὅπως καὶ τὰ προαναφερθέντα εἰδώλια ἀνθρώπινων μορφῶν, στὸ χῶρο ἐξωτερικὰ τῆς ΒΑ γωνίας τοῦ δωματίου 6. Τὰ περισσότερα εἰκονίζουν βόδια ἢ ταύρους καὶ κριάρια. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι δύο μόνο ἀπὸ τὰ κριάρια ἔχουν τὴν καλὴ ποιότητα, ποὺ παρουσιάζουν συνήθως τὰ εἰδώλια τῶν βοοειδῶν. Τὰ ὑπόλοιπα ἀποτελοῦν προϊόντα μαζικῆς, θὰ λέγαμε, παραγωγῆς. Σὲ πολλὲς μάλιστα περιπτώσεις ἡ ἀπόδοση τῶν ἐπὶ μέρους χαρακτηριστικῶν τοῦ ζώου εἶναι τόσο συνοπτική, ποὺ δύσκολα προσδιορίζεται τὸ εἶδος του. Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς καὶ τὸ κυριότερο ἐπειδὴ προέρχονται ἀπὸ ἀνάμεικτο στρῶμα, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χρονολογηθοῦν χωρὶς διεξοδικὴ μελέτη τοῦ συνόλου τῶν ζωδίων, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Σύμης.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ καθιερωμένα αὐτὰ εἴδη ζώων, τῶν ὁποίων οἱ τύποι δὲν παραλλάζουν ἀπὸ τοὺς γνωστούς, ποὺ ἔχει δώσει τὸ ἱερό, βρέθηκαν φέτος τὸ εἰδώλιο ἑνὸς λιονταριοῦ ποὺ τὰ λυγισμένα σκέλη του χρησιμεύουν καὶ γιὰ βάση (πίν. 215δ) καὶ τὸ εἰδώλιο ἑνὸς σκύλου μὲ συσπειρωμένα σκέλη καὶ τὴν κεφαλὴ ἀκουμπισμένη στὸ πλευρό του (πίν. 215ε). Τὰ χρονολογοῦμε στὴν ὕστερη γεωμετρικὴ ἐποχὴ καὶ τὸν 7ο αἰ. π.Χ. ἀντίστοιχα. Στὴ γεωμετρικὴ ἐποχὴ χρονολογοῦμε καὶ τὸ εἰδώλιο ἑνὸς ἀλόγου ζευγμένου στὸ ζυγὸ ἁρότρου ἢ ἅρματος, ἀπὸ τὸν ὁποῖο σώθηκε τὸ ἕνα μόνο σκέλος. Τὸ ἄλλο σκέλος τοῦ ζυγοῦ θὰ ἦταν προσκολλημένο στὸ δεύτερο ἄλογο ποὺ δὲ βρέθηκε ἀκόμα.

Ἀπὸ τὸν ἴδιο χῶρο τῶν πολλῶν ἀναθημάτων προέρχονται καὶ ἄλλα χάλκινα ἀντικείμενα: Ἀκέραιος τροχὸς μεγάλου τρίποδα καὶ τμήματα τριῶν ἄλλων. Δεύτερος ἀκέραιος τροχὸς μικροῦ τρίποδα καὶ δύο τμήματα χοντροῦ φθαρμένου ἐλάσματος ἀπὸ λέβητα πιθανότατα. Μικρὸς διπλὸς ἀναθηματικὸς πέλεκυς ἀπὸ λεπτὸ ἔλασμα μὲ πρόσθετο κομμάτι ἐλάσματος γιὰ τὴ στερέωση τοῦ στειλεοῦ[1] καὶ μικρότερος χυτός, τοῦ ὁποίου λείπει ὁ συμφυὴς στειλεός. Ἔντεκα μικρὰ φυλλόσχημα ἐλάσματα ποὺ ὑποθέτομε ὅτι ἦταν ἐργαλεῖα, ἀναθηματικὰ ἢ καὶ χρήσεως, καὶ ποὺ ἔχουν βρεθεῖ κατὰ δεκάδες στὸ ἱερό. Δεκαεπτὰ δισκία καὶ ἀναθηματικὰ ἀσπίδια, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα ξεχωρίζει ἕνα, κοσμημένο μὲ στικτὴ τρέχουσα σπείρα σὲ τρεῖς σειρές. Τρεῖς περόνες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ δύο εἶναι ἀκέραιες καὶ χρονολογοῦνται ἡ μία στὴν ὑπομυκηναϊκὴ ἢ τὴν πρωτογεω-

1. Γιὰ τὸν τύπο πρβ. J. Boardman, The Cretan Collection in Oxford (1961) 42 - 45, ἀρ. 203 καὶ 204, πίν. 15.

μετρικὴ ἐποχὴ[1] καὶ ἡ ἄλλη στὴν ὕστερη γεωμετρικὴ ἢ τὴν ἀνατολίζουσα[2]. Πολὺ μικρὸ ἀναθηματικὸ κάτοπτρο καὶ σφηκωτήρας. Στὰ μετάλλινα ἀναθήματα τοῦ χώρου συγκαταλέγονται χρυσὸ συρμάτινο ἑλλειψοειδοῦς σχήματος ἐξάρτημα μὲ συνεστραμμένη τὴ μία ἄκρη γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τῆς ἄλλης, ἀπὸ σκουλαρίκι πιθανότατα, δεκατέσσερα θραύσματα λεπτοῦ χρυσοῦ ἐλάσματος ἀπὸ ταινίες προσαρμοσμένες ἴσως σὲ ἐνδύματα καὶ ἕνα μεγαλύτερο μὲ κόσμηση ρόμβων καὶ τοξωτῶν γραμμῶν ἀπὸ ἐπένδυση ἴσως κάποιου ἀντικειμένου.

Πήλινα ἀναθήματα

Τὰ πήλινα εἰδώλια ἀνθρώπινων μορφῶν εἶναι σημαντικὰ ὅπως καὶ τὰ χάλκινα, γιατὶ δείχνουν ὅτι τύποι ἀναγόμενοι ἄμεσα στὴ μινωικὴ παράδοση συνυπάρχουν μὲ καθαρὰ πρωτογεωμετρικούς. Φέτος βρέθηκαν τρία σχεδὸν ἀκέραια καὶ πέντε ἀποσπασματικὰ διατηρημένα, ὅπως καὶ ἐννέα μέλη, δηλαδὴ σκέλη, χέρια καὶ ἄκρα πόδια μὲ τὴν ὀρθογώνια βάση τους. Καλύπτουν χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὴν πρωτογεωμετρικὴ ἐποχὴ ὡς καὶ τὸν πρώιμο 7ο αἰ. π.Χ.

Τὸ εἰδώλιο ἀνδρικῆς μορφῆς (σωζ. ὕψους 0.16 μ.), τῆς ὁποίας λείπει δυστυχῶς ἡ κεφαλὴ καὶ τὸ δεξὶ χέρι (πίν. 216γ), χρονολογοῦμε στὴν πρωτογεωμετρικὴ ἐποχή. Τὸ σῶμα χωρὶς ὄγκο, σχεδὸν ἐπίπεδο, καὶ μὲ σαφὴ περιγράμματα ἔχει συγκροτηθεῖ κατὰ τὸν κατακόρυφο καὶ τὸν ὁριζόντιο ἄξονα, ποὺ τονίζεται μὲ τὴν ὀρθογώνια βάση καὶ τὰ ἐκτεταμένα χέρια. Ἡ κόσμηση τῶν ὁριζόντιων ταινιῶν γύρω ἀπὸ τὸ λαιμὸ καὶ τοὺς ὤμους, τὴ μέση, τοὺς γλουτοὺς καὶ τὴ βάση ἀποτελεῖ ὑπηρετικὸ στοιχεῖο τῆς πλαστικῆς ἔκφρασης. Ἀνάλογη, λιτὴ κόσμηση χαρακτηρίζει τὰ πρώιμα πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα τῆς Κρήτης[3].

Σὲ ἕνα ἄλλο εἰδώλιο ἀνδρικῆς καὶ πάλι μορφῆς (σωζ. ὕψους 0.14 μ.) (πίν. 217α) κυριαρχεῖ ἡ μινωικὴ παράδοση. Ἡ ἀνασηκωμένη κεφαλὴ μὲ πρόσωπο ὁρατὸ στὴν πλάγια ὄψη, ἡ μεγάλη ἐπιμήκυνση τοῦ πάνω κορμοῦ μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ πρὸς τὰ πίσω ἔνταση καὶ τὸ ἐνιαῖο δυναμικὸ περίγραμμα τοῦ σώματος χαρακτηρίζουν ὑστερομινωικὰ καὶ ὁρισμένα ὑπομινωικὰ εἰδώλια[4]. Τὰ κοσμήματα ὅμως ποὺ καλύπτουν τὸ σῶμα τῆς μορφῆς (εἰκ. 1), μὲ μία «πρωτόγονη» διακοσμητικὴ ἀντίληψη κατὰ τὴν ὁποία τὸ ἔνδυμα καὶ ἡ γυμνότητα

1. Σύμφωνα μὲ τὴν τυπολογικὴ κατάταξη τοῦ P. Jacobsthal, Greek Pins (1956) 1 - 2, ἰδιαίτερα ἀρ. 2, εἰκ. 1 - 2. Βλ. καὶ Hood - Coldstream, BSA 63, 1968, 212, ἀρ. B4β, εἰκ. 4.

2. Πρβ. Brock, ὅ.π. 195, ἀρ. 1079 - 1080, πίν. 75 ποὺ εἶναι ἀσημένιες καὶ κάπως διαφορετικὲς ἀπὸ τὴν περόνη τῆς Σύμης.

3. Brock, ὅ.π. πίν. 9 - 11· στοὺς πίν. 15 - 16, ὅπου εἰκονίζονται μεταγενέστερα πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα, παρεμβάλλονται κοσμήματα ἀνάμεσα στὶς ταινίες.

4. Βλ. U. Naumann, Subminoïsche und Protogeometrische Bronzeplastik aus Kreta (1976) 26, 30, 43, πίν. 12.

συνυπάρχουν, χρονολογοῦν τὸ ἔργο μὲ πολλὲς πιθανότητες στὸν 9ο αἰ. π.Χ.[1]

Ἡ ἀποσπασματικὴ διατήρηση ἑνὸς τρίτου εἰδωλίου — σώζεται ὁ πάνω κορμὸς καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν χεριῶν ποὺ θὰ ἔμοιαζαν μὲ ἀποφύσεις — κάνει προβληματικὴ τὴ χρονικὴ του τοποθέτηση στὴν ὑπομινωικὴ ἢ τὴν πρωτογεωμετρικὴ

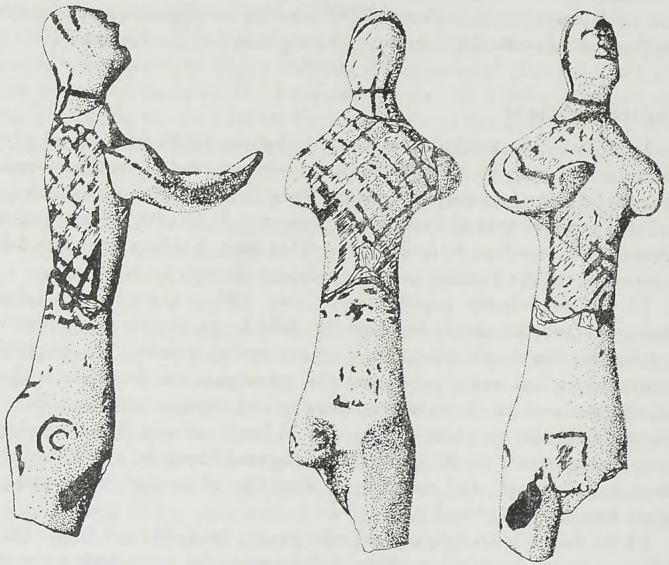

Εἰκ. 1. Σχεδιαστικὴ ἀπόδοση τοῦ εἰδωλίου τοῦ πίν. 217α.

ἐποχή. Τὸ εἰδώλιο ἀντίθετα μιᾶς καθιστῆς ἀντρικῆς μορφῆς, τῆς ὁποίας λείπει ἡ κεφαλή, τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν χεριῶν καὶ τῶν σκελῶν, χρονολογεῖται μὲ περισσότερη βεβαιότητα στὰ πρωτογεωμετρικὰ χρόνια. Τὸ συμπαγὲς ἀδιάρθρωτο σῶμα του μὲ τοὺς ἀνεπτυγμένους γλουτοὺς χαρακτηρίζει εἰδώλια ποὺ βρέθηκαν σὲ πρωτογεωμετρικὸ στρῶμα τοῦ ἱεροῦ[2].

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. χρονολογοῦμε τὸ εἰδώλιο γυναικείας μορφῆς (σωζ. ὕψους 0.107 μ.) τῆς ὁποίας λείπει ἡ κεφαλή (πίν. 217β). Παρὰ τὴν πα-

1. Γιὰ τὸ δικτυωτὸ πρβ. ὅμοιο κόσμημα σὲ ἀγγεῖα καὶ σὲ μορφὴ ἀγγείου ἀπὸ τὴ Φορτέτσα (Brock, ὅ.π. ἀρ. 67, πίν. 134 καὶ ἀρ. 1440, πίν. 77, 163). Γιὰ τὸ μισοσβυσμένο κόσμημα τῶν διπλῶν ὀρθογωνίων πρβ. Ohly, AM 66, 1941, 3, 7, 16, ἀρ. 851, πίν. 8.

2. Λεμπεση, ΠΑΕ 1975, 327, πίν. 257α.

ρουσία ὁρισμένων γνωρισμάτων τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς, ὅπως ἡ διαμόρφωση τοῦ στήθους, τῶν ἄκρων χεριῶν καὶ σκελῶν, ἡ πλαστικὴ ἀντίληψη τοῦ σώματος καὶ τὸ κυβικὸ σχεδὸν σχῆμα τῆς βάσης προοιωνίζουν ἔργα τοῦ πρώιμου δαιδαλικοῦ ρυθμοῦ [1]. Ἀνάλογη ἐξελικτικὴ βαθμίδα ἀντιπροσωπεύει καὶ ἡ πλούσια κόσμηση τοῦ ἐνδύματος, ποὺ διαφοροποιεῖ μὲ σαφήνεια τὸ ἐπίβλημα ἀπὸ τὸ χιτώνα. Τὸ κόσμημα τῆς κατακόρυφης ζώνης τοῦ χιτώνα ἀποτελεῖ προβαθμίδα τοῦ μοτίβου ποὺ ὑπάρχει στὴν ἴδια θέση στὸ ἔνδυμα τῆς «κυρίας ἀπὸ τὴν Auxerre».

Στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. ἀνήκει τὸ θαυμάσιο ὡς πρὸς τὴν ποιότητα κεφάλι ἀνδρικῆς μᾶλλον μορφῆς (ὕψους 0.034 μ. πίν. 217δ). Τὸ φύλο τῆς μορφῆς συνάγεται ἀπὸ τὰ ἄκρα πόδια σὲ ὀρθογώνια βάση ποὺ σώζουν μέρος τῶν κνημῶν, τὰ ὁποῖα βρέθηκαν σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ κεφάλι. Ὁ πηλός, τὸ χρῶμα καὶ τὸ πλάσιμο ἐπιτρέπουν τὴν ἀπόδοση τοῦ κεφαλιοῦ καὶ τῶν ποδιῶν στὸ ἴδιο εἰδώλιο. Ὁ τύπος τῆς κόμης ἀπαντᾶται σὲ πήλινο κεφάλι ἀπὸ τὸ Ἡραῖο τῆς Σάμου, ποὺ εἶναι μᾶλλον πιὸ παλαιό [2]. Ἀλλὰ στὸ κρητικὸ ἔργο ἡ κόμμωση ἔχει ἀποδοθεῖ μὲ μία ἀνόργανη πλαστικὴ δύναμη, ποὺ δύσκολα βρίσκεται σὲ σύγχρονα ἀνάλογα παραδείγματα. Ἡ πλούσια ἐξάλλου χαρακτὴ κόσμηση διαφοροποιεῖ μὲ κρυστάλλινη διαύγεια τοὺς πλοκάμους, ἐπιτείνοντας τὸ δυναμικὸ σχῆμα τῆς κόμης.

Τέλος ὁ πάνω κορμὸς μὲ τμῆμα τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ ἀνδρικῆς μορφῆς κατατάσσεται στὰ περίτμητα πλακίδια, γιατὶ ἡ πίσω ὄψη εἶναι ἐντελῶς ἐπίπεδη. Οἱ πέντε τριπλοὶ ὁμόκεντροι κύκλοι σὲ πυκνὴ διάταξη μὲ στικτὴ γραμμὴ ἀνάμεσά τους θυμίζουν ἀνάλογη κόσμηση σὲ πολύχρωμους πίθους ἀπὸ τὴ Φορτέτσα [3]. Ἡ ὁμοιότητα αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ μόνο στοιχεῖο γιὰ τὴ χρονικὴ τοποθέτηση τοῦ θραύσματος στὴν πρώιμη ἀνατολίζουσα ἐποχή.

Τὰ πήλινα εἰδώλια τῶν ζώων ποὺ βρέθηκαν στὸ ἴδιο στρῶμα εἶναι πολὺ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα, καλύπτουν μεγαλύτερο χρονικὸ διάστημα — ἀπὸ τὴν ΥΜ ΙΙΙΒ περίοδο ὡς τὴν πρώιμη ἀνατολίζουσα — καὶ διακρίνονται σὲ δύο κατηγορίες μὲ βάση τὴν τεχνική τους: στὰ τροχήλατα καὶ τὰ συμπαγή.

Τὰ θραύσματα τῶν τροχήλατων φθάνουν τὰ 45 καὶ ὁρισμένα ἀπὸ αὐτὰ συγκολλήθηκαν μὲ κομμάτια ποὺ βρέθηκαν στὶς προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους. Τὰ περισσότερα ἀνήκουν σὲ εἰδώλια βοδιῶν μεγάλου μεγέθους, ὡς καὶ 1 μ. [4], τοῦ τύπου τοῦ γνωστοῦ ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἁγίας Τριάδας, τῆς Κνωσοῦ κλπ., ποὺ χρονολογοῦνται γενικὰ στὴν ΥΜ ΙΙΙΒ - Γ περίοδο. Ὁρισμένα ἀπὸ τὰ θραύσματα τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς ἔδωσαν στοιχεῖα γιὰ τὸν τρόπο, μὲ τὸν

1. Βλ. C. Rizza - A. M. Scrinari, Il Santuario sull'Acropoli di Gortina (1968) ἀρ. 72, πίν. 13.
2. Ohly, ὅ.π. 21, ἀρ. 303, πίν. 13.
3. Brock, ὅ.π. ἀρ. 1352, πίν. 88 καὶ 188.
4. Λεμπεση, ΠΑΕ 1973, 192.

ὁποῖο θὰ ἦταν ἐκτεθειμένα τὰ ἀναθήματα αὐτὰ σὲ στεγασμένο ἢ ὑπαίθριο ἱερό. Θραύσματα ἀπὸ τὶς ὁπλὲς βοδιῶν προσκολλημένα σὲ στρῶση πηλοῦ ἡ ὁποία σὲ ἕνα παράδειγμα φαίνεται ὅτι ἔχει καμπύλη τὴ μία τουλάχιστον πλευρά (πίν. 217γ), δείχνουν ὅτι καὶ τὰ τροχήλατα ζῶα ἦταν στημένα σὲ ὀρθογώνιες βάσεις, ὅπως καὶ τὰ εἰδώλια τῶν ἀνθρώπινων μορφῶν. Ἂν τὸ παράδειγμα μὲ τὴν καμπύλη πλευρὰ ἀντιπροσωπεύει τὸν ἴδιο τύπο βάσης ποὺ ἔχει καὶ τὸ χάλκινο γεωμετρικὸ εἰδώλιο τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς (πίν. 215α)[1] καὶ ἂν ὁ τύπος αὐτὸς ἐκφράζει κάποιο περιεχόμενο ἢ ἀποτελεῖ καλλιτεχνικὴ ἐπινόηση, εἶναι ἕνα πρόβλημα ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει κατὰ τὴ μελέτη ὅλων αὐτῶν τῶν ἀναθημάτων.

Ἡ συνήθεια νὰ ἀνατίθενται τροχήλατα ζῶα συνεχίζεται καὶ στὰ ἱστορικὰ χρόνια, ἀλλὰ ἀντιπροσωπεύεται μὲ πολὺ λιγότερα παραδείγματα. Ἕνα πρώιμο εἰδώλιο βοδιοῦ μὲ κυλινδρικὸ σῶμα, ὀπὴ στὸ στέρνο καὶ τὰ νῶτα, διπλὴ οὐρὰ καὶ ἀνυψωμένη κεφαλή (πίν. 218α) χρονολογεῖται μ' ἐπιφύλαξη στὴν πρωτογεωμετρικὴ ἢ τὴν πρώιμη γεωμετρικὴ ἐποχή, γιατὶ λείπουν τὰ παράλληλα παραδείγματα ἀπὸ τὸ κρητικὸ ἐργαστήριο[2]. Ἕνα συμπαγὲς κεφάλι βοδιοῦ τοῦ 9ου ἴσως αἰ. π.Χ. (πίν. 218β)[3] ἀνῆκε σὲ τροχήλατο ζώδιο. Τὸ κεφάλι ἀντίθετα ἑνὸς κριοῦ, ποὺ χρονολογεῖται στὴν ὕστερη γεωμετρικὴ ἢ τὴν πρώιμη ἀνατολίζουσα περίοδο, εἶναι κοῖλο ὅπως καὶ ὁ σωζόμενος λαιμός του. Ἡ τεχνικὴ τῶν τροχήλατων ζώων ἀντιπροσωπεύεται καὶ στὸν 7ο αἰ. π.Χ. μὲ ἕνα μεγαλοπρεπὲς πράγματι παράδειγμα. Πρόκειται γιὰ τὸ ἀποσπασματικὰ διατηρημένο κεφάλι ἑνὸς λιονταριοῦ μὲ ἀνοιχτὸ ρύγχος ἀπὸ τὸ ὁποῖο κρέμεται ἡ γλώσσα (πίν. 218γ). Θραύσματά του εἶχαν βρεθεῖ τὸ 1973. Φέτος βρέθηκαν χαρακτηριστικὰ κομμάτια ἀπὸ τὸ μέτωπο, τὸ ρύγχος, τὴ γλώσσα καὶ τὸν αὐχένα, στὰ ὁποῖα μόλις διακρίνεται ἡ πλούσια κόσμηση ἀπὸ παράλληλες zig-zag γραμμὲς μὲ τελεῖες στὰ κενὰ γιὰ τὴν ἀπόδοση τῆς χαίτης καὶ μία ζώνη κύκλων γύρω ἀπὸ τὸν αὐχένα. Ἂν ἡ κεφαλὴ ἦταν προσαρμοσμένη στὸ σῶμα λιονταριοῦ κατὰ τὴν τεχνικὴ τῶν τροχήλατων ΥΜ ΙΙΙ ζώων ἢ ἂν ἀποτελοῦσε αὐτοτελὲς ἀνάθημα, δὲν μποροῦμε νὰ γνωρίζομε γιατὶ διατηρεῖται ἀποσπασματικά.

Ἡ κατηγορία τῶν συμπαγῶν ζωδίων ἀντιπροσωπεύεται μὲ 30 παραδείγματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 13 εἶναι σχεδὸν ἀκέραια. Ὑπερτεροῦν ἀριθμητικὰ τὰ εἰδώλια τῶν ταύρων μὲ χαρακτηριστικὰ δείγματα τῆς πρωτογεωμετρικῆς ἐποχῆς (πίν. 218ε) ὡς καὶ τοῦ πρώιμου 7ου αἰ. π.Χ. Ὑπάρχουν παράλληλα καὶ ἄλλων ζώων

1. Βλ. ἀνωτέρω σ. 407 - 9.

2. Γιὰ ἀνάλογα εἰδώλια ἀπὸ τὴ Σάμο καὶ τὴν Ἀττική: Ohly, AM 65, 1940, 94, σημ. 3 καὶ 95, πίν. 52, ποὺ δὲν δέχεται τὴν ἐπιβίωση τοῦ τύπου ἀπὸ τὰ μυκηναϊκὰ στὰ ἑλληνικὰ χρόνια. Βλ. ἀντίθετη ἄποψη R. Y. Nicholls, Ökland Classica Essays presented to E. M. Blaiklock (1970) 1 - 37, ἰδιαίτερα 8 κέ., ποὺ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὰ εὑρήματα τοῦ ἱεροῦ τῆς Σύμης.

3. Βλ. γενικὰ Ohly, ὅ.π. 93, ἀρ. 351, 879 καὶ 1191, πίν. 47.

εἰδώλια, ὅπως ἀλόγου καὶ αἴγας (πίν. 218δ) τῆς ὕστερης γεωμετρικῆς ἐποχῆς, ἢ εἰδώλια πουλιῶν, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα ξεχωρίζει πρώιμο παράδειγμα «ἀνδροσειρῆνος» ἀπὸ ἀγγεῖο, ἴσως ἀπὸ τὸ σῶμα λέβητα, τοῦ ὕστερου 8ου ἢ τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. 'Η κεφαλὴ ἁρπαχτικοῦ πουλιοῦ (πίν. 218ζ') ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν πλαστικῶν ἀγγείων, ἑνὸς τύπου γνωστοῦ ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τῶν 'Αρκάδων [1].

'Απὸ τὰ πήλινα ἀναθήματα ἀξίζει νὰ ἀναφερθοῦν δύο ἀκόμα: Τὸ δεξὶ σκέλος μιᾶς κοίλης βάσης μὲ ὀρθογώνια τομή (σωζ. μήκους 0.187 μ. ὕψους 0.10 μ.), ποὺ θὰ ἔφερε διπλὰ κέρατα καθιερώσεως, ὅπως δείχνουν τὰ σωζόμενα ἴχνη τοῦ πηλοῦ στὴν πάνω, ἐλαφρὰ κυρτή, ἐπιφάνειά της. 'Η ποιότητα τοῦ πηλοῦ καὶ ἡ τεχνική, ποὺ εἶναι ὅμοια μὲ τὸν πηλὸ καὶ τὸν τρόπο κατασκευῆς τῶν ΥΜ ΙΙΙ τροχήλατων εἰδωλίων ζώων, ἀποτελοῦν τὰ μόνα στοιχεῖα γιὰ τὴ χρονικὴ τοποθέτηση τοῦ ἀναθήματος στὴν ἴδια ἐποχή. Τὸ δεύτερο ἀνάθημα εἶναι ἕνα ἀποσπασματικὰ διατηρημένο κράνος, κρητικοῦ τύπου, ποὺ χρονολογεῖται πιθανότατα στὸν πρώιμο 7ο αἰώνα π.Χ. Τὸ μεγάλο μέγεθος τοῦ κράνους (σωζ. ὕψος 0.23 μ.) ἀποκλείει τὴ σύνδεσή του μὲ εἰδώλιο πολεμιστῆ.

Λίθινα ἀναθήματα

Μεγάλος ἦταν ἐπίσης ὁ ἀριθμὸς τῶν λίθινων ἀγγείων καὶ σκευῶν, ποὺ προῆλθαν ἀπὸ τὸ στρῶμα τῶν θυσιῶν. Μία μόνο πυξίδα βρέθηκε ἀκέραιη (πίν. 219α). 'Απὸ τὰ ὑπόλοιπα δώδεκα ἀγγεῖα, ἔχομε τμήματα κωνικῶν κυπέλλων, φιαλῶν καὶ λεκανίδων. 'Απὸ τὰ σκεύη ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ κυλινδρικὸ πόδι μεγάλου λύχνου μὲ χαρακτὴ κόσμηση σπειρῶν, ὁριζόντιων ταινιῶν καὶ κατακόρυφων γραμμῶν (πίν. 219γ), ἑνὸς τύπου ἀνάλογου μὲ τὸ λύχνο ἀπὸ τὴ ΝΑ οἰκία τῆς Κνωσοῦ [2]. Οἱ πολυάριθμες τράπεζες προσφορῶν ἀνήκουν σὲ τύπους γνωστοὺς καὶ ἀπὸ τὶς προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους. Οἱ περισσότερες σώζονται ἀποσπασματικὰ καὶ ἀπὸ τὶς 66 ποὺ βρέθηκαν στὸ ἀνάμεικτο στρῶμα τῶν θυσιῶν ποὺ κάλυπτε τὰ δωμάτια τοῦ ἱεροῦ, οἱ 40 ἦταν συγκεντρωμένες ὅπου καὶ τὰ περισσότερα ἀναθήματα, δηλαδὴ κοντὰ στὴν ἐξωτερικὴ ΒΑ γωνία τοῦ δωματίου 6. Στὸ φθαρμένο χεῖλος ἀποσπασματικὰ σωζόμενης στρογγυλῆς τράπεζας διακρίνονται ὁρισμένες κεραῖες σημείων τῆς Γραμμικῆς Α γραφῆς. Πολλὰ τυφλὰ κομμάτια ἀπὸ ὀφείτη δὲν προσδιορίζονται. Ἄλλα πάλι ποὺ σώζουν τμήματα τῆς ἀρχικῆς τους ἐπιφάνειας εἶναι φανερὸ ὅτι ἀνῆκαν σὲ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ὅπως καὶ αὐτὰ ποὺ βρέθηκαν ἐντοιχισμένα στὸ ΜΜ ΙΙΙΒ/ΥΜ ΙΑ οἰκοδόμημα. Ἔξι τριπτῆρες καὶ τρία μικρὰ τμήματα λεπίδων ὀψιανοῦ συγκαταλέγονται ἀνάμεσα στὰ λίθινα εὑρήματα τοῦ στρώματος αὐτοῦ. Δύο παπυρόσχημα πλακίδια ἀπὸ ὀρεία κρύσταλλο ἀνῆκαν

1. Levi, ASAtene 10 - 12, 1927 - 9, 321, 342, εἰκ. 418 καὶ 444.
2. A. Evans, PM I (1921) 344 κέ. εἰκ. 249.

ἴσως στὴν κόσμηση κάποιου μινωικοῦ σκεύους ἢ κιβωτίου[1]. Μία ὀρθογώνια ψῆφος ἀπὸ μπλὲ ὑαλόμαζα μὲ κόσμηση σπειρῶν, ἄλλη μεγάλη κυλινδρικὴ ἀπὸ ὀρεία κρύσταλλο καὶ ἑπτὰ μικρὲς σφαιρικὲς διαφόρων μεγεθῶν ἀπὸ λευκοκίτρινη ὑαλόμαζα δείχνουν ὅτι οἱ πιστοὶ ἔφερναν στὸ ἱερὸ καὶ περιδέραια ὡς ἀναθήματα.

ΔΥΤΙΚΟΣ ΤΟΜΕΑΣ

Ὁ Δυτικὸς τομέας ἔχει ἐπιφάνεια 117 μ², ἐκτείνεται δυτικὰ καὶ νότια τοῦ βωμοῦ καὶ ἀντιστοιχεῖ μὲ τὰ ὀρθογώνια Φ, Τ, Υ, -Σ, καὶ -Τ τοῦ σχεδίου (παρένθ. πίν. Γ΄). Τὸ ἀνατολικό του ὅριο συμπίπτει μὲ τὸ δυτικὸ τοῦ Κεντρικοῦ τομέα πάνω στὰ δωμάτια 7 καὶ 7Α τοῦ προϊστορικοῦ οἰκοδομήματος. Τὸ μαῦρο ἀνάμεικτο στρῶμα θυσιῶν, ποὺ ἀποτέλεσε καὶ τὴν ὑποδομὴ τῶν ἀνδήρων Ι - ΙΙ (πάχους 0.40 μ.), δὲν ἔχει τὸ μεγάλο πάχος τοῦ ἴδιου στρώματος ποὺ ἐρευνήθηκε Ν καὶ Α τοῦ βωμοῦ[2]. Τοῦτο ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἄσκηση τῆς λατρείας μὲ πυρὲς θυσίας ζώων καὶ ἀναθέσεις θὰ ἦταν λιγότερο ἐντατικὴ στὸ χῶρο αὐτό. Γι' αὐτὸ νομίζομε ὅτι καὶ τὰ ἄνδηρα Ι - ΙΙ δὲν θὰ ἐκτείνονταν πρὸς τὰ δυτικὰ πέρα ἀπὸ τὸ δυτικὸ ὅριο τοῦ ἀνασκαμμένου χώρου. Πρόσθετο ἐνδεικτικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν περιορισμένη ἄσκηση τῆς λατρείας στὴ θέση αὐτὴ εἶναι καὶ ὁ μικρὸς ἀριθμὸς ἀναθημάτων ποὺ βρέθηκαν φέτος, ὅπως καὶ κατὰ τὴν ἔρευνα τοῦ 1973.

Τὰ φετινὰ εὑρήματα εἶναι χάλκινο ὑστερογεωμετρικὸ εἰδώλιο αἴγας (πίν. 219β), χάλκινο ἀσπίδιο καὶ χάλκινο ὀρθογώνιο ἔλασμα, ἀποσπασματικὰ διατηρημένα, 11 τράπεζες προσφορῶν ἀπὸ ὀφείτη λίθο, ποὺ δὲ σώζονται ὁλόκληρες καὶ τὸ μισὸ τμῆμα μιᾶς ἄλλης ἀπὸ πωρόλιθο, τέσσερα θραύσματα ἀπὸ ΥΜ ΙΙΙ τροχήλατα πήλινα ζῶα καὶ ὁ κάτω κορμὸς τοῦ εἰδωλίου τῆς ἀνδρικῆς μορφῆς (εἰκ. 1 καὶ πίν. 217α), τοῦ ὁποίου ὁ πάνω βρέθηκε στὴν ἐξωτερικὴ ΒΑ γωνία τοῦ δωματίου 6 μαζὶ μὲ τὰ πολλὰ ἀναθήματα. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ παράδειγμα δείχνει πόσο μεγάλη ἦταν ἡ διασπορὰ τῶν ἀναθημάτων τοῦ στρώματος τῶν θυσιῶν καὶ ἡ ἀνάμειξή του.

Μὲ τὴν ἀφαίρεση τῆς δυτικῆς ἄκρης τοῦ ἀνδήρου ΙΙ (ὀρθογώνιο Υ παρένθ. πίν. Γ΄) καὶ σὲ βαθύτερο ἐπίπεδο ἐπισημάναμε μία ἑστία. Ἡ βόρεια πλευρά της ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς πλακοειδεῖς πέτρες, ὄρθια τοποθετημένες, καὶ ἡ ἀνατολικὴ ἀπὸ τέσσερεις ἀκανόνιστες πολὺ μικρότερες. Ὡς δάπεδο εἶχε τρεῖς μικρὲς ἀκανόνιστου σχήματος σχιστολιθικὲς πλάκες. Ἡ ἑστία περιεῖχε καθαρὴ στάχτη, πάχους 0.15 μ., μὲ ἐλάχιστα καμένα κόκαλα ζώων. Ἡ στάχτη ἁπλωνόταν σὲ λεπτὴ στρώση ΝΔ τῆς ἑστίας, σὲ ἔκταση 1.20 × 2 μ., ἀνάμεσα σὲ πεσμένες πέτρες ποὺ ἀποτελοῦν ἴσως λείψανα παλαιότερων τοίχων (πίν. 219δ).

1. Πρβ. τὰ διαφορετικοῦ σχήματος ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἴδιο ὑλικὸ ἀντικείμενα, ποὺ βρέθηκαν στὸ Temple Repositories τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ: Evans, ὅ.π. 470 κέ. εἰκ. 37.

2. Ἀνάλογη διαφορὰ πάχους τοῦ στρώματος τῶν θυσιῶν ἀνάμεσα στοὺς χώρους ἀνατολικὰ καὶ δυτικὰ τοῦ βωμοῦ σημειώθηκε καὶ κατὰ τὴν πρώτη ἀνασκαφικὴ περίοδο (ΠΑΕ 1972, 197).

Χαρακτηριστικὴ κεραμεικὴ χρονολογεῖ τὴν ἑστία στὴν πρωτογεωμετρικὴ ἐποχὴ καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ διαμόρφωση τοῦ ἀνδήρου ποὺ τὴν κάλυπτε θὰ ἔγινε σὲ ἐποχὴ μεταγενέστερη ἀπὸ τὴν πρωτογεωμετρική[1]. Ἡ ἑστία θὰ ἦταν ὑπαίθρια, ὅπως καὶ ἡ ἑστία τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. ποὺ ἀποκαλύφθηκε Β τοῦ βωμοῦ τὸ 1974, σχηματίζοντας ἰδιαίτερο λατρευτικὸ πυρήνα στὸν εὐρύτερο ὑπαίθριο χῶρο τοῦ ἱεροῦ[2].

Ἡ λειτουργία τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων ποὺ ἀποκαλύφθηκαν στὸν Δυτικὸ τομέα πρὸς Β τῆς πρωτογεωμετρικῆς ἑστίας δὲν εἶναι ἀρκετὰ σαφής. Ἡ ἔρευνα πρέπει νὰ ἐπεκταθεῖ δυτικότερα γιὰ νὰ φανεῖ ἡ σχέση τους μὲ τὰ ἀνασκαμμένα οἰκοδομήματα. Βέβαιο εἶναι γιὰ τὴν ὥρα ὅτι μέρος τοῦ ΥΜ ΙΙΙΓ Δυτικοῦ Δωματίου, τοῦ ὁποίου τὸ μεγαλύτερο τμῆμα εἶχε ἐρευνηθεῖ τὸ 1973[3], θεμελιώθηκε σὲ πλατὺ καὶ ἀπὸ μεγάλες πέτρες κτισμένο τοῖχο, ποὺ ἔχει φορὰ ἀπὸ Α πρὸς Δ καὶ χρονολογεῖται στὶς παλαιότερες ἴσως φάσεις τῆς ΥΜ ΙΙΙ ἐποχῆς (πίν. 220α). Ἡ χρονολόγηση καὶ ἡ λειτουργία τοῦ πλακοστρώτου ποὺ ἐκτείνεται νότια τοῦ ἀνωτέρω τοίχου, ὅπως καὶ τῶν μικρῶν τμημάτων τῶν τοίχων ποὺ καλύπτουν σὲ ὁρισμένα σημεῖα τὸ πλακόστρωτο (πίν. 220α), εἶναι ἐπίσης προβληματικές. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι ἀποτελοῦν κτίσματα νεώτερα τοῦ ΜΜ ΙΙΙΒ/ΥΜ ΙΑ οἰκοδομήματος, τοῦ ὁποίου καλύπτουν τὰ δωμάτια 7 καὶ 7Α.

Τοῦ Δυτικοῦ Δωματίου ἀποκαλύφθηκε ἡ εἴσοδος κατὰ τὴ ΝΔ γωνία, πλάτους 0.96 μ., καὶ ὁ δυτικός του τοῖχος. Σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν δυτικὸ τοῖχο ἀποκαλύφθηκε τμῆμα ἑνὸς ἀκόμα δωματίου, τοῦ ὁποίου σώθηκε μικρὸ μέρος ἀπὸ τὸ πλακόστρωτο δάπεδο (πίν. 220β). Τὰ ἀγγεῖα ποὺ βρέθηκαν πάνω στὸ πλακόστρωτο στὴν ἀρχική τους θέση — λεκανίδες κυρίως, πυριατήρια, φλασκὶ καὶ κωνικὸ κύπελλο — ἀνήκουν στὸ τέλος τῆς ΥΜ ΙΙΙΓ περιόδου μὲ πολλὰ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα τῆς ὑπομινωικῆς ἐποχῆς καὶ ὄστρακα τῆς πρωτογεωμετρικῆς. Ἑπομένως τὸ νέο αὐτὸ δωμάτιο εἶναι σύγχρονο μὲ τὸ Δυτικό, ποὺ εἴχαμε χρονολογήσει στὴν ΥΜ ΙΙΙΓ περίοδο, καὶ φαίνεται ὅτι χρησιμοποιήθηκε ὡς τὴν πρωτογεωμετρικὴ ἐποχή.

Τμήματα ἀπὸ 4 λίθινες τράπεζες προσφορῶν διαφόρων τύπων καὶ δύο λίθινα ἐργαλεῖα, ὅμοια μὲ μικρὲς σμίλες, βρέθηκαν στὴν ἐπίχωση ποὺ κάλυπτε τὰ δύο δωμάτια καὶ τοὺς τοίχους στὸ Δυτικὸ τομέα.

Παράλληλα μὲ τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸν Κεντρικὸ καὶ Δυτικὸ τομέα ἔγινε καὶ μικρῆς κλίμακας ἀνασκαφὴ στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῶν ἀνδήρων, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν διαλυθεῖ. Σκάφτηκαν οἱ δεῖκτες, ποὺ εἴχαμε

1. Βλ. ΠΑΕ 1975, 327 ποὺ ἐπισημάνθηκε πρωτογεωμετρικὸ καὶ πάλι στρῶμα κάτω ἀπὸ τὴν προσθήκη τοῦ ἀνδήρου ΙΙΙ.

2. Γιὰ τὴν ἑστία βλ. ΠΑΕ 1974, 224, παρένθ. πίν. Η′, πίν. 164α καὶ ΠΑΕ 1975, 325. Γιὰ τὴν ἐντόπιση ἰδιαίτερων λατρευτικῶν πυρήνων στὸν ὑπαίθριο χῶρο τοῦ ἱεροῦ βλ. ΠΑΕ 1976, σ. 402 - 403.

3. ΠΑΕ 1973, 193, παρένθ. πίν. Γ′.

ἀφήσει, στὴ συμβολὴ τῶν ὀρθογωνίων Α, Β, Ε, Ζ, τῶν Ε, Ζ, Κ, Ι καὶ Ω, Β, Γ, Ν τοῦ παρένθ. πίν. Γ'. Γιὰ μία ἀκόμα φορὰ ἀποδείχθηκε ὅτι τὸ στρῶμα ποὺ κάλυπτε τὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τῶν ἀνδήρων Ι - ΙΙΙ, πάχους 0.10 - 1 μ., ἦταν ἀνάμεικτο. Ἔδωσε τμῆμα τοῦ σώματος στρογγυλῆς τράπεζας προσφορῶν ἀπὸ ὀφείτη, δύο μικρὰ χάλκινα ἀσπίδια ἀποσπασματικὰ διατηρημένα, χάλκινο εἰδώλιο βοδιοῦ καὶ θραῦσμα χάλκινου συμπλέγματος ἀνθρώπινης μορφῆς καὶ βοδιοῦ τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. πιθανότατα. Ἀπὸ τὸ σύμπλεγμα, ποὺ θὰ ἦταν μεγάλου μεγέθους, σώθηκε τὸ ἀριστερὸ χέρι τῆς μορφῆς, μὲ τὸ ὁποῖο κρατεῖ τὸ ἀριστερὸ κέρατο τοῦ ταύρου (σωζ. μῆκος κέρατου 0.047 μ.). Ἡ θέση τοῦ χεριοῦ δείχνει ὅτι ἡ μορφὴ θὰ βάδιζε δίπλα στὸ ζῶο, ποὺ τὸ ὁδηγοῦσε κρατώντας το ἴσως καὶ μὲ τὸ δεξὶ χέρι ἀπὸ τὸ ἄλλο κέρατο.

Μὲ τὴν ἀφαίρεση τοῦ δείκτη στὴ συμβολὴ τῶν ὀρθογωνίων Ε, Ζ, Κ, Ι ἐπισημάνθηκε τμῆμα ἀπὸ τὸ πρὸς Ν πρόσωπο τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ ἀνδήρου Ι, ποὺ ἔχει ὑποστεῖ μεγάλη καταστροφή, ὅπως εἶχε δείξει ἡ ἔρευνα τοῦ 1975 [1].

ΚΕΦΑΛΟΒΡΥΣΙ ΒΙΑΝΝΟΥ

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς ἔγινε αὐτοψία στὴ θέση «Πλαγιάδα», ποὺ βρίσκεται σὲ ἀπόσταση 400 μ. ἀνατολικὰ τοῦ χωριοῦ Κεφαλοβρύσι τῆς Βιάννου. Μικρὴ δοκιμὴ ἔδειξε ὅτι στὴ θέση αὐτὴ ὑπῆρχε ἀγροικία τῆς ΜΜ ΙΙΙΒ/ΥΜ ΙΑ ἐποχῆς, τῆς ὁποίας σώζονται τμήματα τοίχων καὶ δαπέδου. Ἐπισημάνθηκε καὶ ἡ παρουσία στρώματος καταστροφῆς ἀπὸ πυρκαγιά. Ἡ διάνοιξη τοῦ ἀγροτικοῦ δρόμου ἀπὸ τὸ Κεφαλοβρύσι στὸ ἐξωκλήσι τῆς Ἁγίας Μαρίνας κατέστρεψε μεγάλο τμῆμα τῆς ἀγροικίας.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΛΕΜΠΕΣΗ

1. ΠΑΕ 1975, 325 - 7, παρένθ. πίν. Θ'.

30. ΤΟ ΙΕΡΟ ΚΟΡΥΦΗΣ ΓΙΟΥΧΤΑ

(Πίν. 221 - 222)

Συνεχίστηκε γιὰ τέταρτο χρόνο ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ σημαντικοῦ μινωικοῦ ἱεροῦ κορυφῆς στὸ Γιούχτα, ὅπου ἡ παράδοση τοποθετεῖ τὸν τάφο τοῦ Διός. Στὶς προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ δύο ἐπάλληλα ἄνδηρα ποὺ πλαισιώνουν στὶς τρεῖς πλευρές του ἕνα χαμηλὸ κτιστὸ βωμό, ὁ ὁποῖος εἶναι θεμελιωμένος κοντὰ στὴν ἀπόκρημνη πλευρὰ τοῦ βουνοῦ. Στὸ χῶρο τοῦ μεγάλου ἀνδήρου ἀποκαλύφθηκε ἐπίσης ἕνα βαθὺ σπηλαιῶδες χάσμα τοῦ ὁποίου ἡ ἔρευνα δὲν ἔχει ἀκόμη τελειώσει. Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ἴδιου ἀνδήρου βρέθηκαν προσκτισμένα τρία συνεχόμενα δωμάτια μὲ κοινὸ τὸν ἰσχυρότατο ἀνατολικό τους τοῖχο.

Φέτος ὁλοκληρώθηκε ἡ ἔρευνα δύο δωματίων καὶ ἀνασκάφηκαν νέοι χῶροι πρὸς Β καὶ Α. Στὰ δύο νοτιότερα δωμάτια ἀφαιρέθηκε τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐπιχώσεως, ἕως τὸν φυσικὸ βράχο. Διατηρήθηκε μόνο μιὰ λωρίδα τῶν δαπέδων ἀπὸ κονίαμα στὴ δυτικὴ πλευρὰ τῶν δωματίων. Παρὰ τὴν ταραγμένη ἐπίχωση ἐξακριβώθηκε ὅτι τὰ δωμάτια αὐτὰ κτίστηκαν τὴ ΜΜ ΙΙΙ - ΥΜ Ι περίοδο πάνω σὲ ἐπίχωση τῆς ΜΜ Ι - ΙΙ περιόδου ποὺ εἶχε καλύψει τὸν φυσικὸ βράχο. Πρὸς τὰ βόρεια ἀποκαλύφθηκε τέταρτο συνεχόμενο δωμάτιο ἐνῶ διαφαίνεται τμῆμα καὶ πέμπτου μὲ τὴν ἴδια κατεύθυνση.

Ἔτσι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μορφὴ ποὺ ἕως τώρα δὲν ἔχει ἀντίστοιχο παράδειγμα ἀνάμεσα στὰ γνωστὰ ἱερὰ κορυφῆς, ἀποσαφηνίζεται καὶ γίνεται ὅλο καὶ πιὸ ἀνάλογη μὲ τὶς λιγοστὲς σχετικὲς εἰκονογραφικὲς παραστάσεις ποὺ ἔχουν διασωθεῖ.

Ἡ ἔρευνα ἐπεκτάθηκε ἀνατολικὰ τοῦ κοινοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῶν δωματίων (πίν. 221α). Ὁ ἰσχυρότατος αὐτὸς τοῖχος ποὺ ἤδη ἔχει ἀποκαλυφθεῖ σὲ μῆκος 17 μ., ὕψος 2.30 μ. καὶ συνεχίζεται ἀκόμα πρὸς τὰ βόρεια, γίνεται πλατύτερος στὸ κάτω μέρος του σχηματίζοντας ἔτσι ἕνα πεζούλι πλάτους 0.50 μ. στὴν ἐξωτερική (ἀνατολικὴ) ὄψη του. Τὴ διαμόρφωση αὐτοῦ τοῦ ἰσχυροῦ ἀναλήμματος, καθώρισε ἀσφαλῶς, ἡ ἀπότομη κλίση καὶ οἱ βαθιὲς ρωγμὲς τοῦ βράχου. Ἐμπρὸς στὸν τοῖχο αὐτὸ καὶ σὲ ὅλο τὸ μῆκος του ἐρευνήθηκε ἕνα παχὺ ἀνάμεικτο στρῶμα πυρᾶς, ποὺ ἀπέδωσε ἄφθονη κεραμεικὴ καὶ πλούσια ἀφιερώματα.

Γενικὰ τὰ εὑρήματα ἀπ' ὅλους τοὺς χώρους τῆς ἔρευνας ἦταν καὶ φέτος ἰδιαίτερα ἀξιόλογα. Ἀπὸ τὸ πρῶτο νοτιότερο δωμάτιο προέρχεται ἕνα μοναδικὸ μικρὸ κύπελλο ἀπὸ ὄνυχα μὲ κυματοειδὲς περιχείλωμα ποὺ ἔχει χαρα-

γμένα 18 σύμβολα τῆς Γραμμικῆς Α γραφῆς (πίν. 221β). Τὸ σχῆμα καὶ ἡ θαυμάσια χάραξη τῶν συμβόλων τὸ ἐντάσσουν στὰ ἔξοχα παραδείγματα τῆς μινωικῆς λιθοτεχνίας. Ἀπὸ τὸ δωμάτιο IV ἐπίσης προέρχεται ἕνα χάλκινο εἰδώλιο λατρευτῆ τῶν νεοανακτορικῶν χρόνων.

Ἀπὸ τὸ στρῶμα τῆς πυρᾶς προέρχεται ἕνα ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον χρυσὸ σταγονόσχημο φυλαχτὸ μὲ ἔκκρουστη παράσταση σκορπιοῦ, ἐντόμου καὶ φιδιοῦ μὲ συρματοτεχνική (πίν. 222δ). Τὸ φυλαχτὸ εἶναι ἐντελῶς ἀνάλογο μὲ τὸ μοναδικὸ γνωστὸ περίαπτο τῆς Ἁγίας Τριάδας. Ἀπὸ τὴν ἴδια πυρὰ συγκεντρώθηκαν ἑκατοντάδες πήλινων ζωδίων διαφόρων μεγεθῶν, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι τροχήλατα μὲ γραπτὴ κόσμηση. Βρέθηκαν ἐπίσης πάνω ἀπὸ 150 πολὺ ἐνδιαφέροντα πήλινα ἀνθρώπινα εἰδώλια (πίν. 222α - γ) τῶν παλαιοανακτορικῶν καὶ νεοανακτορικῶν χρόνων, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι γραπτά. Ἰδιαίτερα ἀναφέρεται τμῆμα πήλινου συμπλέγματος ταύρου καὶ ἀνθρώπινης μορφῆς ποὺ ἔχει ἁρπαχτεῖ ἀπὸ τὰ κέρατα τοῦ ζώου. Τὸ ὁμοίωμα θυμίζει τὰ πήλινα ρυτὰ ἀπὸ τὴν Κουμάσα καὶ τὸ Πορτί, πράγμα ποὺ προσφέρει χρήσιμες χρονολογικὲς συγκρίσεις.

Γιὰ μιὰ ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα κατηγορία λατρευτικῶν σκευῶν δὲν ὑπάρχουν ἐπίσης ἀνάλογα παραδείγματα. Τὰ σκεύη αὐτὰ εἶναι ὀρθογώνια χωρὶς πυθμένα μὲ ἢ χωρὶς λαβές, καμιὰ φορὰ μὲ ἴχνη ἀπὸ πλαστικὲς ἐπιστέψεις καὶ γραπτὴ κόσμηση τῆς ΥΜ Ι κυρίως περιόδου. Τὸ παράδειγμα τοῦ πίν. 221γ μὲ τὴν ἐνδιαφέρουσα ἐπίστεψη ἔχει συνολικὸ ὕψος 0.15 μ. καὶ μῆκος πλευρᾶς 0.30 μ. Σώζει ἀκόμη ἐξίτηλη κόσμηση φυτικῶν θεμάτων σὲ συνδυασμὸ μὲ σπεῖρες. Σὲ σκεῦος τῆς ἴδιας σειρᾶς ποὺ διατηρεῖται ἀποσπασματικὰ ὑπάρχει ἐγχάρακτη ἐπιγραφὴ τῆς Γραμμικῆς Α γραφῆς, στοιχεῖο ποὺ ἐνισχύει τὴν ὑπόθεση γιὰ λατρευτικὴ χρήση. Σύμβολα Γραμμικῆς Α γραφῆς σώζουν καὶ τμήματα ἀπὸ δύο λίθινες τράπεζες προσφορῶν, ἐνῶ ἀξιόλογη εἶναι ὅλη ἡ σειρὰ ἀπὸ τὶς τράπεζες προσφορῶν μικροῦ ἢ μεγάλου μεγέθους ἀπὸ πολύχρωμο κροκαλοπαγὲς λίθο καὶ ὀφείτη συνήθως.

Ἀναφέρονται τέλος ὀχτώσχημη ψῆφος καὶ ἄλλη σὲ σχῆμα ἀχιβάδας ἀπὸ στεατίτη, ρόδακας χάλκινος μὲ χρυσὴ ἐπένδυση καὶ πολλὰ χάλκινα ἐλάσματα ἀπὸ μικροσκοπικὰ ἀναθηματικὰ ἀντικείμενα (γλυφίδες, μαχαιρίδια κ.ἄ.) καὶ πλῆθος ἀπὸ μικρὰ κομμάτια φύλλου χρυσοῦ ποὺ μᾶλλον προέρχονται ἀπὸ ἐπένδυση διαφόρων ἀντικειμένων.

Ἡ ποιότητα τῶν εὑρημάτων καὶ κυρίως ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μορφὴ τοῦ ἱεροῦ, ἐπιβεβαιώνουν μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἀνασκαφῆς, τὴν ἐξαιρετικὴ σημασία του. Τοῦτο ἄλλωστε ὑπογραμμίζει ἡ ἀρχαία καὶ μεσαιωνικὴ παράδοση ἀλλὰ καὶ ἡ θέση τοῦ ἱεροῦ ποὺ τὸ συνδέει μὲ τὸ ἀνακτορικὸ κέντρο τῆς Κνωσοῦ καὶ τὴ μινωικὴ ἐγκατάσταση τῶν Ἀρχανῶν.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΚΑΡΕΤΣΟΥ

31. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΖΑΚΡΟΥ

(Πίν. 223 - 233)

Γιὰ δέκατη πέμπτη ἀνασκαφικὴ περίοδο συνεχίσθηκε ἡ ἔρευνα στὴν Κάτω Ζάκρο γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τῶν ἀνακτόρων καὶ τῶν γύρω ἀπ' αὐτὸ κτηρίων, παραρτημάτων, βοηθητικῶν ἐγκαταστάσεων ἢ οἰκημάτων ἀξιωματούχων τοῦ ἀνακτόρου, ὅπως καὶ τῶν παλαιότερων κάτω ἀπ' αὐτὰ ἐγκαταστάσεων. Κάτω ἀπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ ὑπογραφόμενου ἐργάσθηκαν οἱ ἐπιστήμονες ἀρχαιολόγοι 'Αναστασία Πλάτωνος καὶ Χρῆστος Μπουλώτης, οἱ ἀσκούμενες τελειόφοιτοι τῆς ἀρχαιολογίας Μαρία Πλάτωνος καὶ — γιὰ λίγες ἡμέρες — Μαρίζα Μαρτάρη καὶ ὁ ἀρχιτέκτων 'Ηλίας Μαυροδόντης. Τὸ τεχνικὸ συνεργεῖο ἀποτέλεσαν οἱ τεχνίτες Γεώργιος 'Ηλιάκης καὶ Κώστας Βιτωράκης καὶ ἐπιστασία ἄσκησε ὁ 'Αντώνιος Παπαδάκης, ὅλοι τοῦ προσωπικοῦ τοῦ Μουσείου 'Ηρακλείου, μὲ εὐγενικὴ παραχώρηση τοῦ Διευθυντοῦ του Στέλιου 'Αλεξίου. 'Εκτὸς ἀπὸ τὸ ποσὸ ποὺ διάθεσε ἡ 'Αρχαιολογικὴ 'Εταιρεία, κονδύλια γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ καὶ τὰ ἔργα συντήρησης καὶ ἀποκατάστασης διάθεσε ἡ Διεύθυνση 'Αρχαιοτήτων καὶ 'Αναστηλώσεως τοῦ 'Υπουργείου πολιτισμοῦ.

Προπαρασκευαστικὰ πραγματοποιήθηκε καθαρισμὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου ἀπὸ τὶς βοτάνες, τοὺς σωροὺς τῶν χωμάτων ποὺ πλημμύρισαν τὰ δωμάτια καὶ τὶς πέτρες ποὺ ἔπεσαν μέσα σ' αὐτά. Διαλύθηκε καὶ τὸ ὑπόλοιπο τοῦ λιθοσωροῦ στὰ ὅρια τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, στὰ ὁποῖα θὰ προχωροῦσε ἡ ἀνασκαφή.

Τὸ πρόγραμμα τῆς ἀνασκαφῆς ἦταν νὰ ἀποκαλυφθεῖ στὸ σύνολό του τὸ 'Ανατολικὸ κτήριο τοῦ Δρόμου τοῦ λιμανιοῦ, νὰ ἐπεκταθεῖ ἡ ἔρευνα στὰ κτήρια βόρεια ἀπ' αὐτόν, νὰ παρακολουθηθεῖ στὴν πρὸς τὰ ἀνατολικὰ πορεία της ὁ δρόμος αὐτὸς καὶ νὰ ἀποκαλυφθεῖ σὲ μεγαλύτερη ἔκταση ὁ Νότιος περίβολος τοῦ ἀνακτόρου. Παράλληλα θὰ προχωροῦσαν τὰ ἔργα γιὰ τὴ στερέωση τῶν πιὸ σημαντικῶν κτηρίων τῆς περιοχῆς τοῦ ΒΔ λόφου καὶ θὰ κατασκευαζόταν στέγαστρο γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τοῦ λουτροῦ τῶν βασιλικῶν διαμερισμάτων καὶ τοῦ προθαλάμου του.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας συνοπτικὰ εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΚΤΗΡΙΟ
(σχ. εἰκ. 1)

Τοῦ οἰκοδομήματος ἀμέσως ἀνατολικὰ τοῦ Κτηρίου τῶν κογχῶν — ποὺ τοῦ εἶχε δοθεῖ τὸ ὄνομα 'Ανατολικὸ κτήριο — εἶχε φανεῖ κατὰ τὴν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο μόνο ὁ δυτικὸς τοῖχος τῆς πρόσοψής του, ὁ ὁποῖος ἀποτε-

λοῦσε τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ διαδρόμου ἢ μᾶλλον τῆς διάβασης XV τοῦ τελευταίου κτηρίου· εἶχε μάλιστα στὸ Ν ἄκρο τῆς πρόσοψης αὐτῆς ἀνακαλυφθεῖ ἡ εἴσοδος τοῦ κτηρίου αὐτοῦ, μὲ ψηλὸ κατώφλι, ἡ ὁποία βρέθηκε στὸ μισό της ὕψος διατοιχισμένη.

Τὸ Ἀνατολικὸ κτήριο χρησιμοποιήθηκε σὲ δυὸ διαδοχικὲς περιόδους, τὴν ΥΜ ΙΑ — δεύτερη νεοανακτορικὴ — καὶ τὴν ΥΜ ΙΒ — τρίτη νεοανακτορική, κύ-

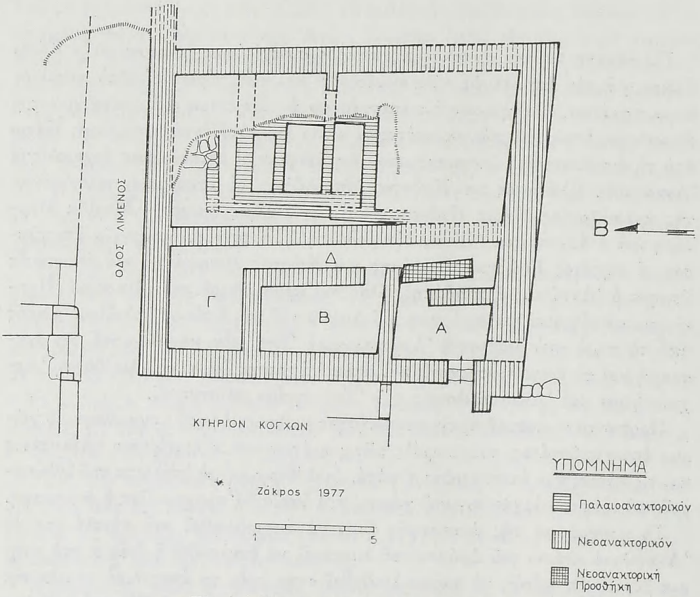

Εἰκ. 1 Τὸ Ἀνατολικὸ κτήριο, κάτοψη.

ρια περίοδο τοῦ ἀνακτόρου. Τὸ γενικὸ σχῆμα εἶναι ἐλαφρὰ τραπεζοειδές, ποὺ μὲ μακρὸ τοῖχο ἀπὸ Β πρὸς Ν διαχωρίζεται σὲ δυὸ κύρια τμήματα (πίν. 223α καὶ 223β). Ἡ πρόσοψη ποὺ βλέπει πρὸς τὸ Νότο εἶναι κτισμένη μὲ ὀγκώδεις ἄδρὰ παραλληλεπίπεδους ὀγκόλιθους, ποὺ κατὰ ἕνα μέρος ἦταν ὁρατοὶ ἔτσι ποὺ πλεύριζαν τὴν κοινοτικὴ σημερινὴ ὁδό, ἡ ὁποία περνᾶ παράπλευρα. Ὁ Β τοῖχος ποὺ πλευρίζει τὸ Δρόμο τοῦ λιμανιοῦ εἶναι λιγότερο στιβαρὸς καὶ ἐνῶ σώζεται σὲ ὕψος πρὸς τὴ ΒΔ του γωνία, ποὺ προεξέχει κάπως στὸ δρόμο αὐτό, διατηρεῖται πολὺ χαμηλὰ κατὰ τὸ ἀνατολικὸ διαμέρισμα, ἐπειδὴ ὁ Δρόμος τοῦ λιμανιοῦ ἀνεβαίνει στὸ σημεῖο αὐτὸ κλιμακωτὰ καὶ ἔτσι φθάνει σχεδὸν

στὴ στάθμη ποὺ σώζεται ὁ τοῖχος. Ἔτσι δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κανεὶς βέβαιος ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἐξώθυρα στὸ τμῆμα αὐτό. Ἀντίθετα αὐτὸ φαίνεται πολὺ πιθανό, ἀφοῦ ὅλα τὰ οἰκήματα εἶχαν ἐξώθυρες πρὸς τὸ δρόμο. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, γιὰ τὴν ὁποία γίνηκε λόγος, ὑπῆρχε ἀρχικὸ ἄνοιγμα ἐξώθυρας στὸ συμπαγὲ νότιο τοῖχο, ἄνοιγμα ποὺ κατόπι κλείσθηκε μὲ φράγμα. Ἴσως τότε ἀνοίχθηκε ἡ δυτικὴ θύρα.

Εἶναι βέβαιο ὅτι κατὰ τὴν τελικὴ φάση, τὴν ΥΜ ΙΒ, τὸ κτήριο κατοικήθηκε μόνο στὸ ἐπάνω ἐπίπεδο — ποὺ κατὰ ἕνα μέρος ἔφθανε τὸ τελικὸ ἐπίπεδο τοῦ ἀνηφορικοῦ Δρόμου τοῦ λιμανιοῦ — ἀφοῦ διαμορφώθηκαν νέα δάπεδα ἀπὸ συμπιλητὸ στερεὸ πηλόχωμα, κατὰ ἕνα μέρος καὶ χαλικάσβεστο, ὕστερα ἀπὸ τὴν ὁλοκληρωτικὴ ἐπίχωση τῶν ἰσόγειων δωματίων (πίν. 224α), ἐκτὸς τοῦ νότιου ἀκραίου — τοῦ Α — ποὺ ἀπόμεινε σὰν προθάλαμος εἰσόδου ἀπὸ τὰ δυτικὰ μὲ ξύλινη μικρὴ σκάλα, ἡ ὁποία κατασκευάσθηκε πίσω ἀπὸ ἕνα πρόχειρο διαχώρισμα στὸ βάθος τοῦ προθαλάμου. Ἡ διαρρύθμιση τῶν δωματίων στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα ἀκολούθησε, φαίνεται, τὴν παλαιότερη διάταξη: μετὰ τὴν κλιμακίδα τοῦ Α, διὰ μέσου ἑνὸς διαδρόμου — τοῦ Δ — ἔφθανε κανεὶς τὰ δωμάτια Β καὶ Γ. Στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα γωνιακὸς τοῖχος σχημάτιζε προθάλαμο εἰσόδου ἀπὸ τὸ Δρόμο τοῦ λιμανιοῦ καὶ διάδρομο μὲ δύο ἢ τρία παράπλευρα μικρὰ δωμάτια. Πρὸς τὸν Α τοῖχο σώθηκε παραστάδα διαχωριστικοῦ τοίχου μὲ κατώφλι θύρας στὴν ἴδια γραμμὴ τοίχου ποὺ ἐπικάθησε ἀπὸ Α πρὸς Δ. Ὁ Β τοῖχος τῆς πρόσοψης πρὸς τὸ δρόμο ἦταν, φαίνεται, κτισμένος μὲ καλὰ προσαρμοσμένους πελεκητοὺς πωρολιθικοὺς δόμους, ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὴ ΒΑ γωνία, ὅπου αὐτοὶ διατηροῦνται πολὺ καλά (πίν. 224β). Ὁ τοῖχος αὐτὸς συνέχιζε τὴν πορεία του πρὸς τὰ ἀνατολικά, ἴσως ἀποτελώντας τὴν πρόσοψη ἄλλου γειτονικοῦ κτηρίου.

Ἀτυχῶς ἀπὸ τὴ σκευὴ τῶν δωματίων τῆς τελικῆς φάσης πολὺ μικρὸ μέρος διασώθηκε, κύρια στὸ δωμάτιο Α, ποὺ ἀναχρησιμοποιήθηκε σὰν προθάλαμος, καὶ κατὰ μῆκος τοῦ Α τοίχου τοῦ ὅλου κτηρίου. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι δὲν γίνηκε κατορθωτὸ νὰ ἀνασκαφεῖ τὸ ΝΑ τμῆμα, γιατὶ πάνω σ' αὐτὸ ἔχει κατασκευασθεῖ τὸ ἐκδοτήριο τῶν εἰσιτηρίων τοῦ χώρου, ποὺ εἶναι ἀνάγκη νὰ μετατοπισθεῖ γιὰ νὰ γίνει ἡ ἔρευνα (πίν. 223α-β). Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση ποὺ σκέπαζε τὸ δάπεδο ἀπὸ πηλάσβεστο τοῦ δυτικοῦ χώρου προέρχεται τροχαλιόσχημο ἀντικείμενο, ἴσως ἀπὸ βάση σκεύους, κάπως ἐπίπεδη ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ καὶ ἐλαφρὰ κοίλη ἀπὸ τὴν ἄλλη· ἐπίσης τεμάχιο στεατίτη καὶ τμῆμα ἀπὸ κεφαλὴ εἰδωλίου ταύρου, ποὺ σώζει μέρος ἀπὸ τὸ μέτωπο καὶ τὸ ἀριστερὸ κέρατο. Κοντὰ στὸ διαχωριστικὸ ἀπὸ Β πρὸς Ν τοῖχο μαζεύθηκαν κομμάτια ἀπὸ τὸ χεῖλος πήλινου σκεύους μὲ παχιὰ τοιχώματα. Στὴ ρίζα τοῦ Α τοίχου τοῦ συνολικοῦ κτηρίου βρέθηκε ὁλόκληρη σειρὰ κοινοῦ τύπου ἀγγείων, ποὺ τὰ περισσότερα μόνο κατὰ ἕνα μέρος σώζονταν: τμῆμα ἠθμοῦ μὲ δυὸ τοξωτὲς λαβές, τρυπητὸ διαχώρισμα καὶ κωνικὴ βάση, τὸ πάνω μέρος ἀμφορέα μὲ ἐλλειπτικὸ στόμιο, τὸ κάτω

μέρος ἴσως πρόχου, μιὰ ὁμάδα ἀπὸ κύπελλα καὶ κυάθους, κυρτὸ γωνιούμενο ὄστρακο ἀπὸ σκεῦος ποὺ διακοσμοῦνταν μὲ λεπτὴ σχοινένια ταινία κλπ. Μαζὶ μὲ αὐτὰ ἀνακαλύφθηκε ὁλόκληρη σειρὰ ἀπὸ πέτρινους τριπτῆρες, στρογγυλούς, παραλληλεπίπεδους, κολουροκωνικούς, κολουροπυραμιδικούς, τριγωνικούς, αὐγόμορφους, ἀπιδόσχημους, ἀμφίκυρτους δισκοειδεῖς κλπ., συνολικὰ ὄχι λιγότερους ἀπὸ τριάντα. Δύο ἄλλα μικρὰ ἐργαλεῖα πέτρινα εἶχαν αὐγόμορφο σχῆμα. Ἡ ἐντύπωση ἦταν ὅτι ὁ χῶρος ἦταν ἐργαστηριακός. Πολυάριθμες ἦταν στὸ ἴδιο σημεῖο οἱ ἀγνύθες, σφαιρικές, τραπεζοειδεῖς, κολουροπυραμιδικές, δισκοειδεῖς, ἀμφίκυρτες. Τραπεζοειδὲς πλακίδιο καὶ πήλινη σφαῖρα μὲ κάθετες ἐντομὲς ἀποτελοῦσαν ἴσως στάθμες. Τρυπητήρι κατασκευάσθηκε ἀπὸ ἀπόσχισμα κόκαλου· βρέθηκε μὲ σπασμένο τὸ κάτω ἄκρο του. Τὸ δάπεδο ἀνακαλύφθηκε λίγο βαθύτερα κάτω ἀπὸ λεπτὸ καμένο μαῦρο στρῶμα. Στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τοῦ κτηρίου, σὲ βαθύτερο στρῶμα ἀπὸ τὴ γωνία ποὺ ἐπικάθησε, ἀνακαλύφθηκαν λείψανα παλαιοανακτορικοῦ κτηρίου μὲ στενόμακρα μικρὰ διαμερίσματα, ποὺ διαχωρίζονταν ἀπὸ παράλληλους λεπτοὺς τοίχους (πίν. 223α - β καὶ 224γ). Ἡ συνολικὴ διάταξη τοῦ κτηρίου αὐτοῦ δὲν κατορθώθηκε νὰ ξεκαθαρισθεῖ ἐξαιτίας τοῦ νεωτερικοῦ ἐκδοτηρίου εἰσιτηρίου, ποὺ ἡ κρηπίδα του πάτησε στὸ νοτιότερο τμῆμα. Ὁ Α τοῖχος τῶν διαμερισμάτων τοῦ παλαιοανακτορικοῦ κτηρίου δὲν βρίσκεται στὴν ἴδια γραμμή, ἀφοῦ τὰ δωμάτια, τοὐλάχιστο τέσσερα, μικραίνουν σὲ μῆκος ὅσο προχωροῦν πρὸς τὰ βορινά (βλ. σχέδ. εἰκ. 1). Ὁ προσανατολισμός τους ἐλαφρὰ παραλλάσσει ἀπὸ ἐκεῖνον τοῦ νεοανακτορικοῦ κτηρίου. Ἡ πρὸς τὰ νότια συνέχεια τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἔχει ἀποκοπεῖ κατὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ μακροῦ διαχωριστικοῦ τοίχου ποὺ διαχωρίζει τὸν Ἀνατολικὸ ἀπὸ τὸ Δυτικὸ χῶρο. Τὰ παλαιοανακτορικὰ δωμάτια ἦταν γεμάτα ἀπὸ στρῶμα σπασμένων χαλικιῶν, ἀνάλογο μὲ ἐκεῖνο ποὺ βρέθηκε νὰ ἀποτελεῖ τὸ ὑπόστρωμα δαπέδων τῶν περισσότερων παλαιοανακτορικῶν κτηρίων τῆς Ζάκρου. Παλαιοανακτορικὰ ὄστρακα light on dark ἀνακαλύφθηκαν στὸ στρῶμα τῶν χαλικιῶν καὶ κάτω ἀπ' αὐτό. Ἀπὸ τὸ ἴδιο στρῶμα προέρχεται χαρακτηριστικὴ παραλληλεπίπεδη ἀγνύθα. Τὰ δάπεδα τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ νεοανακτορικοῦ κτηρίου εἶχαν διαμορφωθεῖ λίγο ψηλότερα, δὲν σώζονται ὅμως ἱκανοποιητικά. Ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς γωνιᾶς τοίχων ποὺ ἐπικάθησε προέρχεται μακρουλὴ πήλινη βάση, ἴσως γιὰ τὴ στερέωση σειρᾶς εἰδωλίων. Ἴσως στὸν προθάλαμο μὲ κάθετο πρὸς τὴν πρόσοψη τοιχίο διαμορφωνόταν ἡ ἀρχὴ κλιμακοστασίου. Ἐκεῖ βρέθηκε τμῆμα σαθροῦ πέτρινου ἀγγείου.

Εἶναι ἄγνωστο ἂν ἐπικοινωνοῦσαν ἀναμεταξύ τους τὰ δυὸ τμήματα τοῦ κτηρίου, τὸ δυτικὸ καὶ τὸ ἀνατολικό, ἀφοῦ ὁ διαχωριστικὸς τοῖχος δὲν σώζεται σὲ ὕψος μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ ὕψος τῶν δαπέδων. Ἂν ὄχι, τότε τὸ ἀνατολικὸ θὰ ἀποτελοῦσε ἰδιαίτερη κατοικία, μὲ εἴσοδο ἀπὸ τὸ Δρόμο τοῦ λιμανιοῦ. Κατὰ τὴν τελικὴ φάση ὁ προθάλαμος Α τοῦ δυτικοῦ τμήματος εἶχε σχηματισθεῖ μὲ

μερικὸ ἄδειασμα τοῦ ἀρχικοῦ δωματίου· τὸ κάτω μέρος του ἔμεινε ἐπιχωσμένο μαζὶ μὲ τὸ ἀρχικὸ διάφραγμα. Γι' αὐτὸ ἡ εἴσοδος ἀπὸ τὴ δυτικὴ θύρα γινόταν μὲ δυὸ βαθμίδες καὶ γιὰ τὴ σκάλα ἐπικοινωνίας κατασκευάσθηκε ἄλλο διαχώρισμα, λιγότερο κανονικό, κάπως ἀνατολικότερα (βλ. σχέδιο εἰκ. 1). Στὴν ἐπίχωση τοῦ κάτω τμήματος βρέθηκαν πολλὰ ἀγγεῖα, ἰδιαίτερα πρὸς τὸ βόρειο τοῖχο καὶ τὴ ΒΔ γωνία. Ὑψηλὰ στὴν ἐπίχωση βρέθηκε τριπτήρας κολουροκωνικὸς μὲ βάθυσμα στὴν κορυφή, γιὰ νὰ προσαρμόζεται τὸ δάκτυλο τοῦ χειριστῆ, καὶ ὑφαντικὸ βάρος τοῦ παραλληλεπίπεδου τύπου. Ἀγγεῖο λεπτὸ μὲ κάλυμμα ποὺ σχημάτιζε θόλο μὲ κομβιόσχημη λαβὴ συλλέχθηκε σχετικὰ ψηλὰ στὴν ἐπίχωση. Γύρω στὸ μέσο τοῦ Β τοίχου ἀνακαλύφθηκε μεγάλη ὁμάδα ἀπὸ μικρὰ ἀγγεῖα ποὺ ὅπως φαίνεται ἔπεσαν ἀπὸ τὸ πάνω πάτωμα ἢ τουλάχιστο ἀπὸ ὑψηλὸ ἑρμάρι (πίν. 225α)· ἀποτελοῦνταν ἀπὸ πάνω ἀπὸ 70 ἄωτα κύπελλα, μερικὰ ἀπ' αὐτὰ βαθιά, τὰ περισσότερα σὲ ρολά, τὸ ἕνα μέσα στ' ἄλλο, ἀπὸ μερικὲς πρόχους μικροῦ σχήματος, ἀπὸ λοπάδια, ἕνα μικρότατο ἀσκὸ μὲ κυλινδρικὴ προχοὴ καὶ μικρὴ τοξοειδὴ λαβὴ καὶ δισκοειδὲς πῶμα μὲ κυλινδρικὸ περιχείλωμα μὲ τοξοειδὴ λαβή· μαζί τους βρέθηκαν καὶ τμήματα μεγάλου ἀγγείου, φανερὰ πιθίσκου, μὲ ἀναθύρωση, κάτω ἀπὸ χεῖλος ποὺ στρογγυλεύει, καὶ περιτένεια κατὰ τὴ βάση. Λίγο βαθύτερα στὴν ἐπίχωση συλλέχθηκαν πεταλόσχημη ἀγνύθα, μακρόστενο ἐργαλεῖο ἀπὸ ἄσπρη πέτρα, τὸ κάτω μέρος μὲ τὸν πάτο του μεγάλου ἀγγείου, πολὺ μικρὸ πῶμα ἀπὸ μαύρη πέτρα καὶ ἄλλο ὅμοιο σὲ κομμάτια, κοντὰ στὴ Δ εἴσοδο. Ἀκόμη σφαιρικὴ πήλινη στάθμη μὲ κάθετες ἐντομές. Ὁ σωρὸς τῶν κυπέλλων συνεχιζόταν καὶ βαθύτερα, πάντα πρὸς τὸ μέσο τοῦ Β τοίχου — περὶ τὰ 35 ἀκόμη — μέσα σὲ ἀσπριδερὴ ἐπίχωση. Κατὰ τὴ ΒΔ γωνία συλλέχθηκε καλυκοειδὲς στόμιο, ἴσως ρυτοῦ, μὲ ἠθμὸ ποὺ εἶχε μόνο τρεῖς μικρὲς τρύπες. Σώθηκε καὶ μέρος ἀπὸ τοὺς ὤμους ποὺ κυρτώνονται. Ὄχι μακριὰ ἀπὸ τὴ ΒΔ γωνία, κοντὰ στὸ Β τοῖχο, ἀνακαλύφθηκε μικρὸς χάλκινος κρίκος. Κατὰ τὴ Δ εἴσοδο συλλέχθηκαν μικρὰ κομμάτια ἀπὸ τὴ χυτὴ μάζα — σκουριὲς μετάλλου — σχεδὸν πάνω στὸ κατώφλι. Κοντὰ στὸ πρόχειρο διαχώρισμα τῆς σκάλας βρέθηκε τριπτήρας πολυεδρικοῦ ἡμισφαιρικοῦ σχήματος. Στὴ ΒΔ γωνία ἦταν τοποθετημένο εὐρύχωρο καδοειδὲς σκεῦος — διάμ. 0.05, ὕψ. 0.45 μ. — μὲ διπλὴ ἀναθύρωση κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ μὲ πλατιὰ πρόχυση, κρουνὸ στὴ βάση καὶ μεγάλη τοξοειδὴ λαβή. Λαιμὸς τροχαλιόσχημος πρόχου ἀνήκει ἴσως στὸ ἀγγεῖο ποὺ βρέθηκε τὸ κάτω μέρος του στὴ ΒΑ γωνία (πίν. 225β). Στὸ ἴδιο στρῶμα χάλκινη περόνη μὲ τὴν ἄκρη κυρτωμένη, μήκους 0.14 μ., μαζεύθηκε ἀνάμεσα στὰ κομμάτια τοῦ κάδου καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ προέρχεται κομμάτι ἐπεξεργασμένου κόκαλου μὲ ἐγκοπὲς στὴν ἄκρη του. Κατὰ τὴ ΒΑ γωνία, κάτω ἀπὸ λεπτὰ πεσμένα ἐπιχρίσματα, βρέθηκε πρόχους χωρὶς τὸ λαιμό της. Κατὰ τὴ ΝΑ γωνία συλλέχθηκε τὸ ψεύτικο στόμιο ψευδόστομου μεγαλόσωμου ἀμφορέα μὲ τρεῖς λαβές, μὲ προέκταση τοῦ δίσκου του ἀπέναντι τῆς τρίτης λαβῆς. Πρὸς τὸ Α διατοίχισμα μαζεύθη-

καν τὰ κομμάτια γεφυρόστομου ἀγγείου μὲ ἐσωτερικὴ ἀναθύρωση γιὰ κάλυμμα, ὅπως καὶ μέρη χύτρας μὲ παχιὰ τοιχώματα. Στὴ στενὴ ἐσοχή — 0.75 μ. πλάτους — τῆς ἀρχικῆς νότιας εἰσόδου, ποὺ σχηματίσθηκε κάτω ἀπὸ ὀγκόλιθο ποὺ ἐπικάθησε, ὁ ὁποῖος ὑποστηριζόταν ἀπὸ μικρότερο τοποθετημένο κάθετα, μαζεύθηκαν γεφυρόστομη πρόχους μὲ διακόσμηση ποὺ μόλις διακρίνεται καὶ μισὴ ἀγνύθα δισκόμορφη ἀμφίκυρτη. Τὸ κατώφλι ἀποτελοῦσαν πλακωτὲς πέτρες. Στὸ κατώτερο στρῶμα, κάτω ἀπὸ τὸ στρῶμα μὲ τὰ πολλὰ μικρὰ ἀγγεῖα τῆς Β περιοχῆς τοῦ δωματίου, συλλέχθηκαν, ἐκτὸς ἀπὸ δυὸ δεκάδες ἄωτα κύπελλα, τμῆμα ἠθμοῦ καὶ κομμάτια πολὺ μικροῦ καὶ λεπτοῦ ἀμφορίσκου καὶ κομμάτια τριῶν εἰδῶν ἀπὸ λεκανάκια, ἑνὸς ξέβαθου μὲ τοξοειδὴ ὁριζόντια λαβή, ἄλλου βαθύτερου, μὲ χείλη ποὺ ἐξέχουν πρὸς τὰ ἔξω, καὶ τρίτου ἐπίσης βαθιοῦ ἀνάλογου τύπου. Τμήματα ἀπὸ τὰ τοιχώματα κυλινδρικοῦ σκεύους, μὲ ἀνοίγματα ποὺ δὲ σώζονται ὁλόκληρα, προέρχεται ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχή. Κάτω ἀπὸ τὸν πάτο τοῦ κάδου τῆς ΒΔ γωνίας βρισκόταν μέρος ἀπὸ πήλινο κάλυμμα δισκόμορφο μὲ κερατοειδὴ ἀπόφυση γιὰ λαβή.

Μὲ τὴν ὁλοκληρωτικὴ ἀποχωμάτωση τοῦ δωματίου Α φάνηκε ἡ ἀρχική του διάταξη μὲ διαχώρισμα ποὺ εἶχε ἄνοιγμα πρὸς τὸ Β τοῖχο, λίγο πιὸ ἔξω ἀπὸ τὸ ὕστερο πρόχειρο διάφραγμα (πίν. 225γ). Ἴσως στὴν κόγχη ποὺ ἔτσι δημιουργοῦνταν στὸ τέλος τοῦ διαδρόμου Δ ἦταν τοποθετημένη μὲ σκέλη ποὺ δίπλωναν ἡ ξύλινη σκάλα ποὺ ἔφερνε στὸν πάνω ὄροφο κατὰ τὴν ἀρχικὴ φάση. Στὴν ἐπίχωση τοῦ τμήματος αὐτοῦ, ἔξω ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα τοῦ διαφράγματος, βρέθηκε τμῆμα ἀπὸ σκεῦος τοῦ ἰδιόρρυθμου τύπου μὲ τὸ θολούμενο θαλαμίσκο, τὸ περιχείλωμα καὶ τὸ τρυπητὸ ἀπὸ κάτω διάφραγμα γιὰ τὴν τοποθέτηση μικρῶν κάρβουνων (ἐκείνου ποὺ παλαιότερα χαρακτηριζόταν σκέπασμα χύτρας). Τὸ περιχείλωμα εἶχε ἀποκοπεῖ. Στὴ ρίζα τοῦ πρόσθετου διαφράγματος συλλέχθηκαν τὸ μισὸ μέρος κυλινδρικοῦ δοχείου ἀπὸ μαύρη πέτρα, δυὸ λεπτοὶ κύαθοι καὶ μισοκατεργασμένη μαύρη πέτρα μὲ ἐπίπεδες καὶ κυρτὲς ἐπιφάνειες. Στὸν μεταξὺ τῶν δύο διαχωρισμάτων χῶρο βρέθηκε κωνικὸ ἀγγεῖο μὲ κυρτοὺς ὤμους, λεπτὸ περιχείλωμα, ἐσωτερικὴ ἀναθύρωση γιὰ τὴν προσαρμογὴ σκεπάσματος καὶ τοξοειδεῖς λαβὲς ποὺ τελείωναν σὲ δισκία. Τὸ κατώτατο στρῶμα τοῦ δωματίου Α ἦταν κατάμαυρο, πυρίκαυστο. Στὸ λεπτὸ ὅμως αὐτὸ στρῶμα δαπέδου βρέθηκαν πολὺ λίγα σκεύη ἢ ἄλλα ἀντικείμενα, ὅπως 2 προχοΐσκες μὲ λεπτὰ τοιχώματα (ἡ μιὰ μὲ 3 κάθετες λαβές), μὲ ἐξίτηλη διακόσμηση φυλλιδίων καὶ ταινιῶν, τὸ κάτω μέρος μεγαλωπῶν ἀγγείων, ἄωτα κωνικὰ κύπελλα καὶ χάλκινη περόνη. Τὸ δάπεδο ἦταν ἀπὸ λαξευτὸ πηλόχωμα.

Ἡ κύρια ἔρευνα στράφηκε στὴν ὁλοκληρωτικὴ ἀποκάλυψη τῶν δωματίων τῆς ἀρχικῆς ΥΜ ΙΑ φάσης, κάτω ἀπὸ τὰ δάπεδα ἀπὸ πηλάσβεστο ἢ κεραμάσβεστο τῆς τελικῆς φάσης. Τὸ στρῶμα τῆς ἐπίχωσης ἦταν βαθιὰ πυρρὸ ἀπὸ τὶς διαλυμένες καμένες πλίνθους, ποὺ ἀρκετὰ κομμάτια τους βρέθηκαν συνανάμικτα, ἰδιαίτερα στὰ δωμάτια Β καὶ Γ. Φανερά, μεγάλη πυρκαϊὰ εἶχε κατα-

στρέψει τὸ κτήριο καὶ τὰ ὑλικὰ τοῦ πρώτου ὀρόφου ἔπεσαν ἀνάμικτα μὲ τὴ σκευὴ ἀγγείων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων καὶ ἐπλημμύρισαν τοὺς κάτω χώρους. Ἡ ἐπίχωση βαθύτερα, ἰδιαίτερα στὸ διάδρομο Δ, ἦταν καστανή. Ἡ διαρρύθμιση τῶν δωματίων κατὰ τὴν ἀρχικὴ φάση ἦταν ἡ ἴδια μὲ ἐκείνη ποὺ διατηρήθηκε στὴ δεύτερη φάση (βλ. σχέδ. εἰκ. 1). Ἀπὸ τὸν προθάλαμο Α προχωροῦσε κανεὶς στὸ διαδρομίσκο Δ ποὺ ὁδηγοῦσε μὲ πόρτα πρὸς τὰ δυτικὰ στὸ δωμάτιο Β καὶ μὲ πόρτα πρὸς τὸ βάθος στὸ δωμάτιο Γ· ἡ σκάλα πρὸς τὸν ἐπάνω ὄροφο βρισκόταν, ὅπως ἤδη σημειώθηκε, στὸ νότιο τέρμα τοῦ διαδρομίσκου Δ, ἀνατολικὰ τοῦ διαχωρίσματος τοῦ προθαλάμου Α.

Στὴν ἐπίχωση τοῦ διαδρόμου Δ περισυλλέχθηκαν διάφορα ἀντικείμενα: δύο πέτρινοι τριπτῆρες, ἕνας κυλινδρικὸς πεπιεσμένος μὲ στρογγυλὰ ἄκρα, ὁ ἄλλος παραλληλεπίπεδος, πάλι μὲ στρογγυλεμένες ἄκρες, μιὰ πρόχους ποὺ τῆς λείπει ὁ λαιμὸς καὶ ἡ λαβή, μὲ κοιλιὰ αὐγόσχημη, τμῆμα λοπαδοειδοῦς ἠθμοῦ μὲ πολὺ μικρὲς τρύπες, παραλληλεπίπεδη μικρὴ ἀγνύθα καὶ ἀπολέπισμα ὀψιανοῦ.

Σὲ βαθύτερο στρῶμα τῆς πυρρᾶς ἐπίχωσης, πρὸς τὸ Β τέρμα τοῦ διαδρόμου Δ καὶ πρὸς τὸ Δ του τοίχωμα, ἀνακαλύφθηκε (πίν. 226α) κομψὸς κέρνος ἀπὸ πράσινο σχιστόλιθο τοῦ γνωστοῦ ἀπὸ τοὺς τάφους τῆς Μεσαρᾶς ὀρθογώνιου μὲ δυὸ κυλινδρικὲς κοιλότητες τύπου Pepper and Salt Vase μὲ ὡραία διακόσμηση δυὸ σιγμοειδῶς ἑλισσόμενων γραμμωτῶν βλαστῶν, ποὺ τὰ ἄκρα τους τυλίγονται γύρω ἀπὸ τρία δισκία· σειρὲς μικρῶν γραμμωτῶν τριγώνων πλαισιώνουν τὶς μακρὲς καὶ στενὲς πλευρὲς καὶ τὰ κενὰ τῆς ἐπάνω ἐπιφάνειας (πίν. 226β). Πρόκειται γιὰ ἕνα ἀπὸ τὰ κομψότερα δοχεῖα τοῦ εἴδους αὐτοῦ. Ἴσως νὰ περισυλλέχθηκε ἀπὸ κάτοικο τῆς Ζάκρου σὲ κάποιο ἀπὸ τὰ ταφικὰ σπήλαια τῆς Φάραγγας τῶν νεκρῶν καὶ ξαναχρησιμοποιήθηκε σὰν σκεῦος προσφορῶν. Δυὸ μικρὲς πέρα ὡς πέρα τρύπες χρησίμεψαν γιὰ τὴν ἀνάρτηση τοῦ σκεύους. Πέτρινος παραλληλεπίπεδος τριπτήρας, ἄλλος κολουροκωνικός, σφαιρικὴ πεπιεσμένη στάθμη ἀπὸ ὡραία πράσινη πέτρα καὶ πήλινο πῶμα μὲ κομβιόσχημη λαβὴ συλλέχθηκαν ἀπὸ τὴν ἴδια μέση ἐπίχωση.

Στὸ δάπεδο τοῦ διαδρομίσκου εἶχαν τοποθετηθεῖ κατὰ μῆκος τοῦ Α καὶ τοῦ Δ τοίχου του σειρὰ ἀπὸ μεγαλωπὰ ἀγγεῖα (πίν. 226γ). Σὲ ἕνα ἀπ' αὐτὰ ἀνῆκε, φανερά, τὸ τμῆμα ἐπιπεδούμενου χείλους ποὺ περισυλλέχθηκε στὸ μέσο στρῶμα. Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ ἔφθαναν ὡς τὸ νότιο τμῆμα τοῦ διαδρόμου, ὅπου θὰ ἄρχιζε ἡ σκάλα. Στὸ στρῶμα ἀμέσως πάνω ἀπὸ τὰ μεγάλα ἀγγεῖα μαζεύθηκαν σκύφος μὲ ὁριζόντιες πλαγιαστὲς λαβές, ἀποφύσεις καὶ δακτυλιοειδὴ βάση, προχοΐσκη καὶ στόμιο ἄλλου προχοΐδιου, τμῆμα φωλεόσχημου σκεύους ἀπὸ μελανωπὴ πέτρα καὶ ἄλλο πέτρινο σκεῦος σὲ μορφὴ φρουτιέρας ἢ τράπεζας προσφορῶν πάνω σὲ πόδι, μὲ ξέβαθο κοίλωμα ποὺ τελειώνει σὲ λεπτὸ περιχείλωμα· ἦταν σαθρὸ ἐξαιτίας τῆς κακῆς ποιότητας τῆς πέτρας. Ἡ διάμετρος ὑπολογίσθηκε σὲ 0.34 μ. Καμένο κόκαλο καὶ μικρὸ κομμάτι σαγονιοῦ κατσίκας μαζεύθηκαν ἀπὸ τὸ πυρρὸ στρῶμα τοῦ διαδρόμου.

Τὰ μεγάλα ἀγγεῖα τοῦ δαπέδου στὸ διαδρομίσκο Δ ἦταν τὰ ἀκόλουθα: Μεγάλη ραμφόστομη πρόχους μὲ αὐγόμορφη κοιλιὰ καὶ κυλινδρικὸ λαιμὸ ποὺ τελειώνει σὲ πλατὺ ράμφος· ἦταν σὲ πλαγιαστὴ θέση καὶ ἡ κοιλιὰ τρυπήθηκε ἀπὸ τὸ ἀνασκαφικὸ ἐργαλεῖο. Μεγάλο ἀγγεῖο μὲ πλατιὰ αὐγόμορφη κοιλιὰ ποὺ διασώζεται κατὰ τὰ 2/3· τὸ ἐπάνω μέρος ἀποκόπηκε καὶ ὁ προσδιορισμὸς τοῦ τύπου εἶναι δύσκολος· ἴσως πρόκειται γιὰ πρόχου· τριποδικὴ χύτρα μὲ δυὸ τοξωτὲς πρὸς τὰ πάνω γυρτὲς λαβές, μὲ χαρακτὲς γραμμὲς ποὺ περιτρέχουν κάτω ἀπὸ τὰ χείλη, μικρὴ ἀπόφυση ἀπέναντι ἀπὸ τὴν πρόχυση ποὺ ἀποκόπηκε· ἀπὸ τὰ πόδια σώθηκε μέρος τοῦ ἑνός· βρέθηκε σὲ πλαγιαστὴ θέση· τὸ κάτω μέρος μεγάλου ἀγγείου ἀπὸ καστανωπὸ πηλό· τρίωτο καδοειδὲς σκεῦος μὲ στενό, πρὸς τὰ ἔξω γυριστό, περιχείλωμα καὶ τοξωτὲς πρὸς τὰ πάνω γυρτὲς λαβές· διακρίνεται ἀπόφυση ἀνάμεσά τους· βρέθηκε σὲ κομμάτια μέσα σὲ ἄλλη τριποδικὴ χύτρα, λειψὴ στὸ πάνω μέρος καὶ κατὰ τὰ πόδια (σώζονταν 1 1/2)· κομμάτια τοῦ πάνω μέρους χύτρας ποὺ βρέθηκαν κοντὰ εἶναι ἀμφίβολο ἂν ἀνήκουν σ' αὐτήν. Στὸ κατώτατο στρῶμα τῆς ἐπίχωσης τοῦ διαδρόμου μαζεύθηκαν ὄστρακα μὲ χαρακτηριστικὴ σκοτεινὴ σὲ ἀνοικτὸ βάθος διακόσμηση ΥΜ ΙΑ, ὅπως καὶ ἀρκετὰ κομμάτια τῆς χυτῆς μάζας, σκουριᾶς μετάλλου. Ἄλλο μεγαλόσωμο ἀγγεῖο περισυλλέχθηκε σὲ κομμάτια. Πρὸς τὴ θύρα τοῦ δωματίου Α, στὸν ἴδιο διάδρομο βρέθηκαν δυὸ ἄωτα κύπελλα καὶ πέτρινη μύλη στρόφιγγας θύρας. Στὴν ἴδια περίπου περιοχὴ συλλέχθηκε χαρακτηριστικὸ ὄστρακο μὲ κροσσωτὴ στολιδωτὴ διακόσμηση ἀνάμεσα σὲ κόκκινες ταινίες, τῆς μεταβατικῆς ΜΜ ΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ περιόδου. Ἀπὸ τὸ Ν τμῆμα τοῦ διαδρόμου Δ προέρχεται ἀκόμη τμῆμα ποτηρίου τύπου tumbler μὲ ἄσπρη πάνω σὲ σκοτεινὸ βάθος διακόσμηση, ἄλλα ἄωτα κύπελλα καὶ προχοΐσκη. Στὸ τμῆμα τοῦ διαδρόμου ἀνατολικὰ ἀπὸ τὸ πρόχειρο φράγμα, βρέθηκε στενὴ γεφυρόστομη προχοὴ μὲ ταινίες λευκὲς σὲ σκοτεινὸ βάθος καὶ κυρτὸ τριβεῖο μὲ 3 ἢ 4 τριπτῆρες ἀπὸ θαλασσινὰ βότσαλα. Στὸ κατώτατο στρῶμα τοῦ διαδρόμου, ἐκτὸς ἀπὸ 2 - 3 ἄωτα κωνικὰ κύπελλα, περισυλλέχθηκαν κομμάτια ἀπὸ τὴ βάση καὶ τὰ τοιχώματα κωνικοῦ πέτρινου ἀγγείου, μερικὰ κομμάτια ἀπὸ πλακίδια καμένου ἐλεφαντοκόκαλου καὶ μικρὸ κομμάτι στεατίτη.

Ἡ ἐπίχωση τοῦ δωματίου Β ἦταν πολὺ συμπαγὴς ἀπὸ τὶς πυρίκαυστες διαλυμένες πλίθους καὶ μέσα στοὺς σκληροὺς βώλους ὑπῆρχαν κομμάτια ἀγγείων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων, ποὺ μὲ πολὺ μεγάλη δυσκολία μποροῦσαν νὰ ἀποσπασθοῦν. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ κακὴ κατάσταση τῶν περισσότερων ἀντικειμένων ποὺ περισυλλέχθηκαν. Ἰδιαίτερα τὰ ἀποτελέσματα τῆς πυρκαϊᾶς ἦταν ἐντονότερα στὴ ΝΔ περιοχὴ τοῦ δωματίου στὸ μέσο καὶ κατώτερο στρῶμα, ὅπου ὑπῆρχε ἄφθονο ἀσβεστοποιημένο ὑλικό. Πολλῶν λεπτῶν διακόσμητων ἀγγείων, φανερὰ πεσμένων ἀπὸ τὸ πάνω πάτωμα, βρέθηκαν σκορπισμένα, ἐνσωματωμένα στὸ πυρίκαυστο ὑλικό, τὰ κομμάτια. Σὲ μερικὰ διακρινόταν ἡ διακόσμηση φυτικῶν τριπλῶν βλαστῶν ποὺ ἑλίσσονταν μὲ ἐνδιάμεσους κρεμαστοὺς διπλοὺς

πελέκεις, μὲ κυματιστὸ περίγραμμα ποὺ συνοδευόταν ἀπὸ κουκίδες. Ἄλλα κομμάτια ἔδειχναν συνεχόμενες σπεῖρες μὲ λοφία κάτω ἀπὸ κυματιστὸ περίγραμμα. Τμήματα μικροῦ πιθαριοῦ κοσμοῦνταν μὲ ἐμπίεστες σχοινένιες ταινίες. Κατὰ τὴ ΝΔ γωνία συλλέχθηκαν τὰ κομμάτια ἀπὸ τὰ σκέλη καὶ τὸ λεπτὸ ἑνωτικὸ ἔλασμα χάλκινης τριχολαβίδας. Δυὸ μεγάλες χάλκινες περόνες μὲ καμπυλωτὰ ἄκρα βρέθηκαν στὴν ἴδια περιοχή, καὶ μαζὶ μ' αὐτὲς συλλέχθηκε χάλκινη λαβὴ σὲ σχῆμα Π ἀγγείου, ἴσως ὑδρίας, μὲ ὀρθογώνιες ἀπολήξεις γιὰ τὸ κάρφωμα. Κομμάτι ἀπὸ ἐπεξεργασμένο ξύλο ἦταν ὁλότελα ἀπανθρακωμένο. Περισσότερα ἀπανθρακωμένα κομμάτια ξύλου βρέθηκαν πρὸς τὸ κέντρο τοῦ δωματίου. Μὲ τὶς περόνες συλλέχθηκε μικρὸ δισκοειδὲς κάλυμμα μὲ κωνικὴ προεξοχὴ γιὰ λαβή.

Πολλὰ τεμάχια ἐλεφάντινων πλακιδίων μὲ ποικίλη διακόσμηση προέρχονταν χωρὶς ἄλλο ἀπὸ διαλυμένα κιβωτίδια κοσμημάτων ἢ ψιμμυθίων· μερικὰ παρουσίαζαν ἀλλεπάλληλες κυρτὲς ραβδώσεις μὲ ἐνδιάμεσα αὐλάκια· ἄλλο κομμάτι εἶχε στὴν ἄκρη διπλὴ πλαστικὴ ταινία, τὴ μιὰ πλατύτερη ἀπὸ τὴν ἄλλη· ἴσως προέρχεται ἀπὸ χτένι ποὺ κόπηκαν τὰ δόντια του. Ἄλλα κομμάτια εἶχαν χαρακτὴ παράσταση ποὺ δὲν ξεχώριζε καλά, ἀνάμεσα σὲ πλαίσιο μικρῶν βράχων. Κατὰ τὸ μέσο ξεχώριζαν λείψανα μορφῆς, ποὺ τελικὰ ἀποδείχθηκε πουλί, ἴσως γεράκι (ἀρχικὰ θεωρήθηκε σὰν πτηνόμορφη φτερωτὴ θεότητα). Τὰ περισσότερα τεμάχια πλακιδίων ἦταν σὲ πολὺ κακὴ κατάσταση, ἔτσι ποὺ ἀποσπάσθηκαν ἀπὸ τὴ συμπαγὴ πυρίκαυστη μάζα. Μερικὰ κομμάτια θύμιζαν τὰ ἐλεφάντινα πλακίδια τοῦ Παλαίκαστρου. Σὲ ἕνα διακρίνεται τὸ ἀρχιτεκτονικὸ θέμα τῶν μικρῶν δισκίων κάτω ἀπὸ γεῖσο, ἀνάμεσα σὲ ταινίες. Ἕνα μικρὸ κομμάτι ἀπὸ γωνία μὲ ραβδώσεις ἀνήκει ἴσως κι αὐτὸ σὲ χτένι. Ἐνθέματα κιβωτίου ἦταν φαίνεται δύο μικρὰ δισκία, ἕνα ἐπίπεδο μὲ διπλὸ χαρακτὸ κύκλο στὸ πλαίσιο, τὸ ἄλλο κυρτεπίπεδο, ὅπως καὶ μικρὸ κυρτεπίπεδο ραβδί, ὅλα ἀπὸ ἐλεφαντοκόκαλο. Ἕνα τουλάχιστο ἀπὸ τὰ πλακίδια ἦταν ἀπὸ φαγεντιανή, ὅπως ἀπὸ τὸ ἴδιο ὑλικὸ ἦταν δυὸ περίαπτα μὲ ἐσωτερικὴ κοιλότητα, ἕνα αὐγόμορφο μὲ τρύπα γιὰ τὴν ἐξάρτησή ποὺ ἔκλεινε μὲ στέλεχος καὶ ἄλλο ὀρθογώνιο, ἐπίσης μὲ τρύπα γιὰ τὴν ἀνάρτηση· βρέθηκαν στὴν κάτω ἐπίχωση τοῦ μέσου τοῦ δωματίου.

Ἀπὸ τὰ πήλινα ἀγγεῖα ἀναφέρουμε ἀπιόσχημη προχοΐσκη μὲ κυλινδρικὴ λαβή, μεγάλη ραμφόστομη πρόχου μὲ ραβδοειδὴ λαβὴ καὶ ἀποφύσεις σὰν μάτια στὰ πλάγια τοῦ ράμφους (πίν. 227α), σφαιρικὸ προχοΐδιο, τμήματα ἀγγείων μέσου μεγέθους, ὅπως ἀμφορέων καὶ ραμφόστομων πρόχων, γεφυρόστομου σκεύους καὶ δυὸ λεβήτων μὲ δυὸ ὁριζόντιες λαβὲς καὶ πρόχυση, ποὺ ὁ ἕνας κοσμεῖται μὲ διπλὴ ἐγχάρακτη ταινία, πήλινο δισκοειδὲς πῶμα μὲ ἀναθύρωση προσαρμογῆς σὲ σκεῦος, ἄλλο δισκοειδὲς πῶμα μὲ ἀποκομμένη τὴν κερατοειδὴ ἀντὶ λαβῆς ἀπόφυση καὶ ἄλλα κομμάτια μεγαλύτερων δισκοειδῶν σκεπασμάτων. Πόδι μεγάλης χύτρας ἔχει τρεῖς κάθετες σειρὲς σχοινοειδῶν ἐμπίεστων ται-

νιῶν. Τμῆμα ἀπὸ κύαθο κοσμεῖται μὲ λεπτότατα φυλλίδια. Μικρὸς ἀσκὸς μὲ σφαιρικὴ πιεσμένη κοιλία ἔχει σωληνωτὸ στόμιο καὶ κάθετη τοξοειδὴ λαβή. Τμῆμα τοῦ δοχείου λύχνου ποὺ ἀνοίγει σὰν χωνί, μὲ ἐσωτερικὴ ἀναθύρωση ποὺ ἀνοίγει πρὸς τὴ μύξα, βρέθηκε σχεδὸν ἐπιφανειακὰ κοντὰ στὸν Α τοῖχο. Τμῆμα καμαραϊκοῦ κυπέλλου μὲ κόκκινες ταινίες σὲ βάθος μελαψὸ βρέθηκε στὴ μέση ἐπίχωση. Κομμάτια ἀπὸ λεπτὰ ἀγγεῖα κοσμοῦνται μὲ συνεχόμενες σπεῖρες κάτω ἀπὸ τεθλασμένη γραμμή, μὲ κυματιστὲς ταινίες κάτω ἀπὸ γιρλάνδες, μὲ συνεχόμενους ρόδακες γεμάτους ἀπὸ διάστικτα μεγαλύτερα καὶ μικρότερα κυκλάκια, μὲ ὁριζόντιες ταινίες καὶ φυλλίδια μὲ ρομβοειδὴ κοσμήματα συνδυασμένα μὲ κυματιστὲς γραμμές. Δυὸ βάσεις ποτηρίων τύπου tumbler μὲ ἀνάγλυφα δακτυλίδια στὸ κάτω μέρος φαίνονται παλαιοανακτορικά. Μέρη δύο κυάθων ἀπὸ κόκκινο πηλὸ μὲ κόκκινο ἐπίχρισμα διακοσμοῦνται μὲ λεπτὲς ἄσπρες ταινίες. Μαζὶ βρέθηκαν καὶ μερικὰ ἄωτα κύπελλα καὶ λοπάδια. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τμῆμα ἀπὸ σφαιρικὸ ἀγγεῖο μὲ σειρὰ διπλῶν πελέκεων ἀνάμεσα σὲ ταινίες ποὺ περιτρέχουν κομμάτι μὲ συνδεόμενες λεπτὲς σπεῖρες μὲ παχὺ περίγυρο — ΥΜΙΑ —, τεμάχια μὲ διάφορους λεπτοὺς κλαδίσκους μὲ κυρτὰ φυλλίδια κ.ἄ. Ἄλλα τμήματα μεγάλων σκευῶν ἀνῆκαν σὲ σταμνοειδὴ ἢ λεβητοειδὴ σκεύη. Στὸ κατώτατο στρῶμα συλλέχθηκαν λεπτὸς γεφυρόστομος σκύφος, μικρότατος ἀσκός, κύαθος καὶ γεφυρόστομη προχοὴ μὲ σκοτεινὲς ταινίες καὶ φύλλα, καὶ κυλινδρικὴ πλακωτὴ στάθμη ἀπὸ πηλὸ μὲ ἐντομὲς στὴν περιφέρεια καὶ μέ κεντρικὴ τρύπα. Πρὸς τὸν Α τοῖχο μαζεύθηκαν τὰ κομμάτια χύτρας μὲ λεπτὸ περιχείλωμα καὶ τοξοειδεῖς λαβές, τὸ κάτω μέρος μεγαλόσωμου ἀγγείου, τμῆμα ἀπὸ διαχώρισμα ἠθμοῦ καὶ τμήματα ἀπὸ μεγάλο δισκόμορφο πῶμα. Ἀπὸ τὸ κατώτατο στρῶμα προέρχονται τὰ ἐπάνω τμήματα τριῶν πρόχων, ποὺ ἡ μιά τους κοσμοῦνταν μὲ μεγάλες συνδεόμενες σπεῖρες, ἐνῶ ἡ ἄλλη εἶχε γύρω στὸ ραμφόστομο χεῖλος τρεῖς ἀγκαθωτὲς ἀποφύσεις· ἡ βάση μὲ δακτυλίδι ποὺ ἀποκαλύφθηκε στὸ κέντρο τοῦ δωματίου ἀνήκει ἴσως στὴν πρόχου μὲ τὶς σπεῖρες. Τμήματα ἀγγείου μέσου μεγέθους τοῦ ἴδιου στρώματος κοσμοῦνταν μὲ καλαμοειδὴ φυτά.

Τὰ τελευταῖα ἀγγεῖα ποὺ βρέθηκαν στὸ κατώτερο στρῶμα ἦταν τὸ ἄνω μέρος πρόχου — ἢ δίδυμου ἀγγείου — μὲ τρίφυλλο στόμιο καὶ ἠθμὸ ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὸ λαιμό, τμήματα πρόχου ἀπὸ ὑποπράσινο πηλὸ μὲ συνδεόμενες, διάστικτες μὲ ἄσπρες κουκίδες, σπεῖρες, μικρὴ πρόχους μὲ ἐλαφρὰ πεπιεσμένη σφαιρικὴ κοιλιὰ ἀπὸ καστανὸ πηλό, τμῆμα κόκκινου κυάθου, μέρος σκύφου μὲ τοξοειδεῖς λαβές, μικρὸς ἀσκὸς ἀνάλογος μὲ τοὺς προηγούμενους, ἀλλὰ μὲ τοξοειδὴ λαβὴ πάνω σὲ δισκόμορφη ἐξοχή, ποὺ διακοσμεῖται μὲ κλαδίσκο μὲ πολὺ λεπτὰ φύλλα ἀνάμεσα σὲ ταινίες, πολὺ ὅμοιος μὲ τοὺς πολυάριθμους ἀσκοὺς ποὺ βρέθηκαν στὴ μινωικὴ ἀποικία τῆς Θήρας, κυρτὴ πρὸς τὰ κάτω διανοιγόμενη βάση μὲ διαχώρισμα ἠθμοῦ — ἀπὸ ἀγγεῖο τύπου ἠθμοῦ — μὲ μόνο τρεῖς μικρὲς τρύπες, τμῆμα σκυφοειδοῦς μὲ πλατὺ κάθετο περιχείλωμα

καὶ τοξωτὲς λαβές, πλαγιαστὲς πρὸς τὰ πάνω, τμῆμα ἀγγείου μὲ καμπύλα θέματα, ἴσως συνδεόμενες σπεῖρες, μεγάλο πήλινο δισκοειδὲς πῶμα μὲ τοξοειδὴ κάθετη στὴ μέση λαβή, ἄλλο ἀγγεῖο σκυφοειδὲς σφαιρικὸ μὲ λεπτὸ περιχείλωμα, πύραυνο πάνω σὲ κωνοειδὴ πρὸς τὰ κάτω πλατυνόμενη βάση, τὸ κάτω μέρος μεγάλου ἀγγείου, ἄλλου μέσου μεγέθους καὶ τμῆμα χύτρας μὲ τοξωτὲς πλαγιαστὲς λαβές.

Στὸ μαῦρο στρῶμα ποὺ σκέπαζε τὸ δάπεδο, ποὺ ξαπλώνει σὲ μικρότερη ἔκταση πρὸς τὸ ἀνατολικὸ καὶ τὸ βόρειο μέρος τοῦ δωματίου, βρέθηκαν μικρὸ ἀγγεῖο μὲ μᾶλλον στενὸ στόμιο ποὺ τὰ χείλη του γέρνουν ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἔξω καὶ μὲ σῶμα ἀπιδόσχημο, τμήματα ἀγγείου μὲ παχιὰ τοιχώματα ἀκόσμητα — ποὺ ὁ πάτος του δὲν βρέθηκε—, ἄλλα κομμάτια τοῦ μεγάλου δισκόμορφου σκεπάσματος γιὰ τὸ ὁποῖο γίνηκε παραπάνω λόγος, ὡραῖος ἀμφορίσκος μὲ ἐλλειπτικὸ στόμιο, στριφτὲς λαβὲς καὶ σφαιρικὴ ἐλαφρὰ πιεσμένη κοιλιά, ἡ ὁποία διακοσμεῖται μὲ κλαδίσκο μὲ λεπτὰ φύλλα ποὺ περιτρέχει, τὸ κάτω μέρος μέσου μεγέθους ἀγγείου ποὺ διακοσμεῖται μὲ ταινίες, μικρὸ ἀγγεῖο καδοειδὲς μὲ στενὸ γυριστὸ πρὸς τὰ ἔξω περιχείλωμα καὶ μὲ τρεῖς τοξωτὲς ταινιόσχημες λαβὲς ποὺ πλαταίνουν σὲ δισκία στὰ ἄκρα τους, τέλος τριποδικὴ χύτρα, ποὺ σώθηκε μόνο σὲ κομμάτια, μὲ λειψὰ πόδια καὶ χείλη. Μὲ τὰ ἄλλα ἀγγεῖα συλλέχθηκαν μερικὰ ἄωτα κωνικὰ κύπελλα καὶ ὄστρακα ἀπὸ διακόσμητα ἀγγεῖα.

Ἄφθονα ἦταν καὶ τὰ πέτρινα σκεύη καὶ ἐργαλεῖα ποὺ βρέθηκαν στὴν ἐπίχωση τοῦ δωματίου, πεσμένα καὶ αὐτὰ ἀπὸ τὸ πάνω πάτωμα. Ὀρθογώνια πλάκα τριβείου μὲ ἐλαφρὰ κυρτὲς πλευρές, λοξότμητες πρὸς τὰ κάτω, μὲ πλαίσιο ποὺ χωρίζει ἀπὸ χαρακτὴ γραμμή, βρέθηκε στὴ μέση ἐπίχωση (πίν. 227β). Πρὸς τὸ Δ τοῖχο περισυλλέχθηκε κομμάτι ἄλλου ὅμοιου τριβείου μὲ χαμηλὰ τετράγωνα ποδαράκια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα σώζονται δυό. Κοντά του βρέθηκαν στενόμακρος ραβδόσχημος πέτρινος τριπτήρας, μεγαλωπὸ κυλινδρικὸ σκεῦος ἀπὸ κοκκινωπὴ σιδηρούχα πέτρα, πολὺ εὐαίσθητη καὶ γεμάτη ἀπὸ ραγάδες ἀπὸ τὴν πυρκαϊά· ἀνακαλύφθηκε σὲ πλάγια θέση στὸ συμπαγὲς λευκωπὸ στρῶμα. Βγῆκε ἀφοῦ ἐνισχύθηκε μὲ γύψο. Κυλινδρικὸς τριπτήρας ἀπὸ ἄσπρο μαρμαρόλιθο βρέθηκε στὴ μέση ἐπίχωση τοῦ κέντρου τοῦ δωματίου. Ἄλλο μεγάλο σκεῦος ἀπὸ παρόμοια μὲ ἐκείνη τοῦ ἄλλου πέτρα, μὲ παχιὰ τοιχώματα, ἀνακαλύφθηκε κοντὰ στὸ Δ τοῖχο. Τὸ σχῆμα του ἦταν λεκανοειδὲς βαθύ, μὲ μακρουλὲς ραβδοειδεῖς κολλητὰ μὲ τὰ τοιχώματα λαβὲς καὶ μὲ πλατιὰ πρόχυση· ἡ κατάστασή του ἦταν πολὺ κακή, μὲ πολλὲς ραγάδες ἀπὸ τὴ φωτιά· κομμάτια ἀπὸ τὸ πάνω μισὸ μέρος ἀποσπάσθηκαν καὶ μαζεύθηκαν χωριστά. Βγῆκε ἐγκιβωτισμένο σὲ γύψο. Κομμάτια λεπτοῦ σκεύους, ἴσως ρυτοῦ, μὲ ἐλαφρὰ κυρτὰ τοιχώματα ἀπὸ μαρμαρόλιθο συλλέχθηκαν κοντὰ στὸ Ν τοῖχο. Μέρος ἀπὸ λεπίδα ὀψιανοῦ καὶ τμῆμα ἀγγείου ἀπὸ καστανωπὴ φλεβωτὴ πέτρα μὲ λεπτὰ τοιχώματα ποὺ σώζει μικρὸ μέρος ἀπὸ τὰ χείλη βρέθηκε πρὸς τὸν Α τοῖχο, τὸ τελευταῖο κοντὰ στὴν Α πόρτα, καὶ στὸ ἴδιο σημεῖο μικρὸς τριπτήρας μᾶλ-

λον ἀκανόνιστου σχήματος ἀπὸ μελανωπὴ πέτρα. Ἀπὸ τὸ κατώτατο στρῶμα προέρχονται κομμάτια ἀπὸ τὰ χείλη καὶ τὸ κωνικὸ σῶμα ρυτοῦ ἀπὸ κοκκινωπὴ πέτρα, γεμάτη ραγάδες καὶ σαθρὴ ἀπὸ τὴ φωτιά. Τρεῖς χαραγὲς περιτρέχουν κάτω ἀπὸ τὰ χείλη τοῦ ἀγγείου. Τρία κομμάτια ποὺ συναρμόζονται, τὰ 2/3 τοῦ συνόλου, ἀπὸ περιχείλωμα ἀγγείου μὲ ἀναθύρωση προσαρμογῆς ἀπὸ κάτω, κατασκευάσθηκε ἀπὸ κυανόλευκο μάρμαρο. Ἡ διάμετρός του εἶναι 0.09 μ. Κυρτεπίπεδο πέτρινο δισκίο, λίγο λειψό, ἔχει τρύπα στὸ κέντρο. Στὸ ἴδιο στρῶμα βρέθηκε ἀκόνι ἀπὸ νάξια πέτρα σὲ σχῆμα πλακωτὸ μακρόστενο ὀρθογώνιο· οἱ ἐπιφάνειες ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πίσω, εἶναι λεῖες· οἱ ἄκρες ἀποκόπηκαν. Στὸ ἴδιο βάθος, 1 μ. ἀπὸ τὸ Δ τοῖχο, ἀνακαλύφθηκε κομψότατο σκυφίδιο μὲ διπλὲς τοξωτὲς πρὸς τὰ πάνω πλαγιαστὲς λαβὲς ἀπὸ πορφυρίτη· οἱ λαβὲς ἀποκόπηκαν, ἔμειναν ὅμως τὰ ἴχνη τους (πίν. 228α). Ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ προέρχεται τὸ κάτω μέρος ἀγγείου ἀπὸ φλεβωτὸ μαρμαρόλιθο, μὲ σφαιρικὴ κοιλιά, μέσου μεγέθους. Τεμάχια ἀπὸ τὸ ἴδιο βρέθηκαν πολὺ κοντά. Ἄλλο κυλινδρικὸ σκεῦος ἀπὸ σαθρὴ γκρίζα πέτρα, μὲ ἀπόφυση ἀπέναντι ἴσως ἀπὸ τὴν πρόχυση ποὺ δὲν διακρίνεται, — ὅπως οὔτε οἱ λαβὲς — μαζεύθηκε στὸ βόρειο τμῆμα τοῦ δωματίου. Τὸ μισὸ μύλης ἀπὸ ἄξονα θύρας συλλέχθηκε στὰ χώματα· τὸ σχῆμα του εἶναι σφαιρικὸ πεπιεσμένο μὲ βαθουλώματα. Μικρὸς πέτρινος δίσκος, διαμ. 0.05 μ., ἴσως πῶμα πυξίδας χωρὶς λαβή, καὶ μικρότατο ρομβοειδὲς ἀντικείμενο ἀπὸ στεατίτη βγῆκαν ἀπὸ τὴ συμπαγὴ πυρίκαυστη μάζα τῆς ΝΔ γωνίας. Ἀπόσχισμα καλυκόσχημου - φωλεόσχημου ἀγγείου βρέθηκε σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν Ν τοῖχο τοῦ δωματίου. Τὸ φύλλο του ἔχει διπλὴ νεύρωση. Κοντὰ στὴ ΝΑ γωνία συλλέχθηκε τμῆμα — ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ τὸ τοίχωμα — λοπαδίου ἀπὸ γκρίζα σαθρὴ πέτρα.

Ἀπὸ τὴν κάτω ἐπίχωση τῆς ΝΔ περιοχῆς τοῦ δωματίου Β προέρχεται τὸ ἕνα πτερύγιο ἀσημένιου διπλοῦ πέλεκυ, ποὺ βγῆκε σὲ κομμάτια· τὸ ὑπόλοιπό του δὲν βρέθηκε. Δυὸ ἀκόμη περόνες χάλκινες, χωρὶς τὸ γύρισμα τῆς ἄκρης τους, συλλέχθηκαν στὸ βαθύτερο στρῶμα, στὴν ἴδια ὅμως περιοχὴ μὲ τὶς ἄλλες. Μαζὶ μὲ τὸ σκυφίδιο ἀπὸ πορφυρίτη βρέθηκε μικρὸ χάλκινο ἐργαλεῖο σὲ μορφὴ μονόστομου μαχαιριδίου ἢ σπάτουλας ποὺ καταλήγει σὲ λεπτότερη ταινιώδη λαβή, τώρα ἀναδιπλωμένη, συνολικοῦ πάχους 0.09 μ. Χαλκὸς δίσκος καθρέφτη συλλέχθηκε σὲ κομμάτια 1.50 μ. ἀπὸ τὸν Ν τοῖχο. Σὲ βάθος 1.35 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῶν σωζόμενων τοίχων, 0.90 μ. ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ καὶ 2 μ. ἀπὸ τὸ νότιο τοῖχο, ἀνακαλύφθηκε κομψότατο ἀγγείδιο ἀπὸ φαγεντιανὴ σὲ σχῆμα ἀπιόσχημης πρόχου ποὺ τὸ σῶμα της μὲ τὴ σχοίνινη στὴ μέση ταινία θυμίζει πιθίσκο. Ἡ λαβὴ συστρεφόμενη ὑψωνόταν πάνω ἀπὸ τὸ χεῖλος (πίν. 228β). Τὸ χρῶμα τῆς ἐπιφάνειας πρὸς τὸ στόμιο εἶναι βυσσινί, πρὸς τὰ κάτω μελανωπό. Ἡ διατήρηση εἶναι πολὺ καλή. Τὸ ὕψος του εἶναι 0.105 μ. καὶ ἡ διάμετρος τοῦ στομίου 0.045 μ. Ἀπὸ τὰ λοιπὰ ἀντικείμενα ἀρκεῖ νὰ ἀναφερθοῦν ἐδῶ ἐπεξεργασμένα σὲ μικρὰ ἐργαλεῖα κόκαλα ζώων, μικροὶ πυρῆνες ὀψια-

νοῦ, διάφορα καμένα κόκαλα, θαλασσινὰ στρείδια, μικρὰ κομμάτια χυτῆς μάζας, ἴσως σκουριὲς μετάλλου.

Ἀνάμικτα μὲ τὸ πυρίκαυστο στρῶμα βρέθηκαν πολλὰ κομμάτια ἀσβεστοποιημένου μαρμαρόλιθου, κομμάτια ἀπὸ δάπεδο χαλικάσβεστου, ἴσως τοῦ δαπέδου τοῦ πάνω πατώματος, ἀπανθρακωμένα δοκάρια, ἕνα μεγάλο ποὺ εἶχε καταντήσει μαύρη πυκνὴ σκόνη, πεσμένο λοξὰ στὸ ΝΔ μέρος τοῦ δωματίου, πολλὰ κομμάτια ψημένων ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ πλίνθων. Κάτω ἀπὸ τὸ συμπαγὲς πυρίκαυστο στρῶμα, ἰδιαίτερα στὴ ΝΔ περιοχὴ — ἡ πυρκαϊὰ ἦταν λιγότερο ἔντονη στὸ βόρειο καὶ ἀνατολικὸ τμῆμα τοῦ δωματίου, ὅπως καὶ στὸ συνεχόμενο διάδρομο Δ — ἐξακολουθοῦσε μαλακότερο τὸ πυρρὸ στρῶμα ἀπὸ διάλυση πλίθων. Λεπτὸ στρῶμα — 0.10 μ. περίπου — κατάμαυρο σκέπαζε σχεδὸν παντοῦ τὸ δάπεδο.

Ἡ ἀνεύρεση τόσων ἀντικειμένων καλλωπιστηρίου, πυξίδων, ἁπλῶν ἢ μὲ ἐνθέματα, δοχείων ἀρωμάτων καὶ ψιμιθίων, καθρέφτη, τριχολαβίδων, σπάτουλας, χάλκινων περονῶν μαλλιῶν, χτενιῶν, πινάκων τριβῆς χρωμάτων καὶ τῶν σχετικῶν τριπτήρων καὶ κομψῶν διακόσμητων ἀγγείων σχεδὸν ἀποδείχνει τὴν ὕπαρξη εἰδικὰ ἐξοπλισμένου καλλωπιστηρίου γυναικῶν στὸ ἐπάνω πάτωμα κατὰ τὴν ἀρχικὴ φάση τῆς χρησιμοποίησης τοῦ οἰκήματος. Χρειάζεται ἀκόμη νὰ ὑπογραμμισθεῖ κάποιος ἰδιαίτερος θρησκευτικὸς τόνος τόσο στὴ διακόσμηση σκευῶν μὲ διπλοὺς πελέκεις ὅσο καὶ στὴ χρησιμοποίηση τοῦ ἀσημένιου πέλεκυ. Τέτοιος τόνος θὰ ἦταν φυσικὸς σὲ δωμάτια γυναικῶν ποὺ ἀνῆκαν ἴσως στὸ ἱερατεῖο τοῦ ἀνακτόρου.

Τὸ ἀμέσως βορινὸ γειτονικὸ δωμάτιο Γ (βλ. σχέδ. 1), προσιτὸ ἀπευθείας ἀπὸ τὸ διάδρομο Δ μὲ πόρτα στὸ Β τέρμα του, ἦταν μικρότερο ἀπὸ τὸ Β, μὲ μεγαλύτερο μῆκος ἀπὸ Δ πρὸς Α, ἐνῶ τὸ Β κύριο ἄξονα εἶχε ἀπὸ Β πρὸς Ν. Καὶ σ' αὐτὸ εἶχε πέσει ἄφθονο ὑλικὸ δομῆς ἀπὸ τὸν ἐπάνω ὄροφο, κυβόλιθοι ἀπὸ πωρόλιθο (πίν. 228γ), πλίθοι ποὺ ψήθηκαν στὴ φωτιὰ τῆς πυρκαϊᾶς, ἐνῶ ἄλλοι διαλύθηκαν καὶ ἀποτέλεσαν τὸ πυρρὸ στρῶμα ποὺ γέμιζε τὸ μεγαλύτερο μέρος, πολλὰ κομμάτια ἀπὸ δάπεδο χαλικάσβεστου, φανερὰ ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ πάνω πατώματος, ἐπιχρίσματα πηλάσβεστου, λευκόχωμα ἀπὸ διαστρώσεις κλπ. Στοὺς τοίχους τοῦ ἰσογείου διατηρήθηκαν σὲ πολλὰ σημεῖα τὰ ἀπὸ πηλόχωμα ἐπιχρίσματα. Ἡ σκευὴ μὲ πήλινα καὶ πέτρινα σκεύη ἦταν ἀσύγκριτα φτωχότερη ἀπὸ ἐκείνη τοῦ δωματίου Β. Ἀρκετὰ ἦταν τὰ κωνικὰ ἄωτα κύπελλα διαφόρων μεγεθῶν. Ξέβαθη λεκανίδα μὲ ὁριζόντια ραβδοειδὴ λαβή, κομμάτια ἀπὸ λεπτὰ σκεύη μὲ χαρακτηριστικὴ ΥΜΙΑ διακόσμηση σπειρῶν σὲ συνέχεια· ἕνα τμῆμα ἀνοικτῆς λοπάδας εἶχε καὶ ἐσωτερικὴ διακόσμηση. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἀνεύρεση ἀρκετῶν κομματιῶν τῆς χυτῆς μάζας, ἴσως σκουριῶν μετάλλου. Μερικὰ κομμάτια στεατίτη καὶ κομμάτι ἀπὸ σαγόνι αἰγοειδοῦς.

Γιὰ τὴν ὁλοκληρωτικὴ ἀποκάλυψη τοῦ Ἀνατολικοῦ οἰκήματος ἀπομένει ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ΝΑ τμήματος, στὸ σημεῖο ποὺ ἔχει ἐγκατασταθεῖ τὸ ἐκδοτή-

ριο τῶν εἰσιτηρίων τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, ποὺ ὁπωσδήποτε πρέπει νὰ ἐγκατασταθεῖ σὲ ἄλλη γειτονικὴ περιοχὴ μετὰ τὴν ἀπαλλοτρίωση τοῦ γειτονικοῦ ἀγροῦ, ὁ ὁποῖος σκεπάζει κατὰ ἕνα μέρος τὸ συνεχόμενο πρὸς τὰ ἀνατολικὰ κτήριο καὶ τὴ συνέχεια τοῦ Δρόμου τοῦ λιμανιοῦ. Ἐπίσης πρέπει νὰ ἐρευνηθεῖ στρωματογραφικὰ τὸ παλαιοανακτορικὸ κτήριο.

Ο ΔΡΟΜΟΣ ΤΟΥ ΛΙΜΑΝΙΟΥ

Ἡ ἀποχωμάτωση τοῦ Δρόμου τοῦ λιμανιοῦ προχώρησε σ' ὁλόκληρο τὸ μῆκος τῆς βόρειας πρόσοψης τοῦ Ἀνατολικοῦ κτηρίου, τουλάχιστο κατὰ 15 ἀκόμη μέτρα, ὡς τὰ ὅρια τῆς ἀπαλλοτριωμένης ζώνης. Τὸ πλακόστρωτο συνεχίζεται ὡς τὸ σημεῖο αὐτὸ ἀνεβαίνοντας μὲ ἤπια κλίση μὲ κατεύθυνση πρὸς τὰ ἀνατολικά (πίν. 229α). Στὸ τμῆμα αὐτὸ βρέθηκαν γκρεμισμένοι μερικοὶ ἀπὸ τοὺς πωρολιθικοὺς δόμους τῆς πρόσοψης τοῦ Ἀνατολικοῦ κτηρίου, ποὺ εἶναι καλύτερα διατηρημένη πρὸς τὸ ἀνατολικὸ ἄκρο της (πίν. 224β). Ἡ πρόσοψη φαίνεται νὰ συνεχίζεται σὰν πρόσοψη τοῦ γειτονικοῦ πρὸς τὰ ἀνατολικὰ κτηρίου σὲ εὐθεία γραμμή. Κατὰ μῆκος τῆς πρόσοψης τῶν ἀπεναντινῶν σπιτιῶν συνεχίζει πλάι στὸ πλακόστρωτο τὸ ρεῖθρο. Στὸ πλακόστρωτο διακρίνεται λοξὴ λουρίδα μὲ πλακοειδὴ πέτρα, φανερὰ ἐπικάλυψη ὀχετοῦ, ἀνάλογη μὲ ἐκείνη ποὺ ἀνακαλύφθηκε τὸν προηγούμενο χρόνο μπροστὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ ὑπαίθριου χώρου τοῦ μεταλλουργικοῦ κλιβάνου. Ἀμέσως πλάι στὴν πρώτη θύρα τῆς ἀριστερῆς πλευρᾶς, μὲ τὸ πώρινο μπροστὰ σ' αὐτὴν κατώφλι, ποὺ ξέφυγε λίγο ἀπὸ τὴ θέση του, καθαρίσθηκε ἡ δεύτερη θύρα γειτονικοῦ οἰκήματος, μὲ κατώφλι ποὺ βρίσκεται κάπως ψηλότερα ἀπὸ τὸ διπλανό του. Τὸ οἴκημα αὐτὸ διαχωριζόταν ἀπὸ τὸ πρῶτο, ποὺ κατὰ ἕνα μέρος ἀνασκάφηκε τὸν προηγούμενο χρόνο μὲ παχὺ τοῖχο μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Β πρὸς Ν. Ἡ πρόσοψη στὸ τμῆμα αὐτὸ σώζεται σὲ μικρὸ ὕψος. Μιὰ ἐλιά, ποὺ καθόταν στὴ ΒΑ γωνιὰ τοῦ Ἀνατολικοῦ κτηρίου καὶ ποὺ οἱ ρίζες της ξάπλωναν μέσα στὸ δρόμο, ξεριζώθηκε γιὰ νὰ γίνει κατορθωτὴ ἡ πιὸ πέρα ἔρευνα.

Πολὺ λίγα ἀντικείμενα ἀνακαλύφθηκαν στὴν κατώτερη ἐπίχωση τοῦ τμήματος αὐτοῦ τοῦ δρόμου: μικρὸ φωλεόσχημο ἀγγεῖο σὲ κομμάτια, κυρτὸ τριβεῖο καὶ τριπτήρας ἀπὸ θαλασσινὸ βότσαλο, κωνικὸ πόδι πυριατηρίου καὶ ἀρκετὰ τμήματα κοινῶν ἀγγείων.

ΚΤΗΡΙΑ ΒΟΡΕΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΔΡΟΜΟ ΤΟΥ ΛΙΜΑΝΙΟΥ (εἰκ. 2,3)

Συνεχίσθηκε ἡ ἔρευνα τῶν Κτηρίων βόρεια ἀπὸ τὸ Δρόμο τοῦ λιμανιοῦ ποὺ εἶχε ἀρχίσει τὸν προηγούμενο χρόνο, αὐτὴ τὴ φορὰ κύρια στὸ μεσαῖο ἄνδηρο τοῦ λόφου (πίν. 229β). Καθαρίσθηκαν, φωτογραφήθηκαν καὶ κατόπι γκρεμίσθηκαν τὰ πρόχειρα μεταγενέστερα διαδοχικὰ ἀντερείσματα τῶν ἐπιχώσεων τοῦ ἀνδήρου αὐτοῦ γιὰ νὰ γίνει κατορθωτὴ ἡ ἔρευνα τῶν βαθύτερων στρωμάτων. Ἕνα ἀρκετὰ ἐκτεταμένο νεοανακτορικὸ κτήριο ξαπλώνει στὸ με-

γαλύτερο μέρος τοῦ ἀνδήρου. Τὸ δυτικό του μέρος ποὺ προχωροῦσε, φαίνεται, πάνω ἀπὸ τὸ παλαιοανακτορικὸ κτήριο τὸ ὁποῖο εἶχε πρὶν ἀπὸ χρόνια ἐρευνηθεῖ, καταστράφηκε ὁλοκληρωτικά· τὰ διαμερίσματά του ἁπλώνονταν πρὸς τὸ Βορρᾶ, κατὰ ἕνα μέρος περνώντας κάτω ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους ἀντερεισματικοὺς τοίχους τοῦ ψηλότερου ἀνδήρου. 'Ανατολικὰ ἀπὸ τὸ τμῆμα ποὺ

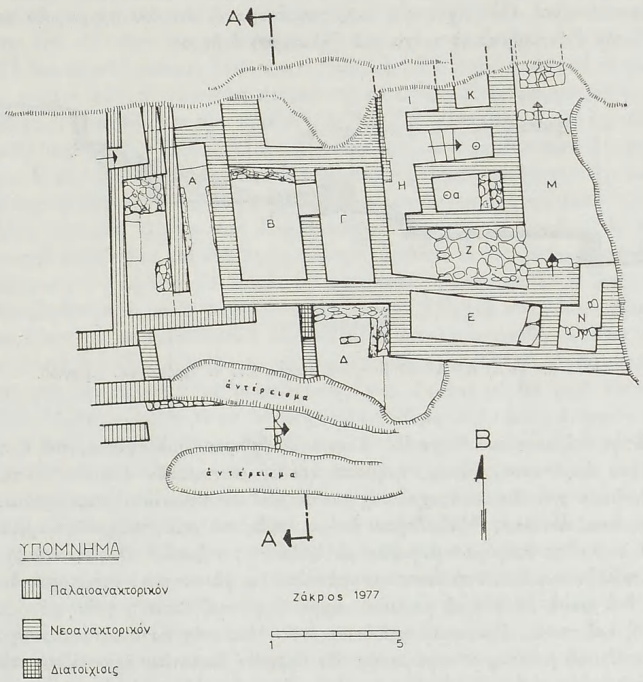

Εἰκ. 2. Κάτοψη τοῦ Κτηρίου βόρεια ἀπὸ τὸ Δρόμο τοῦ λιμανιοῦ, μεσαῖο ἄνδηρο.

ἀνασκάφηκε περνοῦσε κλιμακωτὴ μὲ πλαγιαστὰ ἐπίπεδα διάβαση, ἀπὸ τὴν ὁποία σώζονται μερικὲς ἄκρες τῶν ἀναβαθμῶν, ἀλλὰ ὄχι καλὰ ἡ στρώση της (χῶρος Μ). Τὸ κύριο σῶμα τοῦ κτηρίου ἀποτελοῦσαν τρία παράλληλα διαμερίσματα — τὰ Α, Β καὶ Γ — ἄνισου μήκους καὶ πλάτους, τὰ δυὸ τελευταῖα μὲ θύρα ἐπικοινωνίας ἀναμεταξύ τους. Τὸ δωμάτιο Α διασώζεται μόνο κατὰ τὸ ἀνατολικό του μέρος. Δυτικά, πρὸς τὸ πρὸ ἐτῶν ἀνασκαμμένο κτήριο, φά-

νηκε σὲ βαθύτερο στρῶμα τοῖχος ποὺ σχηματίζει γωνία, στὴν ὁποία ὑπάρχει ψηλὴ κρηπίδα ἀπὸ μικρὲς ἀκατέργαστες πέτρες καὶ λίγο νοτιότερα, στὸ πλευρὸ τῶν τοίχων, δυὸ χαμηλὰ θρανία (πίν. 230α). Ἴσως σὲ ἀκόμη παλαιότερη φάση, πάντοτε παλαιοανακτορική, ἀνήκουν δυὸ παράλληλα τοιχία ἀπὸ πρασινωποὺς σχιστόλιθους ποὺ περνοῦν κάτω ἀπὸ ἕνα διαχωριστικὸ τοῖχο καὶ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ δωματίου Α. Στὸ βάθος αὐτὸ τὰ ὄστρακα ἦταν ἀποκλειστικὰ παλαιοανακτορικά. Οἱ τοῖχοι τοῦ παλαιοανακτορικοῦ κτηρίου προχωροῦν κάτω ἀπὸ τὸν ἀντερεισματικὸ τοῖχο τοῦ ψηλότερου ἀνδήρου.

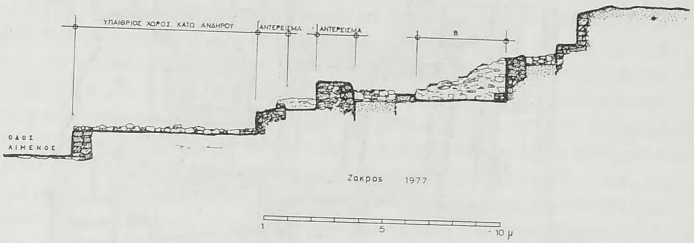

Εἰκ. 3. Τομὴ Α - Α τοῦ Κτηρίου βόρεια ἀπὸ τὸ Δρόμο τοῦ λιμανιοῦ.

Στὴν ἐπίχωση τοῦ δωματίου Α περισυλλέχθηκαν δυὸ ἀγνύθες τοῦ δισκόμορφου ἀμφίκυρτου τύπου, τμήματα κοινῶν μαγειρικῶν σκευῶν μὲ πόδια τριποδικῶν χυτρῶν καὶ τροχαλιόσχημο πέτρινο ἀντικείμενο μὲ περιφερικὸ αὐλάκι, ἴσως ἀντίβαρο. Μαζεύθηκαν ἀκόμα λαβὲς καὶ χείλη πιθαριοῦ, κομμάτια ἀπὸ λεκανίδες διαφόρων μεγεθῶν μὲ ὁριζόντιες τοξοειδεῖς λαβὲς στὰ χείλη καὶ πολλὰ κομμάτια ἀπὸ ἄωτα κωνικὰ κύπελλα, μὲ σκοτεινὸ ἐπίχρισμα, ὅπως καὶ ἀπὸ μικρὴ λοπάδα μὲ γυαλιστὴ ὠχρὴ ἐπιφάνεια, διακοσμημένη μὲ ὡραῖο κλαδὶ καὶ ταινίες ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικά. Ἀπὸ τὴν παλαιοανακτορικὴ κεραμεικὴ τοῦ βαθύτερου στρώματος τῶν ἀκρινῶν δωματίων ξεχωρίζουν πόδια χυτρῶν, μελανογάνωτα κύπελλα, ποτήρια τύπου tumbler καὶ αὐγοθήκης, κομμάτι καδοειδοῦς σκεύους μὲ τοξωτὴ λαβή, ἀγνύθα τοῦ παραλληλεπίπεδου τύπου. Στὸ κατώτερο στρῶμα τοῦ δωματίου μὲ τὰ θρανία βρέθηκε τμῆμα πέτρινου κυαθίσκου καὶ τὸ κάτω μέρος tumbler μὲ κόκκινη ταινία. Ἀγνύθα τοῦ παραλληλεπίπεδου τύπου βρέθηκε στὸ γέμισμα τοῦ δωματίου. Τὰ δυὸ κεντρικὰ δωμάτια Β καὶ Γ, ποὺ ἐπικοινωνοῦσαν ἀναμεταξύ τους μὲ θύρα πλάτους 0.90 μ. ποὺ εἶχε ὁλότελα φραχθεῖ ἀπὸ τὶς πέτρες ποὺ ἔπεσαν σ' αὐτήν, εἶχαν τὸ ἴδιο μῆκος, ἀλλὰ διαφορετικὸ πλάτος. Τὸ δωμάτιο Β εἶναι ἐλαφρὰ παράγωνο, πλάτους 2 μ., καὶ ἔχει κατὰ τὸν Β τοῖχο στενή — πλάτ. 0.50 μ. — χαμηλὴ κρηπίδα ποὺ

σκεπάζεται μὲ πωρολιθικὰ πλακάκια. Ὁ τοῖχος αὐτὸς ἔχει κρεμάσει ἀπὸ τὴν πίεση τῶν πίσω ἀπ' αὐτὸν χωμάτων. Προσκολλημένο στὸν τοῖχο αὐτὸ βρέθηκε τὸ μεγαλύτερο μέρος — τὰ 3/4 τοῦ συνόλου — λύχνου μὲ δυὸ φυτίλια ἀπὸ ὡραῖο κυανόλευκο φλεβωτὸ μάρμαρο· τὸ περίγραμμά του σχηματίζεται κυματιστὸ καὶ τὸ δοχεῖο του εἶναι ρηχό (πίν. 230β). Τὸ κομμάτι μὲ τὴ δεύτερη μύξα ἀνακαλύφθηκε ἀργότερα, ἔξω ἀπὸ τὸ Ν τοῖχο. Τὸ σχῆμα του ὁλοκληρωμένο θὰ μποροῦσε νὰ χαρακτηρισθεῖ «κύμβη». Ἔχει μῆκος 24 ἑκατ. καὶ πλάτος 14. Κάτω ἀπὸ τὸν πάτο του σχηματίζεται δισκόμορφη προεξοχή.

Τὸ δωμάτιο Γ, μήκους 2.50 μ. καὶ πλάτους 1.70, ἦταν, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα δυό, γεμάτο ἀπὸ τὶς πεσμένες πέτρες καὶ κάτω ἀπ' αὐτὲς φάνηκε τὸ πυρρὸ στρῶμα ἀπὸ τὴ διάλυση τῶν καμένων πλίθων. Ἡ κεραμεικὴ ἦταν κομμάτια κοινῶν μαγειρικῶν σκευῶν. Κατὰ τὸν καθαρισμὸ τῶν δαπέδων τῶν δωματίων Β καὶ Γ συλλέχθηκαν ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ θαλασσινὸς τρίτων μὲ λεπτὰ τοιχώματα (dolium trito) καὶ δυὸ ἀγνύθες, μιὰ δισκόμορφη ἀμφίκυρτη καὶ ἄλλη τραπεζοειδὴς πλακωτὴ λειψή — στὸ δωμάτιο Β — καὶ τμήματα μεγάλου ἀγγείου μὲ παχιὰ τοιχώματα καὶ δυὸ ἄωτα κωνικὰ κύπελλα, τὸ ἕνα μὲ σκοτεινὸ ἐπίχρισμα — στὸ δωμάτιο Γ. Κατὰ τὴ ΒΔ γωνία τοῦ δωματίου Β ἀνακαλύφθηκε ἀναποδογυρισμένο μεγάλο κομμάτι — τὰ 2/3 τοῦ συνόλου — πήλινου ὀρθογώνιου μὲ στρογγυλεμένες γωνίες κιβώτιου — φωριαμοῦ. Σ' αὐτὸ σώθηκε ἡ μιὰ ἀπὸ τὶς δυὸ ὁριζόντιες τοξοειδεῖς λαβές (πίν. 230γ). Δὲν ἔχει ἀναθύρωση γιὰ τὴν προσαρμογὴ σκεπάσματος, ποὺ ἂν ὑπῆρχε θὰ ἦταν ἐπίπεδη πλάκα. Ἄλλο κομμάτι μὲ τὴ δεύτερη λαβὴ βρέθηκε στὴν κάτω ἐπίχωση τῆς θύρας. Μαζὶ περισυλλέχθηκαν μέρη λεπτοῦ κυάθου μὲ κόκκινο ἐπίχρισμα, ἐλαφρὴ πρόχυση καὶ πλαστικὰ ἐξογκώματα· μόλις ξεχωρίζουν καστανὲς ταινίες. Στὴν κατώτερη ἐπίχωση τοῦ Γ βρέθηκαν ἄωτα κωνικὰ κύπελλα καὶ τμῆμα μικρῆς ξέβαθης λεκάνης μὲ ὁριζόντια τοξοειδὴ λαβὴ καὶ σαγόνι κατσίκας. Τὸ δάπεδο τῶν δυὸ δωματίων φαίνεται ὅτι ἦταν ἀπὸ πιλητὸ πηλόχωμα, κοκκινωπὸ ἀπὸ τὴν ἀνάμιξη καμένων τούβλων. Δεύτερος λεπτὸς τρίτων συλλέχθηκε στὸ βάθος αὐτό. Στὴ ρίζα τοῦ Β ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ πάνω ἀνδήρου βρέθηκε μικρὴ μύλη θύρας, μὲ τὰ δυὸ χαρακτηριστικὰ κοιλώματα, καὶ χαρακτηριστικὴ παλαιοανακτορικὴ κεραμεική, ὅπως κομμάτι ποὺ διακοσμεῖται μὲ ἀκτινωτὸ μὲ κουκίδες στὶς ἄκρες τῶν ἀκτίνων ρόδακα. Νότια ἀπὸ τὰ δωμάτια Α - Γ διαμορφωνόταν κατὰ τὴ ΝΑ περίοδο διάδρομος ποὺ κατάληγε σὲ ὀρθογώνιο χῶρο Δ μὲ παρατοίχιο γωνιακὸ θρανίο (βλ. σχέδ. εἰκ. 2). Ἡ πόρτα τοῦ τελευταίου αὐτοῦ χώρου διατοιχίσθηκε, ὅπως φαίνεται, κατὰ τὴν τελικὴ φάση. Βαθύτεροι τοῖχοι, δυτικὸς καὶ νότιος, ὁ τελευταῖος κάτω ἀπὸ τὸ στιβαρό, μὲ μεγάλες πελεκητὲς πέτρες, ἴσως σὲ δεύτερη χρήση, οἰκοδομημένο ἀντερεισματικὸ τοῖχο, ποὺ προχωρεῖ κάπως ἄτακτα ἀποκλίνοντας ἀπὸ τὴν εὐθεία γραμμὴ πρὸς τὰ ἀνατολικά, φαίνεται νὰ ἀνήκουν στὴν παλαιοανακτορικὴ ἐποχή. Στὸ χῶρο Δ μὲ τὸ παρατοίχιο γωνιακὸ θρανίο συλλέχθηκαν τρία

ἀγγεῖα: πρόχους μὲ αὐγόμορφη κοιλιά, σχεδὸν ἀκέραιη, μικρὴ τριποδικὴ χύτρα καὶ πλατὺ ἄωτο κωνικὸ κύπελλο.

Στὸ Ν τοῖχο τοῦ δωματίου Β ἀναγνωρίσθηκε θύρα ἀπὸ τὸ ὑπόστρωμα τοῦ κατωφλιοῦ, μὲ τὴν ὁποία, φαίνεται, ἐπικοινωνοῦσε τὸ συγκρότημα τῶν δωματίων Β καὶ Γ μὲ τὸ νότιο χῶρο στὴν τελική του μορφή. Ἡ γωνιακὴ κρηπίδα τοῦ Δ εἶναι ὑψηλὴ καὶ ἄνιση στὸ ὕψος· γι' αὐτὸ δὲν φαίνεται νὰ χρησιμοποιήθηκε σὰν θρανίο. Στὸν ἐνδιάμεσο χῶρο βρέθηκαν πολλὰ κομμάτια κοινῶν μαγειρικῶν σκευῶν διαφόρων μεγεθῶν, τὰ περισσότερα μὲ παχιὰ τοιχώματα. Σημειώνονται ἐδῶ πόδια δυὸ χυτρῶν, τμῆμα ἀπὸ τὰ χείλη καὶ τὸν πάτο ξέβαθης λεκανίδας, γεφυρόστομη μακρουλὴ προχοή, κομμάτια ἀπὸ πιθαράκι μὲ τριπλὴ σχοίνινη καμπυλωτὴ διακόσμηση. Μερικὰ λεπτὰ ὄστρακα ἦταν χαρακτηριστικὰ ΥΜ ΙΑ, ὅπως ἕνα μὲ σπείρα μὲ παχὺ περίγυρο. Πρὸς τὴ ΝΔ γωνία τοῦ χώρου Δ φάνηκε μεγάλος πήλινος κάδος (πίν. 231α) — ὕψους 35 καὶ διαμ. χειλιῶν 40 ἑκατ. — μὲ διακόσμηση ἐμπίεστου σχοινιοῦ γύρω ἀπὸ τὰ χείλη· ἦταν *in situ*, ἀλλὰ σὲ κάπως λοξὴ θέση. Μερικὰ κομμάτια ἀποσπάσθηκαν καὶ ἔπεσαν τριγύρω. Διακρίνεται ἡ θέση τῶν δυὸ τοξοειδῶν κάθετων λαβῶν. Γύρω ἀπὸ τὴ βάση ὑπῆρχε καὶ ἄλλη σχοίνινη ταινία καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν τοιχωμάτων κοσμήθηκε μὲ διασταυρωμένες χαρακτὲς γραμμές. Δυὸ κομμάτια λυχναριοῦ ἀπὸ ἐπιχώρια μελανωπὴ πέτρα, ποὺ σώζουν μέρος ἀπὸ τὸ περιχείλωμα καὶ ἀπὸ τὴ μιὰ μύξα, ἀνακαλύφθηκε ἐκεῖ κοντά. Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κάδου βρέθηκε ἄωτο κωνικὸ κύπελλο. Στὴν ἴδια περιοχὴ ἀνακαλύφθηκαν μεγάλο κυρτὸ τριβεῖο, ἄλλο μικρότερο καὶ μικρὸς μακρόστενος τριπτῆρας. Ὁ χῶρος φαίνεται νὰ χρησιμοποιήθηκε ἐργαστηριακά. Τὰ σκεύη ποὺ βρέθηκαν ἀποθηκευμένα ἦταν ὅλα κοινὰ καὶ ἀκόσμητα. Ὁ Δ τοῖχος περνοῦσε κάτω ἀπὸ τὸν ἰσχυρὸ ἀντερεισματικό, ποὺ κατὰ ἕνα μέρος διαλύθηκε γιὰ νὰ ἀποκαλυφθεῖ τὸ νότιο μέρος τοῦ ἐργαστηριακοῦ χώρου. Παρ' ὅλα αὐτὰ δὲν κατορθώθηκε ἀκόμη ἡ ἀποκάλυψη τοῦ νότιου καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Πρὸς τὴ ρίζα τοῦ ἰσχυροῦ ἀντερεισματικοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος, ὅπως καὶ ὁ δεύτερος παρόμοιος ποὺ ἀντιστηρίζει τὰ χώματα πάνω ἀπὸ τὸ τμῆμα τοῦ κατώτερου ἀνδήρου, εἶναι σκεπασμένος ἀπὸ πέτρα, συλλέχθηκε τμῆμα κατεργασμένο λίθινου κυρτοῦ κατὰ τὴ μιὰ πλευρὰ ἀντικειμένου, ποὺ φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ μέρος ζευγαριοῦ ἱερῶν κεράτων, ἀρκετὰ μεγάλου μεγέθους. Ἀποκόπηκε κατακόρυφα τμῆμα ἀπὸ τὸ ἕνα σκέλος καὶ ἡ κυρτή του βάση. Παραμένει ἄγνωστο ἂν τὰ κέρατα αὐτὰ ἀποτελέσθηκαν ἀπὸ δυὸ κομμάτια, ὅπως αὐτὸ συμβαίνει σὲ ἄλλα παραδείγματα ἀπὸ τὴν Κνωσό, τὸ Νίρου Χάνι, τὸ ἀνάκτορο τοῦ Γλᾶ τῆς Κωπαΐδας κλπ. Τὸ μεγαλύτερο σωζόμενο ὕψος εἶναι 0.32 μ., τὸ μῆκος μόνο 0.17 καὶ τὸ πάχος 0.16 μ.

Ἀνατολικὰ ἀπὸ τὸ κεντρικὸ συγκρότημα τῶν δωματίων Β καὶ Γ ἁπλώνεται ἄλλο συγκρότημα, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ πλακόστρωτο χῶρο, φανερὰ ὕπαιθρο, τὸν Ζ, ὁ ὁποῖος δὲν ἀποκλείεται νὰ χρησίμεψε σὰν φωταγωγός, ἀπὸ κλουβὶ

κλιμακοστασίου, τὸ χῶρο Θ, καὶ δυτικὰ ἀπ' αὐτὸν στενὸ διάδρομο ποὺ ὁδηγοῦσε σὲ μικρότερα ἀπὸ τὰ βορινὰ διαμερίσματα, τὰ ὁποῖα πολὺ λίγο ἐρευνήθηκαν (πίν. 231β). Τὸ πλακόστρωτο τοῦ χώρου Ζ, ἀπὸ πλάκες κατὰ μεγάλο μέρος χαλικωτὲς ἢ ψαμμολιθικές, καταστράφηκε κατὰ ἕνα μέρος, ἰδιαίτερα τὸ δυτικό του τμῆμα. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι αὐτὸ κατασκευάσθηκε πάνω ἀπὸ ἰσόγειο διαμέρισμα προηγούμενης φάσης, τῆς ΥΜ ΙΑ, ποὺ ἐπιχώσθηκε μαζὶ μὲ τὸ κλιμακοστάσιο καὶ τὸν παρακείμενο διάδρομο. Ὁ πλακόστρωτος χῶρος ἀνατολικὰ δὲν ἔκλεινε μὲ τοῖχο, ἀλλὰ ἔδινε πρόσβαση σὲ εἶδος ἀνάβασης μὲ κεκλιμένα ἐπίπεδα, ποὺ τὸ καθένα τους τελείωνε σὲ σειρὰ ἀπὸ πέτρες (χῶρος Μ) (βλ. σχέδ. εἰκ. 2). Φανερὰ ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ γίνονταν προσιτὰ τὰ κτίσματα τοῦ ἀνώτερου ἀνδήρου. Κατὰ τὴ ΝΑ γωνία τοῦ πλακόστρωτου συλλέχθηκε ἀγνύθα τοῦ πυραμιδικοῦ τύπου. Ἄλλη τοῦ δισκόμορφου ἀμφίκυρτου τύπου μαζεύθηκε, ἀμέσως ἀνατολικά, στὴν ἐπιφανειακὴ ἐπίχωση. Ὁ διαδρομίσκος Η καὶ ὁ χῶρος τοῦ κλιμακοστασίου Θ ἐπλημμύρισαν ἀπὸ τοὺς λίθους ποὺ ἔπεσαν ἀπὸ τὰ κτήρια καὶ τοὺς ἀντερεισματικοὺς τοίχους τοῦ πάνω ἀνδήρου. Ἡ εἴσοδος τοῦ διαδρομίσκου εἶναι πολὺ στενὴ καὶ λίγο βορειότερα διαμορφωνόταν ἄλλο ἄνοιγμα μὲ παραστάδα, ἡ ὁποία ἐξεῖχε ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ ΒΑ γωνία τοῦ δωματίου Γ. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀνακαλύφθηκε ὁμάδα ἀγγείων συστιβαγμένων στὴ βάση τῆς παραστάδας. Ἦταν ἀποθέτης σκευῶν καθημερινῆς χρήσης, ὄχι ὅλων καλὰ διατηρημένων, τὰ ὁποῖα δὲν κλείνονταν, ὅπως ἀρχικὰ νομίσθηκε, μέσα σὲ ὀρθογώνιο ἀπὸ μικρὲς πέτρες περίφραγμα. Ἡ ὁμάδα περιλάβαινε σκεῦος ποὺ ἄνοιγε σὰν χωνὶ πρὸς τὰ πάνω, μὲ ἐλαφρὰ γυριστὰ πρὸς τὰ ἔξω χείλη, τὸ πάνω μέρος ἀμφορέα μὲ ἐλλειπτικὸ στόμιο — τοποθετημένο ἀνάστροφα —, τὸ κάτω μέρος μεγαλωποῦ ἀγγείου, ἴσως στάμνας, ἀπὸ κοκκινωπὸ πηλό, — καὶ αὐτὸ τοποθετημένο ἀνάστροφα —, τὸ κάτω μέρος μεγάλου σκεύους μὲ τροχαλιόσχημο σῶμα ποὺ ἄνοιγε πρὸς τὰ ἐπάνω, μὲ λειψὸ τὸ πάνω μέρος, ἴσως πύραυνο, καδίσκος μὲ δυὸ τοξοειδεῖς λαβὲς ὁριζόντιες, πλαγιαστὲς πρὸς τὰ πάνω, κι αὐτὸ λειψό, τριποδικὴ χύτρα μὲ ὁριζόντιες τοξοειδεῖς πλαγιαστὲς λαβές, διακοσμημένη μὲ τριπλὴ χαραγὴ κάτω ἀπὸ τὰ χείλη, μὲ ὕλη ἀπανθρακωμένη στὸ ἐσωτερικό της, τὸ κάτω μέρος μεγάλου ἀγγείου μὲ ἐσωτερικὴ κυματιστὴ ἐπιφάνεια τοιχωμάτων, ἄωτο κωνικὸ κύπελλο, μέρος ἀπὸ τὸ τοίχωμα χύτρας, τμήματα ἀπὸ τὸ κάτω μέρος μεγάλου ἀγγείου, πάτος μεγάλου ἀγγείου μὲ παχιὰ τοιχώματα. Κάτω ἀπὸ τὴν ὁμάδα τῶν ἀγγείων συλλέχθηκε φυσικὸς θαλασσινὸς τρίτων. Ἀπὸ τὸ διάδρομο ἄνοιγε τὸ κλιμακοστάσιο Θ, μὲ δυὸ σκέλη. Τρία σκαλοπάτια βρέθηκαν στὴ θέση τους, ἕνα τέταρτο καταστράφηκε· ὕστερα σχηματιζόταν στενὸ κεφαλόσκαλο ποὺ δὲν σώθηκε καὶ τὸ ὁποῖο ἔδινε δίοδο πρὸς τὸ δεύτερο μὲ ἀντίθετη κατεύθυνση σκέλος, πάνω ἀπὸ περίκλειστο ὀρθογώνιο χῶρο, ποὺ εἶναι ζήτημα ἂν μποροῦσε νὰ χρησιμοποιηθεῖ σὰν sotto scala. Ἴσως τὸ σκέλος αὐτὸ τῆς σκάλας εἶχε ξύλινα σκαλοπάτια. Μπροστὰ ἀπὸ τὴ σκάλα τὸ δάπεδο σκεπαζόταν μὲ ἀκανόνιστες πλά-

κες. Τὸ τμῆμα τοῦ κεφαλόσκαλου τοῦ δεύτερου σκέλους στηριζόταν σὲ διπλό, κάτω ἀπ' αὐτὸ τοποθετημένο τοῖχο. Δὲν φαίνεται πιθανὸ νὰ ὑπῆρχε τμῆμα τῆς σκάλας ποὺ γύριζε πρὸς τὰ βορινὰ ἀπὸ τὸ κεφαλόσκαλο. Τὸ πλάτος κάθε σκέλους τοῦ κλιμακοστασίου ἦταν ἕνα μέτρο καὶ τὸ πλάτος τῶν σκαλοπατιῶν 0.30 μ., μὲ ρίχτη 0.25 μ. Κάτω ἀπὸ τὴ θέση τοῦ κεφαλόσκαλου συλλέχθηκε ἄωτο κωνικὸ κύπελλο, χαρακτηριστικὸ τῆς ΜΜ ΙΙΙ περιόδου, ποὺ δίνει καὶ τὴ χρονολογία τῆς κατασκευῆς τοῦ κλιμακοστασίου στὸ τέλος τῆς πρώτης νεοανακτορικῆς φάσης. Ὁ πηλὸς τοῦ κυπέλλου εἶναι κοκκινωπὸς καὶ ἐξωτερικὰ διακοσμεῖται ἀπὸ κρεμαστὲς κυρτὲς ταινίες, οἱ ὁποῖες δόθηκαν μὲ ἄσπρο χρῶμα. Στὴ γωνία, ἐσωτερικὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ διαδρόμου, ἀνακαλύφθηκε πιεσμένο πάνω στὸ δάπεδο, μεγάλο ἀγγεῖο, ὅπως τελικὰ ἀποδείχθηκε μεγάλη πρόχους πλατύστομη, μὲ ἀποκομμένο τὸ ράμφος της καὶ μὲ διπλὴ κατὰ τὸ στόμιο ἀπόφυση. Κάτω ἀπ' αὐτὴν συλλέχθηκαν τρεῖς ἀγνύθες, δυὸ δισκόμορφες ἀμφίκυρτες καὶ μιὰ τοῦ παραλληλεπίπεδου τύπου, ὅπως καὶ ὁλμοειδὴς ἀκανόνιστος τριπτήρας μὲ ἀδρὴ μακρουλή, τρυπημένη στὸ ἄκρο της, λαβή. Ἀπέναντι ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ κλιμακοστασίου, κατὰ τὸ Δ τοῖχο, ἀνακαλύφθηκε μεγάλο ἀγγεῖο, τμῆμα μεγάλης πλατύστομης πρόχου μὲ ράμφος τοῦ τύπου cut away, μὲ τοξοειδὴ ραβδοειδὴ λαβή, καὶ κατὰ τὴ βάση τοῦ λαιμοῦ ζώνη ἀπὸ τέσσερις ταινίες. Σὲ βαθύτερο στρῶμα ἀπὸ τὴν ὁμάδα τῶν ἀγγείων τοῦ δυτικοῦ τοίχου, στὸ νότιο τμῆμα, κοντὰ στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο, συλλέχθηκαν τμήματα πλατύστομου ἀγγείου ἀπὸ κοκκινωπὸ ἀκάθαρτο πηλό, τρία ἄωτα κωνικὰ κύπελλα καὶ πόδι τριποδικῆς χύτρας, ὅπως καὶ τμῆμα ἀπὸ τὸ στόμιο μικροῦ πλατύστομου ἀγγείου, ποὺ στὰ χείλη του προσαρμόζεται τοξοειδὴς ὁριζόντια λαβή, μὲ τὴν προσθήκη μίμησης καρφιοῦ μὲ κυρτὴ ἐπιφάνεια. Τὸ δάπεδο βρέθηκε στρωμένο μὲ καστανέρυθρο σκληρὸ πηλόχωμα. Στὸ κατώτερο στρῶμα τοῦ διαμερίσματος τοῦ δεύτερου σκέλους τοῦ κλιμακοστασίου Θ βρέθηκε κάτω ἀπὸ βυθισμένη πωρολιθικὴ πλάκα συμπαγὲς πηλόχωμα. Στὸ στρῶμα αὐτὸ ἀνακαλύφθηκαν τμήματα ἀπὸ ποτήρια τύπου tumbler μὲ ἀνοικτὴ πάνω σὲ σκοτεινὸ βάθος διακόσμηση, λαβὴ μὲ λευκὲς ταινίες, ὄστρακο μὲ πλατιὰ στολίδωση τοῦ τύπου barnacle work, τὸ κάτω μέρος τριποδικῆς χύτρας, μὲ ἀποκομμένα ποδάρια, κατάμαυρο ἀπὸ τὴ φωτιά, ἀρκετὰ μελανογάνωτα ὄστρακα, τμήματα ἀπὸ τὰ χείλη κυπέλλων μὲ πορτοκαλιὲς ταινίες ἀνάμεσα σὲ λεπτὲς λευκὲς ΜΜ ΙΑ ἢ Β, πλατὺς κύαθος καὶ δυὸ ἀγνύθες τοῦ ἀμφίκυρτου δισκοειδοῦς τύπου· τὸ σύνολο ἀνήκει ἀναμφίβολα σὲ παλαιοανακτορικὰ χρόνια.

Στὸ βάθος τοῦ διαδρόμου θύρα — πλάτους 0.72 μ. — ὁδηγοῦσε σὲ δυὸ παράλληλα μακρόστενα δωμάτια ποὺ ἐρευνήθηκαν μόνο κατὰ τὸ μπροστινό τους μέρος. Τὸ πρῶτο — δωμάτιο Ι — ἔχει πλάτος 2 μ., τὸ ἄλλο — δωμάτιο Κ — εἶναι ἀκόμη στενότερο. Τὴν πιὸ πέρα ἔρευνα ἐμπόδιζαν οἱ ἀντερεισματικοὶ τοῖχοι τοῦ κάτω ἀνδήρου, ποὺ κάθονταν ἐπάνω, ὅπως καὶ οἱ μεγάλοι ὀγκόλιθοι ποὺ γέμιζαν τὸ χῶρο, ἀφοῦ ξέφυγαν ἀπὸ τὴν ἀρχική τους θέση. Μετὰ τὴν ἀφαί-

ρεση μερικῶν ἀπ' αὐτούς φάνηκε γουδὶ ἀπὸ μαλακὸ ἀσβεστόλιθο, ὄχι πολὺ μεγάλο. Μαζεύθηκαν ἐκεῖ κομμάτια ἀπὸ λοπάδια καὶ ἄωτα κύπελλα, ὅπως καὶ πλακωτὸ πόδι μεγάλης τριποδικῆς χύτρας. Μετὰ τὴν ἀφαίρεση καὶ ἄλλων ὀγκολίθων ἀνακαλύφθηκε καὶ ἄλλος ἀντερεισματικὸς τοῖχος, ποὺ εἶχε κτισθεῖ λίγο βορειότερα. Οἱ πέτρες του ἔχουν κρεμάσει κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν χωμάτων.

Ἀμέσως ἀνατολικὰ ἀπὸ τὸ συγκρότημα τοῦ κλιμακοστασίου ἀνεβαίνει ἡ κλιμακωτὴ διάβαση Μ, γιὰ τὴν ὁποία γίνηκε ἤδη λόγος. Νότια τοῦ πλακόστρωτου χώρου Ζ σχηματίζεται ὀρθογώνιο διαμέρισμα, ἐλαφρὰ παράγωνο — τὸ Ε — πάνω στὸ ὁποῖο στηρίχθηκε πολὺ πιθανὰ εἶδος ἀνδήρου — βεράντας — ἀνοικτοῦ πρὸς τὴν πλαγιά. Ὁ δυτικὸς τοῖχος του προχωροῦσε πέρα ἀπὸ τὸ νότιο ἐξωτερικὸ τοῖχο τῶν δωματίων Β καὶ Γ τοῦ κεντρικοῦ συγκροτήματος καὶ στὴ γωνιὰ ποὺ ἔτσι σχηματιζόταν εἶχε τοποθετηθεῖ τὸ γωνιακὸ θρανίο τοῦ δωματίου Δ. Τὸ συνολικὸ μῆκος τοῦ διαμερίσματος αὐτοῦ εἶναι 4 μ. καὶ τὸ πλάτος του ἐσωτερικὰ 1.35 μ. Στὴν ἐπίχωσή του συλλέχθηκαν πολλὰ κομμάτια κοινῶν ἀγγείων, ἀνάμεσα στ' ἄλλα πόδι τριποδικῆς χύτρας, τμῆμα ἀπὸ τὰ χείλη καὶ τὰ τοιχώματα πίθου μὲ σχοινινες ταινίες καὶ κάθετες τοξοειδεῖς στρογγυλὲς λαβές, ἄωτα κύπελλα τοῦ κοινοῦ τύπου καὶ τὸ μισὸ πέτρινου γουδιοῦ ἀπὸ μαλακὸ λευκωπὸ ἀσβεστόλιθο. Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν Δ τοῖχο βρέθηκε πέτρινη μύλη στρόφιγγας θύρας τριγωνικὴ στὸ σχῆμα. Βαθύτερα στὴν ἐπίχωση συλλέχθηκαν ἀγνύθα τοῦ δισκόμορφου ἀμφίκυρτου τύπου, κυλινδρικὸ πόδι καὶ μέρη τῶν τοιχωμάτων πυριατηρίου ἀπὸ κοκκινωπὸ ἀκάθαρτο πηλό, τμῆμα λοπαδίου μὲ στενὸ περιχείλωμα καὶ αὐλακώσεις τοῦ τροχοῦ ἐσωτερικά, τὸ κάτω μέρος μεγαλωποῦ ἀγγείου μὲ τοιχώματα ποὺ ἀνοίγουν πρὸς τὰ πάνω, μὲ λοξὴ πλαστικὴ ταινία ἀμέσως πάνω ἀπὸ τὴ βάση, ἄλλα κομμάτια τοῦ πιθαριοῦ μὲ τὴν ἐμπίεστη σχοινινη διακόσμηση καὶ γεφυρόστομη προχοὴ πλατύστομου ἀγγείου. Κατὰ ἕνα μέρος ὑπάρχει διάστρωση μὲ μικρὰ πλακίδια· ἐκεῖ περισυλλέχθηκε τὸ κάτω μέρος τριποδικοῦ πυραύνου μὲ πλατιὰ τοξοειδὴ λαβὴ ποὺ ἀποκόπηκε καὶ κοντὰ κυρτὰ πόδια, πρόχυση πρόχου καὶ κομμάτια μικρῆς ραμφόστομης πρόχου, ὅπως καὶ τμῆμα παραλληλεπίπεδης ἀγνύθας.

Ἡ σκευὴ δαπέδου, μιὰ δεκάδα μεγαλωπῶν ἀγγείων, βρέθηκε σὲ βάθος 1.10 - 1.20 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῶν τοίχων. Ἦταν ἀραδιασμένα σ' ὁλόκληρο τὸ μῆκος τῶν τοίχων, τόσο τοῦ βόρειου ὅσο καὶ τοῦ νότιου καὶ μερικὰ ἀπ' αὐτὰ πατοῦσαν πάνω σὲ δισκόμορφες πέτρινες κυρτεπίπεδες ἢ καὶ ἀπὸ τὶς δυὸ πλευρὲς ἐπίπεδες πλακωτὲς βάσεις. Τὸ δάπεδο ἦταν ἀπὸ στιβακτὸ πηλόχωμα. Πρόσβαση στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ δωματίου θὰ γινόταν μόνο μὲ καταπακτή. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι τὸ θεμέλιο αὐτὸ διαμέρισμα γέμισε στὸ τέλος τῆς 2ης νεοανακτορικῆς φάσης, τῆς ΥΜ ΙΑ, καὶ χρησιμοποιήθηκε στὴν ἀκόλουθη φάση, τὴν ΥΜ ΙΒ, σὰν κρηπίδα βεράντας ἢ ἐξώστη. Τὰ ἀγγεῖα ποὺ περισυλλέχθηκαν εἶναι τὰ ἀκόλουθα: ἀρκετὰ ἄωτα κοινὰ κύπελλα, μεγαλωπὸς καδίσκος, καδίσκος μὲ

στενὸ περιχείλωμα ἀπὸ καστανοκόκκινο πηλό, μέρος χύτρας μὲ πρὸς τὰ πάνω γυριστὴ τοξοειδὴ λαβὴ καὶ τὸ κάτω μέρος τριῶν μεγάλων ἀγγείων.

Ἀνατολικὰ τοῦ μακρόστενου διαμερίσματος Ε σχηματίζεται μικρὸς τετραγωνικὸς χῶρος Ν μὲ ἐσωτερικὴ γωνιακὴ κρηπίδα κατὰ τὸν Α καὶ Ν τοῖχο, σὲ μορφὴ ψηλοῦ θρανίου. Στὸν πολὺ μικρὸ ἐσωτερικὸ χῶρο, ποὺ ἀρχικὰ ἔδινε τὴν ἐντύπωση κυκλικοῦ πηγαδιοῦ, ὁδηγεῖ στενὴ διάβαση, γυριστή, ποὺ καταλήγει σὲ λοξὸ σκαλοπάτι κατὰ τὴ ΒΑ γωνία. Δίνεται ἡ ἐντύπωση στενῆς κλιμακίδας ποὺ κατεβαίνει στὸ χῶρο, ποὺ ὁ προορισμός του μένει ἀκόμη ἄγνωστος, μιὰ καὶ δὲν κατορθώθηκε νὰ τελειώσει στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ ἔρευνα. Τὰ μόνα εὑρήματα στὴν ἐπιφανειακὴ ἐπίχωση ἦταν δυὸ ἄωτα κωνικὰ κύπελλα. Ἡ ἔρευνα στὶς δυὸ περιοχές, τὸ Ἀνατολικὸ κτήριο καὶ τὸ κτήριο Β τοῦ Δρόμου τοῦ λιμανιοῦ, διακόπηκε ἐξαιτίας παρατεταμένης κακοκαιρίας.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑΚΟΣ ΧΩΡΟΣ LXVIII

Στὸν ἐργαστηριακὸ χῶρο LXVIII ποὺ εἶχε ἀνασκαφεῖ ἀρκετὰ χρόνια πρὶν καὶ ποὺ γειτονεύει μὲ τὸν ἐπίσης ἐργαστηριακὸ χῶρο Φ, κατὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ ποὺ περνᾶ κάτω ἀπὸ τὸ παλαιοανακτορικὸ πλακόστρωτο, κοντὰ στὴν ὀρθογώνια ἐγκατάσταση, ποὺ εἶχε θεωρηθεῖ παλαιὰ σὰν ἀποχωρητήριο, εἶχε φανεῖ μικρὸ ἀγγεῖο, δίχως ἄλλο προανακτορικό. Τὸ ἀγγεῖο αὐτὸ συλλέχθηκε καὶ ἡ ἔρευνα ἁπλωσε σὲ ἀρκετὸ χῶρο κάτω ἀπὸ τὸ πλακόστρωτο. Τὰ ὄστρακα ἦταν φανερὰ τελευταῖα προανακτορικὰ καὶ παλαιοανακτορικὰ μὲ ἀνοικτὴ πάνω σὲ σκοτεινὸ βάθος διακόσμηση· πολλὰ ἦταν ἀπὸ κύπελλα διακοσμημένα μὲ λευκὸ καὶ κόκκινο χρῶμα. Τὸ ἀγγεῖο ἦταν γαλατιέρα τοῦ τύπου ποὺ πλαταίνει πρὸς τὰ κάτω, μὲ μικρὴ γεφυρόστομη προχοή· σώθηκε περισσότερο ἀπὸ τὸ μισό. Ἀπὸ τὴ διακόσμηση διατηρήθηκε σχηματικὸ κόκκινο κλαδὶ μὲ φύλλα ποὺ ἁπλώνονται ἀπὸ τὰ δυὸ μέρη· φανερὰ ἡ γαλατιέρα κοσμήθηκε μὲ κλαδιὰ ἐναλλασσόμενα σὲ ἄσπρο καὶ κόκκινο χρῶμα. Θυμίζει παρόμοια ΜΜ ΙΑ ἀγγεῖα ἀπὸ τὴ Βασιλικὴ καὶ τὸ Παλαίκαστρο. Σώθηκε ἀκόμη γεφυρόστομη προχοὴ δεύτερου παρόμοιου ἀγγείου. Ἄλλα κομμάτια ἀνῆκαν σὲ σύγχρονα, ἀκόσμητα τὸ πιὸ πολὺ ἀγγεῖα.

Ο ΝΟΤΙΟΣ ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ ΤΟΥ ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ (εἰκ. 4)

Συνεχίστηκε ἡ παρακολούθηση τῶν δυὸ παράλληλων τοίχων, τοῦ ἑνὸς τοῦ νότιου περιβόλου, τοῦ ἄλλου, τοῦ ἐξωτερικοῦ, πλευρικοῦ τοίχου τῆς διάβασης, ποὺ ὁδηγοῦσε στὸ νότιο εἰσαγωγικὸ διάδρομο XLIX τοῦ ἀνακτόρου. Ἡ πιὸ πέρα παρακολούθηση ἄρχισε ἀπὸ τὸ σημεῖο ποὺ βρισκόταν τὸ νεωτερικὸ πηγάδι, ποὺ κατὰ ἕνα μέρος κατάστρεψε μέρος ἀπὸ τὸν τοῖχο τοῦ περιβόλου καὶ ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ παράλληλο (πίν. 232α). Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ οἱ δυὸ παράλληλοι τοῖχοι ἀποδείχθηκε ὅτι κατευθύνονταν ὄχι, ὅπως κατὰ τὴν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο ὑποτέθηκε, πρὸς τὴ ΝΔ γωνία τοῦ ἀνακτό-

ρου, ἀλλὰ πρὸς τὸ βόρειο τμῆμα τοῦ λοξοῦ σκέλους τοῦ ὑστερότερου περιβόλου κάτω ἀπὸ τὸν ὁποῖο περνοῦν ἴσως καὶ οἱ δυὸ παράλληλοι τοῖχοι, χωρὶς ὅμως ἀμφιβολία ὁ ἐξωτερικός. Ἡ γραμμὴ ποὺ ἀκολουθοῦν εἶναι σχετικὰ εὐθεία, μὲ ἐλαφρὲς κυματοειδεῖς καμπύλες. Ἔτσι ὁ νότιος περίβολος σχηματίζεται ἀκανόνιστα τριγωνικός, πλατύτερος ἀπὸ ὅ,τι ἀρχικὰ εἶχε νομισθεῖ. Τὸ κύριο σκέλος τοῦ περιβόλου στὴν πρὸς τὰ ΒΔ πορεία του συναντᾶ δεύτερο νεωτερικὸ

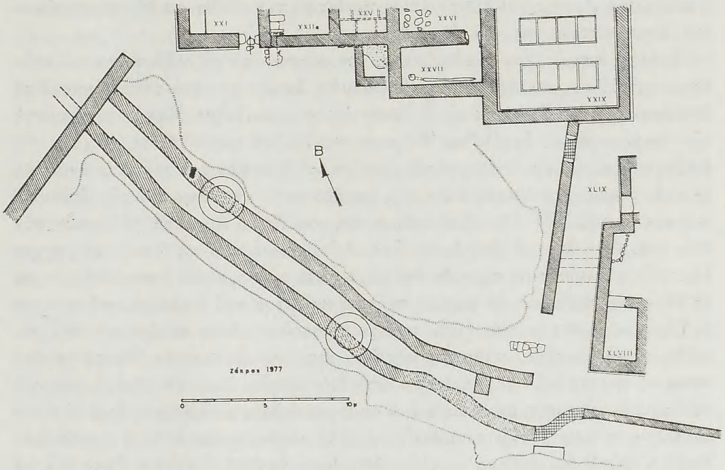

Εἰκ. 4. Κάτοψη τῶν τοίχων τοῦ περιβόλου καὶ τῆς διάβασης νότια ἀπὸ τὴ Δυτικὴ πτέρυγα τοῦ Ἀνακτόρου.

πηγάδι, σὲ ἀπόσταση 7.50 περίπου μέτρων ἀπὸ τὸ λοξὸ σκέλος τοῦ μεταγενέστερου περιβόλου. Τὸ πηγάδι αὐτὸ κατάστρεψε σὲ μεγαλύτερη ἔκταση τὸν τοῖχο τοῦ περιβόλου (πίν. 232β). Καὶ τὰ δυὸ νεωτερικὰ πηγάδια διαλύθηκαν καὶ ἀποκαταστάθηκε ἔτσι ἡ συνοχὴ τῶν δυὸ παράλληλων τοίχων. Στὸ ἐσωτερικό τους βρέθηκαν πολλοὶ πελεκητοὶ πωρόλιθοι καὶ ψημένοι ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ πλίθοι τοῦ ἀνακτόρου, ὅπως καὶ ἀρκετὰ μινωικὰ ὄστρακα. Ἡ ἐργασία παρακολούθησης τῶν τοίχων ἦταν κοπιαστικὴ ἐξαιτίας τῆς ἰσχυρῆς ἐπίχωσής τους ποὺ σὲ πολλὰ σημεῖα ξεπερνοῦσε τὰ δυὸ μέτρα. Ὁ ἐνδιάμεσος ἀνάμεσα στοὺς παράλληλους τοίχους χῶρος ἦταν πλημμυρισμένος ἀπὸ τὶς γκρεμισμένες πέτρες τοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου, μερικὲς πολὺ μεγάλες· ἀφοῦ καθαρίσθηκαν καὶ φωτογραφήθηκαν ἐκτοπίσθηκαν γιὰ νὰ ἀπελευθερωθεῖ ἡ διάβαση, ποὺ ξεκινοῦσε, φαίνεται, ἀπὸ τὸ νότιο χῶρο τῆς Δυτικῆς αὐλῆς. Ὁ ἐξωτερικὸς τοῖχος

τῆς διάβασης διατηρεῖται ἱκανοποιητικὰ στὸ πέρα ἀπὸ τὸ πρῶτο νεωτερικὸ πηγάδι τμῆμα του. Ἔχει πάχος 0.95 μ., ποὺ ὅμως ἐλαττώνεται σὲ 0.80 στὸ ἀκραῖο τμῆμα του, ἐκεῖνο ποὺ περνᾶ κάτω ἀπὸ τὸ μεταγενέστερο λοξὸ σκέλος τοῦ νεώτερου περιβόλου. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ διάβαση ἔχει πλάτος 1.70 μ.

Ἐπιβεβαιώθηκε ἔτσι ἡ ἀρχικὴ ὑπόθεση ὅτι κατὰ τὴν τελικὴ φάση πλάτυνε ὁ νότιος περίβολος μὲ τὴν κατασκευὴ τοῦ νεώτερου κάπως λοξοῦ δυτικοῦ σκέλους, ἀφοῦ ἀνυψώθηκε ἡ στάθμη τοῦ ὅλου ἐσωτερικοῦ χώρου καὶ κλείσθηκαν ἡ ἀνατολικὴ εἴσοδος καὶ ἡ θύρα ἐπικοινωνίας μὲ τήν «Αἴθουσα τῶν συμποσίων» τῆς δυτικῆς πτέρυγας τοῦ ἀνακτόρου.

Πρὸς τὸ δυτικὸ ἄκρο τῆς διάβασης, ὄχι μακριὰ ἀπὸ τὸ λοξὸ τοῖχο τοῦ νεώτερου περιβόλου, συλλέχθηκε ἀπανθρακωμένο δοκάρι μὲ κάπως ἐπεξεργασμένες ἐπιφάνειες. Μένει ἄγνωστο σὲ τι ξύλινο ἀντικείμενο ἀνῆκε. Κατὰ τὴν ἐξαγωγὴ τῶν γκρεμισμένων ὀγκόλιθων ἀνάμεσα στοὺς δυὸ παράλληλους τοίχους τῆς διάβασης μαζεύθηκαν διάφορα χαρακτηριστικὰ ὄστρακα καὶ τμήματα ἀγγείων, μερικὰ παλαιοανακτορικά, ἄλλα τῆς μεταβατικῆς περιόδου καὶ τῆς δεύτερης νεοανακτορικῆς ΥΜ ΙΑ. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τμήματα ποτηριῶν τύπου tumbler, δυὸ μὲ ἀνάγλυφα δακτυλίδια γύρω ἀπὸ τὴ βάση, τὸ ρύγχος ὁλμοειδοῦς σκεύους μὲ σχισμὲς καὶ μέρος ἀπὸ τὰ τοιχώματά του, ἀνάλογο μὲ τὰ ἄλλα ποὺ βρέθηκαν σὲ ταφικὸ σπήλαιο καὶ μέσα στὸ ἀνάκτορο, χρήσιμα γιὰ τὸ ζωντάνεμα τῆς φωτιᾶς τῶν ἐσωτερικὰ τοποθετημένων κάρβουνων γιὰ μεταλλουργικὴ ἐργασία, τμήματα μεγάλου ἀγγείου μὲ πλατιὲς ἄσπρες ταινίες πάνω σὲ σκοτεινὸ βάθος, κομμάτια ἀπὸ δυὸ ξέβαθες λεκανίδες, μέρη ἀπὸ κύπελλα μὲ διακόσμηση σκοτεινὴ πάνω σὲ ἀνοικτὸ βάθος, τὸ κάτω μέρος πλατιοῦ κυπέλλου, πλακωτὸ πόδι τριποδικῆς χύτρας μελανιασμένο ἀπὸ τὴ φωτιὰ κ.ἄ. Μαζὶ μ' αὐτὰ συλλέχθηκε κομμάτι ἀπὸ ἐλαφρόπετρα. Ἄφθονα ἦταν καὶ τὰ ἄωτα κωνικὰ κύπελλα. Ἡ ἀνασκαφὴ σὲ βάθος ἐμποδίσθηκε ἀπὸ τὰ νερὰ ποὺ ἀνάβλυζαν.

Ἀπομένει νὰ ἀφαιρεθεῖ ἡ ἐπίχωση τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τοῦ Νότιου περιβόλου καὶ νὰ ἐρευνηθεῖ ὁ χῶρος ἔξω ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ τοῖχο τῆς διάβασης.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΤΕΡΕΩΣΗ, ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΜΙΝΩΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ
(βλ. γενικὸ σχέδιο Ζάκρου, ΠΑΕ 1973)

Μὲ τὴν τεχνικὴ ἐπιστασία τοῦ τεχνίτη Γεώργιου Ἠλιάκη στερεώθηκαν μὲ τὶς συνηθισμένες μεθόδους γεμίσματος τῶν ἁρμῶν τῶν τοίχων μὲ σιμεντοκονία καὶ ἐπικάλυψή τους μὲ χαρμάνι ἀπὸ κορασάνι καὶ ἀσβέστη σὲ χρῶμα πηλοχώματος, μὲ συμπλήρωση ὁρισμένων λειψῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ μερικῶν κοινῶν τοίχων, τὰ Παλαιοανακτορικὰ κτήρια βόρεια ἀπὸ τὸ Δρόμο τοῦ λιμανιοῦ, τὸ Ἰσχυρὸ κτήριο, τὸ Κτήριο τῶν ἀποθετῶν καὶ οἱ διακλαδώσεις τοῦ δρόμου ποὺ περνοῦν ἀναμεταξύ τους. Στὸν τομέα τῶν παλαιοανακτορικῶν κτηρίων Β ἀπὸ τὸ Δρόμο τοῦ λιμανιοῦ (πίν. 233α) στερεώθηκε ἡ λοξὴ πλακόστρωτη διάβαση ποὺ περνᾶ κάτω

ἀπὸ τὰ ἀκραῖα δυτικὰ διαμερίσματα, τὰ πλακόστρωτα τῶν χώρων Ββ καὶ Γγ, τὰ σκαλοπάτια πρὸς τὸ Ββ. Κατασκευάσθηκαν στόμια ἐκροῶν γιὰ τὴν ἀποχέτευση τῶν νερῶν, στερεώθηκαν οἱ ἀκραῖοι τοῖχοι ποὺ ἀντιστηρίζουν τὴν ὁδικὴ διακλάδωση, παρακολουθήθηκαν οἱ τοῖχοι τῶν ἀκραίων ἀνατολικῶν δωματίων ποὺ ἦταν πολὺ ἀκαθόριστοι καὶ συμπληρώθηκαν κατὰ ἕνα μέρος, τέλος ὑποστηρίχθηκαν καὶ στερεώθηκαν οἱ τοῖχοι τοῦ νεοανακτορικοῦ κτηρίου ποὺ κάθησε πάνω στὸ ΒΔ τμῆμα τοῦ χώρου.

Κατὰ τὶς ἐργασίες αὐτὲς περισυλλέχθηκαν ὁρισμένα μικρὰ ἀντικείμενα καὶ κεραμεική, ὅπως ἀπὸ τὸ Β τοῖχο τοῦ δωματίου Τ κομμάτια πήλινου μεγάλου λύχνου μὲ τοξοειδὴ λαβή, παλαιοανακτορικοῦ τύπου, μισὴ παραλληλεπίπεδη ἀγνύθα μὲ τυπωμένο σφράγισμα μὲ δυσδιάκριτη παράσταση, χαρακτηριστικὰ παλαιοανακτορικὰ ὄστρακα καὶ τμήματα ἀγγείων τῆς μεταβατικῆς περιόδου ΜΜ ΙΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ, ὅπως τμῆμα λοπαδίου μὲ πλατὺ περιχείλωμα καὶ ἐσωτερικὲς αὐλακώσεις τοῦ τροχοῦ, τμῆμα σκεύους μὲ δυὸ ὁριζόντιες τοξοειδεῖς λαβὲς μὲ διακόσμηση στολιδωτή — ripple, —ἀναμεταξὺ ταινιῶν, τὸ κάτω μέρος πλατιοῦ κυπέλλου ΜΜ ΙΒ τύπου μὲ κόκκινη ταινία καὶ τετράλοβο κυπελλίδιο, ὅλα ἀπὸ τὸ γέμισμα κάτω ἀπὸ τοὺς ἀκραίους δυτικοὺς τοίχους ἀντιστήριξης τῆς ὁδικῆς διακλάδωσης. Ἄλλα κομμάτια συλλέχθηκαν κατὰ τὸν καθαρισμὸ τῶν τοίχων, ὅπως μακριὰ γεφυρόστομη προχοή, λαβὲς κυπέλλων ταινιωτὲς ποὺ στενεύουν πρὸς τὰ κάτω, χαρακτηριστικὲς τῶν παλαιοανακτορικῶν χρόνων, πλακωτὰ ποδάρια τριποδικῶν χυτρῶν, ἕνα μὲ κεντρικὴ αὐλάκωση, τοξωτὲς ὁριζόντιες λαβές, μόνωτο, στρογγυλὸ κατὰ τὴ βάση του, κύπελλο.

Ἡ δυτικὰ ἀνερχόμενη κατὰ κλιμακωτὰ ἐπίπεδα διακλάδωση τοῦ δρόμου στερεώθηκε καὶ συμπληρώθηκε σὲ μερικὰ λειψὰ τμήματα τῶν πλαγιαστῶν ἐπιπέδων (πίν. 233β). Ἐπίσης στερεώθηκε καὶ ἡ κλιμακωτὴ κρηπίδα ποὺ πλευρίζει, ἀνεβαίνοντας πρὸς τὴ φραγμένη εἴσοδο, τὴν ἀνατολικὴ πρόσοψη τοῦ Ἰσχυροῦ κτηρίου.

Ἐκτεταμένη ἐργασία στερέωσης καὶ ἀποκατάστασης ἔγινε στὸ Ἰσχυρὸ κτήριο, ὅπου γίνηκε κατορθωτὸ νὰ παρακολουθηθοῦν ἀπὸ τὰ ἴχνη οἱ διαλυμένοι τοῖχοι τῶν ἀκραίων καὶ μεσαίων δωματίων. Στὸ δωμάτιο Ρ στερεώθηκε καὶ συμπληρώθηκε τὸ δάπεδο ἀπὸ μαλακὲς λευκωπὲς πέτρες, ὅπως καὶ ἡ ὀρθομαρμάρωση τῶν τοίχων του. Κατὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ Β τοίχου τοῦ διαμερίσματος Γγ συλλέχθηκαν 4 ἄωτα κωνικὰ κύπελλα, τὸ ἕνα μὲ σκοτεινὸ ἐπίχρισμα.

Κατὰ τὴ στερέωση καὶ συμπλήρωση τῆς πλακόστρωτης διακλάδωσης τοῦ δρόμου ποὺ πλευρίζει δυτικὰ τὸ Ἰσχυρὸ κτήριο φάνηκε παλαιότερο πλακόστρωτο κάτω ἀπ' αὐτὴν καὶ καμπύλος τοῖχος ποὺ στηρίζει τὸ ἄκρο του κάτω ἀπὸ τὴ ΒΔ γωνία τοῦ κτηρίου. Στὸ ὑπόστρωμα τοῦ παλαιότερου αὐτοῦ πλακόστρωτου, ἀμέσως νότια ἀπὸ τὸ Κτήριο τῶν ἀποθετῶν, μαζεύθηκαν πολλὰ κομμάτια παλαιοανακτορικῶν ἀγγείων, ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὸ κεντρικὸ τμῆμα τυροτρίφτη μὲ τρεῖς σειρὲς ἀπὸ ὀδοντώσεις, ἀποσπασμένο ἀπὸ λοπαδοειδὲς σκεῦος, καὶ

ἀρκετὰ κομμάτια λεπτῶν, σχεδὸν ὠοκέλυφων, κυπέλλων καὶ κυάθων τοῦ ἀνατολικοῦ καμαραϊκοῦ ρυθμοῦ, ὅπως καὶ μικρῆς λοπάδας, βάση ποτηριοῦ τύπου tumbler μὲ ἀνάγλυφα δακτυλίδια γύρω ἀπὸ τὴ βάση του, τέλος μικρὸ πήλινο ζώδιο, ἴσως ταῦρος. Μὲ τὴν παρακολούθηση τῶν λειψάνων τῶν διαδοχικῶν πλακοστρώτων τῶν δρόμων στὴν περιοχὴ αὐτὴ διαπιστώθηκε ἡ ἀλλαγὴ τοῦ συστήματός των κατὰ τὴν ἀρχὴ τῆς δεύτερης νεοανακτορικῆς περιόδου (ΥΜ ΙΑ), ὅταν οἰκοδομήθηκαν στὴν τελευταία τους μορφὴ τὸ 'Ισχυρὸ κτήριο καὶ τὸ Κτήριο τῶν ἀποθετῶν. 'Απὸ τὸ δωμάτιο Κα τοῦ πρώτου προέρχεται προχοΐδιο μὲ στρογγυλὸ στόμιο, σφαιρικὴ κοιλιὰ καὶ λαβή, ποὺ κολλᾶ στὴ μέση τοῦ λαιμοῦ. 'Απὸ τὸ δωμάτιο Ο συλλέχθηκαν δυὸ ἀγνύθες τοῦ παραλληλεπίπεδου τύπου καὶ ἄλλη μικρὴ κυβική. Ἄλλα τμήματα ἀγγείων, ποὺ μαζεύθηκαν κατὰ τὸν καθαρισμὸ τῶν τοίχων τοῦ 'Ισχυροῦ κτηρίου, εἶναι: τμῆμα χύτρας, πολλὰ κομμάτια ἄωτων κωνικῶν κυπέλλων καὶ μερικὰ ἐπίλεκτα διακόσμητα ὄστρακα, τὰ περισσότερα ΥΜ ΙΑ χρόνων. Στερεώθηκε ἐπίσης ὁ πλακόστρωτος δρόμος ἀνάμεσα στὸ Β τμῆμα τοῦ 'Ισχυροῦ κτηρίου, καὶ τοῦ Κτηρίου Η (πίν. 233γ). Γιὰ τὴν προστασία τοῦ δωματίου τοῦ λουτροῦ καὶ τοῦ προθαλάμου του στὸν τομέα τῶν βασιλικῶν διαμερισμάτων τοῦ 'Ανακτόρου τοποθετήθηκε στέγαστρο ἐλαφρὸ ἀπὸ φύλλα ἑτερνίτη, πάνω σὲ σκελετὸ σωληνωτῶν ὑποστηριγμάτων, μὲ ἐλαφριὰ κλίση γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν νερῶν τῆς βροχῆς. Ἡ στήριξη τῶν κάθετων στηριγμάτων καὶ ἡ πάκτωσή τους γίνηκε κατὰ τρόπο ποὺ νὰ μὴ παραβλάπτεται ὁ ἀρχαιολογικὸς χῶρος. Τὸ στέγαστρο ἁπλωσε τόσο ὅσο νὰ προστατεύει καὶ τμήματα τῶν δαπέδων ἀπὸ χαλικάσβεστο τῶν διπλανῶν χώρων. Τὸ σχέδιο καὶ τὴν ἐφαρμογή του ἐπιμελήθηκε ὁ ἀρχιτέκτων τῆς ἀνασκαφῆς 'Ηλίας Μαυροδόντης. Ἡ ὅλη ἐργασία δὲν εἶχε ἀποπερατωθεῖ κατὰ τὸν τερματισμὸ τῆς ἀνασκαφῆς. Τὸ τέλειωμα πραγματοποίησε ὁ ἀρχιτεχνίτης τῆς 'Αρχαιολ. 'Εταιρείας Χαρίλαος Σφακιανάκης.

Κάτω ἀπὸ τὶς ὁδηγίες τοῦ ἀρχιτέκτονα τῆς ἀνασκαφῆς καὶ μὲ κύρια τεχνικὴ συμβολὴ τοῦ ἀρχιτεχνίτη τῆς 'Αρχαιολ. 'Εταιρείας οἰκοδομήθηκε μὲ χορηγία τοῦ 'Ιδρύματος Ψύχα καὶ μὲ χρηματικὴ συμβολὴ τῆς 'Εταιρείας ἀνασκαφικὸς οἰκίσκος, ποὺ θὰ χρησιμοποιεῖται ταυτόχρονα σὰν φυλάκιο, στὸ παραλιακὸ οἰκόπεδο τοῦ ὅρμου τῆς Ζάκρου ποὺ πρὸ ἐτῶν ἐξαγόρασε ἡ 'Εταιρεία γιὰ χάρη τοῦ 'Ελληνικοῦ Δημοσίου. Ἡ πραγματοποίηση τῆς οἰκοδομῆς συνάντησε μεγάλες δυσκολίες ἐξαιτίας τῆς ἔντονης ἀντίδρασης τῶν ἐπιχωρίων.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΛΑΤΩΝ

32. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΙΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΝ ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ

(Παρένθ. πίν. ΙΑ΄ - ΙΒ΄ καὶ πίν. 234 - 235)

Εἰς τὸ Κεφάλι παρὰ τὸ χωρίον Βασιλικὴ Ἱεραπέτρας συνεχίσθη δι' ἔκτην ἀνασκαφικὴν περίοδον ἡ ἔρευνα τοῦ μινωικοῦ οἰκισμοῦ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ γράφοντος καὶ μὲ τὴν συμμετοχὴν τῶν ἀρχαιολόγων τῆς Α΄ Ἕδρας Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κυριῶν Κατερίνας Ἀναστασίου-Ἀλεξοπούλου, Νάγιας Πολυχρονάκου - Σγουρίτσα καὶ Ἄννας Παπαδημητρίου -Γραμμένου. Συμμετέσχον ἐπίσης δεκαοκτὼ φοιτήτριαι καὶ φοιτηταὶ τῆς ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Τεχνικὸς ὑπεύθυνος ἦτο ὁ παλαιὸς συνεργάτης τῆς ἀνασκαφῆς κ. Ἰωάννης Μεραμβελιωτάκης. Διὰ τὴν σχεδίασιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων ἠργάσθησαν ἡ δ. Βάσω Φώτου καὶ ὁ κ. Μάρκος Ράμφος. Τὰ σημεῖα εἰς τὰ ὁποῖα συνεκεντρώθη ἡ ἐφετινὴ ἐργασία καὶ τὰ ἐπὶ μέρους ἀποτελέσματα εἶναι τὰ ἑξῆς:

Βραχῶδες ἔξαρμα κορυφῆς — Χῶροι καί κτίσματα 55 - 58 (παρένθ. πίν. ΙΑ΄, εἰκ. 1)

Βορείως τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας καὶ τοῦ κτίσματος 54 ὑπῆρχον ἀκόμη χώματα τῆς ἀνασκαφῆς Seager, τῶν ὁποίων ἡ ἀπομάκρυνσις ἔφερεν εἰς φῶς τμῆμα ἀδιαταράκτου ἀρχαιολογικῆς ἐπιχώσεως καὶ ἐνδιαφέροντα ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα. Κατὰ τὴν περιοχὴν τοῦ κτίσματος γ, ἀποτελουμένου ἀπὸ πρόχειρα τοιχάρια τοῦ Seager, τὰ ὁποῖα εἶχον χρησιμεύσει πρὸς καλυτέραν στήριξιν τῶν ἐκεῖ ἀπορριπτομένων χωμάτων τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς (προφανῶς τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας) εὑρέθη τὸ *ὀρθογώνιον λάξευμα εἰς τὸν βράχον ἀρ. 55*, τὸ ὁποῖον προφανῶς σχετίζεται πρὸς τὰ ἀνάλογα λαξεύματα 3β καὶ 1α καὶ ἀποτελεῖ, ὡς καὶ ἐκεῖνα, δάπεδον δωματίου τῆς φάσεως τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας. Ὁ *τοῖχος 58*, ὀλίγον βορειότερον, εἶναι ἄγνωστον ἀκόμη, ἂν εἶναι ἀρχαῖος ἢ ἕτερον ἀντιστήριγμα τῶν χωμάτων τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς.

Βορείως τῆς περιοχῆς 57, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάρχουν ὀλίγα ἄσκαφα τμήματα, ὑπολείμματα στρώματος καταστροφῆς ἢ τοίχων ΠΜΠ καί τινα μικρὰ τμήματα λιθοστρώτων, εὑρέθη κατὰ τὴν *περιοχὴν 56* (56α - 56β) ἄσκαφος σκληρὰ ἐπίχωσις μικροῦ βάθους ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἐνταῦθα ἐντὸς τῶν χαλαρῶν χωμάτων τῆς ἀνασκαφῆς Seager ὑπῆρχον λείψανα σκελετοῦ ἐνήλικος ἀτόμου,

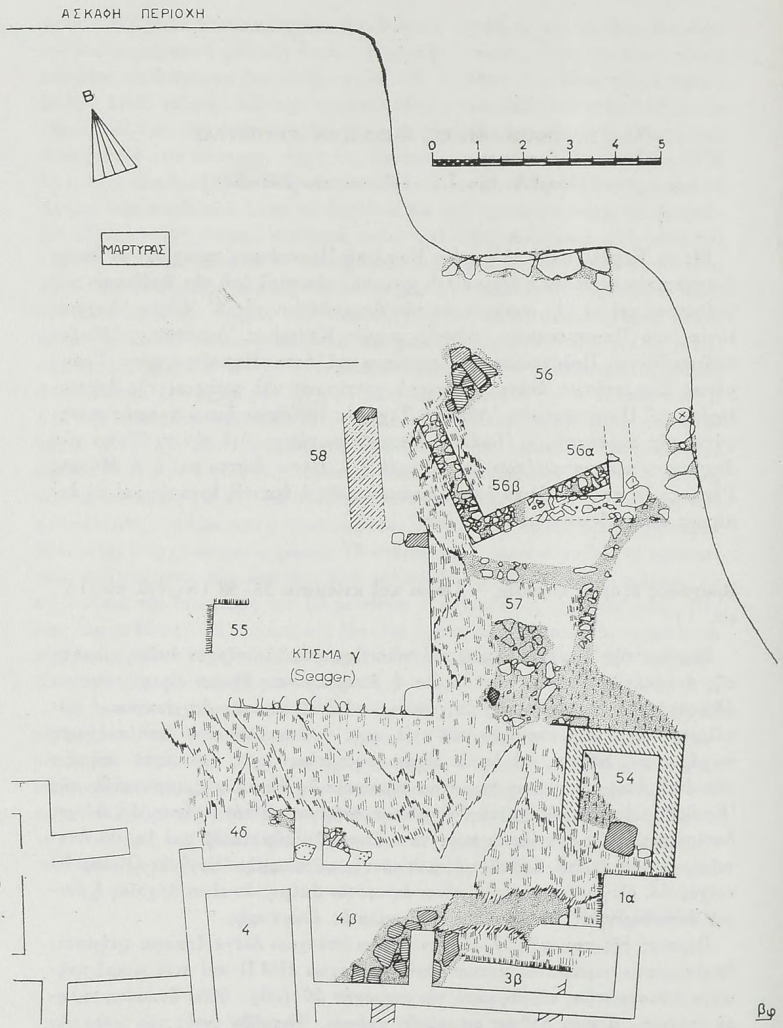

Εἰκ. 1. Περιοχὴ κορυφῆς λόφου. Κτίσματα 54, 56α, 56β, 58.

ἡ ἀρχαιότης τοῦ ὁποίου εἶναι ἄγνωστος· ἐπειδὴ οἱ τραπεζῖται ὀδόντες τοῦ ἀτόμου τούτου παρουσιάζουν ἰσχυρὸν ὁριζόντιον «τρόχισμα» δὲν ἀποκλείεται νὰ πρόκειται περὶ ἀρχαίου σκελετοῦ, τοῦ φαινομένου ὀφειλομένου εἰς τὴν περιεχομένην ἐντὸς τοῦ ἄρτου ἄμμον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔχει ἤδη παρατηρηθῆ εἰς πρωιμωτάτους σκελετοὺς τῆς Μεσοποταμίας (CAH³ I1, 348). 'Εντὸς τῶν ὑπολειμμάτων τῆς ρωμαϊκῆς ἐπιχώσεως παρετηρήθησαν ἐλάχιστα λείψανα δύο παιδικῶν ρωμαϊκῶν ταφῶν ἀκτερίστων, αἱ ὁποῖαι φαίνεται ὅτι εἶχον γίνει ἐντὸς προχείρων μικρῶν σκαμμάτων. 'Ο Seager ἀναφέρει ὅτι εὗρε τὸ 1903 «ἀρκετοὺς λίαν πτωχοὺς ρωμαϊκοὺς τάφους ὑστέρας ἐποχῆς», πιθανῶς εἰς ἀπόστασιν περίπου 15 μ. βορειότερον (Βασιλικὴ I, 19).

Τὸ *Κτίσμα 56β* διασώζει μόνον τοὺς κατωτάτους λίθους τῆς θεμελιώσεως, ἡ ὁποία ἔχει γίνει ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ βράχου μὲ ἐξαίρετον ἐπιμέλειαν. Τὸ κτίσμα προφανῶς εἶναι γωνία δωματίου οἰκίας, μᾶλλον ΠΜ ΙΙα.

Τὸ παρὰ τὸ κτίσμα 56β τμῆμα πλακοστρώτου προφανῶς εἶναι καὶ αὐτὸ πρώιμον ΠΜ, μὴ ἀποκλειομένου νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν αὐτὴν ὡς καὶ τὸ 56β οἰκίαν.

Τὸ *Κτίσμα 56α*, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐν μέρει θεμελιωμένον ἐπὶ τοῦ 56β, εἶναι πιθανώτατα κατὰ τριάντα ὅλους αἰῶνας νεώτερον· πρόκειται περὶ τοῦ πρώτου ρωμαϊκοῦ κτίσματος τὸ ὁποῖον πιστοποιεῖται ἀσφαλῶς *in situ*, ἐντὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τοῦ Κεφαλιοῦ, ὅπου τὰ ρωμαϊκὰ κατάλοιπα εὑρίσκονται διαλελυμένα καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ χώρου. Σημειῶ ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Seager — πλὴν τῶν τάφων — πιστοποιηθέντα ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς εὑρίσκοντο ὑπὸ τὸν δυτικὸν κρημνὸν τοῦ Κεφαλιοῦ, ἐπ' αὐτοῦ δὲ τοῦ λόφου κατὰ τὴν περιοχὴν τῆς Μεγάλης Αὐλῆς (ἰδὲ Βασιλικὴ I, 23 καὶ πρβ. αὐτ. 24 καὶ ΠΑΕ 1974, 221, 1976, 450 - 451).

Κυκλώπειον - Τοῖχος Η - Η. 'Η ἔρευνα κατὰ τὴν περιοχὴν 56 ἔφερεν εἰς φῶς ὀλίγους μεγάλους λίθους κατὰ τὸ ἀνατολικὸν καὶ βόρειον ὅριον αὐτῆς, προφανῶς ὑπολείμματα τῶν δύο σκελῶν τοῦ «Κυκλωπείου» ἢ τοῦ τοίχου Η-Η τοῦ Seager (πρβ. ΠΑΕ 1972, 308 - 309, Βασιλικὴ I, 19 (β), 21(γ), 36, 48 - 49, 104 - 106 καὶ σχέδια ΙΙΙ, IV, V).

Περιοχὴ μεταξὺ μεγάλης Αὐλῆς καὶ Κτίσματος Σ (παρένθ. πίν. ΙΑ' - ΙΒ')

Εἰς τὴν περιοχὴν μεταξὺ τῆς Μεγάλης Δυτικῆς Αὐλῆς καὶ τοῦ Κτίσματος Σ συνεχίσθη ἡ ἀρξαμένη πέρυσιν ἔρευνα (ἰδὲ ΠΑΕ 1976, 451 - 452), ἡ ὁποία ἀπεσκόπει εἰς τὴν διακρίβωσιν τῆς πρὸς Δ ἐκτάσεως τῆς Αὐλῆς καὶ τὴν διαπίστωσιν τῆς ὑπάρξεως ἄλλων ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων. 'Η ἔρευνα ἐνταῦθα ὑπῆρξε δυσχερεστάτη λόγῳ τῆς ἐντατικῆς χρήσεως τοῦ χώρου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἡ ὁποία εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν καταστροφὴν καὶ ἀνάμειξιν τῶν ἀρχαιολογικῶν καταλοίπων τῶν διαφόρων περιόδων καταλήψεως, καὶ λόγῳ

τῆς ἐντατικῆς καλλιεργείας τῶν νεωτέρων χρόνων. Ὑπὸ τὸ τεταραγμένον ὑπὸ τῆς καλλιεργείας ἀνώτερον στρῶμα, τὸ ὁποῖον, ὡς καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τοῦ Κεφαλιοῦ, ἠδύνατο νὰ διακριθῇ εἰς ἐπιφανειακὸν χαλαρόν, προσφάτως καλλιεργημένον, καὶ εἰς κατώτερον σκληρόν, παλαιότερον καλλιεργημένον, ὑπῆρχε σκληρὰ ἀρχαιολογικὴ ἐπίχωσις ἀποτελουμένη ἐκ πυκνῶν συσσωρεύσεων μεγαλυτέρων ἢ μικροτέρων λίθων, τεμαχίων ὠπτημένων πηλίνων κονιαμάτων καὶ πλίνθων. Ἡ λόγῳ τῆς μακροχρονίου καλλιεργείας μετακίνησις χωμάτων διὰ τῆς βαθμιαίας ὁμαλύνσεως τῶν καλλιεργουμένων χώρων ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὰ μὴ ταρασσόμενα ἐπὶ μακρὸν ὑπὸ τοῦ ἀρότρου βαθύτερον κείμενα χώματα νὰ σκληρύνωνται καὶ νὰ δίδουν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τὴν ἐντύπωσιν ἀσκάφων ἀρχαιολογικῶν ἐπιχώσεων, ἐνῶ πάλιν πράγματι ἄσκαφοι ἐπιχώσεις, αἱ ὁποῖαι κατὰ καιροὺς ἔχουν εὑρεθῆ εὐθὺς ὑπὸ τὸ καλλιεργημένον, τείνουν νὰ καθίστανται χαλαρώτεραι ὥστε δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἔχουν διαταραχθῆ.

Τὰ κύρια συμπεράσματα ἐκ τῆς ἐρεύνης εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην εἶναι τὰ ἑξῆς:

Νέα τμήματα τοῦ πλακοστρώτου τῆς Αὐλῆς (πίν. 234β - 235α), τὰ ὁποῖα ἀπεκαλύφθησαν, δεικνύουν ὅτι πράγματι ἡ Αὐλὴ εἶναι πολὺ μεγαλυτέρα καὶ πρέπει πλέον ὁριστικῶς νὰ θεωρηθῇ π λ α τ ε ῖ α τ ο ῦ ο ἰ κ ι σ μ ο ῦ τῆς ΠΜ ΙΙβ (πρώτη φάσις = τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας). Ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου τῆς Αὐλῆς ὑπάρχουν κατὰ τόπους κατάλοιπα τοῦ στρώματος καταστροφῆς τῆς ΠΜ ΙΙβ περιόδου, ἀλλ' εἰς μικροτέραν ἔκτασιν καὶ πάχος ἢ τὰ ἤδη διαπιστωθέντα (ἰδὲ ΠΑΕ 1976, 444 - 445). Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν εἰς μεγάλην ἔκτασιν ἀναμόχλευσιν τοῦ στρώματος τούτου, ἡ ὁποία κατὰ τόπους φθάνει μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τοῦ πλακοστρώτου. Κατὰ τόπους, ἰδίᾳ κατὰ τὸ κέντρον ὅπου οἱ μεγάλοι λίθοι Κ6, καὶ δὴ ἀνατολικῶς καὶ βορείως αὐτῶν, διετηρήθησαν τμήματα σκληρῶν στρωμάτων θεμελιώσεως ἐκ λευκῶν καθαρῶν χωμάτων, προφανῶς λείψανα θεμελίων ΥΜ κτίσματος. Τινὲς τῶν λίθων Κ6 εὑρίσκονται ἴσως ἀκόμη εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν ἀποτελοῦντες τμῆμα τῆς ΥΜ θεμελιώσεως. Ἀλλ' εἰς τὰ πλεῖστα σημεῖα τῆς περιοχῆς πέριξ τῶν λίθων Κ6 ἡ σκληρά, ἀδιατάρακτος ἐπίχωσις ἀπετελεῖτο κυρίως ἐκ τεχνητῆς ἀτάκτου λιθορριπῆς, περιεχούσης πλὴν τῶν μινωικῶν ὀστράκων ὅλων τῶν περιόδων καὶ ρωμαϊκὰ μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τοῦ πλακοστρώτου. Τὸ τοιχάριον Ε δὲν εἶναι ὑπόλειμμα κτίσματος ἀλλ' ἁπλοῦν στοιχεῖον διευθετήσεως — καλυτέρας στρώσεως — τοῦ ὑλικοῦ τοῦ ἐκτεταμένου ρωμαϊκοῦ τεχνητοῦ γεμίσματος. Τὸ γέμισμα τοῦτο προφανῶς δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ τὸ κατώτατον διασωθὲν τμῆμα θεμελιώσεως μεγάλης τινὸς ρωμαϊκῆς κατασκευῆς.

Τὸ κατὰ τὸ ΝΔ τμῆμα τῆς Αὐλῆς «τοιχάριον» φαίνεται ὅτι εἶναι χαμηλὸς ἀναβαθμὸς τοῦ ΠΜ πλακοστρώτου, ἀνάλογος πρὸς τὸν τοῦ πλακοστρώτου 44 τῆς Ἀνατολικῆς Πτέρυγος καὶ τοῦ συνόλου Λ1 - Λ2 εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Βορείων Οἰκιῶν.

Τὸ μικρὸν πλακόστρωτον Κ5 δὲν εἶναι ἀκόμη σαφὲς ἂν εἶναι ΠΜ (ὁπότε δὲ θ' ἀπεκλείετο νὰ ἔφθανεν ἕως ἐδῶ ἡ Μεγάλη Αὐλὴ) ἢ ἂν ἀνήκη εἰς τὸ ΥΜ κτίσμα Κ4. Μία τῶν πλακῶν φέρει μικρὰς τεχνητὰς κοιλότητας, ὥστε, προστιθεμένων καί τινων νέων παραδειγμάτων τῆς Αὐλῆς τὸ σύνολον τῶν «κέρνων» τοῦ τύπου τούτου κατὰ τὴν περιοχὴν ταύτην ἀνέρχεται τώρα εἰς 15, ἐνῶ αἱ πλάκες μὲ μίαν μεγάλην ρηχὴν κοιλότητα εἶναι τώρα ἕξ.

Βόρειοι Οἰκίαι (εἰκ. 2, πίν. 234α)

Διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως μεγάλου μέρους τῶν ἀπομενόντων μπάζων τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς Seager κατέστη δυνατὴ ἡ συνέχισις τῆς ἐρεύνης τῶν βορείων Οἰκιῶν, ἡ ὁποία ἔφερεν εἰς φῶς σειρὰν μικρῶν «δωματίων» τοῦ Κτίσματος Ξ κλειομένων κατὰ τὴν Α πλευρὰν ὑπὸ προχειρότερον ἐκτισμένων παχέων τοίχων καὶ πυκνῆς λιθορριπῆς. Πυκνὴ λιθορριπὴ ὑπῆρχε καὶ ἐντὸς τῶν δωματίων. 'Η τοιαύτη κατασκευή — ὀφειλομένη προφανῶς εἰς τὴν πρὸς Α ἀνοδικὴν κλίσιν τοῦ βράχου — δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ ἐν μέγα ἰσχυρότατον «πέδιλον θεμελιώσεως» διευκολύνον τὴν οἰκοδόμησιν τῶν κατοικιδίων χώρων εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ τὸ ἐπίπεδον τοῦ βράχου. Ὅθεν ἀναμένεται κατὰ τὴν πρὸς Α προέκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς (ὅπου ὑπάρχουν ἀκόμη μπάζα τοῦ Seager) νὰ εὑρεθοῦν καὶ ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τῆς Οἰκίας Ξ εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον. Πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι οἱ ἀνάλογοι πρὸς τοὺς χώρους Ξ1, Ξ3, Ξ4 μικροὶ χῶροι μεταξὺ τῶν θεμελίων τῆς 'Ερυθρᾶς Οἰκίας εἶχον κρατηθῆ κενοὶ καὶ εἶχον χρησιμοποιηθῆ ὡς ἀποθῆκαι, ἐνῶ ἐνταῦθα ἐπληρώθησαν λίθων καὶ χωμάτων πρὸς καλυτέραν ἀντιστήριξιν τῶν θεμελίων. 'Η δυνατότης λειτουργικῆς χρήσεως τῶν μεταξὺ τοῦ ἐκ τοίχων «δικτύου θεμελιώσεως» δημιουργουμένων χώρων εἰς τὴν 'Ερυθρὰν Οἰκίαν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Οἰκίαν Ξ, ὀφείλεται εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς οἰκοδομικῆς τεχνικῆς εἰς τὴν νεωτέραν 'Ερυθρὰν Οἰκίαν διὰ τῆς χρήσεως τῶν διπλῶν τοίχων καὶ τῆς κατανομῆς τῶν πεδίλων ἢ «πεσσῶν ἀντιστηρίξεως» εἰς διάφορα σημεῖα τῆς κατόψεως (πρβ. Βασιλικὴ Ι, 112, 114 καὶ ΠΑΕ 1972, 284).

Τὰ Κτίσματα Λ1 (ὑπόλειμμα δωματίου μὲ κεκονιαμένον δάπεδον) καὶ Λ2 (πλακόστρωτον) φαίνεται ὅτι εἶναι τμήματα τῆς αὐτῆς κτηριακῆς ἑνότητος μετὰ τῆς Οἰκίας Ξ. 'Εκ τῶν μέχρι τοῦδε συγκεντρωθέντων στοιχείων δὲν προκύπτει χρονικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν Κτισμάτων Θ, Π καὶ Ξ οὔτε ὡς πρὸς τὸν χρόνον οἰκοδομήσεως οὔτε ὡς πρὸς τὸν χρόνον καταστροφῆς.

Εἰς τὰς βαθείας τομὰς ἐντὸς τῶν στρωμάτων θεμελιώσεως τόσον τοῦ Κτίσματος Θ ὅσον καὶ τοῦ Κτίσματος Ξ εὑρέθησαν ποικίλα κινητὰ εὑρήματα, ὅπως κεραμεικά — μὲ ἐπικράτησιν ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν ρυθμῶν τοῦ ρυθμοῦ Κουμάσας —, λίθινα ἐργαλεῖα, ἐν οἷς πολλαὶ λεπίδες καὶ ἀπολεπίσματα ὀψιανοῦ καὶ ἥμισυ χαλκῆς τριχολαβίδος (ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι τὰ

ἐκ χαλκοῦ ἀντικείμενα εἶναι ἐξαιρετικῶς σπάνια εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ΠΜ οἰκισμῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι κατὰ μέγα μέρος τῆς ΠΜ ἐποχῆς συνεχίζεται οὐσιαστικῶς ἡ νεολιθικὴ τεχνολογία καὶ οἰκονομία, καθ' ὅσον ἡ τεχνολογία τοῦ χαλκοῦ ἐβράδυνε πολὺ ν' ἀναπτυχθῇ).

Ἐκ τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων ἄξια ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι νέα παραδείγματα τοῦ καὶ πέρυσι πιστοποιηθέντος νέου ρυθμοῦ τῶν ὠχροτέφρων ἐπιμε-

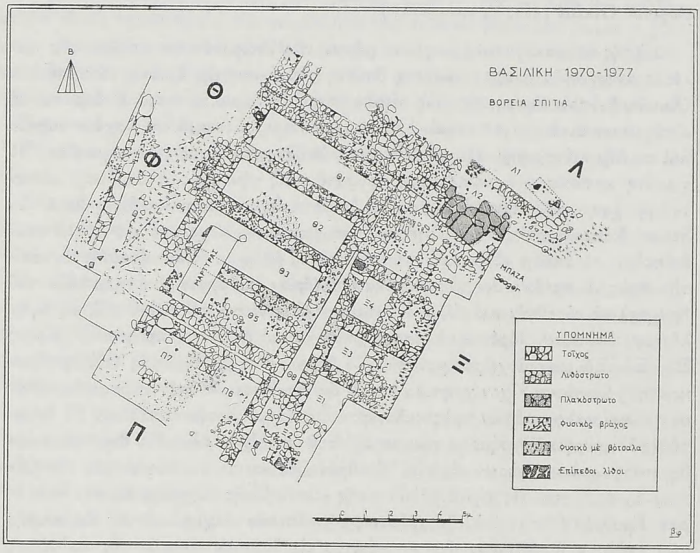

Εἰκ. 2. Βόρεια σπίτια.

λῶς ἐστιλβωμένων ἀγγείων, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν τεχνικὴν τοῦ πηλοῦ ὁμοιάζουν πρὸς τὰ κλασσικὰ μινύεια, ἀλλ' εἶναι πολὺ ἀρχαιότερα ἐκείνων (πίν. 235γ). Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ καρποδόχη μετὰ ὑψηλοῦ ποδός (εἰκ. 235β), τὸ μόνον μέχρι τοῦδε εὑρεθὲν ἐν Βασιλικῇ ἀκέραιον παράδειγμα τοῦ τύπου. Ἐν Βασιλικῇ τὰ ἀγγεῖα ἐπὶ ποδός (ΠΜ Πα - Πβ) ἐμφανίζονται εἰς ποικιλώτατα μεγέθη καὶ παραλλαγὰς ὡς ἐμφαίνεται ἐκ πλήθους ὀστράκων.

Ἐντὸς ἀδιαταράκτων ἐπιχώσεων τῶν κτισμάτων Θ καὶ Ξ παρετηρήθησαν καί τινα ὄστρακα τοῦ καλοῦ ρυθμοῦ Βασιλικῆς, ὥστε φαίνεται πλέον ὀρθὴ ἡ

γνώμη τοῦ Seager ὅτι ὁ ρυθμὸς οὗτος ἤρχισεν ἐμφανιζόμενος κατὰ τὴν ΠΜ ΙΙα περίοδον (ἰδὲ Βασιλικὴ Ι, 25 - 27). Συχνότερα εἶναι ἐν τούτοις τὰ παραδείγματα πρωιμωτέρων κατὰ τὴν τεχνικὴν ἀγγείων, ἀποτελούντων προφανεῖς προβαθμίδας τοῦ ἀνεπτυγμένου ρυθμοῦ Βασιλικῆς, χαρακτηριζομένου κυρίως ὑπὸ τοῦ λίαν καθαροῦ ροδίνου πηλοῦ καὶ τοῦ λαμπροῦ ἐστιλβωμένου καστανερύθρου ἐπιχρίσματος, ἀσχέτως τῆς παρουσίας ἀθελήτου ἢ ἠθελημένης κηλιδώσεως.

Κτίσμα Φ (εἰκ. 2)

Κατὰ τὴν πρὸς Δ ἐπέκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ τομέως τῶν Βορείων Οἰλιῶν εὑρέθη, ὑπὸ τὸ ἐπιφανειακὸν στρῶμα, ὅπου ἐπεκράτουν τὰ ρωμαϊκὰ ὄστρακα, θεμέλιον τοίχου καλῆς κατασκευῆς, τὸ ὁποῖον ἔλαβε τὸ ὄνομα Κτίσμα Φ. Ὁ τρόπος κατασκευῆς τοῦ θεμελίου τούτου καὶ ἡ παρουσία ὀστράκων λεπτῶν μινωικῶν κυπέλλων ὑπεδείκνυον ὡς πιθανὴν τὴν χρονολόγησιν τοῦ Κτίσματος Φ μεταξὺ ΜΜ καὶ ἀρχῶν τῆς ΥΜ ἐποχῆς. Ἡ συνέχισις τῆς ἐρεύ-

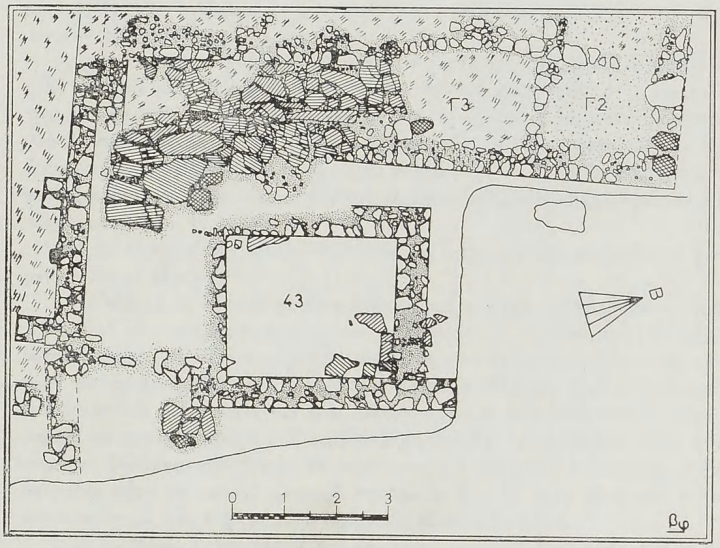

Εἰκ. 3. Δωμάτιο 43.

νης κατὰ τὸ 1978 ἔδειξεν ὅτι ἔχομεν ἐνταῦθα κατάλοιπα οἰκίας τῶν ἀρχῶν τῆς ΜΜ ἐποχῆς (ἰδὲ Ἔργον 1978).

Ἀνατολικὴ πτέρυξ: Δωμάτιον 43 (εἰκ. 3)

Κατὰ τὴν ἐργασίαν καθαρισμοῦ καὶ στερεώσεως τοῦ δωματίου 43 ἀπεκαλύφθησαν πλάκες τινὲς κατεστραμμένου πλακοστρώτου ἐν μέρει ὑπὸ καὶ ἐν μέρει ἔξω τοῦ κατεστραμμένου Α τμήματος τοῦ Β τοίχου. Ἐπιστοποιήθη ἐπίσης ὅτι ὁ Α τοῖχος συνεχίζεται πρὸς Β. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο δὲν ὑπάρχει εἰς τὸ σχέδιον Seager 1906 (Βασιλικὴ Ι, σχέδιον VI), ὅθεν ἀπαραίτητος εἶναι ἡ συνέχισις τῆς ἐρεύνης ἐνταῦθα πρὸς ἀποκάλυψιν τῶν ὑπαρχόντων ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων.

Οἰκία Ν. Αἱ βροχαὶ τῶν τελευταίων ἐτῶν ἀπέπλυναν τμήματα τῶν σκληρῶν χωμάτων τοῦ χώρου Ν2 καὶ ἀπεκάλυψαν δάπεδον κεκονιαμένον ὡς τὸ τοῦ παρακειμένου δωματίου Ν1. Ἑπομένως βεβαιοῦται ὁριστικῶς ὅτι καὶ ὁ χῶρος Ν2 εἶναι ἐσωτερικὸς χῶρος, δωμάτιον, τῆς Οἰκίας Ν.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Α. ΖΩΗΣ

33. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΚΑΣΤΕΛΛΙ ΧΑΝΙΩΝ (ΜΙΝΩΙΚΗ ΚΥΔΩΝΙΑ)

(Πίν. 236 - 239)

Συνεχίστηκε γιὰ δεύτερη χρονιὰ ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸ οἰκόπεδο Μαθιουδάκη ποὺ κράτησε φέτος δυὸ ἑβδομάδες. Σ' αὐτὴν πῆραν μέρος ὡς ὑπεύθυνοι οἱ ἀρχαιολόγοι Μαρία Ἀνδρεαδάκη-Βλαζάκη, Ἀλκμήνη Ψιλοπούλου καὶ Βάννα Νινιοῦ, ἐνῶ ἀρχιτεχνίτης ἦταν καὶ πάλι ὁ ἐξαιρετικὰ ἔμπειρος κ. Σπῦρος Βασιλάκης.

Παρὰ τὴ μικρὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς, φανερώθηκαν λείψανα πολλῶν διαφορετικῶν φάσεων γιὰ ἕνα τόσο μικρὸ σχετικὰ χῶρο (διαστ. τάφρου 5 × 5 μ.) (πίν. 236α), ποὺ καθιστοῦν κι αὐτὴ τὴ χρονολόγηση προβληματική, π.χ. τὰ ὄστρακα ποὺ χρονολογοῦν τὰ πατώματα εἶναι λίγα καὶ τὰ περισσότερα ἀκαθόριστα. Αὐτὸ μάλιστα ποὺ δημιουργεῖ ἀκόμη περισσότερες δυσκολίες εἶναι τὸ ὅτι ὅλα τὰ οἰκοδομικὰ λείψανα βρέθηκαν στὰ πρῶτα μόλις στρώματα κάτω ἀπὸ τὸ ἐπιφανειακό.

Ἡ φετινὴ τάφρος πῆρε τὸν ἀριθμὸ 6 καὶ χαράχτηκε δυτικὰ τῆς 5 τοῦ 1976 (Ἔργον 1977 εἰκ. 139)· βασικὸς στόχος μας ἦταν νὰ ἀποκτήσουμε μιὰ καθαρότερη εἰκόνα τῶν οἰκοδομικῶν λειψάνων ποὺ ἔχουν μέχρι τώρα ἀποκαλυφτεῖ στὸ οἰκόπεδο καὶ κυρίως, τὴ σχέση μεταξύ τους καθὼς καὶ τὴ χρονολογική τους διάταξη. Αὐτὸ κατορθώθηκε μόνο μέχρις ἑνὸς βαθμοῦ ἀφοῦ τὰ καινούρια στοιχεῖα ἐμπόδισαν τὴν ἔρευνα σὲ βάθος ποὺ θὰ μᾶς ἔδινε ἀρκετὲς συμπληρωματικὲς πληροφορίες (εἰκ. 1).

Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουμε στὰ χέρια μας μέχρι σήμερα μποροῦμε νὰ σημειώσουμε τὰ ἑξῆς:

1. Ὁ λάκκος Α, δηλ. τὸ στρῶμα ἀπὸ καθαρὴ στάχτη καὶ κάρβουνο (ΠΑΕ 1976) καὶ οἱ τέσσερεις πρόχειροι λασπότοιχοι ποὺ τὸ περιβάλλουν, τὸ πιθανότερο ἀνήκουν σὲ κατασκευὴ σύγχρονη. Βέβαια τὰ ὄστρακα ἀνάμεσα στὶς πέτρες τῶν τοίχων αὐτῶν (τοῖχος λ ΠΑΕ 1976), καθὼς καὶ μέσα στὸ πάτωμα στὸ τέλος τοῦ στρώματος, δὲν εἶναι ὑστερότερα ἀπὸ ΥΜ ΙΙΙΒ. Φέτος ὅμως, μερικὰ σύγχρονα ὄστρακα καὶ κομμάτια ἀπὸ γυαλὶ ποὺ βρέθηκαν μέσα στὸ στρῶμα, ἐνισχύουν τὴν ἄποψη ὅτι πρόκειται γιὰ σύγχρονη κατασκευή, ἀλλὰ χτισμένη μέσα σὲ καθαρὰ μινωικὰ στρώματα. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, καὶ μόνο συμπτωματικά, δὲν εἴχαμε μέχρι τώρα τὶς σωστὲς ἐνδείξεις.

2. Στὴν τάφρο 5 εἶχε βρεθεῖ ἕνα μέρος τοῦ τοίχου μ, χωρὶς ν' ἀντιστοιχεῖ σὲ κάποιο ἀπὸ τὰ πατώματα γύρω του (ΠΑΕ 1976, εἰκ. 2). Ἀπὸ τὰ ὄστρακα

ἀνάμεσα στὶς πέτρες του τὸν εἴχαμε τοποθετήσει στὴν ΥΜ ΙΙΙΑ/Β περίοδο.

Στὴν τάφρο 6 βρέθηκε καὶ τὸ ὑπόλοιπο δυτικό του τμῆμα (εἰκ. 1), γωνιάζει μάλιστα μὲ νέο τοῖχο υ πρὸς τὰ βόρεια (ἡ ΝΔ γωνιὰ ἔχει σὲ μεγάλο βαθμὸ καταστραφεῖ ἀπὸ τὸ λάκκο ΣΤ). Στὸ δωμάτιο ποὺ περικλείνουν εἶχαν στρωθεῖ τρία ἀλλεπάλληλα χωματένια καμένα πατώματα (VIII, IX καὶ XII).

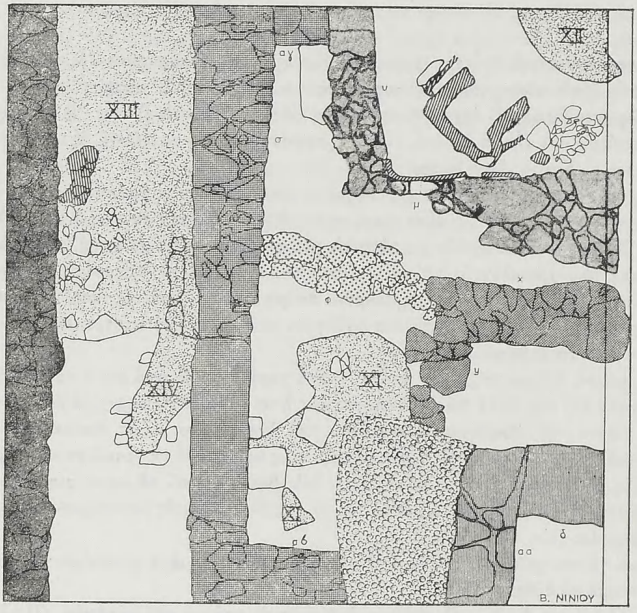

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

ΤΟΙΧΟΙ ΥΜ ΙΙΙ (μ,υ)
ΤΟΙΧΟΣ (ω)
ΤΟΙΧΟΙ (αα,δ)
ΠΑΤΩΜΑΤΑ
ΤΟΙΧΟΣ (φ)
ΛΑΚΚΟΣ Ζ
ΤΟΙΧΟΙ σ,χ,γ,οβ,αγ
ΚΛΙΒΑΝΟΣ, ΑΓΓΕΙΑ

Εἰκ. 1. Καστέλλι Χανίων 1977, οἰκόπεδο Μαθιουδάκη.

Ἡ κεραμεικὴ τὰ τοποθετεῖ ἐπίσης στοὺς ΥΜ ΙΙΙ Α/Β χρόνους. Ἴχνη ἀπὸ τὰ πατώματα αὐτὰ δὲν σημειώθηκαν στὴν τάφρο 5 γιατὶ τὸ στρῶμα βρέθηκε ταραγμένο (λάκκος Β, πεσμένες πέτρες).

3. Ἀποκαλύφτηκε τὸ ὑπόλοιπο ΒΔ τμῆμα τοῦ δωματίου Α, μὲ τὸ πάτωμα ἀπὸ σπασμένα κονιάματα (εἰκ. 1, τοῖχοι δ καὶ αα). Οἱ δυὸ-τρεῖς πέτρες ποὺ εἶχαν φανεῖ στὸ Β κόψιμο τῆς τάφρου Ι (ΠΑΕ 1976, εἰκ. 2) πράγματι ἀνήκουν στὸ δυτ. τοῖχο τοῦ δωματίου, ποὺ ἴσως νά 'χε κάποια εἴσοδο στὸ σημεῖο αὐτό. Δυτικὰ τοῦ αα, ὁ χῶρος ἔχει ταραχτεῖ ἀπὸ τὸ λάκκο 2 μὲ ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι κεραμεική.

4. Ὁ τοῖχος φ (βάθ. 0.84/1 μ.), κατευθύνσεως ΒΔ πρὸς ΝΑ φαίνεται νά 'χει σχέση μὲ τὸ πάτωμα ΙΙ τῆς τάφρου 5 (Ἔργον 1976, εἰκ. 171, ΠΑΕ 1976) ποὺ ἔχουμε τοποθετήσει στὴν ΥΜ Ι περίοδο, μεταγενέστερο ὅμως τῶν δωματίων Α καὶ Β. Οἱ πέτρες μάλιστα στὰ νότια τοῦ πατώματος ἴσως ν' ἀποτελοῦν συνέχεια τοῦ φ πρὸς τ' ἀνατολικά. Τὰ νέα στοιχεῖα ποὺ ἤρθαν στὸ φῶς μὲ τὴ φετινὴ ἔρευνα εἶναι:

α) Στὴ ΝΔ γωνία τοῦ ΥΜ ΙΙΙΑ/Β δωματίου, ποὺ ὁρίζουν οἱ τοῖχοι μ καὶ υ (δὲς παραπάνω ἀρ. 2), σὲ βάθ. 0.64/0.73, ἀποκαλύφτηκε μικρὸς κλίβανος (πίν. 237α). Ἔχει σχῆμα Π καὶ εἶναι κατασκευασμένος ἀπὸ σκληρό, κόκκινο πηλὸ μὲ μονωτικὴ ἐπίστρωση ἀπὸ κίτρινο πηλὸ στὶς ἄκρες. Κατὰ μῆκος τῶν δυὸ μακρῶν πλευρῶν σώζονται τὰ λείψανα ἀπὸ δυὸ τοιχάκια. Μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν πλευρῶν σχηματίζονται δυὸ αὐλάκια, ἐπίσης ἀλειμμένα μὲ κίτρινο πηλό. Ἐπάλειψη κίτρινου πηλοῦ σώζεται καὶ στὴν ἐσωτερικὴ ὄψη τῶν τοίχων μ καὶ υ, στὸ τμῆμα τους δίπλα στὸν κλίβανο. Ὁ κλίβανος φαίνεται ὅτι ἔχει σχέση μὲ τὸ βαθύτερο ἀπὸ τὰ τρία πατώματα. Ἡ ἔρευνα πάντως στὸ χῶρο αὐτὸ δὲν ἔχει ὁλοκληρωθεῖ.

β) Στὴ μέση τῆς τάφρου, σὲ βάθος 0.94/1.02 μ., ἀποκαλύφτηκε χωματένιο πάτωμα (ΧΙ) μὲ μερικὲς πλάκες πάνω του καὶ ἔντονο κάψιμο στὸ Β τμῆμα. Πάνω σὲ μιὰ πλάκα, δίπλα στὸν τοῖχο σ, βρέθηκε *in situ*, κομματιασμένη, μιὰ ΥΜ ΙΙ πρόχους μὲ διακόσμηση ἀργοναυτῶν. Τὸ δωμάτιο ὅπου ἀνήκει τὸ πάτωμα (πίν. 236β, 238α), φαίνεται νὰ ὁριζόταν δυτικὰ ἀπὸ τὸν τοῖχο σ, ἀνατολικὰ ἀπὸ τὸν ψ, βόρεια ἀπὸ τὸν χ (ἐδῶ πιθανῶς ὑπῆρχε εἴσοδος) καὶ νότια ἀπὸ τὸν αβ, καταστραμμένο μερικῶς ἀπὸ τὸν νεώτερο ρ (πίν. 237β). Δεύτερο σύγχρονο δωμάτιο φαίνεται ὅτι ἐκτείνεται βόρεια τοῦ προηγούμενου ποὺ περιορίζεται πρὸς Β ἀπὸ τὸν τοῖχο αγ (βάθος 0.36 μ.), κάθετο στὸ σ. Ἀνατολικότερα, τὸ δωμάτιο ποὺ περικλείεται ἀπὸ τοὺς τοίχους χ καὶ ψ φαίνεται νά 'χει σχέση μὲ τὸ πάτωμα V τῆς τάφρου 5 (ΠΑΕ 1976), ποὺ ὁριζόταν στὰ νότια ἀπὸ τὸν τοῖχο χ, καὶ ποὺ χρονολογικὰ τὸ ἔχουμε τοποθετήσει μὲ ἀμφιβολία στὴν πρώιμη ΥΜ ΙΙΙΑ φάση. Τὸ δωμάτιο αὐτὸ μοιάζει σύγχρονο μὲ τὰ δυὸ παραπάνω, δυστυχῶς ὅμως τὸ ἐσωτερικό του εἶναι καταστραμμένο ἀπὸ τὸν νεώτερο τοῖχο ρ καὶ τὸ λάκκο Α. Χρονολογώντας μὲ τὴν πρόχου τὰ δωμάτια στὴν ΥΜ ΙΙ περίοδο (ἡ κεραμεικὴ τοῦ πατώματος εἶναι σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀδιάγνωστη), ἔρχονται στὸ φῶς γιὰ πρώτη φορὰ οἰκοδομικὰ λείψανα

αὐτῆς τῆς ἐποχῆς στὸ λόφο τοῦ Καστελλιοῦ. Μέχρι τώρα, μὲ ἔκπληξη πάντα, μόνο ἡ κεραμεικὴ μᾶς ἔδινε ἴχνη τῆς ἐποχῆς.

γ) Ὁ χῶρος μεταξὺ τῶν παράλληλων τοίχων ω καὶ σ ἔμεινε ἀπείραχτος στὴν ΥΜ ΙΙΙΒ περίοδο. Τοῦτο προκύπτει ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὸ λεπτὸ ἐπιφανειακὸ στρῶμα ἡ ὑστερότερη κεραμεικὴ εἶναι πρώιμη ΥΜ ΙΙΙΑ. Κάτω ἀπὸ μιὰ στρώση ἀπὸ πλάκες, σὲ βάθος 0.81 μ. παρουσιάστηκαν τὰ ὑπολείμματα χωματένιου καμένου πατώματος (Χ). Ἡ κεραμεικὴ ποὺ βρέθηκε πάνω καὶ μέσα σ' αὐτὸ ἀνήκει στὴν ΥΜ Ι καὶ πρώιμη ΥΜ ΙΙΙΑ περίοδο (πίν. 239α). Κάτω ἀπὸ αὐτό, σὲ βάθος 0.98 ἀποκαλύφθηκε τὸ πάτωμα ΧΙΙΙ, στρωμένο μὲ ψιλὰ χαλικάκια, πετραδάκια καὶ μικρὰ κομμάτια ἀπὸ ὄστρακα (πίν. 239α-β). Στὴ δυτ. του ἄκρη βρέθηκε μόνο κόκκινο καμένο πηλόχωμα. Τρίτο πάτωμα ἀποκαλύφτηκε σὲ βάθος 1.13 μ. στὸ νότιο τμῆμα αὐτὴ τὴ φορά. Εἶναι τὸ ΧΙΥ, ὅμοιο μὲ τὸ ΧΙΙΙ.

Συνοψίζοντας τὰ μέχρι σήμερα δεδομένα, τὰ ἴχνη ἀπὸ κατοίκηση στὴν περιοχὴ κατὰ τὰ μινωικὰ χρόνια ἀνήκουν:

α. Στὴ ΜΜ ΙΙΙ ἢ πρώιμη ΥΜ ΙΑ περίοδο. Καταστρέφεται ἀπὸ πυρκαϊά (ἔντονα ἴχνη φωτιᾶς) καὶ ἴσως κάποια ἄλλη αἰτία (παλιρροιακὸ κύμα;) ποὺ συνδέσαμε μὲ τὴν ἔκρηξη τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας. Μέσα στὸ στρῶμα καταστροφῆς βρέθηκαν καθαρὸ ἀμμόχωμα, βότσαλα, στρογγυλεμένα ὄστρακα, κομματάκια κοχυλιῶν καὶ μερικὰ κομμάτια ἐλαφρόπετρας. Μὲ τὸ νὰ μὴ προχωρήσει φέτος ἡ ἀνασκαφὴ σὲ βάθος δὲ φτάσαμε τὸ ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ ΙΑ στρῶμα στὴν τάφρο 6.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ ΝΔ γωνιὰ τῆς τάφρου, νότια τοῦ πατώματος ΧΙΥ, ὅπου ἀπὸ τὰ 90 ἑκ. βάθος ἄρχισαν νὰ βγαίνουν πολλὰ ΜΜ ΙΙΙ καὶ ΥΜ Ι ὄστρακα, ἀλλὰ καὶ ὁρισμένα ΜΜ ΙΙΙ σπασμένα κύπελλα καὶ ἄλλα ἀγγεῖα (πίν. 238β). Ὅμως ἡ ἔρευνα ἐδῶ παραμένει ἀτέλειωτη, καὶ ἴσως ἡ μελλοντικὴ ἔρευνα ἐπιφυλλάσσει κι ἄλλες ἐκπλήξεις μὲ μιὰ πιθανὴ πρωιμότερη κατοίκηση στὸ χῶρο ὅπως ἔχει βρεθεῖ καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα στὸ λόφο τοῦ Καστελλιοῦ.

β. Στὴν ΥΜ Ι περίοδο, σὲ περισσότερες ἀπὸ μιὰ φάσεις: 1. Δωμάτια Α καὶ Β καὶ 2. Πάτωμα ΙΙ. Ἡ κεραμεικὴ μας ὅμως εἶναι φτωχὴ γιὰ νὰ μιλήσουμε μὲ σιγουριὰ γιὰ ΥΜ ΙΑ ἢ Β φάση.

γ. Στὴν ΥΜ ΙΙ καὶ ἴσως πρώιμη ΙΙΙΑ: Τὸ δωμάτιο μὲ τὴν πρόχου καὶ τὰ γειτονικά του.

δ. Στὴν ΥΜ ΙΙΙΑ καὶ Β περίοδο, σὲ περισσότερες ἀπὸ μιὰ φάσεις: Τὸ δωμάτιο μὲ τὸν κλίβανο καὶ τὰ ἀλλεπάλληλα πατώματα. Τὰ πατώματα ΙΙΙ, ΙΥ καὶ Ι καὶ οἱ τοῖχοι ν καὶ ξ (ἀνώτερο τμῆμα) στὴν τάφρο 5 (ΠΑΕ 1976).

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΖΕΔΑΚΙΣ

34. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΡΧΑΝΩΝ

(Πίν. 240 - 242)

Συνεχίστηκε καὶ φέτος γιὰ ἐνδέκατη περίοδο ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἑταιρείας στὸ μινωικὸ νεκροταφεῖο στὸ Φουρνὶ Ἀρχανῶν[1]. Στὴν ἀνασκαφὴ βοήθησαν ὁμάδα φοιτητῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀποτελούμενη ἀπὸ τὶς τεταρτοετεῖς φοιτήτριες δ. Μ. Κοκκινάκη καὶ Ε. Σβίγγου, τοὺς τριτοετεῖς κ. Γ. Φιλοθέου καὶ Π. Χατζιδάκη, τὶς τριτοετεῖς φοιτήτριες τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σορβόννης δ. Δ. Γόντικα καὶ A. Poignant, κι ἀκόμη ὁ πεμπτοετὴς φοιτητὴς τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς τοῦ ΕΜΠ κ. Ν. Ζαρίφης καὶ ὁ τριτοετὴς φοιτητὴς τῆς ἴδιας σχολῆς κ. Γ. Μαυρομματίδης ποὺ ἔκαναν τὰ ἀρχιτεκτονικὰ σχέδια, ὁ ἀρχιεργάτης τῆς Ἑταιρείας κ. Χ. Σφακιανάκης, ὁ ἀρχιτεχνίτης τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κ. Ἰ. Μεραμβελλιωτάκης καὶ ὁ φύλακας ἀρχαιοτήτων Ἀρχανῶν κ. Ε. Συναδινάκης. Γιὰ μικρότερο χρονικὸ διάστημα ἔλαβαν ἐπίσης μέρος στὴν ἀνασκαφὴ ἡ πτυχιοῦχος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν δ. Μ. Ψαραδάκη, οἱ

1. Γιὰ τὰ ἀποτελέσματα παλαιότερων ἀνασκαφικῶν περιόδων βλ. Ι.Α. Σακελλαρακη, ΑΔ 20, 1965, Β' Χρον., 557 - 567· 21, 1966, Β' 2, 411 - 419. Kadmos 4, 1965, 177 - 180. ILN 26 Μαρτίου 1966. Archaeology 20, 1967, 276 - 281. ΠΑΕ 1966, 174 - 184· 1967, 151 - 161· 1971, 276 - 283· 1972, 310 - 353, 360 - 362· 1973, 167 - 187· 1974, 207 - 212· 1975 Β', 255 - 321.

Ἐξ ἄλλου δημοσιεύθηκαν τὰ ἑξῆς ἄρθρα ποὺ ἀναφέρονται σὲ εὑρήματα τῶν Ἀρχανῶν: Ι.Α. Σακελλαρακης, Ὑστερομινωικὸ κενοτάφιο στὶς Ἀρχάνες, ΑΔ 20, 1965, 110 - 118. Die neuen Hieroglyphensiegel vom Phourni (Archanes) Kadmos 5, 1966, 109 - 114. Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς σημειωθείσης εἰς Ἀρχάνας ΥΜ ΙΙΙ θυσίας ταύρου, Πεπραγμένα Β' Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, Β' (1967) 238 - 246. Mason's Marks from Archanes, Europa, Festschrift für Ernst Grumach (1967) 277 - 288. Ἐλεφαντοστᾶ ἐκ τῶν Ἀρχανῶν, Atti e Memorie del 1° Congresso Internazionale di Micenologia, (1968) 245 - 261. Das Kuppelgrab A von Archanes und das kretisch-mykenische Tieropferritual, PZ 45, 1970, 135 - 218. Ἀποθέτης κεραμεικῆς τῆς τελευταίας φάσεως τῶν προανακτορικῶν χρόνων εἰς Ἀρχάνας, ΑΕ 1972, Β' Χρον., 1 - 11· Die Kykladen und Kreta, J. Thimme, Kunst und Kultur der Kykladeninseln in 3 Jahr. v. Chr. 1976, 149 - 158. Τὰ κυκλαδικὰ στοιχεῖα τῶν Ἀρχανῶν ΑΑΑ 10, 1977, 93 - 115. Χρονολογημένα σύνολα προανακτορικῶν μινωικῶν σφραγίδων ἀπὸ τὶς Ἀρχάνες, τυπώνονται στὰ Πεπραγμένα Δ' Κρητολογικοῦ Συνεδρίου. Τέλος οἱ προανακτορικὲς σφραγίδες ποὺ βρέθηκαν μέχρι τὸ 1965 δημοσιεύτηκαν στὸ CMS II_1, 1969, 442 - 468, ἀρ. 379 - 395.

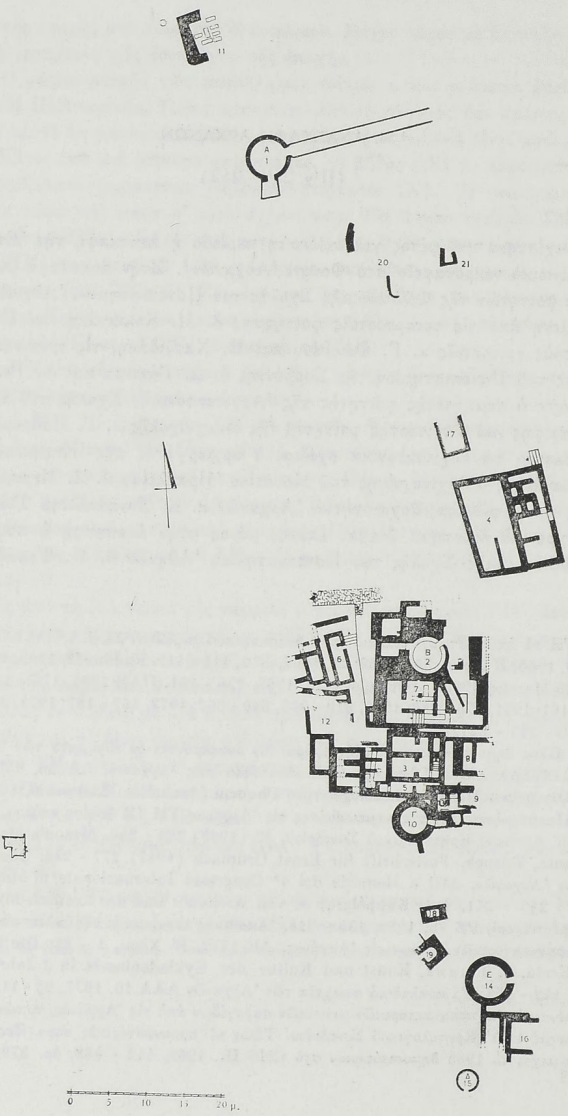

Εἰκ. 1. Κάτοψη τοῦ μινωικοῦ νεκροταφείου στὸ Φουρνὶ Ἀρχανῶν.

τεταρτοετεῖς φοιτητὲς τῆς ἴδιας Σχολῆς κ. Ν. Ζαφειρίου, ἡ δ. Ε. Σεργοπούλου, ἡ δ. Ν. Καρέλλη, οἱ τριτοετεῖς φοιτητὲς κ. Θ. Φιλιππάκης καὶ Μ. Σακαλῆς καὶ ἡ τεταρτοετὴς φοιτήτρια τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης δ. Δ. Τσιφετάκη, ὅπως ἀκόμη οἱ φοιτητὲς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Ἀμβούργου κ. Μ. Badein, Β. Pieper καὶ ἡ δ. Μ. Stief καὶ ὁ τεχνίτης τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κ. Κ. Βιτωράκης.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἔγινε φέτος στὸ χῶρο ἀνάμεσα στοὺς θολωτοὺς τάφους Α καὶ Β καὶ δυτικὰ τῶν ταφικῶν κτηρίων 18 καὶ 19. Συνεχίστηκε δηλαδὴ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ κτηρίου 4, στὸ ὁποῖο ἔγιναν καὶ σημαντικὲς ἐργασίες στερεώσεως. Διερευνήθηκε ἐπιφανειακὰ ὁ χῶρος δυτικὰ τοῦ κτηρίου 18 καὶ συμπληρώθηκε ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ κτηρίου 19. Ἀνάμεσα στὸ θολωτὸ τάφο Β καὶ τὸ κτήριο 17 ἀνακαλύφθηκαν δύο νέα κτήρια, ποὺ ὀνομάστηκαν κτήριο 20 καὶ κτήριο 21. Τέλος διερευνήθηκε ὁ χῶρος δυτικὰ ἀπὸ τὸ κτήριο 20, ὅπως ἐπίσης ὁ χῶρος ἀνάμεσα στὸ κτήριο 20 καὶ τὸ κτήριο 17, κι ἔγιναν στερεωτικὲς ἐργασίες στὸ κτήριο 3 καὶ στὸ κτήριο 6 (εἰκ. 1).

ΚΤΗΡΙΟ 4

Συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ νεοανακτορικοῦ κτηρίου 4, ποὺ εἶχε ἀποκαλυφθεῖ τὸ 1966 καὶ σκάφτηκε ἐπιφανειακὰ τὸ 1967 καὶ τὸ 1974[1]. Ὅπως εἶναι γνωστὸ τὸ κτήριο 4 (εἰκ. 2, 3, 4) εἶναι ἕνα ἐπίμηκες ὀρθογώνιο κτίσμα, ποὺ χωρίζεται σὲ δύο τμήματα, τὸ ἀνατολικό, ποὺ διαιρεῖται σὲ δωμάτια, καὶ τὸ δυτικὸ ποὺ φαίνεται πὼς ἦταν ἕνα ἐνιαῖο ἄνδηρο μὲ πλακόστρωση, μέρος τῆς ὁποίας σώθηκε στὸ ΒΔ τμῆμα τοῦ χώρου, μὲ βάσεις ἀπὸ κολόνες. Φέτος ἐρευνήθηκαν τὸ Ν τμῆμα τοῦ κτηρίου 4, τόσο στὸ δυτικὸ τμῆμα του ὅσο καὶ στὸ ἀνατολικό, στὰ δωμάτια 1 καὶ 2 καὶ ἔγιναν ἐπίσης στερεωτικὲς ἐργασίες στὸν Α τοῖχο τοῦ κτηρίου.

Δυτικὸ τμῆμα

Ἤδη ἀπὸ τὶς ἔρευνες τῶν ἐτῶν 1966 - 67 εἶχε φανεῖ ὅτι τὸ Δ τμῆμα τοῦ κτηρίου 4, ποὺ ἀποτελεῖ προσθήκη στὸ Α, εἶναι ἕνας μεγάλος ὀρθογώνιος χῶρος προσανατολισμένος ἀπὸ Β πρὸς Ν καὶ περικλείεται ἀπὸ ἕνα ἰσχυρὸ τοῖχο. Φέτος ἀποκαλύφθηκε ὅτι ὁ τοῖχος αὐτὸς εἶναι θεμελιωμένος πάνω στὸ βράχο, ποὺ εἶναι ἐπιφανειακὸς στὸ ΒΔ τμῆμα τοῦ Δ χώρου, ἐνῶ βρίσκεται βαθύτερα στὸ ΝΑ τμῆμα, λόγω τῆς κλίσης τοῦ ἐδάφους.

Εἶναι πιθανὸ ὅτι ὁλόκληρο τὸ Δ τμῆμα τοῦ κτηρίου 4 ἦταν πλακοστρωμένο μὲ μεγάλες πλάκες. Ὅπως φάνηκε ἀπὸ τὴν ἔρευνα στὰ ΒΔ, ὅπου σώζεται

1. Ι.Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, ΠΑΕ 1966, 180. 1967, 158 - 9. 1974, 207 - 12.

Εἰκ. 2. Κάτοψη κτηρίου 4.

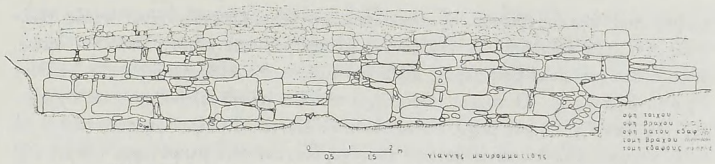

Εἰκ. 3. Φουρνὶ Ἀρχανῶν. Κτήριο 4. Τομὴ ε - ε, ἀνατολικὴ ὄψη.

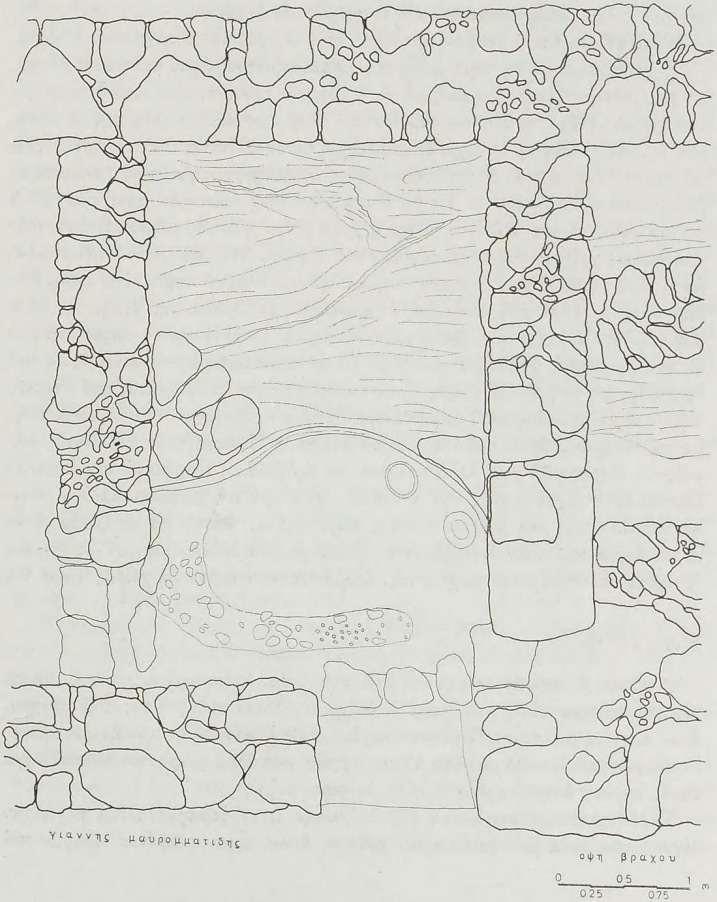

Εἰκ. 4. Φουρνὶ Ἀρχανῶν. Κτήριο 4, λεπτομέρεια κάτοψης. Δωμάτιο 2.

τμῆμα τοῦ πλακοστρώτου, ἡ πλακόστρωση θεμελιώνεται πάνω στοὺς βράχους, τὰ κενὰ τῶν ὁποίων γεμίζονται μὲ πέτρες καὶ χῶμα. Στὰ ΝΑ ὅμως, ὅπου ὁ βράχος εἶναι βαθύτερος, ἰδρύθηκε μικρὸς ἐγκάρσιος τοῖχος μὲ διεύθυνση ἀπὸ Β πρὸς Ν. Ὁ τοῖχος αὐτὸς ἔχει κτισθεῖ μὲ ἀργολιθοδομὴ καὶ σχηματίζεται ἀπὸ δύο σειρὲς μεγάλων λίθων ποὺ ἀποτελοῦν τὴν ὄψη τοῦ τοίχου σὲ κάθε πλευρά, ἐνῶ τὰ κενὰ μεταξύ τους γεμίζονται ἀπὸ μικρότερες πέτρες καὶ χῶμα. Ὁ ἐγκάρσιος αὐτὸς τοῖχος ξεκινάει ἀπὸ τὸ κέντρο τοῦ Ν τοίχου τοῦ Δ τμήματος τοῦ κτηρίου 4 καὶ συνεχίζεται πρὸς Β. Δὲν εἶναι βέβαιο ἂν ὁ ἐγκάρσιος τοῖχος συνεχίζεται καὶ στὸ Β τμῆμα τοῦ Δ χώρου.

Εἶναι πιθανὸ ὅτι ὁ ἐγκάρσιος τοῖχος, ποὺ διαιρεῖ τὸ Δ τμῆμα σὲ δύο χώρους, χρησίμευε γιὰ τὴ θεμελίωση τοῦ πλακοστρώτου, ἀφοῦ βρίσκεται σὲ πολὺ χαμηλότερο ὕψος σὲ σχέση μὲ τὸ σωζόμενο πλακόστρωτο στὸ ΒΔ τμῆμα τοῦ χώρου. Πάνω στὸ πλακόστρωτο καὶ ἰδιαίτερα κατὰ μῆκος τῆς Δ πλευρᾶς του θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρχε κιονοστοιχία, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς τρεῖς λίθινες βάσεις κιόνων ποὺ βρέθηκαν πεσμένες σὲ διάφορα σημεῖα σὲ παλαιότερες ἀνασκαφὲς τοῦ κτηρίου 4. Τὰ μοναδικὰ αὐτὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα τοῦ Δ χώρου τοῦ κτηρίου 4 δείχνουν ὅτι ἡ χρήση του ἦταν διαφορετικὴ ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους χώρους τοῦ νεκροταφείου στὸ Φουρνί. Ἀσφαλῶς δὲν ἦταν ταφικὴ ἀφοῦ δὲν σημειώθηκαν λείψανα ταφῶν. Δὲν βρέθηκαν παρὰ λίγα κομμάτια ἀπὸ ὀστὰ κι αὐτὰ στὰ ἀνώτερα, ἐπιφανειακὰ στρώματα τῆς ἐπίχωσης, ποὺ φαίνεται ὅτι κύλησαν ἀπὸ ἄλλα ταφικὰ κτήρια, πιθανότατα τὸ ταφικὸ κτήριο 6, ποὺ βρίσκεται ψηλότερα καὶ ΝΔ. Τὸ πλακόστρωτο ὑποδηλώνει ἴσως μιὰ τελετουργικὴ χρήση. Ἡ χρήση ὅμως γενικότερα τοῦ Δ τμήματος τοῦ κτηρίου 4 μπορεῖ νὰ προσδιορισθεῖ ἀκριβέστερα ὄχι μόνο σὲ συσχετισμὸ μὲ τὸ Α τμῆμα τοῦ κτηρίου, ἀφοῦ φαίνεται ὅτι τὸ κτήριο 4 ἐξυπηρετοῦσε μιὰ ἐνιαία λειτουργία στὸ σύνολό του, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ εὑρήματα. Ἤδη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1966 εἶχαν βρεθεῖ στὸ Δ τμῆμα τοῦ κτηρίου 4 ἐπιφανειακὰ δύο κωνικὰ κύπελλα καὶ ἕνα τμῆμα λεπίδας πυριτολίθου. Φέτος τὰ εὑρήματα ἦταν περισσότερα καὶ πολὺ ἐνδιαφέροντα, ἰδιαίτερα στὸ ΝΑ τμῆμα, στοὺς χώρους Α καὶ Δ τοῦ ἐγκάρσιου τοίχου, ποὺ ὀνομάσθηκαν συμβατικὰ χῶρος 9 καὶ 10.

Χ ῶ ρ ο ς 9

Ὁ χῶρος 9, ποὺ βρίσκεται στὰ ΝΑ τοῦ Δ τμήματος τοῦ κτηρίου 4, ἔδωσε τὰ περισσότερα εὑρήματα γιατὶ ἡ ἐπίχωση, λόγω τοῦ βάθους τοῦ βράχου, ἦταν ἐκεῖ μεγαλύτερη. Βρέθηκαν κυρίως πολλὰ κύπελλα, κονιάματα, λίγες λεπίδες ὀψιανοῦ, τεμάχια ἀπὸ λίθινα ἀγγεῖα καὶ ἄλλα μικροαντικείμενα, λίγα ὀστά, κυρίως ὅμως μεγάλο πλῆθος ὀστράκων.

Τὰ ἐπιφανειακὰ στρώματα τῆς ἐπίχωσης ἦταν ταραγμένα καὶ περιεῖχαν λίγα ἀντικείμενα μεταγενέστερων χρόνων, ὅπως τρία σιδερένια καρφιὰ καὶ

τρία χρωματιστὰ γυαλιά. Ἀκόμη βρέθηκαν διάσπαρτα 25 μικρὰ κομμάτια ὀστῶν ἀνθρώπων καὶ ζώων, τέσσερα δόντια ζώων καὶ ἕνα ἀνθρώπινο δόντι. Ὅπως σημειώθηκε ἤδη τὰ ὀστὰ αὐτὰ πρέπει νὰ προέρχονται ἀπὸ τὰ ἄλλα ταφικὰ κτίσματα τοῦ νεκροταφείου.

Τὸ πιὸ σημαντικὸ ἀπὸ τὰ κινητὰ εὑρήματα στὴν ἐπίχωση τοῦ χώρου 9 ἦταν οἱ ἀποθέσεις τῶν κυπέλλων. Σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς ἐπίχωσης βρέθηκαν συνολικὰ 248 ἄβαφα ἄωτα μικρὰ κωνικὰ κύπελλα (πίν. 241). Τὰ κύπελλα ἄρχισαν νὰ βρίσκονται ἤδη ἀπὸ τὰ ἐπιφανειακὰ στρώματα τῆς ἐπίχωσης καὶ μόνο στὰ κατώτερα σημεῖα τὰ κύπελλα ἦταν λιγότερα. Μεγάλος ἀριθμὸς κυπέλλων βρέθηκε ἐντοιχισμένος σὲ χαμηλὰ χαλαρὰ τοιχάρια. Διαπιστώθηκαν τρεῖς τέτοιοι μικροὶ χαλαροὶ τοῖχοι, ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ χαρακτηρισθοῦν ἐπίσης σὰν χαλαρὲς σειρὲς λίθων. Ὁ ἕνας ἀρχίζει ἀπὸ τὴ ΝΑ γωνία τοῦ χώρου 9 καὶ καταλήγει στὸ Δ τοῖχο τοῦ χώρου. Ἕνας δεύτερος χαλαρότερος βρέθηκε στὰ βόρεια καὶ παράλληλα μὲ τὸν πρῶτο κι ἕνας τρίτος ἀκόμη σαθρότερος βορειότερα. Οἱ χαλαροὶ αὐτοὶ σχηματισμοὶ μπορεῖ νὰ χρησίμευσαν σὰν ὑποθεμέλια ἢ ἔντεχνα μπαζώματα τῶν θεμελίων γιὰ νὰ στηρίξουν τὸ δάπεδο τοῦ χώρου. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθεῖ παράλληλα ἡ ἀναμφίβολη σχέση τους μὲ τὶς ἀποθέσεις τῶν κυπέλλων. Πάνω, κάτω, δίπλα καὶ μέσα σὲ μικρὲς κοιλότητες καὶ χάσματα ποὺ ἄφηναν μεταξύ τους οἱ πέτρες τῶν μικρῶν αὐτῶν χαλαρῶν τοίχων, βρέθηκαν τοποθετημένα πολλὰ ἀπὸ τὰ κωνικὰ κύπελλα ποὺ σημειώθηκαν, καὶ μάλιστα 19 κύπελλα στὸ πρῶτο τοιχάκι, 9 στὸ δεύτερο καὶ 7 στὸ τρίτο. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ κύπελλα αὐτὰ ἦταν ἀνεστραμμένα καὶ πολλὲς φορὲς βρέθηκαν κατὰ ὁμάδες δύο ἢ τρία μαζί. Παρόμοια ἀνεστραμμένα καὶ τοποθετημένα μὲ τὸν ἴδιο τρόπο σὲ μεγαλύτερες ὅμως ὁμάδες βρέθηκαν καὶ τὸ μεγάλο πλῆθος τῶν κυπέλλων ποὺ κατελάμβανε ὁλόκληρο τὸ χῶρο.

Τὰ χωρὶς λαβὴ κωνικὰ κύπελλα ποὺ βρέθηκαν στὸ χῶρο 9 δὲν παρουσιάζουν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, γιατὶ ἀνήκουν σὲ κοινότατη γιὰ τὴ μινωικὴ κεραμεικὴ κατηγορία, χωρὶς κάποιες παραλλαγές. Μόνο ἕνα ἀπὸ τὰ κύπελλα εἶναι σφαιρικὸ καὶ τρία ἄλλα μικροσκοπικά. Ἕνα ἄλλο εἶναι διακοσμημένο στὴ βάση του μὲ μιὰ μαύρη ταινία.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πολυάριθμα κύπελλα βρέθηκαν ἀκόμη καὶ δύο μικρὲς ἄβαφες πρόχοι τοῦ τύπου τῶν λεγόμενων γαλακτοδοχείων. Ἡ μία σώζεται ὁλόκληρη ἐκτὸς ἀπὸ τὴ λαβὴ ποὺ ἄρχιζε κάτω ἀπὸ τὸ περιχείλωμα καὶ ἔφτανε μέχρι τὸν ὦμο, ὕψ. 0.083 μ. καὶ διαμ. βασ. 0.027 μ. Ἀπὸ τὴ δεύτερη σώζεται μόνο τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος καὶ ἡ βάση διαμ. 0.03 μ.

Τὴν εἰκόνα τῆς κεραμεικῆς τοῦ χώρου 9 συμπληρώνουν οἱ χιλιάδες τῶν ὀστράκων ποὺ βρέθηκαν συγκεντρωμένα. Τὰ ὄστρακα ἦσαν περισσότερα στὸ ἀνώτερο τμῆμα τῆς ἐπίχωσης καὶ στὴ μέση καὶ λιγότερα στὸ βάθος, κοντὰ στὸ φυσικὸ δάπεδο, ὅπως ἄλλωστε παρατηρήθηκε καὶ γιὰ τὰ κύπελλα. Φαίνεται

ὅτι πρόκειται γιὰ ἀποθέσεις, σύγχρονες πάντως μὲ τὶς ἀποθέσεις τῶν κυπέλλων, ποὺ ἔγιναν σὲ μιὰ μόνο φάση, στὴν ἀρχὴ τῶν νεοανακτορικῶν χρόνων, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ χρονολογία τῶν ὀστράκων, ποὺ ἀνήκουν σὲ διάφορες ἐποχὲς ἀπὸ τὸ τέλος τῆς προανακτορικῆς καὶ τὴν παλαιοανακτορικὴ μέχρι τὴν ἀρχὴ τῆς νεοανακτορικῆς. Μόνο λίγα ὄστρακα μεταγενέστερων χρόνων μὲ ἐφυάλωση βρέθηκαν ἐπιφανειακά, στὴ διαταραγμένη ἐπίχωση κι ὅσως λίγα ὄστρακα ἔπεσαν ἀπὸ τὸν ἐπάνω ὄροφο τῶν διπλανῶν δωματίων 1 καὶ 2 ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἕνα ὄστρακο ποὺ ἀνήκει σὲ πιθάρι. Τὸ πλῆθος τῶν διαφόρων ἐποχῶν ὀστράκων βρέθηκε ἀνακατεμένο. Γι' αὐτὸ καὶ χρονολόγηση τῶν ἀποθέσεων τῶν ὀστράκων στὰ πρώιμα νεοανακτορικὰ χρόνια συνάγεται ἀκόμη κι ἀπὸ τὸ πλῆθος ποὺ χρονολογοῦνται σ' αὐτὴ τὴ φάση, ἐνῶ αἰσθητὰ λιγότερα εἶναι τὰ παλαιότερα, τῶν τελευταίων προανακτορικῶν χρόνων καὶ τῆς παλαιοανακτορικῆς ἐποχῆς.

Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ὀστράκων ποὺ βρέθηκαν στὸ χῶρο 9 ἀναφέρονται χαρακτηριστικὰ τὰ ἑξῆς: α) 50 περίπου τμήματα δακτυλιόσχημων βάσεων κωνικῶν κυπέλλων, κοίλων κάτω καὶ βαμμένων μὲ καστανόμαυρο χρῶμα, τοῦ τέλους τῶν προανακτορικῶν χρόνων, β) 100 περίπου ὄστρακα ἀπὸ τὰ κατώτερα τμήματα βαμμένων μόνωτων κυλινδρικῶν ἢ σφαιρικῶν κυπέλλων, παλαιοανακτορικῶν χρόνων. Τὰ ὄστρακα ποὺ ἀνήκουν σὲ κυλινδρικὰ κύπελλα ἔχουν μαύρη βαφὴ καὶ συχνὰ λευκή, ἐπίθετη διακόσμηση καὶ παρουσιάζουν ἐξωτερικὰ κλιμακωτὲς πλαστικὲς ταινίες, ἀνήκουν δηλαδὴ σὲ κατηγορία ΜΜ ΙΙ-ΙΙΙ κυπέλλων ποὺ συνηθίζονται πολὺ στὶς Ἀρχάνες. γ) Περισσότερα ἀπὸ 2000 τμήματα βάσεων κωνικῶν κυπέλλων, παρόμοιων μὲ τὰ 240 ποὺ βρέθηκαν ἀκέραια.

Πολλὰ ὄστρακα ἀνήκουν σὲ μεγαλύτερα, κλειστὰ καὶ ἀνοικτὰ ἀγγεῖα, ὅπως καδόσχημα, πρόχους, ἀμφορεῖς, κ.ἄ. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὰ ὄστρακα ἀπὸ τὰ ἀνώτερα τμήματα αὐτῶν τῶν ἀγγείων εἶναι πολὺ λιγότερα σὲ σχέση μὲ τὶς βάσεις ἢ τὰ τμήματα τῶν βάσεων. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ὀφείλεται ἴσως στὸ ὅτι τὰ ἀνώτερα μέρη τῶν ἀγγείων εἶναι περισσότερο εὔθραυστα, ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ ἡ πιθανότητα τὰ κατώτερα μέρη τῶν ἀγγείων ποὺ ἔσπαζαν νὰ τὰ χρησιμοποιοῦσαν σὰν πρόχειρα κύπελλα προσφορῶν. Βρέθηκαν ἀκόμη 100 τμήματα ἢ ὁλόκληρα πόδια τριποδικῶν χυτρῶν, 1 κομμάτι πήλινου δίσκου, 2 ὄστρακα γαλακτοδοχείων, 15 χείλη ἀπὸ πινάκια ἢ φρουτιέρες, μερικὰ ἀκόμη ὄστρακα ἀπὸ μεγάλη φρουτιέρα μὲ διακόσμηση, ἕνα τμῆμα ἀπὸ πήλινο ἀγωγὸ καὶ λίγα ὄστρακα σαρκοφάγων.

Ἡ διακόσμηση ποὺ σώζεται στὰ ὄστρακα γενικὰ εἶναι προσεγμένη. Κυριαρχεῖ ἡ διακόσμηση μὲ σκοτεινὸ πάνω στὸ ἀνοιχτὸ χρῶμα τῆς ἐπιφάνειας τῶν ἀγγείων, σὲ ἁπλὰ θέματα, ὅπως παράλληλες ταινίες, κυματοειδεῖς (ripple), δικτυωτά, σπεῖρες, ρόδακες ἢ στιγμορόδακες. Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ ΥΜ Ια φυτικὸς ρυθμὸς σὲ θέματα χλόης, κλαδιῶν καὶ κρίνων. Μερικὰ ὄστρακα, κυρίως μεγάλων ἀγγείων ἔχουν πλαστικὴ διακόσμηση ἀπὸ σχοινοειδεῖς ται-

νίες καὶ ἕνα ὄστρακο ἔχει ἐπίθετη πλαστικὴ διακόσμηση τύπου barnacle. Ἀξιοπρόσεκτα ἀνάμεσα στὰ παλαιότερων χρόνων ὄστρακα εἶναι δύο ὄστρακα ἀπὸ μικρὰ ἀγγεῖα μὲ ἐγχάρακτο δικτυωτὸ ΜΜ Ια ἐποχῆς, λίγα ὄστρακα μὲ τραχωτὴ διακόσμηση (barbotine) καὶ ὄστρακα μὲ διακόσμηση ἀνοιχτοῦ χρώματος πάνω σὲ σκοτεινό. Χαρακτηριστικὸ τέλος εἶναι ἕνα ὄστρακο μὲ διακόσμηση συνδυασμοῦ πλαστικῶν κουμπιῶν πάνω στὸ ὁποῖο ὑπάρχει ἐγχάραξη.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ στὸ χῶρο 9 βρέθηκαν ἀκόμη διάφορα ἄλλα ἀντικείμενα: 5 μικρὰ κομμάτια λευκῶν κονιαμάτων, δύο ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχουν στὴν ἐπίπεδη ἐπιφάνειά τους κόκκινο χρῶμα, 2 κομμάτια λίθινων ἀγγείων, τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι τμῆμα τῆς πλευρᾶς σφαιρικοῦ κυπέλλου ἀπὸ ὀφείτη, σκοτεινοῦ πράσινου χρώματος μὲ λευκὲς κηλίδες πάχ. πλευρᾶς 0.011 μ. καὶ τὸ δεύτερο τμῆμα τετράπλευρης τράπεζας προσφορῶν ἀπὸ ὀφείτη γκριζοπράσινο μὲ ὑπόλευκες κηλίδες. Στὴν πάνω ἐπίπεδη ἐπιφάνεια τῆς τράπεζας ἡμισφαιρικὸ κοίλωμα καταλήγει σὲ ἐξέχον περιχείλωμα κι οἱ πλευρές της εἶναι κάθετες ἐνῶ ἡ βάση ὁριζόντια. Ἕνα μικρὸ ἀπολέπισμα πυρήνα ὀψιανοῦ καὶ ἕνα τμῆμα λεπίδας μὲ ὀδοντωτὲς ἀκμὲς σωζ. μήκ. 0.023 μ., 2 τμήματα ἀπὸ τὸ πάνω μέρος δύο κωδωνόσχημων εἰδωλίων. Τέλος βρέθηκαν ἐπίσης μερικὰ ἀκόμη ἀντικείμενα ἀπροσδιόριστης λειτουργίας ἢ προέλευσης: ἕνα ἐπίμηκες πήλινο ἀντικείμενο μήκ. 0.05, βαμμένο κόκκινο, ποὺ ἴσως ἀνήκει σὲ εἰδώλιο, ἕνα κωνικὸ πήλινο ἀντικείμενο ποὺ ἴσως νὰ ἀνήκει σὲ βάση ὀξυπύθμενου ἀγγείου, δύο μικρὲς πέτρες γκρίζου χρώματος, εὔθρυπτες, ποὺ ἴσως χρησίμευαν γιὰ χρωστικὲς ὕλες, ἕνα μικρὸ ἀπολιθωμένο στρείδι, μιὰ ἀχιβάδα καὶ ἕνα κομμάτι σταλακτίτη.

Χ ῶ ρ ο ς 10

Ὁ χῶρος 10 βρίσκεται Δ τοῦ χώρου 9, στὴ ΝΔ γωνία τοῦ Δ τμήματος τοῦ κτηρίου 4. Στὸ Δ τμῆμα τοῦ χώρου ὁ φυσικὸς βράχος εἶναι σχεδὸν ἐπιφανειακὸς καὶ ἔχει μικρὴ κλίση πρὸς Α ὅπου καὶ ὑπῆρχε ἀβαθὴς ἐπίχωση. Ὁ χῶρος 10 ἦταν προφανῶς καλυμμένος μὲ πλάκες καὶ ἀποτελοῦσε τὴ συνέχεια τοῦ πλακοστρώτου ποὺ σώζεται στὸ ΒΔ τμῆμα τοῦ κτηρίου.

Τὰ εὑρήματα στὸ χῶρο 10 ἦταν λιγοστά. Ἀνάμεσα σὲ σκορπισμένες πέτρες ποὺ χρησίμευαν σὰν ὑποθεμελίωση τοῦ πλακοστρώτου βρέθηκαν ἕνα ἄωτο κωνικὸ κύπελλο, ἀνεστραμμένο, ἕνα λίθινο κομμάτι, ἴσως ἀπὸ ὅλμο θύρας, μία λεπίδα ὀψιανοῦ μήκ. 0.02 μ. καὶ μιὰ πέτρα πράσινου χρώματος. Λίγα ὄστρακα βρέθηκαν κυρίως στὸ Α τμῆμα τοῦ χώρου ποὺ προέρχονται ἀπὸ κωνικὰ κύπελλα ἀλλὰ καὶ ἀπὸ μεγαλύτερα ἀγγεῖα ποὺ χρονολογοῦνται στοὺς πρώιμους νεοανακτορικοὺς χρόνους. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ἕνα ὄστρακο μὲ μαστοειδεῖς ἀποφύσεις, μᾶλλον ἀπὸ προχοειδὲς ἀγγεῖο.

Χῶρος βόρεια τῶν χώρων 9 καὶ 10

Μικρὴ ἔρευνα ἔγινε βόρεια τῶν χώρων 9 καὶ 10, στὸ Δ τμῆμα τοῦ κτηρίου 4, ποὺ ἴσως πάλι χωριζόταν σὲ δύο μ' ἕναν ἐγκάρσιο τοῖχο. Ὅπως εἶναι γνωστὸ στὸ τμῆμα αὐτὸ καὶ Δ διατηρεῖται σὲ καλὴ κατάσταση τὸ πλακόστρωτο τοῦ ἀνδήρου. Ἐρευνήθηκαν τὰ θεμέλια τοῦ πλακοστρώτου σὲ βάθος μέχρι 0.44 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειά του. Τὰ θεμέλια ἀποτελοῦνται ἀπὸ πέτρες καὶ χῶμα ποὺ γεμίζουν τὰ κενὰ ἀνάμεσα στὶς πλάκες καὶ τὸ βράχο. Στὸ χῶρο 11 ἀνάμεσα στὶς πέτρες τῶν θεμελίων βρέθηκαν λίγα ἀντικείμενα: Ἕνα μικρὸ προχοΐδες ἀγγεῖο σὲ πολλὰ κομμάτια, τρία τμήματα λεπίδων ὀψιανοῦ μήκ. 0.035, 0.03 καὶ 0.016 μ. καὶ λίγα ὄστρακα ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα ἀναφέρονται τμῆμα βάσης κωνικοῦ κυπέλλου, τμῆμα δακτυλιόσχημης βάσης κυπέλλου καὶ τμῆμα ἀπὸ τὴ λαβὴ καὶ τὸ χεῖλος σφαιρικοῦ κυπέλλου.

Ἀνατολικὸ τμῆμα

Τὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τοῦ κτηρίου 4 βρίσκεται σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ τὸ Δ ἀνάλογα μὲ τὴν κλίση τοῦ βράχου σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Ὅπως εἶναι γνωστὸ τὸ Α τμῆμα χωρίζεται μὲ 4 ἐγκάρσιους τοίχους σὲ πέντε χώρους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ δύο νοτιότεροι εἶναι τὰ μεγάλα δωμάτια 1 καὶ 2. Οἱ βόρειοι χῶροι διαιροῦνται καὶ πάλι μὲ δύο μικρότερους ἐγκάρσιους τοίχους σὲ πέντε χώρους, ποὺ ὀνομάσθηκαν χῶροι 3 - 8. Οἱ χῶροι 3 - 8 ἐρευνήθηκαν ἤδη τὸ 1974[1], καὶ στὴν ἴδια περίοδο ἐρευνήθηκαν ἐπιφανειακὰ τὰ δωμάτια 1, 2 καὶ 3. Τότε εἶχε φανεῖ ὅτι τὰ δύο δωμάτια ἀποτελοῦν τοὺς ὑπόγειους χώρους, πάνω ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὑπῆρχε ἰσόγειο, τὸ δάπεδο τοῦ ὁποίου βρισκόταν στὸ ἴδιο ὕψος καὶ σὲ συνέχεια τοῦ δαπέδου τοῦ Δ τμήματος τοῦ κτηρίου 4. Εἶχε ἀκόμη διαπιστωθεῖ ὅτι ὁ ἐπάνω ὄροφος τοῦ κτηρίου εἶχε ἐργαστηριακὴ χρήση καὶ περιελάμβανε καὶ ἕνα ὑφαντουργεῖο. Φέτος ὁλοκληρώθηκε ἡ ἔρευνα τοῦ δωματίου 1 καὶ 2, συμπληρώθηκε ἡ εἰκόνα τοῦ ὀρόφου ἀλλὰ κυρίως ἀποκαλύφθηκαν διάφορα σημαντικὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα τοῦ κτηρίου καὶ εἰδικότερα ἡ χρήση τῶν δύο ὑπόγειων δωματίων, τοῦ δωματίου 1 ὡς ἀποθήκης καὶ τοῦ δωματίου 2 ὡς πατητηριοῦ.

Μὲ τὴ φετινὴ ἔρευνα ἔγινε σαφὴς ἡ ἀρχιτεκτονικὴ διάταξη τῶν δωματίων 1 καὶ 2. Τὰ δύο δωμάτια καταλαμβάνουν ὅλο τὸ Ν χῶρο τοῦ Α τμήματος τοῦ κτηρίου 4, σχεδὸν μέχρι τὴ μέση του. Καὶ τὰ δύο ἔχουν κτιστεῖ πάνω στὸ λαξευμένο βράχο, ποὺ ἔχει μικρὴ κλίση ἀπὸ Δ πρὸς Α, καὶ δημιουργεῖ μικρὸ κλιμακωτὸ θρανίο δυτικά. Ὁ Α τοῖχος τῶν δωματίων 1 καὶ 2 εἶναι ὁ ἐξωτερικὸς Α τοῖχος, ὁ Δ τοῖχος τῶν δωματίων εἶναι ὁ μεγάλος τοῖχος ποὺ χωρίζει τὸ

1. Ι.Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, ΠΑΕ 1974, 207 - 212.

κτήριο 4 σὲ Α καὶ Δ χῶρο, χτισμένος πάνω στὸ βράχο, κι ὁ Ν τοῖχος τοῦ δωματίου 1 εἶναι ὁ Ν ἐξωτερικὸς τοῖχος τοῦ κτηρίου 4. Οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων εἶναι χτισμένοι μὲ ἀργολιθοδομή. Κατὰ μῆκος τῆς ἐσωτ. πλευρᾶς τοῦ Α τοίχου καὶ τῶν δύο δωματίων στὸ κάτω μέρος δημιουργεῖται μικρὸ πεζούλι ἀπὸ πέτρες ποὺ προεξέχουν· αὐτὸ βοηθάει μᾶλλον στὴ σταθερότητα τοῦ τοίχου.

Τὰ δύο δωμάτια ἔχουν σχεδὸν τὸ ἴδιο σχῆμα. Τὸ νοτιότερο δωμάτιο 1 εἶναι λίγο μεγαλύτερο, ἐνῶ τὸ δωμάτιο 2 μικρότερο. Τὰ δύο δωμάτια χωρίζονται μὲ ἕνα ἐγκάρσιο τοῖχο ποὺ ξεκινάει ἀπὸ τὸ Δ τοῖχο τοῦ Α τμήματος. Ὁ ἐγκάρσιος αὐτὸς τοῖχος ἀφήνει ἔτσι στὴν Α πλευρὰ ἄνοιγμα ποὺ χρησίμευσε σὰν θύρα ἐπικοινωνίας τῶν δύο δωματίων. Στὴν Α ἄκρη τοῦ ἐγκάρσιου τοίχου θὰ ὑπῆρχε ἡ Δ παραστάδα τῆς θύρας, ποὺ εἶναι καταστραμμένη, ἐνῶ ἡ Α παραστάδα βρισκόταν στὸν Α τοῖχο τοῦ κτηρίου. Τὸ κατώφλι τῆς θύρας ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἐπίπεδες πέτρες.

Τὸ δωμάτιο 2 φαίνεται πὼς ἦταν βασικὸς χῶρος τοῦ ὑπογείου, ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ πατητηριοῦ, γιὰ τὴν ὁποία θὰ γίνει λόγος πιὸ κάτω, ἀλλὰ κυρίως γιατὶ ἦταν ὁ κύριος χῶρος εἰσόδου στὸ κτήριο ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ καὶ φυσικὰ ἐπικοινωνίας μὲ τὰ ὑπόλοιπα δωμάτια. Ἡ Ν θύρα ἐπικοινωνίας μὲ τὸ δωμάτιο 1 σημειώθηκε ἤδη. Μιὰ δεύτερη θύρα ἐπικοινωνίας μὲ τοὺς ὑπόλοιπους χώρους ὑπῆρχε στὸ Β καὶ μιὰ τρίτη, εἰσόδου στὸ κτήριο, στὴν Α. Ἡ θύρα εἰσόδου ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ τοῦ κτηρίου στὰ ὑπόγεια βρίσκεται στὴ ΒΑ γωνία τοῦ δωματίου 2 καὶ ἔχει ἄνοιγμα. Σώζεται τὸ κατώφλι της ἀπὸ μιὰ μεγάλη ἐπίπεδη πέτρα καὶ τρεῖς ἄλλες μικρότερες. Ἡ τρίτη θύρα βρίσκεται στὸ Β τοῖχο τοῦ δωματίου 2 καὶ μάλιστα στὴ ΒΑ γωνία του καὶ ἔχει καὶ αὐτὴ ἄνοιγμα. Ἡ Β αὐτὴ θύρα τοῦ δωματίου 2 συνδέει τὸ δωμάτιο μὲ τοὺς χώρους ποὺ βρίσκονται στὸ Β τμῆμα κι ἴσως ἀκόμη μὲ μιὰ σκάλα μὲ τὸν ἐπάνω ὄροφο. Οἱ χῶροι 4, 7 καὶ 8 δὲν φθάνουν μέχρι τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ κτηρίου 4[1], γιατὶ ἀνάμεσα μεσολαβεῖ διάδρομος, ποὺ ἀρχίζει ἀκριβῶς στὴ Β θύρα τοῦ δωματίου 2 καὶ συνεχίζεται κατὰ μῆκος τοῦ Α τοίχου τοῦ κτηρίου πρὸς Β.

Δωμάτιο 1

Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ ἔρευνα τοῦ 1974 εἶχε δώσει μιὰ καλὴ εἰκόνα τοῦ περιεχομένου καὶ τῆς λειτουργίας τοῦ ἐπάνω ὀρόφου τοῦ Α τμήματος τοῦ κτηρίου 4. Στὴν ἀφαίρεση τῶν ἐπιφανειακῶν στρωμάτων ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ ἐπάνω ὀρόφου εἶχαν βρεθεῖ μεταξὺ ἄλλων ἕνα χονδροειδὲς ἀγγεῖο, ἕνα κωνικὸ κύπελλο, κομμάτια πίθων, ἕνας τριπτήρας, δύο λεπίδες καὶ ἕνας πυρήνας ὀψιανοῦ, κομμάτια κονιαμάτων καὶ ἕνα εἰδώλιο. Τὰ εὑρήματα αὐτὰ σὲ συνδυασμὸ

1. Πρβ. ὅ.π. 208, εἰκ. 1.

μὲ τὴν ἔλλειψη ὀστῶν, ἔδειχναν ὅτι ὁ ἐπάνω ὄροφος τοῦ δωματίου 1 τοῦ κτηρίου 4 ἦταν μᾶλλον ἐργαστήριο καὶ ἀποθήκη.

Ἡ ὕπαρξη ὀρόφου διακριβώθηκε καθαρότερα στὴ φετινὴ ἀνασκαφὴ μὲ τὴ διάκριση δύο στρωμάτων, τοῦ στρώματος ποὺ δημιουργήθηκε μὲ τὴν πτώση τοῦ ὀρόφου καὶ τοῦ στρώματος τοῦ ὑπογείου, μὲ τὴν ἀνεύρεση ἑνὸς πίθου καὶ ἀγγείων στὴ θέση τους. Ἡ ἐπίχωση τοῦ δωματίου 1 εἶχε βάθος 0.21 μ. στὴ Δ πλευρὰ καὶ ἔφτανε σὲ βάθος 0.62 μ. στὴν Α, διαφορὰ ποὺ ὀφείλεται στὴ φυσικὴ κλίση τοῦ βράχου. Στὴν ἐπίχωση αὐτὴ ὁ διαχωρισμὸς τῶν δύο στρωμάτων ποὺ ἀναφέρθηκαν εἶναι σχετικὰ σαφὴς ἂν καὶ τὰ στρώματα τῶν δύο ὀρόφων μὲ τὴν πιθανῶς βίαιη κατστροφὴ τοῦ κτηρίου ἀναμείχθηκαν σὲ κάποιο βαθμό, ἔτσι ποὺ μικρὰ κυρίως εὑρήματα τοῦ ἐπάνω ὀρόφου νὰ βρίσκονται καὶ στὰ βαθύτερα στρώματα τῆς ἐπίχωσης. Τὰ περισσότερα ὅμως ἀπὸ τὰ εὑρήματα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν ἐπάνω ὄροφο βρέθηκαν στὰ ψηλότερα σημεῖα τῆς ἐπίχωσης κι εἶναι ἀκριβῶς αὐτὰ ποὺ ἔχουν μεγάλη σχέση μὲ τὰ εὑρήματα τῆς ἔρευνας τοῦ 1974, ὅπως ἀναφέρθηκαν πιὸ πάνω.

Συνοπτικὰ ἀναφέρεται ὅτι στὰ ἐπιφανειακὰ κυρίως στρώματα ἀλλὰ καὶ βαθύτερα, δηλαδὴ πεσμένα ἀπὸ τὸν ἐπάνω ὄροφο βρέθηκαν διάφορα ἀντικείμενα ὅπως κονιάματα, ἀγνύθες, ὀψιανοί, λίθινα ἐργαλεῖα καὶ κομμάτια πίθων καὶ ἄλλα ἀντικείμενα, ἐνῶ στὰ κατώτερα στρώματα, δηλαδὴ στὴν ἐπίχωση τοῦ ὑπογείου βρέθηκαν ἕνας μεγάλος πίθος, ἀρκετὰ ἀγγεῖα καὶ ἄλλα μικροαντικείμενα.

Ἀναλυτικὰ στὴν ἐπίχωση τοῦ δωματίου 1 ποὺ προῆλθε ἀπὸ τὴν καταστροφὴ καὶ τὴν πτώση τοῦ ὀρόφου καὶ μάλιστα στὰ ψηλότερα στρώματα, βρέθηκαν πλάκες καὶ πέτρες πεσμένες κατακόρυφα, πλάγια ἢ ὁριζόντια. Μερικὲς εἶχαν ἐπίστρωση χαλικασβέστου. Τέτοιες πλάκες βρέθηκαν πεσμένες καὶ στὸ διαχωριστικὸ ἐγκάρσιο τοῖχο τῶν δύο δωματίων καὶ εἶναι πιθανὸ ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐπίστρωση τοῦ δαπέδου τοῦ ἐπάνω ὀρόφου. Ἀνάμεσα καὶ κάτω ἀπὸ τὶς πέτρες αὐτὲς ἀλλὰ καὶ σὲ βαθύτερα ἀκόμη σημεῖα βρέθηκαν τὰ ἀντικείμενα ποὺ ἀναφέρονται πιὸ κάτω, ποὺ φαίνεται πὼς ἦταν στὸν ἐπάνω ὄροφο, ἀκόμη γιατὶ πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ ἔχουν σχέση μὲ τὰ παλαιότερα εὑρήματα τοῦ ὀρόφου.

Τὰ ἀντικείμενα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν ἐπάνω ὄροφο εἶναι: α) Κονιάματα. Βρέθηκαν περίπου 50 ὁμάδες ἀπὸ μικρὰ κομμάτια κονιαμάτων. Τὰ περισσότερα εἶναι χρωματιστὰ μὲ κόκκινο, πορτοκαλί, γαλάζιο, γκρί, ἢ καφὲ χρῶμα, μερικὰ μὲ λευκὸ ἢ ἔχουν λεπτὲς ταινίες κόκκινου ἢ μπλὲ χρώματος σὲ ἄσπρο βάθος. Τὰ κονιάματα βρέθηκαν διασκορπισμένα σχεδὸν ὁμοιόμορφα σὲ ὅλη τὴν ἐπίχωση. Εἶναι ὅμως ἐνδιαφέρον ὅτι ἀρκετὰ κομμάτια βρέθηκαν ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ πεσμένες πλάκες ἢ πέτρες τοῦ ὀρόφου γι' αὐτὸ κι εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι προέρχονται ἀπὸ τοὺς τοίχους τοῦ ὀρόφου. β) Ἀγνύθες. Βρέθηκαν 2 ἀγνύθες σφαιρικοῦ συμπιεσμένου σχήματος, διαμ. 0.07 καὶ 0.05 - 0.08 ἡ καθεμιά.

Οἱ ἀγνύθες προέρχονται σίγουρα ἀπὸ τὸν ἐπάνω ὄροφο καὶ ἀνήκουν στὴ μεγάλη ὁμάδα ἀπὸ 50 περίπου ἀγνύθες ποὺ βρέθηκε φέτος καὶ τὸ 1974 στὴν ἐπίχωση τοῦ δωματίου 2. Ἡ ἀνεύρεση τῶν δύο ἀγνύθων στὴν ἐπίχωση τοῦ δωματίου 1 δείχνει ὅτι ὁ ἀργαλειὸς στὸν ὁποῖο ἀνῆκαν ἦταν τοποθετημένος στὸ νότιο τμῆμα τοῦ ὀρόφου, ποὺ βρίσκεται πάνω ἀπὸ τὸ δωμάτιο 2. γ) Ὀψιανοί. Βρέθηκαν 2 τμήματα λεπίδων καὶ 2 μικρὰ ἀπολεπίσματα πυρήνων ὀψιανοῦ. δ) Λίθινα ἐργαλεῖα. Βρέθηκαν 2 ἀκόνια στὰ ἀνώτερα στρώματα καὶ 2 τριβεῖα στὰ χαμηλότερα τμήματα τοῦ δωματίου, στὴ ΝΑ γωνία ἀνάμεσα σὲ πεσμένες πέτρες. Τὰ τριβεῖα ἔχουν μία ἐπιφάνεια κυρτὴ καὶ μία λειασμένη ἐπίπεδη. Καὶ τὰ 4 λίθινα ἐργαλεῖα εἶναι κατασκευασμένα ἀπὸ σκληρὴ ἀμμόπετρα.

Σποραδικὰ στὴν ἴδια ἐπίχωση, πεσμένα ἀπὸ τὸν ἐπάνω ὄροφο τοῦ δωματίου 1, βρέθηκαν ἀκόμη μερικὰ μικροαντικείμενα καὶ λίγα κόκαλα. Σημαντικότερο ἀπὸ τὰ μικροαντικείμενα εἶναι ἕνα πήλινο εἰδώλιο, ποὺ βρέθηκε χαμηλὰ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν Α τοῖχο τοῦ δωματίου. Πρόκειται γιὰ ἕνα ἀκέφαλο ἀνθρωπόμορφο εἰδώλιο ὕψ. 0.034 μ. Ὁ κορμός του εἶναι κυλινδρικὸς καὶ καταλήγει σὲ μία στρογγυλὴ ἐπίπεδη βάση διαμ. 0.0185 μ. Ἀπὸ τὸ πάνω μέρος τοῦ κορμοῦ ἐκφύονται δύο προτεταμένα χέρια, σπασμένα στὶς ἄκρες. Τὸ εἰδώλιο εἶναι βαμμένο μὲ μιὰ πλατιὰ μαύρη ὁριζόντια ταινία στὴ βάση του καὶ δύο κάθετες ταινίες ποὺ ἀρχίζουν ἀπὸ τὰ χέρια καὶ κατεβαίνουν στὴ βάση. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ εἰδώλιο, σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ δωματίου βρέθηκαν 4 ὁμάδες σβόλων γκρίζου χρώματος ἀπὸ πέτρες ποὺ τρίβονται εὔκολα καὶ ἄλλες ὁμάδες σβόλων μωβ χρώματος. Οἱ πέτρες αὐτὲς ἦταν μᾶλλον χρωματιστὲς ὕλες, ὅμοιες μ' αὐτὲς ποὺ βρέθηκαν καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα σημεῖα τοῦ κτηρίου 4. Τὰ ὑπόλοιπα μικροαντικείμενα ποὺ βρέθηκαν εἶναι: Ἕνα μικρὸ πλαστικὸ πήλινο ἀντικείμενο μὲ κυρτὲς ἐπιφάνειες, ἕνα κομμάτι καμένου πηλοῦ καὶ 2 μικρὰ βότσαλα. Ἀξιοσημείωτα τέλος εἶναι τὰ ὀστὰ ποὺ ἤρθαν σὲ φῶς. Βρέθηκαν 5 δόντια ζώων ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἕνα ἀνήκει σὲ κάπρο καὶ 15 μικρὰ κομμάτια ἀπὸ ὀστά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 9 μοιάζουν ἴσως ἀνθρώπινα καὶ 3 εἶναι καμένα. Τὰ ὀστὰ βρέθηκαν διάσπαρτα ἀκόμη καὶ στὰ χαμηλότερα στρώματα τῆς ἐπίχωσης κι ὁ μικρὸς ἀριθμός τους ἐπιβεβαιώνει τὴ μὴ ταφικὴ χρήση τοῦ κτηρίου σὲ σχέση μὲ τὸ πλῆθος τῶν ἄλλων, καθημερινῆς χρήσης εὑρημάτων. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸ ὅτι τὰ κόκαλα αὐτὰ βρέθηκαν ἐκεῖ τυχαῖα, κατρακυλώντας ἀπὸ κάποια ἄλλα ταφικὰ κτήρια, ὅσα βέβαια εἶναι ἀνθρώπινα καὶ τὰ ὀστὰ τῶν ζώων ἦταν λείψανα φαγητῶν ἢ προσφορῶν.

Τὸ δάπεδο τοῦ ὑπόγειου χώρου τοῦ δωματίου 1 εἶχε κατασκευασθεῖ ἀπὸ φερτὸ σκληρὸ μαῦρο χῶμα μὲ χαλίκια, πατημένο καὶ τοποθετημένο ἔτσι ποὺ νὰ μειώνεται ἡ κλίση τοῦ ἐδάφους καὶ νὰ εἶναι ἐπίπεδο ὁλόκληρο τὸ δάπεδο. Πεσμένος πάνω στὸ δάπεδο βρέθηκε ὁλόκληρος ὁ ἀποθηκευτικὸς πίθος καὶ τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ 13 ἀγγεῖα, ποὺ θὰ ἀναφερθοῦν πιὸ κάτω. Ὁ πίθος, ποὺ εἶναι κυλινδρικός, ὕψ. 0.88 μ. καὶ διαμ. χείλ. 0.492 μ. μὲ ταπεινὸ περι-

χείλωμα στὸ χεῖλος καὶ κάθετες ταινιοειδεῖς λαβὲς ἀμέσως κάτω ἀπ' αὐτό, βρέθηκε πεσμένος λοξὰ στὴ ΝΑ γωνία τοῦ δωματίου, μὲ κατεύθυνση ἀπὸ ΝΔ πρὸς ΒΑ. Γύρω ἀπὸ τὸν πίθο, στὸ Ν τμῆμα τοῦ δωματίου 1 βρέθηκαν ἔντεκα ἀγγεῖα, ἕνα ἀκόμη στὸν Α τοῖχο κι ἄλλο ἕνα στὴ θύρα ἐπικοινωνίας μὲ τὸ δωμάτιο 2, συνολικὰ 13 ἀγγεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἕξι εἶναι μικρὰ ἄωτα κωνικὰ κύπελλα, 2 ἀμφορεῖς, 1 πρόχους, δύο καδόσχημα καὶ δύο ἀκόμη μεγάλα ἀγγεῖα. Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ βρέθηκαν στὸ δάπεδο τοῦ δωματίου 1, ἐκτὸς ἀπὸ δύο, ἕνα κωνικὸ κύπελλο, ποὺ βρέθηκε στὸ χῶρο πάνω ἀπὸ τὸν πίθο, ἀλλὰ σὲ ψηλότερα στρώματα καὶ τὸ δίωτο καδόσχημο ἀγγεῖο μὲ τὴν πρόχυση, ποὺ βρέθηκε στὸ ἄνοιγμα τῆς θύρας ἐπικοινωνίας τῶν δύο δωματίων. Εἶναι πιθανὸ ὅτι τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ ἔπεσαν ἀπὸ τὸν ἐπάνω ὄροφο.

Ἀπὸ τὰ 13 ἀγγεῖα ποὺ βρέθηκαν στὸ δωμάτιο 1 ἰδιαίτερα ἐνδιαφέροντα εἶναι ἡ πρόχους, οἱ δύο ἀμφορεῖς καὶ τὰ καδόσχημα ἀγγεῖα, γιατὶ τὰ κύπελλα εἶναι τοῦ γνωστοῦ τύπου καὶ τὰ ἄλλα μεγάλα ἀγγεῖα ποὺ διακοσμοῦνται μὲ καταλιβάδες βρέθηκαν σπασμένα σὲ πολλὰ κομμάτια, ποὺ δὲν κατορθώθηκε νὰ συγκολληθοῦν γιὰ νὰ διακριβωθεῖ τὸ σχῆμα τους. 1) Λοξότμητη πρόχους, ὕψ. 0.024 μ. Ἔχει βάση ἐπίπεδη, σῶμα πιεσμένο σφαιρικὸ καὶ τοιχώματα λεπτά. Ὁ λαιμὸς εἶναι κυλινδρικὸς μὲ πλαστικὸ δαχτυλίδι στὸ σημεῖο ποὺ ἑνώνεται μὲ τὸ σῶμα. Ἀπὸ τὸ χεῖλος ξεκινάει κάθετη κυλινδρικὴ λαβὴ ποὺ καταλήγει στὸν ὦμο. Εἶναι διακοσμημένη μὲ τρεῖς παράλληλες ὁριζόντιες ταινίες καστανόμαυρου χρώματος στὴν κοιλιὰ καὶ μὲ μία ἀκόμη ταινία στὸν ὦμο. Τὸ σημεῖο ἐκφύσεως τῆς λαβῆς στὸν ὦμο περιβάλλεται μὲ χρῶμα. Στὸν ὦμο ἔχει στιγμὲς χρώματος σὲ ἀκανόνιστη διάταξη. 2) Ἀμφορέας, ὕψ. 0.043. Ἔχει σῶμα ὠοειδές, λαιμὸ χαμηλό, κυλινδρικὸ καὶ χεῖλος ποὺ γέρνει πρὸς τὰ ἔξω, ἐλαφρὰ συμπιεσμένο ἀπὸ τὶς δύο κάθετες κυλινδρικὲς λαβὲς ποὺ καταλήγουν στὸν ὦμο. Στὴν κοιλιὰ τοῦ ἀγγείου διακόσμηση σὲ μία ζώνη μὲ τρέχουσες σπεῖρες μαύρου χρώματος. Ἡ ζώνη περιβάλλεται πάνω καὶ κάτω ἀπὸ 2 ζεύγη παράλληλων μαύρων ταινιῶν. 3) Κομμάτι ἀπὸ τὸ ἀνώτερο τμῆμα ἀμφορέα. Ἔχει χεῖλος ποὺ γέρνει ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἔξω, πιεσμένο ἀπὸ τὶς 2 κάθετες κυλινδρικὲς λαβὲς ποὺ καταλήγουν στὸν ὦμο. Σώζονται ἴχνη μαύρου χρώματος στὴ λαβή. 4) Δίωτο καδόσχημο ἀγγεῖο μὲ πρόχυση, ὕψ. 0.207 μ. Ἔχει σῶμα ὑψηλό, κωνικό, ὦμους κυρτούς, λαιμὸ χαμηλό, κάθετο, μικρὴ πρόχυση καὶ λαβὲς ὁριζόντιες κυλινδρικὲς ὑπερυψωμένες. Τὸ χεῖλος γέρνει ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἔξω. Ἀδιακόσμητο. 5) Δίωτο καδόσχημο ἀγγεῖο ὕψ. 0.29 μ. Ἔχει σῶμα σχεδὸν κυλινδρικό. Τὸ χεῖλος ἀναδιπλώνεται ἐξωτερικά. Κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος δυὸ κυλινδρικὲς ὁριζόντιες ὑπερυψωμένες λαβές. Ἐξωτερικὰ φέρει κίτρινο ἐπίχρισμα.

Τὸ τελευταῖο καδόσχημο ἀγγεῖο βρέθηκε Β ἀπὸ τὸν πίθο. Δίπλα του καὶ πάνω στὸ δάπεδο τοῦ δωματίου ἦλθε στὸ φῶς ἕνα εὕρημα, ποὺ πρώτη φορὰ σημειώνεται στὸ νεκροταφεῖο στὸ Φουρνί, 5 πυρῆνες ἀπὸ ἐλιές. Εἶναι γι' αὐτὸ

πιθανὸ ὅτι οἱ ἐλιὲς βρίσκονταν στὸ καδόσχημο ἀγγεῖο. Ἡ ἀνεύρεσή τους εἶναι ἕνα σημαντικὸ ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο τῆς ἀποθηκευτικῆς χρήσης τοῦ ὑπόγειου χώρου τοῦ δωματίου 1 τοῦ κτηρίου 4.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἀκέραιο πίθο, στὴν ἐπίχωση τοῦ δωματίου 1 βρέθηκαν πολλὰ ἀκόμη ὄστρακα πίθων. Ἐπειδὴ ὅμως κομμάτια ἀπὸ τοὺς ἴδιους πίθους βρέθηκαν καὶ στὴν ἐπίχωση τοῦ διπλανοῦ δωματίου 2, ἀκόμη καὶ στὴν ἐπίχωση ἔξω ἀπὸ τὸ κτήριο 4, οἱ πίθοι ἐξετάζονται χωριστὰ πιὸ κάτω, γιατὶ σίγουρα προέρχονται ἀπὸ τὸν ἐπάνω ὄροφο τοῦ κτηρίου.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ δωματίου 1 ἔφθασε μέχρι τὸ στερεό. Κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου βρέθηκαν ἀρκετὰ ὄστρακα. Τὰ ὄστρακα ἀνήκουν σὲ μικρὰ καὶ μεγάλα ἀγγεῖα, κύπελλα, προχοειδὴ ἀγγεῖα, πινάκια καὶ τριποδικὲς χύτρες. Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρονται μερικὰ ὄστρακα ἀπὸ τμήματα πρώιμων κυλινδρικῶν κυπέλλων ποὺ ἔχουν ἁπλὴ ἐπίθετη διακόσμηση λευκοῦ πάνω σὲ μαῦρο χρῶμα. Γενικὰ κυριαρχεῖ ἡ ἁπλὴ διακόσμηση μὲ ταινίες ἀπὸ σκοτεινὸ χρῶμα, πάνω σὲ ἀνοιχτό. Βρέθηκαν ἀκόμη 3 μικρὰ ἄωτα, κωνικὰ κύπελλα μὲ δακτυλιόσχημη βάση καὶ διακόσμηση ταινιῶν, τοῦ τέλους τῶν παλαιοανακτορικῶν χρόνων, καθὼς ἐπίσης 2 λεπίδες καὶ 2 ἀπολεπίσματα ὀψιανοῦ. Οἱ 2 λεπίδες καὶ τὸ ἕνα ἀπολέπισμα βρέθηκαν κάτω ἀπὸ τὸν πεσμένο πίθο, σχεδὸν πάνω στὸ φυσικὸ βράχο, καὶ τὸ ἄλλο ἀπολέπισμα στὴν ἐπίχωση.

Δωμάτιο 2

Ὅπως σημειώθηκε ἤδη, στὴν ἔρευνα τοῦ 1974 εἶχε ἐπισημανθεῖ ἡ λειτουργία τοῦ ἐπάνω ὀρόφου τοῦ Α τμήματος τοῦ κτηρίου 4, ὄχι μόνο πάνω ἀπὸ τὸ δωμάτιο 1, ἀλλὰ καὶ πάνω ἀπὸ τὸ δωμάτιο 2. Ἀνάμεσα στὰ διάφορα ἀντικείμενα ποὺ βρέθηκαν τότε στὸ δωμάτιο 2, πεσμένα ἀπὸ τὸν ἐπάνω ὄροφο, ἦταν κομμάτια κονιαμάτων, λεπίδες καὶ πυρῆνες ὀψιανοῦ, λίθινα ἐργαλεῖα καὶ τὸ σημαντικότερο 22 πήλινες ἀγνύθες, ποὺ δήλωναν τὴ λειτουργία ἑνὸς ἀργαλειοῦ στὸν ἐπάνω ὄροφο.

Ἡ ὕπαρξη ὀρόφου διακριβώθηκε καθαρότερα καὶ γιὰ τὸ δωμάτιο 2 στὴ φετινὴ ἀνασκαφὴ μὲ τὴ διάκριση δύο στρωμάτων, τοῦ στρώματος ποὺ δημιουργήθηκε μὲ τὴν ἀνεύρεση τῆς ἐγκατάστασης τοῦ πατητηριοῦ καὶ τῶν ἀγγείων στὴ θέση τους. Ἡ ἐπίχωση τοῦ δωματίου 2 εἶχε βάθος 1.27 μ. ἀπὸ τὸ ψηλότερο σημεῖο τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ τοίχου, κι ὅπως καὶ στὸ δωμάτιο 1 ἦταν βαθύτερη στὴ Δ πλευρά, διαφορὰ ποὺ ὀφείλεται καὶ πάλι στὴν κλίση τοῦ ἐδάφους. Καὶ στὴν ἐπίχωση αὐτὴ ὁ διαχωρισμὸς τῶν δύο στρωμάτων ποὺ ἀναφέρθηκαν εἶναι σχετικὰ σαφής, ἂν καὶ τὰ στρώματα τῶν δύο ὀρόφων μὲ τὴν πιθανὴ βίαιη καταστροφὴ τοῦ κτηρίου ἀναμείχθηκαν σὲ κάποιο βαθμό. Ἔτσι καὶ πάλι εὑρήματα τοῦ ἐπάνω ὀρόφου βρέθηκαν στὰ βαθύτερα στρώματα τῆς ἐπίχωσης, ὅπως π.χ. δύο ἀγνύθες, ποὺ βρέθηκαν δίπλα στὸ πατητήρι. Τὰ

περισσότερα ὅμως ἀπὸ τὰ εὑρήματα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν ἐπάνω ὄροφο βρέθηκαν στὰ ψηλότερα σημεῖα τῆς ἐπίχωσης, κι εἶναι ἀκριβῶς αὐτὰ ποὺ σχετίζονται μὲ τὰ εὑρήματα τῆς ἔρευνας τοῦ 1974, ὅπως ἀναφέρθηκαν πιὸ πάνω.

Καὶ στὸ δωμάτιο 2 ὅπως καὶ στὸ δωμάτιο 1 ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ συμπλήρωσε τὴν εἰκόνα ποὺ εἴχαμε γιὰ τὸν ὄροφο μὲ εὑρήματα σχετικὰ μ' αὐτὰ ποὺ ἀναφέρθηκαν, καὶ ποὺ βρέθηκαν στὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς ἐπίχωσης, δηλαδὴ ἀγνύθες, ὀψιανούς, ἐργαλεῖα, μιὰ σφραγίδα, κονιάματα, κλπ. Παράλληλα ὅμως ἀποκαλύφθηκε ἡ χρήση τοῦ ὑπόγειου δωματίου 2 μὲ τὴν ἀνεύρεση ὁλόκληρης τῆς ἐγκατάστασης ἑνὸς πατητηριοῦ, μαζὶ μὲ ἄλλα ἀγγεῖα καὶ διάφορα μικροαντικείμενα.

Καὶ στὸ δωμάτιο 2 ἀπὸ τὰ ψηλότερα στρώματα βρέθηκαν σειρὲς ἀπὸ πεσμένες πέτρες ποὺ εἶχαν κατεύθυνση ἀπὸ ΒΔ πρὸς ΝΑ καὶ προφανῶς προέρχονται ἀπὸ τοίχους τοῦ ἐπάνω ὀρόφου. Δίπλα στὸ Β τοῖχο τοῦ δωματίου 2 βρέθηκε λοξὰ πεσμένη μεγάλη πλάκα παρόμοια μὲ αὐτὲς ποὺ βρέθηκαν στὸ δωμάτιο 1, ποὺ προέρχονται ἴσως ἀπὸ τὴν ἐπίστρωση τοῦ δαπέδου τοῦ ὀρόφου. Ἀκόμη καὶ τὸ ἄνοιγμα τῆς θύρας ἐπικοινωνίας τῶν δύο δωματίων βρέθηκε γεμάτο ἀπὸ λοξὰ πεσμένες πλακοειδεῖς πέτρες, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες ὑπῆρχε χῶμα, ὄστρακα καὶ ἄλλα ἀντικείμενα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν πτώση τοῦ ὀρόφου καὶ κατακρατήθηκαν στὸ στενὸ ἄνοιγμα τῆς θύρας.

Τὰ ἀντικείμενα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν ἐπάνω ὄροφο εἶναι: α) Ἀγνύθες. Βρέθηκαν 23 πήλινα ὑφαντικὰ βάρη ποὺ μαζὶ μὲ τὰ 2 ποὺ βρέθηκαν στὸ δωμάτιο 1 καὶ τὰ 22 ποὺ εἶχαν βρεθεῖ τὸ 1974 ἀποτελοῦν ἕνα σύνολο 47 ἀγνύθων, καὶ πιστοποιοῦν τὴ λειτουργία μιᾶς μεγάλης ὑφαντουργικῆς ἐγκατάστασης στὸν ἐπάνω ὄροφο τοῦ Α τμήματος τοῦ κτηρίου 4 καὶ μάλιστα πάνω ἀπὸ τὸ δωμάτιο 2 καὶ στὸ Ν τμῆμα του. Ἀπὸ τὶς ἀγνύθες ποὺ βρέθηκαν φέτος οἱ 11 ἔχουν σχῆμα σφαιρικό, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιπες εἶναι συμπιεσμένες· 13 ἀγνύθες φέρουν αὐλακώσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ 9 εἶναι πλατιὲς καὶ οἱ 4 λεπτές. Ἀπὸ τὶς ἀγνύθες μὲ τὶς αὐλακώσεις οἱ 10 ἔχουν τέσσερις αὐλακώσεις σταυρωτά, μία ἀγνύθα ἔχει μία αὐλάκωση, μιὰ ἄλλη ἔχει δύο αὐλακώσεις καὶ μία ἔχει πέντε αὐλακώσεις. Ἀπὸ τὶς 23 ἀγνύθες οἱ 11 βρέθηκαν διασκορπισμένες στὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς ἐπίχωσης τοῦ δωματίου 2. Οἱ ὑπόλοιπες εἶχαν κυλήσει στὰ βαθύτερα στρώματα τῆς ἐπίχωσης. Ἀπὸ αὐτὲς 2 βρέθηκαν δίπλα στὸ πατητήρι, 5 βρέθηκαν κάτω ἀπὸ τὴν πεσμένη πλάκα τῆς ἐπίστρωσης τοῦ ἐπάνω ὀρόφου καὶ ἄλλες τρεῖς κάτω ἀπὸ πέτρες πεσμένες ἀπὸ τοίχους τοῦ ὀρόφου. Μία τέλος βρέθηκε στὸ κατώφλι τῆς ἐξωτερικῆς θύρας στὸν Α τοῖχο τοῦ δωματίου 2. β) Κονιάματα. Βρέθηκαν 31 ὁμάδες ἀπὸ μικρὰ κομμάτια κονιαμάτων τοίχων. Τὰ περισσότερα φέρουν χρώματα, κυρίως κόκκινο, πορτοκαλί, γκρί, λευκὸ ἢ γαλάζιο καὶ λίγα ἔχουν λεπτὲς ταινίες κόκκινου χρώματος. Τὰ κονιάματα βρέθηκαν διάσπαρτα σὲ ὅλη τὴν ἐπίχωση. Ἕνα μεγάλο

μέρος ἀπὸ αὐτά, περίπου τὰ μισά, βρέθηκαν κάτω ἀπὸ πεσμένες πέτρες ὅπως καὶ στὸ δωμάτιο 1, ἔτσι ποὺ πιστοποιεῖται ἡ προέλευσή τους ἀπὸ τὸν ἐπάνω ὄροφο. Λίγα κονιάματα βρέθηκαν καὶ στὸ δάπεδο τοῦ δωματίου 2. Στὴν ἐπίχωση τοῦ δωματίου 2 βρέθηκαν ἀκόμη: Ἕνας λίθινος ἡμισφαιρικὸς τριπτήρας μὲ μιὰ ἐπιφάνεια κυρτὴ καὶ μιὰ ἐπίπεδη ἀπὸ σκληρὴ ἀμμόπετρα. Ἕνα λίθινο τριβεῖο, στὴ μία ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἡμισφαιρικὴ κοιλότητα διαμ. 0.077. Ἕνα ἀπολέπισμα πυρήνα ὀψιανοῦ καὶ ἕνα τμῆμα λεπίδας ὀψιανοῦ μήκ. 0.035. Βρέθηκαν ἀκόμη διάφορα ἄλλα μικροαντικείμενα, ὅπως ἕνας μικρὸς πήλινος βῶλος, ἕνα μικρὸ κομμάτι χαλκοῦ, μιὰ λίθινη πλάκα ἀπὸ ἀσβεστόλιθο, πάχ. 0.017, ποὺ προέρχεται ἀπὸ δάπεδο ἢ τραπέζι, 4 πέτρες γκρίζου χρώματος, ποὺ ἴσως εἶναι χρωστικὲς ὕλες, 6 κομμάτια κάρβουνα, 15 μικρὰ κομμάτια ἀπὸ σχιστόλιθο, 3 βότσαλα καὶ ἕνα στρείδι. Στὴν ἐπίχωση τοῦ δωματίου 2 βρέθηκαν μόνο 2 μικρὰ κομμάτια ὀστῶν. Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέροντα εὑρήματα εἶναι τέλος μιὰ σφαιρικὴ συμπιεσμένη χάντρα ἀπὸ ὀρεία κρύσταλλο διαμ. 0.013 καὶ μιὰ φακοειδὴς σφραγίδα ἀπὸ στεατίτη τεφροῦ χρώματος μὲ ἄσπρες φλέβες (εἰκ. 5). Στὴ σφραγιστικὴ ἐπιφάνεια εἰκονίζονται δύο λιοντάρια σὲ συστροφή, ἀντίθετα τοποθετημένα. Τὸ ἕνα ἔχει ἀνασηκωμένη μέση, ὄρθια μπροστινὰ πόδια καὶ λυγισμένα τὰ πίσω καὶ τὸ δεύτερο λιοντάρι ἔχει ἐκτεταμένο τὸ σῶμα καὶ λυγισμένα τὰ τέσσερα πόδια. Ἀποδίδονται λεπτομερειακὰ μὲ ἐγχάραξη ἡ χαίτη καὶ μὲ τρυπάνι τὰ μάτια.

Εἰκ. 5. Σφραγίδα ἀπὸ στεατίτη μὲ παράσταση λεόντων ἀπὸ τὸ κτήριο 4.

Τὸ πατητήρι (πίν. 242)

Ὅπως ἀναφέρθηκε ἤδη τὸ ὑπόγειο δωμάτιο 2 ἦταν ἕνα πατητήρι γι' αὐτὸ κι ὁλόκληρος ὁ χῶρος εἶχε διαμορφωθεῖ γιὰ τὴ λειτουργία αὐτή. Ὁ φυσικὸς βράχος εἶχε λαξευθεῖ σὲ δύο ἐπίπεδα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ψηλότερο στὸ Δ τμῆμα ἄρχιζε ἀπὸ τὴ μέση τοῦ χώρου. Πάνω στὸ βράχο στὸ ψηλότερο ἐπίπεδο περίπου τοῦ δωματίου καὶ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ Ν τοῖχο βρέθηκε μιὰ μικρὴ κατασκευὴ ἀπὸ πέντε μεγάλες πέτρες ποὺ σχηματίζουν μιὰ ὑψωμένη ἐπίπεδη ἐπιφάνεια. Πιθανότατα πάνω σ' αὐτὲς τὶς πέτρες εἶχε τοποθετηθεῖ ὁ κάδος τοῦ πατητηριοῦ, ὁ ληνός. Ὁ κάδος βρέθηκε πεσμένος μπροστὰ καὶ Α ἀπὸ τὴν κατασκευὴ ποὺ χρησίμευε σὰν βάση του, στὸ Α τμῆμα τοῦ δωματίου, πολὺ κοντὰ στὴ θύρα ἐπικοινωνίας τῶν δύο δωματίων.

Τὸ ἀγγεῖο ποὺ βρέθηκε σπασμένο, ἀλλὰ σχεδὸν ὁλόκληρο, ἔχει βασικὰ τὸ γνωστὸ σχῆμα ἀνάλογων ἀγγείων ποὺ βρέθηκαν στὸ γειτονικὸ Βαθύπετρο, στὰ Γουρνιά, τὴ Ζάκρο καὶ ἀλλοῦ. Πρόκειται γιὰ ἕνα μεγάλο ἀνοικτό, χαμηλὸ ἀγγεῖο, διαμ. βάσ. 0.58 μ., ὕψ. 0.24 μ. καὶ διαμ. χείλ. 0.68 μ. Τὸ σχῆμα του εἶναι κυλινδρικὸ καὶ ἀνοίγει ἐλαφρὰ πρὸς τὰ πάνω. Ἔχει βάση ἐπίπεδη καὶ περιχείλωμα ποὺ ἐξέχει πρὸς τὰ ἔξω. Στὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος σὲ συνέχεια μὲ τὴ βάση μεγάλη γεφυρόστομη πρόχυση. Μιὰ κάθετη κυλινδρικὴ λαβὴ ξεκινάει ἀπὸ τὸ πάνω μέρος τῆς προχοῆς καὶ φτάνει κάτω ἀπὸ τὸ περιχείλωμα. Δύο μικρότερες κυλινδρικὲς ὁριζόντιες λαβὲς ὑπάρχουν σὲ κάθε πλευρὸ τῆς προχοῆς. Στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου κάτω ἀπὸ τὸ περιχείλωμα ὑπάρχουν σὲ κανονικὰ διαστήματα τρεῖς ἀκόμη ὁριζόντιες κυλινδρικὲς λαβές. Ὁ πυθμένας τοῦ ληνοῦ σὲ μερικὰ σημεῖα εἶναι μαυρισμένος, μᾶλλον ἀπὸ μοῦστο ποὺ ξεράθηκε. Ὅπως σημειώθηκε, τὸ πατητήρι βρέθηκε πεσμένο στὸ πλάι μὲ τὴν προχοὴ στραμμένη πρὸς τὰ Δ μέσα στὴν ἐγκατάσταση συλλογῆς τοῦ μούστου καὶ Α τῆς βάσης του ἀπὸ τὶς πέντε πέτρες, εἶναι ὅμως πιθανὸ ὅτι τὸ δοχεῖο πέφτοντας ἀπὸ τὴ βάση του ἄλλαξε προσανατολισμό.

Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἐγκατάσταση συλλογῆς τοῦ μούστου, γιατὶ παραλλάσσει ἀπὸ τὶς μέχρι τώρα γνωστές, τόσο ἀπὸ τὴν ἁπλὴ ἐγκατάσταση τοῦ πίθου στὴν οἰκία τοῦ τομέα Γ τοῦ συνοικισμοῦ τῆς Κάτω Ζάκρου, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν περίπλοκη στὴν ἔπαυλη τῆς Ἐπάνω Ζάκρου. Στὸ ὑπόγειο δωμάτιο 2 τοῦ κτηρίου 4 τῶν Ἀρχανῶν δημιουργήθηκε μιὰ τεχνητή, ἐλλειπτικοῦ σχήματος δεξαμενή, ποὺ κατέλαβε μεγάλο τμῆμα τοῦ ἀνατολικοῦ χώρου τοῦ δωματίου. Τὸ Δ ὅριο τῆς δεξαμενῆς εἶναι ὁ φυσικὸς βράχος ποὺ λαξεύθηκε γιὰ τὴ δημιουργία μιᾶς χαμηλῆς καμπύλης ποὺ ξεκινάει ἀπὸ τὸ Ν καὶ φθάνει μέχρι τὸ Β τοῖχο τοῦ δωματίου. Ὡς Α ὅριο τῆς δεξαμενῆς χρησίμευσε ἕνα καμπύλο χαμηλὸ τοιχάριο χτισμένο ἀπὸ μικρὲς πέτρες καὶ χῶμα καὶ ὡς δάπεδο τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου, ὁ βράχος, ποὺ ἔχει μικρὴ κλίση στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀπὸ Β πρὸς Ν. Στὸ Β μέρος τῆς δεξαμενῆς κοντὰ στὸ Β τοῖχο ὑπάρχουν λαξευμένες στὸ βράχο, ἡ μία κοντὰ στὴν ἄλλη δύο ἡμισφαιρικὲς κοιλότητες διαμ. 0.25 μ. καὶ βάθ. 0.06 μ. ἡ μία καὶ διαμ. 0.25 καὶ βάθους 0.05 μ. ἡ δεύτερη. Γιὰ τὴ χρησιμότητα τῶν δύο αὐτῶν κοιλοτήτων ὑπάρχουν δύο πιθανότητες: ἢ θὰ χρησίμευαν γιὰ νὰ συγκεντρώσουν τὶς τελευταῖες σταγόνες ἀπὸ τὸ μοῦστο, ὅπως γίνεται ἀκόμη καὶ σὲ σημερινὰ πατητήρια τῶν Ἀρχανῶν, ἢ θὰ χρησίμευαν ὡς βάσεις ὀξυπύθμενων ἀγγείων. Ἡ πρώτη ὑπόθεση φαίνεται πιθανότερη ὄχι μόνο γιατὶ δὲν βρέθηκαν κομμάτια ἀγγείων μέσα στὶς κοιλότητες, ἀλλὰ καὶ γιατὶ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς βαθύτερης ὁ βράχος ἔχει σκοῦρο χρῶμα ἴσως ἀπὸ τὸ ξεραμένο ὑγρό, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὅλη ἡ ἐπιφάνεια τοῦ βράχου ποὺ μοιάζει διαβρωμένη. Πρέπει ὅμως νὰ ἐπισημανθεῖ σχετικὰ μὲ τὴν ἑρμηνεία αὐτή, ὅτι οἱ δύο κοιλότητες βρίσκονται στὸ Β τμῆμα τῆς δεξαμενῆς, δηλ. τὸ ψηλότερο ἀφοῦ ὁ βράχος ἔχει κλίση ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότο. Ἴσως σχετικὴ μὲ τὴν ἐγκα-

τάσταση τοῦ πατητηριοῦ εἶναι τέλος μία ἀκόμη τριγωνικὴ ἐπίπεδη πέτρα ποὺ βρίσκεται πάνω ἀπὸ τὴ δεξαμενὴ στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ δωματίου καὶ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ βόρειο τοῖχο ποὺ εἶναι πιθανὸν ὅτι χρησίμευσε σὰν βάση ἀγγείου, ἴσως κάποιου ἀπ' ὅσα βρέθηκαν στὴν ἐπίχωση τοῦ δωματίου 2.

Συνολικὰ στὴν ἐπίχωση τοῦ δωματίου 2 καὶ κυρίως στὰ βαθύτερα στρώματα βρέθηκαν 11 ἀγεῖα: 2 κωνικὰ κύπελλα, 3 χύτρες, 4 ἀμφορεῖς, 1 πρόχους καὶ 1 ἀλάβαστρο. Ἀναλυτικὰ βρέθηκαν: α) Δύο ἄωτα ἄβαφα κωνικὰ κύπελλα τοῦ συνηθισμένου τύπου. β) Τριποδικὴ χύτρα ἀνεστραμμένη, ὕψους 0.175, διαμ. χείλ. 0.195 μὲ ἐπίπεδη βάση, πόδια ποὺ κυρτώνονται πρὸς τὰ ἔξω, σῶμα κυλινδρικὸ καὶ ἴχνη καπνιᾶς. γ) Τριποδικὴ χύτρα, ὕψους 0.20 μ. διαμ. χείλους 0.18 μ. παρόμοια κατὰ τ' ἄλλα μὲ τὴν προηγούμενη, μὲ δύο γλωσσοειδεῖς λαβές. δ) Κατώτερο τμῆμα χύτρας μὲ κυλινδρικὸ σῶμα. Σωζ. ὕψος 0.22 μ. ε) Ἀμφορέας ὕψους 0.55 μ. Σῶμα ὠοειδές, ψηλὸς λαιμός, χεῖλος πρὸς τὰ ἔξω, πιεσμένο ἀπὸ τὶς δύο κυλινδρικὲς λαβὲς ποὺ καταλήγουν στὸν ὦμο. Κοσμεῖται μὲ τρεῖς καστανόμαυρες ταινίες στὸ σῶμα. Καστανόμαυρο εἶναι ἐπίσης τὸ περιχείλωμα μέσα καὶ ἔξω. στ) Ἀμφορέας ὕψους 0.43 μ. Σῶμα ὠοειδές, λαιμὸς χαμηλὸς κυλινδρικός, χεῖλος πρὸς τὰ ἔξω πεπιεσμένο ἀπὸ τὶς δύο κάθετες κυλινδρικὲς λαβὲς ποὺ καταλήγουν στὸν ὦμο. Κοσμεῖται μὲ σπεῖρες καστανόμαυρες στὴν περιφέρεια τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου. Στὸ κατώτερο τμῆμα τοῦ σώματος δύο παράλληλες μεταξύ τους, ὁριζόντιες ταινίες. Ταινίες περιβάλλουν καὶ τὰ σημεῖα ἐκφύσεως τῶν λαβῶν, τὸν ὦμο καὶ τὸ χεῖλος μέσα καὶ ἔξω. ζ) Ἀμφορέας ὕψους 0.40 μ. περίπου. Βρέθηκε σὲ κομμάτια ὅπως καὶ ὁ ἑπόμενος σὲ στρώματα κοντὰ στὸ δάπεδο τοῦ δωματίου. Σῶμα ὠοειδές, ἀκανόνιστο μὲ δύο κάθετες κυλινδρικὲς λαβές. Διακόσμηση μὲ καταλιβάδες καστανοῦ χρώματος. η) Τμῆμα σώματος μεγάλου σφαιρικοῦ ἀγγείου, ὕψους 0.185 μ. καὶ μεγ. διαμ. 0.225 μ. Διακόσμηση ἀπὸ τρεῖς παράλληλες ὁριζόντιες ταινίες καστανοῦ χρώματος. θ) Πρόχους ὕψους 0.55 μ. Ὠοειδὲς σῶμα ποὺ στενεύει ἀρκετὰ πρὸς τὰ κάτω. Ὁ χαμηλὸς κυλινδρικὸς λαιμὸς καταλήγει σὲ ὀπισθότμητη προχοή. Παχὺ περιχείλωμα μὲ τρία πλαστικὰ κουμπιά, κάτω ἀπὸ αὐτό, ἕνα ἐμπρὸς καὶ δύο στὰ πλάγια. ι) Τμῆμα λαιμοῦ καὶ σώματος ἀλαβάστρου διαμ. χείλ. 0.036 μ. Σῶμα ὠοειδές, χαμηλός, κυλινδρικὸς λαιμὸς μὲ πλαστικὸ δαχτυλίδι στὸ σημεῖο ποὺ ἑνώνεται μὲ τὸ χεῖλος ποὺ εἶναι στραμμένο πρὸς τὰ ἔξω. Λαιμὸς καὶ χεῖλος βαμμένα. Τὸ σῶμα κοσμεῖται μὲ σχηματοποιημένα φύλλα καστανοκόκκινου χρώματος.

Οἱ ἀμφορεῖς, ἡ πρόχους, τὸ ἀλάβαστρο καὶ τὰ δύο κύπελλα βρέθηκαν στὴν ἀν. πλευρὰ τοῦ δωματίου, ἀκριβέστερα στὴ ΒΑ γωνία του. Κοντὰ στὸ κέντρο, βρέθηκε ἡ μία χύτρα ἐνῶ οἱ δύο ἄλλες βρέθηκαν στὸ Δ τμῆμα τοῦ δωματίου. Ἀπ' αὐτὲς ἡ μιὰ βρέθηκε ἀνεστραμμένη καὶ ἡ θέση αὐτὴ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ δύο ἄλλες βρέθηκαν σὲ ψηλότερα στρώματα τῆς ἐπίχωσης ἴσως σημαίνει ὅτι οἱ χύτρες βρίσκονταν στὸν πάνω ὄροφο. Τὸ ἀλάβαστρο καὶ τὰ δύο

κύπελλα δὲν φαίνεται ἐπίσης ὅτι εἶχαν σχέση μὲ τὸ χῶρο τοῦ πατητηριοῦ σ' ἀντίθεση μὲ τοὺς ἀμφορεῖς καὶ τὴν πρόχου, ποὺ θὰ χρησίμευαν γιὰ τὴν ἀποθήκευση ἢ μεταφορὰ τοῦ μούστου ἢ καὶ τοῦ κρασιοῦ.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα, βρέθηκαν καὶ πολλὰ ὄστρακα μικρῶν καὶ μεγάλων ἀγγείων ποὺ ἔχουν συνάφεια χρονολογικὴ μὲ τὰ τοῦ δωματίου Ι.

Δ ι ά δ ρ ο μ ο ς

Ἕνας διάδρομος ἀρχίζει ἀπὸ τὴν πόρτα τῆς ἀνατολ. ἄκρης τοῦ Β τοίχου τοῦ δωματίου 2 καὶ ἔχει κατεύθυνση πρὸς Βορρᾶ. Στὸ διάδρομο βρέθηκαν ἕνα μολύβδινο στρογγυλὸ βάρος διαμ. 0.345 μ. μὲ διογκωμένη περιφέρεια καὶ στὶς δύο ὄψεις, ἕνα ἀπολέπισμα πυρήνα ὀψιανοῦ καὶ μία χρωστικὴ πέτρα, γκρίζου χρώματος πιθανῶς πεσμένα ἀπὸ τὸν ἐπάνω ὄροφο.

Π ί θ ο ι ἄ ν ω ὀ ρ ό φ ο υ

Μὲ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ ἀρχιτεχνίτη τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου Γ. Μεραμβελιωτάκη, ἔγινε ἡ ἐργαστηριακὴ μελέτη τῶν ὀστράκων πίθων ποὺ βρέθηκαν στὸ κτήριο 4, στὰ δωμάτια 1 καὶ 2, στὸ δυτ. χῶρο τοῦ κτηρίου 4 καὶ στὸ ἐξωτερικὸ τοῦ κτηρίου, καθὼς ἐπίσης ὁ συσχετισμός τους μὲ τὰ ὄστρακα τῶν πίθων ποὺ εἶχαν βρεθεῖ τὸ 1974.

Κατὰ τὴν ἔρευνα τοῦ 1974 στὸ κτήριο 4 εἶχαν βρεθεῖ στὰ ἐπιφανειακὰ στρώματα τοῦ δωματίου 1 καὶ 2, ὄστρακα ἀπὸ 4 πίθους ποὺ πιθανῶς προέρχονται ἀπὸ τὸν ἐπάνω ὄροφο τοῦ κτηρίου.

Ὄστρακα ποὺ ἀνήκουν σὲ δύο ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς πίθους βρέθηκαν φέτος καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ κτήριο 4, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν τοῦ ἀνατ. τοίχου τοῦ κτηρίου. Στὴ φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἀκέραιο πίθο τοῦ δωματίου 1 ποὺ ἀναφέρθηκε πιὸ πάνω, βρέθηκαν πολλὰ ὄστρακα ἀπὸ 12 νέους πίθους. Ἀπὸ κάθε πίθο σώθηκαν λίγα ὄστρακα διασκορπισμένα σὲ πολλοὺς χώρους τοῦ κτηρίου 4, ὅπως δηλ. καὶ τὰ ὄστρακα τῶν πίθων ποὺ βρέθηκαν τὸ 1974. Ἀναλυτικὰ τὰ ὄστρακα βρέθηκαν ὅπως φαίνεται πιὸ κάτω: α. Ὄστρακα 4 πίθων στὰ δωμάτια 1, 2 καὶ ἐκτὸς τοῦ ἀν. τοίχου τοῦ κτηρίου 4. β. Ὄστρακα δύο πίθων βρέθηκαν στοὺς πιὸ πάνω χώρους καὶ στὸ δυτικὸ χῶρο τοῦ κτηρίου 4 (χῶρος 9). γ. Ὄστρακα ἀπὸ 1 πίθο βρέθηκαν στὰ δωμάτια 1 καὶ 2. δ. Ὄστρακα δύο πίθων βρέθηκαν στὸ δωμάτιο 1, στὰ ἐπιφανειακὰ στρώματα. ε. Ὄστρακα ἀπὸ ἕνα πίθο βρέθηκαν στὰ ἐπιφανειακὰ στρώματα τῆς ἐπίχωσης τοῦ δωματίου 2.

Λίγα κομμάτια ἀπὸ κάθε πίθο βρέθηκαν, γι' αὐτὸ εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπολογισθοῦν οἱ διαστάσεις τους. Οἱ περισσότεροι πίθοι εἶναι ἀκόσμητοι. Τὰ ὄστρακα δύο πίθων ὅμως ἔχουν πλαστικὴ διακόσμηση. Τοῦ ἑνὸς ἡ διακόσμηση ἀποτελεῖται ἀπὸ σειρὰ ἐπάλληλων ταινιῶν ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες ὑπάρχουν σχοινο-

ειδεῖς, κυματοειδεῖς, πλαστικὲς ταινίες. Τοῦ δεύτερου ποὺ σώζεται ἀρκετὰ μεγάλο τμῆμα, τὸ σῶμα χωρίζεται σὲ ζῶνες ἀπὸ διπλὲς ὁριζόντιες πλαστικὲς ἐγχάρακτες ταινίες ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες ὑπάρχει πλαστικὴ ἐγχάρακτη κυματοειδὴς ταινία. Ὄστρακα ἀπὸ 3 πίθους ἔχουν ἴχνη γραπτῆς διακόσμησης. Οἱ δύο ἀπὸ αὐτοὺς σώζουν τμήματα γραπτῶν ταινιῶν καστανοῦ χρώματος ἐνῶ ὁ τρίτος ποὺ σώζεται καλύτερα (διάμ. βάσης 0.29 μ. καὶ τὸ σῶμα μέχρι ὕψος 0.58) καὶ ἔχει σχῆμα κωνικό, διακοσμεῖται μὲ σύστημα ταινιῶν στὸ κατώτερο μέρος καὶ καλαμοειδὴ διακόσμηση χρώματος πορτοκαλὶ στὸ ἀνώτερο. Εἶναι φανερὸ ἀπὸ τὴ μεγάλη διασπορὰ ποὺ παρουσιάζουν τὰ κομμάτια τῶν πίθων ὅτι καὶ οἱ πίθοι αὐτοὶ ὅπως καὶ οἱ πίθοι ποὺ βρέθηκαν τὸ 1974 προέρχονται ἀπὸ τὸν ἐπάνω ὄροφο τοῦ κτηρίου 4.

Στερεωτικὲς ἐργασίες στὸ κτήριο 4

Ἀπὸ τὸν ἀρχιτεχνίτη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Χ. Σφακιανάκη ἀναστηλώθηκε κατὰ ἕνα μέρος καὶ στερεώθηκε ὁ μεγάλος ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ κτηρίου 4. Τοποθετήθηκαν στὴ θέση τους πολλὲς μεγάλες λαξευμένες πέτρες ποὺ εἶχαν πέσει ἔξω καὶ ἀνατολικὰ τοῦ κτηρίου 4. Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν ἀποκαλύφθηκε στὴ Β πλευρὰ τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ κτηρίου καὶ στὴν ἐξωτερικὴ ΒΑ γωνία του μεγάλη σκάλα. Συγκεκριμένα φάνηκαν τρία σκαλοπάτια ποὺ ἔχουν πλάτος 0.35 - 0.40 μ. τὸ καθένα καὶ ὕψος 0.14 περίπου. Τὸ κάθε σκαλοπάτι ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μεγάλες ὀρθογώνιες πέτρες ποὺ κι οἱ δύο μαζὶ μήκους 1.75 μ. δίνουν τὸ πλάτος τῆς κλίμακας. Ἡ σκάλα συνεχίζεται πρὸς τὰ δυτικὰ σὲ μιὰ λίθινη ράμπα ποὺ περνάει μπροστὰ ἀπὸ τὸ νότιο τοῖχο τοῦ κτηρίου 17 μὲ τὸ ὁποῖο ὑπάρχει πιθανότητα νὰ ἔχει σχέση. Ἡ σκάλα ἴσως δείχνει καὶ τὴν ὕπαρξη κτηρίου στὸ κατώτερο ἄνδηρο τοῦ λόφου κάτω ἀπὸ τὸ κτήριο 4 ἀλλὰ βεβαίως καὶ τὴν πρόσβαση στὸ νεκροταφεῖο καὶ ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πλαγιὰ τοῦ λόφου.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν, σὲ καθαρισμοὺς καὶ μετακινήσεις λίθων βρέθηκαν μερικὰ ἀντικείμενα καὶ πολλὰ ὄστρακα.

Τὰ περισσότερα ἀντικείμενα βρέθηκαν στὸ βόρειο τμῆμα τοῦ Α τοίχου τοῦ κτηρίου 4 μέσα στὸ διαλυμένο τοῖχο καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτὸν καὶ εἶναι: α) Σπασμένο κωδωνόσχημο εἰδώλιο ὕψους 0.058 μ. μὲ δύο κερατοειδεῖς ἀπολήξεις καὶ γραπτὴ διακόσμηση ἀπὸ δύο λοξὲς ταινίες ποὺ σχηματίζουν γωνία στὸ κατώτερο τμῆμα τοῦ εἰδωλίου καὶ παράλληλες ταινίες στὸ ἀνώτερο τμῆμα τοῦ σώματος. β) Πήλινο κέρατο ἀπὸ εἰδώλιο ταύρου μήκους 0.055 καὶ διαμ. 0.007 - 0.016 μ. βαμμένο μὲ μαῦρο χρῶμα. γ) Χάλκινη περόνη μήκους 0.134 μ. δ) Μικρὸ τμῆμα ἀπὸ χάλκινο μαχαίρι. ε) Δύο λίθινα τριβεῖα μὲ τὴ μία ἐπιφάνεια κυρτὴ καὶ τὴν ἄλλη ἐπίπεδη. στ) Ἄωτο ἄβαφο κωνικὸ κύπελλο.

Στὸ νότιο τμῆμα ἔξω ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο βρέθηκαν: α) Ἀπολέπισμα

πυρήνα ὀψιανοῦ. β) Λίθινο γουδὶ ὕψους 0.42 μ. καὶ μέγ. διαμ. 0.32 μ. γ) Σφαιρικὸς πήλινος βῶλος διαμ. 0.021 - 0.024 μ. δ) Ἄωτα ἀβαφα κωνικὰ κύπελλα. ε) Κομμάτι ἀπὸ γυαλὶ καὶ ἕνα κομμάτι ἀπὸ ὀστό. Στὸν ἴδιο χῶρο βρέθηκαν καὶ τὰ κομμάτια τῶν πίθων τοῦ κτηρίου 4 ποὺ ἀναφέρθηκαν πιὸ πάνω.

Ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ ὄστρακα ποὺ βρέθηκαν μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ κτηρίου 4. Τὰ ὄστρακα αὐτὰ παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία (κύπελλα ἄωτα ἁπλὰ καὶ μὲ δακτυλιόσχημη βάση, τριποδικὲς χύτρες, βάση μυκηναϊκῆς κύλικας, βάση ἀνθοδοχείου, 2 ὄστρακα σαρκοφάγου) καὶ χρονολογικὴ ἔκταση ἀπὸ τὰ προανακτορικὰ χρόνια (ὄστρακα μὲ τραχωτὴ διακόσμηση ἢ ἐγχάρακτη δικτυωτή), τὰ νεοανακτορικὰ (διακόσμηση φυτικοῦ ρυθμοῦ) μέχρι τὰ μετανακτορικὰ χρόνια, ὅπως δείχνει ἡ κύλικα ποὺ ἀναφέρθηκε πιὸ πάνω. Ἡ ἀνάμειξη αὐτὴ ἑρμηνεύεται ἀπὸ τὴν εὕρεσή τους σὲ ἐπιφανειακὰ στρώματα μετὰ τὴ μετακίνηση τῶν πεσμένων λίθων. Τὸ πλῆθος ὅμως τῶν ὀστράκων ἀνήκουν στοὺς προανακτορικοὺς χρόνους. Σὲ βαθιὰ τομὴ ποὺ ἔγινε γιὰ ὑποστύλωση ἐμπρὸς ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο στὸ βόρειο τμῆμα καὶ σὲ βάθος ποὺ βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κτηρίου 4, μαζεύτηκαν 100 περίπου ὄστρακα ποὺ ἀποτελοῦν ἐνδιαφέρουσα καθαρὴ ὁμάδα, ἡ ὁποία χρονολογεῖται στοὺς παλαιοανακτορικοὺς χρόνους. Εἶναι πιθανὸ ὅτι τὰ μεταγενέστερα ὄστρακα εἶχαν πέσει ἀπὸ τὸ κτήριο 4 ὅταν αὐτὸ καταστράφηκε καὶ ὅτι στὸν ἴδιο χῶρο ὑπῆρξε παλαιότερο κτίσμα. Ἡ συνέχεια τῆς ἔρευνας σ' αὐτὸ τὸ χῶρο θεωρεῖται ἀπαραίτητη προκειμένου νὰ διακριθοῦν οἱ διάφορες φάσεις τοῦ κτηρίου.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅπως δείχνει καὶ ἡ ἀπουσία ὀστῶν ὅτι τὸ κτήριο 4 εἶναι ἕνα κοσμικὸ κτήριο, τὸ μόνο ἀνάμεσα σὲ 20 ταφικὰ κτήρια τοῦ μινωικοῦ νεκροταφείου. Ἔτσι ἡ ἐπισήμανση γιὰ πρώτη φορὰ ἐγκατάστασης ζωντανῶν ὄχι μόνο σὲ μινωικὸ ἀλλὰ καὶ γενικότερα σὲ αἰγαιακὸ νεκροταφεῖο δὲν πρέπει νὰ περάσει ἀπαρατήρητη. Βέβαια τὸ κτήριο 4 δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἁπλὸ σπίτι κυρίως γιὰ τὶς πολλὲς βιοτεχνικὲς ἐγκαταστάσεις του. Ἡ ἀνίδρυσή του ὅμως ἀνάμεσα στὰ ταφικὰ κτήρια ὑποδηλώνει καὶ τὴ χρήση του ἡ ὁποία δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴ βιοτεχνία εἰδῶν ποὺ παρασκευάζονταν γιὰ τοὺς νεκρούς. Παρόμοιες ἐγκαταστάσεις ξέρουμε μέχρι σήμερα μόνο ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, ὅπου πλῆθος ἀπὸ βιοτεχνίες σὰν π.χ. αὐτὲς τῆς κατασκευῆς ὑφασμάτων ἄνθησαν μόνο γιὰ τὴ χρήση τῶν νεκρῶν στὰ ὀργανωμένα αἰγυπτιακὰ νεκροταφεῖα. Ἔτσι τὸ νεκροταφεῖο στὸ λόφο Φουρνὶ δὲν ἐμφανίζεται μόνο σὰν τὸ μεγαλύτερο στὸ προϊστορικὸ Αἰγαῖο ἀλλὰ καὶ σὰν ἕνα συγκροτημένο νεκροταφεῖο μὲ φανερὲς ἐνδείξεις ὀργάνωσης στὴ διάρκεια τῆς χιλιετίας ποὺ λειτούργησε, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχιτεκτονική του διάταξη. Ἡ ἐγκατάσταση λοιπῶν ζωντανῶν γιὰ τὴ θεραπεία τῶν ἀναγκῶν τῶν νεκρῶν μοιάζει πολὺ πιθανή. Τὸ κρασὶ ποὺ παρασκευαζόταν ἐκεῖ ἴσως δὲν χρησίμευε μόνο γιὰ νεκρικὰ δεῖπνα ἀλλὰ καὶ γιὰ χοές, ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ τὸν Ὅμηρο

(λ 24 - 8). Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι οἱ αἰγυπτιακὲς βιοτεχνίες ποὺ ἀναφέρθηκαν πιὸ πάνω ἦταν κάτω ἀπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ ἱερατείου. Αὐτὸ ἴσως συμβαίνει καὶ στὶς Ἀρχάνες ἀφοῦ τὰ δύο τμήματα τοῦ κτηρίου 4 τὸ λατρευτικὸ καὶ τὸ βιοτεχνικὸ συνάπτονται τόσο στενά.

ΚΤΗΡΙΟ 19

Στὸ μοναδικὸ γιὰ τὴν Κρήτη ἀψιδωτὸ ταφικὸ κτήριο 19, ποὺ εἶχε ἀνασκαφεῖ τὸ 1976 καὶ τὸ ὁποῖο χρησιμοποιήθηκε στὸ τέλος τῶν προανακτορικῶν χρόνων καὶ τὴν ἀρχὴ τῶν παλαιοανακτορικῶν, συνεχίστηκε καὶ συμπληρώθηκε φέτος ἡ ἀνασκαφὴ μὲ τὴν ἔρευνα τοῦ ΒΔ τμήματός του μετὰ τὴ μετακίνηση μεγάλων βράχων ποὺ εἶχαν καταπέσει καὶ καλύψει αὐτὸ τὸ τμῆμα. Ἐδῶ, βρέθηκαν 14 συνολικὰ ταφές, ἀπὸ τὶς ὁποῖες τρεῖς μέσα σὲ πίθο ποὺ εἶχε σφηνωθεῖ στὴν κοιλότητα τοῦ βράχου. Ἐκτὸς ἀπὸ κόκαλα ζώων, πουλιῶν καὶ ψαριῶν, τὶς ταφὲς συνόδευαν μιὰ χρυσὴ ταινία, ἕνα περίαπτο ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο, μιὰ ψῆφος ἀπὸ στεατίτη, μερικὲς λεπίδες ὀψιανοῦ, κυρίως ὅμως ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα κεραμεική. Τὰ ἀγγεῖα, πρόχοι διαφόρων σχημάτων, γεφυρόστομα ἀγγεῖα καὶ κύπελλα μαζὶ μὲ τὰ ἀγγεῖα ποὺ βρέθηκαν πέρσι στὸ ἴδιο κτήριο, ἀπαρτίζουν μιὰ πολὺ σημαντικὴ γιὰ τὴν ἔρευνα ὁμάδα.

ΚΤΗΡΙΑ 20 ΚΑΙ 21

Στὸ κεντρικὸ τμῆμα τοῦ νεκροταφείου καὶ μεταξὺ τῶν θολωτῶν τάφων Α καὶ Β, ἐπισημάνθηκαν δύο νέα κτήρια, τὰ κτήρια 20 καὶ 21. Τοῦ κτηρίου 21 ἐπισημάνθηκαν μερικοὶ ἰσχυροὶ τοῖχοι, ἡ ἀνασκαφὴ ὅμως στὸ κτήριο 20, ὑπῆρξε σημαντικότερη.

Μὲ δοκιμαστικὲς τομὲς καὶ ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους ποὺ καλυπτόταν ἀπὸ ἀμπέλια, ἦρθε στὸ φῶς πλῆθος ἀπὸ μικροὺς λίθους. Τὸ πρωτοφανὲς γιὰ τὸ νεκροταφεῖο στὸ Φουρνὶ αὐτὸ λιθολόγημα καλύπτει μέχρι στιγμῆς ἔκταση 35 τ.μ. καὶ ἔχει πάχος ἀπὸ 0.10 μέχρι 0.50 μ. Μεταξὺ τῶν λίθων βρέθηκαν λίγα ὀστὰ ἀνθρώπων καὶ ζώων, κυρίως ὅμως πλῆθος ἀπὸ ΜΜ ΙΙΙΒ - ΥΜ ΙΑ ὄστρακα ἀπὸ κύπελλα, τριποδικὲς χύτρες, προχοΐσκες, πινάκια. Ἀνάμεσα σὲ πλῆθος ἀπὸ μικροαντικείμενα, ἦρθε στὸ φῶς μία ἀσημένια ταινία καὶ τεμάχια δύο λίθινων ἀγγείων, τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι κέρνος. Στὸ μέσο τοῦ λιθοσωροῦ βρέθηκε ἐλλειψοειδὲς κτίσμα μήκους 4.40 μ. πιθανὴ δὲ εἶναι ἡ ὕπαρξη καὶ ἄλλων. Ἡ χρήση τοῦ κτηρίου 20 θὰ παρέμενε σκοτεινή, ἂν μὲ τὶς δοκιμαστικὲς τάφρους δὲν εἶχε ἐπισημανθεῖ ἡ ὕπαρξη ἰσχυροῦ κυκλικοῦ τοίχου, κατασκευασμένου μὲ μεγάλους λίθους ποὺ περιέκλεινε τὸ λιθοσωρό, ὅπως διαπιστώθηκε στὸ ΒΔ τμῆμα. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸ νὰ ἔχουμε γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Κρήτη ταφικὸ τύμβο, τύπο γνωστὸ ἀπὸ τὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα. Ἐπειδὴ ἡ ἀνασκαφὴ στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολη καὶ τὸ εὕρημα ἔχει μεγάλη σπουδαιότητα, ἡ διερεύνηση ἀφέθηκε γιὰ ἄλλη ἀνασκαφικὴ περίοδο.

Στὴν κωμόπολη τῶν Ἀρχανῶν, τέλος ἐκπονήθηκε κάτοψη τῶν ΥΜ Ι ὁρατῶν λειψάνων, στὴν ὁποία συμπεριλήφθηκαν καὶ τὰ σημαντικότατα λείψανα τοῦ «θεατρικοῦ χώρου», ποὺ βρέθηκαν στὴ διάρκεια οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν στὸ οἰκόπεδο ἰδιοκτησίας Ν. Παχάκη.

ΓΙΑΝΝΗΣ - ΕΦΗ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

35. ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

(Πίν. 243 - 244)

Ἀπὸ διάφορες περιοχὲς τοῦ Νομοῦ Αἰτωλοακαρνανίας συγκεντρώθηκαν στὸ Μουσεῖο Ἀγρινίου ἀρχαῖα, ποὺ εἶχαν ἐπισημάνει οἱ ἀρχαιοφύλακες ἢ εἶχαν ὑποδείξει καὶ παραδώσει ἰδιῶτες.

1) Ὁ δημοδιδάσκαλος Θεοφάνης Φ. Κωστῆς βρῆκε στὴν αὐλὴ τοῦ σχολείου στὸ Μαλεβρὸ Τριχωνίδας καὶ παρέδωσε ἕνα βραχιόλι ἀπὸ ταινιωτὸ χάλκινο ἔλασμα (πλ. 0.020 μ., περιμ. 0.21 μ.) μὲ ὡραία στιλπνὴ πράσινη πάτινα. Τὰ δύο ἄκρα θηλύκωναν, ὅπως οἱ χάλκινοι ζωστῆρες. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια εἶναι διακοσμημένη μὲ τέσσερεις ἐμπίεστες ἀσπιδίσκες, στιγμὲς καὶ ἐγχάρακτα γραμμίδια (πίν. 243α - β). Ὕστερων γεωμετρικῶν χρόνων.

2) Ὁ κ. Ζώης Στρατούλης παρέδωσε σιδερένια αἰχμὴ δόρατος, μήκ. 26 ἑκ. ποὺ βρῆκε στὴν ἀκρόπολη Σκουρτοῦς Ἀστακοῦ (πίν. 243γ).

3) Ἀπὸ τὸ Μαλεβρὸ προέρχεται ἐπίσης ἕνα χάλκινο φίδι, μήκ. 6 ἑκ. (πίν. 243δ).

Ἀπὸ τὴν περιοχὴ Θυρρείου συγκεντρώθηκαν στὸ τοπικὸ Μουσεῖο τὰ παρακάτω ἀρχαῖα:

4) Ἀπὸ τὴ θέση "Πετρόπουλα" Θυρρείου μαρμάρινο ἀκέφαλο ἀγαλμάτιο γυναικείας μορφῆς μὲ ποδήρη χιτώνα καὶ ἱμάτιο, ὕψ. μὲ τὴ συμφυὴ πλίνθο 32.5 μ. Ἑλληνιστικῶν χρόνων.

5) Ἀπὸ τὴ θέση «Πυργούλια» Θυρρείου ἐλλιπὴς ἀσβεστολιθικὴ πλάκα, διαστ. 42.5 × 54.5 ἑκ., μὲ τὴν ἑξῆς δεκάστιχη ἑλληνιστικὴ ἐπιγραφή (πίν. 244α).

ΤΙΜΟΛΑΟΣ ΣΩΤΙΩΝΟΣ ΚΑΙ ΣΥΜΒ[ΙΩΤΑΙ
ΛΥΚΟΣ ΠΑΥΣΩΝΟΣ (vacat) ΘΕΩΝ ΚΛΕ [- - -
ΛΕΩΝ ΤΙΜΟΚΛΕΟΣ (vacat) ΑΝΔΡΩΝ ΑΙΔ [- - -
ΑΛΚΙΣΤΡΑΤΟΣ ΖΩΓΡΙΟΥ (vacat) ΘΡΑΣΙΠΠΟΣ Α[- - -
ΣΩΣΑΝΔΡΟΣ ΙΡΥΝΟΥ (vacat) ΔΙΦΙΛΟΣ ΕΠΙΤ[- - -
ΣΩΤΙΩΝ ΣΩΤΕΛΕΟΣ (vacat) ΝΙΚΟΚΛΗΣ Μ[- - -
ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΔΑΜΟΦΩΝΟΣ ΑΓΕΛΑΟΣ Σ[- - -

ΝΕΑΓΕΝΗΣ ΑΣΚΛΑΠΙΑΔΑ ΕΑΦΟΡΟΣ Κ[- - -
ΑΡΙΣΤΟΜΑΧΟΣ ΑΓΗΜΩΝΟΣ ΜΑΓΕΙΡΟΣ [- - -
ΗΡΑΚΛΕΙΔΑΣ ΑΡΧΕΔΑΜΟΥ ΔΙΑΚΟΝΟΣ Σ[- - -

6) Τρία θραύσματα μεγάλης ἐπιγραφῆς ἀποτειχίστηκαν ἀπὸ τὴν οἰκία τοῦ Δημοσθένη Κουμποτιάτη, ποὺ κατεδαφίστηκε:

α) Διαστ. 32.5 × 38 ἑκ., σώζει τὰ γράμματα: *Ε Θ* [- - -

β) Διαστ. 27 × 49 ἑκ., σώζει τὰ γράμματα: *Α Ι Ρ* [- - -

γ) Διαστ. 27 × 45 ἑκ., σώζει τὰ γράμματα: - - -] *Ω Π* [- - -

(Πρβ. IG IX, II, ἀρ. 254, ὅπου μνημονεύονται δύο ἀκόμη θραύσματα τῆς ἴδιας ἐπιγραφῆς, μὲ ἕνα μόνο γράμμα τὸ καθένα, ποὺ ὅμως δὲν βρέθηκαν στὴν κατεδάφιση.)

7) Ἀπὸ τὶς ἄλλες ἀρχαιότητες, ποὺ συγκεντρώθηκαν στὸ Μουσεῖο Θυρρείου μνημονεύουμε ἐδῶ μόνο ἕνα χάλκινο ἀγαλμάτιο Ἑρμῆ, ποὺ βρέθηκε στὴ θέση «Σωρὸς» Θυρρείου.

Στὴν περιοχὴ τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς Καραοῦ στὸν Ἀστακὸ (βλ. Κ. Ρωμαῖο, ΑΔ IV, 1918, 117 κέ.), βρέθηκαν ἀπὸ τὸν δραστήριο ἀρχαιοφύλακα Ἀθανάσιο Σαμαντᾶ καὶ μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο Ἀγρινίου οἱ παρακάτω ἐπιγραφές:

8) Διαστ. 43 × 48 ἑκ., λείπει τὸ πάνω τμῆμα (πίν. 243ε):

- - -]Ν Σ [- - -
- - -]ΣΩΝ ΠΡΑΥΧΙΩΝΟ[Σ
Τ ΥΣΙΑΔΑ· ΠΡΑΥΧΙΩΝΟΣ
ΚΝΕΦΙΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ
ΝΙΚΙΑΔΑ ΑΡΙΣΤΩΝΟΣ

9) Θραῦσμα διαστ. 12 × 16 ἑκ. (πίν. 243ς'):

- - -] Ο [- - -
- - -] Ο Ε [- - -
- - -] Ο Υ Δ Δ [- - -
- - -] Π Ο Ν Α Ρ [- - -
- - -] Ρ Ι Τ Ε Α Ι [- - -
- - -] Π Ρ - Φ Ο Ι Ν [- - -

10) Θραῦσμα διαστ. 17 × 26 ἑκ.:

- - -] Κ Α Ι Τ Ο Ι [- - -

ΠΕΤΡΟΣ ΘΕΜΕΛΗΣ

36. ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ ΣΤΗΝ ΑΧΑΪΑ*

(Πίν. 245 - 249)

Στὴ θέση Στενωσιὰ τῆς Κοινότητας Μονοδενδρίου Πατρῶν ποὺ βρίσκεται πρὸς Ν καὶ σὲ ἀπόσταση 1,5 χιλμ. περίπου ἀπὸ τὸ χωριὸ Μονοδένδρι, ἡ διάνοιξη κοινοτικοῦ δρόμου ἔφερε στὸ φῶς καὶ ἐν μέρει κατέστρεψε δύο θαλαμοειδεῖς ὑστεροελλαδικοὺς τάφους[1].

Τάφος Ι

Σώθηκε τμῆμα κυκλικοῦ θαλάμου στὴν παρειὰ τοῦ σκάμματος τοῦ δρόμου. Τὸ δάπεδο βρισκόταν σὲ βάθος 1.80 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ὑψώματος καὶ σὲ ὕψος 2.50 μ. ἀπὸ τὴ στάθμη τοῦ δρόμου (εἰκ. 1). Ὁ θάλαμος, λαξευμένος στὸ μαλακὸ ἀσβεστολιθικὸ πέτρωμα εἶχε τοιχώματα ποὺ ἀνέρχονταν συγκλίνοντα καὶ σώζονταν μέχρις ὕψους 1.40 μ. Στὸ δάπεδο βρέθηκαν ὀστὰ ταραγμένα, ἀνάμεσά τους καὶ τρία κρανία, ποὺ πιθανότατα εἶχαν παραμερισθεῖ στὴν ἄκρη μαζὶ μὲ ἀγγεῖα καὶ ἄλλα ἀντικείμενα ἔπειτα ἀπὸ καθαρισμὸ τοῦ θαλάμου γιὰ νέες ταφές. Συγκεντρώθηκαν τὰ ἑξῆς κτερίσματα:

1. (3978). Τρίωτος πιθαμφορίσκος ἐρυθρωποῦ πηλοῦ μὲ εὐρὺ στόμιο, χαμηλὸ λαιμό, διακόσμηση βαθυκάστανων ταινιῶν στὴ βάση καὶ τὴ γάστρα καὶ ἰχθυάκανθας στὸν ὦμο. Ὕψος 14 ἑκ. Διάμ. γάστρας 12.28 ἑκ. ΥΕ ΙΙΙΑ2-Β (πίν. 245α).

2. (3985). Ἀρτόσχημο ἀλάβαστρο κιτρινωποῦ πηλοῦ μὲ ἐλλειπὴ χείλη. Στὸ σῶμα συνεχὲς κυματοειδὲς κόσμημα «βραχώδους τοπίου» μὲ μαῦρο βερνίκι καὶ στὴ βάση ὁμόκεντροι κύκλοι. Ὕψος 5 ἑκ. Διάμ. γάστρας 7.65 ἑκ. ΥΕ ΙΙΙΑ2 - Β (πίν. 245β).

3. (3979). Δίωτος πιθαμφορίσκος ἐρυθροκίτρινου πηλοῦ. Σώζει μιὰ λαβή. Διακόσμηση καστανὴ ταινιῶν κάτω καὶ στὴ γάστρα καὶ κάθετων παράλληλων γραμμῶν στὸν ὦμο μεταξὺ τῶν λαβῶν. Ὁ λαιμὸς ὁλόβαφος. Ὕψος 7 ἑκ. Διάμ. γάστρας 6.85 ἑκ. ΥΕ ΙΙΙΑ2-Β (πίν. 245γ).

* Στὸ ἔργο τῆς περισυλλογῆς συνεργάστηκε ὁ ἀρχαιολόγος κ. Μ. Πετρόπουλος καὶ στὴν καταγραφὴ τῶν εὑρημάτων οἱ ἐπιμελήτριες Ἀρχαιοτήτων δ. Μ. Πλάτωνος καὶ Γ. Χατζῆ.

1. Μυκηναϊκὰ στὴν περιοχὴ βλ. A Gazetteer of Aegean Civilisation in the Bronze Age, I, SIMA LII, 1979, 88 (Βραχνέικα) μὲ βιβλιογραφία.

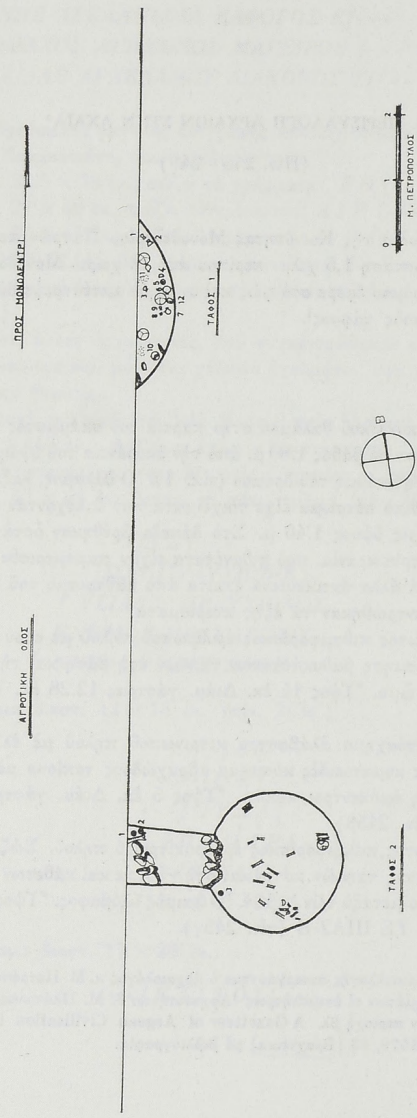

Εἰκ. 1. Μυκηναϊκὸ Νεκροταφεῖο Πατρῶν. Ὑπόλοιπο τοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου Ι στὴν περιοχὴ σκάμματος.

4. (3984). Ἄωτο κυάθιο ὠχροκίτρινου πηλοῦ, ἄβαφο. Ὕψος 4.6 ἑκ. ΥΕ ΙΙΙΑ-Β (πίν. 246ζ').

5. (3989). Ἀρτόσχημο τρίωτο ἀλάβαστρο κιτρινωποῦ πηλοῦ μὲ ὁλόβαφο λαιμὸ καὶ ἀμελὴ διακόσμηση ὁμόκεντρων κύκλων στὴ βάση, ταινιῶν καὶ γραμμῶν ἐν μέρει δικτυωτῶν, στὸν ὦμο. Ὕψος 6 ἑκ. Διάμ. γάστρας 8.30 ἑκ. ΥΕ ΙΙΙΑ2-Β (πίν. 245ε).

6. (3983). Τρίωτος πιθαμφορίσκος κιτρινωποῦ πηλοῦ συγκολλημένος ἀπὸ πολλὰ θραύσματα καὶ ἐν μέρει συμπληρωμένος. Διακόσμηση καστανόμαυρων ταινιῶν στὴ λεπτὴ βάση, τὴ γάστρα καὶ τὸ χεῖλος καὶ κάθετων παράλληλων γραμμώσεων στὴ ζώνη μεταξὺ τῶν λαβῶν. Ὕψος 15 ἑκ. Διάμ. γάστρας 12.5 ἑκ. ΥΕ ΙΙΙΑ2 (πίν. 245δ).

7. (3988). Κυλινδρικὸ τρίωτο ἀλάβαστρο, ἐρυθρωποῦ πηλοῦ μὲ πορτοκαλόχρωμη διακόσμηση ταινιῶν στὸ σῶμα, ρομβοειδῶν πλεγμάτων μεταξὺ τῶν λαβῶν καὶ ὁμόκεντρων κύκλων στὴ βάση. Ὁ λαιμὸς ὁλόβαφος. Ὕψος 7.7 ἑκ. Διάμ. γάστρας 9.68 ἑκ. ΥΕ ΙΙΙΑ2 - Β (πίν. 245ζ').

8. (3986). Κυλινδρικὸ τρίωτο ἀλάβαστρο κιτρινέρυθρου πηλοῦ. Λείπει μιὰ λαβή. Ἀνισόχρωμη διακόσμηση. Ὁ λαιμὸς εἶναι ὁλόβαφος, οἱ ὁριζόντιοι ὦμοι ἔχουν ἰχθυάκανθα, ἡ γάστρα δύο ταινίες, ἡ βάση τέσσερις ὁμόκεντρους κύκλους. Ὕψος 6.6 ἑκ. Διάμ. γάστρας 8 ἑκ. ΥΕ ΙΙΙΑ2 (πίν. 246α).

9. (3981). Τρίωτος πιθαμφορίσκος καστανόφαιου πηλοῦ. Ὁ λαιμὸς καὶ ἡ βάση ὁλόβαφα. Στὴ γάστρα δύο ταινίες ὁρίζουν κάτω τὰ μεταξὺ τῶν λαβῶν πεδία ποὺ κοσμοῦνται μὲ σπεῖρες. Ὕψος 10 ἑκ. Διάμ. γάστρας 8.46 ἑκ. ΥΕ ΙΙΙΑ2-Β (πίν. 246β).

10. (3987). Ψευδόστομος ἀμφορέας συγκολλημένος ἀπὸ πολλὰ θραύσματα. Ὁ πηλὸς ἐρυθροκίτρινος, ἡ διακόσμηση ἐρυθρωπή. Ὁ δακτύλιος τῆς βάσης καὶ οἱ λαβὲς ὁλόβαφα, στοὺς ὤμους σύστημα ὁμόκεντρων ταινιῶν μὲ δύο σειρὲς λοξῶν παράλληλων γραμμώσεων στὸν ἐσωτερικὸ κύκλο. Ὕψος 9.5 ἑκ. Διάμ. γάστρας 12 ἑκ. ΥΕ ΙΙΙΒ (πίν. 246γ).

11. (3980). Τρίωτος πιθαμφορίσκος κιτρινοκάστανου πηλοῦ. Διακόσμηση ἀνισόχρωμη. Λαιμὸς καὶ βάση ὁλόβαφα. Ζώνη μεταξὺ τῶν λαιμῶν, πλαισιωμένη ἀπὸ ταινίες, κοσμεῖται μὲ σειρὰ καμπύλων γραμμῶν. Ὕψος 11 ἑκ. Διάμ. γάστρας 10 ἑκ. ΥΕ ΙΙΙΑ2 (πίν. 246δ).

12. (3982). Μόνωτο κύπελλο κιτρινοκάστανου πηλοῦ, μελαμβαφές. Ὕψος 5.10 ἑκ. ΥΕ ΙΙΙΒ (πίν. 246ε).

Στὴ Ν ἄκρη τοῦ θαλάμου βρέθηκαν δύο χάλκινα ἐγχειρίδια δίστομα ποὺ σώζουν τοὺς ἧλους τῆς λαβῆς τους (ἀρ. 1445 καὶ 1446) (πίν. 247α - β) (πρβ. ΑΔ 24, 1969, Β1, πίν. 84 στ'., ΑΔ 9, 1924 - 25, Παράρτ., 17, εἰκ. 3, Th. Papadopoulos, Mycenaean Achaea, εἰκ. 294d, 327b, 294b, c, 326a, c). Κάτω ἀπὸ τὸ πρῶτο ὑπῆρχε ἀκόνι: ἀσβεστολιθικὴ λίθινη πλάκα διαστ. 0.12 × 0.06 × 0.015 μ. μὲ ὀπὴ κοντὰ στὸ ἕνα στενὸ ἄκρο της. Στὴ μία ἐπιφάνεια

ἔχει ἐλαφριὰ βάθυνση. Πρβ. ΑΕ 1932, πίν. 14, 15 (Β8) (πίν. 247γ). Κοντὰ στὰ ἀγγεῖα 3 καὶ 9 καὶ κάτω ἀπὸ τὸ 7 βρέθηκαν διάφορες χάντρες:

— Πολυάριθμες ἀπὸ κυανὴ ὑαλομάζα μὲ τὴ μία ἐπιφάνεια ἐπίπεδη, τὴν ἄλλη ἀνάγλυφη. Ὑπάρχουν τρεῖς τύποι: ἐλλειψοειδεῖς, ὀρθογώνιες καὶ τριγωνικές. Τὸ πλῆθος κοσμεῖται μὲ ζεῦγος ὀκτώσχημων ἀσπίδων, τέσσερις μὲ ζεῦγος σπειρῶν καὶ ἄλλες μὲ ἀντιθετικὸ φυτικὸ κόσμημα κρίνων (πίν. 247δ-ε). Προέρχονται ἀπὸ περιδέραια ἢ καὶ διαδήματα (πρβ. ΑΔ 18, 1963, πίν. 138ε, στ καὶ H. G. Buchholz - V. Karageorghis, Altägäis und Altkypros, 389 (1310). ΑΔ 19, 1964, Β2, πίν. 332, Th. Papadopoulos, ὅ.π. εἰκ. 289a-b, 291a-b).

—Ἀμυγδαλόσχημες, σφαιρικές, κυλινδρικὲς καὶ μία ἀτρακτοειδὴς ἀπὸ κορνήλιο καθὼς καὶ μία κρυστάλλινη πρισματική.

— Τρεῖς ἀκέραιες καὶ θραύσματα ἄλλων ὁμοιων, ἀπὸ φαγεντιανὴ ἀμφικωνικές, τροχόσχημες (πρβ. ΑΔ 9, 1924-5, παράρτ. 17 εἰκ. 3, Papadopoulos, ὅ.π. εἰκ. 286a) (πίν. 248α).

— Δεκαεπτὰ μὲ πυκνὲς ραβδώσεις (πρβ. Σπ. Ἰακωβίδη, Περατὴ Γ', πίν. 86β (Δ47) καὶ 49 (Δ9). ΑΔ 9, 1964, Β1 πίν. 148α, Papadopoulos, εἰκ. 286b) (πίν. 248β).

— Δύο σὲ σχῆμα κόκκου σιταριοῦ (πρβ. Σπ. Ἰακωβίδη, ὅ.π. πίν. 27α. ΑΔ 26, 1971, Β1, πίν. 65ε, Papadopoulos εἰκ. 287a) (πίν. 248α).

— Σφαιρικὲς καὶ ἀτρακτοειδεῖς ἀπὸ ὑαλομάζα.

Συγκεντρώθηκαν ἐπίσης: α) ἕνα ἀτρακτόσχημο λίθινο περίαπτο (πίν. 248γ). β) Δύο λίθινα κουμπιά (πίν. 248γ). γ) Δέκα ἕξι πήλινα σφονδύλια διαφόρων μεγεθῶν. δ) Τέσσερις φακοειδεῖς σφραγιδόλιθοι ἀπὸ στεατίτη διάτρητοι προφανῶς προερχόμενοι ἀπὸ τὸ ἴδιο, ἴσως τοπικὸ ἐργαστήριο. Τὶς παραστατικὲς μορφὲς καὶ τὰ μοτίβα περιβάλλουν καὶ στοὺς τέσσερις μικρὲς ὁμόρροπες γραμμὲς μὲ στροβιλοειδὴ κίνηση: (1) (1459) διαμ. 16 χιλ. τετράφυλλο κόσμημα (πίν. 248δ) (2) (1460) διαμ. 14 χιλ. Στὴ μέση «κουμπί», καὶ μηνοειδές (πίν. 248ε) (3) (1461) διαμ. 13 χιλ. ταῦρος μὲ ἀνεστραμμένο κεφάλι (πίν. 248ς') (4) (1462) διαμ. 13 χιλ. αἰγοειδές (πίν. 248ζ). Οἱ δύο τελευταῖοι μοιάζουν τόσο μεταξύ τους ὥστε πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν στὸν ἴδιο τεχνίτη. Γενικὴ ὁμοιότητα στὴν τεχνικὴ ἐκτέλεση καὶ σὲ μοτίβα διαπιστώνεται μὲ σφραγιδόλιθους ποὺ προέρχονται ἀπὸ τόπους τῆς δυτικῆς καὶ κεντρικῆς Ἑλλάδας: π.χ. Ὀλυμπίας (CMS VI, 611), Κεφαλληνίας (CMS V, 165), Κρίσσας (CMS V, 321), Μεδεώνας (CMS V, 369, 406, πρβ. τὸ τετράφυλλο τοῦ 1459). ε) Δύο σφραγιδοκύλινδροι ἀπὸ φαγεντιανή: (α) 1457α, μήκους 22 χιλ. Τὸ πεδίο τῆς σφραγιστικῆς ἐπιφάνειας ὁρίζεται πάνω καὶ κάτω μὲ γραμμή: δύο σειρὲς σχηματοποιημένων ψαριῶν καὶ ἀνάμεσά τους στιγμὲς ποὺ συνδέονται μὲ λοξὲς ἐφαπτόμενες γραμμὲς (πίν. 249α,γ ἀριστ.). (β) (1457β), μήκους 19 χιλ. μὲ σχηματοποιημένα, πιθανῶς, κλαδιά. Πρβ. γιὰ τὸ μοτίβο CMS V 217 (πίν. 249 β,γ δεξιά). Σφραγιδοκυλίνδρους ὁμοιους στὴν τεχνικὴ καὶ τὸ ρυθμὸ βλ. CMS V,

231, 260. ΑΔ 26, 1971, πίν. 189α. στ) Ἕνα χάλκινο δακτυλίδι (1446) (πίν. 249δ). Τὰ ἄκρα τοῦ κρίκου καταλήγουν σὲ ἀντιθετικὲς σπεῖρες (πρβ. Σπ. Ἰακωβίδη ὅ.π. πίν. 27β (Μ115) — μὲ διαφορὰ στὴν τεχνικὴ τῆς κατασκευῆς — βλ. σχετικὰ καὶ Μ. Ἀνδρόνικο, Βεργίνα (1969) 238 - 39, Σ. Δάκαρη, ΑΕ 1956, 124 - 125). ζ) Τρία θαλασσινὰ κοχύλια μὲ ὀπὴ ἐξάρτησης ποὺ εἶχαν προφανῶς χρησιμοποιηθεῖ ὡς περίαπτα ἢ καὶ ὡς διακοσμητικὲς χάντρες περιδεραίων.

Τάφος ΙΙ

Ὁ τάφος ΙΙ βρέθηκε 7 μ. περίπου πρὸς Ν καὶ 1.20 μ. ὑψηλότερα τοῦ τάφου Ι. Ἔσωζε μέρος τοῦ ἐλαφρὰ τραπεζιόσχημου δρόμου του μήκους 1.30 - 1.20 μ., πλάτους 0.80 - 0.90 μ. καὶ ὁλόκληρο τὸν κυκλικὸ θάλαμο διαμ. 2.08 μ. Τὰ τοιχώματα τοῦ θαλάμου διατηροῦνταν μέχρις ὕψους 1.20 μ. καὶ εἶχαν κλίση πρὸς τὸ ἐσωτερικό. Τὰ τοιχώματα τοῦ δρόμου ἀντίθετα κατέρχονταν κλιμακωτὰ καὶ ὁ χῶρος στένευε πρὸς τὰ κάτω. Τῆς ξερολιθιᾶς ποὺ ἔφραζε τὸ στόμιο τῆς εἰσόδου σωζόταν τὸ κατώτερο μέρος. Ἡ ὀροφὴ τοῦ θαλάμου εἶχε καταπέσει στὸ ἐσωτερικό, πολλὰ ἀγγεῖα εἶχαν θρυμματιστεῖ καὶ μόνο ἕνα βρέθηκε ἀκέραιο (3). Τὰ ὑπόλοιπα, πιθανῶς ἑνὸς μόνο σκελετοῦ (κρανίο καὶ διάσπαρτα ὀστὰ) ἦταν πολὺ καταστραμμένα καὶ ταραγμένα. Ἀπὸ τὸ θάλαμο προέρχεται καὶ τμῆμα χάλκινου μαχαιριοῦ μήκους 9.4 ἑκ. (πίν. 249δ). Πρβ. Θ. Σπυροπούλου, Ὑστερομυκηναϊκοὶ ἑλλαδικοὶ θησαυροί (1972) 33 κέ. πίν. 13 δ, ζ. Papadopoulos, ὅ.π. εἰκ. 309 c, e. Προφανῶς τὴν καθίζηση τῆς στέγης ἀκολούθησε σύληση τοῦ τάφου.

Ἐγκάρσια στὸ δρόμο καὶ σὲ ἀπόσταση 0.70 - 0.80 μ. πρὸς Δ τῆς φραγμένης εἰσόδου τοῦ θαλάμου ὑπῆρχε ὑπόλοιπο ἄλλου φράγματος ἀπὸ ξερολιθιὰ ποὺ δὲν ἔφθανε ἕως τὸ βόρειο τοίχωμα τοῦ δρόμου. Στὸ μεταξὺ κενὸ βρέθηκε ἕνα ὀστὸ καὶ τὰ ἀγγεῖα 1 καὶ 2. Πιθανῶς ὁ χῶρος ποὺ ἀπομονώθηκε εἶχε χρησιμοποιηθεῖ ὡς τάφος. Περιεῖχε ὀστὰ καὶ θραύσματα ἀγγείων κυρίως ἀρτόσχημων ἀλάβαστρων καὶ πιθαμφορίσκων. Περισυλλέχθηκαν τὰ ἑξῆς ἀγγεῖα:

1. (3992). Ἀρτόσχημο ἀλάβαστρο κιτρινέρυθρου πηλοῦ. Στὸ κάτω μέρος τῆς γάστρας ἡ συνεχὴς κυματοειδὴς ταινία τοῦ «βραχώδους τοπίου», στὴ ράχη στιγμορόδακες. Λαιμὸς μέσα καὶ ἔξω ὁλόβαφος. Στὴ βάση «τροχός». Ὕψος 5.6 ἑκ., διάμ. γάστρας 9.40 ἑκ. ΥΕ ΙΙΙΑ2-Β (πίν. 249ε).

2. (3995). Δακτυλιόσχημος ἀσκὸς ἐρυθροκίτρινου πηλοῦ, συγκολλημένος καὶ λίγο συμπληρωμένος. Διακόσμηση ἀνισόχρωμη μὲ ταινίες περιβάλλουσες τὴν πλευρὰ καὶ τὴ βάση τοῦ δακτυλίου καὶ συστήματα κάθετων γραμμῶν στὴν πάνω ἐπιφάνεια. Ὕψος 8 ἑκ., διάμ. 9.80 ἑκ. ΥΕ ΙΙΙΑ2 (πίν. 249ς' - ζ).

3. (3994). Ψευδόστομος ἀμφορέας. Λείπει τὸ ψευδὲς στόμιο καὶ οἱ λαβές.

Πηλὸς κιτρινέρυθρος. Διακόσμηση πορτοκαλόχρωμη: τρεῖς ταινίες περιβάλλουν τὴ γάστρα, στὸ λαιμὸ στιγμές. Ὕψος 11 ἑκ., διάμ. γάστρας 10.50 ἑκ. ΥΕ ΙΙΙΒ.

Ἀπὸ ὄστρακα ποὺ βρέθηκαν στὸ θάλαμο ἀποτελέσθηκαν, ἐν μέρει συμπληρωθέντα τὰ ἑξῆς ἀγγεῖα:

4. (3993). Κυλινδρικὸ τρίωτο ἀλάβαστρο ἐρυθρωποῦ πηλοῦ. Διακόσμηση ταινιωτὴ στὸ σῶμα, δικτυωτὴ στοὺς ὤμους. Λαβές, χείλη ὁλόβαφα, στὴ βάση ὁμόκεντροι κύκλοι. Ὕψος 6.5 ἑκ., διάμ. γάστρας 8.60 ἑκ. ΥΕ ΙΙΙΑ1.

5. (3990). Πάνω τμῆμα ἀλαβαστροειδοῦς ἀγγείου. Πηλὸς κιτρινέρυθρος. Διακόσμηση στὴ γάστρα μὲ συστήματα τριῶν ταινιῶν καὶ στὸν ὦμο κάθετες ραβδώσεις. Ὕψος σωζ. 6 ἑκ., διάμ. γάστρας 7.60 ἑκ. ΥΕ ΙΙΙΑ2.

6. (3991). Δίωτο σφαιρικὸ ἀγγεῖο ἐρυθρωποῦ πηλοῦ. Τρεῖς ταινίες περιτρέχουν τὴ γάστρα, σειρὰ λοξῶν μικρῶν γραμμῶν ὑπάρχει στὸ ὕψος τῶν λαβῶν καὶ στὸν ὦμο ταινία. Λαιμὸς καὶ βάση ὁλόβαφα. Ὕψος 9.50 ἑκ., διάμ. γάστρας 11.20 ἑκ. ΥΕ ΙΙΙΒ.

Θραύσματα ἀγγείων συγκεντρώθηκαν καὶ ἀπὸ τὰ χώματα ποὺ εἶχε παρασύρει ὁ μηχανικὸς ἐκσκαφέας.

Ι. Α. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Προσθήκη

Ὁ κ. Ι. Pini, ὁ ὁποῖος ἑτοιμάζει σχετικὴ μελέτη, μοῦ ἀνακοίνωσε ὅτι οἱ δύο σφραγιδοκύλινδροι 1457α,β (πίν. 249α-γ) μαζὶ μὲ δέκα πέντε περίπου ἄλλους ποὺ ἔχουν βρεθεῖ τὰ τελευταία χρόνια στὴν Ἑλλάδα, προέρχονται ἀπὸ ἐργαστήριο τῆς Συρίας. Ἡ εἰσαγωγή τους ἐδῶ πρέπει νὰ ἔγινε τυχαῖα ἀπὸ ταξιδιῶτες καὶ ναυτικούς.

37. ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

(Πίν. 250 - 251)

1. Ἅγιος Νικόλαος

Στὴν περιοχὴ Σταυρός, ΝΔ ἀπὸ τὸν Ἅγ. Νικόλαο, βρέθηκαν ἀπὸ τὸν κ. Ν. Πεπόνη καὶ παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο Ἁγ. Νικολάου δύο ἐπιτύμβιες στῆλες:

α) Ἡ πρώτη στήλη (πίν. 250α), ἀπὸ σκληρὸ τιτανόλιθο, βρέθηκε στὸν ἀγρὸ τοῦ κ. Ν. Ἐμμ. Ἀλέξη (ἀριθ. εὑρετ. 6877). Ὁλ. ὕψος 0.51 μ., πλάτος 0.44 μ., πάχος κάτω 0.26 μ. καὶ πάνω 0.18 μ. Τὸ σχῆμα εἶναι ἀρκετὰ ἀκανόνιστο. Τὸ παχύτερο κάτω μέρος, ὕψους 0.27 μ., εἶναι ἁδρὰ κατεργασμένο. Περίπου τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὴν κορυφὴ τῆς στήλης. Ἡ πίσω ὄψη της εἶναι ἀργή. Ἐπιγραφὴ δίστιχη. Ὕψος γραμμ. 0.045 μ. (τὸ Ρ) - 0.02 μ. (τὸ Ο). Ἴσως τοῦ 1ου ἢ 2ου μ.Χ. αἰ.

Προθθώι
Ποδαίθω[νος].

Τὸ ὄνομα *Προθθώι*, στὴν ὀνομαστικὴ μὲ τὸ *ι* προσγεγραμμένο, ἀμάρτυρο ἀλλοῦ[1], ὑπάρχει στὶς κρητικὲς ἐπιγραφὲς ἀκόμη μιὰ φορά, στὴν IC I. VII 19, ἀπὸ τὴ Χερσόνησο, τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. - 1ου αἰ. μ.Χ. Τὸ ὄνομα αὐτὸ εἶναι γυναικεῖο ὑποκοριστικὸ τοῦ ὀνόματος *Προσθένης*. Τὸ ὄνομα *Ποδαίθων*, καὶ αὐτὸ ἀμάρτυρο ἀλλοῦ[2], στὴν Κρήτη βρίσκεται καὶ στὴν IC I. XVI 31,6, ἕνα ψήφισμα τῶν Λατίων: *Αὐτίων Ποδαίθων*[ος][3]. Μαρτυρεῖται ἀκόμη καὶ στὴ Συνθήκη Λατίων καὶ Ἱεραπυτνίων ποὺ φυλάγεται στὸ Μουσεῖο Ἁγ. Νικολάου[4]. Κατὰ τὴν Guarducci, «nomen Ποδαίθων, aliunde ignotum, pedum celeritatem indicat (cfr. nomina Hectoris equorum Πόδαγρος, Αἴθων)[5]». Ἑπομένως τὸ ὄνομα φαίνεται συνηθισμένο στὴ Λατώ. Ἀπὸ τὸ Ἱερὸ τῆς Σαμωνίας Ἀθηνᾶς (Κάβο Σίδερο) μαρτυρεῖται ἕνας *Ποδαίθιος* (IC III. VII 20).

β) Ἡ δεύτερη στήλη (πίν. 250β), ἀπὸ μάρμαρο ὑπόλευκο, προέρχεται ἀπὸ

1. Πρβ. Pape - Benseler, Griechische Eigennamen², 1959.
2. Πρβ. Pape - Benseler ὅ.π.
3. Πρβ. καὶ H. van Effenterre - M. Bougrat, Les frontières de Latô, Κρητ. Χρον. 11, 1969, 28 κέ.
4. Πρβ. van Effenterre - M. Bougrat, ὅ.π. 16.
5. Πρβ. καὶ Στ. Ξανθουδίδη, ΑΔ 2, 1916, 4.

τὸν ἀγρὸ τοῦ κ. Ἐμμ. Θραψανιωτάκη (ἀριθ. εὑρετ. 6876). Ὕψος 0.555 μ., πλάτος πάνω 0.28 μ. καὶ κάτω 0.295 μ., πάχος 0.11 μ. Ἡ πάνω ἀριστερὴ γωνία σπασμένη. Στὸ κέντρο τῆς στήλης ὑπάρχει σὲ μετοποειδὲς ὀρθογώνιο βάθυσμα διαστάσεων 0.21 × 0.31 μ. — ποὺ ἀποδίδει μὲ πολὺ πρόχειρο τρόπο ναΐσκο[1] — ἔγγλυφη γυναικεία μορφή, ὄρθια κατενώπιον, μὲ ποδήρη χιτώνα καὶ ἱμάτιο. Ἡ μορφὴ[2] εἶναι χτυπημένη παντοῦ μὲ σφυρί, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχουν καταστραφεῖ ὅλες της οἱ λεπτομέρειες. Ὅμως, ἡ τρίστιχη ἐπιγραφὴ δὲν ἐθίγη. Γράμματα ἄνισα: ὕψος γραμμ. 0.03 μ. στὴν πρώτη σειρά, καὶ στὴ δεύτερη 0.019 μ. (τὸ Ε) - 0.009 μ. (τὸ Ο). Ἀμελὴς γραφὴ ἴσως τοῦ 1ου - 2ου μ.Χ. αἰ. :

Αμυρ-
α
ΘΕ[Ο·Η]*Μ*[Π]*ΤΟΣ χαῖρε.*

Ἴσως πρόκειται γιὰ τὸ *Ἀμύρα*, τὸ γυναικεῖο ἀντίστοιχο τοῦ ἀνδρικοῦ ὀνόματος *Ἄμυρ*[ις ἢ *Θάμυρ*[ις, καὶ περισσότερο γιὰ τὸ ἀντίστοιχο τοῦ *Θαμύρας*[3], ἢ μᾶλλον ἑνὸς ἀμαρτύρου *Ἀμύρας*. Τὸ δεύτερο ὄνομα δὲν εἶναι σαφές: *Θε*[όπ]⟨ε⟩*μ*[π]*τος*(;).

2. Ἱεράπετρα

α) Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Ἱεραπέτρας (ἀριθ. εὑρετ. 748) ἀπέκτησε μία ὡραία μαρμάρινη κεφαλὴ ἐφήβου μεταδριανείων χρόνων (πίν. 251α), ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸν ἀγρὸ τοῦ κ. Ἐμμ. Βογιατζῆ στὴ θέση Γέφυρα Ἁλμυροῦ, στὰ δυτικὰ τῆς πόλης, στὴν περιοχὴ Βιγλιά, ὅπου ἡ ἀρχαία Ἱεράπυτνα. Ἡ κεφαλή, ὕψους 0.365 μ., εἶναι καλῆς τέχνης ἀλλὰ διάφορα μέρη της, ὅπως ἡ μύτη, τὰ χείλη, τὸ σαγόνι καὶ κάπως καὶ τὰ μάτια, ἔχουν χτυπηθεῖ πολὺ μὲ σφυρί.

β) Ἡ ἴδια Ἀρχαιολογικὴ Συλλογή (ἀριθ. εὑρετ. 825) ἀπέκτησε ἕναν ἐνδιαφέροντα μαρμάρινο κορμὸ νεανίσκου (πίν. 251β - γ), σωζομένου ὕψους 0.63 μ., ρωμαϊκῶν χρόνων. Βρέθηκε ἀπὸ ἐργάτες συνεργείου τῆς ΔΕΗ στὰ Βιγλιά, δίπλα στὴν παλαιὰ ὁδὸ πρὸς Μύρτο, στὸ οἰκόπεδο τοῦ κ. Ἐμμ. Σκουλούδη. Ὁ κορμός, ἀκέφαλος καὶ σχεδὸν χωρὶς μέλη, εἶναι γυμνὸς ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα ἱμάτιο ριγμένο στοὺς ὤμους. Ἡ κεφαλὴ ἦταν ἔνθετη.

3. Ρουσόλακκος Παλαικάστρου

Ἀπὸ τὴν ἀκραία Ἀνατολικὴ Κρήτη, τὴν περιοχὴ Ρουσόλακκος τοῦ Παλαικάστρου Σητείας, δηλαδὴ τὴ γενικὴ περιοχὴ τοῦ γνωστοῦ ἀρχαιολογικοῦ

1. Πρβ. τὴν IC II. XIII 5.
2. Ποὺ θυμίζει πολὺ τὴν ἀντίστοιχη μορφὴ τῆς IC II. XIII 5.
3. Ὅλα ἀμάρτυρα στὴν Κρήτη, ὑπάρχει ὅμως ἕνας *Ροῦφος Οὐεντίλιος Θαμυρίων* σὲ ἐπιγραφὴ τῆς Ἀξοῦ: IC II. V 44.

χώρου τοῦ Παλαικάστρου, προέρχεται μία ὁμάδα ἀπὸ πήλινα βαρίδια. Ἡ ὁμάδα αὐτὴ παραδόθηκε ἀπὸ τὸν κ. 'Εμμ. 'Ιω. Τσαντάκη καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία πήλινα κυβικά-παραλληλεπίπεδα βαρίδια (ἀριθ. εὑρετ. Μουσ. 'Αγ. Νικολάου 6833 Α - Γ), διαστ. ἀντίστοιχα 0.07 × 0.035 μ., 0.04 × 0.027 μ. καὶ 0.051 × 0.036 μ., ὅπως καὶ δύο ἀγνύθες, μία φακοειδὴ (ἀριθ. εὑρετ. 6832 Α), διαμ. 0.072 μ. καὶ πάχους 0.021 μ., καὶ μία κυλινδρική (ἀριθ. εὑρετ. 6832 Β), ὕψους 0.025 μ. καὶ διαμ. 0.038 μ.

Εἶναι προβληματικὸ ἂν πρέπει νὰ δεχτοῦμε ὅτι αὐτὸ τὸ τυπικὸ μινωικὸ σχῆμα βαριδιοῦ[1] χρησίμευε πραγματικὰ ὡς ἀγνύθα γιὰ τὸν ἐργαλειό, ὅπως πιστεύεται γενικά, ἢ ἂν θὰ πρέπει νὰ δεχτοῦμε τὶς ἀμφιβολίες τοῦ Ξανθουδίδη[2] ἂν πρόκειται γι' ἁλιευτικὰ ἢ ὑφαντουργικὰ ἐξαρτήματα, ὅπως καὶ τὴν πρόσφατη γνώμη τοῦ Huxley[3], ποὺ ὑποστηρίζει σχετικὰ μὲ παρόμοια βαρίδια ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τῶν Κυθήρων — πολὺ πιὸ ἐπιμήκη καὶ μὲ τὶς ὀπὲς ἀναρτήσεως κατὰ τὴν ἄλλη ἔννοια, κατὰ πλάτος — ὅτι πρέπει νὰ χρησίμευαν ὡς ἁλιευτικὰ ἐξαρτήματα στὰ δίχτυα. Ὅπως παρατηρεῖ, «the suggestion gains plausibility from the number of bone awls or netting needles revealed in the excavations». Τὸ γεγονὸς ὅτι συνήθως βρίσκονται σὲ ὁμάδες δὲν ἀποκλείει οὔτε τὴ μία οὔτε τὴν ἄλλη ὑπόθεση, ἂν καὶ ἡ συνύπαρξη καὶ βέβαιων ἀγνύθων θὰ ἦταν ἐνδεικτικὴ γιὰ τὴν πρώτη, ὅταν μποροῦμε νὰ ἔχουμε ἀνασκαφικὴ βεβαιότητα καὶ ὄχι ἀνεύθυνη φήμη, ὅπως γιὰ τὴν περίπτωση τοῦ Παλαικάστρου. 'Απὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τὸ ὅτι βρίσκονται συνήθως σὲ παραθαλάσσια μέρη εἶναι ἴσως ἐνδεικτικό. Σημειώνουμε πάντως ὅτι βρήκαμε δύο τέτοια βαρίδια κατὰ τὶς συμπληρωματικὲς ἔρευνες ποὺ ἐκάμαμε στὴ γνωστὴ ἐλλειψοειδὴ οἰκία τοῦ Χαμαιζιοῦ[4] (ἀριθ. εὑρετ. 4651 Β), ὅπου ὁ Ξανθουδίδης εἶχε βρεῖ καὶ ἄλλες[5]. Ἡ οἰκία αὐτὴ ἀπέχει λίγες ὧρες πορεία ἀπὸ τὴ θάλασσα[6]. Φυσικὰ μποροῦμε νὰ δεχτοῦμε ὅτι τὰ βαρίδια εἶχαν διπλὸ προορισμό, κατὰ τὶς ἀνάγκες στὰ δίχτυα καὶ τὸν ἐργαλειό, ἡ κατασκευή τους ὅμως τὰ κάνει πιὸ κατάλληλα γιὰ τὴν πρώτη χρήση ἀφοῦ οἱ τέσσερις ὀπὲς μὲ τὸ σωληνοειδές τους ἐσωτερικὸ ἐξασφαλίζουν στὸ ἀντικείμενο καλύτερη πρόσφυση καὶ ἐπομένως στερέωση σὲ περίπτωση μεγάλης κίνησης.

1. Πρβ. ἀπὸ τὴ Ζάκρο: Hogarth, BSA 7, 1900 - 1901, 127 εἰκ. 38,6. 'Απὸ τὰ Μάλια: Mallia 2 (Études Crét. 4, 1936) πίν. 18 Κ. 'Επίσης ἀπὸ τὸ Παλαίκαστρο: E. Eccles, BSA 40, 1939 - 40, 47 κέ., 32 καὶ 42, εἰκ. 32 καὶ 42, ποὺ ἀναφέρει ὅτι πάνω ἀπὸ ἑκατὸ βρέθηκαν στὶς βρεταννικὲς ἀνασκαφὲς καὶ ἀπὸ αὐτὰ τὰ 71 μαζί, σὲ οἰκία ΥΜ ΙΙ χρόνων.

2. Στ. Ξανθουδίδης, ΑΕ 1906, 148.

3. G. L. Huxley εἰς N. Coldstream κ.ἄ., Kythera (1972), 217.

4. Πρβ. Πεπραγμένα Γ' Κρητολ. Συνεδρίου (Ρέθυμνο 1971) 1973, 46 κέ.

5. Πρβ. Ξανθουδίδη, ὅ.π.

6. 'Ακόμη, ἕνα τέτοιο βαρίδι περισυλλέξαμε ἐπιφανειακὰ σὲ ἕνα ἄσκαφο μινωικὸ οἰκισμὸ ποὺ ὑπάρχει στὸ λόφο Σταυρός, στὴ μέση τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Κατελιώνα Σητείας — πρὸς Β τοῦ 'Ιεροῦ Κορυφῆς Ξυκεφάλου — ποὺ εἶναι βέβαια ἐντελῶς μεσογειακό.

Τελείως ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ βαρίδια (πίν. 250γ). Στὴν πάνω του ὄψη ὑπάρχει ἕνα σφράγισμα τυπωμένο στὸ νωπὸ πηλό. Τὸ σφράγισμα αὐτὸ διατηρεῖται καλά. Εἶναι στρογγυλό, μὲ διάμετρο 0.018 μ., καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα πλοχμό. Ὁ πλοχμὸς αὐτὸς σχηματίζεται ἀπὸ δύο διασταυρούμενες ἐλλείψεις καὶ ἕνα τετράγωνο μὲ ἐλαφρότατα κοῖλες πλευρές. Τὸ σχέδιο αὐτὸ ὑπάρχει ἀκόμη σὲ δύο σφραγίδες προανακτορικῶν χρόνων, τὴν CMS II 1 ἀριθ. 108 (Μ. Ἡρ. 6) ἀπὸ τὸ θολωτὸ τάφο τοῦ Ἁγ. Ὀνουφρίου, καὶ τὴν CMS II 1 ἀριθ. 285 (Μ. Ἡρ. 1077) ἀπὸ τὸν Πλάτανο. Σχετικὰ μὲ αὐτὸ ὁ V. Kenna (CS 34 σημ. 10) παρατηρεῖ: «Striking similarity between the motifs, style, technique and material of a button seal, HM 1050, a pear-shaped signet, HM 1011 and 1077, and a conoid, HM 6, shows how the use of these seals overlaps». Ἀπὸ τὸ Παλαίκαστρο προέρχονται τέσσερις προανακτορικὲς σφραγίδες, οἱ CMS II 1 ἀριθ. 479 - 82, μᾶλλον ἀπὸ τὰ ταφικὰ περιφράγματα.

Τὸ σφράγισμα θὰ πρέπει κανονικὰ νὰ ἦταν ἀπὸ προανακτορικὴ σφραγίδα ποὺ εἶχε ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ πάνω σχήματα. Ἡ ὕπαρξη σφραγισμάτων σὲ τέτοια βαρίδια δὲν εἶναι σπάνια. Πάλι ἀπὸ τὸ Παλαίκαστρο ἔχουμε μία ὁμάδα ἀπὸ 15 κυβικὰ βαρίδια μὲ τέτοια σφραγίσματα[1], ΥΜ ΙΙ χρόνων. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ δισκοειδὴ βαρίδια ἀπὸ τὸ ἴδιο μέρος μὲ σφραγίσματα[2]. Ἄλλο παραλληλεπίπεδο βαρίδι μὲ σφράγισμα προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐλλειψοειδὴ οἰκία τοῦ Χαμαιζιοῦ[3]. Μποροῦμε νὰ ἀναφέρουμε ἀκόμη κι ἕνα σφαιρικὸ βαρίδι ἀπὸ τὴ Συνοικία Ε τῶν Μαλίων, μὲ δύο σφραγίσματα ἀπὸ μεταλλικὴ σφραγίδα, μὲ ἀπεικονίσεις ἀγγείων, ποὺ ἑρμηνεύθηκε ὅτι ἀνῆκε σὲ ἕνα κεραμέα[4].

Τέλος ἂς σημειώσουμε τὴν ὕπαρξη ἑνὸς «βαριδιοῦ» μὲ τελείως ἀνάλογο σχῆμα ἀλλὰ ὄχι διάτρητου γιὰ ἀνάρτηση, δηλαδὴ αὐτὴ τὴ φορὰ πραγματικοῦ βάρους ζυγίσματος, ποὺ βρέθηκε στὴ Ζάκρο, μὲ ἀντίστοιχο σφράγισμα ποὺ παριστάνει ἀμφορέα[5]. Ἡ ὕπαρξη σφραγίσματος στὸ βαρίδι ποὺ ἐξετάζουμε εἶναι ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα, τόσο σχετικὰ μὲ τὸ σκοπὸ καὶ τὸ χρόνο ποὺ ἔγινε, ὅσο καὶ σὲ ὅτι ἀφορᾶ ἴσως στὸ πλάτος τοῦ χρονολογικοῦ ὁρίζοντα ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἔχουν τὰ μινωικὰ βαρίδια μὲ τὸ πολὺ γνωστὸ αὐτὸ σχῆμα. Συνήθως αὐτὰ χρονολογοῦνται γενικὰ στοὺς ΜΜ χρόνους[6]. Ὑπάρχουν ὅμως μερικὰ δείγματα ἀπὸ τὴν Κνωσό, ποὺ ἔχουν ἀρκετὴ ὁμοιότητα, τουλάχιστον ὡς

1. Πρβ. Eccles, ὅ.π. 47 ἀριθ. 32 εἰκ. 32.
2. Eccles, ὅ.π. 47 ἀριθ. 34 εἰκ. 34.
3. Πρβ. Ξανθουδίδη, ὅ.π. 148 ἀριθ. 10 πίν. 9.
4. Πρβ. O. Pelon, Mallia, Maisons III, Le Quartier E (Études Crét. 16, 1970), 138 κέ. ἀριθ. 268 πίν. 26,3.
5. Μουσ. Ἡρ. 2263: Hogarth, 148 εἰκ. 40 ἀριθ. 3. Πρβ. κυρίως E. Grumach, Kadmos 1, 1962, 163 κέ. πίν. 3b (λανθασμένη παραπομπὴ στὸ Hogarth).
6. Πρβ. Sackett καὶ Popham, ὅ.π. 305.

πρὸς τὴ μία πλευρά, μαζὶ μὲ τὶς τέσσερις ὀπές, ποὺ μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ὡς οἱ μακρινοί τους πρόγονοι ἤδη ἀπὸ τοὺς νεολιθικοὺς χρόνους[1]. Ὅμως, ὅπως εἴδαμε, τέτοια βαρίδια προέρχονται καὶ ἀπὸ ΥΜ ΙΙ στρώματα. Ἔτσι, δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι χρησιμοποιήθηκε μία ἀρχαιότερη σφραγίδα πάνω στὸ νωπὸ πηλὸ ἑνὸς μεταγενέστερου βαριδιοῦ. Οὔτε μᾶς εἶναι φανερὸς ὁ σκοπὸς τῆς σφραγίσεως, ἂν δηλαδὴ πρόκειται ἁπλῶς γιὰ δήλωση τῆς ταυτότητας τοῦ ἰδιοκτήτη ἢ τοῦ κεραμέως ἢ ἂν ἡ ὕπαρξη τοῦ σφραγίσματος εἶχε μαγικὴ σημασία γιὰ τὴν προστασία τῆς ἐργασίας ποὺ ἐκτελοῦσε τὸ βαρίδι — εἴτε ὑφαντουργικὴ ἦταν αὐτή, εἴτε πολὺ περισσότερο ἁλιευτική.

4. Μαρουλᾶς Ἁγ. Στεφάνου

Ἀπὸ τὴ θέση Μαρουλᾶς τῆς Κοινότητας Ἁγ. Στεφάνου Σητείας προέρχεται ἕνα μολυβένιο δισκοειδὲς σταθμίο (πίν. 250δ) ποὺ παρέδωσε ὁ κ. Μιχ. Ρουσάκης (ἀριθ. εὑρετ. 6806). Τὸ ἀντικείμενο ἔχει διάμετρο 0.048 - 45 μ., πάχος 0.008 μ. καὶ βάρος 94 γραμμάρια. Στὸ κέντρο περίπου τοῦ σταθμίου ὑπάρχει μία κυκλικὴ ἀκανόνιστη ἐκβάθυνση, ἐνῶ δίπλα στὴν κάπως ὑπερυψωμένη — καὶ ἀπὸ τὶς δύο ὄψεις — περιφέρεια τοῦ σταθμίου διακρίνονται δύο ἄνισες ταινιοειδεῖς ἐκβαθύνσεις, μήκους 0.022 μ. καὶ 0.018 μ. Διαμετρικὰ ἀντίθετα ὑπάρχουν καὶ δύο μικροσκοπικὲς ὀπές, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ ἐξωτερικὴ εἶναι διαμπερής.

Τὰ σταθμία τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ κατασκευάζονταν ἀπὸ διάφορους λίθους[2] ὅπως καὶ ἀπὸ μολύβι. Μολυβένια σταθμία εἶναι γνωστὰ ἀπὸ πολλοὺς χώρους τῆς μινωικῆς Κρήτης[3] ἀλλὰ καὶ ἔξω ἀπὸ τὴ μεγαλόνησο, ὅπως πρόσφατα πολλὰ ἀπὸ τὴ Θήρα[4] καὶ τὴν Ἁγ. Εἰρήνη Κέω[5]. Κανονικὰ σημεῖα ἀριθμήσεως ὑπάρχουν συχνά[6], καὶ πιὸ σπάνια ταινίες[7]. Τὸ θέμα τῶν μολυ-

1. Πρβ. J. D. Evans, BSA 59, 1964, 235 εἰκ. 56, 11 πίν. 56.

2. Πρβ. Evans, Minoan Weights and Currency, Corolla Numismatica, 1906, 343 κέ. PM IV, 653 κέ. 654 σημ. 1. Σπ. Ιακωβιδης, Περατὴ Β (1970), 356 - 7.

3. Ὅπως ἀπὸ τὴν Κνωσό, Ἁγ. Τριάδα, Τύλισο, Μόχλο (Μ. Ἡρ. 83 - 6), Παχυάμμο (Μ. Ἡρ. 87 - 93) καὶ Παλαίκαστρο (Μ. Ἡρ. 33, 34, 37). Γενικὰ πρβ. Evans, ὅ.π. (Weights) 348. Ν. Πλατων, Λογιστικὰ Ἀρχεῖα καὶ Μετρητικὰ Συστήματα τῆς Μινωικῆς Ἐποχῆς, Χρονικὰ Συνεδρίου Ἑλλήνων Μαθηματικῶν, Ἡράκλειο (1960), 77 - 9, εἰκ. 21 - 2. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ πρόσφατη ἐργασία τοῦ K. M. Petruso, Marks on some Minoan Balance Weights and their Interpretation, Kadmos 17, 1978, 26 - 42.

4. Μαρινατος, ΠΑΕ 1968, πίν. 118 δ· 1970, πίν. 285β - 286α, β· Ἀνασκαφαὶ Θήρας VI (1972) 26, πίν. 83δ.

5. J. L. Caskey, Lead Weights from Ayia Irini in Keos, ΑΔ 24 Α, 1969, 95 - 106. Γενικὰ πρβ. Buchholz, Das Blei in der myken. Kultur, JdI 87, 1972, 9, 24, εἰκ. 5.

6. Πρβ. Evans, ὅ.π. 653 καὶ εἰκ. 638d. Πρβ. ἰδίως Petruso, ὅ.π.

7. Πρβ. τὸ σταθμίο Μ. Ἡρ. 41 ἀπὸ τὴν Ἁγ. Τριάδα.

βένιων σταθμίων ἔχει διαπραγματευθεῖ ἀναλυτικὰ ὁ Caskey, ὅπως εἴδαμε. Στὸν κατάλογο ποὺ παραθέτει, τὸ σταθμίο μας θὰ ἔπαιρνε θέση ἀνάμεσα στὸν ἀριθμὸ 38 (βάρους 91.8 γρ. καὶ διαμ. 0.039 μ.) καὶ τὸν ἀριθμὸ 39 (βάρους 97.9 γρ. καὶ διαμ. 0.035), τὰ ὁποῖα «meet the standard as weights of one and one-half units», ποὺ ὑπολογίστηκε σὲ 65.5 γραμμάρια[1].

ΚΩΣΤΗΣ ΔΑΒΑΡΑΣ

1. Caskey, ὅ.π. 102.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

(Πίν. 252)

Δι' ειδικῶν συνεργείων ἐξετελέσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1977 δαπάναις τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι ἀναστηλώσεως καὶ συντηρήσεως:

Ι. Εἰς **Περιστεριὰν** Τριφυλίας ἐγένετο ἡ ὑποστύλωσις τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ «Κύκλου» τῆς Περιστεριᾶς ἐπὶ τῷ σκοπῷ ὅπως καταστῇ δυνατὴ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ στομίου τοῦ θολωτοῦ τάφου (πίν. 252α), οὗτινος εἶχον ἀνασκαφῇ τὸ πρῶτον τῷ 1965 ὑπὸ τοῦ Μαρινάτου ὁ κυρίως ταφικὸς θάλαμος καὶ τὸ ἀκάλυπτον ἐσώτερον τμῆμα τοῦ στομίου του μετὰ τῆς διπλῆς ἀνακομιδῆς. Οὕτως ἐπετεύχθη ἡ κατὰ μῆκος κοίλανσις τοῦ στομίου εἰς τὸ ἀνώτερόν του κατὰ τό γε νῦν ἔχον σωζόμενον τμῆμα, ὑπολειφθέντος κατὰ τὸ κέντρο εὐμεγέθους χωματίνου ὄγκου δίκην προσωρινῆς ὑποστυλώσεως. Χάρις, ἐξ ἄλλου, εἰς τὴν ὕπαρξιν τῶν ἀνωτέρων δόμων τῶν πλευρικῶν ἐπενδύσεων τοῦ στομίου καὶ χάρις, εἰδικώτερον, εἰς τὴν ὕπαρξιν κενῶν τινων κατὰ τὰ ἀνώτερα τμήματα αὐτῶν, κατέστη δυνατὴ ἡ τοποθέτησις ἀλληλοδιαδόχως σιδηροδοκῶν ἐγκαρσίως πρὸς τὸ μῆκος τοῦ στομίου μὲ ἀποτέλεσμα νὰ κρύπτωνται αὗται, σχεδὸν ἐν τῷ συνόλῳ των, ὑπὸ τὸν ὑπερκείμενον «Κύκλον». Κατέστησαν οὕτως ἐφικταὶ ἡ ἀνασκαφὴ καὶ ἡ μελέτη τῶν ὑπὸ τὸ στόμιον τοῦ τάφου στρωμάτων μέχρις ἀποκαλύψεως καὶ τοῦ ἀνωμάλου κροκαλοπαγοῦς δαπέδου, ὅπερ, ἀκριβῶς, λόγῳ τῶν συνεχῶν αὐξομοιώσεων τῶν ἐπιπέδων του θὰ καθίστα ἀδύνατον τὴν εἴσοδον νεκρικοῦ ἅρματος ἢ ἄλλου διὰ τροχῶν κινουμένου νεκροταφείου.

ΙΙ. Συντήρησις τοιχογραφιῶν καὶ εὑρημάτων ἐξ **'Ακρωτηρίου Θήρας** καὶ λοιπαὶ ἐργασίαι εἰς τὸν χῶρον τῆς ἀνασκαφῆς. Λεπτομερείας περὶ τῶν ἀνωτέρω βλ. εἰς τὸ οἰκεῖον κεφάλαιον τῶν ἀνασκαφῶν σ. 387 - 399.

ΙΙΙ. Στὴ **Ρόδο** ἡ 'Αρχαιολογικὴ 'Εταιρεία μὲ τὴν ἐνίσχυση τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Υπηρεσίας καὶ τῆς 'Εφορείας 'Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου προέβη στὸν καθαρισμὸ καὶ τοποθέτηση σὲ εἰδικὸ χῶρο τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ Βελλεροφόντου στὸ Μουσεῖο τῆς Ρόδου. 'Ο καθαρισμός, ἡ συντήρηση καὶ ἡ τοποθέτηση τοῦ

ψηφιδωτοῦ τοῦ Βελλεροφόντου, τοῦ ψηφιδωτοῦ μὲ τὸν Γρύπα, τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ Τρίτωνος καὶ τοῦ Κενταύρου, ἔγιναν ἀπὸ συνεργεῖο εἰδικῶν συντηρητῶν καλλιτεχνῶν, φοιτητῶν τῆς Ἀνωτάτης Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν, μὲ τὴν ἐποπτεία τοῦ ζωγράφου καθηγητοῦ τῆς Α.Σ.Κ.Τ. Ἰωάννου Κολέφα.

Ὁ ἔφορος Ἀρχαιοτήτων Γρ. Κωνσταντινόπουλος, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐκτελέσει τὶς ἀνασκαφὲς ἐπέλεξε καὶ προπαρασκεύασε τὸ χῶρο ἐκθέσεως τῶν ψηφιδωτῶν στὴ στοὰ τοῦ κήπου τοῦ Μουσείου Ρόδου.

IV. Εἰς **Μαστιχάρη** τῆς νήσου Κῶ ἔγιναν ἐργασίαι περιφράξεως διὰ συρματοπλέγματος τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου. Κατ' ἀρχὴν ἔγινε καθαρισμὸς τῆς βασιλικῆς καὶ τοῦ πέριξ αὐτῆς χώρου ἐκ τῆς ἀγρίας βλαστήσεως. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Συνεργείου τῶν συντηρητῶν τῆς Ἐφορείας Δωδεκανήσου ἐπιφανειακὸς καθαρισμὸς τῶν ψηφιδωτῶν, ἐλήφθησαν δὲ μέτρα διὰ τὴν προστασίαν των ἐκ τῶν καιρικῶν συνθηκῶν. Ἐγένετο διαμόρφωσις τοῦ χώρου πέριξ τῆς βασιλικῆς ἐπὶ περιμέτρου 120 μ. περίπου, διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς περιφράξεως. Ἠνοίχθησαν λάκκοι διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν στηριγμάτων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθη συρματόπλεγμα δικτυωτόν (ὕψους 1.65 μ.). Παρηγγέλθη εἰδικῶς καὶ κατεσκευάσθη μεταλλικὴ θύρα, ἡ ὁποία ἐτοποθετήθη εἰς τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου.

V. Εἰς **Φουρνὶ** Ἀρχανῶν ἐστερεώθη ὁ εἰς μέγα ὕψος διατηρηθεὶς καὶ ἐκ μεγάλων δόμων κατασκευασθεὶς ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ κτιρίου 4 (πίν. 252β), οὕτω δὲ κατέστη δυνατὴ ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ κτιρίου.

VI. Εἰς **Ζάκρον** ἐξετελέσθησαν πολλὰ ἔργα διὰ τὴν στερέωσιν, ἀποκατάστασιν καὶ προφύλαξιν τῶν ἐρειπίων. Περὶ αὐτῶν βλ. ἀνωτέρω εἰς τὸ περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ζάκρου κεφάλαιον σ. 421 - 446.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΔΡΑΣΙΣ

Ἐποπτείᾳ τῆς Ἐπιτροπῆς Δημοσιευμάτων ἀποτελουμένης ἐκ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου καθηγητοῦ Ἀναστασίου Ὀρλάνδου, τῆς Ἀντιπροέδρου Σέμνης Καρούζου καὶ τοῦ Συμβούλου Νικολάου Ζαφειροπούλου, συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ 1977 ἡ δημοσιευτικὴ δρᾶσις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας διὰ τοῦ Γραφείου Δημοσιευμάτων αὐτῆς ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀρχαιολόγου Ἀντωνίου Χριστοδούλου.

Περιοδικὰ Δημοσιεύματα

α) Ἐπερατώθη ἡ ἐκτύπωσις καὶ ἐκυκλοφορήθη ὁ τόμος τῶν Πρακτικῶν τοῦ 1975 (τεύχη Α' καὶ Β').

β) Ἐπερατώθη ἡ ἐκτύπωσις καὶ ἐκυκλοφορήθη ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς τοῦ 1976.

γ) Ἤρχισεν ἡ στοιχειοθεσία τῶν τόμων τῶν Πρακτικῶν τοῦ 1976 καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τοῦ 1977.

γ) Ἤρχισεν ἡ στοιχειοθεσία τῶν τόμων τῶν Πρακτικῶν τοῦ 1976 καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τοῦ 1977.

«Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας»

α) Ἐπερατώθη ἡ ἐκτύπωσις τοῦ Β' τόμου (πρῶτον μέρος κειμένου) τοῦ ὑπ' ἀριθ. 86 συγγράμματος τοῦ καθηγητοῦ Α. Κ. Ὀρλάνδου «Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Παρθενῶνος».

β) Ἐξετυπώθη καὶ ἐκυκλοφορήθη ἡ ὑπ' ἀριθ. 87 ἐναίσιμος διατριβὴ τοῦ ἐπιμελητοῦ Ἰω. Παπαποστόλου, «Τὰ σφραγίσματα τῶν Χανίων».

γ) Ἐξετυπώθη καὶ ἐκυκλοφορήθη τὸ ὑπ' ἀριθ. 88 βιβλίον τῆς ἐπικ. καθηγητρίας Χρ. Καρδαρᾶ, «Ἁπλώματα Νάξου, εὑρήματα τάφων Α καὶ Β».

δ) Ἤρχισεν ἡ στοιχειοθεσία τοῦ Γ' τόμου (δεύτερον μέρος κειμένου) τοῦ ὑπ' ἀριθ. 86 συγγράμματος τοῦ καθηγητοῦ Α. Κ. Ὀρλάνδου, «Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Παρθενῶνος».

ε) Ἤρχισε καὶ ἐπερατώθη ἡ στοιχειοθεσία τοῦ ὑπ' ἀριθ. 89 βιβλίου τῆς ἀρχαιολόγου Εὐγ. Γιούρη, «Ὁ κρατήρας τοῦ Δερβενιοῦ».

στ') Ἤρχισεν ἡ στοιχειοθεσία τοῦ δαπάναις τῆς Ἑταιρείας ἐπανεκδιδομένου μετὰ προσθηκῶν καὶ μεταβολῶν τόμου ΙΙΙ «Art et Archéologie» τῶν Πρακτικῶν τοῦ ΙΕ' Διεθνοῦς Συνεδρίου Βυζαντινῶν Σπουδῶν.

Φωτομηχανικαὶ ἀνατυπώσεις

Ἐξαντληθέντα, ἀνετυπώθησαν φωτομηχανικῶς ἐκ μὲν τῆς «Βιβλιοθήκης τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας» τὸ ὑπ' ἀριθ. 37 βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ Α. Κ. Ὀρλάνδου, «Τὰ ὑλικὰ δομῆς τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ οἱ τρόποι ἐφαρμογῆς αὐτῶν κατὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ τὰ μνημεῖα» (Α' καὶ Β' τόμοι), ἐκ δὲ τῶν «Ἀρχαίων τόπων καὶ Μουσείων τῆς Ἑλλάδος» τὰ τεύχη IV (κείμενον) καὶ VI (κείμενον καὶ λεύκωμα πινάκων) τῶν περὶ τῶν εἰς Ἀκρωτήρι Θήρας ἀνασκαφῶν τοῦ Σπ. Μαρινάτου ἐκθέσεων.

Δι' ἅπαντα τὰ ἀνωτέρω δημοσιεύματα ἐδαπάνησεν ἡ Ἑταιρεία τὸ ποσὸν τῶν δρχ. 2.806.631.

Εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Ἑταιρείας εἰσήχθησαν κατὰ τὸ 1977 συνολικῶς 845 τόμοι, ἐξ ὧν 537 ἐξ ἀγορᾶς, 219 ἐξ ἀνταλλαγῆς καὶ 89 ἐκ δωρεᾶς.

Ἡ Ἑταιρεία συνέχισε καὶ κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος δι' εἰδικῶν συντακτῶν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν τοῦ Γεν. Γραμματέως αὐτῆς τὴν περαιτέρω σύνταξιν τῆς βιβλιογραφίας τῶν Μονῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Εὑρετηρίου τῆς Β' περιόδου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος, παραλλήλως δὲ συνέδραμεν εἰς τὴν ἐν διεθνεῖ συνεργασίᾳ παρασκευαζομένην ἔκδοσιν τοῦ «Εἰκονογραφικοῦ Λεξικοῦ τῆς Κλασσικῆς Μυθολογίας».

Συμμετέσχεν ἐξ ἄλλου ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία εἰς τὴν ἐπὶ διεθνοῦς πεδίου ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ἀντιπροσωπευθεῖσα εἰς τὸ εἰς Κωστάντζαν συνελθὸν 7ον Συνέδριον Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Ἐπιγραφικῆς διὰ τῆς ἐφόρου Κ. Πέππα-Δελμούζου, καταβαλοῦσα ὡς ἔξοδα δρχ. 15.000.

Ἡ Ἑταιρεία συνεχίζουσα καὶ κατὰ τὸ 1977 τὴν μορφωτικήν της δρᾶσιν ἤλθεν ἀρωγὸς εἰς τὸν ἐπιμελητὴν Εὐ. Πεντάζον διὰ ποσοῦ δρχ. 60.000 ὡς ὑποτροφίας διὰ μεταπτυχιακὰς σπουδὰς εἰς Ἀγγλίαν, ὡς καὶ εἰς τοὺς συντηρητὰς ἀρχαίων Ν. Μπελογιάννην καὶ Χ. Σκόρδαν διὰ ποσῶν ἐκ δρχ. 11.200 ἀντιστοίχως ὡς ἐξόδων μεταβάσεώς των εἰς Βιέννην διὰ μετεκπαίδευσιν.

Ἡ ἐπιστημονικὴ δραστηριότης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1977 συνεπληρώθη ἐπίσης καὶ διὰ διαλέξεων ἐπιφανῶν ἡμεδαπῶν καὶ ξένων ἀρχαιο-

λόγων. Συγκεκριμένως ἔδωσαν διαλέξεις ἐπὶ θεμάτων τῆς εἰδικότητός των οἱ καθηγηταὶ E. Kunze, R. Martin, M. Robertson καὶ P. Demargne, ὡς καὶ ὁ Γεν. Ἐπιθεωρητὴς Ἀρχαίων καὶ Ἱστορικῶν Μνημείων Δ. Λαζαρίδης. Ὡς ἔξοδα τῶν ἀλλοδαπῶν ἀρχαιολόγων ἐδαπάνησεν ἡ Ἑταιρεία δρχ. 90.433.

Ἀλλὰ καὶ τὰς βιβλιοθήκας τῶν κατὰ τόπους Ἐφορειῶν καὶ Μουσείων συνέχισεν ἐνισχύουσα καὶ ἐφέτος ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία τόσον διὰ τῶν ἐκδόσεων αὐτῆς ἐσταχωμένων, ὅσον καὶ δι' ἀγορᾶς εἰδικῶν ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων.

Εἰς τὸν ξενῶνα της, τέλος, ἐφιλοξένησεν ἡ Ἑταιρεία κατὰ τὸ 1977 τοὺς κάτωθι Ἕλληνας ἀρχαιολόγους, καθηγητάς, ἐφόρους καὶ ἐπιμελητὰς ἀρχαιοτήτων ὡς καὶ ἀλλοδαποὺς καθηγητὰς καὶ σπουδαστὰς τῆς ἀρχαιολογίας. Ἕ λ λ η ν α ς : Χρ. Χρήστου, Φ. Πέτσαν, Αἰκ. Ρωμιοπούλου, Εὐ. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, Στ. Παρλαμᾶ, Εὐ. Ἰατρίδου, Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Κ. Γαλλῆν, Κ. Τσάκον, Δ. Τριαντάφυλλον, Χ. Κριτζᾶν, Θ. Παζαρᾶν, Ἰ. Παπαχριστοδούλου, Χ. Μπακιρτζῆν, Ἐμ. Μπορμπουδάκην, Δ. Γραμμένον, Σ. Καδᾶν, Μ. Καμπούρη-Βαμβούκου, Κ. Μαυριγιαννάκη, Ε. Λύτον. Ἄ λ λ ο δ α π ο ύ ς : H. - M. Salehi, I. Tegyey, J. Szirmai, N. Marin, I. Andreeseu, E. Oberländer - Târnoveanu, R. Vasiy.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

Α' ΤΑΚΤΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1977

'Εν 'Αθήναις τῇ 8ῃ Ματου τοῦ χιλιοστοῦ ἐννεακοσιοστοῦ ἑβδομηκοστοῦ ἑβδόμου ἔτου, ἡμέρᾳ τῆς ἑβδομάδος Κυριακῇ, ὥρᾳ 9.30' ἀκριβῶς, συνῆλθον ἐν τῷ μεγάρῳ τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας, 'Ελευθ. Βενιζέλου 22, ἐκ τῶν ἑταίρων αὐτῆς οἱ ἐν τῷ ἐκλογικῷ καταλόγῳ τοῦ ἔτους 1977 ὑπ' αὔξ. ἀριθ. 20 Γεώργιος Βέλτσος, 240 Παναγιώτης Χριστόπουλος, 155 'Αναστάσιος 'Ορλάνδος, 130 Δημοσθένης Μιράσγεζης, 129 Μαρία Μιράσγεζη, 36 'Αθανάσιος Δασκαρόλης, 226 Νικόλαος Φαράκλας, 94 Δημήτριος Κοσμόπουλος, 47 Νικόλαος Ζαφειρόπουλος, 132 Ντούλα Μουρίκη, 61 Θωμᾶς Καζαμίας, 2 Κωνσταντῖνος 'Αδαμίδης, 12 Δικαῖος Βαγιακάκος, 234 'Αθανάσιος Χατζηκακίδης, 185 Φώτιος Πέτσας, 218 'Ιωάννης Τραυλός, 233 'Εμμανουὴλ Χατζηδάκης, 73 Παῦλος Κανελλόπουλος, 225 Νικόλαος Τωμαδάκης, 229 Κωνσταντῖνος Φωτίου, 199 Κωνσταντῖνος Σαραντόπουλος, 114 Παῦλος Λαζαρίδης, 69 'Αθηνᾶ Καλογεροπούλου, 79 'Απόστολος Καρανδρέας, 231 Νικόλαος Χαρλαύτης, 67 Πέτρος Καλλιγᾶς, 104 Χαράλαμπος Κριτζᾶς, 210 Κωνσταντῖνος Συριόπουλος, 162 'Αθανάσιος Παπαδόπουλος, 141 Νικόλαος Μπουφίδης, 6 'Αγγελικὴ 'Ανδρειωμένου, 110 Θεόδωρος Κωνσταντίνου, 121 Μανοῦσος Μανούσακας, 87 Γεράσιμος Κονιδάρης, 216 Χάρης Τούλ, 206 Χριστίνα Σταθάτου, 64 Κωνσταντῖνος Καλλίας, 189 'Ιωάννης Πολυγένης, 91 Γεώργιος Κορρές, 41 Χαράλαμπος Διαπούλης, 208 Εὐστάθιος Στίκας, 115 Βασίλειος Λαμπρινουδάκης, 26 Λέανδρος Βρανούσης, 8 Γεώργιος 'Αντουράκης, 82 Σέμνη Καρούζου, 181 Κωνσταντίνα Πέππα-Δελμούζου, 92 Στυλιανὸς Κορρές, 222 'Ιωάννης Τσαντίλας, 219 Περικλῆς Τριανταφυλλίδης, 173 'Ιωάννης Παπασταύρου, 31 Καλλιόπη Γιαννουλίδου, 122 Γεώργιος Μαντζούφας, ἤτοι ἐν ὅλῳ 52 ἑταῖροι, ἵνα συμφώνως πρὸς τὸ ἄρθρο 31 τοῦ 'Οργανισμοῦ, ἐκλέξωσι τὸ Προεδρεῖον τῆς Συνελεύσεως καὶ τὴν πενταμελῆ 'Εξελεγκτικὴν καὶ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ 'Επιτροπείαν διὰ τὸ ἀρξάμενον ἔτος 1977, ἀκούσωσι τὴν περὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τῆς 'Εταιρείας κατὰ τὸ 1976 ἔκθεσιν τῆς 'Εξελεγκτικῆς 'Επιτροπείας καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Γεν. Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου συνταχθεῖσαν ἔκθεσιν περὶ τῶν πεπραγμένων τοῦ 1976.

'Ο Πρόεδρος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς 'Εταιρείας κ. Γεώργιος Βέλ-

τσος ἐκήρυξε τὴν ἔναρξιν τῆς Συνεδρίας καὶ ἐκάλεσε τοὺς ἑταίρους εἰς ἐκλογὴν τοῦ Προεδρείου τῆς Συνελεύσεως διὰ φανερᾶς ψηφοφορίας. Ἐξελέγησαν δὲ Πρόεδρος ὁ κ. Κωνσταντῖνος Καλλίας, Ἀντιπρόεδρος ὁ κ. Γεράσιμος Κονιδάρης, Α΄ Γραμματεὺς ὁ κ. Παῦλος Λαζαρίδης, καὶ Β΄ Γραμματεὺς ἡ κ. Ἀθηνᾶ Καλογεροπούλου. Ὁ ἐκλεγεὶς Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως κ. Κωνσταντῖνος Καλλίας ηὐχαρίστησε τοὺς ἑταίρους ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ του καὶ ἐνετείλατο νὰ ἀναγνωσθῇ ἡ ἔκθεσις τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τοῦ ἔτους 1976. Ὁ Γραμματεὺς τῆς Συνελεύσεως κ. Παῦλος Λαζαρίδης ἀνέγνωσε τὴν ἔκθεσιν τῆς Ἐπιτροπείας φέρουσαν τὰς ὑπογραφὰς τῶν ἐλεγκτῶν κ.κ. Κωνσταντίνου Ἀδαμίδη, Θωμᾶ Καζαμία, Θεοδώρου Κωνσταντίνου, Παναγιώτου Χριστοπούλου καὶ Ἀστερίου Νταῆ.

Περαίνουσα τὴν ἔκθεσιν ταύτην ἡ Ἐπιτροπεία προέτεινεν, ὅπως ἡ Συνέλευσις ἐγκρίνῃ τὴν διαχείρισιν τοῦ λήξαντος ἔτους 1976 ὡς ὀρθῶς γενομένην καὶ ἐπικυρώσῃ τὸν ἰσολογισμὸν καὶ ἀπολογισμὸν τοῦ ἔτους τούτου.

Ἡ Συνέλευσις ἀπεδέξατο τὴν πρότασιν τῆς Ἑταιρείας καὶ ἐπεκύρωσε τὸν ἰσολογισμὸν καὶ ἀπολογισμὸν τοῦ ἔτους 1976.

Μετὰ τὴν ἔγκρισιν καὶ ἐπικύρωσιν τῆς ἐκθέσεως τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπῆς ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως κ. Κωνσταντῖνος Καλλίας ἐκάλεσε τοὺς ἑταίρους πρὸς ἐκλογὴν τῆς πενταμελοῦς Ἐξελεγκτικῆς καὶ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Ἐπιτροπείας διὰ τὸ ἀρξάμενον ἔτος 1977.

Ὁρισθέντων ψηφολεκτῶν τῶν κ.κ. Γεωργίου Ἀντουράκη καὶ Χαραλάμπους Κριτζᾶ προσῆλθον, ἀναγινωσκομένου τοῦ ἐκλογικοῦ καταλόγου καὶ ἐψήφισαν ἑταῖροι 51, γενομένης δὲ διαλογῆς ὡς μέλη τῆς Ἐξελεγκτικῆς καὶ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Ἐπιτροπείας ἔλαβον: 1) Κωνστ. Ἀδαμίδης ψήφους 51, 2) Θωμᾶς Καζαμίας ψήφους 49, 3) Θεόδ. Κωνσταντίνου ψήφους 51, 4) Ἀστέριος Νταῆς ψήφους 49, 5) Παναγ. Χριστόπουλος ψήφους 50, 6) Δικ. Βαγιακάκος ψήφους 2 καὶ 7) Λέανδ. Βρανούσης ψήφους 2.

Κατὰ ταῦτα ἐξελέγησαν μέλη τῆς Ἐξελεγκτικῆς καὶ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Ἐπιτροπείας διὰ τὸ τρέχον ἔτος 1977 οἱ κ.κ. 1) Κωνσταντῖνος Ἀδαμίδης, 2) Θωμᾶς Καζαμίας, 3) Θεόδωρος Κωνσταντίνου, 4) Ἀστέριος Νταῆς καὶ 5) Παναγιώτης Χριστόπουλος.

Μετὰ ταῦτα ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως κ. Κωνσταντῖνος Καλλίας λέγει τὰ ἑξῆς: «Κύριοι ἑταῖροι, πρὶν λήξῃ ἡ παροῦσα γενικὴ συνέλευσις, νομίζω ἐπίκαιρον νὰ προτείνω νὰ ἐκφράσῃ αὕτη τὸν θαυμασμόν της πρὸς τὸν Γενικὸν Γραμματέα τῆς Ἑταιρείας καὶ διαπρεπέστατον ἐπιστήμονα, παγκοσμίου ἀναγνωρίσεως, κ. Ἀναστάσιον Ὀρλάνδον, διὰ τὸ ὅλον ἐπιστημονικὸν ἔργον του καὶ εἰδικώτερον διὰ τὸ ἐκδοτικὸν ἔργον του τοῦ τελευταίου ἔτους καὶ διὰ τὴν ἐκλογήν του ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιγραφῶν καὶ τῶν Γραμμάτων, ὡς ξένου ἑταίρου (ἑταιρικοῦ μέλους), ἐνῷ ἕως τὸ 1976 ἦτο μέλος ἀντεπιστέλλον».

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΕΣΟΔΩΝ & ΕΞΟΔΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1977

Ε Σ Ο Δ Α

Προϋπολογισμοῦ Κεφάλ.	Προϋπολογισμοῦ Ἄρθρον	Εἶδος ἐσόδων	Προϋπολογισθέντα	Εἰσπραχθέντα	Διαφορά Ἐπὶ πλέον	Διαφορά Ἐπὶ ἔλαττον
		ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ Ι				
		ΤΑΚΤΙΚΑ ΕΣΟΔΑ				
Α′		**Πρόσοδοι ἀκινήτου περιουσίας**				
	1α′ - ε′	Μισθώματα	4.404.000.—	4.684.700.—	280.700.—	—
	2	Παραχώρησις αἰθουσῶν διαλέξεων	100.000.—	103.000.—	3.000.—	—
Β′		**Πρόσοδοι κινητῆς περιουσίας**				
	1α′ - γ′	Μερίσματα μετοχῶν	3.600.000.—	4.470.696.—	870.696.—	—
	—	Τοκομερίδια ὁμολογιῶν	—	27.446.—	27.446.—	—
Γ′		**Ἀντίτιμον δημοσιευμάτων**				
	1 - 3	Ἀντίτιμον πωλήσεως ἀντιτύπων ΑΕ, ΠΑΕ, Ἔργου κλπ. δημοσιευμάτων καὶ Ὁδηγῶν ἀρχαίων τόπων	1.050.000.—	1.468.182.—	418.182.—	—
Δ′		**Εἰσφοραὶ - Δικαιώματα**				
	1	Ὑποχρεωτικὴ ἐτησία εἰσφορὰ ἑταίρων καὶ τέλη ἐγγραφῆς	18.000.—	20.850.—	2.850.—	—
	2	Συμμετοχὴ τῆς Ἑταιρείας ἐπὶ τῶν καθαρῶν κερδῶν τῶν Κρατικῶν Λαχείων	4.000.000.—	4.000.000.—	—	—
	3	Ἐκ δωρεῶν καὶ κληροδοτημάτων	100.—	—	—	100.—
	4	Ἐκ δωρεῶν ἐπὶ εἰδικῷ σκοπῷ (Παγκείου Ἐπιτροπῆς διὰ τὴν Ἀκρόπολιν)	1.000.000.—	1.000.000.—	—	—
Ε′		**Ἀπρόβλεπτα ἔσοδα**				
	1 - 3	Διάφορα καὶ ἀπρόβλεπτα ἔσοδα	90.200.—	78.775.—	—	11.425.—
Ϛ′		**Ἔσοδα παρελθόντων οἰκονομικῶν ἐτῶν**				
	1	Ἐξ ἐπιστροφῆς χρημάτων ἀπὸ ἐντάλματα προπληρωμῆς	10.000.—	11.000.—	1.000.—	—
		Σύνολον ἐσόδων	14.272.300.—	15.864.649.—	1.603.874.—	11.525.—
		ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΙΙ				
Ζ′		**Κίνησις κεφαλαίων**				
	1	Ἐκ παρακρατήσεως χαρτοσήμου ἐκ μισθωμάτων	60.000.—	84.194.—	24.194.—	—
	2α′ - γ′	Ἐκ παρακρατήσεως κρατήσεων ἐπὶ ἀποδοχῶν ἐν γένει.	1.700.000.—	2.129.377.—	429.377.—	—
	3	Ἀνάληψις ἐκ τοῦ παρὰ Τραπέζαις χρηματ. ὑπολοίπου δι' ἐνίσχυσιν τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἐνισχυομένου καὶ δι' ἐκποιήσεως 100 μετοχῶν Ε.Τ.Ε.	5.030.000.—	1.878.650.—	—	3.151.350.—
		Σύνολον	21.062.030.—	19.956.870.—	2.057.445.—	3.162.875.—
Η′		**Ἔσοδα κληρονομίας Φ. ΦΑΡΜΑ**				
	1 - 7	Μερίσματα μετοχῶν, τοκομερίδια ὁμολογιῶν, τόκοι, ἀπρόβλεπτα κλπ. ἔσοδα	30.600.—	18.925.—	—	11.675.—
		Γενικὸν Σύνολον	21.092.900.—	19.977.720.—	2.057.445.—	3.174.550.—

Ε Ξ Ο Δ Α

Προϋπολογισμοῦ Κεφάλ.	Προϋπολογισμοῦ Ἄρθρον	Εἶδος ἐξόδων	Προϋπολογισθέντα	Συμπληρωματικαὶ πιστώσεις	Σύνολον	Πραγματοποιηθέντα	Διαφορὰ ἐπὶ ἔλαττον
		ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ Ι					
		ΤΑΚΤΙΚΑ ΕΞΟΔΑ					
		Ἔξοδα διοικήσεως ἐν γένει					
Α′	1-2	Μισθοί, ἐπιδόματα διοικ. καὶ ἐπιστημ. προσωπικοῦ	2.770.100.—	161.000.—	2.931.100.—	2.929.368.—	1.732.—
Β′	1-2	» » βοηθητ. καὶ τεχνικοῦ »	1.755.100.—	46.000.—	1.801.100.—	1.748.321.—	52.779.—
Γ′	1	» » ὑπηρετ. προσωπ., ὁδοιπορικὰ κλπ.	2.050.100.—	100.000.—	2.150.100.—	2.118.026.—	32.074.—
Δ′	1-3	Ἔξοδα κινήσεως κλπ., λειτουργίας γραφείων, ἤτοι θέρμανσις, φωτισμός, ὕδρευσις, καθαριότης, Τ.Τ., στολαὶ κλητήρων κλπ., δικαστικὰ ἐν γένει	1.035.100.—	528.000.—	1.563.100.—	1.372.982.50	190.117.50
Δ′		**Ἔξοδα κινητῆς καὶ ἀκινήτου περιουσίας**					
	4α′-η′	Συντήρησις μεγάρου, ἀμοιβὴ συντηρητῶν ἐγκαταστάσεων, ἐπιπλώσεις, φόροι Δημοσίου καὶ Δήμου, ἀσφάλιστρα, φύλακτρα χρεογράφων, ποσοστὰ εἰσπράκτορος κλπ.	1.151.500.—	130.000.—	1.281.500.—	1.195.115.50	86.384.50
Ε′		**Ἔξοδα Βιβλιοθήκης**					
	1	Ἐμπλουτισμὸς Βιβλιοθήκης κλπ. ἔξοδα	400.000.—	135.000.—	535.000.—	531.852.—	3.148.—
Ϛ′		**Ἐκπλήρωσις τοῦ σκοποῦ τῆς Ἑταιρείας**					
	1-6	Ἀνασκαφαί, ἀπαλλοτριώσεις, ἀναστήλωσις ἀρχαίων μνημείων, ἀνέγερσις καὶ ἐπισκευὴ Μουσείων, ἐμπλουτισμὸς βιβλιοθηκῶν Μουσείων κλπ.	3.470.000.—	860.000.—	4.330.000.—	3.720.321.—	609.679.—
Ζ′		**Δημοσιεύματα ἐν γένει**					
	1-4	Ἔξοδα ἐκδόσεως ΑΕ, ΠΑΕ, Ἔργου, μελετῶν, διατριβῶν, ἀποζημιώσεις συγγραφέων κλπ.	3.100.000.—	285.000.—	3.385.000.—	2.940.366.—	444.634.—
Η′		**Οἰκονομικαὶ ἐνισχύσεις - Ὑποτροφίαι**					
	1-4	Ὑποτροφίαι, ἔξοδα διαλέξεων καὶ συμμετοχῆς εἰς διεθνῆ συνέδρια, ἐνίσχυσις ἐπιστημονικῶν Ἑταιρειῶν	700.000.—	—	700.000.—	305.383.—	394.617.—
Θ′		**Ἔκτακτα ἔξοδα**					
	1-4	Ἀποζημίωσις ἐκτάκτων βοηθῶν εὑρετηριώσεως ΑΕ, ἐκτάκτων βοηθῶν Λεξικοῦ, ἀπρόβλεπτα, προτομαί	1.588.110.—	60.000.—	1.648.110.—	1.528.907.—	119.203.—
Ι′		**Ἔξοδα παρελθόντων οἰκον. ἐτῶν**					
	1	Ἔξοδα παρελθουσῶν χρήσεων	10.000.—	—	10.000.—	—	10.000.—
ΙΑ′	1-2	**Ἀποθεματικὰ** τ. ἀποθ. 300.000— ἔκτ. » 65.290= 365.290	- 365.29—	—	—	—	—
		Σύνολον ἐξόδων	18.030.010.—	2.305.000.—	20.335.010.—	18.390.642.—	1.944.368.—
		ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΙΙ					
ΙΒ′		**Κίνησις Κεφαλαίων**					
	1	Ἀπόδοσις κρατήσεων ἐξ ἀποδοχῶν	1.700.000.—	—	1.700.000.—	1.676.323.—	23.677.—
	2	Ἀπόδοσις δωρεᾶς Παγκείου Ἐπιτροπῆς δι' ἐνίσχυσιν τῆς Ἀκροπόλεως	1.000.000.—	—	1.000.000.—	1.000.000.—	—
		Σύνολον	20.730.010.—	2.305.000.—	23.035.010.—	21.066.965.—	1.968.045.—
ΙΓ′	1-4	**Ἔξοδα κληρονομίας Φ. ΦΑΡΜΑ** Ἀνασκαφαί, φύλακτρα, ἀσφάλιστρα καὶ ἀπρόβλεπτα	30.600.—	—	30.600.—	—	30.600.—
		Γενικὸν σύνολον	20.760.610.—	2.305.000.—	23.065.610.—	21.066.965.—	1.998.645.—

Ἀνάλυσις Ἐσόδων: Κεφαλαίου Γ′, ἄρθρ. 1 - 3

Ἀντίτιμον Δημοσιευμάτων

1) Ἀρχαιολ. Ἐφημερίς, Πρακτικὰ Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας, Ἔργον	Δραχ.	187.930.—
2) Διάφορα δημοσιεύματα	»	749.295.—
3) Ὁδηγὸς Ἐλευσῖνος, Ζάκρου, Θήρας	»	530.957.—
Σύνολον	»	1.468.182.—

Ἀνάλυσις Ἐξόδων: α) Κεφαλαίου Ϛ′, ἄρθρ. 1 - 6

1) Ἀνασκαφαὶ	Δραχ.	3.222.548.—
2) Ἀπαλλοτριώσεις	»	57.872.—
3) Ἀναστηλώσεις	»	75.000.—
4) Περισυλλογὴ ἀρχαίων	»	110.000.—
5) Ἔκθεσις εὑρημάτων Μουσ. Ἀρχαίας Μεσσήνης	»	209.935.—
6) Ἐμπλουτισμὸς βιβλιοθηκῶν Μουσείων	»	44.966.—
Σύνολον	»	3.720.321.—

β) Κεφαλαίου Ζ′, ἄρθρ. 1 - 4

1) Ἔξοδα ἐκδόσεως ΑΕ, ΠΑΕ, Ἔργου	Δραχ.	780.617.—
2) Ἔξοδα ἐκδόσεως μελετῶν, διατριβῶν	»	1.728.637.—
3) Ἀγοραὶ χάρτου	»	312.258.—
4) Ἀμοιβαὶ συγγραφέων	»	118.854.—
Σύνολον	»	2.940.366.—

Παρατηρήσεις

1) Ἡ ἐπὶ ἔλαττον διαφορὰ ἐκ δρχ. 2.525.993 μεταξὺ πραγματοποιηθέντων ἐσόδων-ἐξόδων, προέκυψε ἐκ τῆς ἐνισχύσεως τοῦ προϋπολογισμοῦ διὰ συμπληρωματικῶν πιστώσεων.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 31 Δεκεμβρίου 1977

Ὁ Ταμίας
Ν. Κ. ΠΟΤΡΝΑΡΑΣ

Ὁ Προϊστάμενος τοῦ Λογιστηρίου
Ι. Χ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Ἡ Συνέλευσις διὰ βοῆς ὁμοφώνως ἐγκρίνει τὴν πρότασιν καί, ἐπειδὴ κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ὁ κ. Ὀρλάνδος ἦτο ἀπών, ἀποφασίζεται νὰ τοῦ ἀποσταλῇ ἀντίγραφον.

Εἶτα ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως κ. Κωνσταντῖνος Καλλίας ἐκάλεσε τὸν Γεν. Γραμματέα τοῦ Συμβουλίου, ὅπως προβῇ εἰς ἀνακοίνωσιν τῆς ὑπ' αὐτοῦ συνταχθείσης ἐκθέσεως περὶ τῶν πεπραγμένων τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1976.

Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἐκθέσεως ὑπὸ τοῦ Γεν. Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου, ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως ἐκφράζει τὰ συγχαρητήρια τῆς Συνελεύσεως πρὸς τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον διὰ τὴν γενομένην ἐθνικὴν ἐργασίαν. Εἶτα ἡ Συνέλευσις διελύθη περὶ ὥραν 12.30 μ.μ.

Ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΛΛΙΑΣ

Ὁ Α' Γραμματεὺς
ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ὁ Ἀντιπρόεδρος
ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ

Ἡ Β' Γραμματεὺς
ΑΘΗΝΑ ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

Οἱ Ψηφολέκται
ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΚΡΙΤΖΑΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΝΤΟΥΡΑΚΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ς΄

ΕΚΘΕΣΙΣ

ΤΗΣ ΕΞΕΛΕΓΚΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙ ΤΟΥ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ ΕΠΙΤΡΟΠΕΙΑΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1977

Κύριε Πρόεδρε,

Οἱ ὑπογεγραμμένοι, ἀποτελοῦντες τὴν Ἐξελεγκτικὴν Ἐπιτροπείαν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας διὰ τὸ ἔτος 1977, προσκληθέντες διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 167/27-3-1978 ἐγγράφου τοῦ κ. Προέδρου, ἐπελήφθημεν τοῦ ἐλέγχου τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τοῦ λήξαντος ἔτους 1977, ἐκ τῶν ταμειακῶν καὶ λογιστικῶν βιβλίων τῆς ὁποίας ἐξάγονται τὰ ἑξῆς ἀποτελέσματα.

ΜΕΡΟΣ Ι

Α΄ Χρηματικὸν

α) Χρέωσις

1) Ὑπόλοιπον μετρητῶν εἰς τὸ Ταμεῖον τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν 31ην Δεκεμβρίου 1976	Δρχ.	146.007,00
2) Ἀπὸ Ἔσοδα Γ. Προϋπολογισμοῦ 1/1/77 - 31/12/1977	»	15.864.649,00
3) Ἀπὸ Προϊὸν ἐκποιήσεως 1.215 μετοχῶν Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος	»	22.768.938,00
4) Ἀπὸ Προϊὸν ἐκποιήσεως 175 ὁμολογιῶν Ἑνοποιήσεως 1962	»	10.208,00
5) Ἀπὸ Ἀναλήψεις ἐξ Ἐθνικῆς Τραπέζης Α΄ no. 480042	»	48.613,00
6) Ἀπὸ Ἀναλήψεις ἐξ Ἐθνικῆς Τραπέζης Β΄ no. 480246	»	31.937.64,100
Εἰς μεταφορὰν	Δρχ.	70.776.056,00

Ἐκ μεταφορᾶς	Δρχ.	70.776.056,00
7) Ἀπὸ Ἵδρυμα Ψύχα, ὑπόλοιπον οἰκονομικῆς ἐνισχύσεως παρελθούσης χρήσεως, διὰ κατασκευὴν λυομένης οἰκίας εἰς Ζάκρον	»	450.000,00
8) Ἀπὸ εἰδικὰς ἐνισχύσεις Δημοσίων Ἐπενδύσεων διὰ τὰς ἀνασκαφὰς Θήρας, ἔτους 1977 καὶ ὑπολοίπων, παρελθουσῶν χρήσεων	»	2.637.150,00
9) Ἀπὸ Προσόδους χρεογράφων Κληρονομίας Φ. Φαρμᾶ	»	18.925,00
10) Ἀπὸ Γεωγραφικὴν Ἑταιρείαν τῆς Οὐάσιγκτων, οἰκονομικὴ ἐνίσχυσις ἀρχαιολογικοῦ προγράμματος Περιστεριᾶς.	»	158.435,00
11) Ἀπὸ Μ. Αἰκατερίνην Γουλανδρῆ, ὑπόλοιπον δωρεᾶς διὰ τὴν συνέχισιν τῶν ἀνασκαφῶν Νάξου....	»	11.000,00
12) Ἀπὸ Προκαταβολὰς	»	500.000,00
13) Ἀπὸ Ἐγγυήσεις	»	42.500,00
14) Ἀπὸ Χαρτόσημον τιμολογίων πωλήσεως βιβλίων..	»	14.373,00
15) Ἀπὸ Κίνησιν Κεφαλαίων	»	2.213.571,00
Σύνολον.....	Δρχ.	76.822.010,00

β) Πίστωσις

1) Εἰς Ἔξοδα Γ. Προϋπολογισμοῦ ἀπὸ 1/1/77 - 31/12/1977	Δρχ.	18.390.642,00
2) Εἰς Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ Α' no. 480042	»	41.290,00
3) Εἰς Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ Β' no. 480246	»	38.202.606,00
4) Εἰς Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ Α' no. 485244	»	12.169,00
5) Εἰς Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ Α' no. 485420	»	18.925,00
6) Εἰς Ἀνασκαφὰς ἐξ εἰδικῶν ἐνισχύσεων (Δημοσίων Ἐπενδύσεων δι' ἀνασκαφὰς Θήρας)	»	1.684.203,00
7) Εἰς Ἐργασίας τοποθετήσεως λυομένου οἰκίσκου εἰς Ζάκρον	»	550.000,00
Εἰς μεταφορὰν	Δρχ.	58.899.835,00

Ἐκ μεταφορᾶς	Δρχ.	58.899.835,00
8) Εἰς Ἔξοδα φωτογραφήσεων κλπ. ἀνασκαφῶν Περιστερᾶς.....	»	158.435,00
9) Εἰς Ἀνασκαφὰς Νάξου ἐξ ὑπολοίπου δωρεᾶς κ. Αἰκ. Γουλανδρῆ	»	11.000,00
10) Εἰς Ὑπόλοιπον ἐξαγορᾶς ἀκινήτου Μαυροκορδάτου 1 - 3	»	15.001.170,00
11) Εἰς Κίνησιν Κεφαλαίων κλπ.	»	1.745.388,00
12) Εἰς Ἐνίσχυσιν τῆς Ἀκροπόλεως ἐκ δωρεᾶς Παγγείου Ἐπιτροπῆς	»	1.000.000,00
Σύνολον	Δρχ.	76.815.828,00
Ὑπόλοιπον Ταμείου τῆς 31ης Δεκεμβρίου 1977	Δρχ.	6.182,00
Σύνολον	Δρχ.	76.822.010,00

Β' Γενικὸς Ἰσολογισμὸς Χρήσεως 1977

Τὸ Ἐνεργητικὸν τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν 31/12/1977 ἀνήρχετο εἰς δραχμὰς 83.242.380 ἀποτελούμενον ἐκ τῶν κάτωθι μεριδίων:

Ἐνεργητικόν

Ἀπὸ ἀκίνητα κτήματα (οἰκόπεδα καὶ καταστήματα) .	Δρχ.	50.000.000,00
» τὸ Μέγαρον τῆς Ἑταιρείας (Μεῖον ἀποσβέσεις).	»	18.000.000,00
» Ἔπιπλα καὶ Σκεύη (Μεῖον ἀποσβέσεις)	»	1.000.000,00
» Μετοχὰς πρὸς φύλαξιν παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ Α' (τιμὴ κτήσεως)	»	12.000.000,00
» Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ Α'	»	168.159,00
» Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ Β'	»	2.020.000,00
» Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ Α' Ἰ. Μαρκοπούλου	»	1.000,00
» Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ Α' ἐκ δωρεᾶς Ἰ. Ρώμα	»	16.364,00
» Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ Α' ἐκ Κληρονομίας Φ. Φαρμᾶ	»	30.675,00
» Ὑπόλοιπον Ταμείου 31 Δεκεμβρίου 1977	»	6.182,00
Σύνολον	Δρχ.	83.242.380,00

Παθητικόν

Εἰς Κεφάλαιον	Δρχ.	83.242.380.00
Σύνολον	Δρχ.	83.242.380,00

Γ' Περιουσία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας

Ἡ περιουσία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν 31ην Δεκεμβρίου 1977 ἀνήρχετο εἰς τὸ ποσὸν τῶν δραχμῶν 83.242.380 ἀποτελουμένη ἐκ τῶν αὐτῶν ὑπολοίπων τῶν ἐν τῷ Ἐνεργητικῷ ἀναγραφομένων λογαριασμῶν.

Περαίνουσα τὴν ἔκθεσιν ταύτην ἡ Ἐπιτροπεία προτείνει ὅπως ἡ Συνέλευσις ἐγκρίνῃ τὴν ἀνωτέρω διαχείρισιν ὡς ὀρθῶς ἔχουσαν καὶ ἐπικυρώσῃ τὸν Ἀπολογισμὸν καὶ τὸν Ἰσολογισμὸν τοῦ λήξαντος ἔτους 1977 τῆς ἰδίας περιουσίας τῆς Ἑταιρείας.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 30ῇ Μαρτίου 1978

Ἡ Ἐξελεγκτικὴ Ἐπιτροπεία

Κων. Αδαμιδης
Θωμας Καζαμιας
Θεοδ. Κωνσταντινου
Αστ. Ντανης
Παναγ. Χριστοπουλος

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

ΚΙΝΗΣΙΣ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΧΡΗΣΙΣ 1977

Α' ΕΚΔΟΘΕΝΤΑ

1) ΠΑΕ 1975 ..... ἀντίτυπα 500
2) ΑΕ 1976 ..... » 600
3) Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1976 ..... » 1000
4) Ἰ. Α. Παπαποστόλου· Τὰ σφραγίσματα τῶν Χανίων ..... » 600

Β' ΠΩΛΗΘΕΝΤΑ

1) Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς

Ἔτος	Ἀριθ. τόμων	Εἰσπραχθὲν ποσὸν	Ἔτος	Ἀριθ. τόμων	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
1837 Ὀκτ.	—	—	Ἐκ μεταφορᾶς	8	1.755.—
» Νοέμβρ.	—	—	1907	1	225.—
» Δεκ. Α'	—	—	1908	1	225.—
» » Β'	—	—	1909	1	465.—
1842 Ἀπρ. Αὔγ.	—	—	1910	1	225.—
1858	—	—	1911	1	225.—
1859	—	—	1912	1	225.—
1862	—	—	1913	1	225.—
1869	—	—	1914	1	225.—
1870	—	—	1915	2	465.—
1872	—	—	1916	1	225.—
1883	1	225.—	1917	2	450.—
1884	1	225.—	1918	1	225.—
1893	1	225.—	1919	1	225.—
1894	1	225.—	1920	1	225.—
1898	—	—	1921	1	225.—
1899	1	180.—	1922	1	225.—
1905	1	225.—	1923	2	450.—
1906	1	225.—	1924	3	800.—
Εἰς μεταφορὰν	8	1.755.—	Εἰς μεταφορὰν	30	7.085.—

1) Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς					
Ἔτος	Ἀριθ. τόμων	Εἰσπραχθὲν ποσὸν	Ἔτος	Ἀριθ. τόμων	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
Ἐκ μεταφορᾶς	30	7.085.—	Ἐκ μεταφορᾶς	114	31.555.—
1925-26	3	800.—	1956	3	905.—
1927-28	4	1.000.—	1957	5	1.585.—
1929*	8	2.080.—	1958	5	1.490.—
1930	4	1.000.—	1959	4	1.355.—
1931	4	1.000.—	1960	3	905.—
1932	6	1.600.—	1961	3	905.—
1933	5	1.400.—	1962	4	1.265.—
1934-35	4	1.000.—	1963	5	1.605.—
1936	4	1.000.—	1964	3	905.—
1937 Α′	3	1.800.—	1965	4	1.300.—
1937 Β′	3	1.800.—	1966	4	1.375.—
1937 Γ′	3	675.—	1967	4	1.800.—
1938	3	800.—	1968	5	1.875.—
1939 - 41	3	800.—	1969	3	1.125.—
1942 - 44	3	800.—	1970	4	1.355.—
1945 - 47	3	800.—	1971	3	1.015.—
1948 - 49	3	800.—	1972	3	1.015.—
1950 - 51	3	800.—	1973	6	3.600.—
1952	3	800.—	1974	9	5.200.—
1953 - 54 Α′	3	1.000.—	1975	78	58.560.—
1953 - 54 Β′	3	905.—	Εὐρ. 1837-1874	2	750.—
1953 - 54 Γ′	3	905.—	» 1883-1887	3	600.—
1955	3	905.—	Σύνολον ...	277	122.045.—
Εἰς μεταφορὰν	114	31.555.—			

2) **Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας**

Ἔτος	Ἀριθ. τόμων	Εἰσπραχθὲν ποσὸν	Ἔτος	Ἀριθ. τόμων	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
1858 - 59	—	—	Ἐκ μεταφορᾶς	25	5.625.—
1859 - 60	—	—	1927	1	225.—
1860 - 61	—	—	1928	1	225.—
1861 - 62	—	—	1929	1	225.—
1862 - 63	—	—	1930	1	225.—
1865 - 66	—	—	1931	1	225.—
1868 - 69	—	—	1932	1	225.—
1869 - 70	—	—	1933	1	225.—
1871 - 72	1	225.—	1934	1	225.—
1872 - 73	1	225.—	1935	1	225.—
1873 - 74	1	225.—	1936	1	225.—
1874 - 75	1	225.—	1937	1	225.—
1876	1	225.—	1938	2	450.—
1877	1	225.—	1939	1	225.—
1878	1	225.—	1940	2	375.—
1879	1	225.—	1941 - 44	2	375.—
1880	1	225.—	1945 - 48	2	375.—
1881	1	225.—	1949	2	375.—
1882	1	225.—	1950	3	615.—
1885	1	225.—	1951	2	375.—
1888	1	225.—	1952	1	300.—
1889	1	225.—	1953	1	150.—
1890	—	—	1954	1	150.—
1891	1	225.—	1955	1	190.—
1892	1	225.—	1956	1	190.—
1893	1	225.—	1957	1	190.—
1910	1	225.—	1958	2	440.—
1911	1	225.—	1959	1	440.—
1915	1	225.—	1960	2	875.—
1916 - 19	1	225.—	1961	2	440.—
1920	1	225.—	1962	2	615.—
1921	1	225.—	1963	2	790.—
1922 - 24	1	225.—	1964	2	615.—
1925 - 26	2	225.—	1965	3	1.130.—
Εἰς μεταφοράν	25	5.625.—	Σύνολον ...	74	17.780.—

2) **Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας**					
Ἔτος	Ἀριθ. τόμων	Εἰσπραχθὲν ποσὸν	Ἔτος	Ἀριθ. τόμων	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
Ἐκ μεταφορᾶς	74	17.780.—	Ἐκ μεταφορὰν	94	25.035.—
1966	4	1.090.—	1972	4	2.925.—
1967	3	1.130.—	1973	5	3.200.—
1968	2	615.—	1974	6	3.680.—
1969	3	1.000.—			
1970	4	1.400.—			
1971	4	2.170.—			
Εἰς μεταφορὰν	94	25.035.—	Σύνολον ...	109	34.990.—

3) **Ἔργον Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας**

Ἔτος	Ἀριθ. τόμων	Εἰσπραχθὲν ποσὸν	Ἔτος	Ἀριθ. τόμων	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
1954	1	75.—	Ἐκ μεταφορᾶς	20	2.150.—
1955	1	75.—	1966	3	500.—
1956	2	155.—	1967	3	450.—
1957	1	110.—	1968	2	300.—
1958	3	380.—	1969	2	300.—
1959	2	230.—	1970	2	300.—
1960	2	310.—	1971	2	300.—
1961	2	310.—	1972	2	300.—
1962	1	150.—	1973	4	460.—
1963	1	150.—	1974	5	760.—
1964	1	150.—	1975	12	2.290.—
1965	3	500.—	1976	82	15.460.—
Εἰς μεταφοράν	20	2.150.—	Σ ύ ν ο λ ο ν	139	24.015.—

Β' ΠΩΛΗΘΕΝΤΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΧΡΗΣΕΩΣ 1977

Αὔξων Ἀριθ.	Τίτλος Συγγράμματος	Πωληθέντες τόμοι	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
4	'Επιγραφαὶ ἀνέκδοτοι. Φύλλ. 2ον. 1852	—	—
	» » » 3ον. 1855	—	—
6	'Επιγραφαὶ 'Ελληνικαί. 1860	—	—
8	A. G. Lolling: Κατάλογος τοῦ ἐν 'Αθήναις 'Επιγραφικοῦ Μουσείου. 1899.....	2	165.—
10	Π. Καββαδία: 'Ιστορία τῆς 'Αρχαιολ. 'Εταιρείας 1837 - 1900. 1900	1	75.—
11	Comptes rendus du Congrès International d'Archéologie. 1905	2	350.—
12	Μνημεῖα τῆς 'Ελλάδος. Τόμος 1ος. 1906 ..	2	450.—
13	P. Kavvadias - G. Kawerau : 'Ανασκαφὴ 'Ακροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1895 μέχρι τοῦ 1890. 1906 - 1907 [1974]	3	2.750.—
14	Χρ. Τσούντα: Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου. 1908 [1964].....	21	8.550.—
15	Γ. Παπαβασιλείου: Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ παραρτήματος Εὐβοϊκῶν ἐπιγραφῶν. 1910	1	200.—
16	Κ. Κουρουνιώτη: Κατάλογος Μουσείου Λυκοσούρας. 1911	5	600.—
17	Γ. Οἰκονόμου: 'Επιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας. 1915	1	120.—
18	Γ.Γαρδίκα: Μελετήματα 'Αρχαιολογικά.1915	1	110.—
19	'Α. Κεραμοπούλλου: Τοπογραφία τῶν Δελφῶν. 1912 - 17	3	410.—
21	G. Oeconomus: De profusionum receptaculis sepulcralibus. 1921	2	185.—
23	'Α. 'Αρβανιτοπούλου: Γραπταὶ στῆλαι Δημητριάδος - Παγασῶν. 1928	4	2.790.—
24	Γ. Μυλωνᾶ: Νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν 'Ελλάδι, 1928. [1975]	24	3.390.—
25	'Ι. Γενναδίου: 'Ο Λόρδος "Ελγιν... 1930 ...	12	1.900.—
26	'Ι. Χατζιδάκι: 'Ιστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου... 1931	6	475.—
26α	Γ. Σωτηρίου: Χριστιανικαὶ Θῆβαι. 1931 ..	1	360.—
27	Γ. Οἰκονόμου: Τὸ ἔργον τῆς Α.Ε. 1837-1937	1	110.—
	Εἰς μεταφοράν	92	22.990.—

Αὔξων Ἀριθ.	Τίτλος Συγγράμματος	Πωληθέντες τόμοι	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
	Ἐκ μεταφορᾶς	92	22.990.—
28	Γ. Οἰκονόμου: Τὰ ἑκατὸν ἔτη τῆς Α.Ε. 1942	1	110.—
28α	Λεύκωμα Ἑκατονταετηρίδος τῆς Α.Ε. 1837 - 1937	3	900.—
29	Ν. Κοντολέοντος: Ἐρέχθειον. 1949 [1975]	15	1.115.—
30	Φ. Σταυροπούλλου: Ἡ ἀσπὶς τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου. 1950	3	480.—
31	Ἀ. Ξυγγοπούλου: Συλλογὴ Ἑλ. Σταθάτου. 1950	7	1.825.—
32	Κ. Συριοπούλου: Ὁ Στερεοβάτης τοῦ Παρθενῶνος. 1951	2	200.—
33	Κ. Ρωμαίου: Κέραμοι τῆς Καλυδῶνος. 1951	11	2.820.—
34	Μ. Μιτσοῦ: Ἀργολικὴ προσωπογραφία. 1952	4	780.—
35	Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου: Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου Θεσ/νίκης (κείμ. +λεύκωμα). 1952	9	6.075.—
36	Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου: Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης. Τόμ. Α'. 1952	100	24.900.—
	Τόμ. Β'. 1954	98	27.420.—
	Εὑρετήριον. 1957	24	2.475.—
37	Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου: Τὰ ὑλικὰ δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Τεῦχ. 1ον. 1955	101	24.580.—
	Τεῦχ. 2ον. 1959-60	114	42.710.—
38	Ν. Μουτσοπούλου: Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας. 1956	12	2.320.—
39	Γ. Μυλωνᾶ: Ὁ πρωτοαττικὸς ἀμφορεὺς τῆς Ἐλευσῖνος. 1957	2	790.—
40	Ἀ. Ξυγγοπούλου: Σχεδίασμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς... 1957	20	10.960.—
41	Ἰ. Κωνσταντίνου: Ρυθμοὶ κινήσεων καὶ λοξαὶ στάσεις εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ἑλληνικὴν πλαστικήν. 1957	2	200.—
42	Ν. Βερδελῆ: Ὁ πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς τῆς Θεσσαλίας. 1958	2	1.130.—
	Εἰς μεταφορὰν	632	174.780.—

Αὐξ. Ἀριθ.	Τίτλος Συγγράμματος	Πωληθέντες τόμοι	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
	Ἐκ μεταφορᾶς	632	174.780.—
43	Ἰ. Κοντῆ: Τὸ ἱερὸν τῆς Ὀλυμπίας κατὰ τὸν Δ′ π.Χ. αἰ. 1958	4	375.—
44	Β. Καλλιπολίτη: Χρονολογικὴ κατάταξις τῶν μετὰ μυθολογικῶν παραστάσεων ἀττικῶν σαρκοφάγων τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. 1958 ..	1	110.—
45	Χ. Μπάρλα: Μορφὴ καὶ ἐξέλιξις τῶν βυζαντινῶν κωδωνοστασίων. 1959	10	975.—
46	Γ. Δοντᾶ: Εἰκόνες καθημένων πνευματικῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν τέχνην. 1960	3	510.—
47	Δ. Λαζαρίδη: Πήλινα εἰδώλια Ἀβδήρων. 1960	3	400.—
48	Σ. Καρούζου: Τὰ ἀγγεῖα τοῦ τύμβου Ι τοῦ Ἀναγυροῦντος. 1963	5	2.700.—
49	Χ. Καρδαρᾶ: Ροδιακὴ Ἀγγειογραφία. 1963	6	2.050.—
50	Ν. Δρανδάκη: Ἐμμ. Τζάνε Μπουνιαλῆς... 1962	8	1.600.—
51	Κ. Συριοπούλου: Ἡ προϊστορία τῆς Πελοποννήσου. 1964	21	7.425.—
52	Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου: Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἄρτης (ἄδετον). 1963	4	3.050.—
	(δεμένον). 1963	6	5.160.—
53	Σ. Δάκαρη: Οἱ γενεαλογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν. 1964	10	1.160.—
54	Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὀρλάνδον Τόμ. Α′. 1965 ...	3	1.290.—
	Τόμ. Β′. 1966 ...	3	1.290.—
	Τόμ. Γ′. 1966 ...	3	1.290.—
	Τόμ. Δ′. 1967 - 68	4	2.065.—
55	Ἀ. Πασαδαίου: Ἐπὶ δύο βυζαντινῶν μνημείων τῆς Κων/πόλεως. 1965	3	795.—
56	Στ. Ἀλεξίου: Ὑστερομινωικοὶ τάφοι λιμένος Κνωσοῦ (Κατσαμπᾶ). 1966	13	3.500.—
57	Φ. Πέτσα: Ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων. 1966	6	2.550.—
	Εἰς μεταφορὰν	748	213.075.—

Αὐξ. Ἀριθ.	Τίτλος Συγγράμματος	Πωληθέντες τόμοι	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
	Ἐκ μεταφορᾶς	748	213.075.—
58	Α. Κ. Ὀρλάνδου: Ἡ ἀρκαδικὴ Ἀλίφειρα. 1967 - 68	1	450.—
59	Ἐμμ. Πρωτοψάλτη: Ἱστορικὰ ἔγγραφα κλπ. 1967	4	1.650.—
60	Σ. Χαριτωνίδη: Αἱ ἐπιγραφαὶ τῆς Λέσβου. 1968	5	1.540.—
61	Κ. Συριοπούλου: Ἡ προϊστορία τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. 1968	16	6.720.—
62	Μ. Ἀνδρονίκου: Βεργίνα Ι. 1969	6	3.045.—
63	Β. Πετράκου: Ὁ Ὠρωπὸς καὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀμφιαράου. 1968	16	4.935.—
65	Ε. Στίκα: Τὸ οἰκοδομικὸν χρονικὸν τῆς Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ Φωκίδος. 1970	18	8.430.—
66	Α. Ζώη: Προβλήματα χρονολογίας τῆς Μινωικῆς κεραμεικῆς. 1969	56	7.030.—
67	Σπ. Ἰακωβίδη: Περατή. Τόμ. Α-Γ. 1969-70.	8	12.960.—
68	Χ. Τζαβέλλα - Evjen: Τὰ πτερωτὰ ὄντα τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς τοῦ Αἰγαίου. 1970 ..	5	790.—
69	Θ. Καράγιωργα: Γοργείη Κεφαλή. 1970...	6	1.180.—
70	Δ. Παπακωνσταντίνου-Διαμαντούρου: Πέλλα Ι. 1971	4	945.—
71	Ἔ. Σαπουνᾶ - Σακελλαράκη: Μινωικὸν Ζῶμα. 1971	9	1.905.—
72	Θ. Σπυροπούλου: Ὑστερομυκηναϊκοὶ ἑλλαδικοὶ θησαυροί. 1972	5	1.050.—
73	Γ. Μυλωνᾶ: Ὁ ταφικὸς κύκλος Β τῶν Μυκηνῶν. Τόμ. Α—Β. 1973.....	22	24.900.—
74	Γ. Κωνσταντινοπούλου: Ὁ Ροδιακὸς κόσμος. Ι. Λίνδος. 1972.....	3	295.—
75	Στ. Πελεκανίδη: Καλλιέργης. 1973	16	9.360.—
76	Α. Πασαδαίου: Ὁ κεραμοπλαστικὸς διάκοσμος τῶν βυζ. κτηρίων τῆς Κων/λεως. 1973	7	1.840.—
77	Α. Πιερίδου: Ὁ Πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς ἐν Κύπρῳ. 1973.....	6	1.600.—
	Εἰς μεταφορὰν	961	303.700.—

Αὐξ. Ἀριθ.	Τίτλος Συγγράμματος	Πωληθέντες τόμοι	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
	Ἐκ μεταφορᾶς	961	303.700.—
78	Γ. Κορρέ: Βιβλιογραφία Ἐρρ. Σλῆμαν. 1974	4	820.—
79	Μ. Οἰκονομίδου: Νομισμ. Νικοπόλεως. 1975	7	4.195.—
80	Εὐ. Στίκα: Κτίτωρ Ὁσίου Λουκᾶ. 1975	9	4.375.—
81	Γ. Μυλωνᾶς: Δυτικὸν Νεκροταφεῖον Ἐλευσῖνος		
	Τόμ. Α′ 1975	13	10.150.—
	Τόμ. Β′ 1975	12	9.400.—
	Τόμ. Γ′ 1975	13	10.150.—
82	Ἰ. Βοκοτοπούλου: Χαλκαῖ κορινθιουργεῖς πρόχοι. 1975	20	10.745.—
83	Ἀ. Ζώη: Βασιλικὴ Ι. 1976	26	11.130.—
84	Ἰ. Βολανάκη: Παλαιοχρ. βαπτιστήρια Ἑλλάδος. 1976	12	3.560.—
85	Ν. Πλάτων - W. Brice: Πινακίδες Ζάκρου. 1975	23	10.560.—
	Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου: Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονική	21	7.775.—
	Β. Λεονάρδου: Ἡ Ὀλυμπία. 1901	6	860.—
86	Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου: Ἀρχιτεκ. Παρθενῶνος		
	Τόμ. Α′ Πίνακες. Πολυτ. δέσιμον	8	26.200.—
	» » Ἁπλοῦν »	99	273.525.—
	» » Ἐντὸς θήκης (ἄδετον)	23	48.010.—
87	Ἰ. Παπαποστόλου: Σφραγίσματα Χανίων	10	3.000.—
	Σύνολον	1.267.—	738.155.—

ΑΡΧΑΙΟΙ ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Αὔξων Ἀριθ.	Τίτλος Συγγράμματος	Πωληθέντες τόμοι	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
1	Ἀ. Κεραμοπούλλου: Ὁδηγὸς Δελφῶν. 1935	—	—
2	Κ. Κουρουνιώτη: Ὁδηγὸς Ἐλευσῖνος (ἀγγλιστί). 1936	7	780.—
3	Ν. Κοντολέοντος: Ὁδηγὸς Δήλου. 1950....	—	—
4	Σπ. Μαρινάτου: Ἀνασκαφαὶ Θήρας (ἀγγλιστὶ)		
	I. 1968	80	63.340.—
	II. 1969	80	40.070.—
	III. 1970	582	85.820.—
	IV. 1971	576	121.965.—
	V. 1972	108	102.990.—
	VI, κείμ. ἀγγλ.	126	30.345.—
	» » ἑλλ.	19	3.810.—
	VI, πίν. »	80	15.290.—
	» » ἀγγλ.	43	18.072.—
	VII, κείμ. ἀγγλ.	215	41.145.—
	» » ἑλλ.	19	3.900.—
5	Ν. Πλάτωνος: Ζάκρος. Τὸ νέον μινωικὸν ἀνάκτορον. 1974	30	21.450.—
	Σύνολον	1.960	548.977.—

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ

1	ΑΕ	122.045.—
2	ΠΑΕ	34.990.—
3	Ἔργον	24.015.—
4	Διάφορα δημοσιεύματα	738.155.—
5	Ἀρχαῖοι Τόποι καὶ Μουσεῖα	548.977.—
	Σύνολον Δρχ.	1.468.182.—

Γ' ΔΙΑΝΕΜΗΘΕΝΤΑ ΚΑΙ ΕΠ' ΑΝΤΑΛΛΑΓΗ

Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς

Ἔτος	Ἀριθ. τόμων	Ἔτος	Ἀριθ. τόμων
Ὀκτ. 1837	3	Ἐκ μεταφορᾶς	68
Νοέμ. »	4	1915	3
Δεκ. Α' »	4	1916	3
» Β' »	4	1917	3
1858	2	1918	3
1859	4	1919	3
1862	4	1920	3
1869	3	1921	3
1870	4	1922	3
1872	4	1923	3
1873	3	1924	3
1874	4	1925 - 26	3
1883	2	1927 - 28	3
1884	2	1929	3
1893	1	1930	3
1894	1	1931	3
1898	4	1932	3
1899	4	1933	3
1905	1	1934 - 35	3
1906	1	1936	3
1907	1	1937 Α'	3
1908	1	1937 Β'	3
1909	1	1937 Γ'	3
1910	1	1938	3
1911	1	1939 - 41	3
1912	—	1942 - 44	3
1913	1	1945 - 47	3
1914	3	1948 - 49	3
Εἰς μεταφορὰν	68	Εἰς μεταφορὰν	149

Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς		Πρακτικὰ Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας	
Ἔτος	Ἀριθ. τόμων	Ἔτος	Ἀριθ. τόμων
Ἐκ μεταφορᾶς	149	1847 - 49	3
1950 - 51	3	1858 - 59	3
1952	4	1859 - 60	3
1953 - 54 Α'	4	1960 - 61	3
1953 - 54 Β'	4	1861 - 62	3
1953 - 54 Γ'	4	1862 - 63	3
1955	4	1865 - 66	3
1956	4	1868 - 69	—
1957	4	1869 - 70	3
1958	3	1871 - 72	3
1959	3	1872 - 73	1
1960	3	1873 - 74	2
1961	3	1874 - 75	3
1962	2	1876	3
1963	2	1877	3
1964	2	1878	3
1965	2	1879	3
1966	2	1880	3
1967	2	1881	3
1968	3	1882	—
1969	3	1885	—
1970	5	1888	1
1971	4	1889	1
1972	4	1890	—
1973	4	1891	1
1974	11	1892	1
1975	409	1893	1
Εὑρετήρ. 1883-87	3	1910	1
» 1837-74	4	1911	1
Σύνολον ...	638	Εἰς μεταφορὰν	58

Πρακτικὰ Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας

Ἔτος	Ἀριθ. τόμων
Ἐκ μεταφορᾶς	58
1915	3
1916 - 19	3
1920	3
1921	3
1922 - 24	3
1925 - 26	3
1927	3
1928	3
1929	3
1930	3
1931	3
1932	3
1933	3
1934	3
1935	3
1936	3
1937	3
1938	3
1939	3
1940	4
1941 - 44	4
1945 - 48	4
1949	4
1950	4
1951	4
1952	4
1953	5
1954	5
1955	4
1956	4
1957	5
1958	5
Εἰς μεταφορὰν	113

Ἔτος	Ἀριθ. τόμων
Ἐκ μεταφορᾶς	113
1959	5
1960	5
1961	5
1962	5
1963	5
1964	5
1965	5
1966	5
1967	5
1968	5
1969	5
1970	7
1971	6
1972	6
1973	6
1974	12
1975 τόμ. Α	371
Σύνολον ...	631

Ἔργον Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας

Ἔτος	Ἀριθ. τόμων
1954	7
1955	6
1956	6
1957	6
1958	6
1959	6
1960	6
1961	6
Εἰς μεταφορὰν	49

Ἔργον Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας

Ἔτος	Ἀριθ. τόμων	Ἔτος	Ἀριθ. τόμων
Ἐκ μεταφορᾶς	49	Ἐκ μεταφορᾶς	101
1962	6	1970	12
1963	6	1971	11
1964	6	1972	11
1965	6	1973	12
1966	6	1974	12
1967	6	1975	17
1968	7	1976	627
1969	9		
Εἰς μεταφοράν	101	Σύνολον ...	803

ΑΡΧΑΙΟΙ ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Αὔξων Ἀριθ.	Τίτλος Συγγράμματος	Ἀριθ. τόμων
2	Κ. Κουρουνιώτη: Ὁδηγὸς Ἐλευσῖνος (ἀγγλιστί). 1936.	12
5	Ν. Πλάτωνος: Ζάκρος	4
4	Σπ. Μαρινάτου: Ἀνασκαφαὶ Θήρας (ἀγγλιστὶ) I. 1968 .	112
	II. 1969 .	113
	III. 1970 .	11
	IV. 1971 .	9
	V. 1972 .	13
	VI, κείμ. ἀγγλ.	117
	VI, κείμ. ἑλλ.	2
	VI, λεύκ. ἀγγλ.	101
	VI, λεύκ. ἑλλ.	4
	VII, κείμ. ἀγγλ.	13
	» » ἑλλ.	2
	Σύνολον	503

ΔΙΑΝΕΜΗΘΕΝΤΑ ΚΑΙ ΕΠ' ΑΝΤΑΛΛΑΓΗ ΔΙΑΦΟΡΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΧΡΗΣΕΩΣ 1977

Αὔξων Ἀριθ.	Τίτλος Συγγράμματος	Ἀριθ. τόμων
4	Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι. Φυλ. 2ον 1852	2
4	Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι. Φυλ. 3ον 1855	2
6	Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί. Φυλ. α'. 1860	2
8	A. G. Lolling: Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου. 1899	2
10	Π. Καββαδία: Ἱστορία τῆς Ἀρχ. Ἑταιρείας ἀπὸ τοῦ 1837 μέχρι τοῦ 1900. 1900	2
11	Comptes rendus du Congrès international d'archéologie. 1905	2
12	Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος. Τόμος 1ος. 1906	—
13	Π. Καββαδία - Γ. Καβεράου: Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως. 1906 - 1907 [1974]	2
14	Χρ. Τσούντα: Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου. 1908. [1969]	6
15	Γ. Παπαβασιλείου: Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ παραρτήματος Εὐβοϊκῶν ἐπιγραφῶν. 1910	2
16	Κ. Κουρουνιώτη: Κατάλογος Μουσείου Λυκοσούρας. 1911	2
17	Γ. Οἰκονόμου: Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας. 1915	2
18	Γ. Γαρδίκα: Μελετήματα ἀρχαιολογικά. 1915	1
19	Ἀ. Κεραμοπούλλου: Τοπογραφία τῶν Δελφῶν. 1912 - 17.	—
21	G. Oeconomus: De profusionum receptaculis... 1921	2
23	Ἀ. Σ. Ἀρβανιτοπούλου: Γραπταὶ στῆλαι Δημητριάδος - Παγασῶν. 1928	2
24	Γεωργίου Ἐ. Μυλωνᾶ: Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι.. 1928. Ἀνατύπωσις μετὰ προσθήκης 1975	3
25	Ἰ. Γενναδίου: Ὁ Λόρδος Ἔλγιν... 1930	2
	Εἰς μεταφοράν	36

Αὐξων Ἀριθ.	Τίτλος Συγγράμματος	Ἀριθ. τόμων
	Ἐκ μεταφορᾶς	36
26	Ἰ. Χατζηδάκι: Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου. 1931.	2
26α	Γ. Σωτηρίου: Χριστιανικαὶ Θῆβαι. 1931	3
27	Γ. Οἰκονόμου: Τὸ Ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας (1837 - 1937). 1938	2
28	Γ. Οἰκονόμου: Τὰ 100 ἔτη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας	2
28α	Λεύκωμα Ἑκατονταετηρίδος τῆς Ἀρχ. Ἑταιρ. 1837-1937	2
29	Ν. Κοντολέων: Ἐρέχθειον. 1949 [1975]	2
30	Φ. Σταυροπούλλου: Ἡ ἀσπὶς τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου. 1950	2
31	Ἀ. Ξυγγοπούλου: Συλλογὴ Ἑλένης Σταθάτου. 1950....	5
32	Κ. Συριοπούλου: Στερεοβάτης Παρθενῶνος. 1951.....	2
33	Κ. Ρωμαίου: Κέραμοι τῆς Καλυδῶνος. 1951	2
34	Μ. Μιτσοῦ: Ἀργολικὴ προσωπογραφία. 1952	2
35	Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου: Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Κείμενον καὶ λεύκωμα. 1952	8
36	Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου: Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης. Τόμ. Α'. 1952	5
	» Β'. 1954	5
	Εὑρετήριον. 1957	5
37	Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου: Τὰ ὑλικὰ δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.	
	Τόμ. 1ος. 1955	4
	Τόμ. 2ος. 1959 - 1960	4
38	Ν. Μουτσοπούλου: Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας. 1956.....	5
39	Γ. Μυλωνᾶ: Πρωτοαττικὸς ἀμφορεὺς Ἐλευσῖνος	1
40	Ἀ. Ξυγγοπούλου: Σχεδίασμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἅλωσιν. 1957	6
41	Ἰ. Κωνσταντίνου: Ρυθμοὶ κινήσεων καὶ λοξαὶ στάσεις εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ἑλληνικὴν πλαστικήν. 1957	2
	Εἰς μεταφοράν	107

Αὔξων Ἀριθ.	Τίτλος Συγγράμματος	Ἀριθ. τόμων
	Ἐκ μεταφορᾶς	107
42	Ν. Βερδελῆ: Ὁ πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς τῆς Θεσσαλίας. 1958	1
43	Ἰ. Κοντῆ: Τὸ ἱερὸν τῆς Ὀλυμπίας κατὰ τὸν Δ′ π.Χ. αἰ. 1958.....	1
44	Β. Καλλιπολίτη: Χρονολογικὴ κατάταξις τῶν μετὰ μυθολογικῶν παραστάσεων ἀττικῶν σαρκοφάγων τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. 1958	2
45	Χ. Μπάρλα: Μορφὴ καὶ ἐξέλιξις τῶν βυζαντινῶν κωδωνοστασίων. 1959	9
46	Γ. Δοντᾶ: Εἰκόνες καθημένων πνευματικῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν τέχνην. 1960	2
47	Δ. Λαζαρίδη: Πήλινα εἰδώλια Ἀβδήρων. 1960	2
48	Σ. Καρούζου: Τὰ ἀγγεῖα τοῦ τύμβου Ι τοῦ Ἀναγυροῦντος. 1963	3
49	Χ. Καρδαρᾶ: Ροδιακὴ Ἀγγειογραφία. 1963	2
50	Ν. Δρανδάκη: Ὁ Ἐμμ. Τζάνε Μπουνιαλῆς ... 1962 ..	5
51	Κ. Συριοπούλου: Ἡ προϊστορία τῆς Πελοποννήσου. 1964	3
52	Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου: Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἄρτης. 1963 (δεμένον)	—
	(ἄδετον)	6
53	Σ. Δάκαρη: Γενεαλογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν. 1964 ..	3
54	Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὀρλάνδον. Τόμ. Α′. 1965	3
	» Β′. 1966	3
	» Γ′. 1966	3
	» Δ′. 1967 - 68 .	3
55	Ἀ. Πασαδαίου: Ἐπὶ δύο βυζαντινῶν μνημείων τῆς Κων/πόλεως. 1965	6
56	Στ. Ἀλεξίου: Ὑστερομινωικοὶ τάφοι λιμένος Κνωσοῦ.1966	2
57	Φ. Πέτσα: Ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων. 1966	3
	Εἰς μεταφορὰν	172

Αὔξων Ἀριθ.	Τίτλος Συγγράμματος	Ἀριθ. τόμων
	Ἐκ μεταφορᾶς	172
58	Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου: Ἡ ἀρκαδικὴ Ἀλίφειρα. 1967 - 68	3
59	Ἐμμ. Πρωτοψάλτη: Ἱστορικὰ ἔγγραφα	2
60	Σ. Χαριτωνίδη: Αἱ ἐπιγραφαὶ τῆς Λέσβου. 1968	2
61	Κ. Συριοπούλου: Ἡ προϊστορία τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. 1968	2
62	Μ. Ἀνδρονίκου: Βεργίνα Ι. 1969	3
63	Β. Πετράκου: Ὁ Ὠρωπὸς καὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀμφιαράου. 1968	2
65	Εὐ. Στίκα: Τὸ οἰκοδομικὸν χρονικὸν τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ Φωκίδος. 1970	7
66	Ἀ. Ζώη: Προβλήματα χρονολογίας τῆς Μινωικῆς κεραμεικῆς. Γοῦρνες, Τύλισος, Μάλια. 1969	2
67	Σπ. Ἰακωβίδη: Περατή. Τόμ. Α'. 1969	2
	» Β'. 1969	2
	» Γ'. 1970	2
68	Χ. Τζαβέλλα - Evjen: Τὰ πτερωτὰ ὄντα τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς τοῦ Αἰγαίου. 1970	2
69	Θ. Καράγιωργα: Γοργείη Κεφαλή. 1970	2
70	Δ. Παπακωνσταντίνου-Διαμαντούρου. Πέλλα Ι. 1971	1
71	Ἔ. Σαπουνᾶ - Σακελλαράκη: Μινωικὸν Ζῶμα. 1971	1
72	Θ. Σπυροπούλου: Ὑστερομυκηναϊκοὶ ἑλλαδικοὶ θησαυροί. 1972	3
73	Γ. Μυλωνᾶ: Ὁ ταφικὸς κύκλος Β τῶν Μυκηνῶν. 1973	
	Τόμ. Α'	8
	Τόμ. Β'	8
74	Γρ. Κωνσταντινοπούλου: Ροδιακὸς κόσμος. Ι Λίνδος. 1972	1
75	Στ. Πελεκανίδη: Καλλιέργης. 1973	5
76	Ἀ. Πασαδαίου: Ὁ κεραμοπλαστικὸς διάκοσμος τῶν βυζ. κτηρίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. 1973	4
	Εἰς μεταφορὰν	236

Αὔξων Ἀριθ.	Τίτλος Συγγράμματος	Ἀριθ. τόμων
	Ἐκ μεταφορᾶς	236
77	Ἀγγελικῆς Πιερίδου: Ὁ πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς ἐν Κύπρῳ. 1973	1
78	Γεωργίου Στυλ. Κορρέ: Ἡ βιβλιογραφία τοῦ Ἑρρίκου Σλῆμαν. 1974	1
79	Μ. Οἰκονομίδου: Νομισματοκοπία Νικοπόλεως	1
80	Εὐ. Στίκα: Κτίτωρ Ὁσίου Λουκᾶ	7
81	Γ. Μυλωνᾶ: Δυτικὸν Νεκροταφεῖον Ἐλευσῖνος Α'	10
	» » » » Β'	10
	» » » » Πίν.	10
82	Ἰ. Βοκοτοπούλου: Χαλκαῖ κορινθ. πρόχοι. 1975	12
83	Ἀ. Ζώη: Βασιλικὴ Ι. 1976	11
84	Ἰ. Βολανάκη: Παλαιοχριστιανικὰ βαπτιστήρια Ἑλλάδος. 1976	24
85	Ν. Πλάτωνος - W. Brice: Ἐνεπίγραφοι πινακίδες καὶ πίθοι Ζάκρου. 1975	4
86	Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου: Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Παρθενῶνος. Πίνακες. Τόμ. Α' 1976· ἄδετον	7
	πολυτελὴς βιβλιοδεσία	7
	δεμ.	37
	Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου: Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονική. 1901	7
	Β. Λεονάρδου: Ἡ Ὀλυμπία	2
87	Ἰ. Παπαποστόλου: Σφραγίσματα Χανίων	316
	Σύνολον	703

ΠΙΝΑΚΕΣ

α. Ὁ λόφος τῆς Περιστεριᾶς ἐκ Δ. β. Νοτίως τοῦ λόφου τῆς Περιστεριᾶς.

Ἀεροφωτογραφία τοῦ λόφου τῆς Περιστερώνας (λήψις ΓΕΛ).

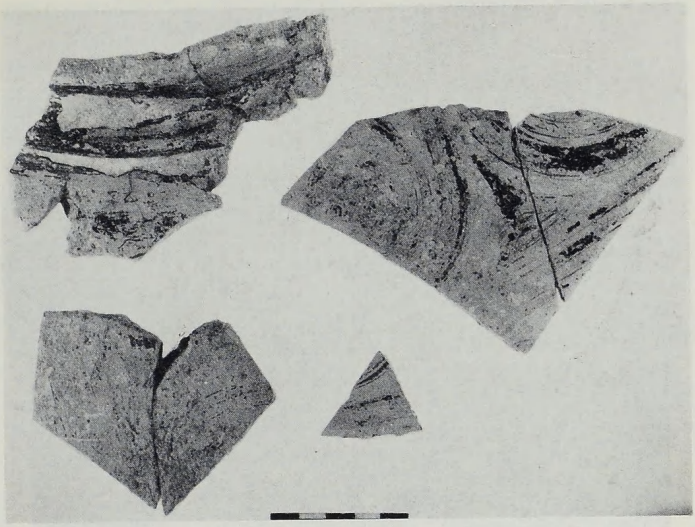

α - β. Ὄστρακα ἐκ τοῦ ΝΝΑ σημείου τοῦ δαπέδου τοῦ θολωτοῦ τάφου 1. γ. Νεολιθικοῦ τύπου πέλεκυς.

α. Τὸ βόρειον τμῆμα τοῦ περιβόλου ἐκ ΒΔ. β. Ὁ περίβολος τοῦ θολωτοῦ τάφου ἐκ Β. γ. ΔΒΔ τμῆμα τοῦ περιβόλου.

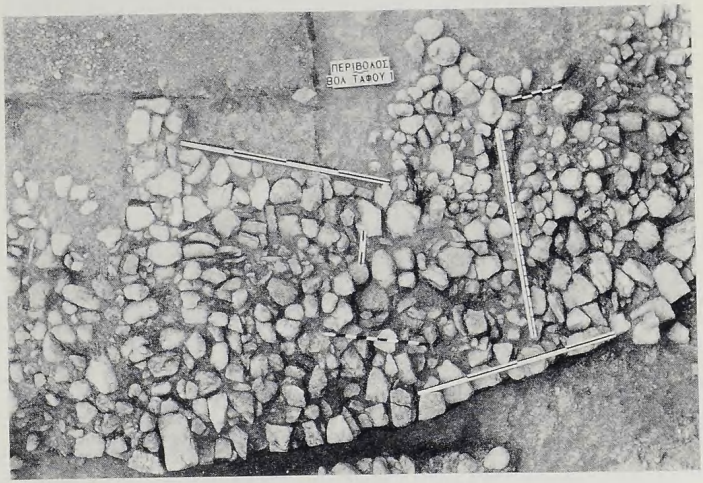

α - β. Ὁ περίβολος ἀπὸ ὕψους.

Ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ περιβόλου: α. Εἰδώλιον. β. Αἰχμὴ βέλους. γ. Πήλινον ζῴδιον. δ. Κεφαλὴ ζῳδίου. ε. Ὄστρακα πίθων ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Β - ΒΔ τμήματος τοῦ περιβόλου.

α. Ἡ βορεία κατωτέρα ἀνακομιδὴ τοῦ τάφου ΜΕ - ΥΕ Ι. β. Τὸ ξίφος καὶ ἡ Β ἀνακομιδή. γ - δ. Τὸ ἐκ κερατολίθου ἐργαλεῖον.

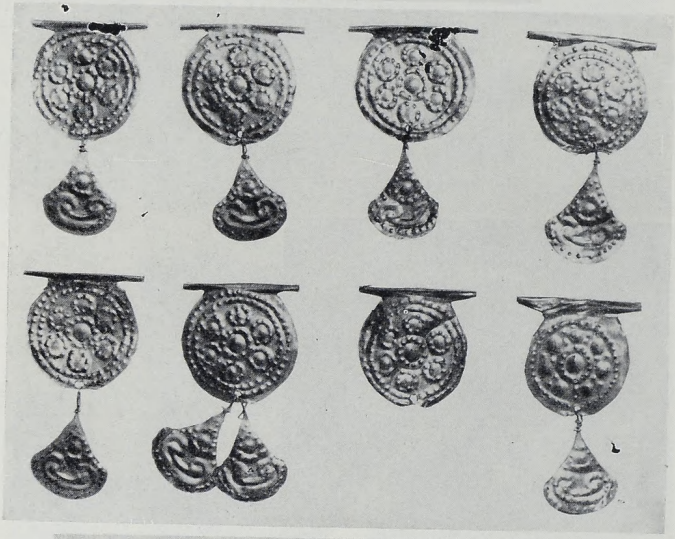

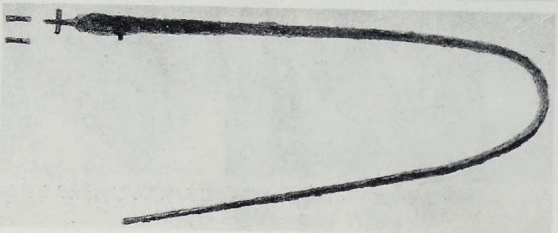

α. Ἡ κύλιξ τῆς βορείας ἀνακομιδῆς. β. Ῥόδακες ἐκ τῆς κύλικος τῆς Β ἀνακομιδῆς.
γ. Τὸ ξίφος ἐκ τῆς κύλικος τῆς Β ἀνακομιδῆς.

Ὁ Λιθοσωρὸς 2 καὶ τὰ πρὸς Δ συνεχόμενα κτίσματα (θεμέλια).

α. Ἀδριατικῆς κεραμεικῆς ὄστρακα. β. Λίθινον βάρος. γ. Ὁ Λιθοσωρὸς καὶ ὁ περίβολος τοῦ θολωτοῦ τάφου 1 ἐξ Α. δ. Ἡ ΝΑ Οἰκία ἐκ Β.

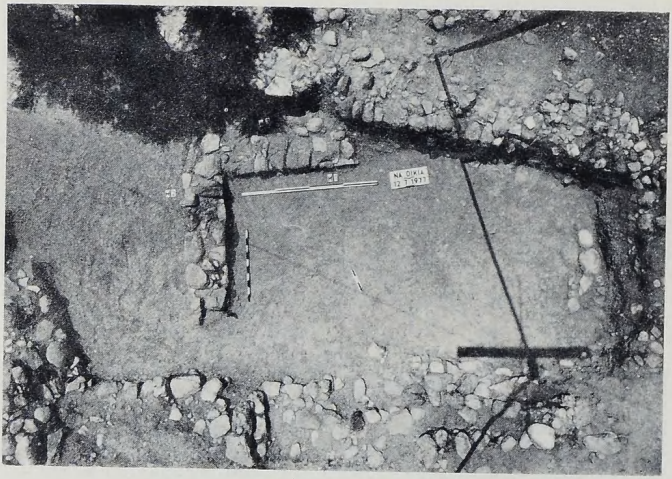

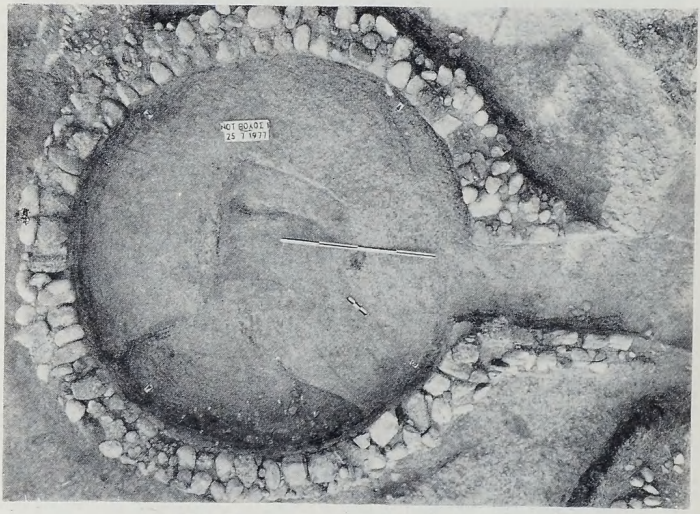

α. Ἡ ΝΑ Οἰκία ἀνωθεν. β. Ἡ Νοτία θόλος ἐξ ὕψους.

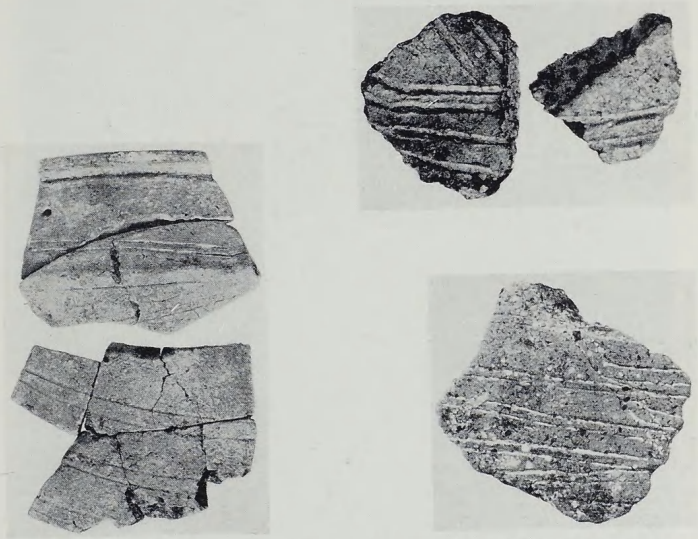

α. Ὄστρακα ἐκ τοῦ ΒΑ τμήματος ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ νοτίου θολωτοῦ τάφου 1. β. Ἐγχάρακτα ὄστρακα μινωικοῦ τύπου. γ - δ. Ὄστρακα ἀδριατικῆς κεραμεικῆς ἐκ τοῦ ἔξωθεν τοῦ νοτίου θολωτοῦ τάφου 1 ΒΑ σημείου.

α. Τὸ στόμιον τοῦ θολωτοῦ τάφου 3 μετὰ τὴν ὑποστύλωσιν. β. Τὸ στόμιον ἐκ τοῦ θολωτοῦ θαλάμου.

α. Ἡ ἀργολιθοδομὴ τοῦ στομίου ἐκ τῶν ἄνω. β. Καθαρισθὲν τμῆμα τοῦ Δυτ. «Κύκλου».

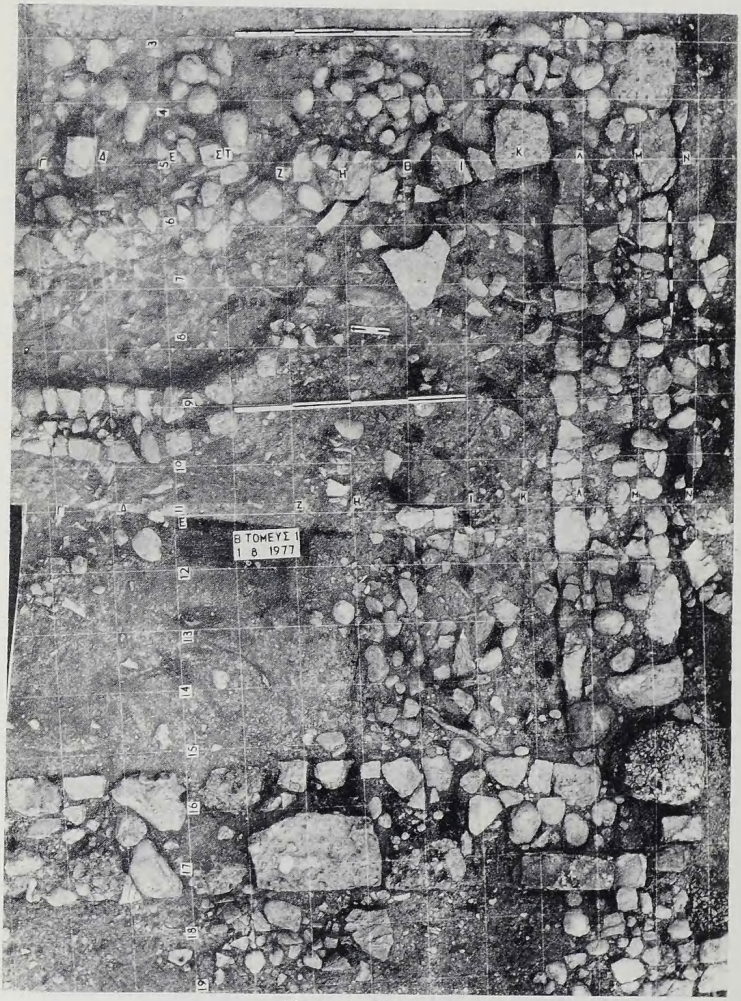

Ὁ τομεὺς Β1 ἐξ ὕψους.

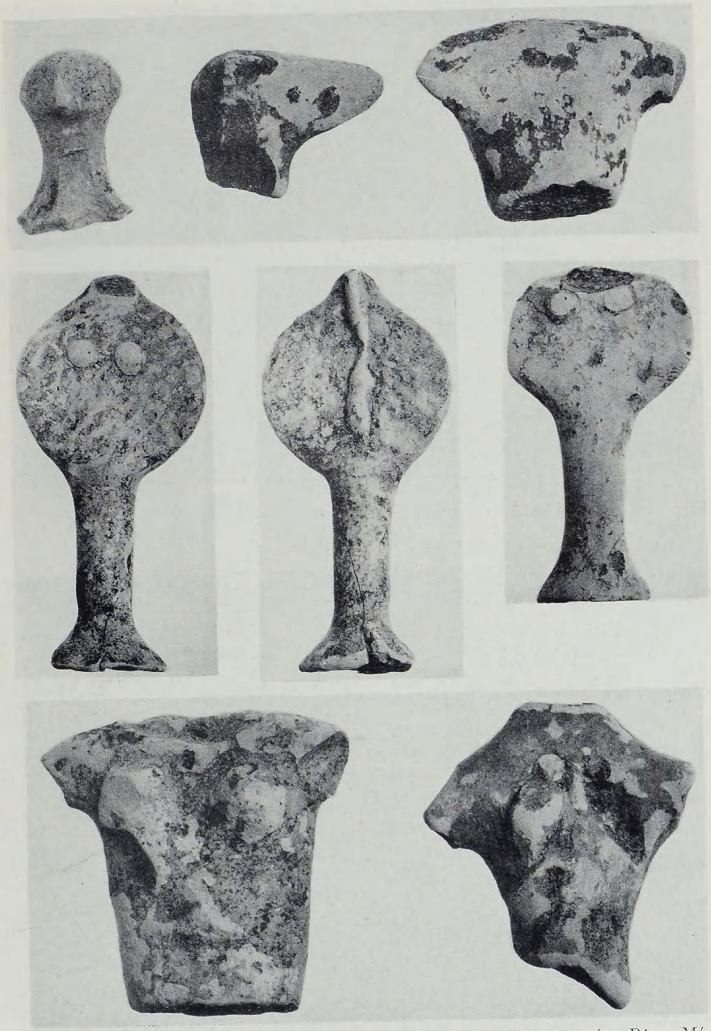

α. Πήλινα εἰδώλια τοῦ τομέως Β1. β - δ. Γυναικεῖα εἰδώλια Φ ἐκ τοῦ τομέως Β1. ε. Μέρη εἰδωλίων τῶν τομέων Β1 καὶ ΝΑ «Κύκλου».

α. Ὁ τομεὺς Β2 ἐκ Βορρᾶ. β. Πίθος, ἀρύταινα καὶ κύλιξ εἰς τὸν τομέα Β2.

Τομεὺς Β2: α. Μόνωτος κύλιξ. β. Ἀλαβαστροειδὲς μετὰ προχοΐης. γ. Ἀρύταινα. Τομεὺς Β3. δ. Σωρὸς λιθαρίων. ε. Βόρειος τομεὺς 3 ἐξ Ἀνατολῶν.

α Ἡ ὀρθὴ πλάκα καὶ ἡ ἡμικυκλικὴ διάταξη πλακῶν δαπέδου κοντὰ στὸν νότιο τοῖχο τοῦ κτιρίου Η. Στὸ πρῶτο πλάνο ἡ ΝΑ γωνία τοῦ κτιρίου. β. Στὸ βορινὸ πέρας τῆς ἀνασκαφῆς. Γωνία ἀνατ. τοίχου κτιρίου Η καὶ ἄλλου μὲ ὅμοια κατεύθυνση. γ. Στόμιο ὑπονόμου καὶ βαθμίδες πίσω ἀπὸ τὸν πύργο δ.

Δήλιο Πάρου. Τὸ βάθρο τῆς Ἄρτεμης Δηλίας. Δεξιὰ καὶ πίσω πλευρά.

Ἀεροφωτογραφία τῆς μυκηναϊκῆς ἀκροπόλεως τῶν Κουκουναριῶν πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ θέρους 1977. Διακρίνεται ἡ ἀνάβαση (a), τὸ πλάτωμα (b) καὶ ἡ θέση τῆς δοκιμαστικῆς τομῆς (c).

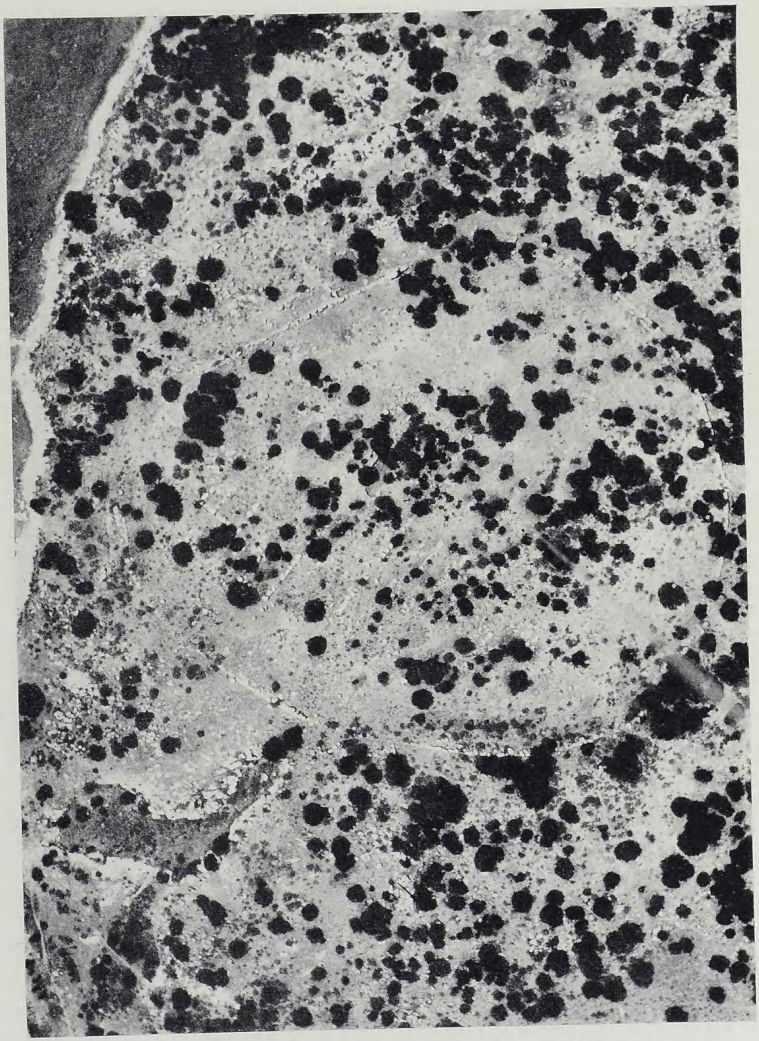

Ἀεροφωτογραφία τοῦ ὀχυρωμένου οἰκισμοῦ τῆς νησίδας τοῦ Οἰκονόμου.

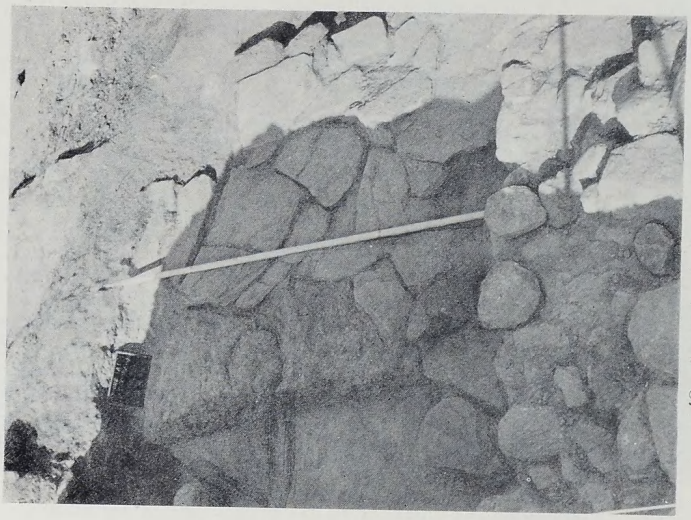

α. Ὁ τοῖχος καὶ πρὸς Β οἱ πλάκες δαπέδου.

β. Τὰ ἐρείπια τῆς τάφρου C2 ἀπὸ πάνω.

α. Θραῦσμα ἀνάγλυφου ἀμφορέα. β. Στάμνος.

α. Σκύφοι. β. Θραύσματα ἀγγείων καὶ σκύφος μὲ προχοή. γ. Ὑψίποδες κύλικες. δ. Λεπίδες ὀψιανοῦ.

α. Ἡ ἀποθήκη ἀπὸ Β. β. Ἡ χάλκινη λόγχη *in situ*.

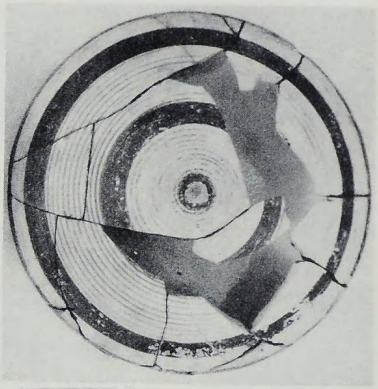

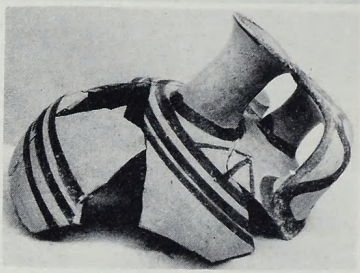

α. Μαρμάρινο πρωτοκυκλαδικὸ εἰδώλιο. β. Κυλινδρικὸ κάλυμμα ἀγγείου ἀπὸ πάνω. γ. Ψευδόστομος ἀμφορέας. δ. Θραύσματα εἰδωλίων καὶ ἀγγείων.

α. Τὰ ἐρείπια τῆς τάφρου Δ2 ἀπὸ πάνω. β. Ὁ ἀγωγὸς τοῦ γεωμετρικοῦ οἰκοδομήματος ἀπὸ Δ.

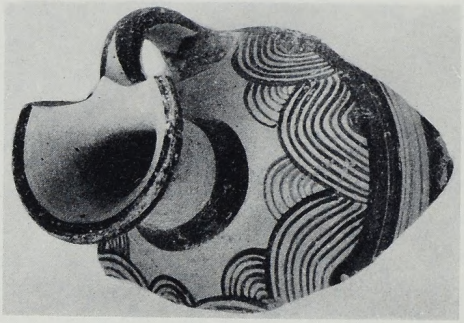

β. Θραῦσμα πρόχου.

α. Κρατήρας ἀπὸ τὴν ἀποθήκη.

β. Χάλκινα εργαλεῖα.

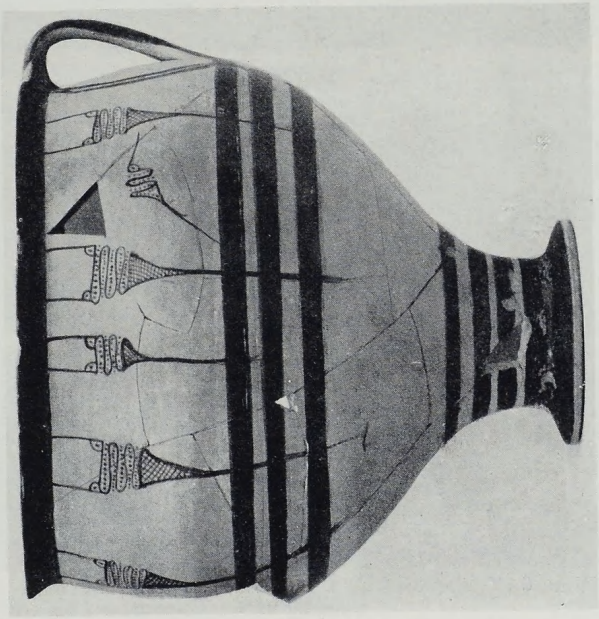

α. Ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ κρατῆρα τοῦ πίν. 190α.

α. Τάφρος C3. Ὁ θάλαμος ἀπὸ ΒΔ. β. Ἡ θεμελίωση τοῦ γεωμετρικοῦ οἰκοδομήματος ἀπὸ Β.

α. Ἐρείπια ἱεροῦ στὴ θέση Χαλάσματα, ἀπὸ Α. β. Ἐρείπια ἱεροῦ στὴ θέση Χαλάσματα, ἀπὸ Δ.

α. Ἐρείπια ἱεροῦ στὴ θέση Χαλάσματα. Τοιχοδομία βόρ. ὄψης. β. Λεπτομέρεια τοιχοδομίας τῆς βόρ. πλευρᾶς τοῦ οἰκοδομήματος. γ. Ἐπιγραφὴ ἱεροῦ Δήμητρος.

α. Τὸ δάπεδο τοῦ νεώτερου ναΐσκου. β. Κατάσταση κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ναΐσκου. Ἐμπρὸς τὸ ἀρχαϊκὸ θεμέλιο καὶ ἡ τάφρος θεμελιώσεως, στὴ μέση ὁ μαλακὸς βράχος μὲ τὴ βαθιὰ κοιλότητα. γ. Τὸ ἀρχαϊκὸ ἄνδηρο στὰ δυτικὰ τοῦ ναοῦ. Μπροστὰ ὁ πυθμένας τῆς μεταγενέστερης δεξαμενῆς.

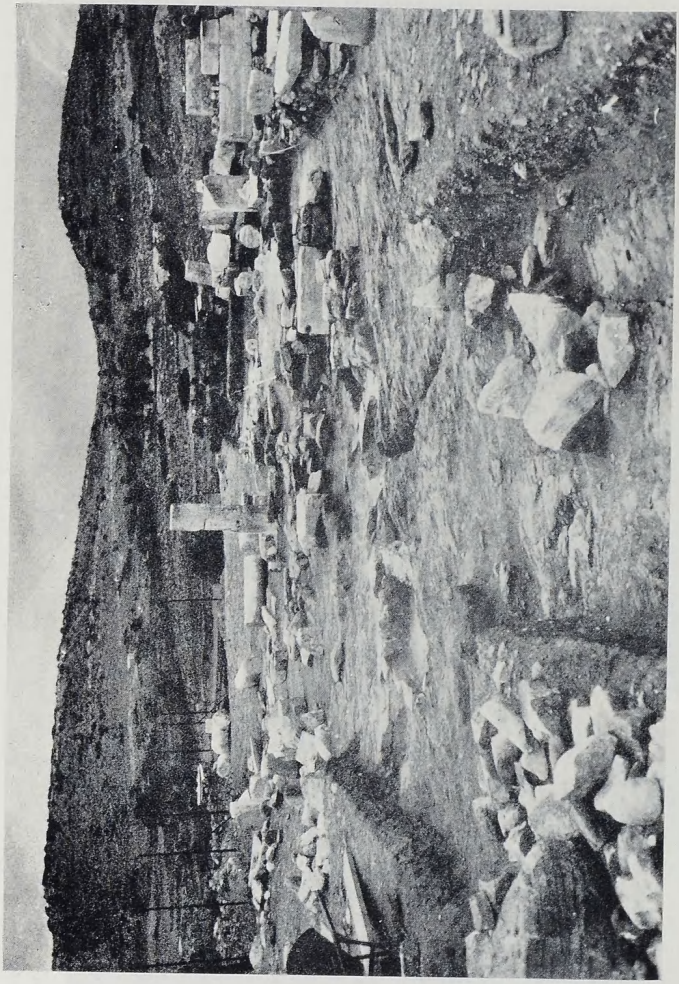

Τὰ λείψανα κτισμάτων νότια τῆς βασιλικῆς.

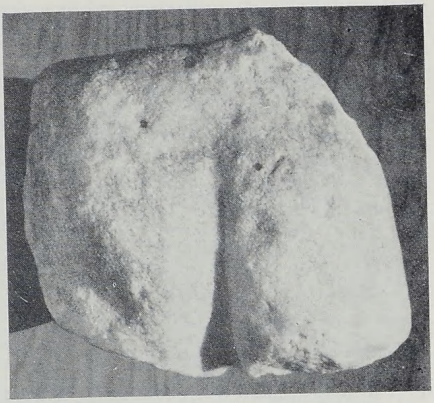

α. Τεσσαρακοντανούμμιο τοῦ Ἰουστινιανοῦ. β. Τεμάχιο αὐστηρορυθμικοῦ ἀγάλματος ἀπὸ τοὺς τοίχους τῶν ἀγρῶν γύρω ἀπὸ τὸ ἱερό. γ. Κατώτερος κορμὸς κούρου ἀπὸ τοὺς μαντρότοιχους γύρω στὸ ἱερό.

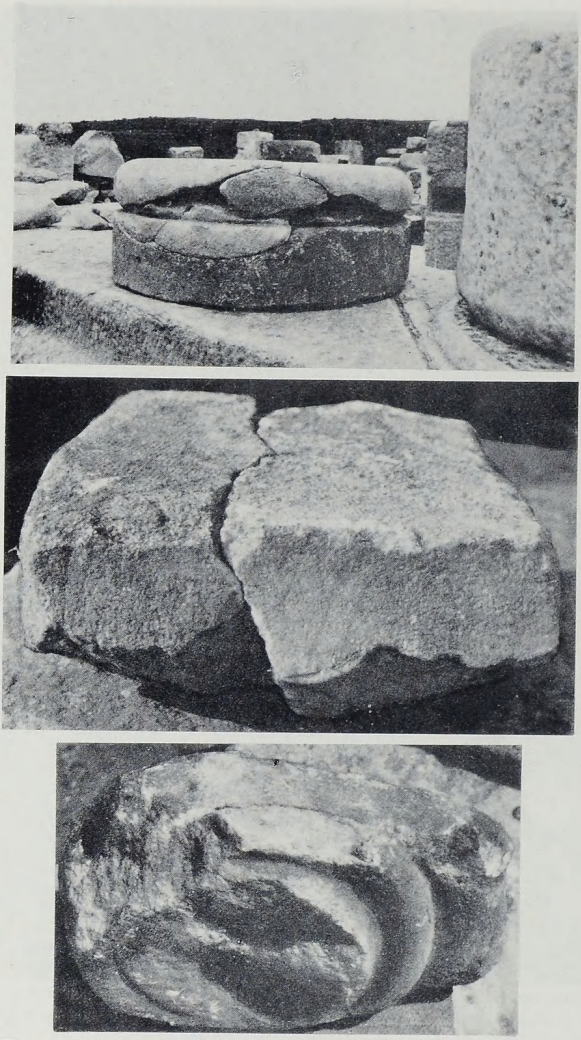

α. Συναρμογὴ σπαραγμάτων βάσεως ἀρχαϊκοῦ κίονα. β. «Διαβρωτικὸ ἀνάγλυφο» σὲ τεμάχιο κυματίου ἀπὸ τὸν ἀρχαϊκὸ ναό. γ. Ἀναθηματικὸ κιονόκρανο ἀπὸ τοὺς μαντρόποιχους γύρω στὸ ἱερό.

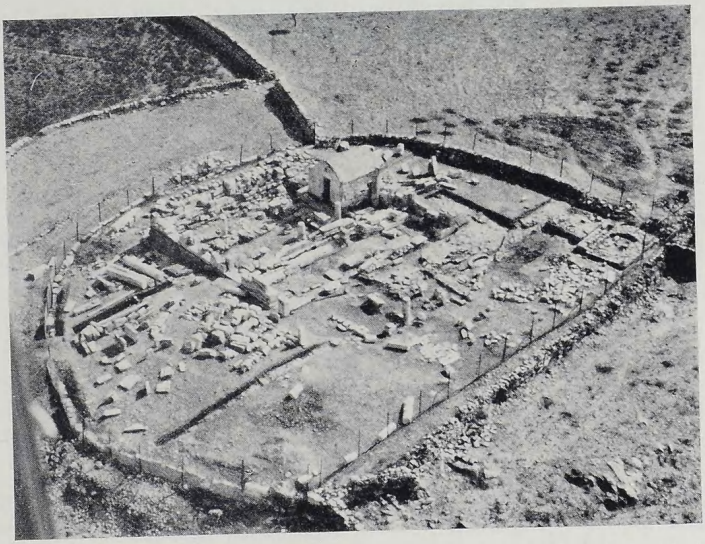

α. Ἐνεπίγραφο μέλος ἀρχαϊκοῦ ἐπιτύμβιου μνημείου ἀπὸ τὴν κοιλάδα τοῦ Σαγκριοῦ. β. Ἀεροφωτογραφία τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ τὰ ΝΔ.

Νάξος, βασιλική και εξωκλήσι. Αεροφωτογραφία από ΝΔ.

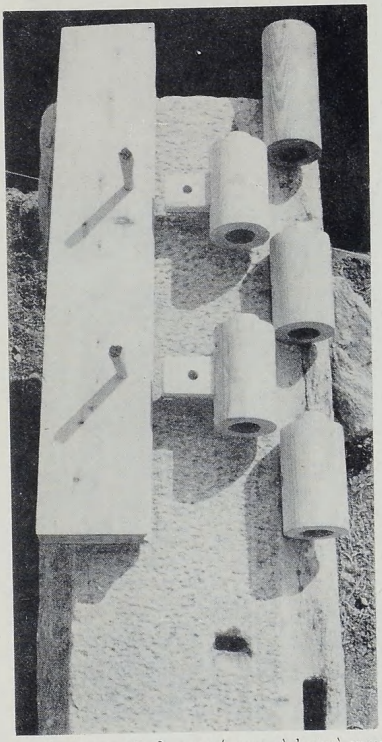

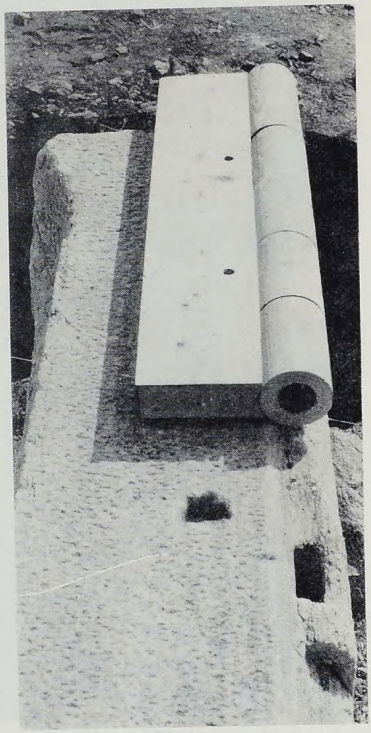

Ἴχνη γραπτῆς διακοσμήσεως σὲ ἰωνικὸ κυμάτιο. β - γ. Παραστάδα τῆς θύρας μὲ σύστημα ξυλίνων στροφέων, ἀριστερὰ ἀναλυτικά, δεξιὰ συναρμοσμένο.

Δυτική Οἰκία. α. Δωμάτιο τοῦ Ψ'αρᾶ. β. Ὑπόγειο Δωματίου τοῦ Ψ'αρᾶ: χάλκινο ταψί.

α. Δυτική Οἰκία. Ἀγγεῖα καὶ σκεύη στὸ ἰσόγειο τοῦ Δωματίου τοῦ Ψ'αρᾶ. β. Δ17. Ἀγγεῖα ἐπὶ τόπου.

α. Ρυτὸ σὲ σχῆμα κεφαλῆς κάπρου ἀπὸ τὸ Δ17 (ἀριθ. κατ. 4274). β. Δίλοβη πρόχους ἀπὸ τὸ Δ17 (ἀριθ. κατ. 4283). γ. Πίθος μὲ ἀψίγδαλα ἀπὸ τὸ Δ17.

Ὁδὸς Τελχίνων. α. Βόρειο τμῆμα ἀπὸ Β. β. Βόρειο τμῆμα ἀπὸ Ν. Δεξιὰ λείψανα σπιτιοῦ (;) στ' ἀνατολικά.

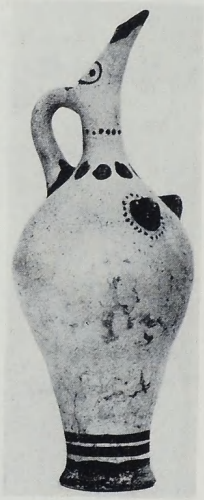

α. Ραδινὸς ἀμφορέας ἀπὸ τὸ Δ17 (ἀριθ. κατ. 4342). β. Θραῦσμα ἀγγείου μὲ προτομὴ αἰγάγρου (ἀρ. κατ. 4281). γ. Ὠοειδὴς ἀμφορέας ἀπὸ τὸ Δ17. δ. Ραδινὴ μαστοπρόχους ἀπὸ τὸ Δ17.

α - β. Ἀρχαϊκαὶ πυραὶ παρὰ τὸ λιθόστρωτον.

ΝΔ Σελλάδα. α. Ταφαὶ βορ. τομέως. β. Ἄποψις τοῦ νοτ. τομέως.

α. Ἀρχαϊκὸς τάφος. β. Ταφαὶ εἰς «εὐβοϊκοὺς» ἀμφορεῖς.

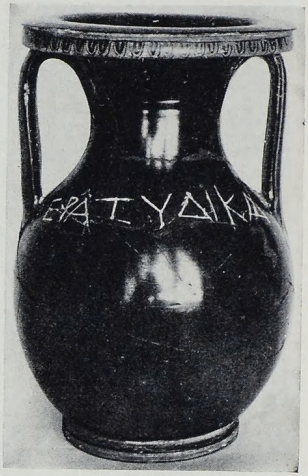

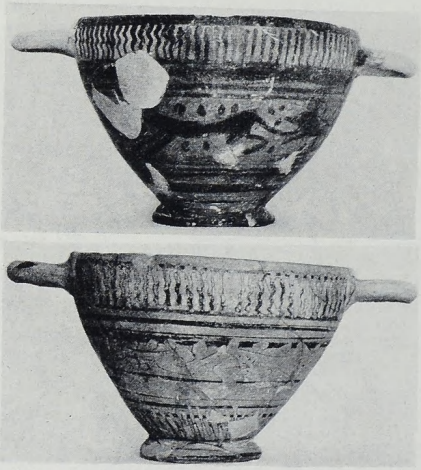

α. Ἀρχαϊκὸς ἀμφορεύς. β. Μελαμβαφὴς πελίκη. γ - δ. Κορινθιακαὶ κοτύλαι.

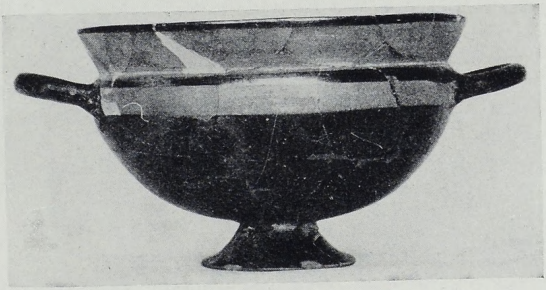

α. Μελανόμορφος σκύφος. β. Ἀττικὴ ταινιωτὴ κύλιξ. γ. Ἰωνικὴ κύλιξ.

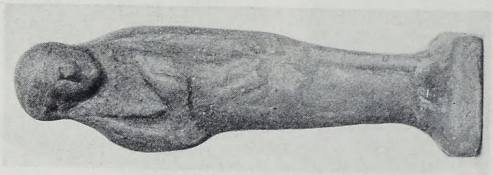

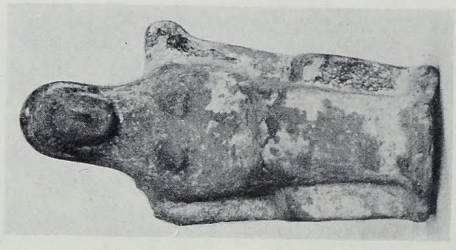

α. Ροδιακόν πινάκιον. β. Ἀργαίου εἰδωλίου. γ. Εἰδωλίου καθημένης θεᾶς.

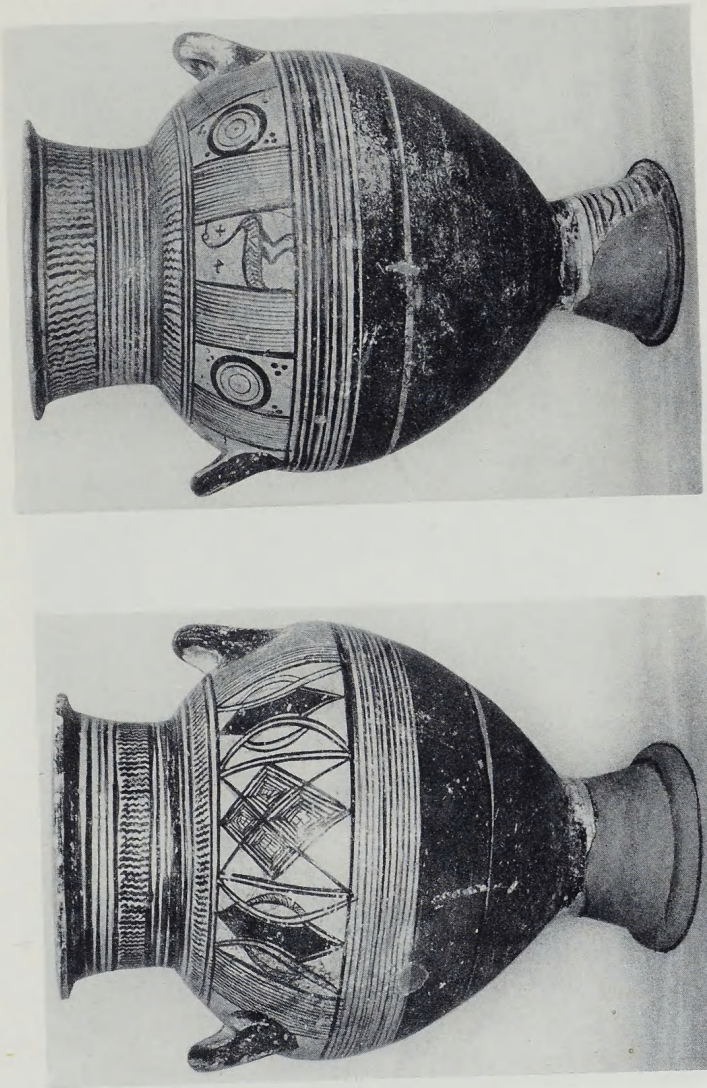

α - β. «Εὐβοϊκοῦ» ἀμφορεῖς.

α. Τὰ ἀνατολικὰ καὶ κεντρικὰ δωμάτια τοῦ ΜΜ ΙΙΙΒ/ΥΜ ΙΑ λατρευτικοῦ οἰκοδομήματος. Ἀριστερὰ τμῆμα τῶν ἀνδήρων Ι - ΙΙΙ καὶ ἐμπρὸς σὲ ὑψηλότερο ἐπίπεδο ἡ Ν ἄκρη τοῦ βωμοῦ (ἀπὸ Β). β. Τὰ δωμάτια 7 καὶ 7Α. Δεξιὰ τμῆμα τοῦ μεταγενέστερου πλακοστρώτου (ἀπὸ Β). γ. Τὰ ἄνδηρα Ι - ΙΙΙ σὲ σχέση μὲ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τῶν δωματίων 1Α καὶ 6 τοῦ ΜΜ ΙΙΙΒ/ΥΜ ΙΑ οἰκοδομήματος καὶ τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τῆς πλακόστρωτης αὐλῆς (ἀπὸ ΝΑ).

α - γ. Χάλκινα γεωμετρικά είδώλια. δ. Χάλκινο είδώλιο λιονταριού. ε. Χάλκινο είδώλιο σκύλου.

α. Λίθινο λατρευτικό κύπελλο. β. Χάλκινο ἔλασμα τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. γ. Πήλινο πρωτογεωμετρικό εἰδώλιο.

α β γ δ ε

α. Πήλινο ειδώλιο ἀνδρικῆς μορφῆς. β. Πήλινο ειδώλιο γυναικείας μορφῆς. γ. Τμήματα ἀπὸ βάσεις μὲ ὁπλὲς ειδωλίων βοδιῶν. δ. Κεφαλὴ πήλινου ειδωλίου. ε. Τμῆμα βάσης μὲ ὁπλὴ μεγάλου ειδωλίου βοδιοῦ.

α

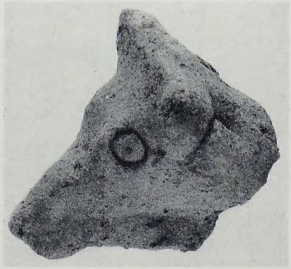

β

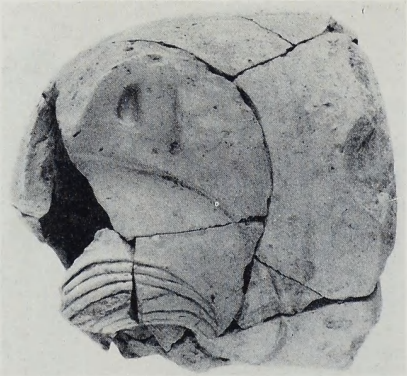

γ

δ

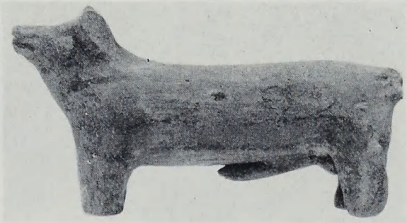

ε

ς΄

α. Τροχήλατο είδώλιο βοδιοῦ. β. Κεφάλι βοδιοῦ ἀπὸ τροχήλατο είδώλιο. γ. Πήλινο τροχήλατο κεφάλι λιονταριοῦ. δ. Πήλινο είδώλιο αἴγας. ε. Πήλινο είδώλιο ταύρου. ς΄. Τμῆμα πτηνόμορφου πλαστικοῦ ἀγγείου.

α

γ

β

δ

α. Τὸ σῶμα λίθινης πυξίδας. β. Χάλκινο εἰδώλιο αἴγας. γ. Βάση λίθινου λύχνου. δ. Ἡ ἑστία στὸ βάθος, ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ δείκτη, καὶ τὸ στρῶμα τῆς στάχτης ἀνάμεσα στὶς πέτρες (ἀπὸ Δ).

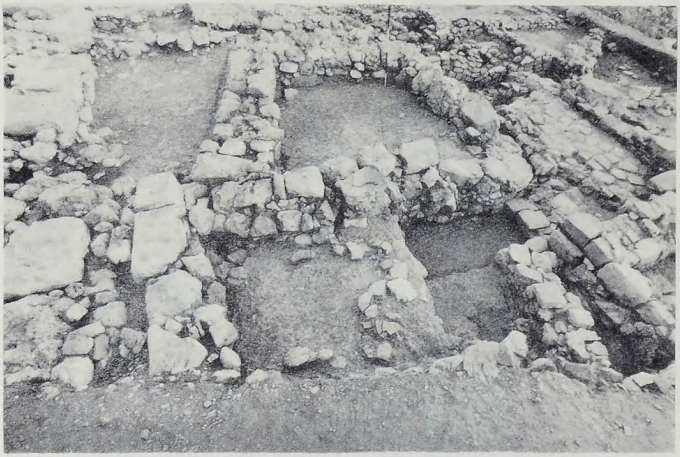

α. Τὸ δωμάτιο 7 μὲ τοὺς μεταγενέστερους τοίχους δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ σὲ ὑψηλότερο ἐπίπεδο καὶ στὴ μέση τὸ πλακόστρωτο (ἀπὸ Α). β. Τὸ Δυτικὸ Δωμάτιο μὲ τὸν ἀποκαλυφθέντα δυτικὸ τοῖχο καὶ τὸ συνεχόμενο δωμάτιο, ποὺ σώζει τμήματα τοῦ πλακόστρωτου δαπέδου (ἀπὸ ΒΔ).

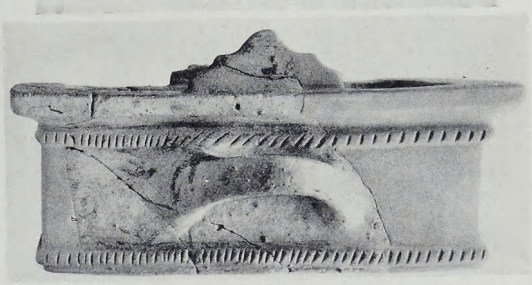

α. Τμῆμα τῶν ἀποκαλυφθέντων δωματίων καὶ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος μὲ τὴν ἰσχυρὴ βάση του (ἀπὸ ΝΑ). β. Ἄωτο ἐνεπίγραφο κύπελλο ἀπὸ ὄνυχα. γ. Πήλινο γραπτὸ λατρευτικὸ σκεῦος.

α. Πήλινο είδώλιο λατρευτή παλαιοκαικτορικής έπογής. β - γ. Παλαιοκαικτορικά ανθρώπινα είδώλια. δ. Χρυσό σταυρόσχημο φυλαχτό με παράσταση ψιδιού, σκορπιού και έντόμου.

α - β. Γενικὴ ἄποψη τῶν δύο τμημάτων τοῦ 'Ανατολικοῦ κτηρίου, ἀπὸ Β.

Τὸ Ἀνατολικὸ κτήριο: α. Τὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τοῦ κτηρίου μὲ τὰ συμπιλητὰ δάπεδα τῆς ΥΜ ΙΒ περιόδου ἀκόμη στὴ θέση τους. β. Ἡ Β πώρινη πρόσοψη στὸ Δρόμο τοῦ λιμανιοῦ. γ. Τὸ κτήριο στὴν ἀρχὴ τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ ΝΔ.

Ἀνατολικὸ κτήριο: α. Ἡ μεγάλη ραμφόστομη πρόχους στὴν ἐπίχωση τοῦ δωματίου Β, ἀπὸ ΒΑ. β. Λίθινα πινάκια τριβῆς καὶ τεμάχια πλίνθων στὴν ἐπίχωση τοῦ δωματίου Β ἀπὸ ΒΑ.

'Ανατολικὸ κτήριο: α. Σκυφίδιο ἀπὸ πορφυρίτη — οἱ λαβὲς ὁλοκληρώθηκαν — ἀπὸ τὸ δωμάτιο Β. β. 'Απιόσχημο ἀγγείδιο ἀπὸ φαγεντιανὴ γιὰ ἀρώματα ἀπὸ τὸ δωμάτιο Β. γ. Τὸ δωμάτιο Γ μὲ τοὺς πώρινους κυβόλιθους ἀπὸ Α.

α. Γενικὴ ἄποψη πρὸς τὸ Δ μέρος τοῦ Κτηρίου βόρεια ἀπὸ τὸ Δρόμο τοῦ λιμανιοῦ (δωμ. Α κλπ.) ἀπὸ Β. Δεξιὰ τὸ Παλαιοανακτορικὸ κτήριο βόρεια ἀπὸ τὸ Δρόμο τοῦ λιμανιοῦ μετὰ τὶς ἐργασίες ἀποκατάστασής του. β. Ὁ μὲ δυὸ φυτίλια λύχνος ἀπὸ φλεβωτὸ μάρμαρο τοῦ Δωματίου Β. γ. Τὸ δωμάτιο Γ τοῦ Κτηρίου Β ἀπὸ τὸ Δρόμο τοῦ λιμανιοῦ μὲ τὸν πήλινο «φωριαμό», ἀπὸ Ν.

α. Κτήριο βόρεια ἀπὸ τὸ Δρόμο τοῦ λιμανιοῦ. Ὁ κάδος στὸ δωμάτιο Δ ἀπὸ ΝΑ. β. Γενικὴ ἄποψη πρὸς τὸ Κτήριο βόρεια ἀπὸ τὸ Δρόμο τοῦ λιμανιοῦ καὶ τὸ Παλαιοανακτορικὸ κτήριο ἀπὸ ΒΔ. Στὸ πρῶτο ἐπίπεδο οἱ χῶροι τοῦ κλιμακοστασίου Θ, τοῦ διαδρομίσκου Η καὶ τοῦ πλακόστρωτου Ζ.

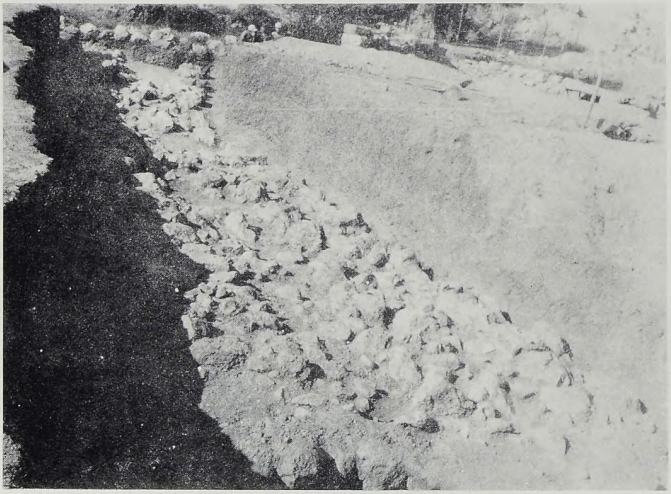

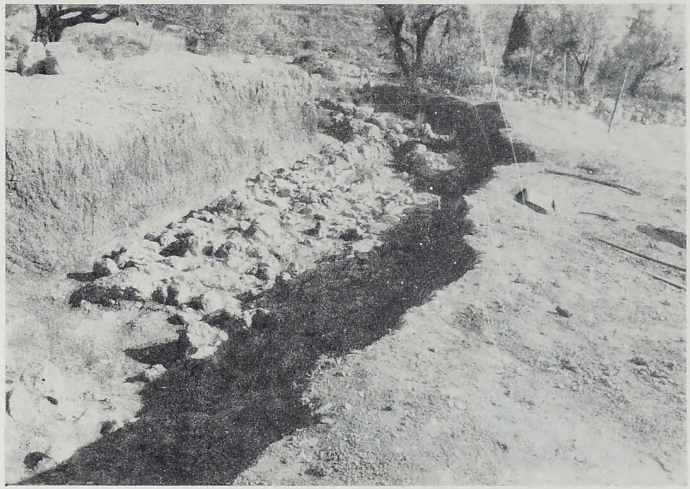

Νότιος περίβολος: α. Γενικὴ ὄψη ἀπὸ ΝΑ. β. Γενικὴ ὄψη ἀπὸ Δ. Στὸ πρῶτο ἐπίπεδο τὸ καταστραμμένο τμῆμα ἀπὸ τὸ β' νεωτερικὸ πηγάδι.

α. Γενικὴ ἄποψη ἀπὸ Β τοῦ Παλαιοανακτορικοῦ κτηρίου βόρεια ἀπὸ τὸ Δρόμο τοῦ λιμανιοῦ μετὰ τὴν ἀποκατάστασή του. β. Ὁ δρόμος Α τοῦ Ἰσχυροῦ κτηρίου μετὰ τὴν ἀποκατάστασή του, ἀπὸ Ν. γ. Τὸ Β τμῆμα τοῦ Ἰσχυροῦ κτηρίου καὶ ὁ γειτονικὸς δρόμος ἀπὸ Β, μετὰ τὴν ἀποκατάσταση.

Βασιλικὴ Ἱεραπέτρας. α. Ἀνασκαφὴ Βορείων Οἰκιῶν. Οἰκίαι Π καὶ Ξ ἀπὸ Β. Ἀριστερὰ τὰ ὑπολειπόμενα τῶν μπάζων τῆς ἀνασκαφῆς Seager. β. Νέον — ΝΔ τμῆμα — Μεγάλης Αὐλῆς.

Βασιλικὴ Ἱεραπέτρας. α. Νέον — νότιον — τμῆμα Μεγάλης Αὐλῆς. β. Καρποδόχη ἐκ τῶν Βορείων Οἰκιῶν. γ. Δύο ἀγγεῖα τοῦ ρυθμοῦ τῶν ὠχροτέρων στιλβωτῶν ἐκ τοῦ πλακοστρώτου Α2.

α. Ἡ τάφρος 6 στὴν ἀρχὴ τῆς ἀνασκαφῆς β. Ἡ κομματιασμένη ΥΜ ΙΙ πρόχους, *in situ*.

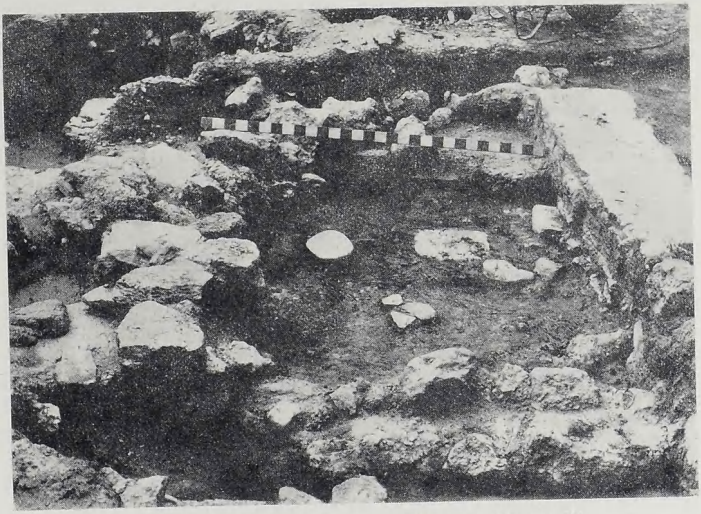

α. Τὸ ΥΜ ΙΙΙΑ/Β δωμάτιο μὲ τὸν κλίβανο. β. Πάτωμα XI.

α. Ή ΥΜ ΙΙΒ πρόχους. β. ΜΜ γεφυρόστομος σκύφος.

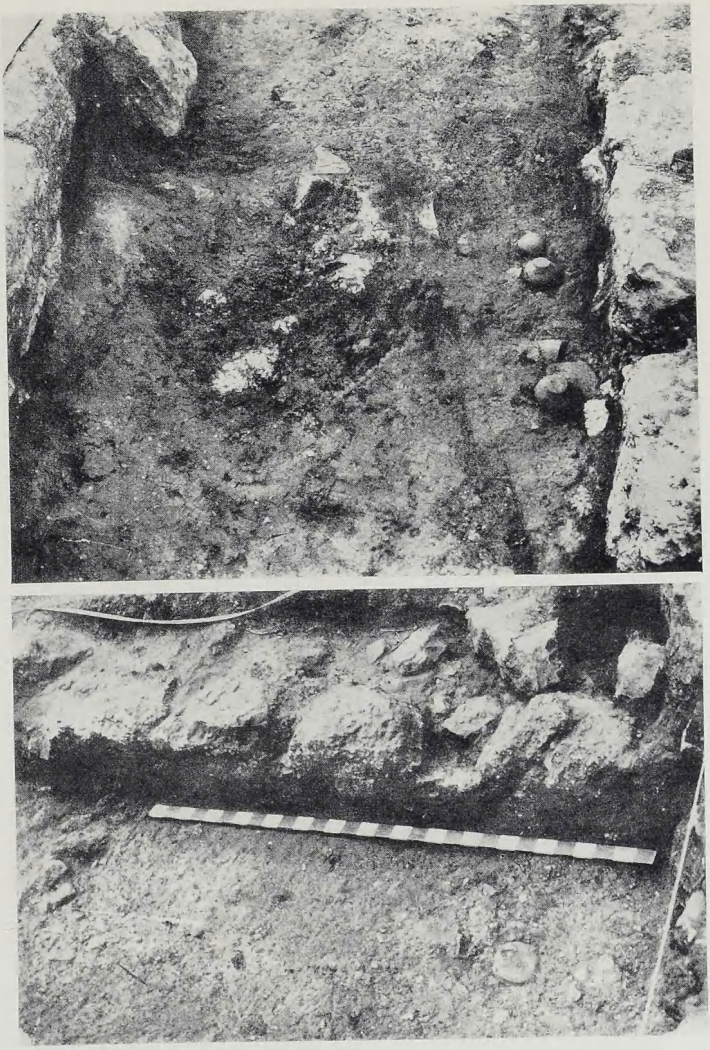

α. Πάτωμα Χ καὶ ΧΙΙΙ. β. Πάτωμα ΧΙΙΙ (λεπτομέρεια).

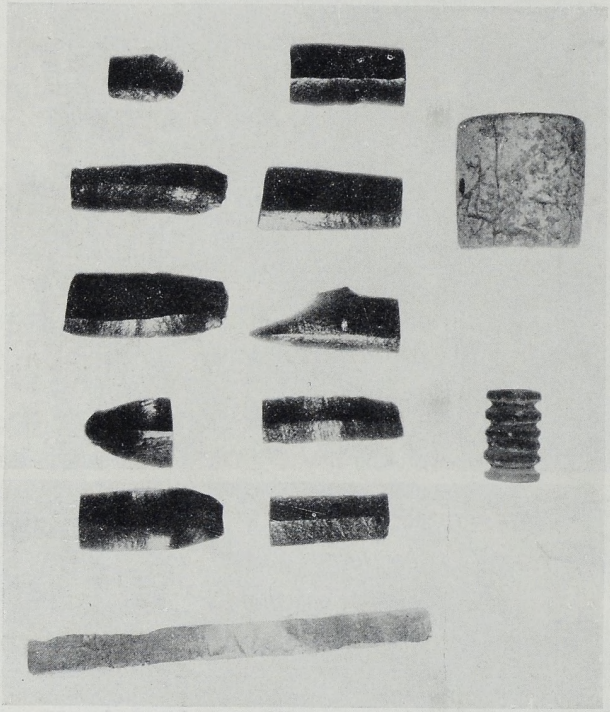

Μικροαντικείμενα από το κτήριο 19.

Ἀποθέσεις κυπέλλων στὸ κτήριο 4.

Ὁ πίθος τοῦ δωματίου 1 καὶ ὁ κάδος συνθλίψεως σταφυλῶν τοῦ δωματίου 2 τοῦ κτηρίου 4 *in situ*.

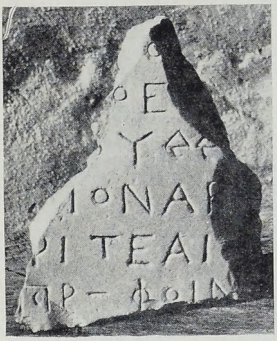

α - β. Δύο ὄψεις χάλκινου βραχιολιοῦ ἀπὸ τὸ Μαλεβρό. γ. Αἰχμὴ δόρατος ἀπὸ Σκουρτοῦ. δ. Χάλκινο φίδι ἀπὸ τὸ Μαλεβρό. ε. Θραῦσμα ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Διὸς Καραοῦ στὸν Ἀστακό. ς'. Θραῦσμα ἐπιγραφῆς ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Διὸς Καραοῦ.

'Αγγεῖα ἀπὸ τὸν τάφο Ι.

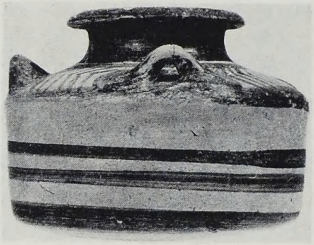

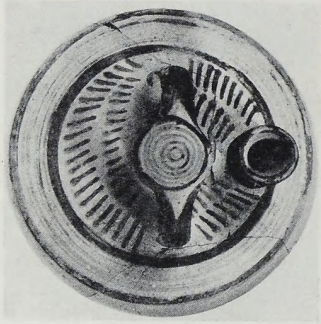

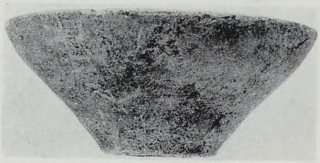

Ἀγγεῖα ἀπὸ τὸν τάφο Ι.

Εὑρήματα ἀπὸ τὸν τάφο Ι: α - β. Ἐγχειρίδια. γ. Ἀσβεστολιθικὴ πλάκα. δ - ε. Ψῆφοι διαδημάτων.

Εὑρήματα ἀπὸ τὸν τάφο Ι: α. Χάντρες ἀπὸ φαγεντιανὴ τροχόσχημες. β. Χάντρες μὲ πυκνὲς ραβδώσεις. γ. Περίαπτο καὶ κουμπιὰ λίθινα. δ - ζ. Σφραγιδοκύλινδροι ἀπὸ φαγεντιανή.

α

β

γ

δ

ε

ς'

ζ

α - γ. Σφραγιδοκύλινδροι ἀπὸ φαγεντιανὴ τάφου Ι. δ. Χάλκινο δαχτυλίδι τάφου Ι.
ε - ζ. Ἀγγεῖα ἀπὸ τὸν τάφο ΙΙ.

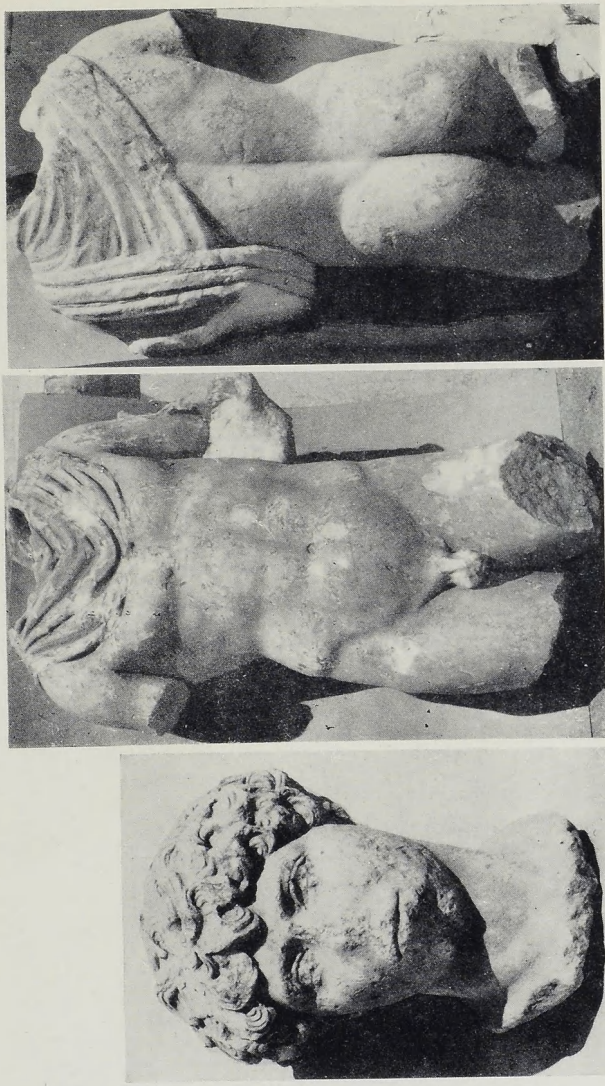

Βιγλιὰ Ἱεραπέτρας: α. Κεφαλὴ ἐφήβου. β. Κορμὸς ἐφήβου. γ. Κορμὸς ἐφήβου (πίσω ὄψη).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
(1837 - 1980)

Α. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

Δραχμαί

1. ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ (ΕΑ) 1837-1909, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ (ΑΕ) 1910 - 1976 (1 - 115: πρβ. πινάκιον παρὰ ⟨Β. Λεονάρδῳ⟩, Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος λεύκωμα, σ. 1 - 3). Σχῆμα 4ον ..... —

Περίοδος Α' : τόμος 1 - 16 (1837 - 1860): *1837*: τεύχη 4 (Ὀκτώβριος, Νοέμβριος καὶ Δεκέμβριος α' καὶ β'), (*1838 - 1857* δὲν πωλοῦνται), *1858*, τεῦχος 50, *1859*, τεῦχος 51 (*1860* δὲν πωλεῖται)· ἕκαστον τεῦχος ..... 500.—

Περίοδος Β' : τόμος 17 - 21 (1862 - 1874): *17 (1862)*: τεύχη α' - ιβ' (τὰ τεύχη θ' - ιβ' ἐξεδόθησαν τὸ 1863)· ἕκαστον τεῦχος ..... 500.—
18 - 21 (1869 - 1874): 18 (1869): τεῦχος ιγ'· 19 (1870): τεῦχος ιδ'· 20 (1872): τεύχη ιε' καὶ ιF' (τὸ ιF' ἐξεδόθη τὸ 1873)· 21 (1874): τεῦχος ιζ'· ἕκαστον τεῦχος ..... 500.—

Περίοδος Γ' : τόμος 22 - 62 (1883 - 1923): *22 - 62 (1883 - 1923)*: 1883 - 1884, (1885 - 1892 δὲν πωλοῦνται), 1893 - 1894, (1895 - 1897 δὲν πωλοῦνται), 1898 - 1899, (1900 - 1904 δὲν πωλοῦνται), 1905 - 1918· εἷς τόμος κατ' ἔτος (ἐκ τεσσάρων τευχῶν συγκείμενος)· ἕκαστος τόμος ..... 500.—
1919 - 1923· εἷς τόμος κατ' ἔτος· ἕκαστος τόμος ..... 500.—

Περίοδος Δ' : τόμος 63 κέ. (1924 κέ.): *63 - 75 (1924 - 1936)*, εἷς τόμος κατ' ἔτος· ἕκαστος τόμος ..... 800.—
76 (1937): πανηγυρικὸς τόμος ἑκατονταετηρίδος εἰς 3 μέρη ἑκατὸν εἴκοσι περίπου τυπογραφικῶν φύλλων· α' καὶ β' μέρος· ἕκαστος τόμος 800.—
γ' μέρος ..... 800.—
77 - 91 (1938 - 1952)· ἕκαστος τόμος ..... 800.—
92/3 (1953 - 1954): Εἰς μνήμην ΓΕΩΡΓΙΟΥ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Α' μέρος .... 800.—
Β' καὶ Γ' μέρος· ἕκαστος τόμος ..... 800.—
94 - 103 (1955 - 1964)· ἕκαστος τόμος ..... 800.—
104 - 105 (1965 - 1966)· ἕκαστος τόμος ..... 800.—
106 (1967) ..... 800.—
107 - 108 (1968 - 1969)· ἕκαστος τόμος ..... 800.—
109 - 111 (1970, 1971, 1972)· ἕκαστος τόμος ..... 1300.—
112 - 113 (1973 - 1974)· ἕκαστος τόμος ..... 1600.—
114 - 116 (1975 - 1977)· ἕκαστος τόμος ..... —
117 (1978) .....

Δραχμαί

Εὑρετήριον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς τρίτης περιόδου ὑπὸ **Ἀλεξάνδρου Λαμπροπούλου**· τόμος 1ος: 1883 - 1887. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + στῆλαι 550. 1902 ..... 500.—

Εὑρετήριον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς πρώτης καὶ δευτέρας περιόδου (1837 - 1874) ὑπὸ **Ἀθηνᾶς Γ. Καλογεροπούλου** καὶ **Μαρίας Προύνη - Φιλίπ**· τόμος 1ος. Σχῆμα 4ον, σελίδες ροθ' + 243. 1973 ..... 1000.—

2. ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ 1837 - 1975 (ΠΑΕ 1 - 131: πρβ. πινάκιον ἐν ΠΑΕ 1921, σ. 77 - 79).

Περίοδος Α' : τόμος 1 - 13 (1837 - 1848/9) : *1 - 3 (1837 - 1837/8, 1838/9):* Σύνοψις τῶν πρακτικῶν ⟨τῆς Α' - Γ' συνεδριάσεως⟩ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν ⟨Ἔκδοσις 1η⟩. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 93. 1840. (Δὲν πωλεῖται) ..... —

4 (1840/41): Πρακτικὰ τῆς Δ' συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ⟨Ἔκδοσις 1η⟩. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 77. 1840. (Δὲν πωλεῖται) ..... —

5 (1840/1): Πρακτικὰ τῆς Ε' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ⟨Ἔκδοσις 1η⟩. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 87. 1841. (Δὲν πωλεῖται) ..... —

6 (1841/2): Πρακτικὰ τῆς Ζ' (γράφε: Γ') Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ⟨Ἔκδοσις 1η⟩. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 31. 1842. (Δὲν πωλεῖται) ..... —

7 - 11 (1842/3 - 1846/7): Δὲν ἐξετυπώθησαν ἰδιαιτέρως ..... —

1 - 11 (1837 - 1846/7): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν ⟨τῆς Α' - ΙΑ' Γενικῆς συνεδριάσεως⟩ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν ⟨Ἔκδοσις 2α⟩. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 325, πίναξ 1. 1846 (1847). (Δὲν πωλεῖται) ..... —

12 (1847/8): Πρακτικὰ τῆς ΙΒ' Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 31. 1848. (Δὲν πωλεῖται) ..... —

13 (1848/9): Πρακτικὰ τῆς ΙΓ' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 37. 1849. (Δὲν πωλεῖται) ..... —

Περίοδος Β' : τόμος 14 - 25 (1858/9 - 1869/70) : *14 (1858/9):* Συνοπτικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες α + 43. 1858/9. *15 - 25 (1859/60 - 1869/70):* Γενικαὶ συνελεύσεις τῶν ἑταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1859/60, 1860/1, 1861/2, 1862/3 (ἐξεδόθη τὸ 1864), (1863/4, 1864/5 δὲν πωλοῦνται), 1865/6, (1866/7, 1867/8 δὲν πωλοῦνται), 1868/9, 1869/70. Σχῆμα 8ον· ἕκαστον τεῦχος ..... 200.—

Περίοδος Γ' : τόμος 26 - 74 (1870/1 - 1916/9) : *26 - 74 (1870/1 - 1916/9):* Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (1870/1 δὲν πωλεῖται), 1871/2, (1872/3), 1873/4, 1874/5, 1876 - 1882, (1883 - 1884 δὲν πωλοῦνται), 1885, (1886 - 1887 δὲν πωλοῦνται), 1888, 1889, (1890), 1891, 1892, 1893, (1894 - 1909

Δραχμαί

δὲν πωλοῦνται), 1910, 1911, (1912 - 1914 δὲν πωλοῦνται), 1915 - 1916/9. Σχῆμα 8ον· ἕκαστος τόμος ..... 500.—

Περίοδος Δ' : τόμος 75 κέ. (1920 κέ.) : *75 - 107 (1920 - 1951):* Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1920, 1921, 1922/4, 1925/6, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941/44, 1945/8, 1949, 1950, 1951. Σχῆμα 8ον· ἕκαστος τόμος ..... 500.—

108 (1952) ..... 500.—

109 - 110 (1953 - 1954)· ἕκαστος τόμος ..... 500.—

111 - 115 (1955 - 1959)· ἕκαστος τόμος ..... 500.—

116 (1960) ..... 700.—

117 (1961) ..... 700.—

118 (1962) ..... 700.—

119 (1963) ..... 700.—

120 (1964) ..... 700.—

121 (1965) ..... 700.—

122 (1966) ..... 700.—

123 (1967) ..... 700.—

124 (1968) ..... 700.—

125 (1969) ..... 700.—

126 (1970) ..... 700.—

127 (1971) 128 (1972) 129 (1973)· ἕκαστος τόμος ..... 1200.—

130 (1974) (δὲν πωλεῖται) ..... 1200.—

131 (1975) Α' τεῦχος καὶ Β' τεῦχος ..... 1600.—

132 (1976) Α' τεῦχος καὶ Β' τεῦχος ..... 1600.—

133 (1977) Α' τεῦχος καὶ Β' τεῦχος ..... 1600.—

3. ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ [ἐπιμελείᾳ **Ἀναστασίου Κ. Ὀρλάνδου**] κατὰ τὰ ἔτη 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959· ἕκαστον τεῦχος ..... 200.—

» » » 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966,

» » » 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973,

» » » 1974, 1975, 1976, 1977· ἕκαστον τεῦχος ..... 400.—

κατὰ τὸ ἔτος 1978· ..... 250.—

Β. ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

4. *Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι, ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου.* Φυλλάδιον (1ον: 1851, σελίδες 12, πίνακες 15· δὲν πωλεῖται), 2ον: 1852 (σελίδες ια' + 22 + 5, πίνακες 8), 3ον: 1855 (σελίδες 60, πίνακες 4). Σχῆμα 4ον· τὸ φυλλάδιον ἑκάτερον. (Δὲν πωλεῖται) ..... 400.—

Δραχμαί

5. *Πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθείου ἐπιτροπείας ἢ ἀναγραφὴ τῆς ἀληθοῦς κατα-στάσεως τοῦ Ἐρεχθείου, γενομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου.* Σχῆμα 4ον, σελίδες 12, πίνακες 8. 1853. (Δὲν πωλεῖται) ..... —

6. *Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι.* Φυλλάδιον α΄ (ἄλλο δὲν ἐξεδόθη). Σχῆμα 4ον, σελίδες β΄+34, πίνακες 9. 1860. (Δὲν πωλεῖται) ..... 400.—

7. **Εὐθύμιος Καστόρχης**· *Ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρ-χαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς τῷ 1837 μέχρι τοῦ 1879 τελευ-τῶντος.* Σχῆμα 8ον, σελίδες Γ΄+130. 1879. (Δὲν πωλεῖται) ..... —

7α. *Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας* (Τεῦχος 1ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 124, 1887 (Τεῦχος 2ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 126. 1906. (Δὲν πωλοῦνται) ..... —

8. **A. G. Lolling**· *Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐπιγραφικοῦ μουσείου*· τόμος 1ος. Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, τεῦχος α΄: Ἀρχαϊκαὶ ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαί. Σχῆμα 4ον, σελίδες η΄+στῆλαι 152+η΄, πίναξ 1. 1899. ..... 400.—

9. **Π. Καββαδίας**· *Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 304, εἰκόνες 9, πίνακες 10, ὧν εἷς τοπογραφικός. 1900. (Δὲν πωλεῖται) ..... —

10. **Π. Καββαδίας**· *Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1837 ἱδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1900.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 115. 1900 ..... 400.—

10α. ⟨**Βαλέριος Στάης**⟩· *Τὰ εὑρήματα τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθήρων* (=ΑΕ 1902, στήλη 145 - 173/4), εἰκόνες 21, πίνακες 8 (παρένθετοι)+11. (Δὲν πωλεῖ-ται) ..... —

11. *Comptes rendus du Congrès international d'archéologie, Ière session: Athènes 1905.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 400, μετ' εἰκόνων. 1905 ..... 400.—

12. *Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος*· τόμος 1ος: Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπό-λεως (συντάκται: **Καββαδίας, Καστριώτης, Κουρουνιώτης, Lechat, Λεονάρ-δος, Schrader, Schroeder, Στάης, Σωτηριάδης, Wolters**). Σχῆμα 4ον, σελίδες β΄+στῆλαι 118, πίνακες 36 (ἀρ. 1 - 33). 1906 ..... 500.—

13. **P. Kavvadias+G. Kawerau**· *Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890.* **Π. Καββαδίας + Γ. Καβεράου**· *Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890.* Ἑλληνιστὶ καὶ γερμανιστί. Σχῆμα φύλλου, στῆλαι 150+σελίδες 2, εἰκόνες 14, πίνακες 13. 1906 - 1907 [1974].. 1500.—

14. **Χρῆστος Τσούντας**· *Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου.* Σχῆμα 4ον, στῆλαι ΙΓ+432, εἰκόνες 312, πίνακες 47. 1908 ..... 1000.—

15. **Γεώργιος Α. Παπαβασιλείου**· *Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ παραρτήματος Εὐβοϊκῶν ἐπιγραφῶν.* Σχῆμα 4ον, στῆλαι β΄ + 108, εἰκόνες 53, πίνακες 21. 1910 ..... 400.—

Δραχμαί

16. **Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης**· *Κατάλογος τοῦ Μουσείου Λυκοσούρας.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 72, εἰκόνες 74. 1911 ..... 400.—

16α. **⟨Βασίλειος Λεονάρδος⟩**· *Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἀναγραφή.* Σχῆμα 4ον, σελίδες 4. 1912. (Δὲν πωλεῖται) ..... —

16β. **⟨Βασίλειος Λεονάρδος⟩**· *Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος λεύκωμα.* Σχῆμα 4ον, σελίδες 8. (Δὲν πωλεῖται) ..... 250.—

17. **Γεώργιος Π. Οἰκονόμος**· *Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας*· τεῦχος 1ον. Σχῆμα 4ον, σελίδες 40, εἰκόνες 29. 1915 ..... 250.—

18. **Γεώργιος Κ. Γαρδίκας**· *Μελετήματα ἀρχαιολογικά.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1915 ..... 250.—

19. **Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος**· *Τοπογραφία τῶν Δελφῶν*· τεῦχος 1ον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 113, εἰκόνες (παρένθετοι) 11, πίνακες 3. 1912 - 17. (Δὲν πωλεῖται) 250.—

20. **Βαλέριος Στάης**· *Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 55, εἰκόνες 14, πίνακες 5. 1920. (Δὲν πωλεῖται) ..... 250.—

21. **Georgius P. Oeconomus**· *De profusionum receptaculis sepulcralibus inde ab antiquissimis temporibus usque ad nostram fere aetatem usitatis.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 63, εἰκόνες 17. 1921 ..... 250.—

22. **Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος**· *Ὁ ἀποτυμπανισμός,* συμβολὴ ἀρχαιολογικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τὴν λαογραφίαν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 144, εἰκόνες 21, ἐξ ὧν 7 παρένθετοι. 1923. (Δὲν πωλεῖται) ..... 250.—

23. **Ἀπόστολος Σ. Ἀρβανιτόπουλος**· *Γραπταὶ στῆλαι Δημητριάδος - Παγασῶν.* Σχῆμα 2ον, σελίδες 179, εἰκόνες 203, πίνακες παρένθετοι 7, πίνακες ἐν τέλει ἔγχρωμοι 10. 1928 ..... 1500.—

24. **Γεώργιος Ἐ. Μυλωνᾶς**· *Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 174, εἰκόνες 86, πίνακες 2, γεωγραφικοὶ χάρται 3. 1928. Ἀνατύπωσις μετὰ προσθήκης. 1975 ..... 400.—

25. **Ἰωάννης Γ. Γεννάδιος**· *Ὁ Λόρδος Ἔλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογήσαντες ἐπιδρομεῖς 1440 - 1837.* Σχῆμα 8ον, σελίδες κΓ'+257, πίνακες 5. 1930 ..... 400.—

26. **Ἰωσὴφ Χατζιδάκις**· *Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Κρήτῃ.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 74. 1931 ..... 300.—

26α. **Γεώργιος Σωτηρίου**· *Χριστιανικαὶ Θῆβαι* (=ΑΕ 1929). Σχῆμα 4ον, σελίδες 256, εἰκόνες 270, πίνακες 5. 1931. (Δὲν πωλεῖται) ..... 800.—

27. **⟨Γεώργιος Π. Οἰκονόμος⟩**· *Τὸ ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς ἑκατονταετίαν 1837 - 1937,* ἐν ἀλφαβητικῇ διατάξει. Σχῆμα 8ον, σελίδες 104. 1938 ..... 250.—

Δραχμαί

28. **Γεώργιος Π. Οἰκονόμος**· *Τὰ ἑκατὸν ἔτη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.* Λόγος πανηγυρικὸς τοῦ Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου, ρηθεὶς τῇ 23ῃ Ὀκτωβρίου 1938 ἐν τῷ Παρθενῶνι κατὰ τὴν πανηγυρικὴν συνεδρίαν τῆς Ἑκατοντα-ετηρίδος. Σχῆμα 4ον, σελίδες 14 [1942] ..... 250.—

28α. *Λεύκωμα τῆς Ἑκατονταετηρίδος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1837 - 1937.* Σχῆμα 4ον, 62 + (51). Ἐν Ἀθήναις (1937 - 1952)..... 600.—

29. **Νικόλαος Μ. Κοντολέων**· *Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας.* Σχῆμα 8ον, σελίδες δ' + 102, εἰκὼν 1. 1949. Ἀνατύπωσις 1975 ..... 250.—

30. **Φοῖβος Δ. Σταυρόπουλλος**· *Ἡ Ἀσπὶς τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου τοῦ Φειδίου.* Σχῆμα 8ον, σελίδες η' + 84, εἰκόνες 31, παρένθετος πίναξ 1. 1950 ..... 400.—

31. **Ἀνδρέας Ξυγγόπουλος**· *Συλλογὴ Ἑλένης Ἀ. Σταθάτου. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν εἰκόνων, τῶν ξυλογλύπτων καὶ τῶν μεταλλίνων ἔργων τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν μετὰ τὴν Ἅλωσιν χρόνων.* Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + 47, πίνακες 27. 1950 600.—

32. **Κωνσταντῖνος Θ. Συριόπουλος**· *Ὁ Στερεοβάτης τοῦ Παρθενῶνος.* Σχῆμα 8ον, σελίδες Γ' + 121, εἰκόνες 8. 1951 ..... 250.—

33. **Κωνσταντῖνος Α. Ρωμαῖος**· *Κέραμοι τῆς Καλυδῶνος. Συμβολὴ εἰς ἀκριβεστέραν θεώρησιν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης.* Σχῆμα 4ον, σελίδες Γ' + 144, εἰκόνες 76. 1951 ..... 600.—

34. **Γεώργιος** καὶ **Μαρία Σωτηρίου**· *Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης.* Κείμενον καὶ λεύκωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες ιβ' + 278, εἰκόνες 98, πίνακες VII + 102. 1952 ..... 1600.—

35. **Ἀναστάσιος Κ. Ὀρλάνδος**· *Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης.* Σχῆμα 4ον, Τόμ. Α' (1952) + Β' (1954), σελίδες 605 + κη', εἰκόνες 549, πίνακες Α + Β καὶ «Εὑρετήριον» τοῦ Α' καὶ τοῦ Β' τόμου (1957), σελίδες 136. Ἀνατύπωσις 1974 ..... 2000.—
Τόμος Α' ..... 800.—
Τόμος Β' ..... 800.—
Εὑρετήριον. (Δὲν πωλεῖται) ..... 400.—

36. **Μάρκελλος Μιτσός**· *Ἀργολικὴ προσωπογραφία.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 211. 1952..... 500.—

37. **Ἀναστάσιος Κ. Ὀρλάνδος**· *Τὰ ὑλικὰ δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ οἱ τρόποι ἐφαρμογῆς αὐτῶν κατὰ τοὺς συγγραφεῖς, τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὰ μνημεῖα.* Σχῆμα 4ον ..... 2000.—
Τχ. 1ον. *Τὸ ξύλον καὶ ὁ πηλός.* Σελίδες 154, εἰκόνες 64. 1955 ..... 1000.—
Τχ. 2ον. *Τὰ μέταλλα, τὸ ἐλεφαντοστοῦν, τὰ κονιάματα, καὶ οἱ λίθοι.* Σελίδες 426, εἰκόνες 405. 1959 - 60 ..... 1000.—

38. **Νικόλαος Κ. Μουτσόπουλος**· *Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας.* Σχῆμα 8ον, σελίδες ιε' + 238, εἰκόνες 142. 1956 ... 400.—

39. **Γεώργιος Ἐ. Μυλωνᾶς**· *Ὁ πρωτοαττικὸς ἀμφορεὺς τῆς Ἐλευσῖνος.* Σχῆμα 4ον, σελίδες ιε' + 135, εἰκόνες 39, πίνακες 16 καὶ ἔγχρωμοι Α + Β. 1957. 800.—

Δραχμαί

40. **Ἀνδρέας Ξυγγόπουλος**· *Σχεδίασμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἅλωσιν.* Σχῆμα 4ον, σελίδες μς'+380, πίνακες 72. 1957 ..... 1400.—

41. **Ἰωάννα Κ. Κωνσταντίνου**· *Ρυθμοὶ κινήσεων καὶ λοξαὶ στάσεις εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ἑλληνικὴν πλαστικήν.* Σχῆμα 8ον, σελίδες ια'+58, εἰκόνες 31, πίνακες 16. 1957 ..... 250.—

42. **Νικόλαος Μ. Βερδελῆς**· *Ὁ πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς τῆς Θεσσαλίας.* Σχῆμα 8ον, σελίδες η'+102, εἰκόνες 25, πίνακες 15. 1958 ..... 250.—

43. **Ἰωάννης Δ. Κοντῆς**· *Τὸ ἱερὸν τῆς Ὀλυμπίας κατὰ τὸν Δ' π.Χ. αἰῶνα.* Σχῆμα 8ον, σελίδες η'+120, πίνακες 17. 1958. (Δὲν πωλεῖται) ..... 250.—

44. **Βασίλειος Γ. Καλλιπολίτης**· *Χρονολογικὴ κατάταξις τῶν μετὰ μυθολογικῶν παραστάσεων ἀττικῶν σαρκοφάγων τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 79+πίνακες 6. 1958 ..... 250.—

45. **Χαρίκλεια Μπάρλα**· *Μορφὴ καὶ ἐξέλιξις τῶν βυζαντινῶν κωδωνοστασίων.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 52, εἰκόνες 12, πίνακες 14. 1959 ..... 250.—

46. **Γεώργιος Σ. Δοντᾶς**· *Εἰκόνες καθημένων πνευματικῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν τέχνην.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 108+πίνακες 40. 1960 ..... 400.—

47. **Δημήτριος Λαζαρίδης**· *Πήλινα εἰδώλια Ἀβδήρων.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 83+ πίνακες 34. 1960 ..... 400.—

48. **Σέμνη Καρούζου**· *Τὰ ἀγγεῖα τοῦ τύμβου Ι τοῦ Ἀναγυροῦντος.* Σχῆμα 4ον, σελίδες ις'+140, εἰκόνες 98, πίνακες 93 καὶ 9 ἔγχρωμοι. 1963 ..... 1500.—

49. **Χρυσούλα Καρδαρᾶ**· *Ροδιακὴ Ἀγγειογραφία.* Σχῆμα 4ον, σελίδες ια'+ 310, εἰκόνες 287, παρένθ. πίν. Α+Β, πίνακες 14. 1963 ..... 800.—

50. **Νικόλαος Δρανδάκης**· *Ὁ Ἐμμανουὴλ Τζάνε Μπουνιαλῆς θεωρούμενος ἐξ εἰκόνων του σῳζομένων κυρίως ἐν Βενετίᾳ.* Σχῆμα 8ον, σελίδες η'+182, πίνακες 70. 1962 ..... 400.—

51. **Κωνσταντῖνος Θ. Συριόπουλος**· *Ἡ προϊστορία τῆς Πελοποννήσου.* Σχῆμα 8ον, σελίδες XLVIII+633, εἰκόνες 10, χάρται I - VI, πίνακες I - VIII. 1964. (Δὲν πωλεῖται) ..... 800.—

52. **Ἀναστάσιος Κ. Ὀρλάνδος**· *Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἄρτης.* Σχῆμα 4ον, σελίδες 183, εἰκόνες 157, πίνακες 30 (1 - 20 ἔγχρωμοι), μετὰ συντόμου γαλλικῆς μεταφράσεως ἐκ σελίδων XLII. 1963 ..... ἄδετον ..... 1600.—
δεμένον ..... 2000.—

53. **Σωτήριος Ἰ. Δάκαρης**· *Οἱ γενεαλογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν.* Σχῆμα 8ον, σελίδες β'+169, πίνακες 5. 1964 ..... 400.—

54. «**Χαριστήριον εἰς Α. Κ. Ὀρλάνδον**» Τόμ. Α' (1965), Β' καὶ Γ' (1966), Τόμ. Δ' (1967 - 68)
ἕκαστος τόμος ..... 1000.—

55. **Ἀριστείδης Πασαδαῖος**· *Ἐπὶ δύο βυζαντινῶν μνημείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀγνώστου ὀνομασίας.* Σχῆμα 4ον, σελίδες 108, παρένθ. πίνακες Α - ΚΖ', πίνακες 16. 1965 ..... 600.—

Δραχμαί

56. **Στυλιανὸς Ἀλεξίου**· *Ὑστερομινωικοὶ τάφοι λιμένος Κνωσσοῦ (Κατσαμπᾶ).* Σχῆμα 4ον, σελίδες ια'+85, εἰκόνες 38, παρένθετοι πίνακες 6, πίνακες 38 (ὁ πίναξ προμετωπίδος καὶ οἱ πίνακες 6 καὶ 20 ἔγχρωμοι). 1966 ..... 700.—

57. **Φώτιος Μ. Πέτσας**· *Ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων.* Σχῆμα 4ον, σελίδες 192, εἰκόνες 43, παρένθετοι πίνακες 3, ἔγχρωμοι πίνακες Α' - Γ', πίνακες 45. 1966 ... 1000.—

58. **Ἀναστάσιος Κ. Ὀρλάνδος**· *Ἡ ἀρκαδικὴ Ἀλίφειρα.* Σχῆμα 4ον, σελίδες 274, εἰκόνες 175, παρένθ. πίνακες 1 - 5. 1967 - 68 ..... 1000.—

59. **Ἐμμανουὴλ Πρωτοψάλτης**· *Ἱστορικὰ ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὰς ἀρχαιότητας καὶ λοιπὰ μνημεῖα τῆς Ἱστορίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ Καποδίστρια.* Σχῆμα 4ον, σελίδες μδ'+296, πίνακες Ι - XIX. 1967 1000.—

60. **Σεραφεὶμ Χαριτωνίδης**· *Αἱ ἐπιγραφαὶ τῆς Λέσβου. Συμπλήρωμα.* Σχῆμα 4ον, σελίδες 106, εἰκόνες 48, πίνακες 46. 1968 ..... 700.—

61. **Κωνσταντῖνος Θ. Συριόπουλος**· *Ἡ προϊστορία τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος.* Σχῆμα 8ον, σελίδες Λ+540, εἰκόνες 10, χάρται Ι - VI, πίνακες 8. 1968 ..... 1000.—

62. **Μ. Ἀνδρόνικος**· *Βεργίνα Ι. Τὸ νεκροταφεῖον τῶν τύμβων.* Σχῆμα 4ον, σελίδες ζ'+298, εἰκόνες 108, παρένθ. πίν. Α - ΚΓ (ΚΓ 1 - 5), πίνακες 135. 1969.. 1000.—

63. **Βασίλειος Χ. Πετράκος**· *Ὁ Ὠρωπὸς καὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀμφιαράου.* Σχῆμα 8ον, σελίδες ιδ'+222, εἰκόνες 43, παρένθ. πίν. Α, πίνακες 63. 1968. ..... 700.—

64. Μεταφέρεται εἰς τὸ Κεφάλαιον Γ, ἀριθ. 4.

65. **Εὐστάθιος Γ. Στίκας**· *Τὸ οἰκοδομικὸν χρονικὸν τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ Φωκίδος.* Σχῆμα 4ον, σελίδες ια' + 299, εἰκόνες 135, παρένθ. πίν. Α - ΙΒ', πίνακες 184 + ἔγχρωμος πίναξ προμετωπίδος καὶ Α - Γ. 1970 ..... 1000.—

66. **Ἀντώνιος Ζώης**· *Προβλήματα χρονολογίας τῆς Μινωικῆς κεραμεικῆς — Γοῦρνες, Τύλισος, Μάλια.* Σχῆμα 4ον, σελίδες ζ'+99, πίνακες 47+Α - Β ἔγχρωμοι. 1969 ..... 400.—

67. **Σπυρίδων Ε. Ἰακωβίδης**· *Περατή. Τὸ νεκροταφεῖον.* Σχῆμα 4ον. Τόμ. Α - Γ.

Α'. *Οἱ τάφοι καὶ τὰ εὑρήματα.* Σελίδες ια'+473, σχέδια 155. ..... 1500.—

Β'. *Γενικαὶ παρατηρήσεις.* Σελίδες ιθ' + 485, εἰκόνες 161, ἔγχρωμοι πίνακες Ι - IV ..... 1500.—

Γ'. *Πίνακες* 1 - 190+σελίδες 1 - 38). 1969 - 1970 ..... 1000.—

68. **Χαρὰ Τζαβέλλα - Evjen**· *Τὰ πτερωτὰ ὄντα τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς τοῦ Αἰγαίου.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 132, πίνακες 40. 1970 ..... 400.—

69. **Θεοδώρα Γ. Καράγιωργα**· *«Γοργείη Κεφαλή» (Καταγωγὴ καὶ νόημα τῆς γοργονικῆς μορφῆς ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ τῇ τέχνῃ τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων).* Σχῆμα 8ον, σελίδες ις' + 158, πίνακες 23. 1970 ..... 400.—

Δραχμαί

70. **Δέσποινα Παπακωνσταντίνου - Διαμαντούρου**· *Πέλλα Ι. Ἱστορικὴ Ἐπισκόπησις καὶ μαρτυρίαι.* Σχῆμα 4ον, σελίδες ι΄ + 257, πίνακες 40 + Α - Β ἔγχρωμοι. 1971 ..... 500.—

71. **Ἔφη Σαπουνᾶ - Σακελλαράκη**· *Μινωικὸν Ζῶμα.* Σχῆμα 8ον, σελίδες κγ΄+ 259, εἰκόνες 77, πίνακες 54 + Α - Γ, ἔγχρωμοι καὶ χάρτης 1. 1971 .... 500.—

72. **Θεόδωρος Σπυρόπουλος**· *Ὑστερομυκηναϊκοὶ ἑλλαδικοὶ θησαυροί.* Σχῆμα 4ον, σελίδες ιε΄+ 233, εἰκόνες 1-37, πίνακες 37. 1972 ..... 500.—

73. **Γεώργιος Ε. Μυλωνᾶς**· *Ὁ ταφικὸς Κύκλος Β τῶν Μυκηνῶν.* Σχῆμα 4ον. Τόμος Α΄, σελίδες κδ΄+ 442, εἰκόνες 30, ἔγχρωμοι πίνακες ε-ιβ΄ ..... 1500.— Τόμος Β΄, πίνακες 1-249 + σελίδες δ-ιζ΄). 1973 ..... 1000.—

74. **Γρηγόριος Κωνσταντινόπουλος**· *Ὁ Ροδιακὸς Κόσμος. Ι Λίνδος.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 82, εἰκόνες 4. 1972 ..... 250.—

75. **Στυλιανὸς Πελεκανίδης**· *Καλλιέργης. Ὅλης Θετταλίας ἄριστος ζωγράφος.* Σχῆμα 4ον, σελίδες ι΄+ 175, εἰκόνες 3, πίνακες 1 - 83, ἔγχρωμοι πίνακες Α - ΚΑ, ἔγχρωμος πίναξ προμετωπίδος+παρένθετος πίναξ Ι. 1973. (Δὲν πωλεῖται) 1500.—

76. **Ἀριστείδης Πασαδαῖος**· *Ὁ κεραμοπλαστικὸς διάκοσμος τῶν βυζαντινῶν κτηρίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως.* Σχῆμα 4ον, σελίδες Ι - ΧΙΙ + 84, πίνακες 50 + παρένθ. πίν. Α - Β. 1973 ..... 700.—

77. **Ἀγγελικὴ Πιερίδου**· *Ὁ πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς ἐν Κύπρῳ.* Σχῆμα 4ον, σελίδες ις΄ + 112, εἰκόνες 5, σχήματα 23, πίνακες 35. 1973 ..... 700.—

78. **Γεώργιος Στ. Κορρές**. *Ἡ βιβλιογραφία τοῦ Ἐρρίκου Σλῆμαν.* Σχῆμα 8ον, σελίδες ις΄ + 200, πίνακες 16. 1974 ..... 400.—

79. **Μάντω Καραμεσίνη-Οἰκονομίδου**· *Ἡ νομισματοκοπία τῆς Νικοπόλεως.* Σχῆμα 4ον, σελίδες κ΄ + 200, εἰκόνες 2, πίνακες 71. 1975..... 1300.—

80. **Εὐστάθιος Στίκας**· *Ὁ κτίτωρ τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ.* Σχῆμα 4ον, σελίδες κ΄ + 158, εἰκόνες 35, πίνακες 33, ἔγχρωμοι πίνακες Α΄ - Θ΄, ἔγχρ. πίναξ προμετωπίδος + παρένθετοι πίν. Α΄ - Γ΄. 1975..... 1000.—

81. **Γεώργιος Μυλωνᾶς**· *Τὸ Δυτικὸν Νεκροταφεῖον τῆς Ἐλευσῖνος.* Σχῆμα 4ον. Τόμος Α΄, σελίδες ιθ΄ + 357, σχέδια 91, ἔγχρωμοι πίν. θ΄ - ιβ΄ ..... 1800.— Τόμος Β΄, σελίδες ιγ΄+ 355, σχέδια 135 ..... 1800.— Τόμος Γ΄, πίνακες Α - Μ καὶ 1 - 91+σελίδες λθ΄ 1975. (Οἱ τόμοι διατίθενται καὶ κεχωρισμένως) ..... 1400.—

82. **Ἰουλία Κουλεϊμάνη - Βοκοτοπούλου**· *Χαλκαῖ κορινθιουργεῖς πρόχοι.* Σχῆμα 4ον, σελίδες κς΄ + 205, εἰκόνες XXIII, πίνακες 56, ἔγχρ. πίναξ 1. 1975. 1000.—

83. **Ἀντώνης Ζώης**· *Βασιλικὴ Ι.* Σχῆμα 4ον, σελίδες 134, πίνακες 59, σχέδια 7 ἐντὸς φακέλλου. 1976 ..... 1000.—

84. **Ἰωάννης Βολανάκης**· *Τὰ παλαιοχριστιανικὰ βαπτιστήρια τῆς Ἑλλάδος.* Σχῆμα 4ον, σελίδες κδ΄ + 154, εἰκόνες Ι - Χ, πίνακες 9. 1976 ..... 700.—

Δραχμαί

85. **Νικόλαος Πλάτων - W. C. Brice**· *Ἐνεπίγραφοι πινακίδες καὶ πίθοι Γραμμικοῦ συστήματος Α ἐκ Ζάκρου. Inscribed Tablets and Pithos of Linear A System from Zakro.* Σχῆμα 4ον, σελίδες 236, εἰκόνες 16, πίνακες 41, ἔγχρ. πίν. προμετωπίδος. 1975 ..... 1000.—

86. **Ἀναστάσιος Κ. Ὀρλάνδος**· *Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Παρθενῶνος.* Τόμος Α': Πίνακες 103 (σχῆμα 2ον). 1976. Βιβλιοδεσία πολυτελής (καταλογραφημένα) —
Βιβλιοδεσία ἁπλῆ ..... 6000.—
Ἐντὸς θήκης ..... 5000.—
Τόμοι Β'-Γ': Κείμενον (σχῆμα 4ον) .... —
Τόμος Β': σελίδες κβ' + 1 - 348, εἰκ. 232, πίν. XV. Τόμος Γ': σελίδες η' + 349 - 778, εἰκ. 233 - 505, πίν. XVI - XXXII.

87. **Ἰ. Α. Παπαποστόλου**· *Τὰ σφραγίσματα τῶν Χανίων.* Σχῆμα 8ο, σελίδες ις' + 182, πίνακες 46. 1977 ..... 700.—

88. **Χρυσούλα Καρδαρᾶ**· *Ἀπλώματα Νάξου. Κινητὰ εὑρήματα τάφων Α καὶ Β.* Σχῆμα 4ον, σελίδες ιε' + 97, πίνακες 58. 1977 ..... 800.—

89. **Εὐγενία Γιούρη**· *Ὁ κρατήρας τοῦ Δερβενιοῦ.* Σχῆμα 4ο, σελίδες 76, ἔγχρ. πίν. Α - Η, πίν. 107. 1978 ..... 800.—

90. **Στέφανος Κουμανούδης**· *Θηβαϊκὴ προσωπογραφία.* Σχῆμα 8ο, σελίδες η' + 222. 1979 ..... 700.—

91. **Θεοδοσία Στεφανίδου - Τιβερίου**· *Οἱ ἀνάγλυφοι πίνακες ἀπὸ τὸ λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ.* Σχῆμα 4ο, σελίδες ιθ' + 203, εἰκόνες VIII, πίνακες 63. 1979 .... 800.—

92. *XVe Congrès International d'Études Byzantines. III. Art et Archéologie.* Σχῆμα 8ο, σελίδες 480, πίνακες LXIV. 1979 ..... 900.—

93. **Γιάννης Σακελλαράκης**· *Τὸ ἐλεφαντόδοντο καὶ ἡ κατεργασία του στὰ μυκηναϊκὰ χρόνια.* Σχῆμα 8ο, σελίδες ια' + 125, εἰκόνες 101. 1979 ..... 300.—

94. **Ἀναστάσιος Κ. Ὀρλάνδος**· *Λεξικὸν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἀρχιτεκτονικῶν ὅρων καί τινων συγγενῶν πρὸς αὐτοὺς γενικῶν τεχνικῶν ὅρων* .... —

Γ. ΑΡΧΑΙΟΙ ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Δραχμαί

1. **Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος**· *Ὁδηγὸς τῶν Δελφῶν*. Σχῆμα 16ον, σελίδες 144, εἰκόνες 100, χάρται 3. 1935. (Δὲν πωλεῖται) ..... —

2. **K. Kourouniotes**· *Eleusis. A Guide to the Excavations and the Museum*. Σχῆμα 16ον, σελίδες 127, εἰκόνες 71, χάρτης 1. 1936 ..... 250.—

3. **Νικόλαος Μ. Κοντολέων**· *Ὁδηγὸς τῆς Δήλου*. Σχῆμα 16ον, σελίδες 185, εἰκόνες 109, χάρτης 1. 1950. (Δὲν πωλεῖται) ..... —

4. **Spyridon Marinatos**· *Excavations at Thera I (1967 season)*. Σχῆμα 8ον, σελίδες 59, εἰκόνες 88, πίνακες A - C (A - B ἔγχρωμοι). 1968. Ἀνατύπωσις 1976. 400.—

Excavations at Thera II (1968 season). Σχῆμα 8ον, σελίδες 54, εἰκόνες 44, σχέδια I - XI, πίνακες 41 + A - E ἔγχρωμοι. 1969. Ἀνατύπωσις 1976. 400.—

Excavations at Thera III (1969 season). Σχῆμα 8ον, σελίδες 68, εἰκόνες 45, σχέδια I - VIII, πίνακες 62 + A - B ἔγχρωμοι. 1971. Ἀνατύπωσις 1973. 400.—

Excavations at Thera IV (1970 season). Σχῆμα 8ον, σελίδες 54, εἰκόνες 4, σχέδιον 1, πίνακες 126 + A - H ἔγχρωμοι. 1971. Ἀνατύπωσις 1977. 400.—

Excavations at Thera V (1971 season). Σχῆμα 8ον, σελίδες 47, εἰκόνες 6, σχέδια 1, πίνακες 104 + A-J ἔγχρωμοι. 1972. Ἀνατύπωσις 1973. 400.—

Excavations at Thera VI (1972 season). Σχῆμα 8ον, σελίδες 60, εἰκόνες 7, πίνακες 112. 1974. Ἀνατύπωσις 1977. ..... 400.—

Thera VI Colour Plates and Plans. Σχῆμα 4ον, ἔγχρωμοι πίνακες 11, σχέδια 7. 1974. Ἀνατύπωσις 1977 ..... 400.—

Ἀνασκαφαὶ Θήρας VI (1972). Σχῆμα 8ον, σελίδες 52, εἰκόνες 7, πίνακες 112. 1974 ..... 400.—

Θήρα VI, ἔγχρωμοι πίνακες καὶ σχέδια. Σχῆμα 4ον, ἔγχρωμοι πίνακες 11, σχέδια 7. 1974 ..... 400.—

Ἀνασκαφαὶ Θήρας VII (1973). Σχῆμα 8ον, σελίδες 37, εἰκόνες 4, παρένθετοι πίνακες 2, πίνακες 66 + A - IB ἔγχρωμοι. 1976. ..... 400.—

Excavations at Thera VII (1973 season). Σχῆμα 8ον, σελίδες 38, εἰκόνες 4, παρένθετοι πίνακες 2, πίνακες 66 + A - L ἔγχρωμοι. 1976. ..... 400.—

5. **Νικόλαος Πλάτων**· *Ζάκρος. Τὸ νέον μινωικὸν ἀνάκτορον*. Σχῆμα 8ον, σελίδες 334, εἰκόνες ἔγχρωμοι καὶ μαυρόασπροι 141 + παρένθ. πίναξ. 1974 .... 1600.—

Δ. ΦΩΤΟΜΗΧΑΝΙΚΑΙ ΑΝΑΤΥΠΩΣΕΙΣ ΑΛΛΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

1 **Ἀναστάσιος Κ. Ὀρλάνδος**· *Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονική* ..... 1000.—

Λεῖψα δόρ
7.5

Ε ΑΛΛΑΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

Δραχμαί

1. *'Οργανισμὸς τῆς ἐν 'Αθήναις 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας.* (Τεῦχος 1ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 16. 1848. (Τεῦχος 2ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 8. 1876. (Τεῦχος 3ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1894. (Τεῦχος 4ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1896. (Τεῦχος 5ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1899. (Τεῦχος 6ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 41. 1912. (Δὲν πωλοῦνται)... —

2. *'Ο περὶ ἀρχαιοτήτων νόμος καὶ αἱ σχετικαὶ πρὸς αὐτὸν ἐγκύκλιοι ὑπουργικαὶ καὶ ἄλλα τινά,* ἐκδιδόμενα ὑπὸ τῆς ἐν 'Αθήναις 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας πρὸς χρῆσιν τῶν κατὰ τὸ Βασίλειον ἀρχῶν καὶ αὐτῶν τῶν πολιτῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 43. 1872. (Δὲν πωλεῖται)..... —

3. Νέος 'Οργανισμὸς καὶ ἐσωτερικὸς κανονισμὸς τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 41. 1949. (Δὲν πωλεῖται)..... —

4. Νέος 'Οργανισμὸς καὶ ἐσωτερικὸς κανονισμὸς τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 51. 1966. (Δὲν πωλεῖται) ..... —

'Υπὸ τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας πωλεῖται καὶ τὸ ἑξῆς σύγγραμμα:

Βασίλειος Λεονάρδος· *'Η 'Ολυμπία.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 352, πίνακες 2. 1901 ..... 400.—

'Εξεδόθη ὁ παρὼν (133) τόμος

Αἱ ἀνωτέρω τιμαὶ τῶν δημοσιευμάτων τῆς 'Εταιρείας ἰσχύουν διὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτῆς (Λεωφόρος Βενιζέλου [Πανεπιστημίου] 22)· περὶ τῆς ἐκτὸς τοῦ μεγάρου τῆς 'Εταιρείας ἀποστολῆς τῶν ἀγοραζομένων παρακαλοῦνται νὰ φροντίζουν οἱ ἐνδιαφερόμενοι.